

V I S N Y K
OF THE LVIV
UNIVERSITY

**Philosophical
Political studies**

Issue 52

Scientific journal

Published since 2011

Ivan Franko
National University of Lviv

В І С Н И К
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

**Філософсько-політологічні
студії**

Випуск 52

Збірник наукових праць

Видається з 2011 року

Львівський національний
університет імені Івана Франка

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

ЗАСНОВНИК: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Включено до переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
з філософських та політичних наук (спеціальності: 033 «Філософія», 052 «Політологія»)
відповідно до Наказу МОН України від 14.05.2020 № 627 (Додаток 2).

Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету імені Івана Франка
№ 63/3 від 27.03.2024 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Висвітлено актуальні проблеми методології політичної науки, проаналізовано стан розвитку політичної науки та сучасні теоретико-методологічні напрями дослідження політичних процесів та інститутів в Україні.

The current problems of the methodology of the Political Science were highlighted. The development of the Political Science and modern theoretical and methodological approaches of the research of political processes and institutions in Ukraine were analysed.

Редакційна колегія:

Шипунов Г. В., доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії політичної науки, Львівський національний університет імені Івана Франка (головний редактор); Андрущенко Т. В., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної психології та міжнародних відносин, Український державний університет імені Михайла Драгоманова; Бартошевський Я., доктор габілітований, професор, проректор з питань науки, розвитку та міжнародного співробітництва, Державна вища професійна школа (Республіка Польща); Батрименко О. В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Дорош Л. О., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Івасечко О. Я., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Карівець І. В., доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії, Національний університет «Львівська політехніка»; Мельник В. В., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»; Неліпа Д. В., доктор політичних наук, професор, заступник декана філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Прокоп М. В., кандидат політичних наук, доцент, інститут міжнародних відносин та публічної політики, факультет права та суспільних наук, Університет Яна Кохановського в Кельцах (Кельце, Польща).

Адреса редколегії: Editorial office address:
Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, кім. 204, 79000, Львів, Україна, тел.: (38) (032) 2394462
Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska Str., 1, room 204, 79000, Lviv, Ukraine, tel.: (38) (032) 2394462

Редактор Д. КАРПИН
Редактор (англ. анотацій) С. БЕКАР
Технічний редактор С. ВОЗНЯК
Комп'ютерний макет С. БЕКАР
Коректор Д. КАРПИН

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Підписано до друку: 29.03.2024 р.
Формат 70x100/16
Ум. друк. арк. 52,54.
Тираж 100 прим. Зам. 0424/285

© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2024

ISSN 2307-1664

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

<i>Валерій Ананьїн, Олена Уваркіна</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ, ТРАНСГРЕСІЯ ЧИ ІНТЕНЦІЯ? (СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ КІБЕРОСВІТИ).....	11
<i>Володимир Білокопитов</i> НЕЛЕГАЛЬНА МІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДЕРЖАВНУ БЕЗПЕКУ.....	18
<i>Ірина Богачевська</i> ВЕКТОРИ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕЛІГІЙНОГО ПОЛЯ УКРАЇНИ ВОЄННОГО ЧАСУ.....	24
<i>Антон Борковський</i> АВГУСТИНІАНСЬКІ МОТИВИ У ТВОРІ МАРЦІНА РУБЧИНСЬКОГО «ГОЛОС БОГА, ЯКИЙ ТРОЩИТЬ ЛІВАНСЬКІ КЕДРИ».....	33
<i>Руслан Васильченко</i> ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ІСТОРИЧНОГО МАТЕРІАЛІЗМУ: ВЗАЄМОДІЯ МАТЕРІЇ І СВІДОМОСТІ.....	43
<i>Наталія Воловчук</i> МОРАЛЬНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ: ДЕОНТОЛОГІЯ КАНТА ТА ІСТОРИЦИЗМ КРОЧЕ	50
<i>Валентина Воронкова</i> МОВНА ПОЛІТИКА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ВІДКРИТОГО, ТОЛЕРАНТНОГО ТА ІНКЛЮЗИВНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	61
<i>Мар'яна Галуцук</i> АНТИНОМІЧНА ПРИРОДА ПАМ'ЯТІ: НАДІЙНІСТЬ VS ХИТКОСТІ.....	71
<i>Ярослав Гнатюк</i> ФІЛОСОФСЬКА І МЕТАФІЛОСОФСЬКА ЛОГІКА.....	77
<i>Вікторія Даценко</i> ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ЗАСАД СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ.....	91
<i>Вадим Зубов</i> ДІАЛЕКТИЧНІСТЬ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ АРАБСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЄГИПЕТ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ.....	100
<i>Олег Каськів, Юрій Гураль</i> ЕКУМЕНІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПІСКОПА СОФРОНА МУДРОГО.....	108
<i>Андрій Клименко</i> ВПЛИВ ВЕДИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І МЕТААНТРОПОЛОГІЇ НА ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ	115

<i>Ігор Колесник</i> ІНСТИТУТ РОЗУМУ ТА ЖИТТЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ПЛАТФОРМА ДІАЛОГУ БУДДИЗМУ І НАУКИ.....	121
<i>Сергій Костючков</i> ХАОС І ЛОГОС У КОНЦЕПТУАЛЬНИХ УЯВЛЕННЯХ ЩОДО ЗАРОДЖЕННЯ ЖИТТЯ НА ЗЕМЛІ: БІОФІЛОСОФСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ.....	129
<i>Олексій Кравчук, Іван Остащук</i> ПРИСЯГИ В СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ.....	138
<i>Вадим Лаврівський</i> АСПЕКТИ ФЕНОМЕНА АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ У ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ.....	147
<i>Василь Лозовицький</i> ТРАНСФОРМАЦІЇ БОГОСЛОВСЬКИХ ПОГЛЯДІВ МИТРОПОЛИТА КИЇВСЬКОГО І ВСІЄЇ УКРАЇНИ ЕПІФАНІЯ У ЧАС ВІЙНИ: ПОШУК ДУХОВНОЇ ОПОРИ В КРИЗОВУ ЕПОХУ.....	153
<i>Ірина Ломачинська, Юлія Гришина</i> ІНТЕРНЕТ-ПОКОЛІННЯ І КОНСЦІЄНТАЛЬНІ ВІЙНИ СУЧАСНОСТІ	161
<i>Вікторія Мельничук</i> АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ.....	169
<i>Володимир Муляр</i> ДМИТРО ДОНЦОВ: ДО ПИТАННЯ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕЮ	175
<i>Андрій Наконечний</i> НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ ЯК ЧІЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ У ТВОРЧОСТІ І. ФРАНКА.....	183
<i>Людмила Непіненко</i> ЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ, АРГУМЕНТАЦІЯ ТА КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ВАЖЛИВІ ЗАСОБИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОТИДІЇ ДУХОВНІЙ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	190
<i>Михайло Ончуленко</i> ФІЛОСОФСЬКО-ТРАДИЦІЙНИЙ ПІДХІД В ДОСЛІДЖЕННІ ФЕНОМЕНУ СЕКУЛЯРНОСТІ.....	199
<i>Павло Пенязь</i> ГЕНЕЗА ПРАВОСУДДЯ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР.....	207
<i>Олег Поцюрко, Марія Поцюрко, Ірина Гузенко</i> ФІЛОСОФІЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОГО ПОЛЩЕЙСЬКОГО ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ, ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ ТА ФОРМАЛЬНО-ЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ.....	215
<i>Олександр Радущький</i> ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ І КУЛЬТУРНА РІЗНОМАНІТНІСТЬ: ВПЛИВ НА ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ.....	222

<i>Ганна Савонова</i> НАКОПИЧУВАЛЬНИЙ ЕФЕКТ ЗЛА У ТВОРЧОСТІ А. КАМЮ ТА І. ПАВЛЮКА...	229
<i>Данило Самоїленко</i> МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ФІЛОСОФІЯ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ТРАНСЛІНГВІЗМУ.....	237
<i>Надія Северин</i> СЛІД НА ЗЕМЛІ І В НЕБІ: ФІЛОСОФІЯ БУТТЯ АВІАКОНСТРУКТОРА ОЛЕКСАНДРА ІВЧЕНКА	243
<i>Ірина Севрук, Юлія Соколовська, Наталія Чупрінова</i> КУЛЬТУРА ПАМ'ЯТІ У СМИСЛОВОМУ ПОЛІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ.....	251
<i>Марія Сінельнікова</i> РЕСЕНТИМЕНТ VS. ОБРАЗА.....	258
<i>Олег Соколовський, Василь Лавренюк</i> КОНФЕСІЙНЕ БУТТЯ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СУЧАСНОМУ ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ПОСТУПІ УКРАЇНИ.....	265
<i>Олександра Стебельська</i> ОСОБЛИВОСТІ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ КРИЗИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	273
<i>Оксана Чурсінова, Анастасія Кулаківська</i> НЕБЕЗПЕКИ НЕКОНТРОЛЬОВАНОГО РОЗВИТКУ БІОТЕХНОЛОГІЙ: ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	280
<i>Світлана Шевчук</i> ДО ПИТАННЯ КРИТЕРІВ НАУКОВОСТІ ЗНАННЯ.....	286
<i>Oleh Sheretiak</i> WATER AND PURIFICATION CULTS IN THE RELIGIONS OF THE WORLD.....	293
<i>Едуард Щербенко</i> ТЕМПОРАЛЬНА ЕВРИСТИКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ ДОБИ МОДЕРНУ. ГЕНЕРАЦІЙНИЙ ВИМІР.....	306

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

<i>Артем Алексєєнко</i> ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ У МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ.....	311
<i>Микита Білоусов</i> МЮНХЕНСЬКІ КОНФЕРЕНЦІЇ З БЕЗПЕКИ: МІСЦЕ ІНФОРМАЦІЙНОГО ФАКТОРУ	317
<i>Ігор Вдовичин, Леся Угрин</i> «ОДНОВИМІРНА ЛЮДИНА» Г. МАРКУЗЕ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ.....	327

<i>Денис Денищенко</i> МІСЦЕ ЗБРОЙНОГО НАСИЛЛЯ У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ: РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ АСПЕКТ.....	337
<i>Ольга Івасечко, Галина Данчук</i> МІНІЛАТЕРАЛІЗМ ЯК СУЧАСНИЙ ТРЕНД МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН (НА ПРИКЛАДІ СУЧАСНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ В ІНДО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ).....	344
<i>Тетяна Ілюк, Павло Горбатюк</i> ПОЗИЦІОНУВАННЯ УКРАЇНИ В ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	352
<i>Леся Кисляк, Іван Коваль, Анна Кучера</i> ДІАЛЕКТИЧНИЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ З ЦЕРКОВНО-ПРАВОСЛАВНИМ РУХОМ.....	362
<i>Юлія Кокарча</i> ДЕМОКРАТІЯ У ВИКЛИКАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ ТА ФІЛОСОФСЬКИХ АСПЕКТІВ.....	371
<i>Михайло Комарницький</i> АМЕРИКАНО-КИТАЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ У ХХІ СТОЛІТТІ.....	378
<i>Леся Корнат, Лілія Горбачова</i> ОСОБЛИВОСТІ РОЗБУДОВИ ПРИКОРДОННОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ З МЕТОЮ РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА.....	385
<i>Юрій Лінар</i> РОЗВИТОК ТА ЗНАЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ КРИЗ І КОНФЛІКТІВ.....	393
<i>Тетяна Ляшенко</i> ПОПУЛІЗМ ЯК ЗАГРОЗА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ.....	403
<i>Наталія Марадик, Іріна Дудінська</i> ХАРАКТЕРИСТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ.....	410
<i>Людмила Мельник, Ірина Дужа, Лариса Самоїленко</i> ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ США ЩОДО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ВІЙНИ В ІЗРАЇЛІ.....	419
<i>Юрій Остапець, Віктор Петрінко, Кристина Червеняк</i> ВПЛИВ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2023 РОКУ НА КОНФІГУРАЦІЮ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ.....	426
<i>Ігор Симисенко</i> КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СТИМУЛІВ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ: МІЖ НОРМАТИВНИМ ТА ПОЗИТИВНИМ ПІДХОДАМИ.....	437
<i>Олександр Суліменко</i> МАРК ТУЛІЙ ЦІЦЕРОН: ДЕЯКІ ШТРИХИ ДО ПОНЯТТЯ ДЕРЖАВИ	445

CONTENTS

PHILOSOPHY SCIENCE

Valerii Ananin, Olena Uvarkina

TRANSFORMATION, TRANSGRESSION OR INTENT?
(SOCIAL-PHILOSOPHICAL REFLECTION OF CYBER EDUCATION)..... 11

Volodymyr Bilokopytov

ILLEGAL MIGRATION AND ITS IMPACT ON STATE SECURITY..... 18

Iryna Bogachevska

VECTORS OF TRANSFORMATION OF THE RELIGIOUS FIELD
IN UKRAINE DURING WARTIME..... 24

Anton Borkovskiy

AUGUSTINIAN MOTIFS IN MARCIN RUBCZYNSKI'S
"THE VOICE OF THE LORD BREAKING IN PIECES THE CEDARS OF LEBANON"... 33

Ruslan Vasylchenko

THE RELATIONSHIP BETWEEN MAN AND STATE
IN THE PHILOSOPHY OF MODERN TIMES..... 43

Nataliia Volovchuk

MORAL JUSTIFICATION: KANT'S DEONTOLOGY AND CROCE'S HISTORICISM... 50

Valentyna Voronkova

LANGUAGE MULTICULTURALISM POLICY AS A CONDITION
FOR THE FORMATION OF AN OPEN, TOLERANT AND INCLUSIVE SOCIETY.. 61

Mariana Halushchak

THE ANTINOMIC NATURE OF MEMORY: RELIABILITY VS FRAGILITY..... 71

Yaroslav Hnatiuk

PHILOSOPHICAL AND METAPHILOSOPHICAL LOGIC..... 77

Viktoriya Datsenko

THE GENERAL HUMANITARIAN PRINCIPLES OF THE NATIONAL SECURITY
SYSTEM FORMATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE:
SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECT..... 91

Vadim Zubov

DIALECTICITY OF THE FOREIGN POLICY TRANSFORMATIONS
OF THE ARAB REPUBLIC OF EGYPT: A COMPARATIVE ANALYSIS..... 100

Oleg Kaskiv, Yurii Hural

ECUMENICAL ACTIVITY OF BISHOP SOFRON MUDRYL..... 108

Andriy Klymenko

INFLUENCE OF VEDIC CULTURE AND META-ANTHROPOLOGY
ON THE FORMATION OF FAMILY VALUES..... 115

<i>Ihor Kolesnyk</i> MIND AND LIFE INSTITUTE AS A PHILOSOPHICAL PLATFORM FOR DIALOGUE BETWEEN BUDDHISM AND SCIENCE.....	121
<i>Serhii Kostiuchkov</i> CHAOS AND LOGOS IN CONCEPTUAL IDEAS ON THE ORIGIN OF LIFE ON EARTH: BIOPHILOSOPHICAL INTERPRETATION.....	129
<i>Oleksiy Kravchuk, Ivan Ostashchuk</i> OATHS OF ANCIENT ROME.....	138
<i>Vadim Lavrivsky</i> ASPECTS OF THE PHENOMENON OF LAWYER ETHICS IN THE HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL TRADITION.....	147
<i>Vasyl Lozovytskyi</i> TRANSFORMATIONS OF THE THEOLOGICAL VIEWS OF METROPOLITAN EPIFANIY OF KYIV AND ALL UKRAINE IN TIME OF WAR: SEARCH FOR SPIRITUAL SUPPORT IN A CRISIS ERA.....	153
<i>Irina Lomachinska, Yulia Hryshyna</i> THE INTERNET GENERATION AND CONSCIOUSNESS WARS OF TODAY.....	161
<i>Viktoriiia Melnychuk</i> AXIOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF THE EUROPEAN IDENTITY OF UKRAINIANS.....	169
<i>Volodymyr Muliar</i> DMYTRO DONTSOV: TO THE QUESTION OF THE NATIONAL IDEA.....	175
<i>Andriy Nakonechnyy</i> NATIONAL CONSCIOUSNESS AS A KEY COMPONENT OF THE NATIONAL IDEA IN THE WORKS OF I. FRANKO.....	183
<i>Liudmyla Nepipenko</i> LOGICAL COMPETENCE, ARGUMENTATION AND CRITICAL THINKING AS IMPORTANT MEANS OF OPTIMIZING RESISTANCE TO SPIRITUAL AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE.....	190
<i>Mykhailo Onchulenko</i> PHILOSOPHICAL-TRADITIONAL APPROACH IN THE STUDY OF THE PHENOMENON OF SECULARITY.....	199
<i>Pavlo Penyaz</i> THE GENESIS OF JUSTICE: THE SOCIAL-PHILOSOPHICAL DIMENSION.....	207
<i>Oleg Potsyurko, Maria Potsyurko, Iryna Huzenko</i> THE PHILOSOPHY OF MODERN POLICE ACTIVITIES REGARDING THE ENSUREMENT OF HUMAN RIGHTS: PHILOSOPHICAL-LEGAL, PRAXEOLOGICAL AND FORMAL-LOGICAL ASPECTS.....	215
<i>Oleksandr Radutskyi</i> DECENTRALISATION AND CULTURAL DIVERSITY: IMPACT ON THE PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF NATIONAL IDENTITIES.....	222

<i>Hanna Savonova</i>	
THE CUMULATIVE EFFECT OF EVIL IN THE WORKS OF A. CAMUS AND I. PAVLYUK.....	229
<i>Danylo Samoilenko</i>	
MULTICULTURALISM IN THE MODERN WORLD: THE PHILOSOPHY OF INTEGRATION AND TRANSLINGUALISM.....	237
<i>Nadiia Severyn</i>	
TRACE ON EARTH AND IN THE SKY: THE PHILOSOPHY OF BEING THE AIRCRAFT DESIGNER OLEKSANDR IVCHENKO.....	243
<i>Irina Sevruk, Yulia Sokolovska, Natalia Chuprynova</i>	
THE CULTURE OF MEMORY IN THE SEMANTIC FIELD OF NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION	251
<i>Maria Sinelnikova</i>	
RESSENTIMENT VS. RESENTMENT.....	258
<i>Oleh Sokolovskyi, Vasyl Lavreniuk</i>	
CONFESSIONAL NATURE OF PROTESTANT ORGANIZATIONS IN THE MODERN GEOPOLITICAL PROGRESS OF UKRAINE.....	265
<i>Oleksandra Stebelska</i>	
SPECIAL FEATURES OF THE EXISTENTIAL CRISIS IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY.....	273
<i>Oksana Chursinova, Anastasia Kulakivska</i>	
DANGERS OF UNCONTROLLED DEVELOPMENT OF BIOTECHNOLOGY: ETHICAL ASPECT.....	280
<i>Svitlana Shevchuk</i>	
ON THE QUESTION OF THE CRITERIA OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE.....	286
<i>Oleh Shepetiak</i>	
WATER AND PURIFICATION CULTS IN THE RELIGIONS OF THE WORLD.....	293
<i>Eduard Shcherbenko</i>	
TEMPORAL HEURISTICS OF THE SOCIO-POLITICAL DISCOURSE OF THE MODERN ERA. GENERATIONAL DIMENSION.....	306

POLITICAL SCIENCE

<i>Artem Aliksieienko</i>	
POLITICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE FORM OF GOVERNMENT IN THE INTERDISCIPLINARY SCIENTIFIC DISCOURSE.....	311
<i>Mykyta Bilousov</i>	
THE MUNICH SECURITY CONFERENCES: PLACE OF INFORMATION FACTOR...	317
<i>Ihor Vdovychyn, Lesya Uhryn</i>	
“ONE-DIMENSIONAL MAN” BY H. MARCUSE IN THE MODERN INFORMATIONAL SOCIETY: METHODOLOGICAL ASPECTS.....	327

<i>Denys Denyschenko</i> THE PLACE OF ARMED VIOLENCE IN THE POLITICAL SPACE: THE RUSSIAN-UKRAINIAN ASPEKT	337
<i>Olga Ivasechko, Halyna Danchuk</i> MINILATERALISM AS A MODERN TREND IN INTERNATIONAL RELATIONS (ON THE EXAMPLE OF MODERN INTEGRATION ASSOCIATIONS IN INDO-PACIFIC REGION).....	344
<i>Tetiana Iliuk, Pavlo Horbatiuk</i> POSITIONING OF UKRAINE IN LATIN AMERICA: PROBLEMS AND PROSPECTS.....	352
<i>Lesya Kyslyak, Ivan Koval, Anna Kuchera</i> THE DIALECTIC RELATIONSHIP OF THE NATIONAL LIBERATION STRUGGLE AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY WITH THE CHURCH ORTHODOX MOVEMENT.....	362
<i>Yuliia Kokarcha</i> DEMOCRACY IN THE CHALLENGES OF EUROINTEGRATION: ANALYSIS OF POLITICAL AND PHILOSOPHICAL ASPECTS.....	371
<i>Mykhaylo Komarnytskyy</i> US-CHINA RELATIONS IN THE CONTEXT OF REGIONAL POLITICS IN SOUTH-EAST ASIA IN THE TWENTY-FIRST CENTURY.....	378
<i>Lesya Kornat, Liliia Horbachova</i> FEATURES OF THE LVIV REGION BORDER INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT TO PROMOTE CROSS-BORDER COOPERATION.....	385
<i>Yuriy Lipar</i> GROWTH AND SIGNIFICANCE OF CIVIL SOCIETY IN THE CONDITIONS OF CRISES AND CONFLICTS.....	393
<i>Tatiana Lyashenko</i> POPULISM AS A THREAT TO THE POST-WAR RECOVERY OF UKRAINE.....	403
<i>Nataliya Maradyk, Irina Dudinská</i> CHARACTERISTICS OF THE EUROPEAN INTEGRATION OF THE SLOVAK REPUBLIC.....	410
<i>Lyudmila Melnyk, Iryna Duzha, Larysa Samoilenko</i> FORMATION AND IMPLEMENTATION OF US POLICY REGARDING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR AND THE WAR IN ISRAEL.....	419
<i>Yurii Ostapets, Viktor Petrisko, Kristina Thervenyak</i> THE INFLUENCE OF 2023 PARLIAMENTARY ELECTIONS ON THE PARTY SYSTEMS CONFIGURATION OF WESTERN EUROPE COUNTRIES	426
<i>Igor Symysenko</i> CONCEPTUALISATION OF POLITICAL PARTICIPATION INCENTIVES: BETWEEN NORMATIVE AND POSITIVE APPROACHES.....	437
<i>Oleksandr Sulimenko</i> MARCUS TULLIUS CICERO: SOME TOUCHES TO THE CONCEPT OF THE STATE....	445

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 316.4:378.016

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.1>

ТРАНСФОРМАЦІЯ, ТРАНСГРЕСІЯ ЧИ ІНТЕНЦІЯ? (СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ КІБЕРОСВІТИ)

Валерій Ананьїн

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації
вул. Верхньоключова, 4, 03056, м. Київ, Україна*

Олена Уваркіна

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації
вул. Верхньоключова, 4, 03056, м. Київ, Україна*

Стаття присвячена дослідженню сучасних проблем кіберосвіти в умовах нових викликів та загроз українському суспільству. Визначено, що проблемний горизонт трансформації кіберосвіти в Україні надзвичайно широкий у своєму євроатлантичному інтегральному спрямуванні і потребує системної соціально-філософської рефлексії основних напрямів реконструкції традиційної матриці підготовки кіберфахівців. Стверджується, що трансформаційні траєкторії якісного покращення вітчизняної кіберосвіти мають багаторівневий комплекс системних перетворень, які пов'язані зі змінами когнітивно-аксіологічних пріоритетів суспільного і особистісного розвитку та імплементаційних ознак щодо впровадження кращих світових професійних стандартів підготовки кіберфахівців нового покоління. Проаналізовані етапи розробки та впровадження Національної рамки кваліфікації у сфері кібербезпеки. З'ясовано, формування Національної рамки кваліфікацій у сфері кібербезпеки розширює класифікатор професій у сфері кібербезпеки та створює підвалини для сертифікації кіберфахівців у кваліфікаційних центрах та імплементації професійних стандартів до освітніх програм підготовки студентів у закладах вищої освіти. Зазначено, що дослідження трансформації кіберосвіти в епоху світової цифровізації знаходить відображення у всіх стратегіях кібербезпеки провідних держав світу, що поширює міжнародне співробітництво для створення нових сучасних протидійових механізмів та технологій запобігання кіберінцидентів на основі обміну досвідом між кіберфахівцями країн-партнерів. Доведено, що трансгресивні кроки трансформації кіберосвіти позитивно відображаються на підвищенні якості підготовки українських фахівців з кібербезпеки та забезпечують високий рівень якості кадрового потенціалу. З'ясовано, що амплітуда коливань трансформаційних процесів у кіберосвіти ранжується від трансгресії до інтенції сучасних кіберінновацій. Рефлексія інтенційних можливостей трансформації кіберосвіти виявила національний потенціал системи підготовки фахівців з кібербезпеки.

Ключові слова: кіберфахівець, професійні стандарти, стратегії кібербезпеки, міжнародне партнерство.

Стратегічна важливість кіберосвіти в епоху світової цифровізації настільки очевидна, що до освітнього простору цієї галузі зусібіч долучаються і держава, і бізнес, і військові. Постановка питання про підвищення рівня компетентнісної парадигми кіберосвіти

знаходить відображення у стратегіях кібербезпеки провідних держав світу, які визнають сучасний кіберпростір «сферою операцій» [1] та в умовах постійного зростання кількості кіберзагроз (хакерські атаки, віруси, фішингові атаки тощо) актуалізують підготовку фахівців з кібербезпеки як одне з пріоритетних завдань освітньої державної політики.

Рефлектуючи з приводу цього аспекту, аналіз сучасних зарубіжних та вітчизняних джерел, показав, що амплітуда концептуальних точок зору на проблемний горизонт трансформації кіберосвіти в Україні надзвичайно широкий у своєму євроатлантичному інтегральному спрямуванні і потребує системної соціально-філософської рефлексії основних напрямів реконструкції системи підготовки кіберфахівців.

Трансформаційні траєкторії якісного покращення вітчизняної кіберосвіти мають багаторівневий комплекс системних перетворень. Зоднобіч, феномен «трансформація системи освіти» сприймають у зв'язку зі змінами когнітивно-аксіологічних пріоритетів суспільного і особистісного розвитку, які мають виключні соціально-формуючі та людинотворчі можливості. Здругобіч, під впливом всесвітніх тенденцій до глобальних змін, трансформація української кіберосвіти протягом останніх років активно набуває очевидних імплементаційних ознак щодо впровадження професійних стандартів підготовки кіберфахівців нового покоління.

Разом з цим доводиться визнати, що зусібч в національних суспільствах, що перебувають через певні історичні обставини на трансформаційному рівні розвитку, освітні системи відіграють роль основного творця ключових соціально-світоглядних, ціннісних орієнтацій, за якими в подальшому буде таке суспільство розвиватися. Тому усвідомлення принципу первинності освіти щодо інших соціальних процесів і перетворень надзвичайно актуалізує питання про її магістральний вибір спрямування до єдиного європейського освітнього простору. Але принцип європейської спрямованості трансформаційних процесів розвитку освіти України вимагає значних внутрішніх змістовно-структурних трансформацій на всіх рівнях, конкретизації цілей і механізмів їх реалізації, системного аналізу та філософської рефлексії націотворчих процесів у кіберпросторі [2, с. 251].

Сьогодні, як ніколи, у суспільстві відчутна зацікавленість абсолютно всіх суб'єктів національного освітнього процесу в досягненні європейських стандартів та цінностей навчально-педагогічного та виховного процесу. Однак в умовах російської агресії проти України, на нашу думку, треба приділити особливу увагу трансформації вітчизняної системи кіберосвіти, яка стає невід'ємною частиною життя кожної людини, кожного фахівця, кожного підприємства, і яка забезпечує всебічний захист та безпеку держав світу у цифровому просторі.

Одними з перших трансформацію української кіберосвіти, щодо впровадження професійних стандартів провідних систем світу, почали співробітники Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації (далі – Держспецзв'язку). На підсумковому у 2022 році засіданні Національного кластера кібербезпеки «Війна в кіберпросторі 2022: підсумки, здобутки та прогалини», який є координаційною платформою для об'єднання ресурсів, можливостей, компетенцій РНБО України та Фонду Цивільних досліджень на розвитку США (CRDF GLOBAL), урядових та міжнародних організацій, було зазначено, що перші шість професійних стандартів (розробник систем захисту інформації, адміністратор мереж і систем, фахівець сфери захисту інформації, аналітик з безпеки інформаційно-телекомунікаційних систем, фахівець з питань безпеки (інформаційно-комунікаційні технології), інструктор-методист з інформаційної безпеки та кібербезпеки) були розроблені за підтримки Проєкту USAID Cybersecurity Activity «Кібербезпека критично важливої інфраструктури України», пройшли етапи публічного обговорення та дістали позитивні

висновки експертизи Національного агентства кваліфікацій. Затверджені Держспецзв'язку стандарти стали підвалинами для запровадження нових спеціалізацій та оновлення освітніх програм вищої освіти за напрямками підготовки фахівців з кібербезпеки [3, с. 37; 4].

Виступаючи на Київському міжнародному форумі з кібербезпеки, заступник голови Держспецзв'язку, бригадний генерал Олександр Потій зазначив, що «до 2021 року, в Україні були лише дві професії в галузі кібербезпеки і цього було критично мало для того, щоб відповідати сучасним реаліям інформаційного протиборства у кіберпросторі», тому «розвиток системи підготовки фахівців та професійної сертифікації кадрів в галузі безпеки інформації та кіберзахисту – актуальне завдання для посилення кіберстійкості України» [5] в умовах повномасштабного вторгнення РФ та світових тенденцій цифровізації всього суспільства.

До очевидних переваг і здобутків Держспецзв'язку у питанні розробки та впровадження Національної рамки кваліфікації у сфері кібербезпеки слід віднести і створення системи професійних стандартів, яка проводиться у п'ять етапів:

- перший етап (2022–2023 рр.) – до класифікатора професій ДК – 003: 2010 внесені 27 нових професій у сфері кібербезпеки;
- другий етап (січень 2024 р.) – підготовка 21 професійного стандарту у сфері кібербезпеки;
- третій етап – створення кваліфікаційних центрів, які підтверджуватимуть фаховий рівень у відповідності професійній кваліфікації;
- четвертий етап – імплементація професійних стандартів до освітніх програм підготовки студентів у закладах вищої освіти;
- п'ятий етап – формування Національної рамки кваліфікацій у сфері кібербезпеки, а саме: розробка та імплементація в суспільство, безпосередньо самої рамки кваліфікацій з урахуванням сформованих професійних категорій (класифікації організаційної структури, що мають загальні основні професійні функції у сфері кібербезпеки), професійних площин та відповідних їм кваліфікацій, компетентностей тощо [5].

З огляду на зазначену обставину, слід зазначити, що формування власної Національної рамки кваліфікації України у сфері кібербезпеки відбувається на основі використання світового передового досвіду національної рамки кваліфікації у кібербезпеки США (Cybersecurity Workforce Framework / NICE NIST 800–801) та Європейської рамки навичок з кібербезпеки (European Cybersecurity Skills Framework / ECSF ENISA), які мають забезпечити процес якісної трансформації української кіберосвіти для подолання відчутного дефіциту кваліфікованих кадрів у сфері кібербезпеки та формування «армії кіберфахівців» для протидії ворожим атакам у кіберпросторі.

Відомо, що під час трансформаційних процесів відбувається базисний розрив між соціально-економічними змінами та запізним створенням соціальних інститутів, встановленням формальних і неформальних обмежень, що спрямовують процеси активізації в певному напрямку. Тому до трансформації вітчизняної кіберосвіти мають бути залучені всі ланки виконавчої влади та весь націотворчий потенціал українського суспільства.

Бурхливий розвиток глобалізаційних процесів зафіксував не тільки активність світових трансформацій у кіберпросторі, але і виявив трансгресивні тенденції, які набуваючи спеціальних ознак і значущості для сьогодення унеможливають спроби агресора у майбутньому похитнути незалежність української держави.

Рефлектуючи до появи перших трансгресивних кроків у трансформації кіберосвіти, варто зазначити про рішення щодо стратегічного курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та НАТО, яке було закріплено в преамбулі, трьох статтях

та перехідних положеннях Основного Закону і підтвердило «європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» [6; 7, с. 52].

Такий трансгресивний прорив українського суспільства, як феномен переходу межі між можливим і неможливим, безсумнівно вплинув на вітчизняне кіберосвітнє середовище, яке отримало можливість трансгресивного переходу до нового рівня подальшого розвитку галузі, пошуку сучасних форм, методів, стандартів, враховуючи кращі досягнення освітніх систем країн-партнерів НАТО [7, с. 52].

Слід зазначити, що під впливом євроатлантичної інтеграції динамічні освітні трансгресії відбулися і у діючому вітчизняному нормативно-правовому полі. Завперш, це стосується змін до деяких законів України щодо військової освіти та науки, які чітко встановлюють особливі вимоги як щодо управління відповідними вищими військовими навчальними закладами, закладами вищої освіти із специфічними умовами навчання та військовими навчальними підрозділами закладів вищої освіти, так і науковими установами, в яких організована наукова та науково-технічна діяльність у військової галузі [8].

Зміни у діючих нормативно-правових актах есентуально підготували систему національної кіберосвіти до випробувань у воєнному стані, а трансформаційні процеси продовжуються відповідно стратегічного курсу держави та затверджених імплементаційних етапів у практику підготовки кіберфахівців.

Сутнісним моментом трансгресивного переходу вітчизняної кіберосвіти є активне залучення українських кіберфахівців до міжнародних програм навчання у Європі та США. Наприклад, тільки протягом 2022–2023 року співробітники Держспецзв'язку та інших державних установ України, як мінімум, двічі були запрошені на курси з кібербезпеки, які були організовані Cybersecurity and Infrastructure Security Agency, CISA (Агенство з кібербезпеки і захисту інфраструктури), розташованого на базі Айдахо Нашнл Лабораторії в Айдахо фоллс, США. Під час навчання відбувалось відпрацювання як теоретичних, так і практичних аспектів, що дозволяло учасникам навчань підвищити рівень адаптованості в кризових та нестандартних ситуаціях.

Відповідне «вікно можливостей» для українських фахівців з кібербезпеки відкрила і Європа. Останнім часом магістри, які навчаються за спеціальністю «кібербезпека та захист інформації» систематично отримують можливість за різними програмами пройти кіберкурси у прибалтійських країнах та отримати відповідні кваліфікаційні сертифікати.

Між іншим, завдяки перемозі в Першому національному хакатоні з кіберзахисту в Україні, група кіберфахівців (магістри, здобувачі ступеню доктора філософії та просто молоді спеціалісти) разом з 63 представниками з 18 країн Європи та світу за підтримки некомерційної організації Naague Security Delta (HSD), Лейденського університету, Нідерландському банку, Європолу, Агентству з питань обслуговування систем інформації та зв'язку НАТО, а також спонсорам з приватного сектору Accenture, deloitte, Booz Allen Hamilton, EclecticIQ отримала запрошення до Міжнародної літньої школи з кібербезпеки (International Cyber Security Summer School), яка проходила в місті Гаага, Королівство Нідерланди в кінці серпня 2022 року. Особливістю цього навчання став організований в межах курсу захід типу Capture the flag, де команда слухачів курсу змагалась проти фахівців із Connected2trust та у результаті якого, українська команда показала достатньо високий фаховий рівень безпекових навичок у професійної боротьбі з колегами-фахівцями.

У 2023 році трансгресивний горизонт можливостей для української кіберосвіти розширився завдяки навчанню, організованому в рамках Меморандуму про взаєморозуміння у сфері кіберзахисту між Держспецзв'язку та Іспанським національним інститутом

кібербезпеки (INCIBE) з тематики «Infrastructure Control Systems». Основними підходами до навчання на цих курсах стала командна робота з елементами змагань, хакатони, Capture The Flag (CTF), Red Team – Blue Team training, а також відпрацювання сценаріїв на інтерактивних кіберплатформах.

Однак, розуміючи позитивні сторони трансгресивних спрямувань трансформації сучасної кіберосвіти, слід зазначити що відповідне ранжування відбувається завдяки інтенційним основам трансформації.

Конотація інтенції кіберосвіти, її план дій, її стратегія передбачається в національних стратегіях кібербезпеки провідних країн світу. Наприклад, Національною стратегією кібербезпеки Королівства Іспанії та Національною стратегією Королівства Нідерланди визначаються основні напрямки розвитку кіберосвіти у таких напрямках: навчальні програми та курси; центри експертизи і навчання; співпраця з університетами та приватним сектором; підтримка наукових досліджень; свідомість громадськості [9; 10].

Інтенція довгострокової політики ключового українського міжнародного партнерства у гармонізації безпекових підходів була започаткована у Національній стратегії кібербезпеки США, яку 1 березня 2023 року оприлюднила адміністрація Президента США. Серед пріоритетів зазначається національна стратегія комплексного та скоординованого підходу державної політики у напрямку розширення доступу до кіберосвіти. Серед завдань політики кібербезпеки є залучення стратегічних державних інвестицій в інновації, науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) через використання регіональної програми інноваційного розвитку Національного наукового фонду (NSF), довгострокових програм безпечного та надійного кіберпростору, нових грантових програм, включаючи Національну ініціативу з кіберосвіти (NICE), програму CyberCorps: стипендія для служби, програму Національних центрів академічної майстерності в галузі кібербезпеки, програму навчання та допомоги з питань кібербезпеки [3, с. 36; 11].

Зрештою, інтенційно Європейська організація з кібербезпеки (ECISO) для вирішення проблеми дефіциту кіберфахівців пропонує розглядати кібербезпеку як нову метадисципліну, яка ліквідує гістерезис кіберосвіти від вимог сучасності не тільки через залучення вчених зі знаннями, практичним і дослідницьким досвідом та академічними прагненнями, але і через оновлення навчального плану освітніх програм з кібербезпеки з чітким розумінням різноманітних проблем у цій галузі, а саме: методологічне оновлення навчальних програм у вишах з орієнтацією на актуальні запити суспільства у сфері кібербезпеки для різних галузей та підприємств та створення єдиної для ЄС системи акредитації та сертифікації [12, с. 62; 13].

Отже, соціально-філософська рефлексія процесів трансформації кіберосвіти показала поліаспектність підготовки сучасних кіберфахівців, що аргументаційно актуалізує проблемний горизонт цього дослідження. Сучасний праксис реалізації інтенційного євроатлантичного інтегрального спрямування кіберосвіти був забезпечений в умовах радикальної зміни безпекової ситуації оновленими українськими та міжнародними нормативно-правовими документами через розроблення професійних стандартів для нових професій з кібербезпеки на основі найкращого міжнародного досвіду, подолання гістерезису компетентностей та створення єдиної системи акредитації та сертифікації. Система кіберосвіти отримала динамічні можливості трансгресивного переходу до стандартів НАТО та оновлення курикулуму за кращими зразками світового освітнього простору. Проведене дослідження показало, що українська кіберосвіта має величезні перспективи успішно завершити трансформацію, покращити кадровий потенціал кіберфахівців та стати повноцінним міжнародним партнером у гармонізації безпекових підходів у світовому кіберпросторі з урахуванням появи нових кіберзагроз і викликів.

Список використаної літератури

1. CCDCOE – The NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence is a multinational and interdisciplinary hub of cyber defence expertise. [Electronic resource]. <https://ccdcoe.org/incyber-articles/nato-recognises-cyberspace-as-a-domain-of-operations-at-warsaw-summit/>
2. Уваркіна О.В. Освітній потенціал нації: монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 383 с.
3. Ананьїн В.О., Уваркіна О.В. Політичні візії кіберосвіти. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. праць. Київ, 2023. Випуск 1(57). С. 35–39. DOI [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.1\(57\).280780](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.1(57).280780)
4. Cyber Digest. Огляд подій в сфері кібербезпеки. Київ, грудень 2022. URL: https://www.rnbo.gov.ua/files/%D0%9D%D0%9A%D0%A6%D0%9A/%D0%9D%D0%9A%D0%A6%D0%9A-1/Cyber%20digest_December_2022.pdf
5. Ставка на освіту: Україна посилює стійкість у кіберпросторі через професійну підготовку. <https://cip.gov.ua/ua/news/stavka-na-osvitu-ukrayina-posilyuye-stiikist-u-kiberprostori-cherez-profesiinu-pidgotovku>
6. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
7. Пучков О.О., Уваркіна О.В. Сучасна військова освіта: трансгресивний прорив в умовах трансформації. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. Вип. 39. С. 51–55. DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v039.2022.9>
8. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо військової освіти та науки». 17 грудня 2021 року № 1986-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1986-20#Text>
9. Estrategia Nacional de Ciberseguridad 2019. DSN [Electronic resource] // DSN: Sitio oficial del Departamento de Seguridad Nacional. <https://www.dsn.gob.es/en/documento/estrategia-nacional-ciberseguridad-2019>
10. The Netherlands Cybersecurity Strategy 2022–2028 [Electronic resource] // National Coordinator for Security and Counterterrorism. <https://english.nctv.nl/topics/netherlands-cybersecurity-strategy-2022-2028/documents/publications/2022/12/06/the-netherlands-cybersecurity-strategy-2022-2028>
11. The White House: National Cybersecurity Strategy. Washington. March 1, 2023. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2023/03/National-Cybersecurity-Strategy-2023.pdf>
12. Пучков О.О., Уваркіна О.В. Сталий розвиток системи формальної кіберосвіти: рефлексія сучасних концептів. *Information Technology and Security*. 2023. Vol. 11 Iss. 1 (20). P. 60–68. DOI: <https://doi.org/10.20535/2411-1031.2023.11.1.283635>
13. Higher Education in Europe: Understanding the Cybersecurity Skills Gap in the EU, 2021. <https://www.enisa.europa.eu/news/enisa-news/higher-education-in-europe-understanding-the-cybersecurity-skills-gap-in-the-eu>

**TRANSFORMATION, TRANSGRESSION OR INTENT?
(SOCIAL-PHILOSOPHICAL REFLECTION OF CYBER EDUCATION)****Valerii Ananin**

*National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute",
Institute of Specialized Communication and Information Security
Verkhneklyuchova str., 4, 03056, Kyiv, Ukraine*

Olena Uvarkina

*National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute",
Institute of Specialized Communication and Information Security
Verkhneklyuchova str., 4, 03056, Kyiv, Ukraine*

The article is devoted to the study of modern problems of cyber education in the context of new challenges and threats to Ukrainian society. It is determined that the problematic horizon of the transformation of cyber education in Ukraine is extremely broad in its Euro-Atlantic integral direction and requires a systematic socio-philosophical reflection on the main directions of reconstruction of the traditional matrix of cyber specialists training. It is argued that the transformational trajectories of qualitative improvement of domestic cyber education have a multilevel complex of systemic transformations associated with changes in the cognitive and axiological priorities of social and personal development and implementation features for the introduction of the best world professional standards for the training of new generation cyber specialists. The stages of development and implementation of the National Cybersecurity Qualifications Framework are analyzed. It is clarified that the formation of the National Cybersecurity Qualifications Framework expands the classifier of professions in the field of cybersecurity and creates the basis for the certification of cyber specialists in qualification centers and the implementation of professional standards in educational programs for students in higher education institutions. It is noted that the study of the transformation of cyber education in the era of global digitalization is reflected in all cybersecurity strategies of the world's leading countries, which promotes international cooperation to create new modern countermeasures and technologies to prevent cyber incidents based on the exchange of experience between cyber professionals.

It has been proven that the transgressive steps in the transformation of cyber education are positively reflected in the improvement of the quality of training of Ukrainian cyber security specialists and ensure a high level of quality of personnel potential. It was found that the amplitude of fluctuations of transformational processes in cyber education ranges from transgression to the intention of modern cyber innovations. Reflection on the intentional possibilities of transformation of cyber education revealed the nation-building potential of the system of training cyber security specialists.

Key words: cyber specialist, professional standards, cyber security strategies, international partnership.

УДК 123 (324.74)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.2>

НЕЛЕГАЛЬНА МІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДЕРЖАВНУ БЕЗПЕКУ

Володимир Білокопитов

*Запорізький національний університет,
факультет соціології та управління,
кафедра філософії, публічного управління та соціальної роботи
вул. Жуковського, 66, 69600, м. Запоріжжя, Україна*

Міжнародна міграція сьогодні є одним із найбільших викликів безпеці на всіх рівнях, і тут маємо на увазі такі види безпеки як етнокультурна, демографічна, соціально-економічна, політична. Поняття безпеки часто пов'язується із проблемою охорони кордонів. **Метою статті** є визначення впливу нелегальної міграції на державну безпеку, переосмислення законів соціального устрою та важелів курування міграційними процесами. У сьогоденні соціального буття відносини у площині «індивідуальне – соціальне» реалізується в діалектиці світоглядних та ідеологічних форм свідомої діяльності, тому аналіз цих форм на зразку міграційних процесів є **актуальний** для даної роботи. **Методологією** дослідження є історико-логічний аналіз, принцип порівняння, принцип узагальнення наукових даних, детермінація, або причинність – зв'язок явищ, породження попереднім (причиною) наступного (наслідки). **У результаті дослідження** з'ясовано, що включення до сфери безпеки міграції та поєднання у цьому зв'язку сфер внутрішньої та зовнішньої безпеки обумовлені об'єктивними процесами, що відбуваються в сучасному світі, проте конструювання цих змін як загроз часто здійснюється відповідно до інтересів безпекових та правоохоронних агенцій, їх конкуренції у боротьбі за бюджет та повноваження, а також внаслідок певних політичних, бюрократичних та медійних ігор, що трактують (або ні) соціальні зміни як безпекову проблему. Саме за допомогою соціально-філософського інструментарію намагась переосмислити закони соціального устрою та важелі курування міграційними процесами. Схиляємося до думки, що нелегальна міграція може розцінюватися не тільки як використання людиною права на свободу пересування, але як і форма усвідомленого соціального протесту.

Ключові слова: державна безпека, незаконна міграція, «людина – суспільство», міграційний примус, свобода пересування, соціальний протест.

Тривалий час міграція не охоплювалася безпековим дискурсом, оскільки погляд на безпеку обмежувався, по-перше, лише безпекою держави, по-друге, загрозами геополітичного та воєнного, тобто зовнішнього характеру, тоді як міграція розглядалася як питання внутрішніх справ. У рамках такого підходу було зрозуміло, що криза безпеки, внутрішній конфлікт чи інтервенція, масове порушення прав людини призводять до міграції. Зворотний же зв'язок – тобто як міграція впливає на безпеку – потрапляв у поле зору дослідників меншою мірою [2].

Міжнародна міграція сьогодні є одним із найбільших викликів безпеці на всіх рівнях, і тут маємо на увазі такі види безпеки як етнокультурна, демографічна, соціально-економічна, політична. Поняття безпеки часто пов'язується із проблемою охорони кордонів. Охорона кордонів, у свою чергу, розглядається із позицій двох основних підходів – реалізму та глобалізму. Перший підхід традиційно пов'язує безпеку загалом із військовою безпекою і охороною кордонів від воєнних загроз, стверджуючи, що держави створюють військові конфлікти, але й самі держави та їхні кордони є наслідками міжнародних військових

протистоянь. З цієї точки зору, основна загроза безпеці є зіткнення держав. Другий підхід є досить новим і в його межах йдеться про зменшення ролі як самих національних держав, так і їхніх кордонів та збільшення ролі загроз з боку акторів не макрорівня, якими є держави, а мезо- та мікрорівня (осіб та груп осіб) [5].

Приблизно третина потоку міжнародної міграції у світі зараз не контролюється. Причиною цього є наростання суперечностей між залученням постійно зростаючої кількості людей у міграційні переміщення, природним збільшенням мобільності населення, глобалізацією світу та жорсткістю імміграційних режимів у країнах, що приймають, найпривабливіших для мігрантів [1]. Цікавий факт – апарат влади, постійно наголошуючи на важливості та необхідності посилення боротьби з нелегальною міграцією, залишив саме поняття «нелегальний (незаконний) мігрант» юридично не визначеним [1].

Центр Разумкова [6], що має за мету сприяння становленню України як демократичної, правової, соціальної європейської держави, розвитку громадянського суспільства, підвищення якості життя громадян, підвищенню міжнародного авторитету Української держави та реалізації її національних інтересів, надає тлумачення цьому поняттю і ми приєднуємось до цієї думки: *Незаконна міграція* – це ситуація, коли люди нелегально перетинають кордони своєї держави, країни, через яку вони завжди проходять транзитом, та країни, до якої вони їдуть, або порушують законне перебування у країні, до якої вони легально прибули. У формуванні цих міграцій є фактори, що виштовхують. Виштовхуючі фактори, що викликають вимушену міграцію: війни; стихійні лиха; нестача соціальних послуг; труднощі у задоволенні основних потреб; безробіття; релігійний, політичний та етнічний тиск; потреба у безпеці; вплив державних планів (таких як будівництво гребель та доріг) [4].

Як тезу можна представити виштовхуючі фактори, які спонукають людину до міграції, як антитезу – вплив міграції на державну безпеку як країн-реципієнтів так і країн-відправників. Важелі управління тим чи іншим процесом залишаються за людиною. Саме відносини у площині «людина – суспільство», «суспільство-суспільство» створюють конфлікти, війни, створюють релігійний або політичний тиск, відносини у площині «суспільство-природа» навіть модулюють стихійні лиха, деякі з них часто виникають внаслідок діяльності людини.

Змінний баланс сил і стан «системного хаосу» породжують запит нового гегемона.. З світ-системних, постколоніальних позицій всі вони стикаються з однією і тією ж перешкодою для зміцнення свого світового впливу – соціальними протестами – руйнуванням соціальних засад глобального світового порядку [11].

На даний момент найбільшим у світі за обсягами міграції вважається коридор Мексика – США, обсяги якого перевищують 10 млн осіб кожного року. Також одними з найбільших коридорів є Туреччина – Німеччина, Алжир – Франція. Якщо ж розглядати міграцію до країн ЄС загалом, то такий коридор не поступатиметься, а то і переважатиме згаданий напрямок Мексика-США [7].

Восени 2015 р. у зв'язку з багаторазовим збільшенням потоку біженців та нелегальних мігрантів до ЄС з країн Північної Африки, Близького Сходу та Південної Азії розпочалася європейська міграційна криза. Цю міграційну кризу назвали найбільшою в Європі з часів Другої світової війни. Так, із січня по вересень 2015 р. в країнах ЄС було зареєстровано понад 700 тис. людей, які шукають притулку; всього за той рік до ЄС прибуло, за різними оцінками, від 1 до 1,8 млн біженців та нелегальних мігрантів. Європейська міграційна криза 2015–2018 рр. продемонструвала відсутність дотримання на практиці формального принципу солідарності, яким мали керуватися національні уряди країн

ЄС у контексті міграційної політики. Діюча на момент початку кризи загальна міграційна стратегія ЄС, яка була створена на базі т. зв. Дублінських регламентів, виявилася недостатньо ефективною під час активізації міграційних потоків із третіх країн [4].

З 2022 р. міграція українських громадян за кордон перетворюється з трудової на вимушену, що пов'язано безпосередньо з початком повномасштабних військових дій на території України. Причини міграції з України принципово змінилися – серед головних причин виїзду громадян України за кордон вийшов військовий конфлікт та питання безпеки. Міграція отримала вимушений характер. УВКБ ООН по всій Європі зафіксувало понад 8,2 млн біженців, які залишили Україну (за деякими оцінками наразі у країнах ЄС знаходяться понад 10 млн громадян України), і ще близько 5 млн людей, згідно з оцінками Міжнародної організації з міграції, були змушені залишити свої будинки на території країни станом на кінець серпня 2023 р. [4].

Стосовно міжнародної міграції це стосується шляхів, якими члени держави вважають, що іммігранти загрожують своїй культурній, мовній, релігійній чи національній ідентичності. З цієї точки зору національні цінності приймаючої країни є референтним об'єктом під загрозою [12, с. 103]. Це імміграція загалом, добровільна чи вимушена, законна чи нелегальна, що становить це загроза, доки іммігранти кидають виклик ідентичності приймаючої держави через свої відмінності: мова, культура чи релігія. Передбачувана небезпека імміграції для суспільної безпеки держави не є об'єктивною та універсальною загрозою, а радше суб'єктивна загроза, яка залежить від того, як приймаюча держава визначає себе [12, с. 110].

Наприклад, у той час як деякі держави можуть вважати мультикультуралізм небажаним, інші можуть пишатися своїм культурним розмаїттям. Як пояснили Хейслер і Лейтон-Генрі [9, с. 156] у післявоєнний період більшість європейських держав назвали трансформації з досить однорідних держав, члени яких, як правило, були пов'язані культурною та етнічною ідентичністю до неоднорідних держав, що складаються з кількох національних груп. В У цих випадках імміграція може розглядатися як загроза безпеці суспільства, оскільки вона кидає виклик традиційній ідентичності і основних цінностей громадянина держави [9, с. 158].

Загрозою національним інтересам держави вважається міграція в її впливі на економіку держави. Імміграція має і матиме значний економічний вплив на обидва центри: країна – реципієнт та країна походження мігрантів.

Економічні чинники є головною складовою міграцій у світі, оскільки мігрують люди з метою отримання більших заробітків. 82% населення світу живе в країнах, що розвиваються, і тільки 18% в економічно розвинених країнах. Отже, природно, що відсоток мігрантів з країн, що розвиваються, в країнах Заходу буде підвищуватися. Найважливішим фактором, що зумовлює сучасну глобальну міграцію, є диспропорції у демографічному розвитку. Ще один важливий компонент для оцінки значущості міграції стосовно конкретної країни – чи є вона політичним, економічним і культурним «центром тяжіння» для вихідців із сусідніх країн [4].

Можна стверджувати, що трудова міграція становить загрозу економічній безпеці як направляючої, так і приймаючої держави. Згідно з цим аргументом, еміграція висококваліфікованих і кваліфікованих робітників з країн, що розвиваються, з глобального Півдня до розвинених країн глобальної Півночі призводить до «витоку мізків» у країні відправлення, а також небажані економічні наслідки у приймаючій країні. Однак, як стверджували Карр та ін. (2005), наголошуючи на понятті «виток мізків» саме по собі, ігнорує поняття «приросту мізків». Хоча країни, що розвиваються, можуть втратити висококваліфікованих працівників через еміграцію, вони часто отримують велику кількість людей з більш високими навичками назад через процес зворотної міграції [8, с. 367–388].

Нелегальні мігранти не платять податків, не роблять внесків у соціальні фонди, проте, зазвичай, і не користуються соціальними послугами, оскільки не мають відповідних прав, а також побоюються бути виявленими і видвореними з держави... Місцеве населення інколи сприймає мігрантів як конкурентів на ринку праці, звинувачуючи їх у тому, що внаслідок готовності працювати за мінімальну винагороду вони не лише відбирають робочі місця, а й знижують загальний рівень заробітної плати. Проте наукові дослідження цього не підтверджують. Адже мігранти не заміщають місцевих робітників, а працюють в окремому сегменті ринку праці, виконуючи брудні, небезпечні, неprestижні роботи [2, с. 57].

Парадигма контролю за рухом населення має тенденцію бути вузькою, спрощеною, неефективною та часто недоречною. Це відбувається не лише через імпульси глобалізації та транснаціональні процеси поза державним контролем, які призвели до того, що Сассен назвав «провалом імміграційного примусу» [10].

Складається враження, що нелегальне перевезення людей через кордони стає найбільш швидкозростаючим видом кримінального бізнесу. Звичайно, можна зрозуміти людей з бідних країн, які хочуть переїхати туди, де життя здається простішим і легшим. Але можна зрозуміти і розвинуті країни та їх заходи з протидії нелегальній імміграції, завдяки яким такі країни прагнуть якщо не зупинити цей процес, то хоча б надати йому якийсь впорядкований характер і контролювати його [3].

Зростаюча політизація небезпек у контексті міграції великою мірою лежить на відповідальності засобів масової інформації. Журналісти нерідко некритично повторюють висловлювання політиків, грають на страху мас з метою підвищення власної популярності... Долучаються до справи й академічні кола. Дослідники, що пишуть на теми безпеки, найчастіше вільно чи мимоволі обслуговують певні державні органи чи політичні сили.. Найбільш вживаний аргумент сек'юритизації – небезпека нелегальної міграції, на боротьбу з якою націлено більшість безпекових заходів урядів. У результаті в населення ця проблема часто асоціюється з усією міграційною сферою. Разом із тим, якщо поглянути на неї неупереджено, то не можна не погодитися, що, по-перше, нелегали становлять лише незначну частину міграції як такої, подруге, серед нелегальних мігрантів дійсно можуть бути і кримінальні авторитети, і хворі на небезпечні хвороби, проте це аж ніяк не стосується всього потоку. Більше того, узагальнення зв'язку нелегальної міграції з криміналом і епідеміями загрожує тим, що виникає небезпека у загальній масі прогледіти тих, кого дійсно потрібно нейтралізувати або лікувати [2].

Таким чином, хоча розширення сфери безпеки, включення до неї міграції та поєднання у цьому зв'язку сфер внутрішньої та зовнішньої безпеки обумовлені об'єктивними процесами, що відбуваються в сучасному світі, проте конструювання цих змін як загроз часто здійснюється відповідно до інтересів безпекових та правоохоронних агенцій, їх конкуренції у боротьбі за бюджет та повноваження, а також внаслідок певних політичних, бюрократичних та медійних ігор, що трактують (або ні) соціальні зміни як безпекову проблему [2]. Саме за допомогою соціально-філософського інструментарію намагаємось переосмислити закони соціального устрою та важелі курування міграційними процесами. Схиляємося до думки, що нелегальна міграція може розцінюватися не тільки як використання людиною права на свободу пересування, але як і форма усвідомленого соціального протесту і громадянської непокори.

Список використаної літератури

1. Запорожець А. К., Проблеми нелегальної міграції в Україні, *Актуальні проблеми адміністративно-правового забезпечення діяльності Національної поліції*. Харків, 2017,

- URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/12_12_2017/pdf/19.pdf (дата звернення: 20.01.2024).
2. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія, Київ : НІСД, 2018, 472 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-05/Migration_Politic_Print-fin-3178a.pdf (дата звернення: 20.01.2024).
  3. Монаєнко А., Досвід окремих країн ЄС у протидії правоохоронних органів нелегальної міграції, *Нове українське право*, Вип. 4, 2023, DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.4.27> (дата звернення: 20.01.2024).
  4. Пищуліна О., Вплив міграційних процесів на перебіг повоєнного відновлення України, міграційну політику ЄС та країн східного партнерства, 2023, URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/10/25/2023-Pyshchulina-MIGRACIA.pdf> (дата звернення: 20.01.2024).
  5. Ровенчак О., Яворський М., Міжнародна міграція як виклик безпеці: особистісний, національний та глобальний виміри, *Політичний менеджмент*, № 1–2, (2013) URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/rovenchak_mizhnarondna.pdf (дата звернення: 20.01.2024).
  6. Сайт Разумков центр – <https://razumkov.org.ua/pro-nas/misiia-ta-zavdannia> (дата звернення: 20.01.2024).
  7. Сисюк Л.П. Проблеми нелегальної міграції в Україні та в світі / Л.П. Сисюк, Л.О. Гилук // *X Międzynarodowej naukowipraktycznej konferencji «Strategiczne pytania światowej nauki-2014»*. Przemysl, 07–15 lutego 2014, С. 78–82.
  8. Carr, S., K. Inkson and K. Thorn. “From Global Careers to Talent Flow: Reinterpreting ‘Brain Drain.’” *Journal of World Business* 40, 2005, pp. 386–398.
  9. Heisler, M. and Z. Layton-Henry. “Migration and the Links Between Social and Societal Security.” In: Waever, O., B. Buzan, M. Kelstrup and P. Lemaitre, eds. *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*. London: Pinter Publishers, 1993, pp. 148–166.
  10. S. Sassen, *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalisation* Cf. G. Freeman, “*Modes of Immigration politics in liberal democratic states*” 29 *International Migration Review* 881; E. Thielemann, “Does Policy Matter? On Governments’ Attempts to Control Migration”, Paper Pre- sented to UACES Study Group on the Evolving European Migration Law and Policy, Manchester University, 11–12 April 2003.
  11. Silver B.J., Payne C.R. *Crises of World Hegemony and the Speeding Up of Social History. Hegemony and World Order: Reimagining Power in Global Politics* 2020. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003037231> (дата звернення: 20.01.2024).
  12. Weiner, M. “Security, Stability, and International Migration.” *International Security* 17(3), 1993, pp. 91–126.

ILLEGAL MIGRATION AND ITS IMPACT ON STATE SECURITY

Volodymyr Bilokopytov

Zaporizhzhia National University,

Faculty of Sociology and Management,

Department of Philosophy, Public Administration and Social Work

Zhukovsky str., 66, 69600, Zaporizhzhia, Ukraine

Today, international migration is one of the biggest security challenges at all levels, and here we mean such types of security as ethno-cultural, demographic, socio-economic, and political. The concept of security is often associated with the problem of border protection. The purpose of the article is to determine the impact of illegal migration on state security, to rethink the laws of the social system and the levers of monitoring migration processes. In today's social existence, the relationship in the "individual – social"

plane is realized in the dialectic of worldview and ideological forms of conscious activity, therefore the analysis of these forms on the example of migration processes is relevant for this work. The research methodology is a historical-logical analysis, the principle of comparison, the principle of generalization of scientific data, determination, or causality – the connection of phenomena, the generation of the previous (cause) of the next (consequence). As a result of the study, it was found that the inclusion of migration in the sphere of security and the combination in this connection of the spheres of internal and external security are due to objective processes taking place in the modern world, however, the construction of these changes as threats is often carried out in accordance with the interests of security and law enforcement agencies, their competition in the struggle for budget and powers, as well as due to certain political, bureaucratic and media games that interpret (or not) social changes as a security problem. It is with the help of a socio-philosophical toolkit that we try to rethink the laws of the social system and the levers of managing migration processes. We are inclined to think that illegal migration can be considered not only as a person's use of the right to freedom of movement, but also as a conscious social protest.

Key words: state security, illegal migration, "man – society", forced migration, freedom of movement, social protest.

УДК 322/2-67+316:355.01(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.3>

ВЕКТОРИ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕЛІГІЙНОГО ПОЛЯ УКРАЇНИ ВОЄННОГО ЧАСУ

Ірина Богачевська

*Національний транспортний університет,
факультет економіки та права, кафедра філософії та педагогіки
вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 1, 02000, м. Київ, Україна*

Метою статті є філософсько-релігієзнавче осмислення та виявлення векторів трансформацій релігійного поля країни в період під час війни та певною мірою передбачення наслідків цих змін. Методологічними засадами дослідження стали принципи контекстуальності в релігієзнавчих розвідках воєнного часу, що застосовувалися з дотриманням дослідницьких засад позаконфесійності в межах філософсько-релігієзнавчої та політолого-соціологічної дескрипції. Наукова новизна. На базі результатів останніх соціологічних досліджень розглянуто трансформації найбільших сегментів релігійного поля України: християнство (православні, протестанти, греко-католики) та іслам (ДУМУ «Умма», ДУМУ, ДУМК), виявлено залежність скерованості векторів їх трансформації від вирішення кожною релігійною юрисдикцією проблеми кореляції національної та релігійної ідентичностей. Висновки. Релігійні юрисдикції, що вирішують питання ідентичності, вважаючи пріоритетною релігійну ідентичність, і в силу цього тяжіють до закордонних релігійних центрів, політика яких, як правило, не враховує питання національної безпеки та суверенітету України, стрімко втрачають суспільну довіру, моральний авторитет, що призводить до їхньої кризи і перспективи маргіналізації в релігійному полі країни, аж до їх ліквідації (добровільної або примусової). Українське громадянське суспільство не толерує в умовах прямих екзистенційних загроз так звану «громадянську нейтральність», яку намагаються виправдати «вищими релігійними ідеалами». Перспективи християнських та мусульманських релігійних об'єднань України напряму залежать від рівня довіри та соціального капіталу, який вони накопичать своїми діями у воєнний час.

Ключові слова: релігійна ідентичність, національна ідентичність, трансформації, ідентифікація, Україна, православні, протестанти, мусульмани.

Постановка проблеми. Повномасштабне російське вторгнення докорінно змінило суспільне життя України, оголило найуразливіші ланки соціальної структури, загострило невирішені проблеми та застарілі протиріччя. З іншого боку, війна консолідувала суспільство, виявила аксіологічну значущість суверенітету та територіальної цілісності держави для кожного її громадянина, актуалізувала процеси національної самоідентифікації широких верств населення. Все це повною мірою стосується релігійного поля нашої поліконфесійної держави, яка протягом усього періоду Незалежності уникала масштабних протистоянь на релігійному ґрунті й була певним зразком дотримання свободи совісті та релігійної толерантності для пострадянських країн. Докорінної та болісної самоідентифікаційної трансформації зазнала, насамперед, найбільша за кількістю вірних християнська конфесія – православ'я. Втім гострі питання самоідентифікації торкнулися різною мірою і протестантських Церков, і українських греко-католиків і мусульманських релігійних центрів. Ці процеси потребують всебічного філософсько-релігієзнавчого аналізу, оскільки їх наслідки визначають повоєнну конфігурацію релігійного поля України. Сьогодні формується той рівень поваги й довіри, з яким кожна релігійна громада ввійде в післявоєнний

період, що значною мірою вплине на подальшу її долю. Більшість українських релігієзнавців наразі активно займаються «польовими дослідженнями» поточної релігійної ситуації, моніторингом соціологічних даних тощо. Проте актуальним є аналіз державної політики в релігійній сфері, зокрема стосовно забезпечення національної безпеки, вивчення та прогнозування реакції на дії влади релігійного середовища та громадянського суспільства.

Тому **метою статті** є філософсько-релігієзнавче осмислення та виявлення векторів трансформацій релігійного поля країни під час війни та певною мірою передбачення наслідків цих змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах війни більшість релігієзнавчих досліджень сьогодення мають емпіричний характер «включеного застереження», їх результати оприлюднюються здебільшого шляхом наукових конференцій, аналітичних та експертних матеріалів на прохання державних структур, соціологічних опитувань тощо. В контексті нашої розвідки в нагоді стали соціологічні матеріали Центру Разумкова [13; 14], Інституту соціології НАНУ тощо. Публікації та виступи А. Колодного [8], О. Сагана, Ю. Чорноморця тощо, формують загальнотеоретичні підходи та «аксіологічну рамку» досліджень усього спектру дискурсу релігійного життя під час війни. Принциповою для українських релігієзнавчих досліджень, здійснених після 24.02.2022 р., ми вважаємо тезу О. Горкуші, В. Титаренко, Л. Філіпович про те, що ситуація війни звільняє релігієзнавця від безстороннього, позаконтекстуального аналізу, вимагає від дослідника чіткого позиціонування себе в системі суспільних світоглядних і дієвих парадигм [15]. Ми також вважаємо доцільним спиратися на принципи контекстуальності в релігієзнавчих розвідках воєнного часу [2].

Основний матеріал. Центр Разумкова протягом періоду 2010–2020 років фіксував кількість віруючих серед дорослих громадян України в середньому на рівні 70%. Дослідження 2014 р. зафіксувало зростання числа віруючих з 67% до 76%, що більшість експертів пов'язували зі стресом Революції Гідності, початку російської агресії на Сході України та анексією Криму. Цей показник досі залишається найвищим за всі роки спостережень. Він постійно знижувався і наприкінці 2021 р. становив 68% опитаних [13, с. 18].

Із початком повномасштабної російської агресії рівень релігійності населення зріс до 74%, але у 2023 р. знизився до 70,5% (від 84% жителів Заходу до 60% жителів Сходу країни). Ці дані свідчать на користь того, що війна для українців в емоційно-психологічному вимірі дійсно триває з 2014 р., а суттєвого росту релігійності, попри певні очікування фахівців, наразі не сталося [14, с. 23].

Наймасштабніші та найпринциповіші трансформаційні колізії релігійного поля України після початку повномасштабної військової агресії росії відбуваються в православ'ї. Війна лише загострила застарілий конфлікт між етнічною, громадянською та релігійною ідентичністю, який супроводжує український православний дискурс із ХІV століття. Цей конфлікт, генетично пов'язаний з геополітичними амбіціями московського царства й російської імперії, критично загострився з початком повномасштабної війни.

З часів розпаду Київської Русі протягом всієї історії України етнічна та релігійна ідентичності православних українців перебували в складних, подекуди навіть контроверсійних взаєминах. За часів перебування в складі Російської імперії, їх привчали замінити етнічну самоідентифікацію релігійною: «ми – православні». За радянських часів етнічну ідентичність намагалися замінити «громадянською» (ми – нова спільнота людей: «радянський народ»). За часів Незалежності українські православні, не створивши власну автокефальну Церкву, попали в заручники тривалого розколу. Фактично, діяльність РПЦ через УПЦ МП зробила українське православ'я полем запеклої політичної боротьби «руського міра» й прибічників незалежної автокефальної церкви [2, с. 234–235].

«Православне питання» було з часів створення незалежної Української Держави таким, що зручніше було замовчувати, ніж вирішувати. Масштаби й значення світоглядного міжцерковного протистояння в українському православному середовищі держава десятиліттями воліла не помічати.

Да і більшість населення в питаннях релігійної самоідентифікації стабільно демонструвала індиферентність. Так, за даними моніторингу, який здійснювався Центром Разумкова у 2000–2019 рр., більшість громадян (у різні роки від 56% до 64%) вважала, що релігійна віра не передбачає обов'язково віросповідної визначеності. У 2000 р. – 64% опитаних вважали, що «людина може бути просто віруючою і не сповідувати якусь конкретну релігію». І лише на заході країни, де релігійність найвища, більшість (52%) опитаних підтримувала думку, що «віруюча людина повинна обов'язково сповідувати ту чи іншу релігію», і лише 41% допускали можливість «просто вірити» [13]. Така велика цифра підтримуючих «конфесійну невизначеність» (самоідентифікація «просто православні») в православному середовищі пояснюється низкою причин. Головною з них є майже 30-річне, часом гостро конфліктне, співіснування трьох православних деномінацій, які виникли після розколу українського православ'я на межі 90-х років. Це, доречі, зумовило й можливість переходів із однієї православної юрисдикції до іншої як таку.

У суспільній думці панує хибне уявлення про те, що масове скорочення числа вірних УПЦ(МП) почалося з 2018 р., коли відбулося об'єднання УПЦ(КП) та УАПЦ у автокефальну Православну Церкву України (ПЦУ). Насправді ж, тенденція зменшення числа вірних УПЦ(МП) домінувала й впродовж 2010–2018 рр. Кількість вірних УПЦ(КП) навпаки постійно зростала: у 2018 р. УПЦ-КП стала найчисельнішою з православних Церков, об'єднуючи 43% православних, або 29% громадян країни загалом [13, с. 4]. Липневі соціологічні опитування 2022 р. засвідчили, що «72% респондентів ідентифікують себе як православних. ... 54% серед усіх респондентів зараховують себе саме до ПЦУ. Лише 4% зараз ідентифікують себе з УПЦ(МП). Також ще 14% вважають себе просто православними, без конкретизації Патріархату. ... порівняно з 2021 р. частка тих, хто ідентифікує себе з ПЦУ, зросла з 42% до 54%. Натомість з 18% до 4% знизилася частка тих, хто ідентифікує себе з УПЦ(МП)» [16].

Лише з початком повномасштабної війни, коли керівництво УПЦ(МП) (незважаючи на формальне засудження агресора) мовчазною бездіяльністю, а доволі часто й активною колаборацією підтримувало росію, і суспільство і держава усвідомили важливість релігійної самоідентифікації українців як значущого фактору суспільного життя і національної безпеки.

Декларовано далекі від політики, православні в Україні нарешті осягнули, «що в світській державі релігійна ідентичність не є і не може бути домінуючою. Домінуючою є громадянська ідентичність. Традиційний для християнського (а також і мусульманського) світу постулат, що етнічна й громадянська ідентичність є вторинною для віруючої людини, для якої її релігійна ідентифікація має бути непохитним пріоритетом, у воєнній Україні стрімко втрачає актуальність [2, с. 235]. Прикладом невдалої апеляції до нього, спробою зайняти позицію «над сутичкою», є «миротворча риторика» Папи Франциска, яка обурює більшість українців, включно з католиками й греко-католиками. Така позиція демонструє нерозуміння принципової різниці довоєнного світогляду українських християн і сучасної їх самосвідомості. Українці не розуміють, як можна молитися за сакралізуючих їх вбивство ієрархів РПЦ, яка нахабно нехтуючи історичними реаліями, проголошує себе «Церквою-магіною» щодо Київського християнства. «Громадянська ідентичність у цьому контексті бере верх над дискредитованою релігійною ідентичністю» [2, с. 235].

Вперше, за даними соціопитування грудня 2022 р., суспільна думка фактично схвалила дії держави щодо припинення колабораціонізму в лавах УПЦ(МП). «78% українців вважають, що держава в тій чи іншій мірі має втрутитися в діяльність УПЦ (МП). Зокрема, серед них 54% вважають, що ця Церква має бути повністю забороненою в Україні. Ще 24% виступають за дещо «м'якший» підхід, що не передбачає повної заборони, але передбачає встановлення державного контролю та нагляду» [16]. Результати травневого опитування 2023 р. фіксують радикалізацію ставлення населення щодо УПЦ (МП): повністю заборонити її в Україні воліє вже 66% опитаних, встановити державний нагляд та контроль, але не заборонити повністю – 19%. А кількість прихильників невтручання в справі УПЦ з грудня 22 по травень 23 року скоротилася вполовину з 12% до 6% відповідно [17]. Соціологи наголошують: «Нездатність «на практиці» довести справжність розриву з РПЦ, «наслідки» діяльності в Києво-Печерській лаврі, млява (або просто відсутня) реакція на своїх священнослужителів-зрадників та безпорадна тиша у відповідь на анексію своїх епархій (як-от Бердянської) тільки кристалізують негативне ставлення до Церкви» [17].

Євангельське гасло про те, що немає ані єлліна, ані іудея, а перед Богом всі є рівними, працює лише тоді, коли релігія дійсно, а не декларативно існує поза політикою. Така ситуація, до речі, не складалася за всю історію християнства в жодному кутку християнського світу. Московська ж Церква, що фактично є підрозділом ФСБ та пропагандистським рупором путінізму, благословивши російських солдат на знищення українських братів по вірі, повністю втратила сакральність та моральний авторитет. «Наслідком цього стала нечутливість українського суспільства, що болісно переживає травму страшної війни, до дискурсу «прощення ворогів своїх», а також радикалізація релігійного середовища, яка вимагає від кожного православного віруючого чіткої і швидкої відповіді на питання власної інституційної приналежності» [2, с. 236].

Колаборація УПЦ(МП) з окупантами суттєво підірвала суспільну довіру українців до Церкви як суспільної інституції. Незважаючи на те, що десятиліттями Церква зберігала лідерство щодо суспільної довіри, з початку війни вона стабільно втрачає довіру громадськості. При чому фіксувати падіння довіри до Церкви соціологи почали ще до початку повномасштабної війни: так, між груднем 2021 і груднем 2022 р. довіра Церкві вже знизилася з 51% до 44%, між груднем 2022 р. і груднем 2023 р. – з 44% до 38%. Регіональний соціологічний зріз засвідчує, що на Сході країни, де домінувала УПЦ(МП) втрата довіри до Церкви наразі сягнула рекордних темпів: з 42% у 2022 р. до 24% у 2023 р. [5].

Згідно опитування Центру Разумкова, 50% тих, хто вважає себе християнами, ставляться позитивно до переходу ПЦУ та УГКЦ на Новоюліанський календар (негативно – 15%, байдуже – 14%, не розуміють, що це означає, – 9%, вагалися з відповіддю – 11%) [3].

Якщо визначити в цілому вектор трансформації православного сегменту релігійного поля України, як бачимо, він є вкрай негативним, завдяки кризі в УПЦ(МП) та її конфліктному протистоянню з ПЦУ. ПЦУ ще не виявляє спроможності остаточно витіснити УПЦ, консолідувати православних українців навколо своїх ієрархів, незважаючи на те, що в січні 2023 р. митрополит Епіфаній наголосив, що до ПЦУ з часу отримання Томосу долучилося близько 1700 парафій УПЦ(МП) [7]. Хоча ситуація спонукає керівництво ПЦУ приймати принципові рішення щодо розбудови своєї структури та утвердження себе основним репрезентантом загальноукраїнської ідентичності, змагальності за суспільний авторитет і довіру; обстоювання права на спадкоємність давньої Київської (Володимирової) церкви [4, с. 6].

Щодо перспектив УПЦ(МП) в Україні, ми цілком поділяємо твердження С. Здіорука та В. Токмана: «В українському суспільстві вже сформувалися морально-психологічні,

політичні та правові передумови, які неминуче спонукають УПЦ(МП) до змістовної трансформації в найближчому майбутньому. Московський патріархат в Україні постав перед серйозною дилемою: або швидко перетворитися на маргінальне розкольницьке релігійне утворення, вороже до України, або вдатися до кардинальних змін, які зумовлять його національно зорієнтований розвиток» [4, с. 33].

На відміну від православного середовища, як констатує шеф-редактор Релігійно-інформаційної служби України Т. Антошевський, «напевно, жодна з конфесій в Україні не зазнала таких позитивних змін, як протестанти», які проявили чітку громадянську позицію, переосмисливши свою роль в суспільному житті, взяли на себе відповідальність за суспільство [1]. «До честі церков, релігійних організацій, євангельських протестантських спільнот на великій території України, ... війна почалася в четвер, а в неділю церкви були готові приймати біженців», підсумовуючи перший рік війни, констатував Р. Кухарчук, голова руху «Всі разом» [9]. Участь у захисті країни зі зброєю в руках, військове капеланство, активна залученість практично всіх протестантських деномінацій у волонтерський рух призвели до формування в суспільстві позитивного іміджу українських протестантів. Вони стрімко долають нав'язаний ще за радянських часів суспільству образ «сектантів», який активно підживлювався УПЦ(МП), завдяки своїй щоденній присутності серед переселенців, незахищених та вразливих верств населення, завдяки дієвій допомозі. Через свої міжнародні зв'язки українські протестанти залучають до гуманітарної допомоги Україні світову протестантську спільноту, доносять світу об'єктивну інформацію про війну шляхами народної дипломатії. Як слушно наголошує Р. Кухарчук, з 2014 р. відбулася суспільна легалізація протестантських церков України. Це ми бачимо по риторичі й тональності засобів масової інформації. Назвати протестантську церкву «сектою» стало ознакою неадекватного дурного тону» [9].

Більшість українських протестантських Церков рішуче розірвали зв'язки з росією. На відміну від УПЦ(МП), Виконавчий комітет Генеральної конференції адвентистів сьомого дня (АСД) у квітні 2022 р. одностайно прийняв рішення про перепідпорядкування Української уніонної конференції безпосередньо Генеральній конференції, яка є адміністративним органом, що здійснює нагляд за всесвітньою Церквою АСД і розташований у Сілвер-Спрінг, США. Раніше українські адвентисти підпорядковувалися Євро-Азійському дивізіону зі штаб-квартирою у Москві. Віце-президент Генеральної конференції АСД А. Стеле наголосив: «Структура Церкви завжди має служити місії. ... Сучасна трагічна ситуація в Україні просто потребує зміни оперативної структури для виконання місії» [18]. І громади адвентистів щоденно опікуються нужденними по всій Україні, залучивши до своєї місії ресурси міжнародної громадської неурядової благодійної агенції АДРА (Adventist Development and Relief Agency), що є одним з підрозділів Церкви.

Міжнародний християнський рух «Нове покоління» повністю відмежувався від колишнього духовного лідера О. Ледяєва і створив незалежну Харизматичну Церкву України. Її пастори служать військовими капеланами в найгарячіших точках сходу та півдня, велика кількість парафіян зі зброєю захищає Україну, кожна громада щодня здійснює величезну волонтерську роботу.

Вклад протестантських церков у волонтерський рух і благодійність під час повномасштабної війни заслуговує на окреме дослідження. Але вже сьогодні можна висувати, що суспільне сприйняття протестантів в Україні змінилося в бік безумовного включення їх до українського християнства як повноправної патріотичної спільноти, яка утверджує християнські ідеї конкретними щоденними суспільно значущими справами. Патріотична громадянська позиція та жертвна благодійна робота є факторами, які сприяють суттєвому

притоку нових віруючих до протестантських громад, який констатують дослідники з початку повномасштабного вторгнення. Не зважаючи на велику кількість протестантів, що виїхали за кордон, кількість віруючих в їхніх громадах не лише не зменшилася, а подекуди й збільшилася.

Українські мусульмани також переживають важкі випробування з початку війни. Більшість громад, розташованих у Криму та на інших окупованих територіях, зазнають утисків, передусім кримські татари. Зруйновані домівки та мечеті, залякування та переслідування за віру – ось, що принесли росіяни мусульманам України.

Організаційно українські мусульмани не були єдиними перед повномасштабною війною. І не зважаючи на те, що «активно долучилися до спротиву збройній агресії росії – вони служать у ЗСУ та добровольчих батальйонах, займаються волонтерством, проводять інформаційні кампанії з донесення до мусульманської аудиторії за кордоном правди про загарбницьку війну рф в Україні» [11], ступінь залучення в ці дії різних мусульманських спільнот України є різною.

Мусульмани, об'єднані навколо Духовного управління мусульман «Умма», чітко демонструють поєднання ісламської релігійної та особистісної національної ідентичності з усвідомленням відповідальності за країну та її громадян. Шейх Саїд Ісмагілов, який 13 років очолював ДУМУ «Умма», був його духовним і богословським лідером, на початку повномасштабної війни склав свої повноваження, щоб піти у тероборону, а потім і на фронт. Із 2015 р. при ДУМУ «Умма» діє всеукраїнське капеланство мусульман. Муфтії ДУМУ «Умма» Шейх Мурат Сулейманов акцентує: «Наші капелани беруть активну участь у подіях, що відбуваються на фронті, там, де багато мусульман. Адже духовна підтримка завжди необхідна для воїнів» [12].

Муфтії Духовного управління мусульман Криму, єдиного мусульманського центру, не підконтрольного Росії, що поєднує кримськотатарські мусульманські організації материкової України з 2016 р., Айдер Рустемов наголошує, що сьогодні в лавах ЗСУ воює від 3 до 5 тисяч кримських татар, що в переліку на кількість кримськотатарського населення, створює співвідношення 1 до 1 з українськими захисниками іншого етнічного походження [10]. Попри репресії щодо віруючих мусульман на території окупованого Криму, масові спроби схилити духовних лідерів до співробітництва, та випадки колаборації з окупантами, мусульмани, об'єднані навколо ДУМК, пов'язують долю свого народу з Незалежною Україною, чітко артикулюють свою патріотичну позицію і захищають національний суверенітет зі зброєю в руках і упевненістю в поверненні Криму в серці, не маючи жодних протиріч між релігійною та національною самоідентифікацією.

Що ж стосується Духовного управління мусульман України, яке очолює шейх Ахмед Тамім, що позиціонує себе як найвпливовіша мусульманська організація України, створена ще у 1992 р., то з початком повномасштабної війни воно начебто зникло з інформаційного простору країни. Якщо ми звернемося до офіційного сайту ДУМУ: <https://islam.ua>, то там немає жодної (!) згадки про війну з росією. Якщо про події 2014 р. сором'язливо зазначається, що ДУМУ вело консультації з державою щодо «мирного врегулювання конфлікту», то на початку третього року повномасштабної війни ця релігійна організація жодним чином не оприлюднила своєї громадянської позиції. В цьому зв'язку громадянське суспільство має всі підстави запитати шейха Ахмеда Таміма, чий інтереси в Україні майже три десятиліття представляє очолювана ним мусульманська релігійна організація? Нейтральність щодо громадянської самоідентифікації в часи війни, що поставила українську політичну націю на межу існування, вбачається українськими громадянами, до яких, зрештою, належить більшість віруючих, об'єднаних навколо ДУМУ, неприпустимою. Спираючись

на історичні прецеденти, можна прогнозувати, що ДУМУ в середньостроковій перспективі втратить суспільну довіру, що матиме негативні наслідки для подальшого кількісного та якісного розвитку цієї релігійної структури.

Отже, короткий аналіз векторів трансформації найчисленніших релігійних організацій України доводить, що, як слушно наголошує перший заступник Голови Державної служби України з етнополітики та свободи совісті В. Войналович, «фронт духовний і фронт релігійний – не менш важливий ніж фронт мілітарний – перемога країни забезпечується на обох» [11].

Висновки. Філософсько-релігієзнавче осмислення трансформацій релігійного поля країни в період війни дозволяє висувати, що майбутня його конфігурація значною мірою залежить від розв'язання релігійними організаціями України проблеми кореляції національної та релігійної ідентичностей.

Ті релігійні юрисдикції, що вирішують питання ідентичності, вважаючи пріоритетною релігійну ідентичність, і тому, як правило, тяжіючи до закордонних релігійних центрів, політика яких, як правило, не враховує питання національної безпеки та суверенітету України, стрімко втрачають суспільну довіру та моральний авторитет. Це призводить до їхньої кризи й перспективи маргіналізації в релігійному полі країни, аж до їх ліквідації (добровільної або примусової).

Українське громадянське суспільство не толерує в умовах прямих екзистенційних загроз так звану «громадянську нейтральність», яку намагаються виправдати «вищими релігійними ідеалами».

У цьому контексті можна прогнозувати радикальну зміну православного сегменту релігійного поля за рахунок маргіналізації УПЦ(МП) та активної розбудови ПЦУ. Має перспективу тренд певного зближення позицій ПЦУ та УГКЦ, яка активно позиціонується «Церквою Володимирова хрещення».

Українські протестанти стають все більш потужною ланкою релігійного поля держави, зростаючи як кількісно, так і якісно. Адекватна церковна політика та величезна гуманітарна підтримка населення сприятиме подальшому зростанню суспільної довіри. Досвід місії в різних країнах світу дозволяє протестантам знаходити гармонійні моделі поєднання національної та релігійної самоідентифікації, що посилює їх суспільну позицію.

Українські мусульмани, які перебувають у такому ж розколі, як і православні, також зазнають значного переформатування власного сегменту релігійного поля. Його конфігурація напряму корелюється з громадянською позицією духовних управлінь українських мусульман. Найгіршими, в цьому контексті, вбачаються наразі перспективи ДУМУ, найкращими – у ДУМУ «Умма».

У цілому, ж, є всі підстави констатувати, що переважна більшість релігійних юрисдикцій України підчас повномасштабної війни проявила себе як зріла і відповідальна частина українського громадянського суспільства, що здатна швидко та потужно відповідати на виклики часу, брати на себе відповідальність за кожну нужденну людину і за країну в цілому. Віруючі різних релігій, конфесій та деномінацій щодня демонструють у тилу й на фронті незламність та героїзм. Вони гідно виконують свою місію нести світ віри в суспільство, яке виборює своє право вільно жити на своїй землі.

Список використаної літератури

1. Антошевський Т. Жодна з конфесій в Україні під час війни не зазнала таких позитивних змін, як протестанти. *Adventist.ua News* URL : <https://adventist.ua/ru/news/analytics/zhodna-z-konfessii-ukraini-pid-chas-viiny-ne-zaznala-takykh-pozytyvnykh-zmin-yak-protestanty/>

2. Богачевська І.В. Релігійна ідентичність українців: до і після війни. Україна на шляху відновлення: завдання науки і освіти в європеїзації держави : матеріали Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 17–19.05.2023) / Уклад.: Л.І. Ткаченко, В. М. Шульга. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023. 946 с.
3. Війна зробила українців більш релігійними, – опитування. *Risu.ua*. URL : https://risu.ua/vijna-zrobila-ukrayinciv-bilsh-religijnimi-opituvannya_n144969
4. Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України : аналіт. доп. / [С.І. Здіорук, В.В. Токман] ; за ред. С. І. Здіорука. Київ : НІСД, 2023. 36 с.
5. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2023 роках. *Преспеліз КМІС*. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1335&page=5>
6. Динаміка релігійної самоідентифікації населення України: результати телефонного опитування, проведеного 6–20.07.2022 р. *Преспеліз КМІС*. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1129&page=5>
7. Епіфаній розповів, скільки парафій покинули Московський патріархат після створення ПЦУ. 29.01.2023. *UAINFO.org*. URL : <https://uainfo.org/blognews/1675006882-epifaniy-rozpoviv-skilki-parafiy-pokinuli-moskovskiy.html>
8. Колодний А., Филипович Л. Свобода релігії в Україні: виклики в часи російсько-української війни. *Філософська думка*, 1, 2023. С. 111–130.
9. Кухарчук про підсумки року: «Під час війни церкви України роблять свій максимум» URL : <https://vsirazom.ua/article/kuharchuk-pro-pidsumky-roku-pid-chas-vijny-czerkvy-ukrayiny-roblyat-svij-maksimum>
10. Мокрушин С., Спірідонов Р. Муфтії Духовного управління мусульман Криму Айдер Рустемов: «Рашизм – це фактор, що змушує мутувати народи» Інтерв'ю *Крим Реаліті* 27.09.23. URL : <https://ua.krymr.com/a/rustemov-krym-interviu-muftiy/32612738.html>
11. Мусульмани України. Рік війни. *DESS.gov.ua* URL : <https://dess.gov.ua/musulmany-ukrainy-rik-vijny>
12. Муфтії розповів, як живе мусульманська громада України під час війни. *Укрінформ* 23.02.23. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3674168-muftij-rozpoviv-ak-zive-musulmanska-gromada-ukraini-pid-cas-vijni.html>
13. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2020 рр. (Інформаційні матеріали). Київ: Центр Разумкова, 2020. 110 с.
14. Українське суспільство, держава і церква під час війни. Церковно-релігійна ситуація в Україні-2023 (Інформаційні матеріали). Київ: Центр Разумкова, 2023. 118 с.
15. Филипович Л., Титаренко В., Горкуша О. Контекстуалізація як один із головних методологічних підходів релігієзнавчого дослідження в період російсько-української війни. *Філософська думка*, 1, 2023. С. 7–25.
16. Якою має бути політика влади щодо УПЦ(МП): результати телефонного опитування, проведеного 4-27.12.2022 р. *Преспеліз КМІС*. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1165&page=2>
17. Якою має бути політика влади щодо УПЦ(МП): результати телефонного опитування, проведеного 26.05. – 5.06.2023 р. *Преспеліз КМІС*. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1247&page=12>
18. Executive Committee of the Seventh-day Adventist Church votes to attach Ukrainian administrative office to the General Conference. *Adventist News*. URL : [Adventist News Network](https://www.adventistnews.com/news/2023/04/22/120422)12.04.22.

VECTORS OF TRANSFORMATION OF THE RELIGIOUS FIELD IN UKRAINE DURING WARTIME

Iryna Bogachevska

National Transport University,

Faculty of Economics and Law, Department of Philosophy and Pedagogy

Mykhailo Omelyanovych-Pavlenko str., 1, 02000, Kyiv, Ukraine

The aim of the article is the philosophical and religious studies-based reflection and identification of the vectors of transformation of the country's religious field during the period of war and, to some extent, prediction of the consequences of these changes. The methodological foundations of the study were the principles of contextuality in religious studies during wartime, applied in compliance with the research principles of non-denominationalism within the framework of philosophical-religious and politico-sociological description. Scientific novelty. Based on the results of the latest sociological research, the transformations of the largest segments of Ukraine's religious field: Christianity (Orthodox, Protestants, Greek Catholics) and Islam (DUMU "Umma", DUMU, DUMK) were considered, revealing the dependence of the direction of their transformation vectors on the resolution by each religious jurisdiction of the issue of correlation between national and religious identities. Conclusions. Religious jurisdictions that address the issue of identity, considering religious identity as a priority, and therefore gravitating towards foreign religious centers, whose policy generally does not take into account the issues of national security and sovereignty of Ukraine, are rapidly losing public trust and moral authority, leading to their crisis and prospects of marginalization in the country's religious field, up to their elimination (voluntary or forced). The Ukrainian civil society does not tolerate the so-called "civil neutrality" under conditions of direct existential threats, which is attempted to be justified by "higher religious ideals." The prospects of Christian and Muslim religious associations in Ukraine directly depend on the level of trust and social capital they accumulate with their actions during the war.

Key words: religious identity, national identity, transformations, identification, Ukraine, Orthodox, Protestants, Muslims.

УДК 2-1

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.4>

АВГУСТИНІАНСЬКІ МОТИВИ У ТВОРІ МАРЦІНА РУБЧИНСЬКОГО «ГОЛОС БОГА, ЯКИЙ ТРОЩИТЬ ЛІВАНСЬКІ КЕДРИ»

Антон Борковський

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук, кафедра філософії
вул. Степана Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна
<https://orcid.org/0009-0001-6034-4724>*

У статті аналізуються рефлексії представника кармелітської духовності Марціна Рубчинського, викладені у творі «Голос Бога, який трощить ліванські кедрі, або реколекції, призначені для ченців» («Głos Pana kruszącego cedry libańskie, albo rekolekcje osobom zakonnym służące»), вперше виданого 1762 р. у Бердичеві. Життя Марціна Рубчинського (1707–1794) було пов'язане з українськими землями у складі Речі Посполитої, він керував кармелітськими монастирями у Львові й у Луцьку, а у 1754–58 рр. очолював Руську провінцію кармелітів взутих. Досліджуваний твір містить винятково цікаві реколекційні роздуми, груповані у розділах «голос Божий до монаха», «голос монаха до Бога», а також роздуми «духовного отця». Характерними рисами рефлексій М. Рубчинського є вкрай емоційний стиль викладу думок та етичний ригоризм. Попри те, що твір М. Рубчинського ще за життя автора був кілька разів перевиданий – у Бердичеві й Луцьку – значний інтелектуальний доробок кармеліта не отримав належної уваги істориків релігійно-філософської думки. За даними дослідників українських книгозбірень, твір у другій половині XVIII ст. перебував у багатьох монастирських бібліотеках України, що свідчить про його затребуваність у чернечих згромадженнях. З цього огляду вивчення книги кармеліта є істотним для реконструкції релігійно-філософського дискурсу України другої половини XVIII ст. Дослідницьку увагу привертає вплив окремих опіній Отців Церкви на твір М. Рубчинського, зокрема святого Августина, у питаннях, пов'язаних з концепцією первородного гріха, Божественної благодаті й просвітлення. Істотним є пропонуване М. Рубчинським бачення співдії розуму та волі як у процесі реколекційних медитацій, так і в процесі формування особистісних рішень. «Голос Бога, який трощить ліванські кедрі», містячи автентичні розумування, може вважатись одним з найяскравіших проявів кармелітської думки на землях України. Для кращої ретрансляції поглядів М. Рубчинського автор переклав і залучив до тексту статті показові фрагменти твору за бердичівським виданням 1768 р.

Ключові слова: кармелітська духовність, Марцін Рубчинський, релігійна філософія, первородний гріх, вчення про благодать, реколекції, медитації.

Попри самовіддану роботу багатьох українських і польських дослідників, досі недостатньо вивченою лишається творчість плеяди впливових релігійних мислителів, які працювали на українських землях у XVIII ст. Дослідження релігійно-філософської спадщини Марціна Рубчинського, доктора теології, провінціала Руської провінції ордену кармелітів взутих досі перебувають на початковому рівні. Реконструювати біографію мислителя вдалося завдяки ретельній роботі польських дослідників Людвіка Гжебня [1, с. 517] та Вацлава Колака [2, с. 561–62]. М. Рубчинський народився 1707 р., до ордену кармелітів взутих вступив близько 1720 р. Згодом був скерований на студії до Неаполя. У 1730 р. капутіла провінції запросила його викладати філософію у Львівському кармелітському монастирі. У 1742 р. йому було довірене управління монастирем у Львові. У 1754–58 рр.

він виконував обов'язки провінціала Руської провінції кармелітів, у період, як стверджує В. Колак, «найбільшої експансії кармелітів давньої обсервації у східних воєводствах Польщі» [2, с. 561–62]. Тодішня руська провінція, очолювана М. Рубчинським, охоплювала 29 осередків ордену, розпорощених на землях Литви, Білорусі та України. У 1765–1772 рр. й 1777–1783 рр. о. М. Рубчинський був пріором монастиря у Луцьку, де й помер у 1794 р. Біографічні й бібліографічні дані свідчать, що творчість мислителя була безпосередньо пов'язана з Україною, маючи вплив на формування української духовності.

Загалом діяльність ордену кармелітів в Україні заслуговує на окрему увагу не лише через розповсюдженість цього згромадження, а й завдяки винятково плідній богословській, просвітницькій і видавничій активності [3; 4]. За даними Едити Хоментовської у Речі Посполитій близько 1772 р. орден кармелітів (*Ordo Fratrum Beatae Mariae Virginis de Monte Carmelo*) за впливовістю перебував на шостому місці як за чисельністю (967 монахів), так і кількістю осередків (59). Кармеліти поступалися лише єзуїтам, бернардинцям, домініканцям, реформатам і францисканцям [5, с. 52], розбудувавши осередки у Львові, Городищі, Олевську, Дорогостоях, Кисилині, Луцьку, Острозі, Бердичеві тощо [6, с. 477]. У кармелітських монастирях надавались наукові ступені: курсорат, лекторат, бакалаврат, магістеріум і докторат [7, с. 369–374].

Бердичівський кармелітський осередок, де й було вперше видано найвідоміший твір М. Рубчинського «*Głos Pana kruszącego cedry libańskie, albo rekolekcje osobom zakonnym służące*» у 1762 р., засновано у 1630–1642 рр. Після другого розділу Речі Посполитої тут викладались студії з філософії та теології. Колегіум було засновано 1795 р. [3, с. 252].

Поширеність творів о. М. Рубчинського на території України відзначають вітчизняні науковці. У своєму фундаментальному дослідженні історії та видавничої діяльності Бердичівського монастиря Ірина Ціборовська-Римарович наводить дані, за якими «примірники твору М. Рубчинського «*Głos Pana kruszącego cedry libański...*» (1762; 1768) були присутніми у бібліотеках канівських та загорівських отців василіян, вінницьких отців капучинів, коденських отців августиніанців, бердичівських та вишневецьких отців босих кармелітів. Примірники видання «*Chrzescianin cierpliwością uzbroiony...*» (1765) зберігались у бібліотеках любарських отців домініканців, овруцьких отців василіян, сестер бенедиктинок у Львові» [4, с. 162]. За інформацією вченої, серед власників творів М. Рубчинського були ігумен Овруцького василіянського монастиря та жидичинський настоятель ордену святого Василя Великого. Два твори Рубчинського були подаровані бібліотеці Шаргородського василіянського монастиря [4, с. 163].

Іван Альмес, проаналізувавши описи книгозбірень василіянських монастирів, наводить промовисті дані: «у Крехівській обителі станом на 1777 р. було три примірники реколекцій Рубчинського, що свідчить про затребуваність цього твору. Відомо, що 1773 р. Єроніму (Немировському) з монастиря у Верхраті, під час відбування місячного покарання в Крехівській обителі, дозволили мати в келії молитовник, Псалтир, чернечі правила Василя Великого та медитації Марціна Рубчинського» [8, с. 188]. Загалом, як стверджує вчений, твори М. Рубчинського були присутніми у більшості василіянських монастирів Львівської єпархії XVIII ст. Твір Марціна Рубчинського «*Ofiara sprawiedliwości... albo Traktat o Czyscu*» (форма слова вжита М. Рубчинським, – А.Б.) був присутнім у книгозбірні Острозького капучинського монастиря [9, с. 174–193]. Примірник «*Głos Pana kruszącego cedry libański...*» знаходився в особистій бібліотеці викладача поетики, риторики, згодом професора філософії Києво-Могилянської академії Івана Самойловича (1737–1783) й разом з іншими книгами по смерті власника був переданий академії [4, с. 167–168].

За підрахунками В. Колака, Марцін Рубчинський був винятково плідним автором, що написав щонайменше 14 творів, які «ставлять його на рівень найвидатніших

аскетично-релігійних письменників XVIII ст.» [2, с. 561–562]. Переважна більшість прижиттєвих творів М. Рубчинського була друкована на українських землях у складі Речі Посполитої, деякі мали прижиттєві перевидання [10].

За життя М. Рубчинського найбільшої слави зажила книга «Голос Бога, який трощить ліванські кедри, або реколекції, призначені для ченців». Як відзначає В. Колак, цей твір «написаний частково у формі діалогу між Богом і монахом, посідає виняткову позицію в аскетичній літературі» [2, с. 561–562]. Польський вчений Кароль Гурський характеризує його як найкращий на той час реколекційний твір, «з огляду на вичерпне трактування орденських обов'язків й вражаючі приклади божественної справедливості» [11, с. 193].

Професор кс. Єжи Ян Місюрек ретельно проаналізував структуру і специфіку реколекційних медитацій М. Рубчинського [12, с. 177–187; 13, с. 209–215]. Підтверджуючи міркування Кароля Гурського, професор Місюрек відзначає спосіб переказу думки, поданої у медитаціях: «наш автор ділить свої медитації на «голос Божий до монаха», «голос монаха до Бога», а також вказівки з боку духовного отця, що вінчають окремі медитації» [13, с. 213]. Як слушно зауважив Іван Альмес, тематика реколекцій М. Рубчинського «подібна до традиції, яку запропонував засновник ордену єзуїтів Ігнатій Лойола (1491–1556)» [8, с. 186].

У розділі «Про справи Розуму і Волі» [14, с. 3] кармеліт чітко розмежує функціональну взаємодію між розумом і волею у медитативному процесі. Автор пише: «до розуму належить матерія, подана до медитації, міркувати й струшувати, згідно до загальних обставин, себто: хто, що, де, яким чином, чому, як, коли» [14, с. 3]. Таке «струшування» має стосуватись тих речей, що б могли спонукати волю до якихось афектів, «до бажання, або рішення». Розум, коли буде мотивованим, має затриматись доти, «поки воля буде бавитись», коли ж утомиться, тоді розум «у свій спосіб» мотивує волю. Згідно з баченням М. Рубчинського, «увага розуму має бути проста, побожна, не зацікавлена, не метушлива, не швидка, але вільна, не прохолодна, але гаряча» [14, с. 4]. До медитативної волі, пише кармеліт, належать два обов'язки, збуджувати різні афекти, залежно від «матерії», наприклад, вдячності, сорому, скрухи за переступи, любові Божої тощо. Другим обов'язком є ухвалення рішень, зважаючи на потребу, «згідно до обставин, ситуації, в якій, хто перебуває, на цьому вся природа реколекцій підвішена» [14, с. 4].

Слід погодитись зі спостереженням професора Місюрека, що спосіб побудови окремих медитацій значною мірою нагадує підхід, викладений у творі «Наслідування Ісуса» Томи Кемпійського. Водночас додаткового дослідження потребує вивчення впливів на М. Рубчинського святого Івана від Хреста, святої Терези Авільської, святої Марії Магдалини де Пацці та ігнатіанського містицизму. На жаль, професор Місюрек зосередився переважно на структурному описі й аналізі тематики реколекційних медитацій [12, с. 177].

Особливої ваги спадщині М. Рубчинського додає те, що його реколекційні розвідки постали у період кризи містицизму, зумовленої французькими та іспанськими антимістичними тенденціями та впливом раціоналізму. Зокрема, у своєму дослідженні польського містицизму о. Станіслав Урбанський характеризує твір М. Рубчинського «Голос Бога, який трощить ліванські кедри» як певний виняток доби [15, с. 512]. Як уважає професор Місюрек, «праці Рубчинського були спробою відновлення християнського життя, зокрема чернечого, у Польщі XVIII ст.» [12, с. 187].

Попри те, що модель теоретизувань М. Рубчинського, на думку Кароля Гурського, є успішною через «опертя майже виключно на Св. Письмі, на Отцях та Докторах Церкви» [11, с. 193], цю заувагу необхідно піддати корекції й уточненню. Твір М. Рубчинського належить до проявів містичної традиції, що дотримувалась власних інтелектуальних орієнтирів й різнилася від раціоналізованих теологічних конструктів. За фундаментальною

характеристикою Станіслава Урбанського, «містична традиція визначає пізнання Бога як просте, інтуїтивне бачення Його та переживання Його присутності та дії у душі. Тому воно відрізняється від дискурсивного та концептуального пізнання» [15, с. 30]. Інтелектуальний акт, як уточнює цей дослідник, присутній у містичному пізнанні Бога, «виключає повний процес раціонального дослідження і забезпечує спонтанну, пряму впевненість в існуванні Бога, з якою не може зрівнятися жоден раціональний аргумент чи висновок» [15, с. 30].

Слід визнати, опінії Отців Церкви та представників схоластики М. Рубчинський залуцає активно, хоча цитування є доволі нерівномірним. Водночас, специфіка твору не передбачала побудови теоретичної концепції, опертої на теологічну аргументацію задля подолання тих чи інших дискусійних проблем. Автор послуговувався святоотчеськими творами часто виходячи з риторичних потреб: «хто хоче дізнатись, що таке світ? – нехай слухає опінію святого Амвросія, який (Lib. 6. Epist. 33) каже, що світ подібний до величезного поля, призначеного для постійної битви, наповненого кістками гнилих трупів. Ця опінія Святого Отця ґрунтується на свідченні стражденного Йова, який вважав людське життя постійною війною, в якій кожен постійно змушений воювати і врешті разом з іншими має загинути. Інші Святі Отці, даючи світу різні назви, описують його по-різному. Святий Бернард називає світ нещасливим шляхом грішників; Святий Бонавентура називає це високою горою людського обману; темна ніч, під час якої нами найбільше користуються грабіжники; грязюка великої огиди й уявної краси. Святий Ансельм порівнює його з метеликом, що рівно не літає, а дотик його заплямовує людину. Святий Вінцент Ферреріус називає це Єрусалимом, що вбиває Христа й апостолів» [14, с. 20]. Попри те, що М. Рубчинський має високий рівень теологічної кваліфікації, на прямі цитати Отців Церкви, зокрема і святого Августина, він спирається переважно у загальних рефлексіях морально-етичного чи світоглядного характеру: «якщо світ сам по собі огидний, жалюгідний, то яку користь він може комусь принести? Якщо це місце вигнання, нічліг, незручний для перехожих, хто може знайти там вічне ошчасливлення? Якщо світ, за словами святого Августина (Enarrat. 2; Psal. 31), це повінь, поглинаюча живих істот, то, хто може весело плавати по ньому, не боячись втопитись? І так само, як на неспокійних водах, ознакою очевидної згуби мореплавців є те, коли хвиля починає бити об хвилю: так і на морі цього світу, коли внутрішній неспокій, спричинений протилежними наслідками, у ньому панує, ніхто не може бути певен безпеки життя його подорожі» [14, с. 19].

Попри те, що М. Рубчинський намагається уникати заглиблення у доктринальні дискусії богословського характеру, не входячи в заочні дебати з потенційними опонентами, у творі «Голос Бога, який трощить ліванські кедри» проектується одна з найважливіших дискусій XVII ст. щодо людської природи й первородного гріха, побіжно перенесена М. Рубчинським у XVIII ст. Її перебіг описав польський вчений Збігнев Яновський [17], окресливши як боротьбу тенденцій між апологетами вчення Августина про первородний гріх внаслідок гріхопадіння Адама й носіями кристалізованих контрреформаторських поглядів. До цього, за З. Яновським, додалася боротьба обох течій проти поглядів, що підривали ренесансну доктрину про успадкований гріх. У XVII ст. суперечка посилювалась, поки не була перезавантажена Р. Декартом [17, с. 3–20]. Прихильники вчення Августина обстоювали незамінність дієвої благодаті для підтримки праведного життя. Як відзначає Анна Томашевська, те, що Декарт надихався богословськими поглядами святого Августина, підтверджує «Августино-картезіанський покажчик» Яновського [18, с. 90].

Концепція гріха, розгорнута М. Рубчинським у книзі «Голос Бога, який трощить ліванські кедри», є однією з центральних дирекцій твору. Розгортання власних умовиводів кармелітом не завжди послідовне, натомість характеризується винятковою емоційністю

суджень: «Я, не знаючи гріха, породив тебе силою Своєї всемогутності. Але коли ти нещасливо впадаєш у гріх, ти втрачаєш моє синівство, і тоді Я називаю тебе сином людським, бо ти стаєш Сином мого гніву, Сином помсти, Сином пекельного вогню. Згадай, як давно ти перестав бути моїм Сином, вчинивши гріхи» [14, с. 40]. Гріховність представників сотвореної природи М. Рубчинський описує відносно стримано: «якби королівське дитя полишило свого батька й прилучилося до брудної свині чи отруйного дракона й живилося їхнім смородом і нечистотами, то це ще було би поміркованим» [14, с. 40]. Натомість фундаментальною для М. Рубчинського є проблема первородного гріха, що подається «Голосом Божим» вкрай драматично: «аби ти виразніше визнав незмірне зло гріха, подивися, як Я покарав його у Моєму найулюбленішому Сині. Я хотів, щоб Він був убитий на хресті за вбивство Адамом себе і всіх біля забороненого дерева. Я хотів, щоб руки мого Сина були жорстоко цвяхами прибиті до дерева за те, що Адам нерозважливо простягнув руку за Плодом із забороненого дерева. Я хотів, щоб Він був зневажений, висміяний і принижений за те, що Адам грубо знехтував Моїм наказом. Я хотів, щоб Його серце було пробито, за те, що Адам злобою свого гріха завдав рани Моєму Божественному Серцю. А тепер поміркуй, чи легко тобі буде попросити пробачення у Мене, коли Мій Син так багато страждав, щоб перепросити Мене не за свій, а за чужий переступ» [14, с. 42]. Істотним у вказаному фрагменті є те, як М. Рубчинський, інтерпретуючи драматургію Ісусової смерті, корегує смислове навантаження події: загибель на хресті у першу чергу постає як помста Сину Божому за первородний гріх Адама. Водночас у наведених рефлексіях М. Рубчинського простежується вплив августинівського дійсного персоналізму. Бог є не лише нескінченним у своїх буттєвих проявах, а й має характерні особистісні проєкції.

Загалом, на думку професора Місюрека, М. Рубчинський, постулюючи важливі твердження часто лише «у малому й обмеженому ступені базувався» на біблійних текстах, переважно покликаючись на власну увагу, «іноді його думки, що подаються у такий спосіб, зараз викликають застереження» [12, с. 182]. Водночас слід зазначити, що твір М. Рубчинського, крім схвальних рецензій з боку кармелітських середовищ, 20 березня 1762 р. отримав *Approbatio* римо-католицького єпископа Київського й Чернігівського Йосифа Залуського [14, с. 5–6].

Ретранслюючи бачення фундаментальності первородного гріха, кармелітський мислитель наголошує на проблематиці благодаті, котрій він приділяє значну увагу: «за єдиний гріх Адама, не тільки його самого, але й усіх його нащадків, Я позбавив моєї благодаті, позбавив Права на безсмертне життя, вигнав їх з Раю, вкинув їх в юдоль плачу, щоб вони жили в скорботі, хворобах та злиднях» [14, с. 41]. Що характерно, М. Рубчинський прямо не залучає посилань на опінії Отців Церкви у даних рефлексіях, попри це, застосовує Августинову концепцію й імпліцитну залежність індивідуального спасіння від волі Божої. Для святого Августина отримання благодаті є цілком добровільним Божим даром, котрий неможливо заслужити, але який, водночас, не спонукає творити добро всупереч людській волі [19, с. 105–106].

Цей акт Божої волі не підпадає під дію людського розуміння. У відповіді «Божого Голосу» на питання розділу, присвяченого благу творіння, кармеліт наголошує на винятковій добровільності акту благодаті, заздалегідь не зумовленому людськими чеснотами: «Я створив тебе не за твої заслуги, бо ти жодних не мав і не міг мати, коли був нічим. І хоч би Я зважав на твої майбутні заслуги, навіть вони не могли схилити Мене послати тебе у світ [...] Я створив тебе не для Своєї потреби, бо й без тебе Я мав славу Свою нескінченну віками. Я не відвернув від тебе очей, коли ти прийшов у світ, хоча ти й є лише порохом з гнилизною, посудиною гидоти, живим трупом [...] Скільки мільйонів людей залишив

Я в стані нечестя, не даючи їм життя, хоч бачив, що, якби вони мали такі часті та сильні благодаті й просвітлення до добра, які маєш ти, вони служили б мені набагато досконаліше, ніж ти, і я бачив, що вони любили б, прославляли і служили б мені більше, ніж ти, якби отримали ще менші благодаті, ніж ти. Лише на тебе я звернув свої очі і бажав, щоб ти, і ніхто інший, ясно знав, як я любив тебе і як люблю. Зваж, отже, наскільки велика моя любов до тебе і дякуй за неї» [14, с. 15–16]. Тут М. Рубчинський розгортає думку під відчутним впливом концепції святого Августина, зокрема стосовно гріховності людини, отримання ласки Божої й незбагненності акту благодаті [19, с. 104].

Водночас вищенаведену реакцію «Божого Голосу» варто інтерпретувати й як суто індивідуальну відповідь конкретному монахові, Марціну Рубчинському, щодо причин відлення благодаті конкретно йому, не сприймаючи це як загальне богословське судження М. Рубчинського на означену тему.

Причини, через які М. Рубчинський ухилився від теоретичного заглиблення у дискусійну проблематику, могли бути викликані небажанням вступати у доктринальну дискусію. Як зазначає З. Яновський, у 1653 р. Папа Римський Інокентій Х засудив погляди Корнелія Янсенія, викладені у фундаментальному творі «Augustinus». З того часу Церква «відмовилася від августинівського вчення про свободу на користь напівпелагіанського вчення, згідно з яким людина є вільною перед обличчям як добра, так і зла без участі божественної благодаті. [...] той же, хто відкрито визнавав свої богословські та філософські зв'язки з вченням св. Августина, прийнятого в сорокових роках того століття прихильниками Янсенія, чия теологія благодаті й концепція людської свободи виявляли численні спорідненості й навіть спільні риси з богослов'ям кальвіністів, – той неминуче повинен був увійти в конфлікт з дедалі потужнішим товариством Ісуса» [17, с. 32]. Тож, на думку З. Яновського, єзуїти перемогли у доктринальній боротьбі з августиніанцями.

Увиразнюючи своє сотеріологічне бачення, М. Рубчинський, не посилаючись прямо на твори святого Августина, Томи Аквінського чи інших Докторів Церкви, слідує Августиновій концепції Божественної благодаті. «Усі благодаті, яких Всемогутній Бог звик нам люб'язно вділяти, – це дари надприродні, дозволені нам з виняткової благості Бога, а не через наші заслуги, для нашого вічного спасіння. Кожна з цих благодатей є настільки великої ціни, що важить більше ніж увесь цей світ, або навіть мільйон подібних світів [...]. Хоча всі ці благодаті належать до одного надприродного порядку з усім, що не є однаково нам від Бога даним, оскільки одним Бог звичайну благодать вділяє, іншим особливішу, одним на нижчому рівні, іншим на вищому; одні силою допоміжної благодаті у такий спосіб діють у досконалості християнського життя, що цілком занурюються у своєму Богові, усіма силами, інші ж, маючи благодать, настільки далеко від Бога перебувають, що навіть жодного кроку до Бога через чесноти не зробили» [14, с. 31].

Конкретизуючи дію Божественної благодаті, кармеліт наводить у приклад можливість «усім вірним народитись у лоні Святої Церкви», водночас, навіть беручи участь у благодаті відродження, не кожному з вірних є даною благодать переходу у духовний стан. За М. Рубчинським, дія благодаті, що покликає до монашого служіння, проявляється у «просвітленні розуму й побожному збудженні людської волі». Ця благодать посідає окремий статус, адже йде від «виняткових заслуг Втіленого Бога, котрий це своїми кривавими заслугами у Предвічного Отця витребував». Тож від неї залежить, кому з мільйонів людей бути обраним [14, с. 31]. Щоправда, залежно від ситуативної риторики, М. Рубчинський корегує концепцію безумовності благодаті імперативною потребою у добрих справах: «Дім Вічності твоєї не буде іншим, лише той, котрий сам виставляєш справами твого життя, добрими чи злими» [14, с. 170].

На початку нашої статті наводились міркування М. Рубчинського стосовно взаємин розуму й волі у процесі медитацій. Натомість функції розуму й модель співдії його з волею загалом у людській природі розгорнуто у другій частині книги «Голос Бога, який трощить ліванські кедри». Цей розділ має окрему пагінацію й присвячений різноманітним чернечим чеснотам, як-от рахунку сумління, покори, мовчанню тощо. Базовою для М. Рубчинського є дуалістична модель, за якою людина, складаючись з душі й тіла, містить у собі дві частини, вищу й нижчу: «частина вища – це розум і воля. Ці частини здійснюють свою діяльність так: розум представляє волі річ, до котрої воля, згідно до вказівки розуму, схиляється; коли ж розум покаже добру річ, воля до неї схиляється, кохає її; коли ж розум покаже річ погану, воля від неї відвертається, а не схиляється, маючи її у ненависті» [14, с. XXIV].

Нижчою частиною людини є органи чуття, «як внутрішні, так і поверхневі, спільні для людей і нерозумних тварин, це зір, слух etc. Отже, як розум подає й пропонує волі якусь річ до кохання (М. Рубчинський уживає лексему *kochanie*, – А.Б.) чи ненависті, так само і чуття подібним чином подають і представляють деякі речі людині, які є добрими чи поганими, схиляють до любові чи до неприйняття у ненависті». Власне на цьому базується поява, за М. Рубчинським, найбільших пристрастей – пожадливісті й гніву. Первородний гріх, що зіпсував людську природу, дозволив повстати у людині, всупереч розумові, нижчій частині, котра не припинила своєї боротьби, хоча чи панування над людиною. Тож «усі наші схильності, походячи від нижчої частини, тобто від відчуттів, не інакше ніж як розумом мають урядуватись, керуватись і стримуватись» [14, с. XXIV–XXV]. Для цього розумові слід подавати інші, гідніші, вічні й Божественні речі, «залучаючи волю», або ж подавати рятівні поради, наприклад щодо неприпустимості прагнення до розкоші, наслідуючи вбогому Ісусові [14, с. XXV]. Ці міркування М. Рубчинського суголосні з томістською моделлю, що делегувала розумові примат у визначенні пріоритетів діяльності.

В антропологезі найфатальнішою рисою, як стверджує кармеліт, є уникнення, або ж легковажне ставлення до Бога. Зосередження лише на досягненні земних благ не приносить нічого, крім короткого ілюзорного задоволення. «Святий Августин (Tract. in Ep. Joan.) запитує, чи може світ комусь щось обіцяти, і відповідає, що може, але тільки тому, хто скоро помре. Ця відповідь святого Доктора, ясна річ, базується на тому видінні, про яке Пророк, описуючи славу людини, що служить світові, говорить у Псалмі 36: *Vidi impium superexaltatum, et elevatum sicut Cedros Libani, et transivi, et ecce non erat, et quaesivi eum, et non est inventus locus ejus*. Я бачив безбожника, піднесеного та вивищеного, як ліванські кедри, і я пройшов повз, і ось його вже не було, я шукав його, і не знайшлося його місця», – пише М. Рубчинський [14, с. 20]. Попри те, що приналежність до чернецтва базується на прояві благодаті, але, у разі переступу, вона не дає переваг перед світськими людьми, ченці, намагаючись «діяти згідно зі звичаями світу», не замислюються про можливе «нещасливе падіння». Що характерно, у своїх рефлексіях автор уникає твердження про виняткову дорогу до спасіння шляхом служіння у монашому ордені, хоча вона є «безпечнішою і певнішою» [14, с. 55].

Вкрай важливими є розмірковування о. М. Рубчинського стосовно вічності, котрій приділено окремий розділ твору. Вічність постає у двох буттєвих вимірах: «вічність дво-яка, добра і зла, це пекло і Небо. Одна з них точно чекатиме на тебе, але не можеш знати, яка, бо не знаєш, чи ти у моїй милості, чи у гніві. Ти не знаєш, чи ти вибачився переді мною за свої гріхи і чи ти ще перебуваєш у моєму гніві. Ти не знаєш, чи ти мій коханий Син і спадкоємець вічної слави зі мною, чи ти досі Син гніву, помсти та вічної загибелі» [14, с. 168]. Людина не усвідомлює, яка з двох вічностей чекає на неї й коли саме вона її «розпочне». Опис вічності уявляється М. Рубчинським за допомогою алегоричної

конкретизації, наприклад: «тисяча років чи сто тисяч років у порівнянні з вічністю – це ніби одне ніщо порівняно з усім. Нехай буде стільки мільйонів років, скільки крапель води в морі, скільки піщинок у полях і на березі моря, скільки трави на землі, скільки листя на деревах, скільки волосся на людях, скільки порошинок у повітрі, ти ще не злічив усіх століть вічності» [14, с. 169]. Або ж М. Рубчинський пропонує уявляти вічність порівнюючи її з величезною горою, розмірами в усю «небесну твердь», мовляв, якби кожної тисячі років ангел сходив з неба й переносив одну піщинку в інше місце, можна уявити, скільки б «мільйонів століть» минуло, поки ця гора була б повністю перенесена. Натомість, пише він, все ж таки настав би час, коли б ця гора була би пересипана в інше місце, але «вічність ніколи б закінчення не мала». М. Рубчинський розгортає цю думку, аби показати необхідність уникнення «нещасливої вічності» і «вічної кари» за гріхи шляхом «короткої покути» [14, с. 170].

Кармеліт оминає рефлексії святого Августина, викладені у книзі XI «Сповіді», зокрема стосовно позачасовості вічності, не зосереджуючись загалом на темпоральній проблематиці. Міркування підпорядковані насамперед релігійно-етичному виміру, зокрема смисловий центр тут тяжіє до нескінченної протяжності вічної кари. Наратив посилено емоційністю тональності від імені «Божого голосу»: «Пам'ятай, що раз до пекла потрапивши, на віки з нього не вийдеш» [14, с. 171]. Загалом винятково яскраві інфернальні теоретизування М. Рубчинського, котрі переважно не підкріплювались опертям на Святе Письмо, викликали застереження з боку професора Місюрека, адже в них кармеліт не посилався «на вчення Отців Церкви й ранньохристиянських письменників, ані на Магістеріум Церкви» [14, с. 182].

Попри розлоге фокусування на екзистенційних стражданнях у «пекельній вічності», що виконувало й педагогічно-спонукальну функцію, автор, водночас, чітко дотримується концепції люблячого Бога. Попри сотеріологічну імперативність Божої благодаті, теолог не нівелює важливості людської волі. Ставлячи риторичні питання, на кшталт, яка користь Богові від того, «що я вічно у муках горітиму, Тебе на віки проклинаючи», М. Рубчинський одночасно уточнює, що незважаючи на те, що «я зробив те, за що Ти мав би мене покарати, Ти не позбавив мене того, чим міг би мене врятувати» [14, с. 171]. Характеризуючи Бога як люблячого, М. Рубчинський часом корегує бачення благодаті, наголошуючи на свободі вибору: «Не тут наша домівка, тут ми всі паломники; Небо чи пекло – наш вічний дім. Вибери собі один з цих домів, який тобі до вподоби, бо Бог залишив його тільки на твою волю» [14, с. 170].

Істотним моментом є використання М. Рубчинським концепції Августинової *illuminatio*, хоча він і не послуговується цієї латинською лексемою, вживаючи термін «*Oświecenie*» [20, с. 311]. Просвітлення подається у вигляді внутрішнього інстинкту благодаті. Кармеліт застерігає від нечуйності щодо «інстинктів до добра» й внутрішньої благодаті, «бо це спротив Святому Духу, і Бог, який зараз дає тобі просвітлення до доброго, коли не приймеш його, забере потім свої милості» [14, с. 217]. Загалом «просвітлення розуму й побожне збудження людської волі» зумовлене дією благодаті [14, с. 31].

Отже, беручи до уваги нетривіальність підходу й характерні риси розумування, враховуючи поширеність творів у монастирських бібліотеках і кілька прижиттєвих видань, опублікованих у різних друкарнях на території України, можна стверджувати, що в особі Марціна Рубчинського маємо не лише непересічного представника кармелітської релігійної думки, а й яскравого, самобутнього мислителя, який мав помітний вплив на становлення релігійної філософії на українських землях. Популярність його творів у період загальної кризи містицизму робить подальше дослідження доробку о. М. Рубчинського надзвичайно

перспективним, а ретельна інтерпретація його творів дозволить увиразнити специфіку релігійно-філософського дискурсу на українських землях другої половини XVIII ст.

Список використаної літератури

1. Grzebień L. Rubczyński Marcin. *Słownik polskich teologów katolickich* / pod. red. H.E. Wyczawskiego OFM. Warszawa, 1982. T. 3. 517 s.
2. Kolak W. Rubczyński Marcin. *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław : Polska Akademia Nauk Instytut Historii, 1989–91. T. 32. S. 561–562.
3. Wanat B.J. OCD. Klasztor karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie : studium monograficzne. Kraków : Wydawnictwo Karmelitów Bosych, 2007. 432 s.
4. Ціборовська-Римарович І. Друкарня Бердичівського монастиря босих кармелітів: історія та видавнича діяльність. 1758–1844. Київ : Академперіодика, 2019. 652 с.
5. Chomentowska E. Schematyzmy karmelitów prowincji galicyjskiej. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2022. T. 119. S. 51–63.
6. Dębiński J. Karmelici trzewickowi i ich działalność ewangelizacyjna w Polsce. *Studia Włocławskie*. Włocławskie Wydawnictwo Diecezjalne, 2017. T. 19. S. 473–492.
7. Filek O. Nauka i nauczanie w zakonach karmelitańskich. *Dzieje teologii katolickiej w Polsce* / Red. M. Rechowicz. Lublin, 1975. T. 2. Cz. 2. S. 369–374.
8. Альмес І. Carmelitana у бібліотеках василіянських монастирів Львівської єпархії XVIII століття. *Свята Тереза від Ісуса і Україна – Santa Teresa de Jesús y Ucrania* : науковий збірник / Упоряд. і передм. Б. Чума. Львів : Видавництво УКУ, 2017. С. 174–193.
9. Ціборовська-Римарович І. Бібліотека Острозького монастиря Ордену братів менших капучинів: історична доля. *Острозький краєзнавчий збірник*. Острог, 2012. Вип. 5. С. 425.
10. Rubczyński Marcin. *Profesjonalna elektroniczna baza bibliografii Estreichera (EBBE)* : онлайн-каталог. URL: <https://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/baza/> (дата звернення: 15.02.2024).
11. Górski K. Od religijności do mistyki. Zarys dziejów życia wewnętrznego w Polsce. Część pierwsza 966–1795. Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1962. 235 s.
12. Misiurek J. Historia i teologia polskiej duchowości katolickiej (w. XVIII–XIX). Lublin : Redakcja Wydawnictw KUL, 1998. T. 2. 412 s.
13. Misiurek J. Marcin Rubczyński OCarm (†1794) – przedstawiciel duchowości karmelitańskiej w Polsce. *Roczniki teologiczne*. 1996. T. 43. Z. 4. S. 209–215.
14. Rubczyński M. Głos Pana kruszącego Cedry Libańskie, albo Rekolekcye osobom zakonnym służące. Бердичів, 1768.
15. Urbański S. Polska duchowość i mistyka przeżyciowo-studyjna. *Veritati et Caritati*. Warszawa : UKSW; Częstochowa : WIT, 2018. T. 10. S. 509–527.
16. Urbański S. Nieskończoność Boga w mistycznym zjednoczeniu. *Studia Theologica Varsaviensia*. Warszawa : UKSW, 2013. T. 51. W. 2. S. 17–34.
17. Janowski Z. Teodycea Kartezjańska. Kraków : Wydawnictwo ARCANA, 1998. 242 s.
18. Tomaszewska A. Religijne inspiracje Medytacji Kartezjusza. *Diametros*. 2008. № 18. S. 88–93. DOI: <https://doi.org/10.13153/diam.18.2008.321>. URL: <https://diametros.uj.edu.pl/diametros/article/view/321/295> (дата звернення: 29.01.2024).
19. Jaśkiewicz S. Nauka św. Augustyna o łasce Bożej: na podstawie jego «Wyznań». *Collectanea Theologica*. Warszawa : UKSW, 2007. T. 77. № 1. S. 89–106.
20. Jougan A. Słownik kościelny łacińsko-polski. Warszawa : Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, 1992. 746 s.

AUGUSTINIAN MOTIFS IN MARCIN RUBCZYNSKI'S "THE VOICE OF THE LORD BREAKING IN PIECES THE CEDARS OF LEBANON"

Anton Borkovskiy

Lviv Polytechnic National University,

Institute of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy

Stepan Bandera str., 12, 79000, Lviv, Ukraine

<https://orcid.org/0009-0001-6034-4724>

The article analyses the reflections of Marcin Rubczynski, a representative of Carmelite spirituality, in his work "The Voice of the Lord Breaking in Pieces the Cedars of Lebanon, or Retreats Intended for Monks" ("Głos Pana kruszącego cedry libańskie, albo rekolekcje osobom zakonnym służące"), first published in 1762 in Berdychiv. Marcin Rubczynski's (1707–1794) life was connected with the Ukrainian lands as part of the Polish-Lithuanian Commonwealth. He managed Carmelite monasteries in Lviv and Lutsk, and in 1754–58 he headed the Ruthenian Province of the Discalced Carmelites. The work under study contains exceptionally interesting retreat reflections grouped in the sections "God's Voice to the Monk", "The Monk's Voice to God", and "Spiritual Father's" reflections. A characteristic feature of M. Rubczynski's contemplations is a uniquely emotional style of presenting the idea and ethical rigorism. Even though M. Rubczynski's work was reprinted several times during his lifetime – in Berdychiv and Lutsk – the Carmelite's significant intellectual attainments have not received due attention from historians of religious and philosophical thought. According to researchers of Ukrainian book collections, the work was in many monastic libraries of Ukraine in the second half of the eighteenth century, which indicates its demand in monastic communities. For this reason, the study of the Carmelite's book is essential for the reconstruction of the religious and philosophical discourse of Ukraine in the second half of the eighteenth century. Research attention is drawn to the influence of specific references of the Church Fathers on M. Rubczynski's work, notably St. Augustine, concerning original sin, divine grace, and enlightenment. M. Rubczynski's vision of the cooperation of the mind and the will in the process of retreat meditation and the formation of personal decisions is significant. "The Voice of the Lord Breaking in Pieces the Cedars of Lebanon" contains extremely remarkable authentic reflections and can be considered one of the brightest manifestations of Carmelite thought in the lands of Ukraine. To better convey M. Rubczynski's views, the author translated and included in the text of the article illustrative excerpts of the work from the Berdychiv edition of 1768.

Key words: Carmelite spirituality, Marcin Rubczynski, religious philosophy, original sin, the doctrine of grace, retreats, meditation.

УДК 504.75.13.101.1

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.5>

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ІСТОРИЧНОГО МАТЕРІАЛІЗМУ: ВЗАЄМОДІЯ МАТЕРІЇ І СВІДОМОСТІ

Руслан Васильченко

*Національна академія Національної гвардії України,
гуманітарний факультет, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
вул. Героїв Нацгвардії, 28, 21001, м. Вінниця, Україна*

У статті розглянуто принципи історичного матеріалізму, зокрема взаємодію між матерією та свідомістю. Заснований на філософських концепціях Карла Маркса, історичний матеріалізм аналізує розвиток суспільства через призму виробничих відносин та матеріальних умов. Розкрито, як взаємодія між матерією та свідомістю визначає соціальну динаміку, виробничі структури та культурні трансформації. Виокремлено ключові принципи історичного матеріалізму, що включають в себе роль виробничих відносин у формуванні суспільної свідомості, вплив соціальної боротьби на еволюцію суспільства та взаємозалежність матеріальної бази та ідеології. Особливу увагу приділено ролі виробничих відносин у формуванні суспільної свідомості. Історичний матеріалізм підкреслює, як економічна структура впливає на уявлення, переконання та цінності, які визначають спосіб життя суспільства. З врахуванням взаємодії матерії і свідомості, історичний матеріалізм розглядає історію як процес боротьби між суспільними класами за контроль над матеріальними ресурсами та політичною владою. Він допомагає розкрити підтекст і дійсні мотиви історичних подій, показуючи, як вони відображають економічні та соціальні протиріччя. У цілому, історичний матеріалізм відображає глибокий аналіз суспільного розвитку, розкриваючи важливу роль матеріальних факторів у формуванні свідомості та історичних процесів. Він надає ключові інструменти для розуміння і пояснення соціально-історичних явищ і являє собою важливий теоретичний фундамент для аналізу сучасного світу. Через діалектику матерії та свідомості розкривається взаємодія, що приводить до змін у суспільному устрої.

Застосування історичного матеріалізму в аналізі конкретних історичних подій дозволяє визначити, як матеріальні умови впливають на формування ідеологій та культурних практик. У статті розглянуто приклади історичних подій, де взаємодія матерії та свідомості стала критичним фактором у визначенні та сприйнятті суспільно-історичних явищ, розширено розуміння основ історичного матеріалізму та його застосування для пояснення взаємозв'язку між матерією та свідомістю в контексті суспільного розвитку. Також, акцентовано увагу що історичний матеріалізм зазначає на перетворенні суспільства як результаті колективної діяльності та взаємодії індивідів. Це враховує важливість колективної свідомості і колективних дій у формуванні історичних тенденцій та змін. Він допомагає розуміти не лише те, як суспільство розвивається, а й чому саме так відбуваються певні історичні події та тенденції.

Ключові слова: філософія, історичний матеріалізм, діалектичний матеріалізм, філософська діалектика, діалектика, суспільство, ідеологія, культурні цінності.

Постановка проблематики. У сучасному науковому дискурсі великою мірою актуалізується питання взаємодії матерії і свідомості в контексті основних принципів історичного матеріалізму. Історичний матеріалізм, як теоретичний підхід до вивчення соціально-історичних процесів, ставить перед собою завдання розкриття закономірностей еволюції суспільства, але питання, що стосуються природи взаємодії матерії та свідомості, залишаються недостатньо вивченими. Недолік системного аналізу природи взаємодії матерії і свідомості призводить до неоднозначних тлумачень ролі і впливу матерії та свідомості

в історичному процесі. Зростаюча потреба в глибшому розумінні цих взаємозв'язків вимагає проведення систематичного аналізу основних принципів історичного матеріалізму, спрямованого на розкриття механізмів взаємодії та взаємовпливу матерії і свідомості в ході історичного розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації, присвячені основним принципам історичного матеріалізму, підтверджують актуальність цієї проблеми в сучасному світі.

Витоки згаданих ідей знаходимо у працях, зокрема, Шарля Луї Монтеск'є, Адама Сміта та Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля. Основні ідеї даної теми були сформульовані в працях К. Маркса і Ф. Енгельса «Німецька ідеологія» (1846), К. Маркса «Злиденність філософії» (1847), «До критики політичної економії» (1859) та ін. Історичний матеріалізм вважає, що історія людства визначається боротьбою між різними класами. Класові протиріччя ведуть до соціальних змін та історичного розвитку. Також треба згадати праці українських філософів радянського періоду, зокрема «Етюди по філософії марксизму» С. Семковського, впорядкована ним «Марксистська хрестоматія», «Діалектичний матеріалізм» Г. Єфименка, «Діалектичний матеріалізм» В. Бойка, «Діалектичний матеріалізм для вишів і втишів» за редакцією О. Бервицького, Р. Левіка, Т. Степового, В. Юринця та ін.

Формулювання цілей. Основною метою дослідження полягає у розкритті природи взаємодії матерії і свідомості, виокремленні основних законів і закономірностей цього процесу в контексті історичного матеріалізму. Пошук науково обґрунтованих відповідей на питання про те, як взаємодія цих двох феноменів визначає хід історичного розвитку, є важливим завданням, що вимагає інтегрованого підходу до дослідження.

Виклад основного матеріалу. Основним принципом історичного матеріалізму є переконання, що розвиток суспільства визначається економічними умовами та виробничими відносинами. Карл Маркс і Фрідріх Енгельс, основоположники цієї теорії, аргументували, що матеріальна база, яка включає засоби виробництва та економічні відносини, створює фундамент для соціальної структури. Матеріалізм – це філософська позиція, яка стверджує, що основною реальністю є матерія, а всі явища, включаючи свідомість і ідеї, можна пояснити через властивості та взаємодію матеріальних об'єктів. Є різні форми матеріалізму, такі як діалектичний матеріалізм (пов'язаний з марксизмом), фізичний матеріалізм (пов'язаний з наукою), елімінативний матеріалізм (пов'язаний із філософією розуміння свідомості).

У контексті історичного матеріалізму, важливо розглядати взаємодію матерії і свідомості. Свідомість, включаючи ідеологію, політичні переконання та культурні цінності, розглядається як відображення матеріальної бази. Тобто, соціальні уявлення формуються на основі економічних реалій та класових відносин. Історичний матеріалізм визначає розвиток суспільства через ряд історичних етапів, які визначаються конфліктами між соціальними класами, зумовленими економічними протиріччями. Такий підхід спрямований на розкриття закономірностей та детермінант історичних подій.

Історичний матеріалізм, розглядаючи розвиток суспільства як процес, що обумовлений економічними та матеріальними умовами, надає філософський інструментарій для аналізу історії. Він розглядає соціальні конфлікти, класові взаємовідносини та еволюцію культури через призму економічної динаміки. Загалом, історичний матеріалізм в філософському вимірі визначається впливом економічних факторів на суспільні відносини і свідомість, що робить його ключовою теорією для розуміння історії та соціального розвитку [1, с. 118]. Існують різні варіації матеріалізму, і їх підходи до розуміння природи і реальності можуть відрізнятися. Деякі із них включають:

– *Метафізичний матеріалізм* який розглядає матерію як основну реальність, і весь існуючий світ пояснюється через взаємодію та розвиток матеріальних об'єктів.

– *Діалектичний матеріалізм* являється концепцією, яка розвивається в марксизмі та лєнінізмі. Вона враховує розвиток суспільства та історії як результат матеріальних змін, конфліктів і розвитку продуктивних сил.

– *Фізикальний матеріалізм* визначає розгляд матерії з погляду сучасної науки, зокрема фізики. Він базується на наукових дослідженнях та концепціях, що описують природу основних частинок та їх взаємодію.

– *Епістемічний матеріалізм* розглядає наші знання як відображення матеріальної реальності, і вона відкидає ідеї, які не можна пов'язати з конкретними матеріальними об'єктами.

Філософія взагалі ставить питання про природу, існування, пізнання та інші аспекти реальності. Таким чином, вибір матеріалістичного підходу може визначати фундаментальні переконання щодо того, що складає основу світу і як його можна зрозуміти.

Основні ідеї матеріалізму справді мають свої корені в античній філософії, зокрема в роботах таких філософів як Демокріт, Левкіпп та Епікур. Вони розвивали концепції, які вбачали світ у вигляді неділних, неподільних частин (атомів), які об'єднані у взаємодії та змінах. У середньовіччі та ренесансі матеріалізм довго перебував у тіні ідеалізму та теологічних концепцій, але відродився в епоху Просвітництва, коли філософи почали активніше досліджувати природу та використовувати методи наукового підходу. Матеріалізм мав свій внесок у філософії XVII–XVIII століть, зокрема в працях Локка, Гоббса, Дідро та Ламетрі.

Локк в своїх працях, зокрема «Есе про людське розуміння» (1690), висловлював ідеї, які підкреслювали роль досвіду та відчуттів у формуванні людського знання. Він аргументував, що наше знання ґрунтується на враженнях та досвіді, які виникають з взаємодії із зовнішнім світом, що може бути сприйняте як матеріалістичний підхід до вивчення психічних процесів. Гоббс в своїй праці «Левіатан» (1651) висловлював думку про те, що людина є сукупністю матеріальних тіл і її дії можна пояснити лише за допомогою фізичних процесів. Він розвивав концепцію детермінізму та прагнув засновувати політичну теорію на природних законах [2, с. 6].

Дідро, французький філософ Просвітницької епохи, в своїх творах розвивав ідеї матеріалізму та обговорював питання природи людини та її свободи. Він підкреслював важливість досвіду та природних законів у формуванні суспільства. Французький матеріаліст і ламаркіанець Ламетрі висловлював ідеї про єдність матерії та енергії у живих організмах. Його теорія еволюції передувала роботам Чарльза Дарвіна. Ці філософи зробили свій внесок у формування матеріалістичних концепцій, які впливали на подальший розвиток філософії та наукового підходу.

У XIX столітті матеріалізм став одним із основних напрямів в німецькій філософії з представниками, такими як Фейєрбах, Маркс та Енгельс. Діалектичний матеріалізм, розвинений Карлом Марксом і Фрідріхом Енгельсом, зосереджувався на вивченні матеріальних основ суспільства та історії.

Фейєрбах розвинув ідеї матеріалізму та критикував ідеалістичні концепції, зокрема ідеї Гегеля. У своїй праці «Основні засади філософії майбутнього» (1843) він висловлював думку про те, що релігійні вірування та ідеї про божественність є віддзеркаленням соціокультурних та матеріальних умов. Карл Маркс разом із Фрідріхом Енгельсом розробили основи матеріалістичної філософії, відомою як діалектичний матеріалізм. Вони також сформулювали основні принципи теорії історичного матеріалізму, згідно з якою розвиток суспільства визначається економічними структурами та класовою боротьбою.

Філософія історичного матеріалізму стверджує, що свідомість є продуктом класових інтересів. Різні класи у суспільстві мають відмінні погляди, і їхня свідомість визначається їхнім положенням у виробничих відносинах. Основна ідея полягає в тому, що спосіб виробництва та відносини виробництва визначають структуру суспільства, а ця структура в свою чергу визначає свідомість. За історичного матеріалізму, суспільство розвивається через класову боротьбу. Різні класи мають відмінні інтереси через різницю у власності на засоби виробництва. Кожен клас має свою роль у виробництві, і його економічні інтереси визначають його погляди і цінності. Відповідно до історичного матеріалізму, ці класові інтереси формують свідомість і ідеологію кожного класу. Клас, який контролює засоби виробництва, має великий вплив на суспільство та визначає його ідеологію. Свідомість, включаючи ідеології, мораль, релігію і т.д., вважається відбитком матеріальних умов і відносин виробництва. Таким чином, погляди та переконання різних класів формуються відповідно до їхнього становища в економічній системі. У цьому контексті історичний матеріалізм підкреслює матеріальну базу суспільства як ключовий фактор у формуванні ідеології та свідомості.

Соціальні уявлення, ідеології та культурні цінності не виникають ізольовано від матеріальних умов суспільства. Вони формуються на основі економічних, технологічних та соціокультурних реалій. Матеріальні умови включають економічні структури, технологічний рівень, відносини виробництва та інші аспекти матеріального життя суспільства. Ці умови впливають на формування соціальних уявлень та ідеологій, оскільки вони визначають, як люди працюють, як розподіляють ресурси і як взаємодіють один з одним. Технологічний прогрес і зміни в економічних системах можуть стимулювати розвиток нових соціальних уявлень та ідеологій. Культурні цінності теж часто відображають відносини в суспільстві, їхні переконання та цінності. Таким чином, взаємодія між матеріальними умовами та соціальними уявленнями є важливим елементом розуміння розвитку суспільства в рамках історичного матеріалізму.

Зміна матеріальної бази веде до еволюції суспільної свідомості. Сприйняття та ідеології піддаються змінам у залежності від розвитку економіки, технології та суспільних відносин. Карл Маркс вважав, що зміни в матеріальній базі суспільства, таких як економічні структури, технологічний прогрес і виробничі відносини, є основними детермінантами еволюції суспільної свідомості. Зміни в матеріальній базі можуть включати нові винаходи, економічні революції, зміни в системах виробництва та розподілу ресурсів. Ці зміни створюють нові умови для розвитку суспільства і впливають на сприйняття, ідеології та соціокультурні цінності [3, с. 88]. Наприклад, індустріальна революція призвела до змін в економіці, створенню нових класів і зміни виробничих відносин. Це, в свою чергу, відобразилося на ідеологічних та культурних змінах у суспільстві. Технологічний прогрес може також впливати на сприйняття світу і розвиток нових ідей. Історичний матеріалізм стверджує, що розвиток матеріальної бази суспільства є ключовим фактором, що визначає напрям еволюції суспільної свідомості та ідеологій.

Історичний матеріалізм, розглядаючи розвиток суспільства як процес, що обумовлений економічними та матеріальними умовами, надає філософський інструментарій для аналізу історії та розуміння її закономірностей. Згідно історичного матеріалізму, розвиток суспільства визначається виробничими відносинами, які включають в себе способи виробництва, власність і розподіл продукції. Зміни в цих відносинах є визначальними для переходу від одного етапу розвитку до іншого. За цією концепцією, суспільство проходить різні етапи розвитку, кожен із яких характеризується певними формами власності, способами виробництва та розподілу продукції. Основна теза історичного матеріалізму

полягає в тому, що виробничі відносини, які включають в себе способи виробництва, ступінь розвитку продуктивних сил, власність на засоби виробництва та розподіл продукції, є детермінантами суспільного розвитку. Наприклад, перехід від товарного виробництва до капіталістичного суспільства в історії був супроводжуваний змінами власності, коли приватна власність на засоби виробництва стала основною формою власності. Це призвело до змін у виробничих відносинах, а саме зростання економічної ролі капіталу та розвитку промисловості. Ці зміни вплинули на всі сфери життя суспільства, включаючи політику, культуру та ідеологію. Таким чином, історичний матеріалізм стверджує, що розвиток суспільства визначається виробничими відносинами, які, в свою чергу, формують основу для соціальної структури та характеризують рівень продуктивних сил. Розуміння цих відносин дозволяє проаналізувати історичні етапи та передбачити можливі тенденції у подальшому розвитку суспільства.

Карл Маркс стверджував, що розвиток суспільства визначається виробничими відносинами, які включають в себе способи виробництва, власність на засоби виробництва і розподіл продукції. Виробничі відносини визначають, як в суспільстві виробляються і розподіляються матеріальні блага. Зміни в цих відносинах можуть включати технологічні інновації, зміни в системах власності (наприклад, перехід від феодальної власності до капіталістичної), та інші фактори, які впливають на виробництво і розподіл ресурсів. Зміни в виробничих відносинах вважаються визначальними для переходу від одного етапу розвитку суспільства до іншого. Наприклад, перехід від феодалізму до капіталізму був супроводжений змінами в способах виробництва, власності на землю та взаєминами між класами. Ці зміни виробничих відносин є ключовими для розуміння етапів історичного розвитку суспільства з погляду історичного матеріалізму.

Історичний матеріалізм вбачає історію як послідовність розвитку, де кожний етап випливає з попереднього через взаємодію матеріальних умов та суспільних відносин. Цей підхід підкреслює важливість матеріальних основ для формування суспільства та його ідеології. Зміни в матеріальних умовах, таких як технологічні інновації, економічні трансформації, та інші фактори, впливають на суспільні відносини. Нові способи виробництва та розподілу ресурсів часто призводять до перетворення класової структури суспільства. Ці зміни в суспільних відносинах, у свою чергу, визначають форму ідеології, культурних цінностей і суспільної свідомості. Таким чином, історичний матеріалізм пропонує взаємозалежний погляд на розвиток суспільства, де матеріальні умови і суспільні відносини взаємодіють та взаємопов'язані в процесі історії.

Філософський метод діалектики, розвинутий Гегелем і змінений Марксом, використовується для аналізу розвитку суспільства як процесу, що веде до нових форм і станів. Філософська діалектика Гегеля вказує на три етапи: теза, антитеза і синтез [4, с. 176]. Процес діалектики полягає в розвитку та переході з одного стану в інший через конфлікт протиріччя, що призводить до створення нового синтезу, який включає в себе елементи тези та антитези, але перевершує їх. Маркс використовував діалектичний підхід, але змінював його відповідно до свого матеріалістичного погляду. Маркс робить акцент на роль матеріальних умов і виробничих відносин у розвитку суспільства. Філософська діалектика використовується для розуміння розвитку як процесу, що включає в себе протиріччя та взаємодію протилежних сил, і вона виявляється у визначенні протиріч та їхнього подолання на шляху до нового розвитку.

Філософський інструментарій дозволяє історичному матеріалізму не тільки аналізувати минуле суспільство, але і розуміти та передбачити можливі тенденції його розвитку у майбутньому. Діалектика дозволяє враховувати протиріччя та взаємодію протилежних

сил у процесі розвитку суспільства. Аналіз історичних процесів з погляду історичного матеріалізму допомагає розкривати роль економічних факторів, класових відносин та ідеологій у формуванні суспільства. Цей підхід також може слугувати основою для розуміння та передбачення можливих тенденцій у майбутньому. Аналіз економічних, соціальних та політичних змін на основі історичного матеріалізму може допомогти визначити, які фактори можуть впливати на розвиток суспільства, які можливі зміни в системі виробництва, класових відносинах та ідеологічних уявленнях. Таким чином, філософський інструментарій, зокрема діалектика та історичний матеріалізм, не лише дозволяють аналізувати минуле суспільство, але й надають засоби для розуміння та передбачення можливих шляхів його розвитку у майбутньому.

Висновки. Філософський матеріалізм сприймає світ існуючим незалежно від суб'єктивних уявлень та ідеалів, висновуючи, що реальність базується на матерії та її властивостях. Матеріалізм аналізує світ через призму об'єктивно існуючих об'єктів та процесів, зазначаючи, що матеріальні умови формують суспільні відносини і свідомість. Ця філософія, включаючи історичний матеріалізм, надає теоретичний інструментарій для розуміння розвитку суспільства та прогнозування можливих тенденцій у майбутньому. За допомогою діалектики та аналізу виробничих відносин, матеріалізм викреслює взаємозв'язок між матеріальною базою суспільства та його ідеологією, розкриваючи сутність взаємодії протиріччя та еволюції у соціокультурному контексті.

Філософія історичного матеріалізму, розроблена Карлом Марксом, дозволяє розглядати історію як процес розвитку суспільства, в якому виробничі відносини та матеріальні умови визначають хід подій. Діалектика, використовувана у матеріалістичній філософії, допомагає розкривати внутрішні суперечності та зміни у суспільстві через взаємодію різних сил. Тому філософський матеріалізм створює надійну теоретичну основу для вивчення, розуміння та передбачення розвитку суспільства. Ідеї про матеріальну основу світу і взаємозв'язок між об'єктивними умовами та суспільними явищами відкривають нові можливості для аналізу минулого та прогнозування майбутнього.

Список використаної літератури

1. Фадеєв В. Матеріалістичне розуміння історії // Філософський енциклопедичний словник / гол. редкол. Шинкарук В. та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
2. Проценко М., Шинкарук Ю. Космологічний аспект питання про первинність матерії чи свідомості. *Філософські обрії*. 2000. № 4. С. 3–14.
3. Кульчицький О., Гончарук Т. В контексті світової філософії [Текст] / Тернопільська академія народного господарства. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 280 с.
4. Філософія : підручник / Бліхар В., Цимбалюк М., Гайворонюк Н., Левкулич В., Шандра Б., Свищо В. Вид. 2-ге, переробл. та допов. Ужгород : Говерла, 2021. 440 с.

THE RELATIONSHIP BETWEEN MAN AND STATE IN THE PHILOSOPHY OF MODERN TIMES

Ruslan Vasylchenko

*National Academy of the National Guard of Ukraine,
Faculty of Humanities, Department of Social and Humanitarian Disciplines
Heroiv Natshvardii str., 28, 21001, Vinnytsia, Ukraine*

The article discusses the principles of historical materialism, in particular the interaction between matter and consciousness. Based on the philosophical concepts of Karl Marx, historical materialism analyses the development of society through the prism of production relations and material conditions. The interaction between matter and consciousness determines social dynamics, production structures and cultural transformations. The key principles of historical materialism are highlighted, including the role of production relations in shaping social consciousness, the impact of social struggle on the evolution of society, and the interdependence of the material base and ideology. Particular attention is paid to the role of production relations in shaping social consciousness. Historical materialism emphasises how the economic structure influences the ideas, beliefs and values that determine the way of life of a society. Taking into account the interaction between matter and consciousness, historical materialism views history as a process of struggle between social classes for control over material resources and political power. It helps to reveal the subtext and true motives of historical events, showing how they reflect economic and social contradictions. In general, historical materialism reflects an in-depth analysis of social development, revealing the important role of material factors in shaping consciousness and historical processes. It provides key tools for understanding and explaining socio-historical phenomena and is an important theoretical foundation for analysing the modern world. The dialectic of matter and consciousness reveals the interaction that leads to changes in the social order.

The application of historical materialism in the analysis of specific historical events allows us to determine how material conditions influence the formation of ideologies and cultural practices. The article examines examples of historical events where the interaction of matter and consciousness has become a critical factor in defining and perceiving socio-historical phenomena, expands the understanding of the foundations of historical materialism and its application to explain the relationship between matter and consciousness in the context of social development. It is also emphasised that historical materialism emphasises the transformation of society as a result of collective activity and interaction of individuals. This takes into account the importance of collective consciousness and collective action in shaping historical trends and changes. It helps to understand not only how society develops, but also why certain historical events and trends occur in this way.

Key words: philosophy, historical materialism, dialectical materialism, philosophical dialectics, dialectics, society, ideology, cultural values.

УДК 101.1

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.6>

МОРАЛЬНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ: ДЕОНТОЛОГІЯ КАНТА ТА ІСТОРИЦИЗМ КРОЧЕ

Наталія Воловчук

*Українська інженерно-педагогічна академія
вул. Університетська, 16, 61003, м. Харків, Україна*

Дослідження морального виправдання у філософії є багатим і складним зусиллям, що охоплює вивчення конкретних моральних тверджень, різноманіття моральних теорій та ширших міркувань. Метою статті є дослідження деонтології Іммануїла Канта та історизму Бенедетто Кроче для поглиблення нашого розуміння морального виправдання та сприяння постійному дискурсу про мораль. У статті стверджується, що поєднання цих перспектив дає тонке розуміння моральних міркувань. Починаючи з вивчення розвитку деонтологічної філософії Іммануїла Канта, стаття заглиблюється в основу його переконання, що люди володіють здатністю міркувати і розуміти універсальні моральні закони, що застосовуються в різних ситуаціях. Це дослідження не тільки ретельно вивчає філософські рамки Канта, але й прагне посилити його, включивши історизм Бенедетто Кроче. Інтеграція особливо зосереджена на етико-політичних вимірах Кроче, тим самим пропонуючи більш повну перспективу морального обґрунтування. На наступному етапі статті представлено короткий, але всеосяжний порівняльний аналіз, який протиставляє історизм Кроче деонтології Канта в контексті морального виправдання. У статті робиться висновок, що історизм Кроче та моральне виправдання Канта дають два протилежні погляди на моральні міркування та виправдання. Хоча історизм Кроче підкреслює важливість історичного контексту в розумінні людських дій і переконань, моральне виправдання Канта зосереджується на застосуванні універсальних раціональних принципів. Незважаючи на їх відмінності, обидві перспективи сприяють осмисленню складнощів людської моралі, закликаючи збалансований підхід, який розглядає історичний вплив, розум і універсальні принципи в прийнятті етико-політичних рішень. Взаємодіючи з цими розбіжними перспективами, ми можемо вдосконалювати свої моральні міркування та розвивати глибше розуміння складнощів людської моралі.

Ключові слова: моральне обґрунтування, Кант, Кроче, деонтологія, історизм, прийняття етико-політичних рішень.

Вступ. Питання обґрунтування в моральній філософії багатогранні і охоплюють різні виміри. Один важливий аспект включає в себе вивчення того, як конкретні моральні твердження, такі як твердження про те, що правильно або неправильно, може бути продемонстровано, щоб бути правильним або обґрунтованим. З одного боку, різні моральні теорії пропонують різні підходи до морального обґрунтування, відображаючи різноманітні філософські перспективи. Наприклад, деонтологічні теорії підкреслюють закладені природою дії і чи дотримуються вони моральних правил або обов'язків. З іншого боку, консеквенціалістські теорії зосереджуються на результатах або наслідках дій як основного критерію морального обґрунтування. Етика чесноти зосереджена на характері морального агента і розвитку добродішних рис. Вчені та філософи беруть участь у діалогах, щоб вивчити основи моральних тверджень та критерії виправдання етичних принципів. З іншого боку, вивчення морального обґрунтування виходить за межі окремих теорій, спонукаючи до більш широкого вивчення морального знання. Наприклад, історизм як філософська теорія

стверджує, що всі людські дії, думки та цінності визначаються історичним контекстом та культурними умовами, в яких вони відбуваються.

Дослідження морального виправдання у філософії є багатим і складним зусиллям, що охоплює вивчення конкретних моральних тверджень, різноманіття моральних теорій та ширших міркувань. Мета статті – дослідити деонтологію Канта та історизм Кроче, щоб поглибити наше розуміння морального обґрунтування та сприяти постійному дискурсу про мораль. У статті стверджується, що поєднання цих перспектив дає тонке розуміння моральних міркувань. По-перше, стаття досліджує розвиток Кантом деонтологічної філософії, заснованої на переконанні, що люди можуть міркувати і розуміти універсальні моральні закони, застосовні в будь-яких ситуаціях. Крім того, вона збагачує підхід Канта історизмом Кроче, зокрема етико-політичними вимірами Кроче, нарешті, вона забезпечує короткий порівняльний аналіз історизму Кроче і деонтології Канта з морального обґрунтування. У ній робиться висновок, що акцент Канта на розумі і універсальних принципах протиставляється історизму Кроче, який підкреслює важливість історичного контексту в розумінні людських дій і вірувань. Незважаючи на відмінності, обидві перспективи сприяють осмисленню складнощів людської моралі, закликаючи до збалансованого підходу, який розглядає історичний вплив, розум і універсальні принципи в прийнятті етико-політичних рішень.

Кант і моральне обґрунтування

Кант розробляє деонтологію як етичну основу, орієнтовану на правила та обов'язки. Термін «деонтологія», заснований на грецькому слові «деонт», що означає, що він є обов'язковим, інкапсулює етичні принципи Канта. Розвиток Канта деонтологічної філософії випливає з його віри в здатність людства міркувати і осмислювати універсальні моральні закони, застосовні в усіх ситуаціях. На відміну від різних інших етичних теорій, деонтологія Канта розходиться з консеквіалізмом, не надаючи пріоритетності наслідкам окремих дій. Крім того, особисті емоції, пов'язані з діями, не мають ніякого значення в кантіанській деонтології, враховуючи переконання Канта в тому, що люди не завжди здійснюють раціональний контроль над своїми почуттями. Замість цього фокус полягає в намірі за образами діями. Прихильники деонтології, на думку Канта, оцінюють дії, засновані на тому, що зазвичай вважається морально правильним, незалежно від фактичних наслідків [1].

Кант також класифікує свої деонтологічні переконання на гіпотетичні та категоричні імперативи. Хоча Кант визнає і те, і інше, суть деонтології та більшості його творів зосереджена навколо категоричних імперативів, описаних як моральні та безумовні абсолюти. Категоричний імператив спирається на концепцію розуму, стверджуючи, що моральні дії повинні керуватися раціональними принципами, а не суб'єктивними бажаннями або схильностями. На думку Канта, категоричний імператив служить остаточною перевіркою моральності дії, забезпечуючи орієнтир для оцінки етичності будь-якої конкретної ситуації [2, с. 18].

Кант сформулював категоричний імператив кількома різними способами, але одним з найвідоміших формулювань є принцип універсальності. Цей принцип стверджує, що індивіди повинні діяти тільки згідно з максимою, яка могла б стати універсальним законом. Іншими словами, дія може бути морально виправдана тільки в тому випадку, якщо вона може бути раціонально універсалізована, що означає, що кожен повинен бути в змозі виконати одну і ту ж дію за однакових обставин без протиріччя [2, с. 38]. Іншим аспектом моральної теорії Канта є його акцент на автономії волі. Кант стверджував, що люди мають моральний обов'язок діяти автономно, а це означає, що вони повинні діяти за допомогою власного раціонального вибору, а не зовнішніх впливів або схильностей [2, с. 30].

Ця автономія волі тісно пов'язана з концепцією гідності Канта, притаманної цінності та цінності кожної людини [2, с. 72]. Кант вважав, що дія автономно демонструє повагу до нашої природженої гідності як раціональних істот. Коли люди діють автономно і дотримуються моральних принципів, заснованих на розумі, вони визнають свою здатність робити раціональний вибір і ставляться до себе та інших як до мети в собі, а не як до засобу досягнення мети. Цей добровільний моральний закон є основою морального виправдання Канта в тому, що він є відображенням нашого обов'язку діяти морально і поважати невід'ємну цінність всіх людей.

Однак важливо відзначити, що теорія моралі Канта піддавалася критиці і обговоренню. На думку дослідників [наприклад, 3; 4; 5], Гегель запропонував критику категоричного імперативу Канта, представивши свої заперечення та альтернативні погляди. Критика Гегеля зустрічається в його роботах, зокрема в «Феноменології духу» і «Науці логіки». Ось деякі ключові моменти критики Гегелем категоричного імперативу Канта.

Перш за все, це абстрактна універсальність. Гегель стверджував, що категоричний імператив Канта спирається на абстрактну універсальність, де моральні принципи застосовуються універсально без розгляду конкретного контексту конкретних ситуацій. Гегель вважав, що такі абстрактні і універсальні принципи не можуть охопити багатство і складність реальних моральних ситуацій. По-друге, це порожній формалізм. Гегель критикував моральну філософію Канта як порожній формалізм. Він стверджував, що акцент Канта на формі моральних принципів (універсальності) нехтує змістовним змістом етичного життя. На думку Гегеля, мораль повинна бути закладена в реальному історичному контексті, а акцент Канта на абстрактній формі розводить етику з конкретної реальності людського існування. Крім того, це нехтування соціальним контекстом. Акцент Канта на індивідуальній моральній автономії, на думку Гегеля, нехтує важливістю соціального контексту у формуванні етичного життя. Гегель вважав, що етичні принципи виникають у комунальному контексті, а універсалізація Канта без розгляду соціального виміру призводить до неадекватного розуміння моралі. Крім того, це етичне життя і інститути. Гегель запропонував альтернативний погляд, зосереджений на концепції «етичного життя». Він стверджував, що мораль слід розуміти в контексті соціальних інститутів, культурних практик та історичного розвитку. Гегель вважав, що етичне життя проявляється в інститутах і практиках суспільства, і етичні принципи повинні бути отримані з фактичної практики спільноти. І, нарешті, це діалектичний розвиток. Філософія Гегеля характеризується діалектичним методом, що підкреслює динамічний і розвиваючий характер реальності. На відміну від статичних моральних принципів Канта, Гегель виступав за розуміння моралі, яка розвивається у відповідь на історичні та соціальні зміни. Гегелівська критика категоричного імперативу Канта відображає його ширший філософський проект, підкреслюючи важливість історичного та соціального контексту в розумінні людського існування та етики.

Незважаючи на ці критичні зауваження, ідеї Канта про категоричний імператив і автономність волі забезпечують цінні рамки для морального обґрунтування. Підкреслюючи розум, універсальність і повагу до людської гідності, Кант пропонує переконливий аргумент на користь того, чому певні дії можуть бути морально виправдані. Однак складний характер етичних дилем вимагає залучення колективної мудрості та морального виправдання для забезпечення справедливого та справедливого прийняття рішень. Беручи участь у діалозі, розглядаючи різноманітні історичні перспективи, зокрема етико-політичні виміри Кроче та оцінюючи конкретні обставини, ми можемо вдосконалити наше розуміння та застосування деонтологічних принципів, досягаючи кращого балансу між універсальністю та контекстуалізацією. Зрештою, колективна мудрість і моральне виправдання,

засноване на історичному досвіді, дозволило б нам практикувати деонтологію Канта справедливим, справедливим і чуйним до складності людського досвіду способом.

Збагачення перспективи Канта: історизм Бенедетто Кроче

Щоб зрозуміти історизм Б. Кроче, важливо розглянути історичний контекст, в якому виникли його ідеї. За словами Трьольча, в кінці 19-го і початку 20-го століть Європа пережила зміну інтелектуальних і філософських парадигм. Традиційний позитивізм, який підкреслював науковий та об'єктивний підхід до знання, був оскаржений новими суб'єктивними та цілісними перспективами. В Італії Кроче опинився серед цього інтелектуального бродіння і зробив значний внесок у зростаючу область історизму. Одним з ключових впливів на історизм Б. Кроче був Джамбаттіста Віко, італійський філософ і історик. Віко вважав, що знання будується за допомогою суб'єктивної інтерпретації, а не об'єктивного спостереження, підкреслюючи важливість людської творчості та уяви в розумінні історії. Кроче розширив ідеї Віко, виступаючи за першість досвіду індивіда та інтуїцію в історичному розумінні, відкидаючи детерміновані теорії, які були поширені в той час [6, с. 618–620].

Робота Бенедетто Кроче «Що живе, а що мертво у філософії Гегеля?» критично розглядає і переосмислює філософію Гегеля. Кроче розрізняє «живі» і «мертві» аспекти гегельської думки, намагаючись витягти цінні елементи, критикуючи застарілі або помилкові поняття. Він відкидає абсолютний ідеалізм Гегеля, виступаючи за більш динамічне розуміння реальності, зосередженої на історії та людському досвіді. Кроче критикує жорсткі концептуальні рамки Гегеля, пропонуючи гнучкий філософський підхід, який дозволяє органічний розвиток. Незважаючи на критику, Кроче визнає внесок Гегеля, включивши те, що він вважає живим ядром, у свій філософський ідеалізм, відомий як «абсолютний ідеалізм» або «фактичний ідеалізм». Робота слугує як критичним, так і конструктивним заняттям, відображаючи прихильність Кроче динамічній та історичній філософії, відкидаючи сприймані жорсткі та метафізичні елементи системи Гегеля [7].

Кроче відрізняє себе від Гегеля, стверджуючи свою роль методиста, який бачить історію як життя через думку, де вся історія є сучасною. Відкидаючи відмінність між історичною та систематичною філософією, він розглядає філософію як методологію історії. На відміну від Гегеля, Кроче переосмислює доктрини, підкреслюючи естетичні та окремі елементи історичного розвитку. Він підкреслює безперервне прагнення динамічного духу до прогресу. Хоча обидва демонструють принципівий історизм, Кроче розходить, обмежуючи свою діалектику чистою філософією, виключаючи емпіричні науки. Цей відхід, під впливом позитивізму і реалізму, знаменує собою ключову відмінність від Гегеля, відкидаючи природну філософію і розглядаючи історичний розвиток незалежно від природних процесів [6, с. 620–622; 8, с. 205–206].

Наріжний камінь історичної концепції Кроче полягає в тому, що він називає «другою діалектикою» або емпіричною діалектикою. У той час як перша діалектика звертається до синтезу суперечливих протилежностей, друга фокусується на переході фактичних відмінностей і єдності духу через різні його прояви. У цій другій діалектиці дух рухається своїм прагненням до практичних дій, безперервно прогресуючи через різноманітні прояви та утворення. Цей ритмічний рух підтверджує і виражає єдність духу, постійно диференціюючи естетично сприйнятий первинний досвід і формуючи вторинні життєві союзи, які призводять до нових первинних переживань. Дух, по своїй суті багатогранний, прагне досягти більшого багатства відмінності і єдності, постійно доводячи свій успіх. На відміну від Гегеля, Кроче відкидає логічне і телеологічне виведення універсальної історії, підкреслюючи абсурдність філософії історії, що шукає таких висновків [6, с. 624–626].

На думку Кроче, історії не вистачає окремого початку або кінця, і її ритм досягається в кожній точці інтересу з точки зору кожного спостерігача. Поділ історії на періоди

є конструкцією, залежною від сприйняття спостерігачем і обґрунтованою позицією спостерігача. Основна рушійна сила корениться в загальній сутності духу, з якого виходять економічні, наукові та етичні розробки. З точки зору Кроче, немає конфлікту з об'єктами і закономірностями, оскільки вони природно випливають з сутності духу, і немає періодів занепаду, які будуть замінені розпадом і відродженням. Кроче спростовує поняття універсальної історії, але представляє етико-політичні рамки європейського становлення, розглядаючи його крізь призму різних історичних періодів. Загальною ниткою, що пов'язує різні епохи, є еволюція людства, починаючи з античності, де людство звільнилося від міфології, просуваючись через Просвітництво, яке надало автономію в рамках раціонального ідеалу прогресу. Романтична епоха ще більше посилює автономію людини, перетворюючи концепцію прогресу в ідею розвитку, викоринюючи дуалізм між розумом і історією. Позитивістський реалізм потім звільняє світ від певних уявлень, що нагадують християнський дуалізм, спрямовуючи науку до практичних застосувань та соціології. У сучасній свідомості відбувається відділення розвитку від еволюції, що звільняється від натуралізму і зосереджується на особистості в межах сфери радикальної іманентності. Ця структура забезпечує тонке розуміння європейської формації та її етико-політичних аспектів у різні історичні періоди [6; 8; 9].

Історицизм Кроче підкреслює важливість розуміння моральних норм через призму історії як дії. Він стверджує, що осмислення систем моральної цінності вимагає розгляду історичного контексту, в якому вони виникли. На думку Пітерса, Кроче розглядає філософію як «методологію історії», що формулює історизм як універсальний принцип, застосовний до всіх думок і дій індивіда. Ця перспектива підкреслює триваючу діалектику проблем і рішень в історії, зображуючи її як безперервний процес, де минулі події представляють вирішення конкретних проблем. Книга Кроче «Історія як думка та дія» зображує історію як думку та дію, зосереджуючись на розміркуваннях над проблемами та рішеннями, які адресовані сучасним викликам [9, с. 315].

Крім того, Кроче стверджував, що моральні норми змінюються з часом, оскільки суспільства розвиваються, щоб адаптуватися до нових обставин. Пітерс припустив, що неясність середньовіччя стала позитивною, коли історики досліджували її внесок у духовні вирази, мови та суспільні свободи. Аналогічно, сприйняття «занепаду Риму» змінилося, коли історики зрозуміли виклики, з якими зіткнулася імперія з появою християнства. Ці приклади підкреслюють важливість пошуку правильної позиції для реконструкції минулих ідеалів. Історичне розуміння включає суперечливу взаємодію між минулими та сучасними ідеалами, що потенційно призводить до зміни перспективи. Наприклад, засудження жорстокості Чингісхана з цивілізованої точки зору може змінитися, оцінюючи його організаційну майстерність з військової точки зору. Це підкреслює динамічний характер історичної інтерпретації та необхідність нюансованих перспектив для реконструкції та оцінки ідеалів минулого [9, с. 316].

Крім того, історизм Кроче пропонує нюансований підхід до морального судження, виступаючи проти жорстких принципів. Він підкреслює розуміння історичних та культурних контекстів при оцінці моральних дій, підкреслюючи важливість емпатії та цінуючи людські складності. Спілкуючись з сучасниками, включаючи Майнеке і Трьольча, які визнали «іраціональне» в історії, Кроче відрізняється тим, що відкидає різкий поділ між емоціями і думкою. Він стверджує, що історична «іраціональність» краще розуміється при розгляді того, як люди орієнтуються і долають бажання через думку дотримуватися своїх ідеалів. По суті, Кроче перешкоджає ізоляції «іраціонального» як єдиного фактора в історії, закликаючи до вивчення взаємодії між раціональністю та іраціональним як проблемою [9, с. 315].

Критики Кроче, як зазначає Пітерс, часто неявно пов'язували історизм Кроче як з епістемологічним, так і моральним релятивізмом (Коллінгвуд, Мандельбаум, Нокс, Вайт). Так, наприклад, Ісаї Берлін у статті 1952 року дистанціювався від Кроче і Коллінгвуда, критикуючи їх за те, що вони не сприймають матеріалізм серйозно і звинувачуючи їх у тому, що вони знаходяться поза інтелектуальними новаторами. Стенфордська філософська енциклопедія навіть вважала філософію історії Кроче недостойною обговорення, описуючи його як «падаючу зірку», вказуючи на те, що «історія як думка і як дія» зіткнулася з постійним нехтуванням у певних інтелектуальних колах [9, р. 318–319]. Однак прихильники Кроче стверджують, що його підхід пропонує нюансоване розуміння моральних норм, визнаючи тонкощі людського досвіду та різноманітних моральних переконань. Петерс, наприклад, припускає, що у Кроче історична думка сама по собі є наслідком минулого, і історики займаються реконструкцією, а не будівництвом минулого у своїх наративах. Ці реконструкції спрямовані не на наївне зображення минулого, а на розуміння поточних проблем з історичної точки зору [9, с. 320]. Як зазначив Ернест Мей, «Звичайно, ідеї Кроче не стосуються всієї практики історії. Корисні компіляції можуть бути зроблені людьми без уяви, і потреба в грамотній стипендії залишається. Крім того, не кожен дослідник є філософом, але доктрина Кроче видаляє історію з меж чистих досліджень і виводить її на сонячне світло уяви і думки. Це, не відмовляючись від досягнень критичної науки, дозволило б історикам наблизитися до своєї роботи як художників, тим самим додавши до їх розуміння і синтетичної влади» [10, с. 94].

На закінчення, історизм Бенедетто Кроче постає як складна і тонка структура, глибоко вкорінена в інтелектуальному середовищі Європи кінця 19-го і початку 20-го століття. Розташовані серед мінливих парадигм, що кидають виклик традиційному позитивізму, ідеї Кроче формуються його взаємодією з такими фігурами, як Віко, і відмінним відходом від гегелівських доктрин. Його акцент на динамічному дусі, відмову від універсальної історії та наполягання на методології історії як філософії відрізняє його. Історична концепція Кроче, зокрема друга діалектика та його етико-політичні рамки, пропонує унікальну призму для розуміння безперервної еволюції людства. Однак історизм Кроче не був захищений від критики. Недоброзичливці стверджують, що його історизм може призвести до релятивізму, підриваючи ідею фіксованих і універсальних моральних норм. Критика Ісаї Берліна, що вплинула на сприйняття англомовного світу, сприяла нехтуванню філософією історії Кроче в певних інтелектуальних колах. Незважаючи на це, прихильники стверджують, що підхід Кроче забезпечує тонке розуміння моральних норм, оцінюючи складності людського досвіду. Хоча тривають дебати про наслідки історизму Кроче, його робота «Історія як думка і дія» залишається значним внеском, закликаючи до збалансованого розгляду історичного контексту та моральних суджень. Постійний діалог навколо ідей Кроче відображає тривалу актуальність і складність його історичистських рамок у вивченні історії, філософії та етики.

Порівняльний аналіз історизму Кроче та деонтології Канта щодо морального обґрунтування

Моральна філософія вже давно є сферою різноманітних перспектив і теорій, які прагнуть забезпечити основу для етичних міркувань і прийняття рішень. Деонтологічна етика Іммануїла Канта та історичистський підхід Бенедетто Кроче є двома визначними, але окремими філософськими рамками. Деонтологічна етика Іммануїла Канта, викладена в таких роботах, як «Основа метафізики моралі», зосереджується на концепції обов'язку та категоричному імперативі. Кант стверджує, що моральні дії визначаються раціональними принципами і універсальними законами. За його словами, індивіди повинні діяти так, щоб

їхні дії можна було послідовно бачити як універсальний закон без протиріччя. Моральна цінність дії, для Канта, походить не від її наслідків, а від наміру і дотримання моральних принципів. У деонтології Канта автономія раціонального агента є фундаментальною. Люди, як раціональні істоти, мають властиву їм гідність, а мораль заснована на раціональній здатності визнавати і діяти відповідно до універсальних моральних законів. Обов'язок, для Канта, не залежить від особистих бажань або цілей, але виникає з раціональних принципів, які застосовуються повсюдно.

Бенедетто Кроче звернувся до етики через історичистську призму. Його філософія, викладена в роботах на кшталт «Що живе, а що мертво у філософії Гегеля», і «Історія як думка і дія» підкреслює історичну і контекстуальну природу моральних суджень. Кроче відкидає фіксовані апіорні моральні принципи і стверджує, що етичні цінності є динамічними і формуються історичними та культурними контекстами. Згідно Кроче, мораль розвивається, коли суспільства прогресують, і етичні судження повинні бути зрозумілі щодо історичного та культурного середовища. Не існує позачасової, абсолютної моральної істини, а лише безперервний процес історичного розвитку, який формує етичні принципи. Для Кроче розуміння історичного контексту має вирішальне значення для морального обґрунтування.

Хоча Кант і Кроче розглядають питання морального виправдання, вони значно розходяться у своїх підходах. Деонтологія Канта спирається на універсальні та раціональні принципи, підкреслюючи властиву цінність індивідів та автономію раціонального агента. Обов'язок, на думку Канта, є об'єктивним і незмінним поняттям, яке виходить за межі історичних і культурних варіацій. На відміну від цього, історизм Кроче кидає виклик поняттю фіксованих моральних принципів, стверджуючи, що етичні цінності залежать від історичних та культурних обставин. Моральне виправдання, для Кроче, вимагає розуміння контексту, в якому відбуваються дії. Етика, на його думку, є продуктом історичного розвитку, а не набором позачасових принципів.

Деонтологія Канта отримала високу оцінку за акцент на властивій гідності індивідів і універсальності моральних принципів. Однак критики стверджують, що його жорстке застосування категоричного імперативу може призвести до морального абсолютизму і не враховувати складність реальних ситуацій [наприклад, 3; 4; 5].

Історизм Кроче, визнаючи важливість контексту, зіткнувся з критикою за потенційну релятивізацію моралі та підрив ідеї об'єктивних етичних стандартів. Проблема полягає у визначенні того, чи можуть етичні рамки, які залежать від історичних обставин, забезпечити надійну основу для морального виправдання. Однак прихильники намагаються захистити Кроче від звинувачень у релятивізмі, підкреслюючи, що сама історична думка для Кроче є наслідками минулого, і історики займаються реконструкцією, а не конструюванням минулого у своїх наративах. Ці реконструкції спрямовані не на наївне зображення минулого, а на розуміння та збагачення поточних проблем з історичної точки зору [9; 10].

Розглянемо моральне судження щодо історичних справ через лінзи категоричного імперативу Канта та історизму Бенедетто Кроче. Перший випадок: російська революція 1917–1921 років.

Категоричний імператив Канта: на думку Канта, категоричний імператив – це універсальний моральний принцип, який вимагає, щоб індивіди діяли лише відповідно до максимумів, які можна було б бажати як універсальний закон без протиріччя. Оцінюючи російську революцію, можна подумати, чи можна послідовно застосовувати принципи чи максими, що лежать в основі дій революціонерів.

1. *Універсальність*: якби дії, вжиті під час російської революції, такі як повалення існуючого суспільного і політичного порядку, були б універсалізовані, чи призвело б це до

протириччя? Кант, ймовірно, ставить під сумнів, чи можна послідовно виправдати застосовувані методи, включаючи насильство і придушення, якщо застосовувати їх повсюдно. Застосування сили і придушення інакомислення може викликати моральні побоювання з кантіанської точки зору.

2. Повага до людей: Кант також підкреслює важливість ставлення до людей як до мети в собі, поважаючи їх автономію і гідність. Оцінка російської революції в цьому світлі буде включати в себе вивчення того, чи використовуються засоби з повагою до автономії і гідності окремих осіб або вони інструменталізували людей заради певної ідеології або мети.

3. Автономне прийняття рішень: Кантіанська деонтологія цінує автономне прийняття рішень на основі раціональних моральних принципів. Лідери або групи, які поважають автономію осіб і приймають рішення, засновані на моральних принципах, будуть розглядатися прихильно. Однак, якщо б дії здійснювалися без урахування автономії і прав окремих осіб, особливо якщо це передбачало примус або придушення, кантіанська етика засуджувала б таку поведінку.

Історизм Бенедетто Кроче підкреслює важливість історичного контексту та ідеї, що історія є живим процесом, що розвивається. Застосовуючи історизм Кроче до російської революції:

1. Контекстуальне розуміння: Кроче буде виступати за тонке розуміння історичного контексту навколо російської революції. Це передбачає розгляд соціально-економічних умов, політичних структур і культурних факторів, які вплинули на дії революціонерів. Історичні дії, на думку Кроче, необхідно розуміти в їх конкретному контексті.

2. Моральне судження в історичній прогресії: історизм Кроче застерігав би від нав'язування сучасних моральних стандартів історичним подіям. Російська революція, розглянута через призму Кроче, може бути оцінена з точки зору її ролі в історичному прогресі суспільств. Його можна розглядати як відповідь на конкретні історичні умови, його моральний характер розуміється в контексті історії, що розвивається.

Резюме: з кантіанської точки зору, дії революції розглядаються з точки зору універсальності, ставлячи під сумнів те, чи можуть використовуватися методи, такі як насильство і придушення, бути виправдані повсюдно без протириччя. Акцент Канта на повазі до людей як до мети в собі викликає занепокоєння щодо того, чи використовуються засоби поважної автономії та гідності. Автономне прийняття рішень, засноване на раціональних моральних принципах, цінується в кантіанській етиці. З іншого боку, історизм Бенедетто Кроче підкреслює розуміння історичних подій в їх конкретному контексті. Кроче виступає за тонке розуміння соціально-економічних, політичних і культурних факторів, що впливають на дії революціонерів. Він застерігає від нав'язування сучасних моральних стандартів історичним подіям і пропонує оцінити моральний характер революції в контексті історії, що розвивається. Таким чином, кантіанська етика ретельно вивчає універсальність і повагу до автономії індивідів, тоді як історизм Кроче закликає до контекстуального розуміння історичних подій і застерігає від застосування сучасних моральних стандартів заднім числом.

Другий кейс: Українська революція 2013–2014 років.

Категоричний імператив Канта:

1. Універсальність: принцип універсальності Канта вимагає оцінки того, чи можна послідовно застосовувати дії під час Української революції як універсальний закон без суперечностей. Наприклад, вимога демократичних прав і опору корупції може відповідати принципам справедливості та людської гідності. Однак застосування насильства або придушення може викликати моральні проблеми, якщо це не є очевидним необхідним для самозахисту або захисту основних прав.

2. *Повага до людини*: оцінка української революції в цьому світлі передбачала б вивчення того, чи застосовувані засоби поважають автономію та гідність людей. Дії, спрямовані на забезпечення демократичних прав і свобод, можуть відповідати кантіанським принципам, тоді як зловживання владою або порушення прав людини можуть бути морально проблематичними.

3. *Автономне прийняття рішень*: Кантіанська деонтологія цінує автономне прийняття рішень на основі раціональних моральних принципів. Протестуючі, які виступають за демократичні цінності та права людини, керовані раціональним прагненням до політичних змін, будуть розглядатися прихильно. Аналогічно, лідери, які поважають автономію народу і приймають рішення, засновані на моральних принципах, будуть відповідати кантіанській етиці.

Історизм Бенедетто Кроче:

1. *Контекстуальне розуміння*: історизм Кроче заохочує розуміння української революції в її історичному контексті. Слід враховувати суспільно-політичні умови, історичні образи та прагнення українського народу. Це включає в себе міркування про історичні відносини з Росією, економічні фактори та політичне середовище, яке передувало подіям.

2. *Моральне судження в історичній прогресії*: перспектива Кроче застерігає від нав'язування сучасних моральних стандартів історичним подіям. Українську революцію можна розглядати як відповідь на конкретні історичні умови, включаючи занепокоєння щодо корупції, політичних репресій та прагнення до самовизначення. Історизм Кроче розглядав події як частину історичного нарративу, що розвивається, з моральними судженнями, загартованими розумінням обставин.

Оцінюючи моральні виміри української революції 2013–2014 років, категоричний імператив Канта та історизм Кроче пропонують різні перспективи. Категоричний імператив Канта зосереджується на універсальності, ставлячи під сумнів, чи можна застосовувати дії революції повсюдно без суперечностей. Демократичні права та опір корупції узгоджуються з принципами справедливості, але застосування насильства викликає занепокоєння. Кантіанська етика наголошує на повазі до індивідів як до мети в собі, вимагаючи вивчення того, чи поважали засоби, використані під час революції, автономію і гідність. Автономне прийняття рішень, засноване на раціональних моральних принципах, цінується в кантіанській деонтології. Історизм Кроче підкреслює контекстуальне розуміння, закликаючи до аналізу революції в її історичному контексті. Це передбачає розгляд суспільно-політичних умов, історичних образ і прагнень українського народу. Підхід Кроче застерігає від нав'язування історичних подій сучасним моральним стандартам, припускаючи, що революцію слід розглядати як відповідь на конкретні історичні умови, включаючи занепокоєння щодо корупції та політичних репресій. Історизм Кроче розглядає події як частину історичного нарративу, що розвивається, з моральними судженнями, загартованими розумінням обставин. Таким чином, кантіанська етика зосереджується на універсальності, повазі до людей та автономному прийнятті рішень, тоді як історизм Кроче підкреслює контекстуальне розуміння та застереження проти застосування сучасних моральних стандартів до історичних подій при оцінці української революції 2013–2014 років.

На закінчення, історизм Кроче і моральне виправдання Канта дають два протилежні погляди на моральні міркування і виправдання. Хоча історизм Кроче підкреслює важливість історичного контексту в розумінні людських дій і переконань, моральне виправдання Канта зосереджується на застосуванні універсальних раціональних принципів. Незважаючи на їх відмінності, обидві точки зору сприяють нашому розумінню моралі, підкреслюючи взаємодію між історичним контекстом, розумом та універсальними принципами у формуванні етичних переконань та дій. Взаємодіючи з цими розбіжними перспективами,

ми можемо вдосконалювати свої моральні міркування та розвивати глибше розуміння складнощів людської моралі. Застосування кантіанських деонтологічних моральних міркувань до історичних політичних справ, таких як російська революція 1917–1921 років та українська революція 2013–2014 років, передбачає оцінку дій, заснованих на універсальності, повазі прав особистості та автономному прийнятті рішень. Результати залежать від конкретних дій та мотивацій залучених сторін, що ілюструє тонке застосування кантівських принципів до складних історичних подій. В обох сценаріях необхідність реконструкції історичних подій підкреслює проблеми застосування моральних теорій до складних реальних ситуацій. Динамічна взаємодія історичного контексту, індивідуальних дій та етичних принципів підкреслює тонкощі морального мислення, закликаючи продуманий та контекстно-чутливий підхід до етичної оцінки в історичному та політичному контекстах.

Висновок. Стаття заглиблюється у багатогранну сферу морального виправдання у філософії, досліджуючи різноманітність моральних тверджень, етичних теорій та ширших міркувань. Основна увага приділяється примиренню деонтології Канта та історизму Кроче на етико-політичних вимірах, щоб поглибити розуміння морального виправдання. Хоча історизм Кроче підкреслює важливість історичного контексту в розумінні людських дій і переконань, моральне виправдання Канта зосереджується на застосуванні універсальних раціональних принципів. У статті стверджується, що поєднання цих перспектив дає тонке розуміння моральних міркувань. Незважаючи на їх відмінності, обидві точки зору сприяють нашому розумінню моралі, підкреслюючи взаємодію між історичним контекстом, розумом та універсальними принципами у формуванні етичних переконань та дій. Взаємодіючи з цими розбіжними перспективами, ми можемо вдосконалювати свої моральні міркування та розвивати глибше розуміння складнощів людської моралі.

Список використаної літератури

1. Misselbrook D. Duty, Kant, and deontology. *Br J Gen Pract.* 2013. Apr; 63 (609): 211. DOI: <https://doi.org/10.3399/bjgp13X665422>
2. Kant I. *Critique of Practical Reason*, Cambridge University Press. United Kingdom, 2015. 141 p.
3. Hoy, David Couzens. Hegel's Critique of Kantian Morality, *History of Philosophy Quarterly* 6. 1989. № 2. P. 207–232.
4. Geiger I. *The Founding Act of Modern Ethical Life: Hegel's Critique of Kant's Moral and Political Philosophy*, Stanford University Press. 2007. 173 p.
5. Stern R. On Hegel's Critique of Kant's Ethics Beyond the Empty Formalism Objection, *Hegel's Philosophy of Right: Essays on Ethics, Politics, and Law*, First Edition. Edited by Thom Brooks. Blackwell Publishing Ltd. 2012 URL: <https://faculty.www.umb.edu/steven.levine/Courses/Hegel/Stern,%20Hegel's%20Critique%20of%20Kant.pdf>
6. Troeltsch E *Der Historismus und Seine Probleme*, Vol. 1: *Das Logische Problem der Geschichtsphilosophie*, Tübingen Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1922. 778 p.
7. Croce B. *What is Living and what is Dead of the Philosophy of Hegel*, Macsimilian and Co., Limited st. Martin's Street, London, 1915. 218 p.
8. Ainslie, D Benedetto Croce's "Historiography", *Proceedings of the Aristotelian Society*, 1921–1922, New Series, Vol. 22. P. 205–214.
9. Peters R. The Spinning Silkworm: Benedetto Croce's History as the Story of Liberty, *Journal of the Philosophy of History* 15. 2021. P. 305–322 DOI: <https://doi.org/10.1163/18722636-12341463>.
10. May Ernest R. Croce and the Practice of History, *Social Science*. April 1952. Vol. 27, No. 2. P. 90–93.

MORAL JUSTIFICATION: KANT'S DEONTOLOGY AND CROCE'S HISTORICISM

Nataliia Volovchuk

*Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy
Universitetskaya str., 16, 61003, Kharkiv, Ukraine*

The exploration of moral justification in philosophy is a rich and intricate endeavor, encompassing the examination of specific moral claims, the diversity of moral theories, and broader considerations. The article aims to cope with Kant's deontology and Croce's Historicism to deepen our understanding of moral justification and contribute to the ongoing discourse on morality. The article argues that combining these perspectives provides a nuanced understanding of moral reasoning. Commencing with an examination of Immanuel Kant's development of deontological philosophy, the article delves into the foundation of his conviction that humans possess the ability to reason and grasp universal moral laws applicable across diverse situations. This exploration not only scrutinizes Kant's philosophical framework but also seeks to enhance it by incorporating Benedetto Croce's Historicism. The integration is particularly focused on Croce's ethical-political dimensions, thereby offering a more comprehensive perspective on moral justification. In the subsequent phase of the article, a brief yet comprehensive comparative analysis is presented, juxtaposing Croce's historicism against Kant's deontology in the context of moral justification. The article concludes that Croce's historicism and Kant's moral justification provide two contrasting perspectives on moral reasoning and justification. While Croce's historicism emphasizes the importance of historical context in understanding human actions and beliefs, Kant's moral justification focuses on the application of universal rational principles. Despite their differences, both perspectives contribute to comprehending the complexities of human morality, urging a balanced approach that considers historical influence, reason, and universal principles in ethical-political decision-making. By engaging with these divergent perspectives, we can refine our moral reasoning and cultivate a deeper appreciation for the complexities of human morality.

Key words: moral justification, Kant, Croce, deontology, historicism, ethical-political decision-making.

УДК 316.7:316.42:81'373.612

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.7>

МОВНА ПОЛІТИКА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ВІДКРИТОГО, ТОЛЕРАНТНОГО ТА ІНКЛЮЗИВНОГО СУСПІЛЬСТВА

Валентина Воронкова

*Запорізький національний університет,
Інженерний навчально-науковий інститут імені Ю. М. Потебні,
кафедра управління проектами та адміністрування
вул. Жуковського, 66, 69600, м. Запоріжжя, Україна
<http://orcid.org/0000-0002-0719-1546>*

У статті досліджено мовну політику мультикультуралізму та її роль у формуванні відкритого, толерантного та інклюзивного суспільства. Актуальність проблеми визначається важливістю рівноправ'я мов, захисту мовних меншин, необхідністю розробки ефективної мультикультурної мовної політики для створення інклюзивного середовища. **Мета дослідження** – концептуалізація мовної політики мультикультуралізму як умови створення відкритого, толерантного та інклюзивного суспільства. **Методологія дослідження.** Здійснюючи інтердисциплінарний підхід, в статті розглядаються соціальні, культурні та лінгвістичні аспекти взаємодії різних мовних та культурних груп в мультиетнічному суспільстві. Використовуються методи феноменологічного, аксіологічного, герменевтичного, постструктуралістського аналізу, що сприяють поглибленню питання багатомовності мови як засобу сприяння взаєморозуміння та культурної різноманітності: Жак Лакан (психоаналіз), Роман Барт (семіологія, вчення про знаки), Клод Леві-Строс (етнологія, антропологія), Мішель Фуко (культурологія), Люї Альтюсер (структурний марксизм, вплив структурних елементів на суспільство), Сосюр (мова як система знаків, у якій єдино важливим є зв'язок сенсу та звуку). Погляди цих авторів вплинули на формування постструктуралізму (Жак Дерріда, Мішель Фуко, Жан Бодріяр, Ролан Барт, Жиль Делез) та постмодернізму (Жан-Франсуа Ліотар, Жан Бодріяр, Мішель Фуко, Жиль Делез, Жак Дерріда), ставши важливим напрямом в сучасній інтелектуальній історії. Результати дослідження вказують на те, що правильно розроблена мовна політика може слугувати каталізатором для створення відкритого суспільства, де різні мови та культури сприяють взаєморозумінню, співпраці та розвитку. Результати дослідження. Проаналізовано мовну політику в умовах транслінгвізму і мультикультуралізму. Визначено напрями розвитку транслінгвізму і мультикультуралізму як тенденцій сучасного глобалізованого світу. Розкрито мову як чинник формування відкритого, толерантного та інклюзивного суспільства та з'ясувати нові проблеми мови формування ідентичності. Результати дослідження можуть бути корисними для науковців, практиків та політиків, зацікавлених у розумінні та вдосконаленні мовної політики в мультиетнічних суспільствах.

Ключові слова: мовна політика, мультикультуралізм, мовна ідентичність, відкрите та інклюзивне суспільство.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Мовна політика в період мультикультуралізму визначається спробами врегулювання відносин між різними мовами та культурами в суспільстві, яке характеризується різноманіттям культурних груп і мовних спільнот. Основною метою мультикультурної мовної політики є забезпечення рівноправ'я різних мов і культур у суспільстві та підтримка багатомовності. Основні аспекти мультикультурної мовної політики можуть включати: 1) забезпечення рівних можливостей для всіх мов

у суспільстві. Це може включати підтримку менших чи менш розповсюджених мов, щоб уникнути домінування однієї мови; 2) розвиток програм навчання, які враховують різні мови та культури. Це може включати надання можливостей для вивчення іноземних мов або навчання національних мов представників різних культур; 3) захист мовних меншин, спрямованих підтримку мовних меншин, забезпечення доступу до послуг та інформації на іншій мові; 4) мовна толерантність і взаєморозуміння, націлена на сприяння взаєморозумінню між різними мовними та культурними групами, буде сприяти використанню комунікаційних стратегій для зменшення мовних бар'єрів, що націлені на мовну толерантність і взаєморозуміння; 5) впровадження освітніх програм, спрямованих на підвищення свідомості про культурну різноманітність та повагу до різних мов та традицій та залучення громадськості до формування та впровадження мовної політики через діалог і консультації; 6) збереження і підтримка мовних та культурних традицій, що вносять унікальний внесок у культурний ландшафт суспільства, що може включати підтримку заходів, спрямованих на збереження і розвиток мовної та культурної спадщини; 7) розробка програм та послуг для полегшення інтеграції індивідів із різних культур шляхом надання можливостей для вивчення домінуючої мови в країні проживання; 8) забезпечення різноманіття мов у контексті медіа, включаючи телебачення, радіо, пресу та інтернет, для відображення різноманітності суспільства; 9) сприяння культурному обміну та співпраці між різними мовними та культурними групами для сприяння взаєморозумінню та вирішенню конфліктів; 10) стимулювання використання дво-або багатомовності в різних сферах життя, включаючи робоче середовище, освіту та громадське життя; 11) адаптація до змін, в основі якої буде панувати гнучка мовна політика, яка може адаптуватися до змін у складі населення, мовних потреб та соціокультурного контексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Концептуалізація мовної політики мультикультуралізму як умови створення відкритого, толерантного та інклюзивного суспільства потребує аналізу концепцій та авторів, які внесли вагомий внесок у розуміння та формування мовної політики мультикультуралізму як умови для створення відкритого, толерантного та інклюзивного суспільства. Найсучасніші концепції мовної політики в мультикультурних суспільствах включають наступні концепції: 1) концепція мовної справедливості (Linguistic Justice), яка підкреслює необхідність забезпечення рівноправ'я всіх мов та культур в суспільстві. Це включає в себе доступ до ресурсів, освіти та можливостей для представників різних мовних спільнот; 2) концепція плюралізму мов (Language Pluralism), в якій акцент робиться на визнанні та підтримці різноманіття мов в суспільстві. Ця концепція ставить за мету врахування і визнання різних мов та діалектів без переваги однієї конкретної мови; 3) концепція мовної демократії (Linguistic Democracy), яка підкреслює важливість участі представників різних мовних груп у прийнятті рішень стосовно мовної політики та ресурсів; 4) концепція мовного партнерства (Language Partnership), яка спрямована на спільну роботу різних мовних спільнот та культур для досягнення спільних цілей, таких як ефективна комунікація та взаєморозуміння; 5) концепція мовної адаптабельності (Language Adaptability), яка культивує визнання потреби адаптувати мовну політику до змін у суспільстві, враховуючи нові мовні спільноти та розвиток комунікаційних технологій; 6) концепція культурної мовної політики (Cultural Linguistic Policy), в основі якої мовна політика, яка взаємодіє з культурою та сприяє збереженню та розвитку культурних та мовних традицій. Серед цих концепцій виділяються наступні автори: 1) Уїлл Кимлік – канадський політолог та філософ, який вніс вагомий внесок у розуміння поняття мультикультуралізму та розвиток концепцій політики багатомовності; 2) бхікху

Парех – індійсько-канадський філософ та активіст, який розробив концепцію «мультикультурального відношення» та виступає за взаєморозуміння та повагу до різних культур, висвітлює ідеї щодо важливості взаєморозуміння та поваги до різних культур, міжкультурного діалогу та співпраці; 3) Стюарт Голдінг – британський соціолог, автор праць про міжкультурну комунікацію та роль мови у створенні сприятливого середовища для різних культурних груп; 4) Джон Берtrand – канадський філософ та політолог, який досліджував мовну політику у контексті культурного різноманіття та толерантності; 5) Тарік Модуді – британський соціолог та публіцист, який аналізує питання інтеграції та багатомовності у сучасних суспільствах; 6) Віллі Каллаган – канадський філософ та соціолог, який розглядає питання культурного різноманіття та багатомовності у світовому контексті; 7) Жак Дерріда – французький філософ, який вносить вагомий внесок у розуміння питань іншості та викликів, які виникають у зв'язку з мультикультуралізмом; 8) Шарлі Шекелтон: Досліджує та публікує роботи з питань багатомовності та мовної політики в європейському контексті, зокрема, у зв'язку з викликами міграційних процесів; 9) Умеїма Аджівон активно вивчає мовну ситуацію в африканських країнах, багатомовність та розвиток мовних політик в Африці, зосереджуючись на розвитку багатомовності та інтеркультурних аспектах. Її дослідження можуть включати питання збереження та розвитку мовних традицій, взаємодії різних мовних спільнот у культурному контексті Африки; 10) Аджівон Майкл Байрант вивчає роль мови у процесах ідентичності та соціокультурної інтеграції в умовах багатомовності; зосереджується на вивченні того, як мова впливає на формування ідентичності та соціокультурну інтеграцію особи або групи у мультикультурному середовищі. Його роботи можуть включати аналіз взаємодії мови та культури у контексті індивідуального та колективного самовизначення; досліджується роль мови у процесах ідентичності та соціокультурної інтеграції в умовах багатомовності; 11) Амари Серріс – філософ та дослідник, який розглядає питання культурної плюралістичності та розмаїття в сучасному суспільстві. розглядає концепції культурної плюралістичності, різноманітні аспекти культурного розвитку у сучасному суспільстві. Автор зосереджується на тому, як різноманіття культур впливає на соціальні відносини, міжкультурне взаєморозуміння та структури суспільства. Ці автори продовжують аналізувати мовну політику у мультикультурному контексті, пропонуючи нові підходи та концепції, що враховують сучасні виклики і реалії сучасного світу. Їхні дослідження спрямовані на вдосконалення мовної політики з метою формування відкритого та інклюзивного суспільства. Вони відповідають на сучасні виклики, такі як глобалізація, міграція та розвиток інформаційних технологій, спрямовані на створення мовної політики, яка враховує різноманіття та сприяє взаєморозумінню та інклюзії. Досліджуване питання допомагає розширити розуміння мовної політики мультикультуралізму як стратегічного інструменту для формування суспільства, що базується на відкритості, толерантності та інклюзії. Серед українських дослідників, які приділяють увагу цим темам у своїх дослідженнях та публікаціях, можна виділити таких вчених, як В. Андрущенко, В. Воронкова, В. Нікітенко, М. Козловець та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Мультикультурна мовна політика спрямована на створення відкритого та інклюзивного суспільства, в якому різні культури і мови мають можливість існувати та розвиватися на рівних умовах. Однак важливо зберігати баланс між різноманіттям і єдністю для забезпечення стабільності та взаєморозуміння у суспільстві. Важливо враховувати, що мультикультурна мовна політика має бути розроблена з урахуванням конкретного контексту країни або регіону, враховуючи потреби різних груп та сприяючи рівноправ'ю та взаєморозумінню. Успішна реалізація такої політики може сприяти створенню

гармонійного та різноманітного суспільства – відкритого, толерантного, інклюзивного, що сприяє розвитку комунікації і культури в глобальному світі [1].

Мета статті – концептуалізація мовної політики мультикультуралізму як умови створення відкритого, толерантного та інклюзивного суспільства. Завдання дослідження: 1) проаналізувати мовну політику в умовах транслінгвізму і мультикультуралізму; 2) визначити напрями розвитку транслінгвізму і мультикультуралізму як тенденцій сучасного глобалізованого світу; 3) розкрити мову як чинник формування відкритого, толерантного та інклюзивного суспільства та з'ясувати нові проблеми мови формування ідентичності.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

1. Мовна політика в умовах транслінгвізму та мультикультуралізму

Як відмічає відомий український вчений М. Козловець, «Мова слугує засобом вираження і формування етнічної самосвідомості, задоволення культурної потреби народу, є однією з найважливіших етноконсолідуючих ознак ідентичності [5]. Мова, як засіб вираження і формування етнічної самосвідомості, є однією з найсуттєвіших етноконсолідуючих ознак та складових етнічної ідентичності. Вона виконує ряд важливих функцій, які сприяють утвердженню та збереженню культурної ідентичності народу. Мова відображає унікальні аспекти культури, традицій, та способу життя етнічної групи, вона є носієм унікальних виразів, сленгу, термінів та мовних змін, які характеризують специфіку даного народу. Мова виступає як засіб передачі історії, традицій, та спогадів, через мову покоління передають знання про минуле, події та значущі аспекти культурної спадщини. Використання спільної мови сприяє формуванню внутрішньої єдності та самосвідомості етнічної групи. Мова є інструментом вираження спільних цінностей, поглядів та ідей, вона задовольняє культурні потреби народу, створюючи можливість для вираження та відтворення унікального культурного контексту. Це сприяє зміцненню соціокультурного статусу групи. Використання спільної мови в групі допомагає створювати спільноту, сприяє взаєморозумінню та соціальній інтеграції серед членів етнічної групи. Мовна політика мультикультуралізму – це комплекс стратегій і заходів, спрямованих на врегулювання мовних відносин у суспільстві з урахуванням різноманітності культур, етнічних груп та мовних спільнот. Основна мета такої політики – забезпечити рівноправ'я різних мов і культур, підтримати багатомовність та створити умови для взаєморозуміння та гармонійного співіснування різних груп у суспільстві. Мовна політика мультикультуралізму може включати в себе наступні аспекти: 1) розробка та впровадження заходів для забезпечення рівноправ'я та захисту мовних меншин у сферах освіти, медіа, адміністративних послуг та інших сферах; 2) запровадження мовної багатомовності в системі освіти, щоб надати учням можливість вивчати різні мови та культури; 3) мовна толерантність і взаєморозуміння, в основі якої розвиток програм та ініціатив, спрямованих на підвищення толерантності та взаєморозуміння між різними мовними та культурними групами; 4) мовна інтеграція, що сприяє вивченню мови представниками різних культур для полегшення їхньої інтеграції у суспільство; 5) підтримка багатомовності в медіа для забезпечення представлення різних мов та культур у медіа-просторі; 6) залучення громадськості для формування та впровадження мовної політики через діалог і консультації. Мовна політика мультикультуралізму ставить своєю метою створення відкритого, толерантного та інклюзивного суспільства, де кожна мова та культура мають своє місце та цінність. У цілому, мова виступає як ключовий чинник, що утримує і розвиває етнічну ідентичність, а також сприяє утворенню єдності та співпраці в рамках конкретної культурної спільноти [8].

2. Транслінгвізм і мультикультуралізм як тенденції сучасного глобалізованого світу

Транслінгвізм і мультикультуралізм є поняттями, що відображають сучасні тенденції в глобалізованому світі, де різноманітність культур та мов стає невід'ємною частиною нашого суспільства. Транслінгвізм вказує на здатність особи використовувати кілька мов або переходити між мовами в її комунікації та повсякденному житті. Це не обов'язково вимагає повного володіння кожною мовою, але включає у себе гнучкість та здатність адаптуватися до різних мовних контекстів. Транслінгвізм може бути важливим в сучасному світі, де люди можуть вести спілкування між кількома культурами та спільнотами, використовуючи різні мови. Мультикультуралізм відноситься до принципу, що різноманіття культур та етнічних груп вважається позитивним і бажаним явищем в суспільстві. Мультикультуралізм підтримує ідею співіснування різних культур та уникнення дискримінації на основі культурних різниць, сприяє взаєморозумінню, терпимості та розвитку різних культур на теренах сучасного суспільства. У багатокультурних суспільствах уряди намагаються створити умови для рівноправної і рівноцінної участі різних культур у громадянському житті [2]. Обидва ці поняття відображають сучасні зміни у підходах до культурної різноманітності та взаємодії між людьми з різних культур і мов. Ці концепції важливі для розуміння та підтримки глобальної спільноти в умовах сучасного світу.

Сьогодні виділяється розвиток **білінгвізму та мовної компетентності**: підтримка білінгвізму, тобто володіння двома мовами, сприяє розширенню можливостей спілкування та взаєморозуміння між людьми з різних мовних та культурних груп. Розвиток мовної компетентності включає в себе не лише знання мов, але і розуміння культурних контекстів та вміння ефективно взаємодіяти у різних мовних середовищах. Сприяння транслінгвізму та мультикультуралізму може бути досягнуто через активний інтеркультурний обмін та співпрацю. Програми обміну студентами, культурні фестивалі та спільні проекти сприяють об'єднанню різних культур та створенню позитивної взаємодії. Важливим аспектом є створення інклюзивного середовища, де різні мови та культури визнаються, поважаються та підтримуються. Інклюзивні політики сприяють участі представників різних груп у всіх сферах суспільства. Залучення громадян до активної участі у міжкультурному спілкуванні та взаємодії сприяє формуванню толерантного та відкритого суспільства. Громадяни можуть сприяти розвитку транслінгвізму та мультикультуралізму через освіту, діалог та підтримку різноманітності [9]. Ці аспекти доповнюють розгляд транслінгвізму та мультикультуралізму, підкреслюючи необхідність гармонійного розвитку сучасного суспільства в умовах глобалізації та різноманіття. Поєднання цих концепцій допомагає зберегти культурну спадщину, підтримувати взаєморозуміння та трансформувати світ на більш об'єднаний.

Отже, транслінгвізм і мультикультуралізм є суттєвими тенденціями сучасного глобалізованого світу. Обидві концепції відображають процеси, які відбуваються у сферах культури, мови та ідентичності в умовах зростаючої взаємодії та обміну між різними частинами світу. Транслінгвізм розвивається в умовах глобальної міграції, так як збільшення глобальної міграції призводить до змішування різних мовних груп. Люди, які переїжджають з одного регіону в інший, часто використовують кілька мов, створюючи нові форми транслінгвізму. Завдяки технологічному розвитку зростає можливість спілкування на різних мовах, використовуючи інші інструменти. Це сприяє виникненню транслінгвізму онлайн-спілкуванні в соціальних мережах. Глобальний культурний обмін призводить до взаємодії різних культурних груп, що впливає на мовні практики. Люди використовують різні мови для вираження культурних ідентичностей, а з ростом глобальної міграції збільшується міжкультурний обмін. Мультикультуралізм стає реальністю в багатьох містах

і країнах, де різні культурні групи співіснують та взаємодіють [10]. Глобальна економіка вимагає співпраці між різними культурами та мовами. Компанії та організації, які діють на міжнародному рівні, стикаються з викликами та можливостями мультикультурності. Глобальна освіта стає все більше доступною для студентів з різних країн, що призводить до різноманітності культур і мов на університетських кампусах. Обидві ці тенденції свідчать про необхідність нових підходів до розуміння культурної різноманітності, ідентичності та спілкування в умовах глобалізації. Вони ставлять виклики перед суспільством, організаціями та урядами щодо розвитку політик, які сприяють взаєморозумінню та співпраці між різними культурами, народами, цивілізаціями.

3. Мова як чинник створення відкритого та інклюзивного суспільства та ідентичності

Мова відіграє важливу роль у формуванні відкритого та інклюзивного суспільства, а також в ідентифікації людей. Вона не лише засіб комунікації, а й віддзеркалює культурні, соціальні та історичні контексти. Мова є основним засобом спілкування, який дозволяє людям взаємодіяти та розуміти один одного. Забезпечення доступу до мовних ресурсів для всіх груп населення, мова сприяє відкритості та інклюзивності. Використання мови для визначення прав та захисту інтересів менших груп допомагає створювати суспільство, де кожна людина має можливість бути чуливою до своїх потреб та прав. Мова відображає культурні особливості та традиції. Збереження та підтримання мовного розмаїття сприяє розвитку відкритого суспільства, де цінується та поважається різноманіття. Застосування інклюзивної мови, яка враховує різні ідентичності, статуси та потреби різних груп, сприяє створенню суспільства, де кожен відчуває себе включеним та поважається. Мова є інструментом передачі знань та формування свідомості, забезпечення доступу до освіти у різних мовах допомагає зрозуміти та поважати різні культури та перспективи. Мова може використовуватися для вираження справедливості та боротьби за рівні права всіх груп суспільства. Вона є інструментом вираження протесту та вимог належного ставлення до всіх людей. Глобалізація світу і прозорість соціокультурних кордонів накладають відбиток і на мовну ідентичність, – вважає М. Козловець [5]. Неодмінним супутником у більшості країн є дво- або багатомовність. Мова є ключовим маркером етнічних кордонів. Головною властивістю мови як підґрунтя ідентичності є унікальна здатність консолідації спільнот в єдиний соціум. Усі ці аспекти сприяють створенню відкритого та інклюзивного суспільства, де різноманітність ідентичностей поважається та визнається. Мовне право та участь в прийнятті рішень: забезпечення доступу до інформації та участь у громадському житті через мову сприяє створенню відкритого суспільства. Гарантія мовних прав дозволяє кожній людині висловлювати свої погляди та брати участь у прийнятті рішень, що стосуються суспільства в цілому. Використання конкретної мови може стати важливим елементом формування ідентичності людини. Мова допомагає виражати особистість, культурні приналежності та інші аспекти самоідентифікації. Створення умов для вивчення та використання різних мов сприяє зменшенню мовних бар'єрів. Це робить суспільство більш доступним та відкритим для всіх його учасників, незалежно від мовної приналежності. Сприяння мовній толерантності та поваги до мовних різниць веде до взаєморозуміння та відкритості між різними групами суспільства. Подолання стереотипів та уникнення мовного дискримінаційного використання сприяють побудові інклюзивного оточення. Мова може бути символом ідентичності конкретної громади або культурної спільноти. Збереження та розвиток мови допомагає утримати цінності та традиції, що є важливим для формування стійкої та відданої ідентичності. Взаємодія мови з вищезазначеними аспектами сприяє створенню відкритого, інклюзивного та різноманітного суспільства, де кожна людина відчуває себе цінною,

поважаною та включеною у соціальний контекст громадянського суспільства. А. Карась відмічає, що «становлення стійкого громадянського суспільства у всіх без винятку державах відбувалося через формування політичної нації. Теперішній досвід війни неzapе- речно показує, що без стійкої національної ідентичності не буде ні демократичної держави, ні розвиненого громадянського суспільства, здатного реально гарантувати верховенство права» [4, с. 19–20].

Нові проблеми політики мультикультуралізму та транслінгвізму

Транслінгвізм і мультикультуралізм – це дві ключові концепції, пов'язані з мовою та культурою, які породжують нові проблеми і виклики у сучасному суспільстві. Транслінгвізм породжує проблему мовного гібридизму. Зі зростанням міграції та глобалізації з'являється багатоосібність мовних практик. Люди можуть використовувати кілька мов у різних сферах життя, створюючи мовний гібрид, який може бути викликом для традиційних лінгвістичних структур і норм. Транслінгвізм може стати засобом збереження ідентичності та спільнотної пам'яті, але в той же час створює виклики для утримання спільного мовного простору та сприйняття культурної та мовної єдності. Питання викладання та навчання в умовах транслінгвізму вимагає розробки нових педагогічних стратегій, які враховують різноманітність мовних практик учнів. З розвитком мультикультуральних суспільств виникає проблема управління культурними конфліктами та забезпеченням рівноправ'я для всіх культурних груп. Співіснування різних культур може призводити як до взаємного взаєморозуміння та співпраці, так і до відчуття ізоляції та відмежування. Питання ідентичності у мультикультуральних суспільствах може викликати труднощі, оскільки люди можуть відчувати себе розшарованими між кількома культурними впливами. Забезпечення прав та свобод всіх культурних груп у мультикультуральних суспільствах потребує розвинених механізмів правового регулювання та соціальної політики. Врахування цих аспектів є важливим для того, щоб справлятися з новими викликами, які виникають внаслідок транслінгвізму та мультикультуралізму. Суспільство повинно розвивати стратегії, спрямовані на підтримку різноманітності та взаєморозуміння серед різних культур та мов [3].

Мультикультуралізм може привести до групових конфліктів, ізоляції певних груп, суперечності в нормах, неоднакових можливостей для всіх груп. Розширення культурного різноманіття може викликати конфлікти між різними етнічними чи культурними групами через різні цінності, традиції та погляди. Іноді політика мультикультуралізму може призвести до ізоляції окремих культурних чи етнічних груп, що може впливати на соціальну інтеграцію та сприяти формуванню «гетто». Різні культурні групи можуть мати різні норми та цінності, що може викликати суперечності у вирішенні питань, пов'язаних з правами людини, гендерною рівністю тощо. Мультикультуралізм не завжди гарантує рівні можливості для всіх груп. Іноді певні групи можуть залишатися на задньому плані щодо доступу до ресурсів та можливостей [6].

Транслінгвізм сприяє загрози мовній ідентичності, створенню умов для нерівності, витіснення менших мов. З впровадженням багатомовності може виникнути загроза втрати мовної ідентичності, оскільки деякі мови можуть бути притіснені або витіснені менш популярними чи більш домінуючими мовами. Транслінгвізм може створювати умови для нерівності, оскільки деякі мови можуть отримувати більше уваги та підтримки, тим самим підсилюючи нерівномірний доступ до ресурсів. З підтримкою лише декількох головних мов може виникнути ризик витіснення менших та менш розповсюджених мов, що може впливати на культурну різноманітність. Питання багатомовності в освіті вимагає реалізації транслінгвістичної політики у сфері освіти, великих зусиль, вкладень і перегляду педагогічних стратегій. Для вирішення цих викликів важливо розробляти гуманістичні підходи до розвитку

мультикультурного та мовного суспільства, сприяючи рівноправ'ю та взаєморозумінню. Транслінгвізм (translingvizm) – це концепція або підхід, що стосується використання мов у взаємодії, комунікації та вивченні. Транслінгвізм може вказувати на ідею використання різних мовних ресурсів, стратегій та навичок для поліпшення процесу вивчення мови. Транслінгвізм може вказувати на спосіб використання різних мов для взаємодії між особами, особливо там, де співрозмовники розмовляють різними мовами. Транслінгвізм також може вказувати на дослідження або підхід, який перетинає межі окремих мов чи мовних систем для розуміння загальних явищ, таких як мовна універсалія. Загалом термін «транслінгвізм» відображає ідею переходу чи перетину між різними мовами у різних аспектах життя та науки.

Таким чином, мова виявляє великий вплив на формування культурної ідентичності та взаєморозуміння між різними групами. Ефективна мовна політика є важливою для створення гармонійного суспільства. Забезпечення рівних прав і можливостей для всіх культурних груп є ключовим аспектом мовної політики. Важливо розвивати інклюзивні підходи, які враховують різноманітність культур та етнічних груп. Розвиток мовної освіти та підвищення мовної свідомості сприяють покращенню комунікації між різними культурами. Ініціативи з вивчення мов та культур інших народів сприяють розумінню та толерантності. Партнерство з громадськістю, слухання їхніх думок і поглядів сприяє розробці ефективних та прийнятних рішень. Використання технологій для підтримки різномовності та забезпечення доступу до інформації на різних мовах може покращити взаєморозуміння та зменшити можливі бар'єри між культурами [7].

Висновки. Підводячи підсумки, слід відмітити, що концептуалізація мовної політики мультикультуралізму в якості умови створення відкритого, толерантного та інклюзивного суспільства включає в себе ряд ключових принципів та підходів: 1. Багатомовність, в основі якого активна підтримка різних мов та забезпечення високого ступеня підтримки різних мов, включаючи офіційні, регіональні, мови менших груп і мови іммігрантів. Багатомовні освітні програми, націлені на впровадження багатомовних програм у школах та університетах для стимулювання вивчення різних мов. Сприяння культурній різноманітності, в основі якої заохочення розвитку та підтримка культурних подій, фінансова та організаційна підтримка різноманітних культурних заходів, фестивалів, мистецьких проєктів. Вивчення культур через мову, в основі якої розвиток освітніх програм, які дозволяють людям вивчати інші культури у контексті впливу глобалізації на мовні тенденції та її вплив на культурне спілкування. 2. Толерантність та взаєморозуміння націлені на введення програми міжкультурного навчання, в основі якої підвищення рівня толерантності та взаєморозуміння між різними групами населення; мовні курси для взаєморозуміння, що ставлять своєю метою вивчення мов для полегшення спілкування та розуміння між різними культурами. 3. Інклюзивність та рівні можливості, в основі якого мовне забезпечення для всіх; забезпечення доступу до мовних ресурсів для всіх членів суспільства, незалежно від їхньої культурної чи етнічної приналежності. Розвиток ефективної мовної інфраструктури, яка дозволяє людям з різних культур взаємодіяти та брати участь у всіх сферах суспільства. залучення громадськості до розробки та впровадження мовних політик, щоб враховувати потреби різних груп. Концептуалізація мовної політики мультикультуралізму як умови для відкритого, толерантного та інклюзивного суспільства передбачає комплексний та урізноманітнений підхід до підтримки культурного та мовного різноманіття в усіх сферах суспільства, вивчення впливу мовної політики на соціальну інтеграцію, які можуть сприяти оптимізації соціальної інтеграції різних культур. Ці напрямки можуть допомогти поглибити філософське розуміння стратегії побудови справедливого, толерантного та інклюзивного суспільства з урахуванням культурного та мовного розмаїття.

Список використаної літератури

1. Бистрицький Є. К., Зимовець Р. В., Пролеєв С. В. Комунікація і культура в глобальному світі. *Duch i Litera*, 2020 https://bookye.com.ua/upload/iblock/ac3/ac1521c3_64a8_11eb_8146_000c29ae1566_473e5f20_64aa_11eb_8146_000c29ae1566.pdf
2. Воронкова Валентина, Кивлюк Ольга, Нікітенко Віталіна. Критичне мислення у контексті постмодерністського дискурсу Жана Бодріяра. *Освітній дискурс: зб. наук. праць / голов. ред. О. П. Кивлюк*. Київ : ТОВ « Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація». 2023. Випуск 45 (7-9). С. 29–39. https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/43330/Voronkova_Kyvluk_Nikitenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y
3. Горло Н. В. Стан національних меншин в Україні і характер їх відносин зі спорідненими державами. Горло Н. В. Концептуальні засади і практика іредентизму : внутрішньополітичний і міжнародно-політичний контексти : монографія ; МОН України, Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2019. С. 205–265. *Жити разом : поєднання різноманіття і свободи в Європі XXI століття : доповідь групи Ради Європи / пер. з англ. Львів : Літопис, 2011. 112 с. URL: http://diversipedia.org.ua/sites/default/files/gep_report_in_ukrainian.pdf*
4. Карась А. Громадянське суспільство і Україна: виклики і загрози. Тези звітної наукової конференції філософського факультету / Відп. за випуск Л. Рижак, Н. Жигайло. Львів, 2023. Вип. 20. С. 19–20.
5. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2009. 558 с.
6. Kyrychenko, M., Nikitenko, V., Voronkova, V., Harbar, H., & Fursin, A. The search for new forms of personal expression in the era of postmodernism. (Пошук нових форм самовираження особистості в епоху постмодернізму). *Amazonia Investiga*, 2021. 10 (42), 248–254. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.42.06.2> <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1674/1771>
7. Nikitenko Vitalina A., Voronkova Valentyna H., Andriukaitiene Regina, Oleksenko Roman I. The crisis of the metaphysical foundations of human existence as a global problem of postmodernity and the ways of managerial solutions (Криза метафізичних засад людського буття як глобальна проблема постмодерну та шляхи управлінського вирішення) *Propósitos y Representaciones Jan. 2021, Vol. 9, SPE (1), e928 ISSN 2307-7999 Special Number: Educational practices and teacher training e-ISSN 2310-4635 <http://revistas.usil.edu.pe/index.php/pyr/article/view/928>*
8. Політика ідентичності в Україні. Що єднає суспільство? / за заг. ред. Ю. Тищенко. Київ : ТОВ «Агентство» Україна», 2018. 84 с.
9. Рамкова Конвенція про захист національних меншин. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU95K02U.html.
10. Явір В. А. Етнополітична інтеграція та дезінтеграція у сучасному світі : політико-правовий концепт : монографія. Київ : Логос, 2018. 468 с.

LANGUAGE MULTICULTURALISM POLICY AS A CONDITION FOR THE FORMATION OF AN OPEN, TOLERANT AND INCLUSIVE SOCIETY

Valentyna Voronkova

Zaporizhzhia National University,

Engineering Educational and Scientific Institute named after Yu. M. Potebny,

Department of Project Management and Administration

Zhukovsky str., 66, 69600, Zaporizhzhia, Ukraine

<http://orcid.org/0000-0002-0719-1546>

The relevance of the research devoted to language policy analysis in multiculturalism context and its role in the formation of an open and inclusive society. The article explores the importance of language equality, linguistic minority protection, and the development of an effective multicultural language policy to create an inclusive environment. **The purpose of the article** is to conceptualize the language multiculturalism policy as a condition for creating an open, tolerant and inclusive society. **Research objectives:** 1) to analyze language policy in translinguism and multiculturalism conditions; 2) to determine the translinguism and multiculturalism development directions as trends of the modern globalized world; 3) to reveal language as a factor in the formation of an open, tolerant and inclusive society and to find out new language problems of identity formation. **Research methodology.** Taking an interdisciplinary approach, the article examines the social, cultural and linguistic interaction aspects of different linguistic and cultural groups in a multi-ethnic society. Phenomenological, axiological, hermeneutic, post-structuralist analytic methods are used, which contribute to deepening the multilingualism issue as a means of promoting mutual understanding and cultural diversity: Jacques Lacan (psychoanalysis), Roman Barthes (semiology, theory of signs), Claude Lévi-Strauss (ethnology, anthropology), Michel Foucault (cultural studies), Louis Althusser (structural Marxism, the influence of structural elements on society), Saussure (language as a system of signs, in which the only important thing is the meaning and sound connection). The views of these authors influenced the formation of poststructuralism (Jacques Derrida, Michel Foucault, Jean Baudrillard, Roland Barthes, Gilles Deleuze) and postmodernism (Jean-Francois Lyotard, Jean Baudrillard, Michel Foucault, Gilles Deleuze, Jacques Derrida), which strongly influenced literature, art, philosophy, architecture and other cultural fields, becoming an important direction in modern intellectual history. The results of the research indicate that a well-designed language policy can act as a catalyst for creating an open society where different languages and cultures promote mutual understanding, cooperation and development. The article may be useful for scholars, practitioners, and policymakers interested in understanding and improving language policy in multiethnic societies.

Key words: language policy, multiculturalism, linguistic identity, open and inclusive society.

УДК 165.12

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.8>

АНТИНОМІЧНА ПРИРОДА ПАМ'ЯТІ: НАДІЙНІСТЬ VS ХИТКОСТІ

Мар'яна Галушак

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
кафедра філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного
вул. Івана Франка, 24, 82100, м. Дрогобич, Україна*

У статті осмислюється складна та суперечлива природа пам'яті, яка розглядається як антиномія людської свідомості. На антиномічну природу пам'яті вказує не лише її складність та неоднозначність, але постійно існує момент напруги між збереженням і спотворенням, між тяглістю і змінами, індивідуальністю і колективністю. Крім того, немає єдино вірного підходу чи методу визначення та розуміння людської пам'яті, оскільки розгляд цього феномену постає не лише міждисциплінарним, що, з однієї сторони, значно розширює його зміст, а з іншої – робить неможливим для будь-яких остаточних дефініцій, тим самим роблячи дану проблематику практично незорою в площині наукових розвідок, адже мало знати, що пам'ять – це психічний пізнавальний процес, не менш важливо розглянути і питання – яким чином можлива пам'ять, що стає її змістом та як цей зміст впливає на індивіда та його ідентичність, зрештою, чи завжди «втрата пам'яті» (або ж забування) веде до втрати людиною власної ідентичності, а значить, і можливості бути собою? Всі ці та інші запитання є наскрізними не лише для людської культури, історії, літератури, навіть психології, але, й не менш актуальними, постають і для філософського знання. Визнання і подолання суперечностей, які властиві пам'яті, є важливими для розуміння її багатогранної ролі в житті людини і суспільства.

Наукова новизна даного дослідження полягає у розгляді даної проблематики як антиномії, де пам'ять постає актом і водночас тим, що здатне активувати людську свідомість, при тому залишаючись «у тіні» свідомості; є фундаментом для побудови будь-якого досвіду, але водночас не самим змістом досвіду; вибірковість у процесі запам'ятовування і забування, знову ж таки актуалізує проблему надійності та хиткості наших спогадів, перспективу множинності, яка формується під впливом різних точок зору та суб'єктивних інтерпретацій. Все це призводить до того, що людина виявляється перед етичними дилемами щодо правдивості, відповідальності та справедливості, коли окремі особи та суспільства борються з наслідками пам'яті або забуття певних подій.

Ключові слова: пам'ять, забування, антиномія, ідентичність, пізнавальний досвід, знання, свідомість, надійність, хиткість.

Постановка проблеми. Осмислюючи проблему пам'яті, доволі часто зіштовхуємось зі складнощами, суперечностями, природа яких антиномічна у кантіанському розумінні, бо хто ж, зрештою, знає, що представляє пам'ять сама по собі або ж пам'ять як така. Говорячи про пам'ять, ми все-таки найчастіше маємо справу з певними об'єктами, подіями, ситуаціями, людьми, які пов'язані з нами місцем і часом, або ж певним відношенням, що не може не залишати слідів такої взаємодії, не зважаючи на те, що самих людей чи подій більше немає тут і зараз. Виходить, що з пам'яттю як такою, справу ми все ж маємо не часто, бо найчастіше вона є інструментом, за допомогою якого ми діємо і взаємодіємо, зв'язуючи минуле із сьогоденням, яке задає вектор руху майбутньому. Хоч такий підхід до пам'яті доволі детерміністський і є достатньо неоднозначним сьогодні, бо висуває ряд важливих епістемологічних, екзистенційних проблем та запитань у відношенні до людини (свобода – не-свобода, смерть – безсмертя, воля – без-вольність і т.д.), з вирішенням яких

знову ж таки не просто, крім того, певною мірою цей підхід узалежнює людину від вмісту її пам'яті, яка стає тією «ниткою Аріадни», яка веде крізь лабіринти людського життєсвіту (користуючись гуссерліанським поняттям), все ж таке розуміння є досить поширеним і має своїх прихильників, не зважаючи на те, що цю думку розвивав ще Джон Лок у XVII ст., який вважав, що пам'ять є тим фактором, без якої неможливий досвід, відповідно, вона має вирішальне значення для особистої ідентичності та безперервності свідомості, тому наші спогади формують наше розуміння самих себе і наш минулий досвід, створюючи основу для наших теперішніх і майбутніх дій. «Пам'ять, будучи способом утримання (простих ідей), є вмінням відновлювати в нашому розумі (свідомості) ідеї, які після свого засвоєння, зникли або ж ніби-то були відкладені, приховані з поля зору. <...> Пам'ять – це сховище наших ідей» [7], саме вона здатна активувати нашу свідомість (розум) на пошуки нового, яке завжди певною мірою пов'язане з відтворенням уже набутого досвіду, бо в процесі пізнання, наша свідомість (розум), зіштовхуючись з чимось новим, розпізнає це нове «як уже знайомі враження та відновлює своє знайомство з новими ідеями як з ідеями, уже раніше засвоєними» [7].

Не викликає сумніву одне, природа пам'яті є складною та багатогранною, а її антиномічність лише підкреслює те, що ця проблема є однією з не простих, тому вимагає належної уваги, бо вона розкриває людину та її пізнавальні можливості з найнесподіваниших (часто досить суперечливих та парадоксальних) ракурсів.

У відповідності до заявленої теми, можна окреслити **мету дослідження**, як розгляд підстав, які дозволяють говорити про природу пам'яті як антиномію, тобто як таку, що характеризується певними парадоксами та протиріччями, що свідчить про її складну та багатозначну природу, а також про складнощі у визначенні того, що собою являє пам'ять та неможливість єдиного концептуального охоплення проблеми.

Аналіз останніх досліджень та виклад основного матеріалу. Дослідження даної тематики різняться доволі багатогранними та різноплановими візіями, які переплітаються між собою, бо і психологія, і філософія, і література, як це часто буває, – лише різні мови для дослідження, розуміння та роз'яснення одного й того ж феномену. Зрештою, уся людська культура, починаючи з мови як засобу спілкування і закінчуючи матеріальними об'єктами як такими, що здатні проносити пам'ять крізь віки, є нічим іншим як розмовою про людину та про людство в цілому, про вміння пам'ятати, забувати, пригадувати, наділяти сенсами чи позбавляти сенсу, творити на основі набутого досвіду, який без вміння запам'ятовувати (пам'ятати), скоріш за все, був би неможливий.

Погляд на пам'ять як антиномію є доволі цікавим та перспективним у своєму розгляді, бо дозволяє зафіксувати ті взаємосуперечливі, інколи навіть парадоксальні процеси, які мають місце бути в нашій пам'яті, тим самим часто входячи в зміст самої пам'яті. Можливо, це і є одна з причин, чому пам'ять як така не дається нам, не підлягає сама по собі ніяким чітким охопленням, бо вона незримо присутня у нашому повсякденні, але при цьому більше виступає невидимою канвою, пронизуючи собою все життя індивіда, бере участь у його діях та рішеннях, але зазвичай не нав'язує їх, хоча й певною мірою обумовлює (ставлячи проблему свободи і не-свободи від власної та колективної пам'яті), бо навіть якщо наша пам'ять заснула глибоким сном, все ж «не існує тиші як такої, яка б не була чутна, не створювала якийсь шум» [10, с. 27] через незвичну відсутність звуку, тим самим засвідчуючи особливі відносини між тишею і звуком, пам'яттю і безпам'ятством. У Стенфордській філософській енциклопедії (The Stanford Encyclopedia of Philosophy) у статті «Epistemological Problems of Memory» знаходимо наступне: «пам'ять є таємницею, бо вона завжди діє і майже завжди непомітно для нас, тому часто вислизає від будь-яких

спроб оцінити її роботу. Навіть у філософії ми сприймаємо як належне безперервні зусилля пам'яті. Бо пам'ять – це те, що задає незамінну основу (для досвіду і знань), майже за помахом чарівної палички» [5], але, при всьому цьому, виділити її природу саму по собі виявляється доволі не просто, бо вона занадто тісно вплетена у наші мислиневі процеси, часто виступаючи основою людських міркувань та узагальнень.

В цілому, якщо говорити про розгляд пам'яті як антиномії, то ця позиція не є новою, хоча на таку характеристику все ж можна наштовхнутись не часто, але аналіз та вивчення даного питання засвідчує те, що природа пам'яті – антиномічна, зважаючи на те, що пам'ять – це розмова про надійність (С. Бернекер, Е. Голдман, В. Чаппел, Г. Яффе, Ш. Вайнберг), і одночасно про хиткість (не-надійність) (Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотар, Е. Лофтус, К. Буфорд); про стабільність (А. Макінтайр) і пластичність (про «лагідну мінливість» відповідно до змін та запитів часу) (Д. Деннет, Е. Лофтус); про індивідуальне (М. Гальб-вакс, Дж. Сатон) і одночасно колективне (П. Нора, Дж. Олік); про суб'єктивне (Г. Патнем, Дж. Серл), але поруч мусить завжди бути об'єктивне (Д. Деннет, Б. Вільямс); про збереження (С. Зонтаг) і, зрештою, про забуття (П. Рікер, А. Ассман) і т.д. Зокрема, про суперечливість пам'яті йдеться й у есеях знаних постмодерністів Ж. Дерріда та Ж.-Ф. Ліотара, які осмислюючи епоху, яку сьогодні прийнято йменувати постмодерном, звертаються до пам'яті у її взаємозв'язку з часом, ідентичністю та мовою; акцентація робиться на тому, що пам'ять є нестабільною і суб'єктивною, і в той же час, вона є ключовою для створення ідентичності та контролю над минулим. Таким чином, пам'ять може спричиняти антиномії або суперечності у сприйнятті того, що є правдою чи історією [3; 4; 9; 10], але, крім цього, пам'ять – це завжди сліди, які вказують на процес формування людини та суспільства, і в цьому сенсі, не дивлячись на те, що вона не є стабільним архівом минулого, а скоріше активним процесом постійного перетворення та переосмислення подій [3], – все ж є надійним свідченням того, що людина та її історія здатні утримувати себе в бутті, хай навіть ця «здатність утримування» – пам'ять – є хиткою і не стабільною, але без цього утримання-в-бутті людина б остаточно загубилася, будучи не здатною осмислювати і утримувати у власній пам'яті те, що знаходиться безпосередньо перед її очима, хоча вплив зовнішніх факторів та індивідуальні інтерпретації й призводять до суперечливих розповідей про минуле.

Пам'ять не є об'єктивною істиною, але складною конструкцією, яка піддається постійному перегляду та перетворенню, тому вона скоріше містить елементи правдивості, ніж істини, бо правда множинна у своїй суті та індивідуальна, а посягання на істинність – це замах на тотальність, яка суперечить принципам філософії постмодернізму. Ж.-Ф. Ліотар влучно зауважує, що «пам'ять – це і вірний охоронець, і підступний обманщик, який постійно перекроює наш минулий досвід» [10] і змушує минуле бути присутнім в теперішньому, бо в цілому не буває так, щоб минуле було відсутнє, «не переслідувало б теперішнього», інакше «воно (минуле) прямо в даний момент сигналізувало б про себе як про привид, про відсутність» [11, с. 14], що, зрештою, засвідчило б те, що наявність лише теперішнього завжди було б недостатньою, не повною картиною того, що сприймається і мислиться. В цьому сенсі, пам'ять є надійним прихистком, завдяки якому минуле присутнє в теперішньому.

В ракурсі заявленої теми, хотілося б більш конкретно осмислити те, що мається на увазі і яким чином взагалі пам'ять може репрезентувати себе як надійне джерело досвіду, при тому, що сутнісно вона активна, а значить змінна і доволі часто піддається зовнішнім коригуванням, тобто не зважаючи на те, що вона є можливістю людського досвіду і тим, що формує особистісну ідентичність, все ж не є тим, на що можна покластись і довіряти.

У зв'язку з цим, можна звернутись до аспекту *контекстуалізації*, без якого людині було б доволі складно реагувати на події довкола неї, оскільки для пам'яті властиво зберігати інформацію в контексті подій, місць та емоцій, що дозволяє звертатися до попереднього досвіду у відповідь на подібні ситуації. Французький філософ М. Гальбвакс, будучи прихильником саме такого підходу осмислення природи пам'яті, вважає, що люди пам'ятають події, досвід і навіть особисту ідентичність у контексті своїх соціальних груп, культурного середовища та історичних наративів, адже пам'ять є не лише когнітивним процесом, а й глибоко соціальним та контекстуальним явищем, який дає їй своєрідне відчуття захищеності через впізнаваність ситуацій, речей та людей. «Здебільшого, коли я пам'ятаю, мене спонукають інші, їхня пам'ять приходить на допомогу моєї, а моя покладається на їхню. <...> Можна сказати, що індивід запам'ятовує, ставлячи себе в перспективу групи, але також можна стверджувати, що пам'ять групи реалізовується та проявляється в індивідуальних спогадах. <...> Бо слід зазначити, що минуле не зберігається, а реконструюється на основі сьогодення» [6, с. 38, 40]. Такий погляд певною мірою спростовує позицію Джона Лока про пам'ять як сховище, з якого при потребі і певних зусиллях ми можемо видобути те, що нам необхідно в даний момент. Для того, щоб пам'ять запрацювала, її потрібно активувати, тобто потрібен певний контекст, зовнішня дія, тобто певні умови, при яких відбудеться реконструкція минулого досвіду і першою такою умовою є наявність сьогодення, бо сьогодення – це та точка відліку, з якої і відбувається зворотній відлік, просування вглиб (пам'яті) з позицій теперішнього, зовнішньо наявного.

Яким чином контекстуалізація може свідчити про пам'ять як надійне джерело досвіду? Насамперед, завдяки механізмам узгодженості та послідовності, коли спогади послідовно узгоджуються з відомими фактами, подіями та досвідом, вони з більшою ймовірністю сприймаються як надійні. Послідовне пригадування в різних контекстах і часових періодах підвищує довіру до пам'яті, зрештою, «без пам'яті у людини не було б відчуття послідовності подій, що є необхідним для усвідомлення власного «я». Без сумніву, пам'ять ключовим чином визначає, що значить бути людиною» [8, с. 2].

Крім того, не менш значущими є й інші моменти – кореляція з іншими знаннями, бо узгодженість пам'яті та інших форм знань зміцнює впевненість у її точності; часова точність, яка відмічається стабільністю спогадів та деталізованістю подій навіть через доволі великий проміжок часу, не може не підвищувати довіри до пам'яті. Безперечно, сюди можна віднести і механізм підтвердження (перепроверки), і емоційний резонанс (як правило, емоційний досвід краще кодується і зберігається у пам'яті), але при цьому слід завжди зважати на те, що пам'ять не є безпомилковою і може бути схильною до оман, викривлень та упереджень. На точність пам'яті можуть впливати такі фактори, як дезінформація, навіювання, уява та когнітивні процеси. Тому, хоча пам'ять може слугувати цінним джерелом досвіду, важливо підходити до неї критично і визнавати її обмеженість.

Висновки. Алан Бадлі писав, «пам'ять – це дещо таке, на що ми постійно скаржимося. <...> Можливо, наша пам'ять менш надійна, ніж пам'ять середньостатистичного комп'ютера, але вона така ж об'ємна, більш гнучка і відноситься до нас більш поблажливіше» [2, с. 3], зрештою, у сьогодинішньому світі тотальної нестабільності, хиткості та ненадійності, якби це парадоксально не звучало, людині залишається покласти надії лише на пам'ять, яка вміщає в себе багатотисячний досвід болю, деструкції, репресивності, невдач, хоча поруч з ними завжди йде світло людяності, творення, свободи і завжди надія, щоб вона з собою не несла. Саме наша пам'ять є визначальним фактором, який коригує людську поведінку, бо завжди можна використати знання про свій попередній минулий досвід, щоб зробити власний проект майбутнього. Цей минулий досвід, який зберігається в пам'яті,

допомагає уникати помилок, або ж робити свідомий вибір, вибираючи ці помилки знову, що занурює людину у нескінченне коло заратустрівського одвічного повторення одного й того ж. Важливим є те (як на мене, це найголовніше), що наша пам'ять дозволяє нам навчатись на основі як власного, так і людських досвідів, інтегруючи нові знання і вміння зі старими, що також сприяє постійному розвитку. І, звичайно, створенням власної ідентичності, – яка формує наше відчуття себе і відношення до інших, тому що наш досвід впливає на те, хто ми є – потрібно завдячувати саме нашій пам'яті.

Антиномічна природа пам'яті, що характеризується притаманним їй напруженням між надійністю та хиткістю, являє собою глибокий філософський парадокс, який захоплював і захоплює уми мислителів протягом усієї історії. Ми намагались осмислити складний ландшафт пам'яті, вказавши на її подвійну здатність слугувати як надійним джерелом досвіду, так і нестабільним сховищем суб'єктивних спогадів. Наше дослідження лише задало можливі вектори руху, але хотілося б у перспективі більш детально підійти до цього питання крізь призму праць таких філософів, як Поль Рікер, Алейда Ассман та Моріс Гальбвакс.

Концепція герменевтики пам'яті Поля Рікера пропонує нам розглядати пам'ять як динамічну взаємодію між минулим досвідом і теперішніми інтерпретаціями, де надійність пам'яті впливає з її здатності до постійної реінтерпретації та реконструкції. Наголос Рікера на нарративній ідентичності висвітлює роль пам'яті у формуванні нашого самоусвідомлення, водночас визнаючи її вразливість до викривлень і маніпуляцій [12].

Так само дослідження культурної пам'яті Алейди Ассман підкреслює колективний і соціально сконструйований характер пам'яті, показуючи, як пам'ять переплітається з ширшими соціально-історичними нарративами, стабілізуючи і дестабілізуючи наше розуміння минулого. Ассман схильна вважати, що подвійна функція пам'яті як стабілізуюча сила та місце суперечок підкреслює її антиномічну природу, в якій надійність і хиткість співіснують у постійній напрузі [1].

Моріс Гальбвакс робить свій внесок у цей дискурс, підкреслюючи роль соціального контексту у формуванні індивідуальної пам'яті, ілюструючи, як на наші спогади впливає не лише особистий досвід, а й колективні рамки та культурні репрезентації. Гальбвакс розглядає соціальну динаміку пам'яті, висвітлюючи її умовний і залежний від контексту характер, підкреслюючи хиткість, притаманну покладанню виключно на індивідуальні спогади [6].

Синтезуючи ці перспективи, ми стикаємося з глибоким парадоксом пам'яті – парадоксом, який відображає складність самого людського досвіду. Хоча пам'ять слугує наріжним каменем нашого розуміння світу, надаючи нам відчуття тягlostі та узгодженості, вона також приховує в собі невизначеність і вразливість, які ставлять під сумнів її надійність. Коли ми намагаємося розібратися з антиномічною природою пам'яті, нам нагадують про складну взаємодію між стабільністю і нестабільністю, постійністю і швидкоплинністю, впевненістю і сумнівами – діалектику, яка лежить в основі людського буття.

Список використаної літератури

1. Assman A. *Shadows of Trauma: Memory and the Politics of Postwar Identity*. New York: Fordham University Press, 2016. – 320 p.
2. Baddeley A., Eysenck M.W., Anderson M.C. *Memory*. Psychology Press, 2015. – 546 p.
3. Derrida, Jacques. *Archive fever: a Freudian impression* / Jacques Derrida ; translated by Eric Prenowitz. University of Chicago Press, 1996. – 113 p. URL: https://monoskop.org/images/e/ef/Derrida_Jacques_Archive_Fever_A_Freudian_Impression_1996.pdf
4. Derrida, Jacques. *Dissemination* / Jacques Derrida ; translated by Barbara Johnson. The University of Chicago Press, 1981. – 366 p.

5. Epistemological Problems of Memory. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.sydney.edu.au/entries/memory-episprob/#toc>
6. Halbwachs Maurice. On collective memory. University of Chicago Press, 1992. – 244 p.
7. Lock John. An Essay Concerning Humane Understanding. Volume I. MDCXC, Based on the 2nd Edition, Books I. and II. (of 4) URL: <https://www.gutenberg.org/files/10615/10615-h/10615-h.htm#chap2.10>
8. Loftus Elizabeth F. Memory: Surprising New Insights into How We Remember and Why We Forget. Hardcover, 1980. – 207 p.
9. Lyotard Jean François. The Differend: Phrases in Dispute. Manchester University Press, 1988. – 208 p.
10. Lyotard Jean François. The Inhuman: Reflections on Time. Stanford University Press, 1992. – 224 p. URL; <https://pdfcoffee.com/lyotard-the-inhuman-reflections-on-time-pdf-free.html>
11. Lyotard Jean François. Heidegger and "the jews". University of Minnesota Press, 1990. – 106 p.
12. Ricoeur Paul. Memory, History, Forgetting. University of Chicago Press, 2006. – 624 p.

THE ANTINOMIC NATURE OF MEMORY: RELIABILITY VS FRAGILITY

Mariana Halushchak

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,

Department of Philosophy, Sociology

and Political Science named after Valeriy Skotnyi

Ivan Franko str., 24, 82100, Drohobych, Ukraine

The article reflects on the complex and contradictory nature of memory, which can be defined as antinomic. The antinomic nature of memory is manifested in the constant existence of moments of tension between preservation and distortion, between continuity and change, individuality and collectivity. In addition, there is no single correct approach or method for defining and understanding human memory, since the consideration of this phenomenon is interdisciplinary, which, on the one hand, significantly expands its content, and on the other hand, makes it impossible to make any final definitions. All of this makes this issue virtually vague in terms of scientific research, because it is not enough to know that memory is a mental cognitive process; it is equally important to consider the question of how memory is possible, what becomes its content, and how this content affects the individual and his or her identity; after all, does "memory loss" (or forgetting) always lead to a person's loss of his or her own identity, and thus the ability to be himself or herself? All of these and other questions are not only central to human culture, history, literature, and even psychology, but are equally relevant to philosophical knowledge. Recognizing and overcoming the contradictions inherent in memory is important for understanding its multifaceted role in human life and society.

The scientific novelty of this study lies in the consideration of this issue as an antinomy, where memory appears as an act and at the same time as something that can activate human consciousness, while remaining "in the shadow" of consciousness; being the foundation for the construction of any experience, but at the same time not the very content of experience; selectivity in the process of remembering and forgetting, which again raises the problem of the reliability and fragility of our memories, the perspective of multiplicity, which is formed under the influence of different points of view and subjective interpretations. All of this leads to ethical dilemmas about truthfulness, responsibility, and justice as individuals and societies grapple with the consequences of remembering or forgetting certain events.

Key words: memory, forgetting, antinomy, identity, cognitive experience, knowledge, consciousness, reliability, precariousness.

УДК 16:1|122 / 129

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.9>

ФІЛОСОФСЬКА І МЕТАФІЛОСОФСЬКА ЛОГІКА

Ярослав Гнатюк

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Факультет психології, кафедра філософії, соціології і релігієзнавства
вул. Шевченка, 57, 76000, м. Івано-Франківськ, Україна*

У статті здійснюється спроба концептуалізації філософської логіки у статусі метафілософської дисципліни. Філософська логіка інтерпретується як граматичний формалізм (числення) суб'єктно-предикативного типу. За аналогією із розрізненням філософії і метафілософії як початкового і наступного ієрархічних щаблів філософської теорії, виокремлюються два рівні філософського аналізу: філософська і метафілософська логіка. Філософська логіка подається як числення класів предикатів, значеннями яких слугують прямі дефінітивні специфікації, метафілософська логіка – як числення класів предикатів, значеннями яких слугують побічні дефінітивні специфікації. Аналізуються методологічні можливості застосування метафілософської логіки в історико-філософських дослідженнях. Вони ілюструються логіко-методологічними схемами проведення філософського аналізу філософської теорії.

Постулюється, що структура філософської теорії складена з мовного, поняттєвого (концептуального) і комунікативного каркасів. Філософський аналіз філософської теорії сфокусований передусім на комунікативному каркасі філософської теорії. Його вихідним принципом слугує єдність комунікативної системи метафілософської логіки і методології історико-філософської міжкультурної комунікації. Логічний аспект філософського аналізу філософської теорії представлений інформаційною взаємодією невідомої і відомої логічних культур, а методологічний аспект – інформаційною взаємодією досліджуваної і дослідницької філософських (філософсько-методологічних) культур. Зазначені способи логічної і методологічної комунікації утворюють комунікативний каркас філософської теорії. Він формується у процесі інформаційної взаємодії мовного і поняттєвого каркасів філософської теорії та слугує об'єктом дослідження філософського аналізу філософської теорії. Цей аналіз вивчає інформаційну взаємодію у логічній структурі речень мови філософської теорії, логічну і методологічну міжкультурну комунікацію у контексті мовної комунікації історико-філософського дискурсу.

Ключові слова: філософська логіка, метафілософська логіка, логіка комунікації логічних синтаксисів, методологія історико-філософської міжкультурної комунікації, філософський аналіз філософської теорії.

У сучасній українській філософській аналітиці головна увага зазвичай фокусується передусім не на філософських, а на математичних методах в логіці, зокрема не на філософській логіці як розділі метафілософії, а на філософській логіці як напрямі сучасної символічної логіки [див.: 1]. Такий стан речей спричинений не континентальною, а аналітичною філософією, її ідеями щодо математизації логіки і філософії. Унаслідок цього філософський стиль мислення редукується до математичного стилю, що певною мірою обмежує можливості гуманітарного розуму, його природномовне мислення. З математичної перспективи, філософська логіка розглядається не як теоретична, а як прикладна дисципліна, в якій застосовуються засоби сучасної символічної логіки (формалізовані мови, логічні числення, табличні методи) для обговорення і розв'язання філософських проблем [2, с. 164]. Тож результат розв'язання філософських проблем узалежнюється від ефективності дії

математичних методів у логіці (функціювальної мови, формалізації, аксіоматизації, редукції, алгоритмічного конструювання й інших), а не від власне філософських методів (засобів метафізики, діалектики, трансцендентальної філософії, феноменології, герменевтики тощо). Якщо застосування математичної логіки у математиці, квантової логіки у фізиці, нарративної логіки в історії, логіки дискурсу в лінгвістиці, логіки колективної дії в економіці загалом не викликає запитань чи заперечень, то вимога застосування тільки сучасної символічної логіки у дискурсі модерної філософії спонукає до запитань і роздумів. Засновком таких розмірковувань може слугувати спостереження Б. Мондіна, за яким «жодний філософ не писав своїх трактатів, вдаючись до символічної логіки» [3, с. 43]. Звичайно, швидше за все Б. Мондін під символічною логікою розумів мову опису, а не мову аналізу. Тим не менш і за таких обставин наведена теза виглядає занадто категорично. Можна погодитись із ним у тому, що мовою філософії слугує природна мова зі специфікованою семантикою (специфікованими термінами), а не формалізована мова сучасної символічної логіки. Водночас глибокий абстрактний аналіз філософських проблем неможливий без застосування засобів сучасної символічної логіки. Наведене підводить до спроби постановки проблеми побудови філософської логіки як метафілософської дисципліни. В історико-філософській перспективі можна виокремити низку філософів, які розробляли зазначену проблему. Аристотель у своїх текстах під збірною назвою «Метафізика» заклав основи метафізичної логіки. І. Кант у трактаті «Критика чистого розуму» виклав засади трансцендентальної логіки. Г. Гегель у працях «Наука логіки» («Велика логіка»), першій частині «Енциклопедії філософських наук. Наука логіки» («Мала логіка»), у «Філософській пропедевтиці», другому курсі для середнього класу гімназії, розділі «Логіка» («Популярна логіка») описав розвиток поняття у діалектичній логіці (більш точні її назви – «генетична логіка», «змістово-генетична логіка» або «неформально-генетична логіка»). Е. Гусерль у творі «Досвід і судження» провів генетичний аналіз логіки, дослідив генеалогію логічної теорії та розбудував феноменологічну логіку. Е. Ільєнков у праці «Діалектична логіка» детально розглянув методологію, історію і теорію діалектики як логіки і матеріалістичну версію її подальшої систематичної розробки. Завдяки працям Г. Фреге «Логіка в математиці», «Основи арифметики», «Запис понять» (буквально «Поняттепис», «Поняттеве письмо»), монографіям Б. Расела «Принципи математики», «Філософія логічного атомізму», «Вступ до математичної філософії» і статті К. Попера «Що таке діалектика?» попередні напрацювання у галузі філософської логіки були відкинуті й верх взяла математична логіка у філософії. Традиція дослідження філософської логіки як метафілософської дисципліни засобами філософських методів була перервана. Пропонована стаття має за мету ренесанс і реабілітацію цієї традиції, відновлення у правах філософської логіки континентальної філософії в концептуальному просторі філософської культури.

У концептуальному каркасі ієрархічно організованої філософської теорії виокремлюють два окремі шаблі: початковий і наступний. Початковий шабель посідає об'єктна філософська теорія, наступний – метафілософська теорія. Об'єктна філософська теорія вивчає світ філософських об'єктів (філософські принципи, поняття, категорії, екзистенціали, концепти, концепції, теорії тощо), метафілософська теорія – світ об'єктної філософської теорії. Відповідно до ієрархічних шаблів філософської теорії можна виокремити філософську і метафілософську логіку. Філософською логікою називається числення категорій, що задані у суб'єктно-предикативному мовленні прямими дефінітивними специфікаціями, а метафілософською логікою – числення категорій, що задані у суб'єктно-предикативному мовленні побічними дефінітивними специфікаціями. Під категоріями філософії розуміють максимально широкі за обсягом поняття (або універсальні поняття), що застосовуються до необмеженої кількості

предметів та тлумачать їх як класи предикатів. Вони інтерпретуються як унікальні логічні культури і співвідносяться із суб'єктивними і предикатними термінами, передусім їхніми обсягами. Сфера суб'єктивного терміна має назву невідомої логічної культури, що містить нове знання, а сфера предикатного терміна – відомої логічної культури, що містить усталене знання. Між суб'єктивним терміном як невідомою логічною культурою і предикатним терміном як відомою логічною культурою відбувається міжкультурна комунікація за допомогою засобів категоріального перекладу, як синтаксичних, так і семантичних. Вона характеризується логічним і методологічним аспектами. Логічний аспект міжкультурної комунікації полягає у перетворенні змісту суб'єкта на зміст предиката та зміні його значення. Методологічний аспект – у переписі установлених термінів логічного синтаксису тверджень досліджуваної методологічної культури новаторськими термінами логічного синтаксису тверджень дослідницької культури та удосконаленні вихідного логічного синтаксису, його модифікації. Логічний і методологічний аспекти поєднуються у логіко-методологічній міжкультурній комунікації та узагальнюється у дефінітивній специфікації. Вона відрізняється від явної дефініції. Явна дефініція заснована на двох категоріях: місця і тотожності. Ліва частина дефініції, що називається дефінієндумом і виражена суб'єктом дефінітивного твердження ототожнюється із правою частиною дефініції, що називається дефінієнсом і виражена предикатом дефінітивного твердження. При ототожненні, заданні відношення еквівалентності між дефінієндумом і дефінієнсом, дефінієндум залишається зафіксованим на місці суб'єктивного терміна, а дефінієнс – на місці предикатного терміна. Тож явна дефініція узалежнена від категорії місця. Дефінітивна ж специфікація заснована на трьох категоріях: місця, переходу і перетворення. Вона може бути побічною і прямою. Звідси побічні й прямі дефінітивно-специфікативні твердження. Беручи до уваги те, що філософія є предметом вивчення метафілософії, а філософська логіка об'єктом аналізу метафілософської логіки, спочатку буде розглянута побічна дефінітивна специфікація метафілософської логіки, потім пряма дефінітивна специфікація філософської логіки. У побічній дефінітивній специфікації, що складена із трьох прямих дефінітивних специфікацій, елементарна логіко-граматична форма як вихідна категорія спочатку перетворюється на стандартну пропозиційну функцію як першу похідну категорію, потім стандартна пропозиційна функція як перша похідна категорія перетворюється на модернізовану стандартну пропозиційну функцію як другу похідну категорію, і насамкінець, модернізована стандартна пропозиційна функція як друга похідна категорія перетворюється на модифіковану логіко-граматичну форму як третю похідну категорію. У елементарній логіко-граматичній формі суб'єктивний і предикатний терміни як її складники виражені загальними іменами. У стандартній пропозиційній функції аргумент, що замінив суб'єкт виражений одиничним іменем, а функція, що замінила предикат – загальним іменем. У модернізованій стандартній пропозиційній функції аргумент представлений філософською категорією, функція – логічною категорією. Вона у контексті формування синтаксису метафілософської логіки може набувати вигляду модернізованої стандартної пропозиційної функції суб'єктивного типу або модернізованої стандартної пропозиційної функції предикатного типу. У модернізованій стандартній пропозиційній функції суб'єктивного типу аргумент зафіксований чітко визначеною філософською категорією, функція – суб'єктом (простим). Відповідно у модернізованій стандартній пропозиційній функції предикатного типу аргумент також зафіксований чітко визначеною філософською категорією, а функція – предикатом (простим). Аргументи і функції модернізованих стандартних пропозиційних функцій суб'єктивного і предикатного типів виражені загальними, частковими й одиничними іменами. Модифікована логіко-граматична форма, як і її прототип – елементарна логіко-граматична форма, складена з двох частин – суб'єктивного і предикатного термінів. Тому у модифікованій логіко-граматичній формі наявні дві модернізовані стандартні пропозиційні функції. Внутрішня структура першої

з них містить фіксовані значення аргументу і функції, де аргументом слугує якась конкретна філософська категорія, а функцією – простий суб'єкт або суб'єкт елементарної логіко-граматичної форми. Звідси й назва першої модернізованої стандартної пропозиційної функції як частини модифікованої логіко-граматичної форми – складний суб'єкт. Внутрішня ж структура другої з них також містить фіксовані значення аргументу і функції, де знову ж таки аргументом слугує якась конкретна філософська категорія, а функцією – простий предикат або предикат елементарної логіко-граматичної форми. Звідси і назва другої модернізованої стандартної пропозиційної функції як частини модифікованої логіко-граматичної форми – складний предикат. Аргументи і функції модифікованої логіко-граматичної форми, як і аргументи і функції модернізованої стандартної пропозиційної функції, також виражені загальними, частковими й одиничними іменами. Відношення між складним суб'єктом і складним предикатом у модифікованій логіко-граматичній формі фіксується логіко-граматичною зв'язкою «є», що має значення функтора «перетворюється на». Послідовність синтаксичних перетворень у побічній дефінітивній специфікації можна схематично подати так: концептуальна структура елементарної логіко-граматичної форми «Суб'єкт є предикат» перетворюється на концептуальну структуру стандартної пропозиційної функції «Функція (аргумент)», концептуальна структура стандартної пропозиційної функції «Функція (аргумент)» – на концептуальну структуру модернізованої стандартної пропозиційної функції суб'єктного типу «Функція-суб'єкт (аргумент-категорія)» або концептуальну структуру модернізованої стандартної пропозиційної функції предикатного типу «Функція-предикат (аргумент-категорія)», концептуальні структури «Функція-суб'єкт (аргумент-категорія)» і «Функція-предикат (аргумент-категорія)» – на концептуальну структуру модифікованої логіко-граматичної форми «Функція-суб'єкт (аргумент-категорія) є (перетворюється на) Функція-предикат (аргумент-категорія)». Послідовність же семантичних перописів у побічній дефінітивній специфікації можна представити у такий спосіб: спочатку елементарний суб'єктно-предикативний синтаксис переописується стандартним пропозиційно-функціоювальним синтаксисом, потім стандартний пропозиційно-функціоювальний синтаксис – модернізованим стандартним пропозиційно-функціоювальним синтаксисом, згодом модернізований стандартний пропозиційно-функціоювальний синтаксис – модифікованим суб'єктно-предикативним синтаксисом. Переопис логічних синтаксисів супроводжується заміною головних термінів цих синтаксисів: простий суб'єкт і предикат елементарного суб'єктно-предикативного синтаксису замінюється аргументом і функцією стандартного пропозиційно-функціоювального синтаксису, аргумент і функція стандартного пропозиційно-функціоювального синтаксису – модифікованим аргументом і модифікованою функцією модернізованого стандартного пропозиційно-функціоювального синтаксису, модифіковані аргумент і функція модернізованого стандартного пропозиційно-функціоювального синтаксису – складним суб'єктом і складним предикатом модифікованого суб'єктно-предикативного синтаксису. У прямій дефінітивній специфікації певна філософська категорія з місця суб'єктного терміна переходить на місце предикатного терміна і перетворюється на ту філософську категорію, що займає його місце, змінюючи своє значення. Суб'єктний і предикатний терміни у прямій дефінітивній специфікації мають логіко-граматичні форми, що представлені субстанцією, якістю і кількістю як категоріями метафізики, загальним, особливим й одиничним як категоріями діалектики, інтенцією, феноменом й ейдосом як категоріями феноменології та виражені загальним, частковим чи одиничним іменами.

Історично першою систематично розробленою логічною теорією прямої дефінітивної специфікації вважається традиційна діалектична логіка І. Гегеля. Побудована на основі прямої дефінітивної специфікації традиційна діалектична логіка як числення загальних, часткових й одиничних імен має суттєві вади. Вона послуговується двома низками

категорій: низкою логічних категорій «суб'єкт – предикат» і низкою діалектичних категорій «загальне – особливе – одиничне», координація між якими ускладнена, а її ефективність зведена до мінімуму, що надзвичайно сповільнює рух діалектичних категорій і робить застосування діалектичного методу ресурсозатратним. Модифікацією прямої дефінітивної специфікації слугує побічна дефінітивна специфікація, яка мінімізує зазначені вади. У ній на підставі стандартної пропозиційної функції класичної логіки предикатів поєднуються дві розпоточені низки категорій прямої дефінітивної специфікації у єдиній низці категорій побічної дефінітивної специфікації, що представлена внутрішньою структурою складних суб'єктних і предикатних термінів (модернізованих стандартних пропозиційних функцій або модифікованих логіко-граматичних форм). Звідси наступні можливі концептуальні схеми тверджень модерної діалектичної логіки: $S(x) - P(z)$, де $S(x)$ – складний суб'єкт, у внутрішній структурі якого x – діалектична категорія «одиничне», S – простий суб'єкт, а $P(z)$ – складний предикат, у внутрішній структурі якого z – діалектична категорія «загальне», P – простий предикат; $S(y) - P(x)$, де $S(y)$ – складний суб'єкт, у внутрішній структурі якого y – діалектична категорія «особливе», S – простий суб'єкт, а $P(x)$ – складний предикат, у внутрішній структурі якого x – діалектична категорія «одиничне», P – простий предикат тощо. Отже, на базі прямої дефінітивної специфікації побудована філософська логіка, а на базі побічної дефінітивної специфікації – метафілософська логіка.

Метафілософська логіка є синтаксичною модифікацією і семантичним переписом філософської логіки. Філософську і метафілософську логіку можна перевизначити, беручи до уваги проведений аналіз філософських категорій. Враховуючи отримані унаслідок цього аналізу результати, філософською логікою можна назвати числення класів предикатів, що задані у суб'єктно-предикативному дискурсі прямими дефінітивними специфікаціями. Відповідно метафілософською логікою – числення класів предикатів, що задані у суб'єктно-предикативному дискурсі побічними дефінітивними специфікаціями. Філософську логіку також можна перевизначити через метафілософську логіку і на підставі метафілософської логіки як вищого щабля філософсько-логічної теорії проінтерпретувати філософську логіку як її нижчий щабель. Якщо побудова філософсько-логічної теорії йде від філософської логіки до метафілософської, то її виклад і вивчення, навпаки, – від метафілософської логіки до філософської. Тож дослідження філософської логіки постає зворотною стосовно її побудови перспективою думки.

Мова метафілософської логіки характеризується синтаксисом і семантикою. Синтаксис метафілософської логіки є модифікованим суб'єктно-предикативним синтаксисом, а її семантика – замінною семантикою філософських категорій. Модифікований суб'єктно-предикативний синтаксис формується засобами логіки комунікації логічних синтаксисів (або логіки міжкультурного комунікативного дискурсу, логіки комунікації історичних логік) у процесі комунікативної (інформаційної) взаємодії базового, альтернативного і комунікативного логічних синтаксисів. Під базовим логічним синтаксисом розуміється елементарний суб'єктно-предикативний синтаксис Аристотеля, під альтернативним логічним синтаксисом – стандартний пропозиційно-функціональний синтаксис Г. Фреге, а під комунікативним логічним синтаксисом – модифікований суб'єктно-предикативний синтаксис, що обґрунтовується автором цієї статті. Інформаційна взаємодія між базовим, альтернативним і комунікативним логічними синтаксисами як комунікантами здійснюється за допомогою медіатора – побічної дефінітивної специфікації модерного конверсивного дефінітивно-специфікативного синтаксису, розробленої знову ж таки автором цієї статті на базі прямої дефінітивної специфікації традиційного конверсивного дефінітивно-специфікативного синтаксису Г. Гегеля. У процесі формування модифікованого суб'єктно-предикативного

синтаксису відбувається переклад, перетворення і переопис головних термінів тверджень комунікуючих логічних синтаксисів. Базова концептуальна схема твердження елементарного суб'єктно-предикативного синтаксису Аристотеля має форму «Суб'єкт є предикат». Альтернативою елементарного суб'єктно-предикативного синтаксису слугує стандартний пропозиційно-функціовальний синтаксис Г. Фреге, твердження якого має форму «Функція (аргумент)», де суб'єкт базового логічного синтаксису перетворюється на аргумент альтернативного логічного синтаксису, а предикат – на функцію (пропозиційну). Інформаційна взаємодія між комунікантами – елементарним суб'єктно-предикативним і стандартним пропозиційно-функціовальним синтаксисами відбувається у контексті та на базі модифікованого суб'єктно-предикативного синтаксису за допомогою медіатора – побічного модернізованого конверсивного дефінітивно-специфікативного синтаксису. Концептуальна схема твердження модифікованого суб'єктно-предикативного синтаксису має форму «Функція-суб'єкт (аргумент-категорія) є Функція-предикат (аргумент-категорія)», де прості суб'єктні й предикатні терміни елементарного суб'єктно-предикатного синтаксису та стандартні пропозиційні функції пропозиційно-функціовального синтаксису утворюють внутрішню структуру його складних суб'єктних і предикатних термінів (модернізованих стандартних пропозиційних функцій). Засобами ж заміної семантики філософських категорій формуються філософські логіки. Якщо аргументні місця складних суб'єктних і предикатних термінів модифікованого суб'єктно-предикативного синтаксису заповнюють категорії метафізики, тоді постає модерна метафізична логіка (або функціовальна метафізика). Якщо ж аргументні місця складних суб'єктних і предикатних термінів модифікованого суб'єктно-предикативного синтаксису заповнюють категорії діалектики, тоді постає модерна діалектична логіка (або функціовальна діалектика). Насамкінець, якщо аргументні місця складних суб'єктних і предикатних термінів модифікованого суб'єктно-предикативного синтаксису заповнюють категорії феноменології, тоді постає модерна феноменологічна логіка (або функціовальна феноменологія).

Традиційна метафізична логіка Аристотеля є логічною теорією прямої дефінітивної специфікації категорій метафізики у твердженнях елементарної суб'єктно-предикативної структури. Вона виникла унаслідок метафізичної інтерпретації суб'єктних і предикатних термінів його формальної логіки. Тож між формальною і метафізичною логіками Аристотеля існує генетичний зв'язок. Формальна логіка Аристотеля побудована на двокатегоріальній онтології речей і властивостей. Під речами у ній розуміються системи властивостей. Речі мають певні властивості й вступають у відповідні відношення. Властивостями ж є характеристики, що не потребують для свого опису більше однієї речі. Двокатегоріальна онтологія речей і властивостей задає концептуальну схему тверджень формальної логіки Аристотеля. За нею суб'єкт (простий) співвідноситься із річчю, предикат (простий) – із властивістю. Тож формальну логіку Аристотеля більш точно називають атрибутивною логікою. Відповідно двокатегоріальна онтологія, але вже не речей і властивостей, а партикулярій та універсалій задає концептуальну схему тверджень традиційної метафізичної логіки Аристотеля. У концептуальній структурі метафізичних тверджень суб'єкт (простий) співвідноситься із партикулярією (індивідом), а предикат (простий) – із універсалією (видом чи родом). Твердження традиційної метафізичної логіки Аристотеля утворюється із тверджень його формальної логіки шляхом прямої дефінітивної специфікації їхніх суб'єктних і предикатних термінів. У результаті такої процедури простий суб'єкт набуває статусу партикулярії, а простий предикат – статусу універсалії. Метафізичне твердження традиційного типу складене із дефінітивно специфікованого простого суб'єкта і дефінітивно специфікованого простого предиката. Місце простого суб'єктного терміна посідає індивід

(індивідуальна субстанція), місце простого предикатного терміна – предикат із класу предикатів (категорій) субстанції, якості чи кількості. Звідси три типи тверджень традиційної метафізичної логіки: речово-сутнісне, речово-якісне і речово-кількісне. У речово-сутнісному твердженні традиційного типу місце дефінітивно специфікованого простого суб'єктного терміна посідає перша субстанція (окрема річ або окрема істота), а місце дефінітивно специфікованого простого предикатного терміна – друга субстанція (вид або рід як спільна властивість деякого класу предметів) [5, с. 50]. Його синтаксичну побудову схематично можна записати так: « $S^r / {}_s P$ », де верхній індекс простого суб'єкта (S^r) позначає його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якої він набуває статусу індивіда (першої субстанції), а нижній індекс простого предиката (${}_s P$) – його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якої він набуває статусу предиката (другої субстанції). Ця схема читається: «Перша субстанція і друга субстанція співвідносяться як простий суб'єкт і простий предикат». У речово-якісному твердженні традиційного типу місце дефінітивно специфікованого простого суб'єктного терміна посідає індивід (перша субстанція), а місце дефінітивно специфікованого простого предикатного терміна – якість (відмітна властивість деякого класу предметів). Його синтаксичну побудову схематично можна записати так: « $S^r / {}_a P$ », де верхній індекс простого суб'єкта (S^r) позначає його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якої він набуває статусу індивіда (першої субстанції), а нижній індекс простого предиката (${}_a P$) – його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якої він набуває статусу предиката якості. Ця схема читається: «Перша субстанція та якість співвідносяться як простий суб'єкт і простий предикат». У речово-кількісному твердженні традиційного типу місце дефінітивно специфікованого простого суб'єктного терміна посідає індивід (перша субстанція), а місце дефінітивно специфікованого простого предикатного терміна – кількість (уривчаста чи безперервна величина). Його синтаксичну побудову можна схематично записати так: « $S^r / {}_c P$ », де верхній індекс простого суб'єкта (S^r) позначає його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якої він набуває статусу індивіда (першої субстанції), а нижній індекс простого предиката (${}_c P$) – його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якої він набуває статусу предиката кількості. Ця схема читається: «Перша субстанція і кількість співвідносяться як простий суб'єкт і простий предикат».

Модифікацією традиційної метафізичної логіки слугує модерна метафізична логіка як функціювальна метафізика. Функціювальною метафізикою називається числення таких класів предикатів, як метафізичні категорії «субстанція», «якість» і «кількість» засобами побічної дефінітивної специфікації. Відповідно концептуальні схеми тверджень традиційної метафізичної логіки за такого підходу переописуються концептуальними схемами тверджень модерної метафізичної логіки. Унаслідок цього метафізичні твердження традиційного типу перетворюються на метафізичні твердження модерного типу. У речово-сутнісному твердженні модерного типу місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного суб'єктного терміна посідають перша субстанція як аргумент-категорія і простий суб'єкт як функція-суб'єкт, а місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного предикатного терміна – друга субстанція як аргумент-категорія і простий предикат як функція-предикат. Його синтаксичну побудову можна записати так: « $S(r) - P(s)$ », де складний суб'єкт ($S(r)$) перетворюється на складний предикат ($P(s)$). Ця схема читається: «Місце функції-суб'єкта у внутрішній структурі складного суб'єкта ($S(r)$) посідає простий суб'єкт (S), а місце аргумента-категорії – перша субстанція (r), місце функції-предиката у внутрішній структурі складного предиката ($P(s)$) посідає простий предикат (P), а місце аргумента-категорії – друга субстанція (s), отже, перша субстанція (r) є друга субстанція

(s), тобто перша субстанція як індивід перетворюється на певний вид або рід (другу субстанцію)». У речово-якісному твердженні модерного типу місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного суб'єктного терміна посідають перша субстанція як аргумент-категорія і простий суб'єкт як функція-суб'єкт, а місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого предикатного терміна – якість як аргумент-категорія і простий предикат як функція-предикат. Його синтаксичну побудову можна записати так: «S (r) – P (a)», де складний суб'єкт (S (r)) перетворюється на складний предикат (P (a)). Ця схема читається: «Місце функції-суб'єкта у внутрішній структурі складного суб'єкта (S (r)) посідає простий суб'єкт (S), а місце аргумента-категорії – перша субстанція (r), місце функції-предиката у внутрішній структурі складного предиката (P (a)) посідає простий предикат (P), а місце аргумента-категорії – якість (a), отже, перша субстанція (r) є якість (a), тобто перша субстанція (індивід) перетворюється на першу субстанцію (річ) із відповідною якістю». У речово-кількісному твердженні модерного типу місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного суб'єктного терміна посідають перша субстанція як аргумент-категорія і простий суб'єкт як функція-суб'єкт, а місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого предикатного терміна – кількість як аргумент-категорія і простий предикат як функція-предикат. Його синтаксичну побудову можна записати так: «S (r) – P (c)», де складний суб'єкт (S (r)) перетворюється на складний предикат (P (c)). Ця схема читається: «Місце функції-суб'єкта у внутрішній структурі складного суб'єкта (S (r)) посідає простий суб'єкт (S), а місце аргумента-категорії – перша субстанція (r), місце функції-предиката у внутрішній структурі складного предиката (P (a)) посідає простий предикат (P), а місце аргумента-категорії – кількість (c), отже, перша субстанція (r) є кількість (c), тобто перша субстанція (індивід) перетворюється на першу субстанцію (річ) із відповідною кількістю».

Традиційна діалектична логіка І. Гегеля є логічною теорією прямої дефінітивної специфікації категорій діалектики у твердженнях конверсивної дефінітивно-специфікативної структури. Тож у ній наявний збіг прямої дефінітивної специфікації як методу і теорії тверджень конверсивної дефінітивно-специфікативної структури як системи. Твердження конверсивної дефінітивно-специфікативної структури виникло унаслідок діалектичної конкретизації суб'єктних і предикатних термінів формальної логіки як загальних назв. Діалектичне твердження традиційного типу формується шляхом сходження від абстрактного (твердження елементарної суб'єктно-предикативної структури) до конкретного (твердження конверсивної дефінітивно-специфікативної структури) [6, с. 128]. У процесі сходження абстрактна концептуальна схема твердження формальної логіки – «Суб'єкт є предикат» перетворюється на конкретні концептуальні схеми тверджень традиційної діалектичної логіки – «Суб'єкт є одиничне, предикат є загальне», «Суб'єкт є загальне, предикат є особливе» тощо. Звідси три типи тверджень традиційної діалектичної логіки: одинично-загальне, загально-особливе й особливо-одиничне. В одинично-загальному твердженні традиційного типу місце дефінітивно специфікованого простого суб'єктного терміна посідає одиничне (елемент чи індивід як вираз основи), а місце дефінітивно специфікованого простого предикатного терміна – загальне (ціле чи рід як вираз тотожності). Його синтаксичну побудову схематично можна записати так: «S^x / _z P», де верхній індекс простого суб'єкта (S^x) позначає його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якої він набуває статусу одиничного – «x» (елемента з погляду логіки буття або індивіда з погляду логіки поняття як вияву основи з погляду логіки сутності), а нижній індекс простого предиката (_z P) – його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якої він набуває статусу

загального – «z» (цілого з погляду логіки буття або роду з погляду логіки поняття як вияву тотожності з погляду логіки сутності). Ця схема читається: «Одиничне і загальне співвідносяться як простий суб'єкт і простий предикат». У загально-особливому твердженні традиційного типу місце дефінітивно специфікованого простого суб'єктного терміна посідає загальне (ціле чи рід як вираз тотожності), а місце дефінітивно специфікованого простого предикатного терміна – особливе (частина чи вид як вираз розбіжності). Його синтаксичну побудову схематично можна записати так: « $S^z / {}_y P$ », де верхній індекс простого суб'єкта (S^z) позначає його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якої він набуває статусу загального – «z» (цілого з погляду логіки буття або роду з погляду логіки поняття як вияву тотожності з погляду логіки сутності), а нижній індекс простого предиката (${}_y P$) – його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якої він набуває статусу особливого – «y» (частини з погляду логіки буття або виду з погляду логіки поняття як вияву розбіжності з погляду логіки сутності). Ця схема читається: «Загальне й особливе співвідносяться як простий суб'єкт і простий предикат». В особливо-одиничному твердженні традиційного типу місце дефінітивно специфікованого простого суб'єктного терміна посідає особливе (частина чи вид як вираз розбіжності), а місце дефінітивно специфікованого простого предикатного терміна – одиничне (елемент чи індивід як вираз основи). Його синтаксичну побудову схематично можна записати так: « $S^y / {}_x P$ », де верхній індекс простого суб'єкта (S^y) позначає його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якої він набуває статусу особливого – «y» (частини з погляду логіки буття або виду з погляду логіки поняття як вияву розбіжності з погляду логіки сутності), а нижній індекс простого предиката (${}_x P$) – його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якої він набуває статусу одиничного – «x» (елемента з погляду логіки буття або індивіда з погляду логіки поняття як вияву основи з погляду логіки сутності). Ця схема читається: «Особливе й одиничне співвідносяться як простий суб'єкт і простий предикат».

Модифікацією традиційної діалектичної логіки постає модерна діалектична логіка як функціювальна діалектика. Функціювальною діалектикою називається числення таких класів предикатів, як діалектичні категорії «загальне», «особливе» й «одиничне» засобами побічної дефінітивної специфікації. Унаслідок заміни прямої дефінітивної специфікації традиційної діалектичної логіки побічною дефінітивною специфікацією модерної діалектичної логіки, концептуальні схеми діалектичних тверджень традиційного типу переопишуються концептуальними схемами діалектичних тверджень модерного типу. В одинично-загальному твердженні модерного типу місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного суб'єктного терміна посідають одиничне як аргумент-категорія і простий суб'єкт як функція-суб'єкт, а місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого предикатного терміна посідають загальне як аргумент-категорія і простий предикат як функція-предикат. Його синтаксичну побудову можна схематично записати так: « $S(x) - P(z)$ », де складний суб'єкт ($S(x)$) перетворюється на складний предикат ($P(z)$). Ця схема читається: «Місце функції-суб'єкта у внутрішній структурі складного суб'єкта ($S(x)$) посідає простий суб'єкт (S), а місце аргумента-категорії – одиничне (x), місце функції-предиката у внутрішній структурі складного предиката ($P(z)$) посідає простий предикат (P), а місце аргумента-категорії – загальне (z), отже, одиничне (x) є загальне (z), тобто одиничне перетворюється на загальне, набуває його статусу і значення». У загально-особливому твердженні модерного типу місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного суб'єктного терміна посідають загальне як аргумент-категорія і простий суб'єкт як функція-суб'єкт, а місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі

дефінітивно специфікованого складного предикатного терміна посідають загальне як аргумент-категорія і простий предикат як функція-предикат. Його синтаксичну побудову можна схематично записати так: « $S(z) - P(y)$ », де складний суб'єкт ($S(z)$) перетворюється на складний предикат ($P(y)$). Ця схема читається: «Місце функції-суб'єкта у внутрішній структурі складного суб'єкта ($S(z)$) посідає простий суб'єкт (S), а місце аргумента-категорії – загальне (z), місце функції-предиката у внутрішній структурі складного предиката ($P(y)$) посідає простий предикат (P), а місце аргумента-категорії – особливе (y), отже, загальне (z) є особливе (y), тобто загальне перетворюється на особливе, набуває його статусу і значення». В особливо-одиночному твердженні модерного типу місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного суб'єктного терміна посідають особливе як аргумент-категорія і простий суб'єкт як функція-суб'єкт, а місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного предикатного терміна посідають одиночне як аргумент-категорія і простий предикат як функція-предикат. Його синтаксичну побудову можна схематично записати так: « $S(y) - P(x)$ », де складний суб'єкт ($S(y)$) перетворюється на складний предикат ($P(x)$). Ця схема читається: «Місце функції-суб'єкта у внутрішній структурі складного суб'єкта ($S(y)$) посідає простий суб'єкт (S), а місце аргумента-категорії – особливе (y), місце функції-предиката у внутрішній структурі складного предиката ($P(x)$) посідає простий предикат (P), а місце аргумента-категорії – одиночне (x), отже, особливе (y) є одиночне (x), тобто особливе перетворюється на одиночне, набуває його статусу і значення».

Традиційна феноменологічна логіка Е. Гусерля є логічною теорією прямої дефінітивної специфікації категорій феноменології у твердженнях інтенційно-модифікативної структури. Твердження інтенційно-модифікативної структури виникло унаслідок феноменологічної інтерпретації суб'єктних і предикатних термінів формальної логіки Аристотеля. Звідси скінчене і нескінчене явищно-сутнісні твердження традиційного типу. У скінченому явищно-сутнісному твердженні традиційного типу місце дефінітивно специфікованого суб'єктного терміна посідає феномен, а місце дефінітивно специфікованого предикатного терміна – скінчена (реестрована) множина ейдосів. Його синтаксичну побудову схематично можна записати так: « $S^f / {}_e P$ », де верхній індекс простого суб'єкта (S^f) позначає його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якої він набуває статусу феномена (f), а нижній індекс простого предиката (${}_e P$) – його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якої він набуває статусу ейдосу (e). Ця схема читається: «Феномен й ейдос співвідносяться як простий суб'єкт і простий предикат». Або подати іншою схемою: « $S^f / {}_{e_1} P_1 / {}_{e_2} P_2$ », де верхній індекс простого суб'єкта (S^f) позначає його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якої він набуває статусу феномена (f), а нижній індекс першого простого предиката (${}_{e_1} P_1$) – його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якого він набуває статусу першого ейдосу (e_1), відповідно нижній індекс другого простого предиката (${}_{e_2} P_2$) – його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якої він набуває статусу другого ейдосу (e_2). У нескінченому явищно-сутнісному твердженні традиційного типу місце дефінітивно специфікованого суб'єктного терміна посідає феномен, а місце дефінітивно специфікованого предикатного терміна – нескінченна (нереестрована) множина ейдосів. Його синтаксичну побудову схематично можна записати так: « $S^f / {}_e P$ тощо», де верхній індекс простого суб'єкта (S^f) позначає його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якої він набуває статусу феномена (f), а нижній індекс простого предиката (${}_e P$ тощо) – його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якої він набуває статусу нереестрованої множини ейдосів (e тощо), який можна доповнити нескінченною множиною інших ейдосів (тощо). Ця схема читається: «Феномен й нереестрована множина ейдосів співвідносяться

як простий суб'єкт і нескінчена множина простих предикатів». Або подати іншою схемою: « $S^f /_{e_1} P_1 /_{e_2} P_2$ », де верхній індекс простого суб'єкта (S^f) позначає його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якої він набуває статусу феномена (f), а нижній індекс першого простого предиката ($_{e_1} P_1$) – його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якого він набуває статусу першого ейдосу (e_1), відповідно нижній індекс другого простого предиката ($_{e_2} P_2$ тощо) – його пряму дефінітивну специфікацію, унаслідок якої він набуває статусу другого ейдосу (e_2 тощо), який можна доповнити нескінченною множиною інших ейдосів, починаючи з третього ейдосу (e_3 тощо).

Модифікацією традиційної феноменологічної логіки слугує модерна феноменологічна логіка як функціювальна феноменологія. Функціювальною феноменологією називається числення таких класів предикатів, як феноменологічні категорії «інтенція», «феномен» й «ейдос» засобами побічної дефінітивної специфікації. Унаслідок заміни прямої дефінітивної специфікації традиційної феноменологічної логіки побічною дефінітивною специфікацією модерної феноменологічної логіки, концептуальні схеми скінчених і нескінчених явищно-сутнісних тверджень традиційного типу переописуються концептуальними схемами скінчених і нескінчених явищно-сутнісних тверджень модерного типу. У скінченому явищно-сутнісному твердженні модерного типу місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного суб'єктного терміна посідають феномен як аргумент-категорія і простий суб'єкт як функція-суб'єкт, а місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного предикатного терміна посідають ейдос як аргумент-категорія і простий предикат як функція-предикат. Його синтаксичну побудову можна схематично записати так: « $S(f) - P(e)$ », де складний суб'єкт ($S(f)$) перетворюється на складний предикат ($P(e)$). Ця схема читається: «Місце функції-суб'єкта у внутрішній структурі складного суб'єкта ($S(f)$) посідає простий суб'єкт (S), а місце аргумента-категорії – феномен (f), місце функції-предиката у внутрішній структурі складного предиката ($P(e)$) посідає простий предикат (P), а місце аргумента-категорії – ейдос (e), отже, феномен (f) є ейдос (e), тобто феномен перетворюється на ейдос на поверхні концептуального простору». Або подати іншою схемою: « $S(f) - P_1(e_1) - P_2(e_2)$ », де складний суб'єкт ($S(f)$) перетворюється на низку складних предикатів ($P_1(e_1) - P_2(e_2)$). Ця схема читається: «Місце функції-суб'єкта у внутрішній структурі складного суб'єкта ($S(f)$) посідає простий суб'єкт (S), а місце аргумента-категорії – феномен (f), місце низки функцій-предикатів у внутрішній структурі низки складних предикатів ($P_1(e_1) - P_2(e_2)$) посідає низка простих предикатів (P_1 і P_2), а місце низки аргументів-категорій – низка ейдосів (e_1 і e_2), отже, феномен (f) є ейдоси (e_1 і e_2), тобто феномен, інтенційно модифікуючись, перетворюється на низку ейдосів на поверхні концептуального простору». У нескінченому явищно-сутнісному твердженні модерного типу місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного суб'єктного терміна посідають феномен як аргумент-категорія і простий суб'єкт як функція-суб'єкт, а місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного предикатного терміна посідають нескінченна множина ейдосів як аргументи-категорії і низка простих предикатів як функцій-предикатів. Його синтаксичну побудову можна схематично записати так: « $S(f) - P(e)$ тощо», де складний суб'єкт ($S(f)$) перетворюється на низку складних предикатів ($P(e)$ тощо). Ця схема читається: «Місце функції-суб'єкта у внутрішній структурі складного суб'єкта ($S(f)$) посідає простий суб'єкт (S), а місце аргумента-категорії – феномен (f), місце нескінченої низки функцій-предикатів у внутрішній структурі складного предиката ($P(e)$ тощо) посідає нескінченна низка простих предикатів (P тощо), а місце нескінченої низки аргументів-категорій – нескінченна

низка ейдосів (е тощо), отже, феномен (f) є нескінчена низка ейдосів (е тощо), тобто феномен у процесі інтенційної модифікації перетворюється на нескінчену низку ейдосів на поверхні концептуального простору». Або подати іншою схемою: « $S(f) - P_1(e_1) - P_2(e_2)$ тощо», де складний суб'єкт ($S(f)$) перетворюється на нескінчену низку складних предикатів ($P_1(e_1) - P_2(e_2)$ тощо). Ця схема читається: «Місце функції-суб'єкта у внутрішній структурі складного суб'єкта ($S(f)$) посідає простий суб'єкт (S), а місце аргумента-категорії – феномен (f), місце нескінченної низки функцій-предикатів у внутрішній структурі нескінченної низки складних предикатів ($P_1(e_1) - P_2(e_2)$ тощо) посідає нескінченна низка простих предикатів (P_1, P_2 тощо), а місце низки аргументів-категорій – низка ейдосів (e_1 і e_2 тощо), отже, феномен (f) є нескінченна низка ейдосів (e_1 і e_2 тощо), тобто феномен у процесі інтенційної модифікації перетворюється на нескінчену низку ейдосів на поверхні концептуального простору».

Метафілософська логіка як розділ метафілософії, на підставі єдності зовнішнього і внутрішнього, історичного і логічного, історії філософії і систематичної філософії, метафілософії і філософії, поєднується з історією філософії як розділом метафілософії та утворює філософський аналіз філософської теорії – різновид сучасного історико-філософського аналізу, який розробляється автором цієї статті. Філософський аналіз філософської теорії – це філософський аналіз інформаційної взаємодії у логічній структурі речень мови філософської теорії, що складають її комунікативний каркас. Він заснований на принципі єдності методології історико-філософської міжкультурної комунікації і метафілософської логіки як комунікативної системи. Методологія історико-філософської міжкультурної комунікації переопишує речення мови досліджуваної філософської культури реченнями мови дослідницької філософської культури. Вона спирається на свою основу – метафілософську логіку, яка перетворює терміни мови досліджуваної філософської культури на терміни речень мови дослідницької філософської культури. Речення мови досліджуваної філософської теорії методології історико-філософської міжкультурної комунікації і невідомі складні суб'єктні терміни метафілософської логіки та речення мови дослідницької філософської теорії методології історико-філософської міжкультурної комунікації і відомі складні предикатні терміни метафілософської логіки є взаємозамінюваними термінами. Це означає, що при проведенні філософського аналізу філософської теорії вони розглядаються як концептуально еквівалентні. Тож метафілософська комунікативна логіка і методологія історико-філософської міжкультурної комунікації забезпечують категоріальний переклад мови досліджуваної філософської культури мовою дослідницької філософської культури. У метафілософській комунікативній логіці категоріальний переклад набуває статусу функтора «перетворюється на», а у методології історико-філософської міжкультурної комунікації – інтерпретанти «переописується терміном». Виявлення інформаційних взаємодій у комунікативному каркасі філософської теорії, основою якого слугують її мовний і поняттєвий каркаси, відбувається засобами категоріального перекладу, перенесення, переміщення, перетягування чи транспортування з однієї поняттєвої мови в іншу, синтаксичного перетворення і семантичного переопишу термінів та вписування їх в іншу інтерпретацію. Названі засоби постають методологічними інструментами філософського аналізу філософської теорії. Твердження метафілософської комунікативної логіки і методології історико-філософської міжкультурної комунікації як взаємозамінювані терміни історико-філософської рефлексії і мовлення мають наступні схеми: « $S(r)$ перетворюється на / переописується терміном $P(s)$ », « $S(r)$ перетворюється на / переописується терміном $P(a)$ », « $S(r)$ перетворюється на / переописується терміном $P(c)$ », « $S(x)$ перетворюється на / переописується терміном $P(z)$ », « $S(z)$ перетворюється на / переописується терміном

P (y)», «S (y) перетворюється на / переписується терміном P (x)», «S (f) перетворюється на / переписується терміном P (e)», «S (f) перетворюється на / переписується терміном P (e) тощо» й інші. Метою перетворення чи перепису є термінологічні зміни, заміна усталеного традиційного філософського словника новаторським модерним філософським словником, розширення концептуального простору філософської культури шляхом зростання обсягу філософського знання унаслідок творення нових філософських концептів.

Отже, метафілософська логіка як синтаксична модифікація і семантичний перепис філософської логіки, модернізовані філософські логіки як складники системи метафілософських дисциплін, що утворюють метафілософську логіку постають континентальним проєктом ренесансу традиційної філософської логіки. Він передбачає комунікативну взаємодію із аналітичним проєктом філософської логіки як розділом сучасної математичної (символічної) логіки. Метафілософська логіка визначає інформаційну взаємодію складних суб'єктних і предикатних термінів у твердженнях модифікованого суб'єктно-предикатного синтаксису і заміної семантики філософських категорій як єдиної логічної системи, забезпечуючи їхнє функціонування. Методологія ж історико-філософської міжкультурної комунікації забезпечує інформаційну взаємодію досліджуваної і дослідницької філософської культур, які співвідносяться зі сферами суб'єктних і предикатних термінів, але не збігаються з ними, оскільки містять не лише мову і логіку побудови філософської теорії, але і її концептуальний каркас. Таким чином формується логіка комунікації логічних синтаксисів як логічний базис метафілософської логіки. Логіка комунікації логічних синтаксисів постає інформаційною взаємодією логіки елементарного суб'єктно-предикативного синтаксису із логікою конверсивного дефінітивно-специфікативного синтаксису, логікою перспективного інтенційно-модифікативного синтаксису і логікою стандартного пропозиційно-функціонального синтаксису. Інформаційна взаємодія названих логічних синтаксисів слугує засобом формування модифікованого суб'єктно-предикативного синтаксису метафілософської логіки. Унаслідок синтезу метафілософської логіки як комунікативної системи із методологією історико-філософської міжкультурної комунікації формується філософський аналіз філософської теорії як різновид сучасного історико-філософського аналізу комунікативного каркасу філософських теорій і систем. Він відкриває нові теоретичні перспективи для логічного і методологічного функціонування історико-філософського дискурсу.

Список використаної літератури

1. Ішмуратов А. Т. Вступ до філософської логіки. Підручник для студентів та аспірантів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ, 1997. 350 с.
2. Логіка: словник-довідник. Авт.-уклад. М. Г. Тофтул. – Київ, 2012. 312 с.
3. Мондін Б. Логіка, семантика і гносеологія. Підручники систематичної філософії. Пер. з італ. Б. Завідняка. Жовква, 2017. 248 с.
4. Гнатюк Я. Аналітика філософських міркувань. Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. 2015 Вип. 19. С. 48–54.
5. Гнатюк Я. С. Комунікативний потенціал культурної предикації. Івано-Франківськ, 2019. 304 с.

PHILOSOPHICAL AND METAPHILOSOPHICAL LOGIC**Yaroslav Hnatiuk***Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Faculty of Psychology, Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies
Shevchenko str., 57, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

The article attempts to conceptualize philosophical logic as a metaphilosophical discipline. Philosophical logic is interpreted as a grammatical formalism (calculation) of the subject-predicative type. By analogy with the distinction between philosophy and metaphilosophy as the initial and subsequent hierarchical levels of philosophical theory, two levels of philosophical analysis are distinguished: philosophical and metaphilosophical logic. Philosophical logic is presented as the enumeration of classes of predicates, which values are direct definitive specifications, metaphilosophical logic – as the enumeration of classes of predicates, which values are indirect definitive specifications. The methodological possibilities of applying metaphilosophical logic in historical-philosophical researches are analyzed. They are illustrated by logical and methodological schemes for conducting philosophical analysis of philosophical theory.

It is postulated that the structure of philosophical theory consists of linguistic, conceptual (conceptual) and communicative frameworks. Philosophical analysis of philosophical theory is primarily focused on the communicative framework of philosophical theory. Its starting principle is the unity of the communicative system of metaphilosophical logic and the methodology of historical-philosophical intercultural communication. The logical aspect of the philosophical analysis of the philosophical theory is represented by the informational interaction of the unknown and known logical cultures, and the methodological aspect is represented by the informational interaction of the investigated and research philosophical (philosophical-methodological) cultures.

The specified methods of logical and methodological communication form the communicative framework of philosophical theory. It is formed in the process of informational interaction of linguistic and conceptual frameworks of philosophical theory and serves as an object of research for philosophical analysis of philosophical theory. This analysis studies informational interaction in the logical structure of sentences of the language of philosophical theory, logical and methodological intercultural communication in the context of linguistic communication of historical-philosophical discourse.

Key words: philosophical logic, metaphilosophical logic, logic of communication of logical syntaxes, methodology of historical-philosophical intercultural communication, philosophical analysis of philosophical theory.

УДК 378 : 351.861

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.10>

ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ЗАСАД СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Вікторія Даценко

*Черкаський державний технологічний університет,
факультет гуманітарних технологій, кафедра філософських і політичних наук
вул. Шевченка, 460, 18006, м. Черкаси, Україна*

Статтю присвячено місцю і функціям вищої освіти України в системі національної безпеки. Обґрунтовано вирішальну роль освітнього процесу у вищій школі для формування гуманітарних засад національної безпеки. Проаналізовано структуру безпекових компетенцій, які мають бути засвоєні здобувачами вищої освіти України. В цій структурі виділено три взаємопов'язані рівні, оволодіння якими уможливило ефективну діяльність фахівців з вищою освітою при розв'язанні питань національної безпеки. Перший (вищий) рівень утворюють цінності, орієнтація на які визначає цілі, зміст і значущість діяльності спрямованої на підтримання й зміцнення безпеки країни. Для формування ціннісної свідомості в освітньому процесі вищої школи має здійснюватися ціннісний дискурс, змістом якого мають бути як загальнолюдські та національні цінності, що є об'єктами захисту, так і цінності самої сфери національної безпеки – її розбудови та управління нею. Другий рівень безпекових компетенцій утворюють знання, вміння та навички здобувачів вищої освіти в роботі з інформацією, цей рівень названо інформаційним. Інформаційні безпекові компетенції містять здатність обробляти великі обсяги інформації, працювати з інформаційною технікою, оцінювати інформацію з боку її впливу на національну безпеку, вміння виділяти корисну і загрозову інформацію, протидіяти інформаційним загрозам, викривати недостовірну і сфальсифіковану інформацію. Третій рівень безпекових компетенцій здобувачів вищої освіти названо інструментальним. Це можливості фахівців оперувати матеріальними і нематеріальними засобами їх професійної діяльності. Таке оперування має бути безпечним для суспільства, а також, за необхідністю, нейтралізувати технічні, економічні та військові загрози національній безпеці країни.

Ключові слова: національна безпека, вища освіта України, компетентісний підхід, гуманітарні засади національної безпеки, ціннісні компетенції здобувачів вищої освіти, інформаційні компетенції, інструментальні компетенції.

Постановка проблеми. Вже третій рік Україна перебуває у стані війни високої інтенсивності, боротьби проти широкомасштабної зовнішньої агресії. Війна вкрай загострила всі проблеми, пов'язані з національною безпекою країни. За цих обставин немає сумніву, що існує нагальна потреба перегляду й оцінки внеску до національної безпеки всіх сфер життя суспільства, це може стати основою для вироблення планів дій, прийняття перспективних рішень. Одну з ключових ролей відіграє в цьому контексті сфера освіти, зокрема, вищої освіти України. Освіту можна охарактеризувати як вирішальний засіб підготовки людини до діяльності в системі національної безпеки, сама ж готовність людини до такої діяльності є гуманітарним аспектом безпеки країни. Отже, стає актуальною проблемою теоретичний аналіз вищої освіти з погляду на її значення для формування гуманітарних засад національної безпеки України.

Аналіз досліджень та публікацій. Останніми роками питання відносин між освітою і національною безпекою неодноразово ставали предметом соціально-політичних, соціологічних і соціально-філософських досліджень. Ще у 2017 році питання про роль освіти в національній безпеці України було поставлено у доповіді [1]. Тоді ж вийшла стаття [2], присвячена модернізації вищої освіти в контексті національної безпеки. Загальну характеристику зазначених відносин подано в роботі [3], зокрема, вказано на їх складність і багатобічність. Безпековий компонент в освіті державно-управлінських кадрів досліджується в роботі [4]. Проблема перетворення освітньої сфери на фундамент національної безпеки України в умовах сучасного цивілізаційного протистояння російській агресії розв'язується в роботі [5]. Питання національної безпеки у підготовці педагогічних працівників розв'язуються в роботі [6]. Вплив розвитку освітньої сфери на національну безпеку країни простежено у статті [7]. Освітнім контекстам національної безпеки присвячений окремий розділ в колективній монографії [8]. Аналіз функціонування закладів вищої освіти з позиції впливу на національну безпеку України проведено в роботі [9]. Втім, попри вже напрацьований матеріал, далеко не всі аспекти означеної теми висвітлено, вона потребує подальшої систематизації й уточнення як у соціологічних, так і в загальних – соціально-філософських аспектах.

Мета статті. Метою статті є виявлення структури формування гуманітарних засад національної безпеки у вищій освіті України.

Виклад основного матеріалу. Національна безпека полягає у створенні і підтриманні умов, які забезпечують стабільний розвиток країни і долають внутрішні і зовнішні загрози її розвитку. По-іншому її можна трактувати як «наявність у держави власних сил, необхідних для реальної нейтралізації будь-яких негативних впливів, що загрожують не лише її «суб'єктності» у світовій площині, а й історичному, зокрема міжнародному, розвитку» [10, с. 15]. Стаття 1 Закону України про національну безпеку визначає цей термін як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [11].

Як сфера суспільного життя національна безпека містить в собі різні соціальні інститути (політичні, економічні, оборонні, ідеологічні, інформаційні), а також різні аспекти управління суспільством і функції, які здійснюються цими інститутами. Слід стверджувати, що всі соціально значущі види діяльності в суспільстві так чи інакше, прямо або опосередковано впливають на стан національної безпеки. Не випадково дослідники намагаються на системному підході до цієї теми. Серед компонентів системи національної безпеки виокремлюють «мету, завдання, принципи та функції відповідної діяльності; суб'єкти (державні й недержавні) забезпечення національної безпеки, їх повноваження і компетенції, взаємоузгоджену діяльність (взаємодія); об'єкт, на забезпечення безпеки якого, й спрямована система» [12, с. 29].

Система національної безпеки потребує наявності великих матеріальних ресурсів у країні, але реалізується лише в діяльності людей. Отже, вирішальне значення для розв'язання завдань національної безпеки має стан і дії людей, які забезпечують виконання цих завдань. Треба мати на увазі, що людську діяльність можна розглядати, з одного боку, з точки зору її об'єктивних наслідків, з іншого боку – з точки зору суб'єктивних передумов діяльності (готовності і здатності людини до певних дій). Останній момент в діяльності по забезпеченню безпеки країни можна назвати *гуманітарним аспектом національної безпеки*. Його так чи інакше враховують й дослідники безпекової проблематики: йдеться, зокрема про суб'єктивні чинники впливу на безпеку [12, с. 29], про те, що безпека «тісно пов'язана ...із духовно-моральним станом суспільства» [8, с. 218]. До напрямів забезпечення

національної безпеки включають різні аспекти людської діяльності: «своєчасне прогнозування та виявлення зовнішніх та внутрішніх загроз безпеці України», «створення та підтримку готовності сил та засобів забезпечення безпеки», «управління силами та засобами забезпечення безпеки» [13, с. 96].

Головним соціальним інститутом, який здійснює формування гуманітарного компоненту національної безпеки, треба визнати освіту. Її особливу роль відіграє тут вища освіта, яка безпосередньо готує фахівців для всіх сфер суспільства (не виключаючи й організацію національної безпеки). Освіта (зокрема вища) безперечно й суттєво впливає на стан національної безпеки – це сьогодні стає загальновизнаним положенням. Вона «виконує функції не лише соціального інституту, але й перетворюється на безпековий чинник сучасної держави», «саме освіта виступає стрижнем культурно-інформаційної підсистеми національної безпеки» [6, с. 50]. Існує необхідність «перетворити систему освіти на один із суттєвих важелів забезпечення національної безпеки України» [5, с. 28]. Ставиться питання про виділення проблем національної безпеки як окремої частини навчання й підвищення ролі проблематики національної безпеки в освітньому процесі.

Внесок вищої освіти України до зміцнення національної безпеки треба розглядати в контексті спрямованості освітнього процесу на його остаточні результати, якими у наш час визнається формування загальних і фахових компетенцій випускників вищих закладів освіти. Компетентісний підхід базується на розумінні компетенцій як сукупності знань, умінь і навичок, які мають значення для професійної діяльності людини. Існує величезна кількість визначень поняття *компетенції*, деякі з них перераховано в роботі [14]. Одне з найзмістовніших таке: «Компетенція — доведена спроможність використовувати знання, вміння та особистісні, соціальні та/або методологічні здібності в робочих або навчальних ситуаціях та для професійного і персонального розвитку» [14, с. 7], на нього будемо орієнтуватися в подальшому викладі матеріалу. Аналіз важливих для національної безпеки компетенцій студентів вищої школи дає змогу виділити три основні, на наш погляд, їх рівні.

Ціннісний рівень. Суб'єктивний зміст національної безпеки виявляється у готовності і здатності людей, що складають національну спільноту, до забезпечення її збереження і сталого розвитку. Для цього вкрай необхідна згуртованість, усвідомлення спільних цілей та інтересів переважною більшістю членів спільноти. А це, у свою чергу, ґрунтується на прийнятих суспільством фундаментальних цінностях. набір таких цінностей, отже, є ядром, навколо якого будується система національної безпеки, є тим, що громадяни прагнуть і здатні захищати. Про це йдеться в Законі України про національну безпеку, де загрози безпеці визначаються як «явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України» [11]. У дослідників не викликає сумніву, що саме національні цінності та національні інтереси є «базисним поняттям національної безпеки держави» [15, с. 130]. Виділяють також три взаємопов'язані складові безпеки: «національні цінності–національні інтереси–національні цілі» [16, с. 70]. Треба зазначити, що крім низки загальнолюдських і традиційних цінностей певної спільноти сама національна безпека являє собою цінність, яку треба відстоювати громадянам. Національні цінності потребують усвідомлення, прийняття, а також захисту від загроз. Існують суттєві загрози національній безпеці на рівні цінностей, що ми бачимо в поточній ситуації в Україні. Руйнування важливих для національної безпеки цінностей, заміна їх на інші веде до втрати здатності громадян керуватися ними і чинити опір ворожим діям.

Цінності виховуються в процесі соціалізації людини, найважливішим же засобом соціалізації є освіта. Особливу роль в цьому контексті відіграє вища освіта, тут людина набуває

здатності до фахової діяльності зі значним інтелектуальним та ціннісним змістом. Слід розрізнити два способи формування цінностей в освітньому процесі у вищій школі. По-перше, сам зміст освіти має ціннісне підґрунтя. Незалежно від усвідомлення мети й характеру навчальної діяльності студенти засвоюють цінності через навчальний матеріал, який вони опановують. Йдеться не про спеціалізовані знання з аксіології або курси національної безпеки, будь який навчальний предмет (гуманітарний, природничо-науковий чи технічний) неминуче ґрунтується на певних цінностях. Цінності (загальнолюдські, національні, громадські, особові) орієнтують навчальний матеріал, виконують смислоутворюючу й системоутворюючу функції. Навчаючись фаховим чи загально-теоретичним предметам, студент засвоює й цінності, на які ці предмети (явно чи неявно) орієнтовано.

Другий спосіб формування цінностей у здобувачів вищої освіти – прямий, через виховний процес, який відбувається паралельно з навчанням у вищих закладах освіти. Закон України «Про вищу освіту» (стаття 26) до завдань закладів вищої освіти відносить: «формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності», «збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей і досягнень суспільства» [17]. Виховний процес – це низка цілеспрямованих дій, змістом яких є демонстрування, обговорення, засвоєння різних ціннісних аспектів суспільного життя. Такі дії здійснюються як в аудиторних, так і в позааудиторних формах, як викладачами, так і співробітниками інших підрозділів вищого освітнього закладу. У всіх вищих освітніх закладах України існують програми з національно-патріотичного виховання, з розвитку громадянської та історичної свідомості і це стає особливо актуальним напрямом роботи в теперішніх умовах. До цього можна додати спеціалізовані навчальні курси соціально-політичного спрямування (такі як політологія, історія України, основи держави і права), а також предмети, які безпосередньо стосуються національної безпеки (відповідні загальні і фахові навчальні курси). Такі спеціалізовані предмети, спрямовані на формування безпекових компетенцій, повинні, як вважають дослідники, займати більше місце в освітньому процесі. Зокрема, вважається «критично важливим для зміцнення національної безпеки ... викладання в університетах навчальних дисциплін, спрямованих на розвиток громадянських компетентностей, котрі містили б знання з історії української державності, української культури, сучасних міжнародних відносин та правової системи України і Європи» [5, с. 29]. «Саме ... змістовий, ціннісний аспект ... має бути ключовим у перетворенні освіти на визначальний фундамент національної безпеки» [Там само].

Завданням вищої освіти, безперечно, є формування і збереження у майбутніх фахівців цінностей, які є важливими з точки зору національної безпеки. При цьому вирішальним є те, щоб їх було засвоєно не як абстрактні принципи (на рівні знань), а саме як цінності (на рівні переконань). Важливо також, щоб цінності були пов'язані з історією і наявним станом українського суспільства. Треба додержуватися принципу зв'язку моральних і громадянських цінностей з цінністю національної безпеки як передумови збереження всіх життєво важливих для нашої спільноти цінностей. Частиною аксіологічного рівня безпекових компетенцій є формування здатності протидіяти загрозам національній безпеці на ціннісному рівні. Підготовлені у вищій школі фахівці мають не лише визнавати, але й захищати цінності, які лежать в основі національної безпеки. Для цього у виховному процесі вищої освіти має цілеспрямовано формуватися ціннісний дискурс, реалізовуватися способи подолання байдужості щодо ціннісного аспекту соціальної активності, вироблятися вміння керуватися цінностями. Має бути сформований пріоритет щодо цінності національної безпеки.

Інформаційний рівень. У своїх діях люди керуються певною інформацією, від цього залежить успіх у діях, брак інформації або невірна інформація є небезпечною для виконання будь-яких завдань. Звідси – надзвичайно важливим є інформаційний компонент національної безпеки країни. Треба мати на увазі, що, зрештою, будь-яка соціально значуща інформація має значення для національної безпеки. Слід говорити й про специфічну інформацію у сфері національної безпеки, ефективно функціонувати держава може лише за наявності інформації про стан безпеки і загрози які виникають для держави. Загрози інформаційного характеру викликаються як діяльністю ворожих державі центрів інформаційної війни (для України це особливо актуально в умовах російської агресії), так і об'єктивними чинниками (які діють незалежно від конкретних історичних умов). Дослідники підкреслюють інформаційну вразливість сучасного суспільства, підкреслюючи, що «нині суверенітет національної держави значно обмежений в інформаційній, інтелектуальній сферах, саме тому в сучасних умовах зростають загрози та ризики, пов'язані з інформаційною сферою» [3, с. 147]. Зокрема, являє загрозу недостовірна, сфальсифікована інформація щодо критично важливих аспектів життя суспільства (політичних, господарчих, військових), що може привести до прийняття хибних рішень суб'єктами управління. Іншим джерелом загроз є поширення ідеологічно небезпечних відомостей, упереджених оцінок ситуації, панічних чуток серед населення. Слід відзначити також перешкоди одержанню правдивої інформації, руйнування каналів інформування населення, порушення в роботі технічних засобів зв'язку.

Освіта (зокрема – вища) відіграє особливу роль у формуванні інформаційної безпеки країни. Сама освіта має інформаційну сутність, освітній процес є передача і засвоєння певної інформації. Не випадково освіту називають «стрижнем культурно-інформаційної підсистеми національної безпеки» [6, с. 50]. В освітньому процесі у вищій школі формуються інформаційні компетенції фахівців, які мають значення для розв'язання питань національної безпеки. Зауважимо, що вони тісно пов'язані з аксіологічними компетенціями і формуються на їх основі, сформовані ціннісні орієнтації уможливають точне оцінювання інформації, її відбір і структурування. Вища школа дає їй здобувачам сукупність знань, які утворюють зміст загально-соціальних і фахових дисциплін. В тому числі засвоюється інформація, яку можна використати для розв'язання завдань національної безпеки. Треба згадати й спеціальні дисципліни з інформаційної безпеки, які також присутні у вищих закладах освіти України.

Навички і вміння працювати з інформацією також відпрацьовуються під час опанування змісту різних навчальних предметів. Відзначають інформатизацію сучасної вищої освіти – впровадження інформаційних технологій і розвиток володіння сучасною інформаційною (перш за все, комп'ютерною) технікою. Це, зокрема, має допомогти працювати з новітніми інформаційними засобами для подолання інформаційних загроз і забезпечення різних сфер суспільства важливою для їх сталого функціонування інформацією. Навички управління новітньою інформаційною технікою – обов'язкова вимога для сучасних фахівців в Україні.

Інформаційні компетенції в галузі національної безпеки, які формує вища освіта України, містять комплекс знань про національну безпеку (загальних – для всіх фахівців і спеціальних – для фахівців з національної безпеки), вміння виокремлювати і оцінювати інформацію, яка має безпекове значення, працювати з джерелами інформації у цьому контексті. Йдеться, власне, про «тематизацію гуманітарної безпеки категоріями інформації» [8, с. 330]. Формуються також аналітичні навички – аналіз фахової інформації, загально-політичної і економічної інформації, власне безпекової інформації для її оцінки з точки

зору національної безпеки. Сучасному фахівцю потрібне вміння використовувати інформацію у професійній діяльності для безпечного функціонування своєї ділянки соціальної системи, а також для розуміння загального стану безпеки у країні. Формуються комунікаційні навички – здатність створювати повідомлення щодо питань національної безпеки, передавати їх, одержувати і декодувати.

Важливими є компетенції з подолання інформаційних загроз суспільству, навички протидії хибній і ворожій інформації. Дослідники вказують на те, що «освіта повинна забезпечити формування у громадян країни критичного мислення, національної свідомості, зміцнення духовної безпеки, підготовку кадрів з інформаційної безпеки» [7, с. 210]. В освітньому процесі має цілеспрямовано формуватися вміння критично ставитися до інформаційних повідомлень, володіння критеріями оцінки інформації з боку її хибності, фальсифікованості і тенденційності. До цього треба додати знання основних засобів викривлення інформації, еталонів і штампів фейкової інформації, поширених в суспільстві хибних уявлень і забобонів, знання аргументів, які можна ним протиставляти. Корисними є також вміння протидіяти обмеженню інформаційного потоку, відшукувати різні джерела інформації, оцінювати їх валідність, готовність виправляти власні помилки зумовлені хибною інформацією або її недостатністю. Цілком слушно зауважують, що «людина з вищим рівнем освіти є не лише грамотніша, а й толерантніша, менш конфліктна, готова проблемні питання вирішувати у формі діалогу, а не з позиції сили. Такі люди є стійкішими до інформаційної агресії» [7, с. 207].

Інструментальний рівень. Ще один аспект гуманітарних засад національної безпеки можна назвати *інструментальним*, йдеться про фахові навички і вміння людей розв'язувати конкретні інтелектуальні та технічні проблеми, які стосуються нормального функціонування технічних та інших засобів у різних галузях суспільного життя. Безпосередньо у галузі національної безпеки функціонування інститутів оборони, розвідки, державного зв'язку і управління, реагування на надзвичайні стани пов'язане з фаховими діями людей, ефективним використанням ними техніки, засобів зв'язку тощо. Але й в усіх інших соціально значущих галузях суспільного життя, зокрема в організаціях і підприємствах господарчих, фінансових, адміністративних, освітніх і охорони здоров'я, ефективні фахові дії і використання наявних матеріальних засобів людьми мають виразний безпековий компонент. Це можна назвати людським фактором і він часто має вирішальне значення для уникнення небезпечних для суспільства ситуацій і подолання загроз національній безпеці. Відповідно, нехтування людським фактором, недоліки і прогалини в його підготовці і контролюванні можуть спонукати появу різноманітних загрозливих для національної безпеки обставин. Почати треба із загрози неправильних рішень під час здійснення керівництва тими чи іншими ланками соціальної системи (перш за все, безпосередньо належними до національної безпеки – військовими, оборонним виробництвом, зв'язком тощо). Великої загрози для національної безпеки може становити низький рівень фахових компетенцій пов'язаних з оперуванням сучасною технікою (інтелектуальною, виробничою, воєнною). Брак інструментальних компетенцій може виражатися у нездатності ефективно протистояти ворожому втручанням в життя країни – як на рівні мілітарних дій, так і в інших випадках застосування ворожими силами виробничо-технічних, економічних, інформаційних засобів агресії.

Саме тому важко перебільшити важливість підготовки високо-компетентних фахівців у всіх галузях господарства, державного управління, оборони, культури для національної безпеки країни. І це є прямим і головним завданням системи вищої освіти України, в якій освітній процес спрямований на засвоєння студентами практично необхідного

комплексу фахових знань. Сучасний стан освітньої системи свідчить, що тут все більше впроваджуються знання з національної безпеки – як у прямій формі курсів з національної безпеки, так і в непрямій формі важливих для національної безпеки аспектів у загально-фахових знаннях. Випускник українського вищого закладу освіти повинен мати достатній запас знань для того, щоб орієнтуватися у найрізноманітніших ситуаціях, які загрожують національній безпеці країни.

З іншого боку, освітній процес вищої школі створює фахові компетентності у вигляді вмінь і навичок, які можна застосувати у професійній діяльності. Про те, що набуті компетентності мають практичну спрямованість, свідчать стандарти вищої освіти, розроблені для певних спеціальностей. Так, стандарт галузі «Публічне управління та адміністрування» «містить ...таку компетентність як «здатність здійснювати професійну діяльність з урахуванням потреб забезпечення національної безпеки України» [4, с. 11]. Отже, помітна певна орієнтація сучасної освіти на вироблення практичних компетенцій – не лише мати знання, але вже бути готовим до діяльності за отриманим фахом. У відповідності до цього студенти під час освітнього процесу мають відпрацьовувати практичні ситуації, які можуть виникати в їх професійному житті і, зрозуміло, що є нагальна потреба включати до них ті, що стосуються національної безпеки.

Інструментальним аспектом фахових компетенцій здобувачів вищої освіти можна назвати вміння діяти у стандартних і нестандартних ситуаціях під час виконання професійних обов'язків, а також вміння оперувати технічними засобами професійної діяльності, починаючи від ручного робочого інструмента до комп'ютерів та іншої інтелектуальної техніки. Ці компетентності, безперечно, включають безпекові компоненти. Крім того, до інструментальних компетенцій належать вміння реагувати на різноманітні загрози, що виникають у процесі професійної діяльності. Відомо, що у самій діяльності можуть з'явитися загрози життю, здоров'ю людей, власності, середовищу, суспільному порядку. Такі загрози можуть виникати й через дії ворожих сил – як внутрішніх, так і країни-агресора. Виходячи з цього, у здобувачів вищої освіти треба формувати вміння знаходити джерело загрози, оцінювати її масштаб і можливі наслідки. Треба включити до фахових компетенцій способи реагування на виявлені загрози, алгоритми протидії небезпечному розвитку подій під час праці.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило, що вища освіта України є одним з основних джерел формування гуманітарних засад національної безпеки країни. У процесі формування гуманітарних засад вища освіта реалізує певну структуру безпекових компетенцій фахівців, в якій слід виділити три рівні. Вищий рівень – він здійснює цільову функцію – утворюють цінності, які засвоюються здобувачами вищої освіти і мають визначальне значення для національної безпеки. Середній рівень складають компетенції інформаційного змісту, здатність забезпечувати безпеку інформації і протидіяти інформаційним загрозам. Третій рівень утворюється інструментальними компетенціями, сутність яких – у вмінні оперувати засобами професійної діяльності з урахуванням потреб національної безпеки і безпекових загроз.

Список використаної літератури

1. Іщенко А. Ю., Зубченко С. О., Карпенко М. М., Лозовий В. С., Черненко Т. В. Безпекові виміри освітньої політики: світовий досвід та українські реалії: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2017. 44 с.
2. Лузік Е. В., Хоменко Л. О. Модернізація вищої освіти України в контексті національної безпеки. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія Педагогіка. Психологія.* 2017. В. 1 (10). С. 88–92.

3. Пархоменко-Кудевіл О. Проблеми забезпечення національної безпеки. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування»*. 2023. Вип. 3. С. 143–150.
4. Андреев С. О. Безпекова складова фахової компетентності здобувачів вищої освіти з публічного управління. *Науковий вісник: Державне управління*. 2021. № 4. С. 5–21.
5. Галів М., Свійонтик О. Освіта як складова національної безпеки України в умовах сучасної російсько-української війни: правові засади, проблеми, досвід і завдання. *Молодь і ринок*. 2023. № 3 (211). С. 25–31.
6. Безрук О. О. Підготовка освітянської еліти як чинник національної безпеки сучасної держави. *Освіта збереже Україну! : матеріали I Всеукраїнських Прокопенківських читань, Харків, 10 черв. 2022 р.* 2022. С. 50–52.
7. Живко З. Б., Кухарська Л. В. Освіта в системі національної безпеки країни. *Вчені записки університету "КРОК". Серія : Економіка*. 2019. Вип. 2. С. 205–211.
8. Феномен безпеки: соціально-гуманітарні виміри. Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2022. 332 с.
9. Копитко, М. І., Керницький, І. С., Ільків, Ю. І. Аналіз функціонування закладів вищої освіти з позиції впливу на національну безпеку України. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2019. ((3) 55). С. 201–209.
10. Бліхар В., Бліхар М., Копитко М., Омельчук О., Башук В., Живко З., Вінічук М., Стадник М. Національна безпека держави: філософсько-правовий і соціально-економічний аналіз: монографія. Хмельницький: Вид-во ХУУП ім. Л. Юзькова, 2021. 404 с.
11. Закон України «Про національну безпеку України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
12. Рябовол Л. Т. Національна безпека України: структурно-функціональний аналіз. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «ПРАВО»*. 2020. № 1(1). С. 25–30.
13. Білий В. І., Михальчук В. М. Основні напрями забезпечення національної безпеки держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 17. С. 92–98.
14. Компетентнісний підхід у вищій освіті: світовий досвід. Київ : КНЕУ, 2016. 61 с.
15. Казакова Л.О. Національна безпека держави: понятійно-категорійний апарат. *Регіональні студії*. Ужгород. 2021. Вип. 24. С. 128–132.
16. Ключко О. А., Семенець-Орлова, І. А. Національна безпека: український вимір. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2022. Випуск 2 (62). С. 66–75.
17. Закон України «Провищу освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

THE GENERAL HUMANITARIAN PRINCIPLES OF THE NATIONAL SECURITY SYSTEM FORMATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE: SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECT

Viktoriya Datsenko

Cherkasy State Technological University,

Faculty of Humanitarian Technologies, Department of Philosophical and Political Sciences

Shevchenko boul., 460, 18006, Cherkasy, Ukraine

The article is devoted to the place and functions of higher education of Ukraine in the system of national security. The decisive role of the educational process in higher school for the formation of the national security humanitarian foundations is substantiated. The structure of safety competences, which must be mastered by those seeking higher education in Ukraine, is analyzed. In this structure, three interrelated levels are distinguished, the mastery of which enables the effective activity of specialists with

higher education in solving national security issues. The first (higher) level is formed by values, the orientation of which determines the goals, content and significance of activities aimed at maintaining and strengthening the country's security. To form a value consciousness, the educational process of a higher school should be carried out by a value discourse, the content of which should be both universal and national values, which are the objects of protection, and the values of the sphere of national security itself – its development and management. The second level of security competences is formed by the knowledge, skills and abilities of higher education students in working with information, this level is called informational. Information security competencies include the ability to process large amounts of information, to work with information technology, to evaluate information from the side of its impact on national security, the ability to distinguish useful and threatening information, counter information threats, and expose unreliable and falsified information. The third level of security competencies of higher education students is called instrumental. This is the ability of specialists to operate with tangible and intangible means of their professional activity. Such operations must be safe for society, and, if necessary, neutralize technical, economic and military threats to the national security.

Key words: national security, higher education of Ukraine, competent approach, humanitarian principles of national security, value competences of higher education students, informational competences, instrumental competences.

УДК 101.8 (321.01)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.11>

ДІАЛЕКТИЧНІСТЬ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ АРАБСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЄГИПЕТ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Вадим Зубов

*Класичний приватний університет,
кафедра теоретичних основ фізичного та адаптивного виховання
вул. Жуковського, 70-б, 69002, м. Запоріжжя, Україна
<https://orcid.org/0009-0009-7082-8747>*

Пошук близькосхідних держав своєї самобутності та унікальності у зовнішній політиці пов'язаний з уявленням про себе, свою особливість та відмінність від «інших», що дозволяє державі виглядати помітно і значимо. Близькосхідні країни, які претендують на лідерство в регіоні, активно використовують зовнішню політику для підтвердження свого статусу ключового гравця. Географічне положення, традиції, релігія та історична спадщина надають значний вплив на уявлення держав про власну значущість, про ворогів та партнерів. Колосальний вплив на зовнішньополітичну стратегію країн мають їхні лідери.

У контексті сучасного філософського дискурсу здійснено компаративний аналіз, структури, закономірностей виникнення та розвитку зовнішньополітичних курсів, правлячих режимів Арабської республіки Єгипет.

Метою статті є визначення ролі близькосхідного політичного лідерства, порівняння факторів зовнішньополітичної ідентифікації, дослідження особливостей які притаманні єгипетській ідентичності, порівняння напрямів правлячих режимів Арабської республіки Єгипет, визначення світоглядних орієнтацій у порівнянні з зовнішньополітичною ідеологією, аналіз чинників формування та визначення головної функції ідеології. У сьогоденні соціально-політичного буття взаємини між індивідуальним і соціальним реалізується в діалектиці світоглядних та ідеологічних форм свідомої діяльності, тому аналіз цих форм на зразку політичної культури є **актуальний** для даної роботи. Пізнання у сфері досліджуваного питання, з одного боку, зумовлене, практичними потребами людини, а з іншого – теоретичними потребами розвитку системи знань у колі зовнішньополітичних трансформацій **Методологічною основою** дослідження є компаративний аналіз зовнішньополітичних курсів, правлячих режимів Арабської республіки Єгипет. **У результаті дослідження** з'ясовано, що за період після набуття незалежності зовнішньополітичні орієнтири Єгипту відобразили різні установки лідерів країни, їх розуміння національних інтересів і кон'юнктурних потреб. За часи змін зовнішньополітичний курс зберігав визначену перевагу, виражаючи роль Єгипту як лідера арабського світу. Єгипетські лідери намагалися встановити відповідність між вимогами своєї епохи та суспільними запитами, що на практиці виявилось вкрай складно. Єгипет має довгу історію авторитарного правління, тож неможливо відокремити національну ідентичність від зовнішньополітичної.

Ключові слова: діалектичність, зовнішньополітична ідентичність, політичне лідерство, арабський світ, панарабська ідеологія, політичний режим, ісламська ідентичність, єгипетська ідентичність.

Останнє десятиліття можна охарактеризувати як час пошуку Єгиптом своєї зовнішньополітичної ідентичності. Політична еліта республіки перебуває у пошуку своєї зовнішньополітичної ідентичності, за довгі роки сформовано кілька моделей, які співіснують, та іноді то одна, то інша висуваються на перший план. Однак без сильного впливу з боку лідера держави ті чи інші моделі ідентичності розвиватися неспроможні.

Після «арабської весни» новому керівництву довелося у край стислий термін вибудувати відносини із сусідами, визначити вектори зовнішньої політики, які необхідні для повноцінного функціонування держави. У зв'язку з цим роль політичного лідерства виявилася першорядною у формуванні зовнішньої політики країни.

Останнім часом проблемам самоідентифікації Арабської Республіки Єгипет на міжнародній арені привертає увагу наукового співтовариства як у самому Єгипті, так і за межами. Вивченню єгипетської ідентичності і її впливу на зовнішню політику заслуговують на увагу наступні праці: The Autocrat-in-Training: The Sisi Regime at 10, Hesham Sallam (2024) [7], Egyptian Foreign Policy Identities, Hassan Ahmadian (2014) [2], Legitimation in post-revolutionary Egypt: Al-Sisi and the renewal of authoritarianism Bosmat Yefet., and Limor Lavie. (2021). [16], Policing neoliberalism in Egypt: The continuing rise of the «securocratic» state, Abdelrahman, M. (2017) [1], Trickster defeats the revolution: Egypt as the vanguard of the new authoritarianism, Armbrust, W. (2017) [3], Military electoral authoritarianism in Egypt, Aziz, S. F. (2017) [4].

Методологічною основою дослідження є порівняльний аналіз зовнішньополітичних курсів, які проводили президенти Г. А. Насер, А. Садат, Х. Мубарак, М. Мурсі та А. Ф. ас-Сісі.

На час здобуття незалежності Єгипет не мав повної свободи у вибудовуванні зовнішньополітичного курсу. Початок нового етапу формування та розвитку зовнішньополітичної концепції Єгипту поклали події 1950-х рр., коли Каїр здобув незалежність від Великобританії, зазнав потрійного нападу під час Суецької кризи, почав поступово стверджувати себе як частину арабського світу та контактувати з країнами соціалістичного табору. У прагненні створити нову систему з новою ідентичністю Гамаль Абдель Насер та його соратники приступили до культурних, соціальних, політичних та економічних перетворень [13, с. 157].

Своє бачення зовнішньої політики в країні її президент позначив у книзі «Філософія революції». Насер виділяв три кола, до яких входить Єгипет: арабський, ісламський та африканський. Як він зазначав, «ці кола дозволяють нам усвідомити своє місце та роль» [9, с. 77–78]. По суті, у цій книзі Насер заклав основу своєї інтерпретації *панарабської ідеології*, яка стане однією з домінуючих у регіоні.

Суецька криза (Суецька війна, Синайська війна, Друга арабо-ізраїльська війна, Операція «Кадеш» – івр. מבצע קדש, також відома в арабському світі як Потрійна агресія – міжнародний конфлікт, що відбувався 1956–1957 роки) та націоналізація каналу багато в чому визначили зовнішньополітичний курс Єгипту. Після цих подій посилювалися позиції та авторитет країни в арабському світі та на міжнародній арені. Єгипет міцно закріпив авангардні позиції в арабському визвольному русі. Міжнародна обстановка спонукала уряд Насера до активного просування *панарабських ідей*. Єгипет, як найсильніша в економічному та військовому відношенні країна, що позиціонувалася регіональними країнами як лідер арабського світу та спричинило створення у 1958 р. Об'єднаної Арабської Республіки (ОАР), яка включала Єгипет та Сирію. Президентом ОАР було обрано Насера, який став зразком для наслідування для багатьох політиків у регіоні.

Важливою складовою зовнішньополітичної ідентичності Єгипту, а для Насера – чи не особистою справою, була війна з Ізраїлем. Президент брав участь у Палестинській війні 1948 р. Принижений поразкою арабських країн, він вирішив боротися проти сіонізму [5]. По суті зовнішньополітична концепція «трьох кругів» була покликана затвердити центральну роль Єгипту в арабському світі, що звільнявся від колоніальної та напівколоніальної залежності. Всіляко підкреслювалося, що *тільки Єгипет може грати роль лідера всіх арабів*. Зі зростанням витрат на панарабську політику стало очевидним її невідповідність

можливостям та стану Єгипту. Високі витрати війни в Ємені та руйнівної війни розцінювалися єгипетськими істориками як результати *панарабської політики*, яка завдавала шкоди Каїру та дискредитувала його керівників. У 1950-ті роки. пройшов пік ідеології панарабізму в Єгипті, а наступне десятиліття і особливо розпад союзу із Сирією характеризується як епоха відмови від цієї ідентичності та пов'язаної з нею політики. Військова поразка червня 1967 р. символізувала крах панарабської моделі соціального устрою на Близькому Сході. Насеру довелося відмовитися від претензій на керівну роль Арабському Сході і вдатися до серйозні компромісів у міжарабських справах, у тому числі примиритися із Саудівською Аравією.

В епоху А.Садата Єгипет відмовився від панарабської ідентичності; його зовнішня політика зростала на новій структурі ідентичності. На протигагу Насеру, Садат не висував претензій на провідну роль Єгипту в арабському світі. Новими пріоритетами єгипетської держави були заявлені патріотизм, прагнення забезпечити сприятливі умови економічної лібералізації заради залучення іноземного капіталу та покращення соціально-економічного становища в країні.

Він не любив читати доповіді та аналітику, був схильний приймати несподівані розпорядження, що робило його зовнішньополітичну поведінку непередбачуваною. Подібною була «ініціатива Садата» у лютому 1971 р., коли він запропонував «обміняти» відкриття Суецького каналу на відведення ізраїльських військ углиб Синаю.

Іншим прикладом може бути створення 1971 р. Федерації арабських республік у складі Єгипту, Сирії та Лівії. Умови цієї федерації були поспішно зробленим проектом. За часів Насера націоналісти прагнули довести, що культуру до Єгипту принесли араби, а за часів Садата доводили, що прибульці араби перейняли найбагатшу єгипетську культуру. Це знайшло відображення і в зміні назви країни, яка після прийняття у 1971 р. нової конституції стала називатися Арабською Республікою Єгипет. Підписання миру з Ізраїлем справді призвело до нормалізації двосторонніх відносин; було встановлено дипломатичні відносини, припинено економічний бойкот Ізраїлю. При цьому мир залишався «холодним». Підписуючи Кемп-Девідські угоди, Садат ставив перед собою три завдання, і він їх вирішив: повернув Синай, вийшов із конфронтації з Ізраїлем, звільнивши ресурси Єгипту для економічного розвитку, переорієнтувався у зовнішній політиці на США, за що отримав величезну допомогу у вирішенні соціально-економічних проблем.

Новому президентові Єгипту Хосні Мубараку дісталася важка зовнішньополітична спадщина: ізоляція в *арабському світі* на тлі сильної залежності від США. Каїр став проводити гнучкіший зовнішньополітичний курс, підтримував лише ті американські дії в регіоні, які не суперечили його національним інтересам. Єгипет виступив різко проти Іраку під час кризи в Перській затоці, він взяв активну участь у очолюваній США коаліції для звільнення Кувейту та захисту Саудівської Аравії. Єгипетське керівництво вміло використало для отримання іноземної фінансово-економічної допомоги своє становище в арабському світі як найбільшої країни і до того ж єдиною, яка уклала мир з Ізраїлем. Крім того, Єгипет встановив особливі відносини з багатими на нафту арабськими державами Перської затоки, особливо з Саудівською Аравією, щоб забезпечити приплив фінансової та економічної допомоги для вирішення внутрішніх економічних проблем.

Правління Х. Мубарака свідчить про поступовий регрес регіональної ролі Єгипту, і цей регрес погіршення зовнішньополітичних умов і падіння статусу країни були приписані некомпетентності президента у поєднанні з його похилим віком [12, с. 58]. У свою чергу, це вплинуло на всю близькосхідну систему і призвело до зростання впливу інших регіональних держав – Туреччини, Ірану та монархій Перської затоки. Більшість єгиптян

поділяли думку про те, що режим Мубарака служив не національним інтересам його країни, а інтересам Тель-Авіва, Ер-Ріада і Вашингтону.

М. Мурсі у своїй заяві після обрання на пост президента країни заявив, що «побудує сильний Єгипет і змінить його систему національної безпеки таким чином, щоб вона відповідала можливостям Єгипту та його реальній вазі в арабських, ісламських, африканських та міжнародних справах... відновить свободу волі Єгипту в міжнародних відносинах... скасує будь-яке підпорядкування будь-якій зовнішній силі».

Якщо за часів правління Мубарака політика базувалася на інтеграції панарабських гасел, за часів Садата – захисту національних інтересів, то уряд Мурсі змінив панарабізм на ісламізм, включивши його в логіку патріотичної держави. Уряд Мурсі, з одного боку, був ісламістським, а з іншого, діяв у логіці сучасної держави, яка захищає національні інтереси. Перевага була надана прагматичному підходу, а не ідеологічній позиції. Політика Мурсі стала класичним прикладом закону діалектики Гегеля, закону заперечення заперечення, перехід з одного якісного стану в інший відбувся після подолання старої якості та вторинного прийняття у новому вигляді того, що було накопичено на попередньому ступені.

Після повалення Мубарака вибухнула Нільська водна криза, яка похитнула історичні права Єгипту на значну частку водних ресурсів річки. Це викликало обурення як у суспільстві, так і серед політичної еліти. Історично Єгипет ревно ставиться до спроб перегляду прав на використання вод Нілу, тому і Мурсі зайняв безкомпромісну позицію з цієї проблеми. Концепція «Повороту на Схід» стала важливою віхою у зовнішній політиці Єгипту, і візит Мурсі до Китаю як перша поїздка президента за межі Близького Сходу, символізувала прагнення диверсифікації економічних зв'язків і залучення додаткового припливу іноземних інвестицій. Поїздка показала, що Єгипет розглядає Азію, і особливо Китай як важливого політичного та економічного партнера. Зазначимо, що зовнішньоекономічна стратегія Мурсі спочатку не була націлена на збереження та покращення відносин із США.

Мурсі використав *ісламську ідентичність* для формування контурів зовнішньої політики. Він так і не зміг примирити прагматизм, необхідний для ефективного проведення зовнішньої політики з ідеологією політичного ісламу. Зовнішня політика Мурсі була загалом не ідеологічна, а прагматична і спрямована на забезпечення майбутнього Єгипту, особливо в економічному плані. Складна внутрішньополітична ситуація, неспокійна обстановка в галузі безпеки, економічна криза, що поглиблювалася призвели до зниження внутрішньої підтримки президента. Його зовнішньополітичний курс не мав успіху. Навпаки, сталося ослаблення позицій Єгипту у регіоні та у світі в цілому.

Вступивши на посаду в червні 2014 р. після закінчення періоду правління тимчасового уряду, президент Абдель Фаттах ас-Сісі поставив завдання розширення глобальних можливостей та захисту інтересів країни, з опорою на традиції. З 2011 р. геополітична обстановка на Близькому Сході загострювалась. В регіоні зростала нестабільність держав: Лівія, Судан, Ірак, Сирія, Ліван і Палестина, що помітно підвищило вразливість Єгипту. Керівництво країни розглядає Близький Схід і Північну Африку як регіон хаосу, нестабільності та військових конфліктів, виступаючи за політичне регулювання кризових ситуацій, за збереження державності і інституту влади в нестабільних країнах.

Здавалося, Сісі був готовий демонтувати неявний, але потужний суспільний договір, який регулював відносини між державою та суспільством з часів правління Гамала Абдель Насера (1954–70): авторитарну угоду, в якій громадяни погоджувалися на обмежені політичні права до тих пір, поки держава захищала їхні соціальні та економічні права та добробут за допомогою добре встановленої політики та практики, включаючи витрати на

соціальне забезпечення, можливості працевлаштування в державі, вільну освіту та охорону здоров'я, субсидування цін, охорону праці. І все ж таки у 1970-х роках наступні уряди проводили економічну лібералізацію політики, які поступово знищували ці права. Хоча кожна з цих влад намагалася переконати народ, що вона не покинула «Шлях Абделя Насера» до соціальної справедливості, насправді політично ексклюзивний, але економічно інклюзивний порядок Єгипту зникав, залишаючи за собою нову, повністю виняткову реальність [7].

Сісі пішов подібним шляхом, дипломатично менш обережно, ніж його попередники. Колишній командувач Збройних сил виділяється тим, що відмовився від будь-яких претензій щодо прихильності держави до соціальної справедливості та справедливості розподілу. Ніколи не прикрашаючи непопулярну політику, Сісі одного разу виступив на телебаченні, критикуючи своїх попередників за те, що вони не підняли ціни на залізничні квитки, боячись розпалити громадський гнів, і припускаючи, що він робить послугу єгиптянам, підвищуючи ціни для покращення фінансування залізничної інфраструктури [11].

Але Сісі не впроваджував ці реформи для сприяння конкурентним ринкам і ефективному уряду (відповідно до очікувань міжнародних донорів). Він просто перекладав переваги насеристського суспільного договору з його традиційних бенефіціарів – середній клас і державні службовці – до союзників правлячої коаліції в Збройних силах. Це стало більш очевидним в останні роки, коли борг Єгипту зріс до 165 мільярдів доларів у 2023 році порівняно з лише 41 мільярдом доларів, коли Сісі вступив на посаду в 2014 році. Третина річного бюджету Єгипту зараз йде на обслуговування боргу, і це низький і середній рівень домогосподарства з доходом, які найбільше страждають від наслідків, включаючи низькі державні заробітні плати та жорстку економію таких заходів, як скорочення субсидій [7].

Збільшивши навантаження на звичайних громадян, уряд здійснив хвилю девальвації валюти у 2022–2023 роках, щоб сприяти отриманню ще однієї позики МВФ, цього разу на 3 мільярди доларів. Єгипетський фунт зараз коштує лише половину своєї попередньої вартості, а ціни на продукти харчування на 71 відсоток вищі, ніж були раніш [6; 8].

Сісі часто звинувачує в економічній біді Єгипту війну в Україні та пандемію covid-19. Пандемія завдала шкоди туризму та іншим ключовим сферам секторів і додала тиску на і без того перенапружений бюджет. Тим часом російсько-українська війна підштовхнула втечу інвесторів, ціни на продовольство та енергоносії та обмежені можливості для економічного зростання. Але проблеми Єгипту виникли ще до цих потрясінь. Нефтовий приватний сектор «захворів» ще до пандемії завдяки уряду та його незупинному запозиченню. Надання переваги мегапроєктам обмежило торговельні сектори та позбавило промислові та потенційні експортні сектори фінансового та фізичного капіталу. Крім того, державні програми соціального захисту та субсидій постраждали задовго до 2020 року. Пандемія та війна просто оголили наявні вразливі місця [7].

На той час, коли ставка президента на нескінченний достаток дала зворотний ефект, у нього залишилося небагато простору для маневру з огляду на економічний тиск, зростаючий борг і менш прихильне зовнішнє фінансування. У 2023 році Єгипет посів друге місце після розірваної війною України «серед країн, найбільш вразливих до несплати боргів». [10]. А з новою позицією минулого року Єгипет став другим за величиною боржником кредитора МВФ після Аргентини, ціни продовжують стрімко зростати, а сім'ї, що переживають труднощі, опинилися в більш небезпечному становищі, ніж будь-коли [7].

Президент Єгипту почав своє правління з упевненістю, що зможе реструктуризувати економіку та політичне поле країни на свій смак. Промови президента свідчать про те, що він застряг у 2014 році й момент достатку давно минув. Він згадує про щедрість країн Перської затоки після державного перевороту 2013 року та натякає, що Єгипту потрібно, щоб

вони відродили той самий дух щедрості, щоб допомогти країні подолати поточні економічні проблеми. Сісі все ще робить ставку на те, що Єгипет «занадто великий, щоб зазнати краху», і що його союзники рано чи пізно виступлять із планом допомоги. Але навіть якщо ці зовнішні спонсори готові прийняти повний крах Єгипту, ставка Сісі ігнорує той факт, що вони, ймовірно, будуть готові терпіти певний ступінь економічної нестабільності, перш ніж виділити більше грошей.

Чи почуває себе сьогодні Сісі в більшій безпеці, ніж на початку свого правління? Звичайно, йому вдалося консолідувати владу, усунувши опонентів, винагородивши своїх військових союзників політично та економічно, і заклавши всі канали політичного вираження та інакомислення. Проте він залишається сильно залежним від застосування репресій і намагається створити електорат для свого режиму поза межами служби безпеки, яка його захищає. Провівши десятиліття, вирівнюючи політичне поле, Сісі тепер опиняється без багатьох ресурсів для створення надійного фасаду політики, який міг би поглинути шок народного гніву через погіршення стану економіки та пом'якшити міжнародну критику. Страх Сісі повторити помилки Мубарака, можливо, оживив його персоналістську чутливість і відразу до інституціоналізованих форм авторитаризму, втілених правлячими партіями, керованим політичним плюралізмом і обмеженою політичною конкуренцією. Водночас це також позбавило президента політичних інструментів, які дозволили б йому підтримувати своє правління, не відчуваючи постійної потреби придушувати найменший натяк на опозицію. Але, як завжди нагадує пам'ять про 25 січня 2011 року [15], коли народний гнів стає лютим, репресії самі по собі навряд чи є безпечним вибором.

Висновки. Дослідження показало, що за період після набуття незалежності зовнішньополітичні орієнтири Єгипту відобразили різні установки лідерів країни, їх розуміння національних інтересів і кон'юнктурних потреб. За часи змін зовнішньополітичний курс зберігав визначену перевагу, виражаючи роль Єгипту як лідера арабського світу. Єгипетські лідери намагалися встановити відповідність між вимогами своєї епохи та суспільними запитами, що на практиці виявилось вкрай складно. Єгипет має довгу історію авторитарного правління, тож неможливо відокремити національну ідентичність від зовнішньополітичної. Найширші повноваження президента країни у проведенні зовнішньої політики визначають винятковий вплив її особистісного чинника. Як показано в дослідженні, розвиток ідентичності через пере визначення національних інтересів задавав напрямок зовнішньої політики Єгипту, так що будь-яка трансформація ідентичності на рівні правлячих еліт змінювала зовнішню політику Єгипту.

Список використаної літератури

1. Abdelrahman, M. (2017). Policing neoliberalism in Egypt: The continuing rise of the «securocratic» state. *Third World Quarterly*, 38 (1), 185–202. URL : <https://doi.org/10.1080/01436597.2015.1133246> (accessed January 12, 2024).
2. Ahmadian H. (2014). Egyptian Foreign Policy Identities. *Iranian Review of Foreign Affairs*. 5(3). P.5-31 URL : https://www.researchgate.net/publication/343261668_Egyptian_Foreign_Policy_Identities (accessed January 12, 2024).
3. Armbrust, W. (2017). Trickster defeats the revolution: Egypt as the vanguard of the new authoritarianism. *Middle East Critique*, 26 (3), 221–239. URL : <https://doi.org/10.1080/19436149.2017.1335834> (accessed January 12, 2024).
4. Aziz, S. F. (2017). Military electoral authoritarianism in Egypt. *Election Law Journal*, 16 (2), 280–295. URL : <https://doi.org/10.1089/elj.2016.0419> (accessed January 12, 2024).

5. Duman A.H. (2020). Leaders and Egyptian Foreign Policy: Individual Factors During Nasser and Morsi Periods. *Ortadoğu Etütleri*. 12(2). P. 369–389 URL : <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1186381> (accessed January 12, 2024).
6. «Emirati and Egyptian Central Banks Agree to Currency Swap Deal», *Al-Jazeera*, 28 September 2023, URL : <https://www.aljazeera.com/news/2023/9/28/emirati-and-egyptian-central-banks-agree-to-currency-swap-deal> ; (accessed January 12, 2024).
7. Hesham Sallam (2024) The Autocrat-in-Training: The Sisi Regime at 10 *Journal of Democracy*, Volume 35, Number 1, January 2024, pp. 87–101 Published by Johns Hopkins University Press DOI: <https://doi.org/10.1353/jod.2024.a915351> (accessed January 12, 2024).
8. Mirette Magdy, «Egypt Inflation Soars as Higher Food Costs Add to Currency Angst», *Bloomberg*, 9 September 2023. URL : <https://www.bnnbloomberg.ca/egypt-inflation-soars-as-higher-food-costs-add-to-currency-angst-1.1969409> (accessed January 12, 2024).
9. Nasser G.A. (1959). The Philosophy of the Revolution. New York. 119, p. 77–78.
10. Netty Idayu Ismail, «Egypt Splits Investors over Default Risk After Devaluations», *Bloomberg*, 26 September 2023, URL : www.bloomberg.com/news/articles/2023-09-27/egypttransfixes-market-as-jpmorgan-imf-moody-s-wait-and-worry (accessed January 12, 2024).
11. Recording of the remarks can be found at URL : www.youtube.com/watch?v=UBWPXdCLymI (accessed January 12, 2024).
12. Sabet A.G.E. (2017). Geopolitics of identity: Egypt's lost peace. *Contemporary Arab Affairs*. 10(1). C. 51–92 URL : <https://doi.org/10.1080/17550912.2017.1281552> (accessed January 12, 2024).
13. Telhami S., Barnett M.N. (2002). *Identity and Foreign Policy in the Middle East*. Cornell University Press. 224 p URL : <https://web.archive.org/web/20190503081345/https://link.springer.com/content/pdf/10.1057%2Fpalgrave.cpt.9300045.pdf> (accessed January 12, 2024).
14. Uçaner, (2022) B. K. The Social Construction of a 'Pan-Arab Hero': Gamal Abdel Nasser / *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 2022 21(4), p. 2389–2407, URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2520547> (accessed January 12, 2024).
15. What happened during Egypt's January 25 revolution? URL : <https://www.aljazeera.com/news/2023/1/25/what-happened-during-egypts-january-25-revolution>), (accessed January 12, 2024).
16. Yefet, B., & Lavie, L. (2021). Legitimation in post-revolutionary Egypt: Al-Sisi and the renewal of authoritarianism. *Digest of Middle East Studies*, 00, 1–16. URL : <https://doi.org/10.1111/dome.12244> (accessed January 12, 2024).

DIALECTICITY OF THE FOREIGN POLICY TRANSFORMATIONS OF THE ARAB REPUBLIC OF EGYPT: A COMPARATIVE ANALYSIS

Vadim Zubov

Classical Private University,

Department of Theoretical Foundations of Physical and Adaptive Education

Zhukovsky str., 70-b, 69002, Zaporizhzhia, Ukraine

<https://orcid.org/0009-0009-7082-8747>

The Middle Eastern states' search for their identity and uniqueness in foreign policy is related to the idea of themselves, their uniqueness and difference from "others", which allows the state to look noticeable and significant. Middle Eastern countries, which claim leadership in the region, actively use foreign policy to confirm their status as a key player. Geographical location, traditions, religion, and historical heritage have a significant impact on states' perceptions of their own importance, enemies, and partners. Their leaders have a colossal influence on the foreign policy strategy of countries.

In the context of modern philosophical discourse, a comparative analysis of the structure, patterns of the emergence and development of foreign policy courses and ruling regimes of the Arab Republic of Egypt was carried out.

The purpose of the article is to define the role of Middle Eastern political leadership, compare the factors of foreign political identification, study the features inherent in the Egyptian identity, compare the directions of the ruling regimes of the Arab Republic of Egypt, determine worldview orientations in comparison with foreign political ideology, analyze the factors of formation and determine the main function of ideology. In today's socio-political existence, the relationship between the individual and the social is realized in the dialectic of worldview and ideological forms of conscious activity, therefore the analysis of these forms on the model of political culture is relevant for this work. Knowledge in the field of the researched issue, on the one hand, is determined by the practical needs of a peoples, and on the other – by the theoretical needs of the development of the knowledge system in the circle of foreign policy transformations. The methodological basis of the study is a comparative analysis of foreign policy courses, ruling regimes of the Arab Republic of Egypt. As a result of the study, it was found that in the period after independence, Egypt's foreign policy orientations reflected the different attitudes of the country's leaders, their understanding of national interests and conjunctural needs. During the times of change, the foreign policy course maintained a definite advantage, expressing the role of Egypt as the leader of the Arab world. Egyptian leaders tried to establish a correspondence between the requirements of their era and public demands, which in practice turned out to be extremely difficult. Egypt has a long history of authoritarian rule, so it is impossible to separate national identity from foreign policy.

Key words: dialectic, foreign political identity, political leadership, Arab world, pan-Arab ideology, political regime, Islamic identity, Egyptian identity.

УДК 2-675-722.52(092) Мудрий Софрон
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.12>

ЕКУМЕНІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПИСКОПА СОФРОНА МУДРОГО

Олег Каськів, Юрій Гураль

*ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого»,
Науково-дослідний інститут канонічного права, кафедра богослов'я
вул. Софрона Мудрого, 22, 76019, м. Івано-Франківськ, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-1304-9463>*

У даній статті є досліджено питання, яке є досить актуальним у теперішній час – шляхи екуменічних взаємин різних Церков єпископом Івано-Франківським Софроном Мудрим, особливо УГКЦ та УПЦ КП у 1994–2010 рр.

У листопаді 1994 року о. Софрон Мудрий приїхав на постійну основу до своєї Батьківщини, а конкретніше до м. Івано-Франківська, де він власними силами втілює реорганізацію Івано-Франківської духовної семінарії – колицки духовного життя на Прикарпатті. Опісля своєї єпископської хіротонії у 1996 р., владика Софрон розпочинає свої канонічні візитації, бачачи у парафіях багато суперечок між православними УПЦ, УАПЦ, УПЦ КП та греко-католиками. Тоді він розпочав своє нове служіння екуменічного діалогу між конфесіями.

Владика Софрон розумів велику необхідність мирного співжиття людей, які належать до різних конфесій, наголошуючи на важливості не впадати у крайності суперечок чи розколів, а старатись різними способами шукати примирення та єдності.

Архіпастир Софрон не бачив перед собою перешкод і напряму контактував з патріархом Філаретом, щоб поспілкуватися з ним на цю болючу тему і цей діалог приносив багато успіху у зверненні не легкого вирішення проблеми.

Також за часів єпископства Софрон Мудрий започаткував приймання участі різних конфесій у заходах національного чи релігійного характеру на теренах Прикарпаття. Особливо спільні богослужіння із нагоди національних свят, та Водохреща.

За владика Софрона була утворена в Івано-Франківську міжконфесійна екуменічна рада у 1997 р., завдяки якій розпочалося поступове вирішення тих «каменів спотикання» між самими православними та греко-католиками, які точилися на початках після повної легалізації Церков.

У його проповідях були присутні заклики до єдності, особливо за національну ідею українського суспільства, тому що релігійна та державна єдності є взаємопов'язаними [11, с. 34–36]. Він жертвував усіма своїми силами, матеріальними ресурсами та часом, щоб запанував мир та взаєморозуміння на парафіях, особливо де присутні дві конфесії в одному храмі. Єпископ не боявся звертатися до державної влади щоб допомогти їй у вирішенні питання релігійного протистояння.

Ключові слова: Єпископ Софрон Мудрий, патріарх Філарет, екуменічний діалог, священники.

Постановка проблеми. У 1997 р., коли Софрон Мудрий був інтронізований на правлячого єпископа Івано-Франківським, то побачив сумну картину на Прикарпатті, де в різних парафіях існували ворожнечі та розбрати, які найбільше були пов'язані з розподілом церковного майна. Він не міг допустити цього наростання, тому відразу ж розпочав вирішення конфлікту шляхом переговорів з представниками УПЦ КП в особі Патріарха Філарета.

Дослідженням цієї тематики займалися О. В. Каськів, Д. В. Степовик, В. Майка, Делятинський Р. І. Однак, екуменічну діяльність єпископа Софрона Мудрого не досліджувалось

конкретніше, тому дана стаття актуалізує дане дослідження. Період якого більше охопить його як єпископа Івано-Франківського.

Ця стаття виконується в рамках комплексної теми науково-дослідної роботи кафедри богослов'я, науково-дослідного інституту родини і капеланства та науково-дослідного інституту канонічного права: «Християнська віра в Бога – парадигма духовних сил людини в кризових ситуаціях сучасного українського соціуму», термін виконання з 01.10.2022 року по 30.09.2025 року (затверджені рішенням Вченої ради ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого», протокол № 2 від 15.09.2022 року).

Мета дослідження. Розкрити зміст та вплив владики Софрона Мудрого на становлення екуменічного діалогу з представниками православних церков на території Івано-Франківської області.

Виклад основного матеріалу: Владика Софрон Мудрий був глибоко обдарованою людиною у всіх сферах церковної діяльності: проповідницькій, науковій, канонічній, літургійній, організаційній, екуменічній та інших. Одним з важливих пріоритетів був для нього живий діалог з різними конфесіями. Коли на початку 1990-их років Софрон Мудрий прибув до незалежної України, то побачив сумну картину на Прикарпатті: конфліктні ситуації у селах, де у греко-католицьких храмах здійснювали богослужіння греко-католики і православні. Нажаль у більшості ситуацій було велике протистояння між вірними, особливо в період 1990–2000 роках, а також блокування законного повернення храмів Українській Греко-Католицькій Церкві після жорстокого підпілля [10, с. 123].

Навіть за часів свого перебування у Римі, владика Софрона у ролі віцеректора та ректора Папської Колегії знали як толерантну людину до інших конфесій, особливо до православних, тому що він знав, що за «залізною завісою» греко-католики та православні слухають Божественну Літургію по радіо «Ватикан», тим самим його почали поважати навіть державні урядовці в радянському союзі.

Спочатку для владики Софрона наріжним каменем стало святкування тисячоліття хрещення Руси-України, який відбувся у 1988 р. Особливістю було відзначання свята і православною, і греко-католицькою верствою населення. Їхні молитви у тодішній час були спрямовані до остаточної легалізації Церков, зрушення яких вже відбулися з невдалими реформами генсека СРСР Михайла Горбачова. Нарешті, через два-три роки відбулася повна легалізація, відновилося ця правда, яка за допомогою Святого Духа втілилась в реальність [10, с. 96].

Після приїзду до Івано-Франківська в 1994 р., ще о. Софрон разом з владикою Софроном Дмитерком мав на меті зустрітися з представниками трьох різних Православних Церков: Київського Патріархату, Православної Автокефальної Церкви та навіть Московського Патріархату. Метою цієї зустрічі стало спільні рішення задля розбудови Церков на території Прикарпаття, а також налагодження стосунків між конфесіями та підтримання міжконфесійного діалогу. Одним з пунктів цієї зустрічі стали приймання участі чотирьох Церков у панахидах, молебнях та у різних святкуваннях національного чи іншого характеру. На жаль, не всі схвально сприйняли ці спільні рішення, які базувалися не лише церковного виміру, але й суспільного, бо відокремленнями, ізоляціями Церков спричиняються у різних місцевостях сутички, які можуть спричинити навіть фізичне насилля, забуваючи, що ми є у Христі не відокремленими, а єдиними й рівними у правах і обов'язках дітьми Божими [10, с. 94–95].

Владика Софрон Мудрий зрозумів, що найважливішою причиною такого ставлення є політика, яка задля власних вигод лише вихваляє та поважає одну церкву, а в 1990-х роках було поширене прихильне ставлення якраз до Московського Патріархату. Владика Софрон

розпочав співпрацю з міською та обласною владою Прикарпаття. Це призводило до перших початків укладення екуменічного діалогу.

Якраз про цей взаємозв'язок Церкви і держави висловлювався владика Софрон ще й з канонічної точки зору. Повинна бути постійна толерантність держави, навіть попри безпосередню перевагу певної конфесії і є неприпустимим насадження через політичні мотиви та через власні амбіції лише однієї релігії чи навіть вважати певну людську владу чи інституцію за моральний критерій, яким би слугували громадяни. Також державні закони не повинні брати вищість над моральними законами, тому що лише духовність відповідає за це. Церква і держава повинні мати свою компетенцію управління і великою помилкою однієї зі сторін насаджувати свої ідеї та правила в іншу [10, с. 123].

Представників Московського Патріархату сильно дивувало, як єпископ Софрон Мудрий може вести міжконфесійний діалог з духовенством Київського Патріархату та Українською Автокефальною Церквою, на що він постійно твердо відповідав, що він не може спокійно дивитися на розбрат рідного народу. Тому владика прагнув налагодити добрі стосунки, щоб уся паства увійшла до Небесного Царства [11, с. 104–105].

Через міжконфесійні сутички на Прикарпатті, владика Софрон прийняв рішення разом з єпископом Коломийсько-Чернівецьким Павлом Василюком вирушити у відрядження до Києва, щоб зустрітися з Патріархом Київського Патріархату Філаретом. На цій зустрічі було розглянуто загальні аспекти розвитку міжконфесійного діалогу. Також владика наполягали на приїзді Предстоятеля на Прикарпаття. Він погодився і в швидкому часі здійснив цю поїзду. Патріарх дійсно побачив проблеми конфлікту та майбутні виклики, на які потрібно реагувати. Через деякий час відбувся другий візит Патріарха Філарета до Івано-Франківщини [10, с. 123]. На другий приїзд Патріарха Філарета на Івано-Франківщину припало заупокійне богослужіння на Дем'яновому Лазі – у місці масових вбивств радянськими спецслужбами мирних жителів Івано-Франківська [12, с. 25–28]. Присутність на панахиді Патріарха та єпископів Івано-Франківської єпархії УПЦ КП було добрим початком у екуменічному діалозі на Прикарпатті. Ця присутність на поминальному заході свідчила про бажання до єдності українського народу, тому що, якщо дві конфесії зібралися разом, то вірні напевно будуть їх наслідувати [10, с. 123].

Опісля, на зустрічі владика Софрона та Патріарха Філарета відбулася дискусія на історичну тематику єдності та розбіжностей у Христовій Церкві протягом двох тисячоліть. Яскравим прикладом була розмова про 1054 рік, коли відбувся великий церковний розкол православної та католицької Церкви, яка триває по нині. На це владика Софрон Мудрий дав таку відповідь, що Церкву Христову слід розуміти як єдиний і нероздільний механізм, який походить від одного Бога, а тому Церква повинна бути однією, яку людськими мірками була знищена і яку тепер вкрай важко відновити. Також владика посилається на світський вид правління, який установив сам Господь Бог – монархічно-демократичний, як спеціаліст з канонічного права під тими словами має на увазі, що монархічність у церковному значенні – це Божа влада, якою був створений світ і яким дотепер Бог піклується. Натомість демократичний вид – це є свобода і вільний вибір кожної людини між добром і злом. Якщо постійно обирати добро, тоді стане фундаментом єдність, яку прагнув на землі Ісус Христос [10, с. 124].

Владика Софрон звернув увагу на один документ, який описує теперішнє становище Церкви і в якій присутні натяки на екуменічний діалог між Церквами – це документи II Ватиканського Собору. У відповідь Патріарх Філарет підкреслив, що він двічі перечитував дані документи Церкви і виявив більше бажання проникнути у вивчення екуменічного діалогу з греко-католиками. Владика Софрона Мудрого це приємно здивувало і він вказав

Предстоятелю, що якщо ми не будемо докладати зусиль щодо об'єднання Церков, то об'єднання відбудеться у небі, де вже немає потреби в праці, проте там будемо відповідати перед Господом на суді за кожен виконаний чи не виконаний вчинок задля мети діалогу. За його словами, потрібно докладати великих зусиль за коротке життя, сміливо, попри різні негативні думки прямувати до єдності і однією з форм на шляху до цього є добрі вчинки [10, с. 125].

На цій важливій зустрічі було згадано і про Московський Патріархат, який на території України спричинював і спричинює дотепер розбрат і ненависть та закидають не правдомовні наклепи, що ми є джерелом розколення від «істинної віри Христової». Навіть попри те, що ця Церква творила у радянський час, владика Софрон не покидав надії на розкаяння і що Церква Московського Патріархату виявить бажання спілкуватися з греко-католиками та православними братами [10, с. 125].

Владика Софрон Мудрий побачив що, патріарх має намір підтримувати цей екуменічний діалог [10, с. 124–125].

Не слід забувати і приділення значної уваги єпископа Софрона Мудрого на виховання та формування справжніх священнослужителів, тому що вести вірних до Царства Небесного є не легкою справою, тим більше у парафіях, де присутні дві або й більше конфесій. Таким чином, владика прагнув, щоб єпархіальні священники здобували окрім богословської освіти ще й світську, тому що пастирі повинні бути ерудованими у всіх сферах спілкуючись з духовенством іншої конфесії. Також владика розумів, що священники є майбутнім українського народу та не міг допустити, аби вони самі розпалювали міжконфесійні суперечки. Тому, архієрей Софрон, у приватний чи в загальний спосіб, організовував невеличкі зустрічі, у яких давав настанови як правильно спілкуватися з державними урядовцями, а найбільше приділяв увагу в діалозі з представниками різних конфесій, заохочуючи постійно співпрацювати з ними [2, с. 21–22].

Єпископ Івано-Франківський застановлявся над євхаристійним сопричастям із православними братами, тому що, через Святі Тайни ми стаємо однією, нероздільною, апостольською Христовою Церквою, приймаючи тіло і Кров Господа Нашого Ісуса Христа. Тому, владика Софрон звертався до вищої церковної ієрархії, щодо богословсько-канонічного аналізу церковного законодавства, щоб згідно 702 канону ККЦ [14] було дозволене євхаристійне сопричастя з некатоліцькими Церквами. Єпископ заохочував більше співпрацювати з православними представниками, більше вивчати їхнє законодавство на тематику Євхаристії, оскільки через цей аспект унеможлиблюється взаємне спів служіння на Божественній Літургії за одним престолом [9, с. 215].

Владика Софрон Мудрий був ініціатором створення у 1997 році міжконфесійної екуменічної ради Церков на Прикарпатті. На жаль, понад тринадцять років тривала пауза засідань. Проте, у травні 2010 року дана рада відновила свою діяльність У даних засіданнях були розглянуті різні теми, такі як заснування міжконфесійного журналу «Онова», соціальний статус та пенсійне забезпечення священнослужителів, виховання молоді, професійне викладання християнської етики у світських навчальних закладах та сприяння міжконфесійній згоді в суспільстві [8.].

Владика Софрон Мудрий бажав встановити історичну справедливість, щодо відпустового місця в селі Крилос. Він надає своє благословення та заохоту, щоб розпочати здійснювати перші підготовчі кроки для духовного розвитку та відновлення відпустового місця в с.Крилос, куди можуть приходити всі українці, щоб споглядаючи на свою історію, просили Бога про майбуття. Згодом розпочинається активна та насичена праця щодо проведення молодіжних, міжнародних прощ вервиці, патріарших прощ, та прощ протопресвітеріатів Івано-Франківської Єпархії [7, с. 12–13].

Особливо бажали б підкреслити роль єпископа Софрона Мудрого на вплив на різні аспекти розвитку на Прикарпатті, які зробив Єпископ Софрон Мудрий, а саме: духовному [3, с. 55–57], науковому [1, с. 25–26], проповідницькому [5, с. 32–34], поширенні християнських і національних ідей [4, с. 35–37], розвитку богословської освіти та виховання священнослужителів [6, с. 24–29], духовному відновленні відпустового місця в с.Кринос, Івано-Франківської області [7, с. 12–13], та єкуменічного життя на Прикарпатті [12, с. 5–7], за що зі сторони Президентів України був нагороджений державними орденами за заслуги перед Україною.

На думку багатьох жителів міста Івано-Франківська, великим єкуменічним скарбом, який залишив єпископ Софрон Мудрий, це перетворення Івано – Франківська на місто єкуменічного порозуміння та діалогу, яке з його ініціативи було посвячено єпископами різних християнських церков під Покров Пресвятої Богородиці, 13 жовтня 2002 року [13, с. 22–23].

Слід відзначити ще одну характерну особливість, що в далеких 90-их роках о. Софрон Мудрий, одним із перших повернувшись із Європи в Україну намагався впроваджувати загально європейські християнські цінності чим започаткував розвиток європейської ідентичності українців на Прикарпатті, а також працював не покладаючи рук над розвитком української національної ідеї, так 1 січня 1999 року, владика Софрон Мудрий промовив так: «...тож нині кличе до нас Тарас Шевченко: «Схаменіться! Будьте люди! Бо лихо вам буде!» Свою Україну любіть!, любіть її, як казав Тарас Шевченко, во время люте, в останю, тяжкую мінуту за неї Господа моліть» [12, с. 35–36].

Висновки. Владика Софрон Мудрий – це людина великого життєвого досвіду, надзвичайної доброти і любові до людей. Його праці навіть після смерті, мають свої читачів та прихильників не тільки серед греко-католиків, чи православних, архієрея Софрона з радістю читають люди різних конфесій де кожен може відшукати неначе щось написане для нього, особисте, а останні праці його життя, п'ятитомник проповідей та повчань при різних потребах та обставинах «Слова», є неначе вінцем його науково-проповідницької праці, рецепт втілення єкуменічних ідей, його «лебединою піснею» де він намагається поділитися із читачем своїм досвідом, життям та примирити тих, які роками не розмовляли між собою.

Єпископ Софрон Мудрий був і залишається видатним діячем Церкви, який немало зробив для її розвитку. Він був: великим суспільно-політичним, культурно-просвітницьким та релігійним діячем Української Греко-Католицької Церкви. З постаті єпископа можемо розглядіти великого вчителя багатьох поколінь науковців, священників, в Україні та в світі. З під його пера вийшло багато наукових монографій, статей, досліджень, реколекцій, повчань. Його знали і поважали як священника, єпископа, наставника, філософа та інтелектуала. Значний вклад він зробив у розвиток Української Греко-Католицької ще у часи радянського союзу, коли церкви були закриті для українців, він через радіо Ватикан приходив у кожную українську родину, щоб її зігріти, потішити, примирити.

Єпископ Софрон зробив вагомий внесок у розвиток єкуменічного діалогу на території Прикарпаття. Завдяки йому розпочала діяльність міжконфесійна єкуменічна рада Церков Прикарпаття. За наполяганням владика Софрона була досягнуто певного діалогу з Предстоятелем тодішньої УПЦ КП Філаретом, який здійснив два візити на Івано-Франківщину. Було започатковано, за його ініціативи, присутність на богослужіннях, представників різних конфесій на національних чи релігійних заходах. Неможливо було уявити, як би склались обставини в єкуменічному діалозі на Прикарпатті, якби не було владика Софрона Мудрого. Одні з незабутніх слів владика Софрона, які він часто повторював, звучали так: «Будьмо людьми, аж потім будьмо вже християнами».

Список використаної літератури

1. Каськів О.В., Наукова діяльність Єпископа Софрона Мудрого, *Scientific Journal «Virtus»*, Issue # 35, June, 2019, С. 25–27.
2. Каськів О., Майка В. Вплив Єпископа Софрона Мудрого на семінарійну формуцію та кадрову політику в Івано-Франківській єпархії. Науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого «Добрий Пастир». Богослов'я. Філософія. Історія : статті. № 16. Івано-Франківськ, 2021. С. 10–26.
3. Каськів О.В., Роль єпископа Софрона Мудрого в реорганізації Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту в Івано-Франківську Теологічну Академію (1994–2014 рр.), Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, С. 55–61.
4. Каськів О.В., Вплив єпископа Софрона Мудрого на видавничу діяльність в Українській Греко-Католицькій Церкві, Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 44, С. 34–40.
5. Каськів О.В., Вплив отця Софрона Мудрого на розвиток проповідництва в Українській Греко-Католицькій Церкві (1960–1993 рр.) Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 43, С. 32–38.
6. Каськів О.В., Бурдиляк В., Особливості навчального процесу та формації священиків в Івано-Франківському Теологічно-Катехитичному Духовному Інституті – Івано-Франківській Теологічній Академії під керівництвом владики Софрона Мудрого. Науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого «Добрий Пастир». Богослов'я. Філософія. Історія: статті. № 19/1. Івано-Франківськ, 2024. С. 22–36.
7. Каськів О.В. Прощі як один із елементів відновлення відпустового місця в селі Крилос 1989–2018 рр. Науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого «Добрий Пастир». Богослов'я. Філософія. Історія: статті. № 18. Івано-Франківськ, 2023. С. 9–19.
8. Назарчук Д. Рада церков забезпечуватиме злагоду. URL: <http://www.golos.com.ua/article/139025>.
9. Мудрий С. Слова. Випуск третій. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2008. 350 с.
10. Мудрий С. Під опікою Божого Провидіння. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 216 с.
11. Мудрий С. Публічне право Церкви і конкордати. Жовква: Місіонер, 2011. 192 с.
12. Мудрий С. Слова. Випуск перший. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2002. 191 с.
13. Мудрий С. Слова. Випуск другий. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2004. 209 с.
14. *Codex canonum ecclesiarum orientalium*. Libreria editrice Vaticana, 1995.

ECUMENICAL ACTIVITY OF BISHOP SOFRON MUDRYI**Oleg Kaskiv, Yurii Hural***Ivano-Frankivsk Academy of Ivan Zolotoustyj,**Department of Theology Studies,**Scientific and Research Institute of Canon Law**Sofron Mudryy str., 22, 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine**<https://orcid.org/0000-0003-1304-9463>*

This article examines a question that is quite relevant at the current time – the ways of ecumenical relations of various Churches by Bishop Sofron Mudryi of Ivano-Frankivsk, especially the UGCC and the UOC KP in 1994–2010.

In November 1994, Fr. Sofron Mudryi came to his homeland on a permanent basis, and more specifically to the city of Ivano-Frankivsk, where he personally implemented the reorganization of the Ivano-

Frankivs'k Spiritual Seminary, which is the cradle of spiritual life in Subcarpathia. After his episcopal ordination in 1996, Bishop Sofron began his canonical visitations, seeing in the parishes many disputes between the Orthodox faithful of UOC, UAOC, UOC KP and Greek Catholics. Then he began his new ministry of ecumenical interfaith dialogue.

Bishop Sofron understood the great need for peaceful coexistence of people belonging to different faiths, stressing the importance of not falling into the extremes of disputes or divisions, but trying to seek reconciliation and unity in various ways.

Bishop Sofron saw no obstacles before him and contacted Patriarch Filaret directly to talk with him about this painful topic, and this dialogue brought a lot of success in solving the difficult problem.

Also, during the episcopate, Sofron Mudryi initiated the participation of various denominations in events of a national or religious nature on the territory of Subcarpathia. Particularly frequent religious services on the occasion of national holidays and Epiphany.

Under Bishop Sofron, an interdenominational ecumenical council was formed in Ivano-Frankivs'k in 1997, thanks to which the gradual resolution of those "obstacles" between the Orthodox and Greek Catholics, which arose in the beginning after the full legalization of the Churches, began.

In his preaching, there were calls for unity, especially for the national idea of Ukrainian society, because religious and state unity are interconnected. He sacrificed all his strength, material resources and time to establish peace and mutual understanding in the parishes, especially where two denominations are present in the same church. The bishop was not afraid to turn to the state authorities to help them solve the issue of religious confrontation.

Key words: Bishop Sophron Mudryi, Patriarch Filaret, ecumenical dialogue, priests.

УДК [233-24:008:141.1:17] (477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.13>

ВПЛИВ ВЕДИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І МЕТААНТРОПОЛОГІЇ НА ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ

Андрій Клименко

*Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
Навчально-науковий інститут філософії та освітньої політики,
кафедра соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики
вул. Пирогова, 9, 01601, м. Київ, Україна*

Сьогодні в школах та в університетах не вивчають основи створення благополучної сім'ї, науку виховання добродійного потомства і взаємин в родині. Не розповідаються про обов'язки матері та батька, чоловіка та дружини. Не вивчається краса вчинків і краса відносин. Замість цього робиться акцент на фізико-технічних науках, нанотехнологіях та програмуванні технічного забезпечення, яке без належного виховання може призвести до знищення всього живого на планеті.

Інститут сім'ї в Україні майже в деактуалізованому стані. Сімейний кодекс не забезпечує конструктивного виховання дитини, тому що це виховання потребує традицій, завдяки яким виховується добродісна людина. Сьогодні ці традиції втрачені на фоні проблеми самоідентифікації, економічної кризи та війни.

Ведична філософія, яка корелює з сучасною метаантропологічною методологією, може зміцнити інститут сім'ї, тому що саме в ведичній філософії значно ширше описана наука виховання добродійних людей та обов'язки членів сім'ї. Про це нам розповідають чакра-від'я, аюрведа, ведична етика, філософська антропологія, психологія.

Веди є об'єктом пильного вивчення, і в науковій літературі їм приділяється значна увага. Проте ведична культура як феномен недостатньо вивчена, тому необхідна пильна увага не лише схождознавців, але і філософів. В тісній співпраці ведична філософія та метаантропологія здатні розширити знання про рівні людського буття та свідомість.

Ведична філософія та метаантропологія (вчення про буденний, граничний та метаграничний виміри буття людини) завжди викликали неабиякий інтерес та зацікавлення не лише з боку науковців, а й у пересічних людей. Адже це не просто міфи, легенди, перекази, а це, насамперед, живий життєвий досвід, практична філософія, яка є актуальною та корисною для кожного покоління.

Аналізуючи філософські засади ведичного світогляду, більшість вчених прийшли до такого висновку: між недотриманням ведичних принципів та сучасними кризовими явищами існує прямий зв'язок.

Ключові слова: веди, сім'я, метаантропологія, буденне буття, граничне буття, метаграничне буття, світогляд, виховання, етикет, етнос, самоідентифікація, буття, свідомість, культура.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що дослідження ведичної філософії та метаантропології, їх тісна взаємодія є надзвичайно актуальним та корисним. Практичне застосування їх основ, втілення та розвиток на теренах України зможе допомогти покращити стосунки, відкрити шляхи до самопізнання, допомогти кращій комунікації та взаєморозумінню. Ведична філософія та метаантропологія можуть актуалізувати розвиток інституту сім'ї, адже саме в сім'ї можливе добродійне потомство, розподіл обов'язків членів сім'ї, приклади гармонійних щасливих стосунків, краса вчинків.

Мета статті – аналіз можливостей подолання кризових явищ, які виникають в сім'ї, за допомогою ведичної філософії та метаантропології.

Перш, ніж ми проаналізуємо зв'язок ведичної філософії та метаантропології і їх вплив на сімейні стосунки, визначимо основні поняття дослідження.

Метаантропологія – це вчення про межі буття людини, його екзистенціальні виміри та умови комунікації в цих вимірах [13, с. 143–145].

Люди з буденним світоглядом [13, с. 30] не мають достатнього критичного мислення для того, щоб адекватно сприймати інформацію, що надходить до них, тому можуть приймати все, що вони почули, некритично. Люди з особистісним світоглядом [13, с. 166] належать до граничного виміру буття. Вони більш самостійні, але вони це роблять заради пізнання, влади, або творчості. Люди з філософським світоглядом [13, с. 197] метагранічного виміру буття обирають не ті цінності, що їм нав'язують, а ті цінності, які близькі їхньому духовно-душевному моральному стану [11, с. 121].

В буденному бутті панує воля до самозбереження та продовження роду. Саме в цьому вимірі буття людина має буденний світогляд. Цей світогляд не критичний, не самостійний, не творчий. В граничному бутті панує воля до пізнання, творчості та влади. Тут ми маємо особистісний світогляд. Він критичний, самостійний, здатний до саморозвитку та творчості [13, с. 196].

Третій рівень – метагранічне буття з філософським світоглядом [13, с. 33]. Тут панує воля до свободи, любові, до прийняття Іншого і розвивається філософський світогляд – самостійний, творчий, критичний, системний. Таким чином, ми маємо три типи світогляду людини, які корелюють з трьома рівнями буття: буденним, граничним, метагранічним.

Люди граничного і метагранічного буття прагнуть розвиватися. Але, якщо люди граничного буття це роблять для влади, пізнання чи творчості, то люди метагранічного буття розвиваються для душі і відштовхуються від своїх ціннісних переконань. Саме життя їх змушує розвиватися, але не для себе, – для інших, для того, щоб бути корисними для цього світу, щоб брати відповідальність за інших.

В буденному бутті людина толерантна через страх [13, с. 30]. В граничному бутті [13, с. 31] людина виявляє толерантність з мотиву поваги до себе та до Іншого. В метагранічному бутті людина розвинена духовно, вона виявляє толерантність до Іншого, але не через страх, а тому, що вона поважає Іншу людину глибинно, на рівні особистості і на рівні духу.

Людина метагранічного буття постійно розвивається і має інший характер, інші цінності. Вибір у людини завжди залишається, і вона може повернутися з метагранічного в граничне буття, а з граничного в буденне. В цьому полягає свобода вибору. Чим вищий рівень буття, тим стійкіші морально-етичні цінності людини.

Метагранічне буття [13, с. 33] – це не трансценденція, це антропотрансценденція, це рівень, якого досягає людина внаслідок свого розвитку. Людина може досягти метагранічного буття в будь-якому віці, а може зовсім не досягти його. В метагранічному бутті людина має цінності кохання та дружби. Вона ніколи не зрадить свого друга, свою любов, тому що вона до цього йшла свідомо, вона це вибудовувала. В цьому полягає краса відносин [5, с. 169].

Але якщо людина метагранічного буття вважатиме, що вона вже всього досягла, то швидше за все, вона опуститься в граничне буття. Людина метагранічного буття стоїть на шляху постійного становлення та розвитку, але вже з певними цінностями, такими як: цінність кохання та дружби, цінність краси вчинків, гуманізму, краси стосунків, добра, але аж ніяк не цінності людиноненависництва тощо.

В людини буденного буття може бути певна гармонія і цілісність, і в своєму примітивному розвитку ця людина по-своєму щаслива. Це її вибір, вона має на це право. Людина

граничного буття в своєму прагненні до влади, пізнання чи творчості часто може бути самотньою. Близькі люди можуть назвати її егоїстичною, і найчастіше це справді так, тому що на відміну від людини метаграничного буття, людина граничного буття розвивається не заради себе та Іншого, а лише заради себе [13, с. 31].

Тому світогляд людини граничного буття називають особистісним, сфокусованим на свою особистість. Коли людина граничного буття йде шляхом прагнення влади, досягнувши метаграничного буття, вона може стати загально визнаним героєм. Коли людина граничного буття йде шляхом прагнення до пізнання, досягнувши метаграничного буття, вона може стати загально визнаним святим. Коли людина граничного буття йде шляхом творчості, досягнувши метаграничного буття, вона може стати загально визнаним генієм [13, с. 49].

Але лише одиниці досягають гармонії в розвитку, будучи одночасно і генієм, і героєм, і святим. Такі особистості навчилися гармонійно розвивати в собі і критичне, і творче, і моральне мислення, чому і повинна вчити філософія.

Методологія метаантропології дає розуміння того, яким чином можна безболісно для себе та для інших відкривати шляхи переходу в граничне та метаграничне буття, а також показує, як ті чи інші феномени людського буття виявляють себе на різних рівнях – в буденному, граничному та в метаграничному бутті.

Звернемося до ведичної культури і її цінностей. Ведична культура серед вчених сходознавців зарекомендувала себе переважно позитивно. Але що таке в розумінні сходознавства ведична культура? Переважно, це індійська ведична філософія, яка складається з шести філософських систем: ньяяї, вайшешика, гаутама, патанджалі, веданта, чарвака локаята [9, с. 25].

Всі ці шість систем мають свою специфіку та різняться кінцевими цілями. Але всі ці шість систем, так чи інакше, пов'язані з Ведами та з ведичною літературою. Проте, сходознавцям також відомі слов'янські веди або слов'янські ведичні філософські системи. Сьогодні ми маємо три основні гілки ведичних філософських систем: Покон Рода Всевишнього; Книга Словена; Книга Велеса [1, 14].

Початок метафізичної філософії чотирьох Вед отримало своє продовження та розвиток в подальшій ведичній літературі. Ведичні філософські системи дбають про такі якості характеру, як цнотливість, вірність чоловіка та дружини один одному, тримання в вузді своїх пристрастей, почуттів та емоцій, шанування батьків, старших; піклування про молодших в цьому дусі. Ведична філософія вчить ставитися до батьків як до богів, а до дітей – як до втілення та продовження роду богів [6, с. 259].

Ведична філософія визнає теорію і практику реінкарнації. Вона зберегла свою основу, на яку накладаються ведичні традиції, що дійшли до нашого часу і придбали нові відтінки, що підтверджують високу мораль Сходу, визначають її життєстійкість і одночасне поєднання своєрідності та універсалізму, традиціоналізму та новаторства.

Веди, або як їх зараз прийнято називати, «Індійські Веди» – найдавніші писання, що несуть мудрість. Вони містять інформацію про всі сфери людського життя, починаючи з правил харчування, сімейного кодексу, закінчуючи будівництвом космічних літаків. Відомо, що структуру побудови сучасних літаків вчені взяли з віманіка-шаштри [2], що збереглась в Індії.

Початок метафізичної філософії чотирьох Вед отримало своє продовження та розвиток в подальшій ведичній літературі. Сьогодні сенсаційним є шокуюче відкриття дивним чином забутих слов'янських Вед. Всі разом – індійські і слов'янські Веди відкривають нам цікавий, повчальний, дивовижний, фантастичний світ ведичної цивілізації, яка охоплювала земні континенти за часів античності.

Сучасна освітня філософська система, нажаль, працює на користь технічних наук, але не на користь гуманітарних. Це можна виправити за допомогою наукового експерименту, запровадивши ідеї про ведичні філософські системи в освітню програму. Цей експеримент може підтвердити той факт, що сучасній освітній системі необхідне не дистанційне навчання, а привнесення давно забутих істинних предметів у живій зустрічі.

В навчальний процес варто ввести разом з фізикою та хімією етику відносин чоловіка та жінки, обов'язки майбутніх чоловіка та дружини, матері та батька. Тих, кого зацікавлять технічні науки, підуть навчатись в технічні ВНЗ, гуманітарії – в гуманітарні.

Ведичні філософські системи є гуманітарними науками, хоча деколи в них зустрічаються основи хімії, фізики, математика, наприклад, у випадку з астрологією. Ведичні філософські системи, не дивлячись на те, що вони змагаються одна з одною за авторитет, в будь-якому варіанті, – чи то слов'янські Веди, чи Індійські, значно покращають морально-етичні засади учнів, їх здоров'я та дух. Інтелект та сучасні технології без етико-моральних засад призводять до пагубних соціально-політичних наслідків, таких як війни, епідемії, катаклізми, дефіцити і т. д.

Ведична астрологія відрізняється від сучасної раціональної астрономії тим, що не просто рахує зірки та їх відстань одна від одної, а допомагає людині в виборі сприятливого часу для тієї чи іншої справи, допомагає в виборі партнера, попереджає негативні події, орієнтує в визначенні професійної орієнтації.

Всім відома теорія арійського вторгнення в Індію приблизно сім тисяч років тому має як багато прихильників, так і супротивників. Але сама теорія має право на існування. Порівняння слов'яно-арійських та індійських Вед схиляє до висновку про те, що теорія арійського вторгнення в Індію дуже схожа на правду. Філософи Кант та Гегель, автор філософії ненасилля Ганді, визнавали Веди джерелом широкого кола знань.

Ведична філософія та культура – це не якість абстрактне поклоніння атману або духу, не сліпе поклоніння богам, не гончарство зі слонами та списами, хоча і ці явища описані в ведичній філософії. В ведичній філософії можна знайти описи зоряних війн, описи міжгалактичних кораблів та надсучасні технології. Про це свідчать Віманіка-шастра, Пурани, Махабхарата [8], Слов'янські Веди.

Дослідники ведичної культури схиляються до думки про те, що ведична культура в Київській Русі до християнізації існувала не просто в книгах, а була віросповіданням всіх і кожного, адже недарма так схожі загальні культура та мова країн, де була поширена ведична культура [3, с. 43]. Багато стародавніх книг та манускриптів говорять про те, що ведична філософія та культура були поширені по всій земній кулі.

На превеликий жаль багато представників сучасної офіційної науки досі схиляються до загальноприйнятої історії, де йдеться про те, що наші предки були варварами і т.п. Багато вчених досі притримується теорії Чарльза Дарвіна.

Сьогодні ми маємо багато очевидних артефактів, які показують наявність надзвичайних технологій будівництва, приклад тому – ті ж самі піраміди в Єгипті та в інших частинах світу. Ведична філософія визнає ідею реінкарнації. Порівнюючи ведичне знання про чакрову систему людини із метаантропологією, можна провести наступну паралель.

Людина буденного буття з буденним світоглядом в ведичній системі координат – це людина, розвиток якої зупинився на кореневій муладхарі-чакрі, яка відповідає за інстинкти, страх, виживання, самозбереження та продовження роду.

Людину з таким світоглядом називають інстинктивною. Людина граничного буття з особистісним світоглядом в ведичній культурі відповідатиме людині, свідомість якої сфокусована на свадхістхана, маніпура чакрах. Якщо людина прагне творчості – вона йде шляхом свадхістхана-чакри; якщо влади – маніпура-чакри; пізнання – маніпура та вішудха чакр.

Людина метаграницного буття з філософським світоглядом в ведичній культурі відповідатиме такій, свідомість якої перебуває на рівні анахати, вішудхи, аджна, свадхістхана чакр. Кожній чакрі відведено свої вікові рамки, в яких та чи інша чакра входить в роботу відповідно до регламенту, що записаний в генетичний код людини. Знання чекраведи може бути використане при вихованні дітей, тому що згідно з Ведами, кожні 7 років людина проходить уроки кожної з семи чакр, помножених на підчакрові семиступеневі рівні свідомості.

Порівнюючи ведичну культуру та метаантропологію, можна провести паралель між вченням про буденне, границне та метаграницне буття в метаантропології, та вченням про три гуни матеріальної природи в ведичній культурі, де гуні благості буде відповідати метаграницне буття; гуні страсті – границне буття, гуні невігластва – буденне буття.

Сьогодні ми маємо на конвеєрі трансгуманізму дітей, що народилися з пробірки, свідомість яких з малих років можуть під'єднати до віртуального світу. Але завдяки тісній співпраці ведичної філософії та метаантропології, ми маємо альтернативу «світлому майбутньому».

Незабаром ми можемо вийти на вулицю, і нам складно буде розрізнити, хто перед нами – біомашина-кіборг, чи справжня людина. Якщо дослідникам в індустрії нанобіотехнологій вдасться транслювати людську свідомість на електронний носій, то фільми «Матриця» та «Термінатор» незабаром можуть стати нашою реальністю.

Якщо людина з буденним світоглядом сьогодні не замислюється про сенс свого існування, не звертається до питань про свої духовні витоки, то, коли вона прокинеться в комп'ютерній реальності, в фізичному світі їй на голову одягнуть електронний шолом, а тіло під'єднають до автономного забезпечення фізичного існування, то в штучній реальності буденна свідомість навряд чи буде рефлексувати про питання свого духовного коріння.

Висновки. Ведична культура і метаантропологія корелюють в описі рівнів свідомості та світогляду людини, вимірів буття. Не лише чакровіда, а й інші санскритські тексти можуть доповнити уявлення про такі поняття, як культура стосунків та краса вчинків. Стародавнє вчення Вед, що зберіглося в древніх ведичних текстах, в древніх рунічних германо-скандинавських і слов'янських сагах не втратило актуальності сьогодні, і може бути використане, доповнене та розвинене в сучасній філософії, зокрема в філософській антропології.

Прийняття законопроектів на рівні держави, котрі так чи інакше формують в молоді ініціативи щодо впровадження нових власних правил життя, котрі руйнують гендер та традиційні споконвічні сімейні культурні цінності, – псує особисте, і зрештою суспільне життя країни. Ведична культура та метаантропологія в тісній співпраці можуть використовуватися для розвитку особистості, для допомоги в самореалізації особистості, для розвитку загальнолюдських цінностей.

Список використаної літератури

1. Веда Прави. Покон Рода Всеvyšнього. Суть 1-2. Ведические сказания славян : 3-е изд., доп. и уточн. : ООО ИД «Роса», 2013. 320 с.
2. Віманіка-шастра. Електронний ресурс. URL: <https://coolib.com/b/161661/read>
3. Губерначук С. УКРАЇНСЬКА МОВА І САНСКРИТ. Київ. Видавництво «Фенікс» 2018. 352 с.
4. Довгич В. Космос древньої України. Трипфілля – Троянь: Мітологія. Філол. Етногенез VI тис. до н.е. – I тис. н.е. Київ : Книга, 1992. 303 с.
5. Крилова С. Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Київ, КНТ 2019. 563 с.
6. Ману-самхита. Електронний ресурс. URL: Zakony_Manu.pdf (chtyvo.org.ua).

7. Матвеев В. О. Кришнаїти в Україні. Проблеми і тенденції культурно-релігійного діалогу. Київ : Міленіум, 2005. 230 с.
8. Махабхарата. Електронний ресурс. URL: Mahabharata_Knyha_persha_Adiparva.doc (live.com).
9. Мюллер Ф.М. Шість філософських систем. Електронний ресурс. URL: «Філософські школи Давньої Індії» (studfile.net).
10. Наливайко С. І. Кришна й Україна. Український світ. 1994. № 1–2. С. 34–37.
11. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 4-е видання, виправлене і доповнене. Київ, КНТ 2022 405 с.
12. Хамітов Н. Філософська антропологія: світовий та вітчизняний контексти. Стаття. ISSN 1027-3239. Вісн. НАН України, 2021, № 5.
13. Хамітов Н.В. , Крилова С. А. Людина і культура. словник. Київ, КНТ. 2022. 295 с.
14. Bostrom N. How Long Before Superintelligence? International Journal of Futures Studies. Vol. 2. 1998. P. 12–15.
15. Kurzweil R. The age of spiritual machines. New York : Viking, 1999. 400 p.
16. Hindus Solve South America's Greatest Mystery-2 (Post No. 8850). Tamil and Vedas : A blog exploring themes in Tamil and vedic literature. URL: <https://tamilandvedas.com/tag/peru/>
17. The Vedas. World History Encyclopedia URL: https://www.ancient.eu/The_Vedas
18. Read online Vedas Slavs. What is the Slavic-Aryan Vedas. Onemagic URL: <https://onemagic.ru/en/charms/read-the-online-vedas-of-the-slavs-what-is-the-slavonicaryan-vedas.html>

INFLUENCE OF VEDIC CULTURE AND META-ANTHROPOLOGY ON THE FORMATION OF FAMILY VALUES

Andriy Klymenko

*State University named after Mykhailo Drahomanov,
Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy,
Department of Social Philosophy, Philosophy of Education and Educational Policy
Pirogov str., 9, 01601, Kyiv, Ukraine*

Today, schools and institutes do not study the science of creating a prosperous family, the science of raising virtuous offspring, the science of relationships. The duties of mother and father, husband and wife are not studied. The beauty of actions and the beauty of relationships are not studied. Instead, emphasis is placed on physical and technical sciences, on nanotechnology, and on the programming of technical equipment, which without proper education can ensure the destruction of all living things on the planet.

The institution of the family in Ukraine is almost outdated. The family code does not provide a constructive upbringing of the child, because this upbringing requires a tradition in which a virtuous person is brought up. Today, this tradition is lost against the background of the problem of self-identification, against the background of the economic crisis, against the background of the war.

Vedic philosophy, which correlates with the modern methodology of meta-anthropology, can strengthen the institution of the family, because it is in Vedic philosophy that the science of raising virtuous people and the duties of family members is described much more broadly. Chakra-vidya, Ayurveda, commandments of the gods, Vedic ethics, responsibilities of varnas and castes, philosophical anthropology, psychology tell us about this.

The Vedas are the object of close study, and considerable attention is paid to them in the scientific literature, but the Vedic culture as a phenomenon is not sufficiently studied, and close attention is needed not only by orientalists, but also by philosophers in general. In close cooperation, metaanthropology and Vedic philosophy are able to expand knowledge about the levels of human existence and consciousness.

Key words: vedas, meta-anthropology, existence, existence, worldview, education, etiquette, ethnos, self-identification, existence, consciousness, culture.

УДК 14:5+294.38

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.14>

ІНСТИТУТ РОЗУМУ ТА ЖИТТЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ПЛАТФОРМА ДІАЛОГУ БУДДИЗМУ І НАУКИ

Ігор Колесник

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії культури
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

В умовах глобалізації буддизм демонструє відкритість до діалогу із різними культурами. Потрапляючи на Захід, він адаптується, змінюється і створює власну візію майбутнього людства. Спершу школи і вчителі тхеравади (Шрі-Ланка, Тайланд, М'янма), згодом магаяни (Китай, Корея, Японія) захоплюють увагу західної аудиторії, інтелектуалів, потрапляють до популярної культури. Ваджраяна, яка репрезентується переважно тибетськими школами долучається до цього обміну ідеями найпізніше – у другій половині ХХ ст. Завдяки активній діяльності Далай Лами XIV буддизм набув ще більшої агентності у міжкультурному діалозі, а також можливість розвивати власний філософсько-антропологічний проект.

Фундаментом візії людини майбутнього згідно із буддійським вченням став Інститут розуму і життя. Цей інститут став майданчиком для зустрічі західних науковців із різних галузей, мислителів, філософів із буддійськими фахівцями, вчителями, філософами. У статті ми розглядаємо і аналізуємо основні цінності, світогляд, ініціативи та публікації, які виникли у межах Інституту розуму і життя.

Серед основних тем, які в Інституті закладено до ядра проектів майбутнього: повернення людині надійних інструментів для зцілення, пізнання, добробуту і розвитку (для цього розгорнуто активну співпрацю із нейронауковцями, психологами, філософами для досліджень медитативних практик); нова екологічна парадигма (піклування про навколишнє середовище); партисипативні моделі освіти і економіки (організація таких спільнот, які можуть демонструвати якісно інші способи взаємодії зі світом) тощо. Із цією метою розгорнуто різні майданчики і формати обміну ідеями, які допомагають винайти, випробувати у локальних середовищах або лабораторіях, а згодом перенести досвід і результати у глобальні виміри.

Інститут розуму і життя може бути прикладом того, як буддійське вчення набуває глобального характеру, адаптується та займає своє місце поруч із різними стратегіями розвитку людини у нерозривній єдності зі світом.

Ключові слова: буддизм, філософська антропологія, буддійська філософія, міжкультурний діалог, наука.

Зустріч Заходу із буддійською традицією є одним із найцікавіших феноменів кінця ХІХ ст. Процес знайомства і налагодження діалогу відбувався у кілька важливих етапів: 1) колоніальний період («відкриття» і конструювання буддизму для західної аудиторії) [1]; 2) період знайомства із тхеравадою і дзен-буддизмом; 3) поява тибетської буддійської діаспори. Хронологія умовна, оскільки подій було значно більше, але для зручності у нашому дослідженні і легшого сприйняття масштабу цілком пасує.

Стаття присвячена розгляду саме третього етапу у діалозі буддизму із Заходом, а саме його інституційній формі, що виросла на основі ініціативи Далай Лами XIV, Франциско Варели і Адама Енгла у 1987 р. Йдеться про Інститут розуму і життя (англ. Mind and Life Institute), що офіційно розпочинає свою діяльність у 1991 р.

Увага до цієї інституції зумовлена тим, що вона створена в якості майданчика для діалогів поміж буддійськими вченими-практиками і західними науковцями із різних галузей. Окрім значної кількості конференцій, семінарів, публікацій також особливу роль Інститут виконує у формуванні агентності, суб'єктності буддійського вчення як особливої системи знання про людину та її відносини із соціумом, світом загалом.

Важливе значення Інститут відіграє для сучасної філософії науки, епістемології та інших галузей філософського знання, оскільки тут ми можемо спостерігати тривкий процес спільного розуміння, демаркації підходів, методів, своєрідний симбіоз моделей пізнання тощо. Діалоги у межах Інституту до певної міри слугують також свідченням у зміні парадигми у гуманітарних та прикладних науках. Прикладом такої зміни, на думку Алана Воллеса є взаємообмін поміж нейронауками і буддійською контемпліативною традицією [26].

Інститут розуму і життя – це неприбуткова організація, офіційно зареєстрована у США у 1991 р. Основна мета цієї організації – налагодження діалогу між буддизмом і західними науковцями, що має спричинити появу нових візій щодо природи людини, її свідомості та місця у світі. Один із співзасновників Інституту Адам Енгл зазначив, що організатори закладали в основу діяльності «легітимізацію наукових досліджень медитації» [4]. У його баченні буддизм і західна наука є великими традиціями пізнання. Акцент в обох традиціях є емпіричним, однак наука більше орієнтується на матеріальний підхід, а буддизм на медитативний. Завдяки Інституту користь отримують обидві сторони: наука знайомиться із альтернативною багатою традицією контемпліативних практик і отримує доступ до безпосередніх носіїв, «олімпійських спортсменів медитації» [4]; буддизм отримує доступ до широкої палітри наукових досліджень мозку, нервової системи, фізіології людини. Таким чином Інститут відіграє функцію своєрідного перекладача знання для двох епістемологічних систем.

Окрім діалогу між наукою і буддизмом, також закладалася ідея у наданні доступу освіти до контемпліативних практик, їхнього позитивного впливу на здоров'я. Значну частину уваги діячі Інституту приділяли методикам тренування співчуття, емоційного інтелекту, які мають лягти у основу більш гуманного, людяного підходу у соціальних середовищах.

Згідно із інформацією на інтернет сторінці Інституту, Далай Лама XIV (духовний лідер і філантроп), Девід Енгл (юрист і бізнесмен) і Франциско Варела (науковець і філософ) «зрозуміли, що наука презентує домінуючі рамки для досліджень природи реальності і є сучасним джерелом знання, яке покращує життя людей і планети» [21]. Саме із цього усвідомлення народилася перша фундаментальна ідея організації: яким буде наслідок поєднання наукового дослідження і трансформуючої контемпліативної мудрості буддизму?

У картині світу, як її сприймають засновники, наука продукує «об'єктивне», а контемпліативні традиції (в цьому випадку буддизм) створює «суб'єктивне» знання. Обидві системи мають свої переваги і слабші сторони. У глобальних умовах важливим є визнання вразливостей, а також покладання на кращих фахівців у відповідних царинах. Науковці можуть покладатися на знання буддійських практиків, а буддисти поєднувати власні спостереження із значно розвиненішою системою знань про світ фізичний. Тобто Інститут не лише дає можливість діалогу поміж сильними сторонами науки і буддизму, але поміж їхніми вразливостями. Наука також у цьому випадку додає «суб'єктивне» знання до загальної картини світу, досвідчування, формування візії реальності, долаючи методологічне «табу» [25]. Буддизм, окрім наукової методології також отримує можливість вирішити проблему із «буддійським модернізмом» або образом «наукового буддизму», що породжені складною історією презентації цієї складної традиції на Заході в якості просвітницького

проекту [17]. Діалог можливий у тому випадку, коли наука буде відкритішою до альтернативних картин світу, а буддизм постане у його живій, неповторній, синкретичній (щодо релігії, філософії, духовності і наукових засад) формі.

Інститут маніфестує певний комплекс цінностей, які розвиває у власних ініціативах: співчуття (прагнення зменшити страждання живих істот); інтегральність (повага, прийняття, довіра одне до одного); цікавість (відкритість до незнаного); інклюзія (прийняття і відкритість до різних перспектив, які збагачують спільноту); досконалість (прагнення до саморозвитку через ретельність і рефлексію).

Важливими складовими світогляду учасників Інституту є боротьба із расизмом, ксенофобією, відчуженням, сексизмом і усіма формами іншування, які перешкоджають діалогу. Для долання цих проявів у межах власної організації також було запроваджено принципи рівності, різноманіття та інклюзії, а згодом започатковано власні програми лідерства та наставництва для підтримки аналогічних цінностей та ініціатив у глобальному світі. Мотивація Інституту пов'язана не лише із власне історією тибетської діаспори у вигнанні, а із сучасним глобальним запитом на нову етику співчутливості та відкритості до діалогу. У цьому випадку йдеться про певні форми ангажованого буддизму, який реагує на виклики часу і епохи. На мою думку, саме така форма ангажованого буддизму може слугувати хорошою основою для адаптації традиційних форм буддизму до політичних, етично-правових, економічних і соціальних умов Заходу.

Цінності зумовлюють стратегічні напрями Інституту: особистий добробут; співчутливі спільноти; єдність людина-природа. У першому напрямі йдеться насамперед про контемплативні практики і їхнє застосування у сферах освіти та охорони здоров'я. Значна частина Діалогів присвячена цій тематиці під різними кутами і за участі спеціалістів із різних галузей науки: нейронауковці, психологи, освітяни тощо. У другому напрямі йдеться про створення спільнот, у яких природно плекаються співчутливі погляди, цінності, поведінка і взаємодія поміж людьми. Значною мірою середовища зумовлені застосуванням практик медитації. Нарешті, третя стратегія пов'язана із екологічною проблематикою у сучасному світі: розвиток повноцінної особи, включеної у сприятливі середовища логічно веде до здорового співіснування із природою, у природі. Йдеться про розвиток відповідальності, яка не лише обертається навколо інтересів людини як виду. У цій «світоглядній» складовій маніфесту Інституту помітним стає власне практичний акцент – не лише інтелектуальний інтерес у діалозі із наукою, а побудова нової, альтернативної платформи для людського життя у новій екологічній парадигмі. Контемплативні практики відіграють ключову роль у цій історії, оскільки трансформують особу і її особистий світогляд у краще адаптовану, чіткішу форму буття у світі.

Ціннісне ядро і стратегії реалізуються за допомогою кількох важливих ініціатив. Ключова і первісна – це Діалоги із Далай Ламою XIV, які розпочалися у 1987 році і тривають до сьогодні. Спільна ідея усіх Діалогів: зустріч буддизму і західних науковців, обмін інформацією, спільне збагачення, зміни і подальше застосування результатів. Зазвичай зустрічі відбуваються у форматі промов окремих науковців, а також чергуються дискусіями поміж ними та різними буддійськими вченими. Серед найвідоміших учасників Діалогів були: Франциско Варела, Антоніо Дамасіо, Роберт Сапольські, Елеонор Рош, Роберт Лівінгстон, Алан Воллес, Тубтен Джінпа, Джек Корнфілд, Джон Кабат Зінн, Деніел Гоулмен, Кліффорд Серон, Джером Енгел, Чарльз Тейлор, Річард Девідсон, Артур Зайонц, Антон Зайлінгер, Пол Екман, Маг'є Рікард, Антуан Лутц, Джордж Дрейфус та інші. Окрім філософів, нейронауковців, фізиків, математиків, істориків, соціологів, економістів, психологів, освітян до Діалогів долучалися також волонтери, активісти, соціальні працівники,

медики. Залежно від теми формувалися відповідні вибірки спеціалістів, які перетворювали дискусії на живу взаємодію людей практиків у своїх сферах.

Ще однією платформою стала ініціатива «Поєднання розуму і життя» (із 2023 року). Це серія розмов на конкретні теми особистого розвитку, соціальної організації, на межі різних наукових галузей. Тривалість такої розмови до 75 хвилин, де спершу озвучуються тези, а потім відбувається дискусія.

Також варто згадати ще дві ініціативи: Літній дослідницький інститут (англ. Summer Research Institute) і Програму лідерства і менторства глобальної більшості (англ. Global Majority Leadership and Mentorship Program). Із 2016 р. кожного літа проводиться доволі масштабна інтердисциплінарна школа, де дослідники із різних галузей вибудовують нові довірливі зв'язки. Тут можна зустріти митців, психологів, науковців, філософів, соціальних працівників тощо. Для підтримки молодих спеціалістів із усіх країн світу створено грантову систему, які виділяються на різні цілі: науково-теоретичні дослідження, створення методик у освіті, поєднання мистецтва і науки, застосування медитації у різних соціальних середовищах тощо. Однією із переваг такого підходу є створення наступної генерації співчуваючих візії Інституту фахівців у багатьох сферах науки, освіти і культури. На мою думку, такий підхід має також і недоліки, оскільки є ризик уникати критичних дослідників буддизму, діалогу поміж наукою і буддійським вченням, широкого і необережного застосування медитації у різних сферах діяльності людини. Тобто йдеться про потенційну небезпеку створення «світоглядної бульбашки» зі своєю ієрархією цінностей та знання, а це суперечить маніфестованим цінностям.

Окрім освітніх і дослідницьких ініціатив Інститут активно займається публікацією і апробацією результатів. Бібліографія містить такі теми, як нейронауки і медитація [12; 14], буддійська і західна філософія свідомості [8; 15], вплив медитації на організм людини [3], екологічна тематика [2], науково-перевірені методики тренування співчутливості [5], загальна теорія емоцій і почуттів [6]. Цікавими є розмови Далай Лами із фізиками та математиками [10], зокрема публікація розмов із фахівцями у Масачусетському технологічному інституті [7]. Також окремою темою звучить нова економічна модель, яка ґрунтується на співчутті, емоційному інтелекті та партисипації громад [24].

Завдяки публікаціям можна помітити, що Інститут дійсно продовжує власні глобальні і масштабні стратегії, реалізує засади у конкретних напрямках. Найбільша увага приділена філософії свідомості, нейронаукам і медитації. У цій тематиці багато було зроблено Ф. Варелою, Е. Томпсоном, Р. Девідсоном, А. Лутцом та ін. Далі на основі цих результатів розвивається тематика кращого емоційного і почуттєвого стану, який впливає на добробут і соціальні зв'язки. Зроблено також практичні кроки у створенні методик і програм секулярного характеру, які можна застосовувати у сфері освіти, медицини, науки тощо. Тут багато роботи зроблено Д. Гоулменом, Дж. Кабат-Зіном, Т. Джінпа, А. Воллесом та ін. Інститут також реагує на глобальні виклики, які стосуються кліматичних змін, екологічної свідомості, відповідальнішої економіки, партисипативної освіти, побудови середовищ на засадах гуманістичної етики тощо. Не забувається також тема впливу глобальних умов і Заходу на традиційний буддизм, а тема адаптації і діалогу світоглядних систем залишається одним із ключовим лейтмотивів.

Інститут доволі багато ресурсів інвестує у освітні платформи і відкритість наукових досліджень медитації, буддійської філософії, психології та антропології. «Розум, зв'язок людини і Землі та кліматична криза» – курс, який цілком доступний для усіх бажаючих, які мають доступ до Інтернету та мають середній рівень англійської мови. На курсі вивчаються: розуміння кліматичної кризи; історичні і психологічні передумови кризи; значення

розуму і зміни у парадигмі мислення; зміни у поведінці; інтегральні підходи і стратегії мотивації особистої поведінки у спільних зусиллях щодо долання кризи.

Для наукового дослідження також важливою є ініціатива зі створення порталу із академічними публікаціями друзів Інституту. Одна із проблем, яка виникла у науці – це поширення практики платного або закритого доступу до статей і монографій. Для оптимізації обміну ідеями і подальшого розвитку окремих галузей найвідоміші і провідні спеціалісти погодилися на розміщення матеріалів у Відкритому архіві досліджень розуму і контемплятивних практик [22]. Для широкої аудиторії також існує формат подкасту, де спеціалісти розповідають про власні дослідження у доступній, науково-популярній формі.

Інститут розуму і життя – це інтердисциплінарний місточок поміж двома важливими пізнавальними системами: буддизмом і західною наукою. Спершу саме це було в основі діалогу, а ініціативи будувалися навколо створення агентності, суб'єктності буддизму для Заходу в умовах глобалізації. Однак згодом виявилось, що діалог потрібен не лише поміж буддизмом і наукою, а поміж науковцями різних галузей, поміж теоретичними дослідниками і практиками окремих методик, поміж філософами і активістами. Виміри діалогічності у межах Інституту значно розширилися, що відобразилося на подальшому розвитку ключової тематики. Спершу це була медитація і її вплив на мозок, організм людини, згодом соціальне середовище набуває все більшої ваги, а вихід на глобальну проблематику спричинили кліматична криза, екологічні виклики, пошуки нових економічних, освітніх, політичних моделей.

Для філософії, і зокрема, філософської антропології, особливо перспективними є теми дослідження, вдосконалення розуму людини, що дозволить краще збагнути природу свідомості, а отже і доповнити знання про людину як феномен. Також А. Воллес заклав основи для зміни парадигми, де у дослідження повертається суб'єкт із його досвідом, критичним осмисленням спостережень, практичним застосуванням буддійської або різних форм секулярної медитації. Медитація (контемплятивні практики) додає нову оптику у пізнанні людини, а отже змінює, доповнює, трансформує усі інші виміри, де вона реалізує власний потенціал.

На мою думку, також існують певні виклики перед Інститутом:

1) створення інтелектуальної «бульбашки», де допускать лише голоси прихильників діалогу. Для розвитку необхідні скептичні голоси, критичні зауваги, дослідження, які мають аргументовану альтернативну візію буддизму, його історії, діалогу із наукою. Прикладом можуть бути праці щодо «буддійського модернізму» Еріка Брауна і Девіда МакМагана [20], колоніалізму Річарда Кінга [13], когнітивного імперіалізму Гарольда Рота, а також проблемності діалогу поміж наукою і буддизмом Лопеса, де поглиблюється розуміння складних процесів, які привели буддизм на Захід. А також праці щодо різних медитативних методик, які активно досліджуються у середовищі Інституту, запит щодо ціннісного ядра в умовах корпоративної культури, споживацтва у працях Рональда Пурсера [23] і Джефа Вілсона [27];

2) секуляризація буддизму, яка частково надихається діалогом буддизму і Заходу, не завжди буде йти в інтересах традиційних лідерів. Зокрема поява секулярного буддизму створює додаткове питання щодо форм буддизму, які найкраще пасуватимуть для людей із гуманістичними, демократичними цінностями;

3) у середовищі буддизму на Заході також тривають складні процеси адаптації, трансформації, психологізації і комерціалізації. Інститут як суб'єкт буддійської релігії змушений озвучувати власну позицію, що не завжди просто;

4) за усієї шляхетності і альтруїзму візії майбутнього світу, варто бути обережними із перетворенням світу на «кращу версію» без розмови, без діалогу, без розуміння

контекстів локальних культур і середовищ. Слід враховувати у цій майбутній візії також і тих, хто не погодиться приймати універсальні цінності, схилиться більше до якоїсь іншої, альтернативної картини світу. Війни, пандемії, бідність, соціальна несправедливість не зникають, а як засвідчує новітня історія, мають тенденцію повертатися. Наскільки зміна оптики і розвиток медитативної культури має шанси глобально вплинути на ситуацію, можна перевірити лише із часом.

Інститут розуму і життя – це організація, метою якої є створення майданчиків для діалогу між буддизмом і наукою, усебічної підтримки ініціатив, що сприяють цьому діалогу, обміну ідеями, методами. Стратегічні цілі організації – надання західній науці доступу до контемплятивних практик, а згодом застосування результатів досліджень для покращення якості життя, емоційної культури, соціальних відносин і для глобальних змін.

Окрім конференцій, літніх шкіл, семінарів, у яких беруть участь провідні науковці та фахівці, організація займається публікацією результатів своєї діяльності, а також сприяє різних відкритим формам освіти, трансляції знань щодо медитації, її впливу на людину, суспільство і картину світу загалом. Однією із провідних перспектив, яку розвивають учасники Інституту, є також зміна наукової парадигми на нову, де суб'єктивне знання і досвід покращені із допомогою практик медитації, можуть доповнити, розширити і вдосконалити загальну наукову картину світу. Окрім цього, буддизм отримує власний голос у глобальних масштабах, демонструє адаптивність, здатність до трансформації і діалогу, що є однією із ключових ознак живої традиції. Також я окреслив певні виклики перед організацією і буддизмом на Заході, від вирішення яких залежить подальший вектор руху.

Список використаної літератури

1. Almond P. *The British Discovery of Buddhism*. Cambridge University Press, 2008. 200 p.
2. Bauer-Wu S., Higgs S. *A Future We Can Love: How We Can Reverse the Climate Crisis with the Power of Our Hearts and Minds*. Shambhala, 2023. 280 p.
3. Begley S. *Train Your Mind, Change Your Brain: How a New Science Reveals Our Extraordinary Potential to Transform Ourselves* (Reprint edition). Ballantine Books, 2007. 304 p.
4. Buddhist Geek 122: The Evolution of the Mind and Life Dialogues–Buddhist Geeks. URL: <https://web.archive.org/web/20150504061533/http://www.buddhistgeeks.com/2009/05/bg-122-the-evolution-of-the-mind-and-life-dialogues/>
5. Davidson R. J., Harrington A. *Visions of Compassion: Western Scientists and Tibetan Buddhists Examine Human Nature* (1st edition). Oxford University Press, 2001. 288 p.
6. Goleman D. *Destructive Emotions: A Scientific Dialogue with the Dalai Lama*. Bantam, 2004. 448 p.
7. Harrington A. *The Dalai Lama at MIT*. Harvard University Press, 2008. 306 p.
8. Hasenkamp W., White J. R. *The Monastery and the Microscope: Conversations with the Dalai Lama on Mind, Mindfulness, and the Nature of Reality* (Illustrated edition). Yale University Press, 2017. 400 p.
9. Hayward P.D., Lama T. D. *Gentle Bridges: Conversations with the Dalai Lama on the Sciences of Mind*. Shambhala, 2001. 288 p.
10. Houshmand Z. *The New Physics and Cosmology Dialogues with the Dalai Lama*. Oxford University Press, 2004. 246 p.
11. Houshmand Z. *The Mind's Own Physician: A Scientific Dialogue with the Dalai Lama on the Healing Power of Meditation*. New Harbinger Publications, 2012. 288 p.
12. Houshmand Z., Wallace B. A., Livingston R. B. *Consciousness at the Crossroads: Conversations with the Dalai Lama on Brain Science and Buddhism*. Snow Lion, 1999. 184 p.

13. King R. *Orientalism and Religion: Post-Colonial Theory, India and "The Mystic East"*. Routledge, 2013. 290 p.
14. Lama D. *Where Buddhism Meets Neuroscience: Conversations with the Dalai Lama on the Spiritual and Scientific Views of Our Minds*. Shambhala, 2018. 216 p.
15. Lama D. *Sleeping, Dreaming, and Dying: An Exploration of Consciousness*. Wisdom Publications, 2002. 272 p.
16. Lama D., Salzberg S., Kabat-Zinn J., Davidson R. J. *Healing Emotions: Conversations with the Dalai Lama on Psychology, Meditation, and the Mind-Body Connection*. Shambhala, 2020. 296 p.
17. Lopez D. S. *Buddhism & science: A guide for the perplexed*. University of Chicago Press, 2008. 264 p.
18. Luisi P. L. *Mind and Life: Discussions with the Dalai Lama on the Nature of Reality*. Columbia University Press, 2010. 232 p.
19. McMahan D. L. *The Making of Buddhist Modernism*. Oxford University Press, 2008. 320 p.
20. McMahan D., Braun E. *Meditation, Buddhism, and Science*. Oxford University Press, 2017. 273 p.
21. Mind and Life Institute. URL: <https://www.mindandlife.org/>
22. MindRxiv Papers. URL: <https://osf.io/preprints/mindrxiv/>
23. Purser R. E., Forbes D., Burke A. *Handbook of Mindfulness: Culture, Context, and Social Engagement*. Springer, 2016. 554 p.
24. Singer T., Ricard M., Lama D. *Caring Economics: Conversations on Altruism and Compassion, Between Scientists, Economists, and the Dalai Lama*. Picador, 2015. 240 p.
25. Wallace B. A. *The Taboo of Subjectivity: Towards a New Science of Consciousness*. Oxford University Press, 2000. 232 p.
26. Wallace B. A., Hodel B. *Contemplative Science: Where Buddhism and Neuroscience Converge*. Columbia University Press, 2006. 226 p.
27. Wilson J. *Mindful America: The Mutual Transformation of Buddhist Meditation and American Culture*. Oxford University Press, 2014. 281 p.

MIND AND LIFE INSTITUTE AS A PHILOSOPHICAL PLATFORM FOR DIALOGUE BETWEEN BUDDHISM AND SCIENCE

Ihor Kolesnyk

Ivan Franko National University of Lviv,

Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Culture

Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

In times of globalization, Buddhism demonstrates openness to dialogue with different cultures. While getting to the West, it adapts, changes and creates its own vision of the future of humanity. First, Theravada schools and teachers (from Sri Lanka, Thailand, Myanmar), later Mahayana (from China, Korea, Japan) capture the attention of Western audiences, intellectuals, and enter popular culture. Vajrayana, which is represented mainly by Tibetan schools, joined this exchange of ideas at the latest – in the second half of the 20th century. Thanks to the activity and cultural diplomacy of the XIV Dalai Lama, Buddhism gained even greater agency in intercultural dialogue, as well as the opportunity to develop its own philosophical and anthropological project.

Mind and Life Institute became the foundation of a visionary philosophical project of the future according to Buddhist teachings. This institute became a platform for intertwine between Western scientists from various fields, thinkers, philosophers with Buddhist specialists, teachers, philosophers. In the article, we consider and analyze the main values, worldview, initiatives and publications which were created within Mind and Life Institute.

Among the main topics that the Institute has included in the core of future projects: the return to man of reliable tools for healing, cognition, well-being and development (for this it initiates active cooperation between neuroscientists, psychologists, philosophers for research on meditative practices has been launched); new ecological paradigm (environmental care); participatory models of leadership, education and economy (organization of such communities that can demonstrate qualitatively different ways of interacting with the world), etc. For this purpose, various platforms and formats for the exchange of ideas have been deployed, which help to invent, test in local environments or laboratories, and later transfer experience and results to global audiences.

Mind and Life Institute can be an example of how Buddhist teachings become global, adapt and take their place alongside various strategies of human development in inseparable unity with the world.

Key words: Buddhism, philosophical anthropology, Buddhist philosophy, intercultural dialogue, science.

УДК 141

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.15>

ХАОС І ЛОГОС У КОНЦЕПТУАЛЬНИХ УЯВЛЕННЯХ ЩОДО ЗАРОДЖЕННЯ ЖИТТЯ НА ЗЕМЛІ: БІОФІЛОСОФСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Сергій Костючков

*Херсонський державний університет,
факультет психології, історії та соціології,
кафедра філософії, соціології та соціальної роботи
вул. Шевченка, 57, 76018, м. Івано-Франківськ, Україна*

У статті аналізуються хаос і логос у концептуальних уявленнях щодо зародження життя на Землі в контексті біофілософського знання. Показано, що зародження життя, визначення його сутності та причин утворення різних форм, становлять собою одну з фундаментальних філософських проблем, обумовлюючи дослідницькі напрями біологічних наук. Зазначено, що на різних етапах розвитку пізнання світу філософи робили спроби знайти відповіді на широке коло питань щодо різних форм природи, зокрема феномену життя – його зародження, утворення різних форм, уособлень і образів. Підкреслюється, що хаос і логос беруть початок у давньогрецькій культурній традиції, при цьому міфічний Хаос уособлює собою позбавлений фізичних якостей початок усього, щось неоформлене або безлад. Протилежністю йому постає Логос, що упорядковує невпорядковане та з'єднує роз'єднане, встановлюючи певну єдність. Стверджується, що хаос і логос – це не схематична проєкція на процес генерування впорядкованості з безладу, це не плюс і мінус як предикати, детермінуючі безмірність і загадковість світу. Хаос і логос символізуються в ідеї творчої «першомети», в основі якої – трансформація неймовірного в невідворотне. Наголошується на вірогідності синтезу безладу і порядку, що активує процеси зародження життя, при цьому множинність форм руху і станів у хаосі призводить до впорядкованої єдності сутності. Показано, що в сучасній науці, незважаючи на вельми широкий спектр гіпотез і теоретичних побудов, авангардні позиції посідає уявлення, що життя на планеті Земля виникло і розвивалося, набуваючи різноманітних формовиявів як певна флуктуація, спрямована проти другого закону термодинаміки. Висловлене припущення стосовно того, що процес зародження життя на Землі відбувся як, власне і здійснюється розвиток у природі: в послідовності *випадковості – умови – фіксація* (відносна стійкість природних об'єктів і процесів). З'ясовано роль біофілософії як синтезу біології та філософії, що розглядає життя в принципово єдиних категоріях – від найпростіших до вищих ссавців, у тому числі й Людини розумної, не висуваючи в якості догми єдину та незмінну картину зародження й розвитку органічного світу, а розглядаючи феномен життя в принципово єдиних категоріях. Зроблено висновок про те, що біофілософія, вибудовуючи сегмент імплікації між біологією та філософією, сприяє осмисленню методологічного впливу філософії на розуміння процесів зародження життя на Землі, а також вносить ціннісне забарвлення в розуміння феномену життя у всьому його різнобарві.

Ключові слова: міф, хаос, логос, хеміосмос, біофілософія, Земля, життя, ентропія, впорядкованість, живий організм, флуктуація.

Постановка проблеми. Походження життя, як і походження Всесвіту та розуму, становлять собою одну з фундаментальних проблем філософії. Навіть не тільки саме життя як таке, а процес його зародження на планеті Земля був предметом критичної зацікавленості мислителів різних епох і культур. Розуміння феномену життя та його зародження на планеті Земля є одним із ключових питань не тільки в корпусі природничих наук, але

й у просторі філософського знання, що має на меті спроби пояснення вічного з позицій сьогодення, створення раціональними засобами максимально узагальненої картини світу. Сучасна наука розглядає дві групи гіпотез щодо походження / зародження життя на Землі: космічна (вічності життя в космосі – панспермії) і самостійного розвитку життя на Землі (біогенез). Фундаменталізація положень про біогенез актуалізує питання про ініціальну роль хаосу (безладу) та логосу (впорядкованості) в процесі зародження життя на планеті Земля. В результаті синтезу філософії та біології з'явилася біофілософія, що постає ключовим пунктом розширення обсягів і заглиблення системних міждисциплінарних досліджень процесів біологізації філософії та філософізації біології. В загальному проблемному полі біофілософської думки виникає цілісне, системне розуміння феномену життя, його зародження, розмаїття форм, а також ймовірності наявності в космічному просторі.

Аналіз останніх публікацій. Античні філософи – Арістотель, Платон, Плотін, оперуючи в контексті міфу, визначали хаос як початковий етап утворення світу. К. Юнг розглядав міф у акті моделювання буття та визначав його як «живописне формоутворення», здатне до внутрішньої «трансформації». Діалектичною протилежністю хаосу постає логос. Французький учений М. Конш у праці «Філософська спрямованість» наголошує, що логос для Геракліта – це не тільки «слово», але й «учення», «структура», «буття» і «порядок». Німецький філософ К. Хюбнер, аналізуючи роль міфу як певного аспекту реальності, вказує на його спорідненості з наукою. Аналізуючи античну філософську думку, вітчизняна дослідниця Г. Селіверстова у своєму дисертаційному дослідженні приходиться до висновку, що думка античних філософів рухалася в напрямку розуміння хаосу як принципу становлення (першопотенції) з акцентом на те, що в хаосі міститься свого роду єдність протилежностей. Розвиваючи ідею діалектики хаосу і логосу, американський біолог С. Кунін обґрунтовує положення щодо ймовірності спонтанного зародження життя, що співпадає з сучасними досягненнями космології. Н. Лейн, Дж. Аллен і У. Мартін досліджують роль хеміосмосу в процесі зародження життя на Землі, враховуючи термодинамічні обмеження, пов'язані з хаосом і порядком. Теоретичні та практичні аспекти біофілософії презентовано науковими розвідками як зарубіжних – І. Ашимова, Ф. Варели, Д. Гусман, Х. Матурани, А. Нуесса, М. Рьоза так і вітчизняних – В. Глазка, В. Єрмоленка, Ф. Канака, М. Кисильова, В. Крисаченка, В. Кулініченка, О. Перової, О. Прудникової, А. Толстоухова, В. Чешка, Д. Шевчука – вчених. Окремі аспекти біофілософії знайшли відображення у попередніх публікаціях автора, зокрема – в підручнику «Основи біофілософії» (2022).

Відтак, **мета статті** полягає в розгляді хаосу (безладу) та логосу (впорядкованості) в концептуальних уявленнях про зародження життя на Землі в контексті біофілософського знання.

Виклад основного матеріалу. Ще з часів Античності одним із центральних об'єктів дослідницької уваги постав феномен життя в усіх його формах, виявах і контекстах. Зародження життя, визначення його сутності та причин формовиявів становлять собою одну з фундаментальних філософських проблем, обумовлюючи дослідницькі напрями біологічних наук. Філософи різних шкіл вибудували цілий шерег ідей, спрямованих на осягнення феномена життя, певна частина яких постає світоглядною основою і в сучасних філософських доктринах. Із тих часів когнітивним фокусом філософії було життя *per se*, що пізнається інтуїтивно як реальність, що цілісно й динамічно розвивається в часі та просторі. З плином часу відбулася суттєва трансформація змісту поняття «життя» та механізмів актуалізації цього явища, а також ґрунтовний перегляд його впливу на розвиток філософського знання та різних наук – як природничих так і соціальних. У ХХІ столітті специфічним напрямом у науці й техніці є штучне життя, в фокусі уваги якого – дослідження та комп'ютерне моделювання найбільш загальних закономірностей життя, створення

штучних істот, функціонально подібних до живих організмів. Упродовж тривалого часу конкретизувалися ознаки проблеми неможливості зведення до «єдиного знаменника» трактувань феномену життя, що утворюють світоглядно-ціннісну та когнітивно-прагматичну основу процесу пізнання світу. Сучасні філософи, оперуючи в межах різних світоглядних парадигм, демонструють достатньо розбіжні підходи до максимально різноаспектного витлумачення поняття «життя».

Як ми зазначали у попередніх дослідженнях «Багатовимірність поняття «життя» спричинила антагонізм протилежних філософських орієнтацій – як матеріалістичної так й ідеалістичної, в ході яких мислителі різних часів і дослідницьких шкіл вимежовували якусь одну із складових феномену життя, в той час як інші його грані або опинялися на периферії знання, або не зазнавали належного інтересу, а в деяких випадках – безумовно і категорично заперечувалися. Відтак, у центр дослідницької уваги потрапляє життя *per se*, в усіх його формах, виявах і контекстах – філософському, науковому, духовному, культурному та інших. У різні періоди історії філософи робили різного ступеню успішності спроби так або інакше пояснити явище життя, спираючись на власні спостереження або наявні наукові знання. Втім, змістові та сутнісні акценти феномену життя коливаються в доволі широкому спектрі залежно від історичного досвіду суспільства, його соціокультурних особливостей, цивілізаційної кваліфікації, рівня розвитку науки та багатьох інших чинників» [1, с. 50–51].

На різних етапах розвитку цивілізації філософи робили спроби знайти відповіді на розгорнуту галерею питань щодо різних формовиявів природи, зокрема феномену життя – його зародження, утворення різних форм, уособлень і образів. Для того, щоб знайти відповіді на вказані питання, допитливому розуму необхідно було уявити собі умови, які існували на планеті до появи на ній перших, примітивних форм життя – температуру, склад і тиск атмосфери, якісний склад води та мінералів земної кори, характер материків і океанів тощо. Згодом, коли проникнення людства в таємничий світ природи потребувало розширення знання про різні її компоненти, сформувався спочатку синкретизм, як цільне, нерозчленоване, гомогенне знання про навколишній світ, а згодом змінювалися в напрямку ускладнення й диференціації методи пізнання: суб'єкт пізнання наблизився до об'єкту, виявляючи ознаки когерентності з ним. Природний для людини пізнавальний інтерес спричинив формування міфу, витоки якого беруть початок із природних і практично незмінних процесів, доступних емпіричному осягненню. Німецький філософ К. Хюбнер [2], аналізуючи роль міфу як певного аспекту реальності, наголошує на спорідненості його з іншим аспектом реальності, що есплікується наукою. Той факт, наголошує К. Юнг [3], що людина інтегрується в міф у акті моделювання буття, свідчить про те, що крім субстанціональних характеристик, міф є ще і «живописним формоутворенням», здатним до внутрішньої «трансформації». Не акцентуючи увагу на ролі міфу в розвитку культури і науки, підкреслимо, що в даному контексті ми звертаємося до одного з визначальних понять у міфологічному просторі – концепта хаос, який постає ініціальним смислообразом, символом такої собі «прірви», з якої утворилося усе існуюче на Землі.

Антична філософія, спираючись на міфи, розглядає хаос як стартовий етап утворення світу. Спочатку, за давньогрецькими віруваннями, існував лише вічний, безмежний і темний Хаос – саме в ньому знаходилося джерело життя світу і все виникло з Хаосу. Першим поняття «хаос» вжив античний поет Гесіод, автор твору «Теогонія» («Про походження богів»), у якому він звертається до космологічних проблем, пропонуючи міфологічне трактування процесів виникнення і розвитку природи, світу і людини. В перекладі з давньогрецької *χάος* означає, перш за все, «зів», «позіхання», «зіяння», «розгорнений простір»,

що повною мірою відображає сутність цього феномена. Для Арістотеля Хаос є ані божеством, ані змішанням елементів, а є таким собі порожнім простором, необхідним для існування світу. Арістотель вважав, що «... Гесіод правильно говорить, роблячи першим Хаос. А саме, він говорить: «Раніше за все виник Хаос, а потім вже широкогруда Земля», бо насамперед належало дати суцього простір, бо, як і більшість [людей], він вважав що все [речі] знаходяться десь і в [якомусь] місці» [4].

У Платона присутня ідея хаосу як змішання, або того, що він називає «всеосяжною природою». Хаос – це щось невидиме і невідчутне, це позбавлений будь-яких фізичних якостей початок; цю природу «...слід завжди іменувати тотожною, бо вона ніколи не виходить за межі своїх можливостей; завжди сприймаючи все, вона ніколи і жодним чином не засвоює ніякої форми, яка була б подібна формам речей, що входять до неї. Природа ця по суті своєї така, що приймає будь-які відбитки, перебуваючи в русі і міняючи форми під дією того, що в неї входить, і тому здається, ніби вона в різний час буває різною» [5].

Як стверджує у своїй дисертаційній роботі вітчизняна дослідниця Г. Селіверстова «...антична думка рухалася в напрямку тих формул, які, відштовхувалися від ідеї простору, прийшли розуміння хаосу як принципу становлення (першопотенції). В античності вперше було помічено, що в хаосі міститься свого роду єдність протилежностей: він все розкриває і все розгортає, всьому дає можливість вийти назовні; але в той же самий час він і все поглинає, все нівелює і ховає всередину. Вчення про збіг початків і кінців в хаосі для античного мислення – одна з типових тем. З цього видно, що хаос дійсно є принципом безперервного, нерозрізненного і нескінченного становлення, тобто того, без чого неможливе існування ні богів, ні миру, ні людей, ні божественно-світової життя взагалі» [6, с. 39].

Варто визнати, що в античній філософській традиції складається певним чином оформлений діалектичний підхід до світу – все має свої протилежності: початок – кінець, темрява – світло, життя – смерть, вічне – скороминуще, безлад – порядок тощо. І якщо хаос уособлює собою позбавлений фізичних якостей початок усього, щось неформлене, невпорядковане, то діалектичною протилежністю йому постає логос, який упорядковує невпорядковане та з'єднує роз'єднане, встановлюючи певну єдність. За Гераклітом логос – ініціальний, ідеальний у своїй гармонії задум розвитку всього суцього, джерело узагальнюючого, теоретичного мислення, вихідне начало порядку і врівноваженості. Логос маніфестує тотожність пізнання і блага, в ньому поєднуються вищі принципи буття й пізнання, дійсності та повиніння; логос – це всезагальна гармонія та вищий естетичний принцип. Як зауважує французький учений Марсель Конш, логос для Геракліта – це не тільки «слово», «оповідь», але і «вчення», «структура», «буття» і «порядок». Логос об'єднує в єдине ціле роз'єднані частини саме на основі певного порядку та відповідних правил. Із усім суцим йде велика космічна гра, в якій незмінні правила супроводжуються безперервно змінюваною ситуацією. Це гра, наголошує Платон у «Державі», в якій є місце і для випадку і для розрахунку – вона вимагає вміння, що обмежується випадком. Ідея гри присутня і в побудовах Геракліта, він стверджує, що гра дозволяє об'єднувати й фіксувати два крайні пункти – порядок і безлад, причому ці дві крайності не можуть існувати одна без іншої. Участь у грі передбачає знання її правил: Геракліт визначає таке ключове правило гри як логос: ним визначаються всі речі, оскільки поняття «гра» і «правила гри» дозволяють об'єднати всі процеси і явища в єдину плюральну систему, розглядати і пізнавати множинність світу як певну цілісність. Гра не має початку і не має закінчення – так само як і світ характеризується абсолютною та безумовною інфінітивністю [7].

Від Античності й до сьогодення мислителями було сформульовано безліч гіпотез щодо походження життя на Землі – від науково обґрунтованих (враховуючи рівень розвитку

наукового знання в конкретний історичний період) до відверто фантастичних, заснованих на міфологічному світогляді. Різноманітні за змістом гіпотези були певним чином структуровані й атрибутовані сюжетним наповненням і своєрідною динамікою часу. Хаос і логос – безлад і порядок, також «виходять» із міфу, але без урахування цих взаємопов'язаних феноменів жодна гіпотеза (крім суто теологічних) щодо походження / зародження життя на нашій планеті не активує розвиток достовірних теорій, адекватних пізнавальним запитам сьогодення. Хаос і логос – це не схематична проекція на процес утворення упорядкованості з безладу, це не плюс і мінус як предикати, детермінуючі безмірність і загадковість світу; хаос і логос символізуються в ідеї творчої «першомети», в основі якої – трансформація неймовірного в невідворотне. Хаос і логос, постаючи певними версіями кореляції символу та реальності, є не простими відбитками якоїсь реальності: їм притаманні своєрідні, оригінальні значення й функціонально-інструментальна місія. Синтез безладу і порядку активує процеси зародження життя – множинність форм руху і станів у хаосі призводить до упорядкованої єдності сутності.

Слід підкреслити, що антична філософська думка написала, образно кажучи, розгорнуте, складне за композицією та різнобарвне за колоритом полотно уявлень щодо зародження життя на Землі. Наприклад, із точки зору Анаксимандра життя як таке виникло з вологого елемента, який піддавався випарюванню Сонцем, а людина як біологічний вид бере початок від риб. А в філософському спадку філософів-«досократиків» походження та існування життя пов'язані з Космосом і космогонічними процесами, а живий організм у своєму індивідуальному розвитку (онтогенезі) відображає будову та розвиток Універсуму. Жива істота є одухотвореною, вона має всередині особливе джерело руху: принцип життя присутній в організмі як певного роду субстанція, що регулює всі процеси життєдіяльності; саме це джерело руху реалізує саме ті ефекти, які філософи-«досократики» визначали як життя. В подальшому все розмаїття уявлень про походження життя на Землі сконцентрувалося на двох взаємовиключних позиціях: прибічники біогенезу наполягали на тому, що все живе походить тільки від живого; апологети абіогенезу відстоювали можливість зародження живого з неживого. Обидві позиції, тим не менш, базуються на безумовній наявності матеріального підґрунтя процесу походження життя на нашій планеті. Ідеалістичний підхід до походження життя аксіоматизує принципову неможливість трансформації неорганічної матерії до живих істот у результаті дії тільки природних сил, висуваючи в якості єдиного джерела походження життя нематеріальне начало – всемогутнього Творця. В XVIII столітті популярності набули ідеї щодо походження «живого від неживого»: наприклад, шведський натураліст, «батько систематики» К. Лінней зазначав, що все, що зустрічається на Землі, належить елементам і «натураліям» (за його термінологією), елементи є простими, а натуралії складними завдяки божественному мистецтву. Ж. Б. Ламарк, автор фундаментального твору «Філософія зоології» («*Philosophia zoologique*»), який побачив світ 1809 року, став творцем першої цілісної концепції еволюції живої природи. Ж. Б. Ламарк був прибічником філософської течії деїзму, що базується на теорії, згідно з якою Бог є творцем матерії та законів природи, відповідно до яких матеріальний світ набуває розвитку, породжуючи найрізноманітніші форми живої природи.

У сучасній науці, незважаючи на вельми широкий спектр гіпотез і теоретичних побудов, авангардні позиції посідає уявлення, що життя на планеті Земля виникло і розвивалося, набуваючи різноманітних формовиявів як певна флуктуація, спрямована проти другого закону термодинаміки: подібні погляди та ініційовані ними роздуми аксіоматизують унікальність явища зародження життя на третій планеті Сонячної системи. Життя, в такому контексті, має виникати не всупереч прагненню системи до безладу – хаосу, відповідно

до вже згаданого другого закону термодинаміки, а як його наслідок, тобто, в результаті зростання рівня хаотизації. Але фантастична краса та безкінечне розмаїття живих організмів вражають людину: як на зразки функціональної досконалості й естетичної довершеності ми дивимось на яскраво забарвлених метеликів і тропічних риб, милуємось ідеальними гідродинамічними обрисами дельфінів та витонченими силуетами птахів, дивуємось витонченій симетрії морських зірок, чудовому калейдоскопу форм і кольорів представників класу ссавців. А людина розумна, *Homo sapiens* хіба не є ідеальним втіленням живої системи, «вінцем природи», її *summa summarum*? Подібний природний «перфекціонізм» начебто не залишає місця для апологетів ідеї хаосу, як ключового чинника пояснення зародження і розвитку життя на Землі.

Трагування життя в контекстах фізичних процесів залишається прийнятним для сучасних «дивізіонів» біологічної науки – від анатомії й фізіології до генетики та біомедицини, від гістології та цитології до біоінформатики і космобіології. Сучасний американський біолог С. Кунін у книзі «Логіка випадку. Про природу та походження біологічної еволюції» аналізує понадскладну комбінацію випадкового й закономірного, спорадичного та обумовленого, що лежить в основі самої сутності життя. Дослідник інтегрує такі концептуальні ідеї, як порівняльна геноміка, розуміння стохастичності процесу еволюції, дослідження експресії генів, застосування методів статистичної фізики для дослідження генів і геномів. Також С. Кунін фундаменталізує положення щодо ймовірності спонтанного зародження життя, що співпадають із новітніми досягненнями сучасної космології [8].

Американський дослідник О. Хазен доводить, що ймовірність зародження життя в Усесвіті (і планета Земля не є виключенням) є досить високою, оскільки в основі процесу лежить один із ключових законів неживої природи – другому закону термодинаміки, вже згаданому вище. Життя, в такому контексті, постає результатом мимовільного прагнення природних процесів до найвищого рівня хаосу, який характеризується особливою фізичною характеристикою – ентропією. Слід наголосити, що саме поняття «ентропія» ввійшло в науковий обіг у 1865 році як результат інтелектуальних зусиль німецького фізика Р. Клаузіуса, котрий сформулював парадокс, сутність якого в тому, що зростання ентропії підвищує рівновагу системи, а відтак – встановлюється ліміт її подальшого розвитку. Вчений навіть зв'язав цей парадокс із невідворотною «тепловою смертю» Всесвіту: найвищий рівень організації (впорядкування) системи як результат хаосу, призводить до її загибелі. Вихідним положенням у даному контексті постає твердження про те, що кожна жива система є дисипативною структурою й, відповідно, розвиток біологічних систем відповідає основним характеристикам хаотичних систем. Дисипативна структура (від лат. *dissipatio* – розсіювати, руйнувати) є відкритою системою, яка умовно не знаходиться в стані термодинамічної рівноваги. В широкому розумінні, це стабільний стан, що виникає в нерівноважному середовищі за умови розсіювання енергії, яка надходить із зовнішнього середовища.

Із певною долею вірогідності процес зародження життя на Землі відбувся, як власне і здійснюється розвиток в природі в послідовності випадковості – умови – фіксація (відносна стійкість природних об'єктів і процесів). У результаті має місце постійний розвиток, що супроводжується зростанням ентропії в системі, але на кожному наступному етапі розвитку діапазон зміни ентропії, тобто безладу (хаосу) стає меншим, ніж на попередньому етапі. Властивості ентропії дають можливість встановити, умовно кажучи, *start point* відліку рівня її зростання: якщо починати від атомів, то конфігурація їхніх електронних оболонок обумовлює ступінь хаотизації тих позицій, які атоми займають у молекулах. Відтак, утворюється набір хімічних елементів, характерних для всіх форм життя, а вже з них

вибудовуються специфічні молекули – структурні елементи будь-якого живого організму; в складі клітин ці молекули забезпечують подальші перетворення, що супроводжуються зростанням ентропії. Сполуки, утворені двадцятьма амінокислотами, що використовуються в генетичному коді, та п'ятьма нуклеотидами, здатні утворювати величезну кількість складних органічних речовин. Саме це постає джерелом випадковостей – хаосу, безладу в процесі подолання ще одного глухого кута рівноваги, в якому беруть участь ДНК (дезоксирибонуклеїнова кислота) і РНК (рибонуклеїнова кислота). Молекули ДНК і РНК відрізняються від інших молекул: якщо другі здатні брати участь у хімічних реакціях або руйнуватися, то для перших спорадичні рекомбінації кодонів усередині продукують новий хаос, нові випадковості й підвищують рівень зростання безладу. Отже, хаос породжує порядок – утворення ДНК і РНК видається незбагненим дивом експоненціального зростання впорядкованості; але для природи це є можливістю реалізувати новий хаос за рахунок вже згаданої спорадичної рекомбінації кодонів. Випадковості (хаос – безлад), що призводять до детермінізму (логос – порядок), постають, на думку автора, найбільш ймовірною причиною зародження життя на Землі.

Не зважаючи на біоенергетичні, термодинамічні й філогенетичні недоліки, концепція утворення «живого з неживого», на думку сучасних зарубіжних дослідників, залишається центральною в домінуючих уявленнях щодо зародження життя на Землі. Але той самий «первинний бульйон» (за О. Опаріним), який став середовищем біогенезу, є неоднорідним за рН та окислювано-відновлювальним потенціалом, тому не володіє здатністю «зв'язувати» енергію за рахунок хеміосмосу – процесу перетворення енергії ланцюга перенесення електронів у енергію АТФ (аденозинтрифосфорна кислота). Термодинамічні обмеження, пов'язані з хаосом і порядком, перетворюють механізм хеміосмосу на необхідну умову для вуглецевого та енергетичного метаболізму у всіх хемотрофів (організми, які отримують енергію в результаті окислювально-відновлювальних реакцій) та, ймовірно, в перших вільно живучих клітин [9].

У контексті біологічних наук на шляху пізнання походження життя на Землі виникли, еволюціонували й продовжують розвиватися різні гіпотези, на основі яких формуються численні концепції та моделі. Природно, що й біологія зацікавлена у філософських узагальненнях концепцій щодо зародження життя на нашій планеті. Саме так виникла біофілософія, яка звертається до теорії природознавства, але не обмежується тільки описом і рефлексією щодо сформованої системи біологічного знання, але насичує її найтоншими нюансами узагальненого розуміння феномена життя в найрізноманітніших аспектах. Біофілософія працює з «межевими» абстракціями світу живого: вічне та ефемерне, кінцеве та інфінітивне, хаотичне й упорядковане, безмежне і обмежене, перспективне й ситуативне, життя та смерть – мають для біофілософських роздумів однакове за смисловим навантаженням значення. Біофілософія, розглядаючи життя в принципово єдиних категоріях – від найпростіших до вищих ссавців, у тому числі й *Homo sapiens*, не висуває в якості догми єдину та незмінну картину зародження й розвитку органічного світу, а дотримується доктрини погляду на феномен життя *sub specie aeternalis* – із позицій вічності.

Автор вважає, що смисловим стрижнем біофілософії є «...поняття життя в усьому його різнобарв'ї, яке в умовах сучасності набуває виразних ознак багатоаспектної філософської категорії, а також засадничого принципу розуміння світу, людини та її місця в ньому. Біофілософія об'єднала в собі філософські ідеї та установки, пов'язані з різноманітними парадигмами. Зокрема особливу роль у її становленні зіграли ідеї еволюціонізму та натуралізму, зумовлені історично натурфілософським уявленням про єдність і одухотвореність світу. Біофілософія вбачається тим ефективним інструментом, який дозволяє зрозуміти

сутність життя як універсального феномену, намітити стратегічні шляхи дослідження життя в усьому його розмаїтті, а також усвідомити ціннісний контент життя та визначити його місце та роль у планетарному бутті в поточному часі та в перспективі – близькій і віддаленій» [10, с. 19].

Висновки. Сучасна наука накопичує знання про ймовірні сценарії зародження життя, які знаходять місце в біофілософській картині світу, що відображає універсальну єдність і розвиток матеріального світу. Біофілософія веде допитливий розум від часткового до загального, від хаотичного до упорядкованого, від «філософії життя» до фізикалізму та виходить у своїх положеннях із єдності матеріального світу: живі організми побудовані з тих самих атомів, що й об'єкти неживої природи, але складні молекули, утворювані в живих істотах, властиві тільки органічному світові. Пізнання життя, написання сценаріїв ймовірних варіантів його зародження на планеті Земля продовжується і буде тривати до тих пір, поки наука не дасть ґрунтовні, аргументовані відповіді на ключові питання щодо вказаної проблеми. Біофілософія, вибудовуючи смисловий «місток» між біологією та філософією, сприяє осмисленню прогресуючого методологічного впливу філософії на розуміння процесів зародження життя на Землі, а також вносить певне аксіологічне забарвлення в розуміння феномену життя у всьому його різнобарві.

Список використаної літератури

1. Костючков С. К. Трансформація поняття «життя» в контексті семіотичного містка від фізикалізму до біофілософії. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2022. Вип.44. С. 50-59. doi <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.6>
2. Hübner K. Die Wahrheit des Mythos. Munchen : C.H.Beck, 1985. 465 p.
3. Jung C. G. The Archetypes and The Collective Unconscious (Collected Works of C.G. Jung Vol.9 Part 1) (The Collected Works of C. G. Jung, 48). Princeton: Princeton University Press, 1981. 470 p.
4. Aristotle. Physics. Volume I: Books 1-4. Loeb Classical Library 228. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1957. URL: <https://www.loebclassics.com/view/LCL228/1957/volume.xml>
5. Plato: Timaeus / Translated by Donald J. Zeyl. Hackett Publishing Company Indianapolis/Cambridge, 2000. 112 p.
6. Селіверстова Г. С. Хаос як предмет соціальної філософії: дис. ... доктора філософії 033 «Філософія». Одеса, 2020. 198 с.
7. Conche M. Orientation philosophique. Rouen: Editions de Megare, 1974, 260 p.
8. Koonin E. V. The Logic of Chance: The Nature and Origin of Biological Evolution. Upper Saddle River: FT Press Science, 2011. 516 p.
9. Lane N., Allen J.F., Martin W. How did LUCA make a living? Chemiosmosis is in the origin of life. *Bioessays*. 2010. Vol. Apr; 32(4). P. 271-280. doi: 10.1002/bies.200900131
10. Костючков С. К. Основи біофілософії: підручник для здобувачів усіх рівнів вищої освіти закладів вищої освіти. Херсон: вид-во ФОП Вишемирський В.С., 2022. 224 с.

CHAOS AND LOGOS IN CONCEPTUAL IDEAS ON THE ORIGIN OF LIFE ON EARTH: BIOPHILOSOPHICAL INTERPRETATION

Serhii Kostiuchkov

Kherson State University,

Faculty of Socio-Psychological,

Department of Philosophy, Sociology and Social Work

Shevchenko str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

The article analyzes chaos and logos in conceptual ideas about the origin of life on Earth in the context of biophilosophical knowledge. It is shown that the origin of life, the determination of its essence and the reasons for the formation of various forms are one of the fundamental philosophical problems, determining the research directions of the biological sciences. It is noted that at various stages of the development of knowledge of the world, philosophers tried to find answers to a wide range of questions regarding various forms of nature, in particular the phenomenon of life – its origin, the formation of various forms, personifications and images. It is emphasized that chaos and logos originate in the ancient Greek cultural tradition, while the mythical Chaos represents the beginning of everything devoid of physical qualities, something unformed or disorder. Its opposite is the Logos, which orders the disordered and unites the disjointed, establishing a certain unity. It is argued that chaos and logos are not a schematic projection of the process of generating order from chaos, they are not plus and minus as predicates determining the immensity and mystery of the world. Chaos and logos are symbolized in the idea of a creative "primary goal", the basis of which is the transformation of the incredible into the inevitable. The likelihood of a synthesis of disorder and order is emphasized, which activates the processes of the birth of life, while the multiplicity of forms of movement and states in chaos leads to the orderly unity of the essence. It is shown that in modern science, despite a very wide range of hypotheses and theoretical constructions, the vanguard position is occupied by the idea that life on the planet Earth originated and developed, taking various forms as a certain fluctuation directed against the second law of thermodynamics. The expressed assumption that the process of the birth of life on Earth took place as, in fact, development in nature is carried out: in the sequence of chance – conditions – fixation (relative stability of natural objects and processes). The role of biophilosophy as a synthesis of biology and philosophy, which considers life in fundamentally single categories – from the simplest to the highest mammals, including intelligent man, is clarified, not putting forward as a dogma a single and unchanging picture of the origin and development of the organic world, but considering the phenomenon life in fundamentally single categories. It is concluded that biophilosophy, building a segment of implication between biology and philosophy, contributes to the understanding of the methodological influence of philosophy on the understanding of the processes of the origin of life on Earth, and also adds a valuable color to the understanding of the phenomenon of life in all its colors.

Key words: myth, chaos, logos, chemiosmosis, biophilosophy, Earth, life, entropy, orderliness, living organism, fluctuation.

УДК 172:340.12:94(37)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.16>

ПРИСЯГИ В СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Олексій Кравчук

*Вищій антикорупційний суд, Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
просп. Берестейський, 41, 03057, м. Київ, Україна*

Іван Остащук

*Український гуманітарний інститут
вул. Інститутська, 14, 08292, м. Буча, Україна*

У статті здійснено аналіз присяг Стародавнього Риму, тісно пов'язаних із римською міфологією, в контексті дослідження генезису соціально-правового феномену присяг. Чеснота вірності, втілена в соціально-культурному феномені присяги, була частиною релігійної та правової свідомості римлян. У перші століття формування римської цивілізації і становлення міфології існували уявлення про бога, якого звали Семо Санкус Діус Фідіус та який поєднував у своїй особі сабінського бога землі та латинського бога неба, адже клястися небом і землею було найбільш священним ще з архаїчних часів. Із часом це божество було включене в характеристики головного бога Юпітера, ім'ям якого було прийнято присягати. У пізній період давньоримської історії присягали на імена та генії імператорів, порушення таких клятв було злочином маєстату особи правителя, за що визначалися покарання. Римляни мали окрему богиню присяги – Фідес, що уособлювала й гарантувала вірність клятві, вважалася основою суспільства і чеснот римлян. Вона належала до когорти найдавніших божеств. Фідес зображували в образі старшої жінки, її атрибутом також була горлиця (символ чистоти і відкритості, зокрема, в складанні присяги). Цій богині було присвячено у Римі храм. Покровителем присяг був також і бог Янус. Віра у покровительство під час присяг різних богів і добрих духів становила частину загальної повсюдності релігійності й поваги до права і дотримання взятих на себе зобов'язань. Тіт Лівій в «*Ab Urbe condita*» наводить приклад складної в розлогіх ритуальності присяги римського феціала про мир зі складанням жертви і закликом до бога Юпітера бути свідком і гарантом, який у разі клятвопорушення покарає народ Риму. «Ганнібалова клятва» – присяга майбутнього відомого полководця, що був затятим ворогом Риму, – увійшла в фразеологію мов та збагатила світове мистецтво. Цивілізація Стародавнього Риму, яка особливо розвивала свою правову систему, мала і повагу до клятв – як у приватному житті, так і в справах державного значення. Оскільки сакралізація окремих сторін життя відігравала важливу роль у римській державі, то присяги також були включені в розуміння священного.

Ключові слова: Стародавній Рим, присяги, присяги на вірність, Семо Санкус Діус Фідіус, Фідес, Тіт Лівій, *Ab Urbe condita*, Ганнібалова клятва, *manus velatae*, Валерій Максим, судова символіка.

Правова культура й етичні цінності Стародавнього Риму, батьківщини західної парадигми права, охоплювали й розуміння присяги у широкому інтелектуальному та соціальному вимірах.

Сакралізація чесноти вірності, яка поєднувалася з інститутом присяги, була властивою для давньої римської цивілізації з самого початку її становлення, що засвідчує, зокрема, «*Ab Urbe condita*» Тіта Лівія. Міфологія римлян підкреслює священний статус клятв, пантеон богів виділяє покровительство присягам і стеження за їх дотриманням окремим богам, а релігійні ритуали представляють визначенні форми їх складання.

Різних аспектів присяг у Стародавньому Римі та відповідних рис римської міфології торкалися в своїх роботах Андреа Альчато, Іцхак Бранд, Юзеф Бжезінський, Едвард Гіббон, П'єр Грімаль, Іван Козовик, Богуслав Надольскі, Олександр Пономарів, Пьотр Садовскі. У статті використано праці давньоримських авторів Тіта Лівія та Валерія Максима.

Наші дослідження історичного розвитку присяги як відомого з античності соціального феномена розпочалися статтею, присвяченою присягам Стародавньої Греції [1]. Нинішня стаття є, певною мірою, продовженням згаданої праці.

Метою цієї статті є аналіз присяг Стародавнього Риму, тісно пов'язаних із римською міфологією, в контексті дослідження генезису соціально-правового інституту присяг у колісці Західної цивілізації.

Монументальна праця Тіта Лівія (64/59 до н. е.– 12/17 н. е.) «*Ab Urbe condita*» («Від заснування Міста»¹), в якій переплелися міф та історія, чимало сюжетів із яких увійшли до культурної скарбниці західного світу, містить оповіді й про укладення договорів та складання присяг. Проте у більшості фрагментів просто згадується про присягу без деталізації, яким був її текст чи яким чином вона здійснювалася. Щоправда, на початку цієї фундаментальної класичної праці міститься оповідь про складну в своїй обрядовості й символізмі присягу. Переклад із латинського оригіналу – наш авторський. Ось один із прикладів ритуалу присяги: «Феціал² звернувся до царя Тулла: “Чи велиш мені, царю, укласти договір з батьком вітчизни³ народу албанського?”. Після наказу царя феціал промовив: “Дозволь царю взяти [необхідне]”. Цар сказав: “Візьми чисте”. Феціал узяв із цитаделі вирвану з корінням чисту траву. Після цього він звернувся до царя: “Володарю, чи призначаєш мене разом із моїми супутниками і моїм начинням царським посланцем римського народу квіритів⁴?”. Правитель відповів: “Без шкоди мені та римському народові квіритів – призначаю”. Феціалом був М. Валерій, батьком вітчизни призначено Сп. Фузія, торкнувшись гілкою його голови і волосся. Батько вітчизни призначається для складення присяги, тобто для санкціонування договору; він промовляє численні слова [цієї присяги], які не варто тут наводити. Далі, після оголошення умов, він промовив: “Вислухай, Юпітере; вислухай, батьку вітчизни албанського народу; вислухай, народе албанський. Від цих умов, що прилюдно від початку до кінця оголошені на навощених табличках, без лихого помислу, та як вони тут у цей день цілком правильно зрозумілі, римський народ не відступить першим. Якщо ж першим відступить за громадським рішенням та зі злим помислом, тоді ти, Юпітере, порази народ римський так, як я сьогодні вдарю цього кабана; і настільки сильно порази, наскільки більше зможеш та чим ти могутніший”. Промовивши це, він ударив кабана кремінним ножом. Албанці теж промовили через свого диктатора і своїх священників власні закляття і склали присягу» [4, Liber I, 24]. Отже, високий представник римського народу присягає про мир, приносячи в жертву кабана (поширений вид жертвопринесення у римському язичництві) Юпітеру, якого закликає в свідки клятви та в разі порушення обіцяного громадянами Риму просить верховного бога покарати народ через порушення ритуально затвердженої обіцянки. Цей приклад ранньої історії вічного міста буде повторюватися в багатьох народів: богів закликають бути гарантами чи суддями дотримання присяги.

¹ Історія від заснування міста Рим (753 р. до н. е.) до 9 р. до н. е.

² Fētiālis – один із колегії двадцяти жерців у Римі [2, с. 216–217], феціали представляли римлян у відносинах з іншими народами [3, с. 762].

³ В оригіналі: pater patrātus – сенатор, якого призначали «батьком» депутації до іноземної держави, з метою укладення договору, котрий у цивільному праві міг здійснювати лише батько [3, с. 1443].

⁴ Qvirītēs – квірити, колективне іменування громадян Риму під час їхнього мирного періоду [3, с. 1716].

До фразеології сучасних мов належить вислів «Ганнібалова клятва», який означає рішучість у боротьбі з кимось або чимось, прагнення перемогти запеклого ворога; рішучість у відважній боротьбі та зв'язі до кінця; складену клятву зробити справою свого життя – аж до її виконання. Щоб розкрити її зміст, також слід звернутися до римського історика Тіта Лівія, який в історії про заснування «вічного міста» пише: «Існують також оповіді, що коли Гамількар⁵, закінчивши Африканську війну, мав намір переправити військо в Іспанію та приносив із цієї нагоди жертву, то його син Ганнібал, якому було близько дев'яти років, по-дитячому ласкаючись, став просити батька взяти його з собою; тоді Гамількар наказав йому підійти до жертвника і, торкнувшись його рукою, промовити священну присягу, що він буде ворогом римського народу, як тільки це зможе» [4, Liber XXI, 1]. Із цього фрагменту класичної праці бачимо, що майбутній славетний полководець Ганнібал (247–183/181 до н.е.) склав присягу за традиційною формою – торканням рукою вівтаря, тобто закликаючи богів на допомогу у виконанні наміру та запрошуючи їх у свідки незмінності обітниці.

Клятва Ганнібала зі світової історії перейшла і в історію живопису. Британо-американський художник епохи класицизму Бенджамін Вест (1738–1820), у творчій спадщині якого чимало сцен із життєпису видатних історичних діячів, написав картину «Клятва Ганнібала» (1770, Британська королівська колекція), на якій «бачимо великий храм, прикрашений трофейною зброєю, штандартами і статуями. Молодий Ганнібал під керівництвом батька, наступивши ногами на римський щит та орла, присягає на вівтарі біля підніжжя фігури Юпітера, зображеного в африканському військовому одязі й з баранячими рогами, а також із традиційними для нього блискавицями (“Барка” у перекладі означає “громовержець”))» [5]. Темрява храму, тварина перед жертвопринесенням на вівтарі, вогнище, посудини для крові, суворі постаті жерців із покритими головами, кремезна темна постать бога створюють враження напруженості всієї події, яка розгортається в присутності численних персонажів, як це нерідко властиво для історичних полотен. Рішучість підлітка у складенні присяги цілком відповідає фразеологізму «ненависть, як у Ганнібала» – непримиренність цього карфагенського полководця у боротьбі з всемогутнім на той час Римом стала символом сміливості в протистоянні з ворогом, який прагнув знищити його місто і державу. Мабуть, самі римляни створили образ вічної ненависті видатного карфагенянина до Риму, проте в історії культури цей стереотип про характер Ганнібала функціонує цілком автономно від історичної правди, зокрема у семантичному полі образів присяги.

У перші століття формування римської цивілізації та становлення міфології існували уявлення про бога, якого звали Семо Санкус Діус Фідіус (саме в такій орфографії – *Semo Sancus Dius Fidius*) та який поєднував у своїй особі сабінського бога землі та латинського бога неба: клястися небом і землею було найбільш священним ще з архаїчних часів у римлян, як і в інших народів. Цьому богові був присвячений окремий храм. Будучи покровителем присяги, він захищав сакральність подружнього союзу, права гостинності, міжнародні угоди та союзи [6]. В «*Ab Urbe condita*» Тіта Лівія вказується, що маєтності зрадника вітчизни, якого звали Вітрувій, було передано в святилище Семона Санга (інший варіант його імені): «Його житло, що було на Палатині, вирішили зруйнувати, а майно присвятити Семону Сангу; з мідних грошей, виручених із його добра, відлили мідні диски та помістили в святилищі Санга навпроти храму Квірина» [4, Liber VIII, 20]. Оскільки Семо Санкус Діус Фідіус був богом вірності присяги, то автор підкреслив, що зрадник віддасть усе своє майно заради утвердження чесноти вірності, також це виразний повчальний правовий жест у відношенні всіх римлян. Із часом згадане божество було включене в характеристики бога Юпітера.

⁵ Гамількар Барка – карфагенський воєначальник і державний діяч, батько Ганнібала.

Римляни у клятвах зверталися до верховного бога Юпітера, який також був покровителем присяг, що синхронно відповідає міфологічним уявленням та правовим практикам в інших давніх культурах.

У пізній період давньоримської історії присягали на імена та генії імператорів [7, с. 9]. Генії у римській міфології – «духи, пов'язані не тільки з кожною людиною, але також і з кожним місцем та з кожною інституцією (спільнотою, колегіумом, групою, містом тощо), що символізувало їх нематеріальне буття. Вони народжуються одночасно з людиною або справою, з якою зв'язані, а їхньою основоположною функцією є підтримання існування <...> Як персоніфікація особи “геній” людини є її внутрішньою силою, яка “*indulgere genio*” – “йти за внутрішнім голосом” – означає віддаватися власним вподобанням, особливо евфемістично – потягу до вина. Присягалося на свого власного або чужого “генія» [8, с. 111].

Клятва генієм імператора вважалася як найбільш сакральна, а її порушення прирівнювалося до зневаги та образи маєстату імператорської особи, адже йшлося про безсмертний дух правителів, окремі з яких проголошувалися й богами: «за імперії “геній” імператора став силою, породжувала страх. Він панував над іншими геніями такою самою владою, як сам імператор над людьми. З плином часу “генія” ототожнювали з Манами і вважали за елемент безсмертного в людині» [8, с. 111]. Отже, присягати безсмертною частиною ества чоловіка (у жінок цю роль виконували т. зв. Юони [8, с. 111], – від імені богині Юони, дружини Юпітера), зокрема імператора, було формою підкреслення важливості присяги та грізності покарання в ситуаціях клятвoporухення.

В імператорському Римі імператорам, яких обирав Сенат за згодою війська, легіони виражали свою повагу складенням присяги вірності [9, с. 65] – тієї чесноти, яка дуже шанувалася та рідко порушувалася. У греко-римському світі клятви ім'ям правителя були доволі поширеними [10, с. 293].

Римляни також мали окрему богиню присяги – Фідес. Згідно Тіта Лівія, другий цар Риму Нума, який керував Вічним Містом після Ромула сорок три роки [4, Liber I, 21], «встановив і свято Вірності⁶. Він наказав, щоб до цього святилища жреці приїжджали на критій колісниці, запряженій парою, та щоб здійснювали жертвопринесення обмотаною рукою аж до самих пальців, на знак того, що вірності слід дотримуватися та що вона зберігається священною навіть у рукостисканні» [4, Liber I, 21]. І буквально через одне речення після характеристики культу богині Фідес історик відзначає серед головних заслуг правління Нуми те, що він «зберігав мир не менше, ніж царство» [4, Liber I, 21].

Римський автор I ст. Валерій Максим (*Valerius Maximus*) писав: «До того ми мали перед очима образ справедливості, тепер свою правдицю нам подає богиня Вірності (*Fides*), найбільш певна гарантія людської безпеки. Вона завжди шанувалася в нашому суспільстві» [11, с. 413]. Отже, письменник підкреслив подавання правої руки, про яку йшлося в обрядах жертвопринесень і складення присяг.

Богиня Фідес належала до найдавніших божеств – «персоніфікація присяги. Представлялася як сивоволоса жінка, старша від Юпітера. Це мало означати, що пошанування даного слова є основою всього суспільного і політичного ладу. Ще Рома⁷, онука Енея, мала звести на її честь храм на Палатині. Їй складали жертви правою рукою, огорнутою в білу тканину» [8, с. 101]. Її атрибутом була горлиця (символ чистоти і відкритості, зокрема в складанні присяги) [12, с. 262].

⁶ Лат. *Fidei sollemne*.

⁷ Рома – одна з героїнь римської міфології з доволі заплутаною та суперечливою «біографією», проте її образ свідчить про різноманітність версій щодо походження римлян і початків історії вічного міста [9, с. 313].

Відзначимо одну деталь згаданого обряду про обгортання рук: у розлоному етикеті римського імператорського двору було прийнято приймати подарунки від володаря або ж йому щось передавати через тканину (голі руки не могли торкатися того, чим ділиться найвища особа держави), цим підкреслювалося пошана та вдячність за отриману нагороду чи дар імператора [13, с. 359]. Такий ритуал називався *manus velatae*. Латинське слово *velum* мало кілька значень: ткане полотно, заслона (зокрема для дверного отвору), розтягнута тканина для захисту від сонця [3, с. 2231], парусина, фіранка, тканинний дах над театром, вітрило. *Velum* також використовувалося в храмах, палацах, будинках чи театрах; припускається, що обрядовість із використанням обгорнених тканинами рук прийшла в столицю Римської імперії з Персії [14, с. 279]. Пізніше ця деталь ритуалу імператорського двору *manus velatae* перейшла і в християнську культуру, що, зокрема, засвідчено в ранній іконографії (мученики зняряддя своїх тортур тримають у тканині, що символізує те, що рання Церква сприймала мучеництво як дар Божий: меч або хрест сприймаються на рівні імператорського подарунку), а пізніше перейшло в церковні обряди (наприклад, прикривання вуаллю сакральних речей) і традиції монархічних церемоніалів. Під час урочистостей передбачене тримання королівських інсигній церемонімейстерами в рукавицях або перенесення на спеціальних подушечках, що можемо до сьогодні побачити в традиціях британської монархії, наприклад: під час Подячної Служби в Единбурзі 5 липня 2023 р. шотландські королівські регалії, над якими складалася присяга, підносили Чарльзу III в білих рукавичках (Меч Єлизавети і Скіпетр), а Корона була на подушці; Король торкався корони голою рукою, за давньою традицією, згідно якої монарх має право брати в свої руки сакральні речі [15].

Про цю описану церемонію у відношенні до богині присяги згадує римський графік Мавр Сервій Гонорат (IV–V ст.) у коментарі на «Енеїду» Вергілія: оскільки Фідес пов'язана з таємницею, присягою, загальнолюдськими стосунками, війською та навіть шпигунством, то її культ повинен бути таємничим і прихованим [Цит. за: 14, с. 281], одним із елементів чого був ритуал *manus velatae*.

На нашу думку, в такій особливості форми жертвопринесення та складання присяги, зокрема, перед богинею Фідес, – *manus velatae* – у Стародавньому Римі було підкреслено високу повагу й особливу значимість дії.

У пізній римській період богиню називали *Fides Publica*, підкреслюючи важливість її патронату над договорами та іншими державними документами, які зберігалися в її храмі, де, зокрема, часто засідав Сенат, виражаючи повагу і суспільну значимість цього святилища [16].

Пізніше в західноєвропейському мистецтві Фідес була алегорією віри як християнської чесноти – її представляли як жінку з відповідними символами християнської релігії – хрестом, келихом тощо. Як приклад можна назвати картину італійського митця XV ст. П'єро дель Поллайоло (1441–1496) «Віра» (1470, Галерея Уффіці): молода жінка – алегорія Віри – сидить на троні, очі піднесла до неба, у правій руці тримає свхаристійну чашу, а в лівій процесійний хрест [17]. У Галереї Уффіці (Флоренція, Італія) можна побачити й інші алегоричні картини П'єро дель Поллайоло, зокрема – «Справедливість», яка має свої традиційні атрибути, що виражають сутність та призначення категорії справедливості в суспільстві: у правій руці молоді зосередженої жінки – меч, спрямований вістря вгору (готовність силою зброї захищати справедливість і правопорядок), напружені пальці лівої руки опираються на глобус (символ того, що справедливість повинна «правити» над усією землею задля загального порядку, людського блага й миру), в елементах одягу – обладунок на правій руці (суддівські функції нерідко треба бути готовим відстоювати через примус щодо тих, хто порушує справедливість) [18].

Окрім релігійного алегоризму, Фідес, зважаючи на багатозначність цього латинського слова⁸, представлялася також і в суто правовому й етичному вимірах ренесансної емблематики: «довіра була доволі реальною субстанцією і цінним ресурсом. Мати довіру означало мати авторитет, а отже, повноправність, адже людина, яка тримає слово, цілком вправі укласти договори, брати на себе зобов'язання, брати гроші в борг тощо» [19, с. 67].

У давньогрецькій міфології аналогом Фідес вважається Пістіс – уособлення довіри, чесності та добросовісності; вона була добрим духом, який втік зі скриньки Пандори, але скоро повернувся на небеса, покинувши світ людей [20].

Божественне покровительство присягам у Римі було пов'язане також і з особливим богом із численними функціями та іпостасями – Янусом. В «*Ab Urbe condita*» Тита Лівія читаємо, що цар Нума «вирішив місто, засноване силою зброї, заново заснувати на праві, законах і звичаях» [4, Liber I, 19]. Для цього правитель звів споруду, присвячену Янусу: відчинені навстіж ворота означали, що у римській державі триває війна, зачинені – час миру [4, Liber I, 19]; відчинений навстіж вхід у храм означав те, що обожнений герой може допомогти римлянам у боротьбі з ворогами [8, с. 168]. Ось такою була антивоєнна політика другого римського царя, який намагався у збереження миру залучити релігію. Янус (лат. *iānua* – 1) двері будинку чи іншої споруди, дверний отвір, 2) ворота смерті або підземного світу, 3) доступ до місця; 4) спосіб підходу, початковий етап [3, с. 897]; 5) арковий перехід [2, с. 294] – архаїчний бог воріт і дверей і згодом початків загалом [3, с. 897], «один із найстарших богів римського пантеону. Представлений із двома протилежно розвернутими обличчями: одним – наперед, іншим – назад. Постає виключно в римських міфах, пов'язаних із походженням міста» [8, с. 168]. Один із варіантів міфів про нього оповідає, що Янус після прибуття до місця майбутнього Риму збудував окреме місто, назване його ім'ям: «Коли Янус панував на Янікулумі, Сатурн владарював у Сатурнії, місцевості на Капітолійському пагорбі» [8, с. 168]. Отже, за такою версією він вважається одним із міфічних засновників пізніше славної столиці. Як звично для наративів про початки величного поселення «пануванню Януса приписуються традиційні риси, властиві для золотого віку: беззаперечна порядність людей, добробут, стан довгого миру тощо <...> Це Янус мав просвітити перших мешканців Лаціуму <...> До того вони вели убоге життя, не знаючи ані міст, ані прав, ані догляду за землею. Того всього навчив їх Янус. По смерті Януса зараховано до сонму богів» [8, с. 168]. Янус був покровителем договорів і союзів, адже він стежив за порядком і від нього залежав початок усіх справ [12, с. 274].

Приватні договори римляни скріплювали присягами на домашні божества (ларів, пенатів, геніїв), торкаючись домашніх вівтарів⁹ та підносячи руки до неба [7, с. 27], тобто ті жести, які можна простежити в різних культурних і релігійних традиціях.

Доволі великий вибір богів та інших добрих духів, іменами яких римляни присягали, не є чимось дивним, адже релігія стосувалася всіх сфер життя, зокрема, й інституту присяги в римській культурі, яка дуже шанувала дотримання права й прийнятих зобов'язань.

У Стародавньому Римі був виразний поділ між релігійним та світським правом, проте присяги та їх порушення були тією площиною, де перетиналися ці види права: окремі дослідники давньоримської правової системи вважають, що «судове переслідування за

⁸ Лат. *fides* – 1) умова довіри один до одного, довіра, опіка; 2) гарантія, обіцянка, запевнення; 3) виконання обіцянки або побажання; 4) доказ твердження, доказ, підтвердження; 5) кредит, добре ім'я; 6) добросовісність, чесність, честь; 7) щирість; 8) почуття обов'язку у відношенні до інших, вірність, відданість; 9) якість бути гідним віри, довіра; 10) довіряти; 11) викликати довіру, переконувати; 12) віра, переконання, довіра та ін. [3, с. 765–766].

⁹ Лат. *aga* – вівтар, зведений для певного бога; 2) вівтар у приватному будинку, символ вогнища оселі. *Agae* (et) *foci* – «вогнища і домівки», жертвовники домашніх божеств [3, с. 174].

лжесвідчення належить богам із процедурних міркувань, а саме: обмежена здатність правової системи вживати ефективних заходів проти лжесвідків. Загалом, закон вдається до релігійних засобів у крайньому випадку, коли інші правові інструменти не можуть бути використані. Це стосується проклять і присяг, де складність виконання призводить до залежності від релігійних “засобів”» [10, с. 293].

Висновки. Чеснота вірності, втілена у соціально-культурному феномені присяги, була частиною релігійної та правової свідомості римлян. Віра у покровительство під час присяг різних богів і добрих духів становила частину загальної повсюдності релігійності й поваги до права і дотримання взятих на себе зобов’язань.

У перші століття формування римської цивілізації і становлення міфології існували уявлення про бога, якого звали Семо Санкус Діус Фідіус та який поєднував у своїй особі сабінського бога землі та латинського бога неба, адже клястися небом і землею було найбільш священним ще з архаїчних часів. Із часом це божество було включене в характеристики головного бога Юпітера, ім’ям якого було прийнято присягати. У пізній період давньоримської історії присягали на імена та генії імператорів, порушення таких клятв було злочинною маєстату особи правителя, за що визначалися покарання.

Римляни мали окрему богиню присяги – Фідес, що уособлювала й гарантувала вірність клятві, вважалася основою суспільства і чеснот римлян. Вона належала до когорти найдавніших божеств. Фідес зображували в образі старшої жінки, її атрибутом також була горлиця (символ чистоти і відкритості, зокрема, в складанні присяги). Цій богині було присвячено у Римі храм. Покровителем присяг був також і бог Янус.

Тіт Лівій в «*Ab Urbe condita*» наводить приклад складної в розлогій ритуальності присяги римського феціала про мир зі складанням жертви і закликком до бога Юпітера бути свідком і гарантом, який у разі клятвопорушення покарає народ Риму.

«Ганнібалова клятва» – присяга майбутнього відомого полководця, що був зятим ворогом Риму, – увійшла в фразеологію мов та збагатила світове мистецтво.

Цивілізація Стародавнього Риму, яка особливо розвивала свою правову систему, мала і повагу до клятв – як у приватному житті, так і в справах державного значення. Оскільки сакралізація окремих сторін життя відіграла важливу роль у римській державі, то присяги також були включені в розуміння священного.

Список використаної літератури

1. Кравчук О., Остащук І. Присяги Стародавньої Греції. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог.студії. 2023. Випуск 51, с. 55–62. <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.51.7>
2. Vaan, M. de. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden-Boston: Brill, 2008.
3. *Oxford Latin Dictionary*. Edited by P. G. W. Glare. Second Edition. Oxford: Oxford University Press, 2016.
4. Titi Livi. *Ab Urbe condita*. <http://www.thelatinlibrary.com/liv.html>
5. Benjamin West. *The Oath of Hannibal*. <https://www.rct.uk/collection/405417/the-oath-of-hannibal>
6. Semo Sancus. https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclopædia_Britannica/Semo_Sancus
7. Brzeziński, J. *O przysiędze, mianowicie o zasadach prawnych Kościoła jej dotyczących z uwzględnieniem wpływu takich na prawodawstwo świeckie zwłaszcza na prawo rzymskie i na dawne prawa germańskie*. Kraków, 1886.
8. Grimal, P. *Słownik Mitologii Greckiej i Rzymskiej*. Tłum. z franc. Wrocław: Ossolineum, 2008. S. 90.

9. Gibbon, E. *Zmierzch Cesarstwa Rzymskiego*. Tom 1. Przełożył Stanisław Kryński. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2018.
10. Brand, I. «Between Man and God» and «Between Man and His Fellow». *Categories in Polemical Context. Law As Religion, Religion As Law*. Edited by David C. Flatto and Benjamin Porat. Cambridge University Press, 2022. P. 291–314.
11. Waleriusz Maksymus. *Czyny i powiedzenia godne pamięci w dziewięciu księgach*. Przekład, wstęp i komentarz Ignacy Lewandowski. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2019.
12. Словник античної мітології / Упоряд. Козовик І.Я., Пономарів О.Д. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. 262 с.
13. Nadolski, B. ks. *TChr. Leksykon symboli liturgicznych*. Kraków: SALWATOR, 2010.
14. Sadowski, P. Oddawanie czci władcy w Rzymie w okresie cesarstwa na przykładzie manus *velatae* i *silentiarii*. *Studia Prawnoustrojowe* 45, 2019 s. 277-294. <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/sp/article/view/5210>
15. Crown, *Sceptre and Sword: King Charles Presented with Honours of Scotland*. The Royal Family Channel, 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=vZCvqYoDLv4>
16. Fides, Roman goddess. *Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Fides>
17. Parenti, D. Faith. Piero del Pollaiuolo or Pollaiuolo. <https://www.uffizi.it/en/artworks/faith-piero-pollaiuolo>
18. Parenti, D. Justice. Piero del Pollaiuolo or Pollaiuolo. <https://www.uffizi.it/en/artworks/justice-pollaiuolo>
19. Альчато, А. Книга емблем / пер. з латини і коментарі О.О. Малишев. Київ : Норми права, 2021.
20. Pistis. *Theoi Greek mythology*. <https://www.theoi.com/Daimon/Pistis.html>

OATHS OF ANCIENT ROME

Oleksiy Kravchuk

*High Anti Corruption Court,
Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute
Beresteisky ave., 41, 03057, Kyiv, Ukraine*

Ivan Ostashchuk

*Ukrainian Institute of Arts and Sciences
Instytutska str., 14, 08292, Bucha, Ukraine*

The analysis of the oaths of Ancient Rome, closely related to Roman mythology, in the context of genesis of the socio-legal institution of the oath, is provided in the article. The virtue of loyalty embodied in a socio-cultural phenomenon of oath, was part of the religious and legal consciousness of the Romans. In the first centuries of the formation of Roman civilization and the formation of mythology, there were ideas about a god whose name was Semo Sancus Dius Fidius and who combined in his person the Sabine god of the earth and the Latin god of the sky, because swearing by the sky and the earth was the most sacred since archaic times. Over time, this deity was included in the characteristics of the main god Jupiter, by whose name it was customary to swear. In the late period of ancient Roman history, they swore by the names and geniuses of emperors, the violation of such oaths was a crime against the dignity of the person of the ruler, for which punishments were determined. The Romans had a separate goddess of oaths – Fides, who personified and guaranteed loyalty to the oath, was considered the basis of Roman society and virtues. She belonged to the cohort of the oldest deities. Fides was depicted as an older woman, her attribute was also a dove (a symbol of purity and openness, in particular, in taking an oath). A temple was dedicated to this goddess in Rome. The god Janus was also the patron of oaths. Belief in patronage during oaths of various

gods and good spirits was part of the general ubiquity of religiosity and respect for the law and compliance with the obligations assumed. Titus Livius in "Ab Urbe condita" cites an example of the elaborate ritualistic nature of the oath of the Roman fecial for peace with the making of a sacrifice and a call to the god Jupiter to be a witness and guarantor, who will punish the people of Rome in the event of an oath violation. "Hannibal's Oath" – the oath of the future famous commander, who was an ardent enemy of Rome – entered the phraseology of languages and enriched world art. The civilization of Ancient Rome, which especially developed its legal system, also had respect for oaths – both in private life and in matters of state importance. Since the sacralization of certain aspects of life played an important role in the Roman state, oaths were also included in the understanding of the sacred.

Key words: Ancient Rome, oaths, oaths of loyalty, Semo Sancus Dius Fidius, Fides, Titus Livius, Ab Urbe condita, Hannibal's Oath, manus velatae, Valerius Maximus, judicial symbolism.

УДК 130.1:174

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.17>

АСПЕКТИ ФЕНОМЕНА АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ У ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

Вадим Лаврівський

*Запорізький національний університет, факультет соціології та управління,
кафедра філософії, публічного управління та соціальної роботи
вул. Жуковського, 66, 69600, м. Запоріжжя, Україна*

Дослідження присвячене осмисленню аспектів феномену адвокатської етики у історико-філософському дискурсі. Узагальнено розуміння концепту етична система, філософська частина вчення про право. Обґрунтовано думку, що юриспруденція відноситься до певних людських занять, де моральність і духовність передують професійній майстерності. Юридична деонтологія надає інструментарій для відповідальної діяльності між правом і мораллю, де адвокат приймає рішення, балансує між дотриманням інтересів клієнта і корпоративними вимогами. Водночас, враховуючи, що професія адвоката найчастіше пов'язана з ситуаціями конфліктного характеру, обов'язок дотримання професійної етики набуває особливого значення та є одним із основоположних в діяльності адвоката, тому дослідження аспектів феномену адвокатської етики має актуальність у сучасній науковій думці. Мета статті полягає у дослідженні особливостей адвокатської етики, як філософського феномену, що вивчає людину перед необхідністю морального вибору. Методологічною основою задіяні методи аналізу і синтезу – для виявлення специфіки феномена адвокатської етики; систематизації розрізнених уявлень про етичні вимоги в діяльності адвоката; узагальнення – для формулювання основних наукових результатів дослідження. Доведено, що гуманізм є метапринципом адвокатської етики й створює ціннісно-імперативне напруження адвокатської діяльності.

У висновку зазначено, що Правила адвокатської етики не можуть передбачати всі особливості, які виникають у діяльності адвоката, проте основні принципи дозволяють обрати належний вектор поведінки. Історико-філософська методологія пропонує дві лінії визначення поняття «система»: одна ґрунтується на сучасному практичному використанні системної методології як принципу, тяжіє до вироблення загальнонаукового поняття, а друга, на філософському осмисленні поняття «система» як система поглядів.

Ключові слова: аспекти гносеології, етична система, Правила адвокатської етики, моральність і духовність, компетентність та добросовісність, принципи.

У рамках теоретичних підходів до правових феноменів треба зазначити, що до таких проблем належить суперечність самого визначення поняття «система», яке розробляється в різних його смислах – онтологічному, гносеологічному та методологічному. Причому потрібно зазначити, що в самому гносеологічному смислі поняття системи може визначатись у різних аспектах гносеології, а методологічний смисл представляє дві групи визначення поняття «система»: перша – ґрунтується на практичному використанні системної методології й тяжіє до вироблення загальнонаукового поняття, а друга – на філософському осмисленні поняття «система»... Застосування системного підходу до аналізу професійної адвокатської діяльності сприяє долученню до онтологічних та гносеологічних її закономірностей також і соціально-економічних, політичних, морально-етичних та інших, які визначають рівень розвитку й функціонування адвокатури. Тож системний підхід дає змогу дослідити проблеми розвитку розгляданого нами правового феномену як цілісного організму, специфічної системи [5].

Осмилення філософських аспектів феномену адвокатської етики базується на вивченні ціннісного потенціалу права у філософській думці Нового часу Г. В. Ф. Гегель, Г. Гроцій, Г. фон Гуго, С. Пуфендорф.

Питання адвокатської етики були предметом розгляду вітчизняних і зарубіжних вчених-філософів та юристів-практиків, зокрема, Заяць О. С., Гребеньков Г. В., Фіолевський Д. П., Лелеко В., Грищук О. В., Гелеш А. І., Ткаченко К. О., Молло М., Корнієнко І. В. та ін. Але ця проблематика залишається актуальною і потребує подальшого розгляду.

Етику прийнято розглядати як одну з філософських дисциплін, що вивчає людину перед необхідністю морального вибору. Вона розглядає людину як суб'єкт моралі – як моральну істоту, здатну діяти за цим законом. Цю здатність етика пов'язує з сутнісними властивостями людини. Тим самим етика досліджує сутність людини. Отже, предметом етики є не стільки моральний закон, скільки сама людина як носій і виконавець цього закону [3].

Адвокатська етика як різновид професійної етики сягає своїм корінням ХІХ століття. Саме тоді відомий французький адвокат М. Молло виробив правила адвокатської професії, які до сьогодні не втратили своєї актуальності. Основними принципами, на яких ґрунтується честь адвокатури, М. Молло називав *поміркованість, безкорисливість, чесність*, а незалежність адвоката він вважав одночасно його правом та обов'язком [6].

Історія етики знає багато етичних систем, кожна з яких припускає свій підхід до дослідження ситуацій морального вибору і своє пояснення й обґрунтування феномена моралі. Можна сказати, що кожна етична система – це певний шлях до розуміння чи пояснення цього феномена. В основі етики лежить уявлення про властиву людині волю вибору, не обумовлену ніякими природними чи соціальними законами [3].

Існують суспільства й епохи, де аморальність виправдовується фіктивним благом цього суспільства. От як пише Блаженний Августин, викриваючи аморальність римського суспільства: «...анітрошки не турбуються, що їхня республіка сама розбещена і розпущена...Аби, говорять, вона стояла, аби процвітала, будучи повна багатствами і славна перемогами – чи ще краще – забезпечена миром... Царі нехай піклуються не про те, наскільки їхні піддані добрі, а про те, наскільки вони покірні. Провінції...не визнають їх сердечно, а непотрібно і рабськи бояться» [1].

Тома Аквінський стверджував, що здатність до моральної поведінки, по суті справи, ґрунтується на властивій людині свободі. Якщо людина не володіла би свободою, якби остання не входила в онтологічну сутність людини, то вона не могла би бути суб'єктом учинку. Така людина діяла б не з власної волі, а за зовнішньою спонукою, і її внутрішнє відчуття вчиненого, як здійсненого ціннісного вибору, було б лише ілюзією... Макіавеллі виходить з передумови, що «люди схильні до зла» і, відповідно, не заслуговують, щоб зберігати їм вірність. Чудова похвала Маркса: «Починаючи з Макіавеллі, Гоббса, Спінози в новітній час ... сила зображувалася як основа права: завдяки цьому теоретичний розгляд політики звільнився від моралі...» [3].

Гуго Гроцій, голландський юрист і громадський діяч, вперше поставив теоретичне питання про джерело права. На відміну від середньовічної традиції в Європі, що тягнеться від Т. Аквінського і підпорядковує право волі Бога, Гроцій заявив, що «матір'ю природного права є сама природа людини, яка б спонукала її прагнути до взаємного спілкування» [9].

За Гроцієм, предметом юриспруденції є справедливість, яка і є природним правом. Вчення про природне право складає незмінну частину і може без складностей бути приведене у наукову форму. У той же час, друга, змінна, часина – це вчення юриспруденції (воле встановлення права), воно включає питання податків, а також щодо посад суддів, тлумачення волі, достовірності фактичних доказів тощо.. [9].

Самуель Пуфендорф, юрист, філософ і історик, зазначав, що право повністю узгоджується із законами розуму незалежно від релігійних догматів і навіть від чинного законодавства... У тлумаченні природного права він спирався на ідеї Г. Гроція та Т. Гоббса. За Пуфендорфом, людина – природний індивід – є істотою соціальною. Вона прагне віднайти у людській спільноті захист і допомогу у подоланні страху перед могутніми силами природи. «Визнаючи це прагнення як «суспільний інстинкт», він насправді трактував його в якості вільного і раціонального судження кожної людини необхідного висновку її природного розуму»..Важливим здобутком концепції Пуфендорфа стали ціннісні, морально-філософські засади теорії природного права. У природному стані люди жили у родоплемінних відносинах з усвідомленням, що лише серед інших людей можна жити і зберігати свій рід. Однак збільшення кількості людей і ускладнення суспільних стосунків зумовлює потребу у державному стані. Суть суспільного стану в тому, що домовленість (договір), по-перше, полягає в абстрактній згоді коритися верховному правителю, який натомість забезпечує безпеку і охороняє власність; по-друге, зумовлює сукупність обов'язкових гнучких договорів між владою і підданими. Пуфендорф «відстоював правову гідність самого закону (його загальнообов'язковість, клятвеність, незмінність) на протигагу фаворитизму і мінливості монархічних повчань, розпоряджень та указів».. [9].

У Г. Гуго філософія позитивного права розроблялася як філософська частина вчення про право, в якій розглядається юридично-догматичне вчення про право з філософською та історичною його трактовкою. «Будучи під певним впливом філософії Канта і положень Монтеск'є про історичний розвиток права..., Гуго, однак, як юрист-позитивіст відкидав просвітницький раціоналізм і відповідні природничо-правові ідеї розумного права» [9].

Георг В. Ф. Гегель свою відому працю «Філософія права» укладає як складову філософської системи. Він розвиває філософію права як філософську науку, відмежовуючи її від юриспруденції, яка займається позитивним правом. Гегель прагне досягнути поняття права. Це завдання цілком вкладаються в систему, адже визначальне значення в аналізі поняття набуває логічна сторона його пізнання. Емпіричний матеріал осягається діалектично. «Вся система філософії права виявляється тотожною діалектичному методу в дії... діалектичний метод задає понятійний характер предмета дослідження і по суті констатує, створює його, а предмет дослідження зводиться до понятійного апарату метода» [9].

Англійський юрист, один із засновників філософської течії утилітаризму Еремія Бентам у юриспруденції був послідовним прибічником позитивного права. Але в контексті даного дисертаційного дослідження заслуговує на увагу позиція Бентама щодо деонтології, яку він бачив як розділ етики, в якому вивчаються проблеми обов'язку і належного. «Деонтологія або етика в найбільш широкому значенні є видом мистецтва і науки, метою якого є доведення до відома кожного, якими засобами можливо якомога збільшити сукупну суму його щастя» [10, с. 119].

Осмислюючи деонтологічну складову і цінності адвокатської діяльності у світлі соціальної філософії можна побачити, що в їх основі наявний певний метапринцип, який надає їм сенс і створює ціннісне напруження, являє собою їх об'єднувальний центр і стверджує підстави для введення їх в дію власне як деонтологічних регулятивів. Це, на нашу думку, є принцип гуманізму [9].

Ідею гуманізму у філософії права тягнуть з давнього світу й віднаходять у Давньо китайських філософів Лао-Дзи (любов до людей), Конфуція («жень» – людинолюбство) й досократиків грецької античності [2].

Як загально філософський принцип, гуманізм задає критерій осягнення людини як центру, осереддя будь-якої діяльності щодо неї, визначає в якості пріоритету її благо. Протиставляючи середньовічному теоцентризму нову світську культуру, гуманізм доби

Відродження випрацьовував свою інтелектуальну програму. Філософія доби орієнтувалася на дослідження природних причин у навколишньому світі, розробляла знання, яке б могло збільшити владу людини над природою. «В центрі уваги гуманізму епохи Відродження – людина і оточуюче її соціальне і природне середовище». Так, італійський гуманіст Франческо Петрарка у творі «Про шляхи, що ведуть до щастя» проводить ідею рівності людей, повагу людської гідності і вказує на те, що особисті якості людини і її вчинки є критерієм її цінності. Він писав: «Кров завжди одного кольору. Але якщо одна світліша за іншу, це створює не шляхетність, а тілесне здоров'я. Істинно шляхетна людина не народжується з величною душею, але сама себе робить такою прекрасними своїми справами... Гідність не втрачається від низького походження людини, лише б вона заслужила її своїм життям» [9].

Досліджуючи історико-філософські принципи феномену адвокатської етики необхідним буде звернути увагу на практичне застосування гуманістичних принципів у сучасній професійній сфері адвокатури.

Юриспруденція відноситься до певних людських занять, де моральність і духовність передують професійній майстерності, В Основних принципах, що стосуються незалежності судових органів (п. 10), прийнятих на сьомому Конгресі ООН по попередженню злочинності та обходженню з правопорушниками в 1985 р., ця думка зведена в деонтологічний принцип: «Особи, відібрані на судові посади повинні мати високі моральні якості і здібності, а також: відповідну підготовку і кваліфікацію в області права» [3].

Сучасні *Правила адвокатської етики* визначають основні принципи адвокатської етики. Основний з них – *принцип незалежності та свободи* адвоката у здійсненні адвокатської діяльності. Він полягає в тому, що специфіка цілей і завдань адвокатури вимагає як необхідної умови належного здійснення адвокатської діяльності максимальної незалежності адвоката у виконанні своїх професійних прав та обов'язків, що передбачає його свободу від будь-якого зовнішнього впливу, тиску чи втручання в його діяльність щодо надання правової допомоги, здійснення захисту або представництва клієнта, зокрема з боку державних органів, політичних партій, інших адвокатів тощо, а також від впливу своїх особистих інтересів [4, с. 126].

Наступним важливим принципом є *принцип додержання законності*. У своїй професійній діяльності адвокат (адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язаний використовувати всі свої знання та професійну майстерність для належного захисту й представництва прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, додержуючись чинного законодавства України, сприяти утвердженню та практичній реалізації принципів верховенства права й законності [4, с. 127].

Наступний принцип – це *принцип неприпустимості конфлікту інтересів*. Під конфліктом інтересів необхідно розуміти суперечність між особистими інтересами адвоката та його професійними правами, а також обов'язками перед клієнтом, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків, а також на вчинення чи не вчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності [4, с. 128].

Важливим є принцип *компетентності та добросовісності*. Зважаючи на суспільну значущість і складність професійних обов'язків адвоката, від нього вимагається високий рівень професійної підготовки, ґрунтовне знання чинного законодавства, практики його застосування, опанування тактики, методів і прийомів адвокатської діяльності, *ораторського мистецтва* [4, с. 130].

В комунікативній діяльності адвоката виділяють два аспекти: 1) психологічний контакт із клієнтом та б) психологічний контакт зі складом суду й іншими учасниками правового процесу. Комунікативна діяльність адвоката передбачає певну психологічну взаємодію. У кримінально-процесуальній діяльності адвоката особливістю спілкування з іншими

суб'єктами правового процесу стає примусовий характер процесуальних дій, через що ускладнюється налагодження контактів між суб'єктами правового процесу.

Варто зазначити, що професійна адвокатська діяльність передбачає наявність як міжособистісної комунікації суб'єктів правовідносин, так і застосування методів тлумачення права, адже адвокат повинен розуміти про що йдеться у правових текстах, викладати їх особисте розуміння, будучи максимально об'єктивним у своїх діях та висловлюваннях. «Людина розуміє висловлювання іншого з погляду того, що вже знає, до того ж з кожного висловлювання отримує щось нове. Юристи передусім повинні розуміти, про що йдеться в правових текстах. Текст ніколи не може бути повністю зрозумілим. Хто хоче правильно зрозуміти, завжди має знати, що хоче сказати автор тексту [5].

Визнання професіоналізму юриста залежить від герменевтичного тлумачення, уміння вибрати і реалізувати з множинності змістів норми права той, що закладав законодавець. Як стверджує вітчизняний науковець В. В. Лелеко, «герменевтичний підхід до правових явищ передбачає розкриття їх смислів, які не виражені експліцитно, та рух від розуміння частин до прогнозування змісту цілого і навпаки – від розуміння цілого до усвідомлення змісту частин» [7, с. 142]. «Я називаю герменевтикою будь-яку дисципліну, яка починається з інтерпретації, а слову інтерпретація я надаю його справжнього смислу: виявлення затаєного смислу в смислі очевидному», – стверджував класик сучасної філософської герменевтики Поль Рікер [11, с. 408].

Тож, з вищенаведеного можна зробити висновок, що застосування системного підходу до аналізу феномену адвокатської етики дозволяє долученню до онтологічних та гносеологічних її закономірностей також і соціально-економічних, політичних, морально-етичних та інших, які визначають рівень розвитку й функціонування адвокатури. Також *Правила адвокатської етики* не можуть передбачати всі особливості, які виникають у діяльності адвоката, проте основні принципи дозволяють обрати належний вектор поведінки. Історико-філософська методологія пропонує дві лінії визначення поняття «система»: перша – ґрунтується на сучасному практичному використанні системної методології як принципу, тяжіє до вироблення загальнонаукового поняття, а друга – на філософському осмисленні поняття «система» як система поглядів.

Список використаної літератури

1. Гоголь В. Антропологічне вчення святого Августина, *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2021*. Випуск 37, с. 19-26 DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.37.2> URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/37_2021/4.pdf
2. Гришук О.В., Гелеш А.І. *Формування та розвиток ідеї гуманізму в праві: монографія*. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2013. 288 с. URL: https://www.academia.edu/5127432/ФОРМУВАННЯ_ТА_РОЗВИТОК_ІДЕЇ_ГУМАНІЗМУ_В_ПРАВІ (дата звернення 23.02.2024).
3. Гребеньков Г. В., Фіолевський Д. П. *Юридична етика: Навч. пос.* Київ: Алерта, 2004. 209 с. URL: <https://filoslib.narod.ru/files/Grebenkov.pdf> (дата звернення 23.02.2024).
4. *Етика юриста : конспект лекцій / укладач Л. В. Теліженко*. Суми : Сумський державний університет, 2020. 163 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/80861/3/Telizhenko_etyka.pdf;jsessionid=AD6407698C6B588369C0B10E3B776110 (дата звернення 23.02.2024).
5. Заяць О. С. *Інтенціональний аналіз професійної адвокатської діяльності: філософсько-правовий дискурс*. Дис. д. юр. Наук, 12.00.12 Філософія права, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Хмельницький, 2022, 540 с. URL: <https://univer.km.ua/sites/default/files/users/user161/Заяць/diss%20Заяць.pdf> (дата звернення 23.02.2024).

6. Корнієнко І. В., Адвокатська етика у науковій спадщині Є. В. Васьковського, *Актуальні проблеми політики. 2013. Вип. 48*, URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/48_2013/55.pdf (дата звернення 23.02.2024).
7. Лелеко В. Застосування герменевтичного підходу до вивчення тексту. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Сер.: Психолого-педагогічні науки. 2011. № 10. С. 142–145.
8. Правила адвокатської етики, 2017, URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2017-06-09-pravila-2017_596f00dda53cd.pdf (дата звернення 23.02.2024).
9. Ткаченко К. О. Філософські засади адвокатської етики в соціокультурному контексті: дис. канд. філос. наук : 09.00.03 / Катерина Олександрівна Ткаченко; наук. кер. А. О. Приятельчук; Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2021. 188 с. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11265> (дата звернення 23.02.2024).
10. Bentham J. Deontology. Deontology together with a Table of Springs of Action and the Article of Utilitarianism / ed. by A. Goldworth. Oxford : Clarendon Press, 1988. P. 119–281.
11. Ricœur P. Le conflit des interpretations. Essais d'hermeneutique. Paris, 1986, 414 с.

ASPECTS OF THE PHENOMENON OF LAWYER ETHICS IN THE HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL TRADITION

Vadim Lavrivsky

*Zaporizhzhia National University, Faculty of Sociology and Management,
Department of Philosophy, Public Administration and Social Work
Zhukovsky str., 66, 69600, Zaporizhzhia, Ukraine*

The research is devoted to understanding the aspects of the phenomenon of lawyer ethics in the historical and philosophical discourse. Generalized understanding of the concept of an ethical system, the philosophical part of the doctrine of law. The opinion that jurisprudence refers to certain human occupations, where morality and spirituality precede professional skill, is substantiated. Legal deontology provides a toolbox for responsible activity between law and morality, where a lawyer makes decisions balancing between compliance with the client's interests and corporate requirements. At the same time, taking into account that the lawyer's profession is often associated with situations of a conflict nature, the obligation to observe professional ethics acquires special importance and is one of the fundamental aspects of a lawyer's activity, therefore the study of aspects of the phenomenon of lawyer's ethics is relevant in modern scientific thought. The purpose of the article is to study the peculiarities of lawyer ethics, as a philosophical phenomenon that studies a person before the need for a moral choice. Methods of analysis and synthesis are used as a methodological basis – to identify the specifics of the phenomenon of lawyer ethics; systematization of different ideas about ethical requirements in the activity of a lawyer; generalization – for formulating the main scientific results of the research. It is proved that humanism is a meta-principle of lawyer's ethics and creates value-imperative tension of lawyer's activity.

The conclusion states that the Rules of Advocate Ethics cannot provide for all the peculiarities that arise in the activity of a lawyer, but the basic principles allow one to choose the appropriate vector of behavior. Historical-philosophical methodology offers two lines of definition of the concept of "system": one is based on the modern practical use of system methodology as a principle, tends to develop a general scientific concept, and the second, on the philosophical understanding of the concept of "system" as a system of views.

Key words: aspects of epistemology, ethical system, Rules of lawyer ethics, morality and spirituality, competence and good faith, principles.

УДК 271.2-1:355.48((470+571):477)“2022/...”(092)
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.18>

ТРАНСФОРМАЦІЇ БОГОСЛОВСЬКИХ ПОГЛЯДІВ МИТРОПОЛИТА КИЇВСЬКОГО І ВСІЄЇ УКРАЇНИ ЕПІФАНІЯ У ЧАС ВІЙНИ: ПОШУК ДУХОВНОЇ ОПОРИ В КРИЗОВУ ЕПОХУ

Василь Лозовицький

*Волинська православна богословська академія,
богословський факультет, кафедра Священного Писання і Богослов'я,
вул. Градний узвіз, 5, 43025, м. Луцьк, Україна
<http://orcid.org/0000-0001-5645-4309>*

Війна, незалежно від свого контексту чи часу, завжди привертає до себе увагу причому не лише політиків та військових, але й релігійних мислителів. У сучасному, переповненому різними викликами та конфліктами світі богословські пошуки виявляються важливим складовим елементом духовних основ життя. В періоди воєн та конфліктів вони стають предметом особливого інтересу та переосмислення. Цей період непевності та стресу змушує глибше замислитися над питаннями віри, сенсу життя та моральних цінностей. Завдяки цьому богословські концепції опиняються в центрі уваги, і в такий спосіб допомагають людям знаходити внутрішню опору та моральне відновлення в умовах військової агресії. Пропонована стаття присвячена дослідженню трансформацій, що відбуваються в богословських пошуках, зокрема безпосередньо в богослов'ї митрополита Епіфанія, під час війни, коли суспільство загалом та окремі індивіди локально зазнають глибоких змін як у своєму внутрішньому світогляді та сприйнятті духовного, так і значних потрясінь у буремному повсякденні.

В статті аналізується політичне богослов'я митрополита Епіфанія. Показано, що його зародження та розвиток є реакцією на суспільно-політичні процеси сучасної України, позначені необхідністю формування національної самосвідомості нації, а також відгуком на війну українців проти російських загарбників. Доведено, що важливими категоріями його політичного богослов'я є свобода, відповідальність, відкритість до діалогу та заклик до єднання. Зазначається, що митрополит Епіфаній вважає єдність всіх православних в майбутньому за цілком досяжний кінцевий результат. Характерними ознаками цього богослов'я є глибока віра, вірність традиції та патріотична позиція, що відображається у живій єдності Церкви з життям народу та його долею.

Проаналізована трансформація богословських поглядів митрополита Епіфанія від морального богослов'я до політичного відображає глибоку інтеграцію релігійних і політичних вимірів в умовах військового конфлікту. Його провідна роль у формуванні діалогу та співпраці між різними соціальними групами свідчить про важливість духовного лідерства у забезпеченні миру, солідарності та гармонії в суспільстві.

Ключові слова: політичне богослов'я, митрополит Епіфаній, свобода, віра, діалог, єднання.

У сучасному, переповненому різними викликами та конфліктами світі богословські пошуки виявляються важливим елементом духовних основ життя. В періоди воєн та конфліктів вони стають предметом особливого інтересу та переосмислення. Пропонована стаття присвячена дослідженню трансформацій, що відбуваються в богословських пошуках, зокрема безпосередньо в богослов'ї митрополита Епіфанія, під час війни, коли суспільство загалом та окремі індивіди локально зазнають глибоких змін як у своєму внутрішньому світогляді та сприйнятті духовного, так і значних потрясінь у буремному повсякденні.

Війна, незалежно від свого контексту чи часу, завжди привертає увагу не лише політиків та військових, але й релігійних мислителів. Цей період непевності та стресу змушує глибше замислитися над питаннями віри, сенсу життя та моральних цінностей. Таким чином, богословські концепції виявляються в центрі уваги, допомагаючи людям знаходити внутрішню опору та моральне відновлення в умовах конфлікту.

Митрополит Епіфаній, як Предстоятель Помісної Православної Церкви України, є визнаним духовним лідером та мислителем [10], публічною й медійною фігурою. Його богословські погляди відображають еволюцію православного богослов'я сучасної України в контексті війни. Важливо відмітити те, що богослов'я живе і живиться двома джерелами – з одного боку, воно завжди наповнене Духом Божим, а з іншого, наповнюється духом народу, який складає Тіло Христове. Саме через це істинне богослов'я, опираючись на незмінні догмати Церкви та вчення Святих Отців зазнає, між тим, трансформацій. Означені явища відомий сучасний богослов архім. Кирило Говорун назвав «риштуванням Церкви» [2]. В межах певних трансформацій народжуються відповіді на гострі запити не лише богословів, але, а можливо і більшою мірою, мирян, для яких це слово твориться, живе і розвивається. Саме таким богослов'ям ми бачимо і богослов'я митрополита Епіфанія, якому судилося служити Богові та людям в період тяжких випробувань українського народу.

Богословський шлях митрополита Епіфанія проходить безпосередньо у епохальному історично-важливому етапі становлення власне української Православної Церкви, як рівноправної серед інших помісних православних церков. Тому цілком закономірно, що відповідно до тих чи інших суспільно-духовних запитів в його богословських пошуках ми бачимо і відлуння тих суспільних подій, на ґрунті яких він доносить слово Христове у своїх проповідях народові. І хоча на початковому етапі своєї діяльності митрополит Епіфаній акцентував увагу на моральних та етичних аспектах православної віри, необхідність утвердження власне української Православної Церкви, якій він служив та служить, додає до його праць елементи політичного богослов'я.

Як феномен політичне богослов'я досліджується в контексті відносин держави та церкви. На сьогодні виділяють декілька типів державно-церковних відносин, які достатньо досліджені. Доволі поширеними є наступні моделі: цезарепапізм, теократія, державна церква, відокремлення церкви від держави, проміжний стан між моделлю державної церкви і моделлю повного відокремлення [14]. Але М. Палінчак та М. Громович виділяють і державно-церковні відносини, які складались впродовж історії України. Зокрема, це: киево-руська модель, козацько-могилянська модель, модель часів державного будівництва в 1917–1919 рр, радянська модель [14]. Перераховані типи державно-церковних відносин формувались в певних історичних умовах і через них розкривається складний взаємозв'язок релігійного, соціального та політичного буття. У період незалежності України, особливо на початковому її етапі, запит суспільства на духовні практики був доволі великим, що зумовило швидке формування широкої поліконфесійної мапи України. Вдала модель державно-церковних відносин, яку український релігієзнавець О. Климов назвав «демократичною моделлю» [8, с. 15–22], гарантуючи громадянам свободу вибору та віросповідань, уможливила повне задоволення духовних потреб громадян України.

Водночас, варто відмітити, що в Україні завжди, тією чи іншою мірою, в фокусі уваги державної влади було православ'я. Це, безумовно, пов'язане з його історичною спадщиною, яка вплинула і на сучасний його стан в державі. Ця християнська конфесія є найчисельнішою, якщо враховувати представників усіх православних гілок, в Україні. На 2020 рік, згідно досліджень центру Разумкова, в Україні відносили себе до вірних

Православної церкви України 34%, 13,8% назвали себе вірними Української православної церкви (Московського патріархату), 8,2% – Української греко-католицької церкви, значна частина опитаних (27,6%) зазначали, що вважають себе православними, але не відносять до якоїсь церкви [9].

Православна Церква України наразі найбільшою мірою відповідає загальнодержавній потребі формування української православної самосвідомої нації. Показовим прикладом тому є зацікавленість, на той час президента України, П. Порошенка та представників уряду в наданні Українській Православній Церкві Томосу про автокефалію у січні 2019 року Вселенським патріархом Варфоломієм I та Священним Синодом Константинопольської православної церкви. На сучасному етапі таким прикладом є прийняття Верховною Радою України законопроекту № 9431, яким було змінено дати святкування Різдва Христового в Україні з 7 січня на 25 грудня (з метою відмови від російської спадщини нав'язування відзначення події), що й знайшло підтримку переважної більшості населення країни. Відповідно, на Православну Церкву України покладається з боку держави надія на утвердження православної самосвідомості українця в контексті «українського світу», тобто в контексті культури, мови, цінностей та історичної спадщини української нації.

Важливо відмітити, що з кожним роком незалежності України очікування українців на помісну Православну Церкву зростало і міцнішало, хоча і наражалося на потужний спротив Української Православної Церкви МП, яка намагалась утримувати в будь-який спосіб свої позиції. Протистояння двох православних церков в Україні, яке розвивалось на ґрунті загострення в цілому геополітичних процесів, українські релігієзнавці слушно визначили як протистояння двох світів: «руського міра» та «українського світу» [6, с. 196]. А. Арістова влучно підмічає, що в такі періоди відбувається «швидке перетворення релігійних доктрин на політичні ідеології» [1, с. 16], що і спостерігається в концепції «руського міра» і тут «церква легко втягується в культурні війни, політичні за своєю природою» [5, с. 17]. В цьому протистоянні водночас і знаходиться для свого розвитку сприятливе середовище українське політичне богослов'я, що є абсолютно закономірним, оскільки Церква не може бути поза суспільним буттям її вірних. Митрополит Шептицький ще сто років тому говорив про те, що витіснення Церкви лише в приватну сферу (її приватизація) є ударом по Церкві [16].

З активною фазою військового конфлікту та зростанням геополітичної напруги, митрополит Епіфаній не залишає вірних без відповіді щодо їхньої участі у війні, щодо духовного ставлення до ворога. Він зауважує на тому, що захист власного життя, захист Батьківщини, своєї землі та власного дому не може бути гріхом, навіть якщо при цьому доводиться вбивати [13].

В умовах війни в проповідях Предстоятеля ПЦУ червоною ниткою проходить тема необхідності об'єднання усіх православних вірних України в лоні єдиної Церкви. Ще на початку повномасштабного вторгнення російських військ в Україну, він наголошував: «Ми готові прийняти всіх з любов'ю. Ми готові разом в подальшому будувати Православну церкву України – церкву, яка служить і в подальшому служитиме інтересам українського народу. Я закликаю всіх православних українців до єднання» [13]. Важливо відмітити, що митрополит іде шляхом розбудови, за визначенням К. Говоруна, *громадянської релігії*, оскільки таку релігію «люди визнають добровільно» на відміну від *політичної релігії*, яку їм «нав'язують силою» [5, с. 20]. Митрополит Епіфаній наголошуючи на необхідності того, щоб усі українці були в «єдиній автокефальній православної церкві України», все ж зауважує, що процес приєднання до неї є поступовим і мирним. Маючи щирю віру в те, що «прийде той час, коли всі українці будуть в єдиній автокефальній православної церкві України», він переконаний,

що ті, хто до неї ще не приєднався знаходяться тимчасово в «духовній омані». Розуміючи Церкву, відповідно до вчення Православної Церкви, як Тіло Христове, він говорить: «адже не може бути тіло українським, а душа російською. Не може бути в Україні церкви, яка є частиною церкви, очільник якої благословляє вбивати українців» [12].

Архієпископ Кирило Говорун говорить про те, що існують політичні та справжні ортодоксії і розрізняє їх через тлумачення Церквою ідентичності. Зокрема, він вказує на те, що якщо «ідентичність щільно пов'язана з національною ідентичністю, відчуттям гордості та культурної вищості, підтримкою союзів між національними церквами та урядами, а також осмисленням Росії як оплоту в протистоянні із Заходом» [5, с. 18], вона є політичною ортодоксією. Він справедливо відмічає, що в такій ортодоксії відбувається розмежування «віри (вірувань) та етики (поведінки)» [5, с. 18]. Справжня ж ортодоксія потребує «балансу між вірою, етикою та ідентичністю» [5, с. 18].

В цьому контексті, варто відмітити, що в політичному богослов'ї митрополита Епіфанія знаходить своє розгортання тема свободи та відповідальності. Він наголошує на тому, що свобода є великим Божим даром, за який наразі народ України платить високу ціну. І через це на український народ покладається і велика відповідальність – «зберегти цей великий Божий дар свободи та незалежності та передати його наступним поколінням. Бо багато поколінь перед нами мріяли жити у своїй незалежній українській державі, мати свою українську православну церкву. Вони мріяли, вони віддавали свої життя. Протягом останніх десятиліть було покладено дуже багато на вівтар нашої незалежності» [12].

Водночас, проблема свободи, навіть коли говориться про військовий час, не розглядається митрополитом виключно в соціально-політичному контексті, як свободи від російської ідеології «руського міра», але, відповідно до вчення Церкви, в глибокому антропологічному контексті. У своїй проповіді в 14-ту неділю після П'ятидесятниці, митрополит Епіфаній наголошує на важливій духовній роботі кожного православного – переходу від рабства до свободи. Такий перехід можливий лише за умови щирої віри та великої надії. І це єдиний та правильний шлях до свободи. Митрополит наголошує: «Тому Церква знову і знову нагадує нам про силу Хреста Господнього – про переможну силу смирення і жертовної любові, які на хресті виявив наш Спаситель» [3].

Важливо відмітити, що смирення та любов є основоположними антропологічними чеснотами, через які людина-християнин в найбільшій мірою уподібнюється Богу. В любові людина відновлює свою втрачену природу, оскільки «любов виражається в безумовній повноті природної єдності, або єдиносутності, Божественних Лиць» [4, с. 242]. В такий спосіб, смирення та любов є необхідними умовами здійснення свободи, перемоги на внутрішнім, а отже, духовним рабством. В контексті політичного богослов'я, яке розвиває митрополит Епіфаній, ці дві чесноти є запорукою як внутрішньої перемоги людини, так і перемоги України у війні. Він наголошує на тому, що шлях до свободи є, безумовно, важким і тернистим, повним спокус. Водночас, «нікого нехай не спокушає та думка, яка отруювала свого часу серця синів Ізраїля – думка повернутися до Єгипту, до дому рабства, під ярмо фараона, який дасть їм за це шмат м'яса» [3]. Проводячи паралелі між далеким минулим Ізраїлю та сьогоденням України митрополит Епіфаній вдало вказує на вічну проблему людського духу – духовне рабство, яке невидимо може полонити як окрему людину, так і націю в цілому. Ця проблема є надзвичайно гострою в сучасному світі розвинених технологій ЗМІ, які маніпулюють людською свідомістю та світоглядом, будучи важливими інструментами інформаційної війни. Поразка в такій війні з неминучістю призводить до загибелі нації. Тому митрополит Епіфаній наголошує: «Нам немає вороття назад, до сучасного Єгипту мисленого, до тюрми народів і дому рабства – до російської імперії зла. Злий

кремлівський фараон манить до себе, нагадуючи, «як добре всі ми жили в радянському союзі, маючи дешеву ковбасу і смачне морозиво». Але слова фараона – отрута зміїна. І «русській мір», який він та його поплічники проповідують – ярмо рабське, яке несе смерть всякому, хто прийме його» [3]. Відтак, результат духовної та реальної перемоги на загальносуспільному та політичному рівнях великою мірою залежить і від внутрішньої духовної перемоги кожного окремого вірного.

Утверджуючи ідеї свободи митрополит Епіфаній наголошує на тому, що в Україні наразі є одна справжня українська Православна Церква. Він нагадує про тісний зв'язок віри із національною самосвідомістю та ідентичністю. І питання перемоги стосується насамперед питання того «чи ми будемо як окремих народ, як окрема нація, чи нас не буде» [12]. Православ'я стало тією ареною, тим полем, на якому протягом багатьох віків, а не останніх років відкритої війни Росії проти України, російські ідеологи намагалися знищити українську національну самосвідомість. Митрополит Епіфаній наголошує: «Питання і зараз стоїть досить гостро. Тому що ворог намагається нас знищити й поневолити. Ми живемо протягом останніх десятиліть після відновлення нашої державної незалежності в своїй українській державі, маючи свою єдино визнану автокефальну помісну православну церкву. Але ворог не воює останні два роки після повномасштабного вторгнення, він воює, щоб знищити нас і стерти з лиця землі не десять років, а протягом декількох століть. Але йому не вдалося знищити нас як народ, ми зберегли свою українську ідентичність. Ми зберегли свою мову, ми зберегли та відновили і державність, і автокефалію своєї помісної української православної церкви. Ми, як окремих народ хочемо жити у своєму мирному домі» [12].

В політичному богослов'ї митрополита Епіфанія спостерігається поєднання духовності та політики. Предстоятель ПЦУ став активним учасником громадського діалогу, сприяючи інтеграції духовних принципів у політичний процес. Його богословські погляди стали більш збалансованими, враховуючи потреби суспільства та конкретні виклики, які гостро стоять перед Україною.

Важливою частиною політичного богослов'я митрополита Епіфанія є формування позиції Церкви щодо інших релігійних спільнот. Позиція митрополита, в цілому, є суголосною позиції Вселенського Патріарха Варфоломія, який наголошує на необхідності віри у діалог. В основу діалогу, про який говорить Патріарх Варфоломій, покладено перш за все не вирішення тих чи інших релігійних, суспільних чи екологічних проблем, але чітке розуміння унікальності та особливості кожного учасника діалогу. Він наголошує на тому, що «діалог завжди є особистим, оскільки він передбачає взаємодію унікальних, незамінних особистостей, чи то християн, чи інших особистостей, чия ідентичність тісно пов'язана з їхніми індивідуальними, соціальними, культурними особливостями» [11].

Усвідомленню унікальності кожної особистості вчить і митрополит Епіфаній. У його проповіді у 30-ту неділю після П'ятидесятниці, перед Різдом Христовим він говорить про те, що у кожного є «особистий шлях до пізнання Христа і слідування за Христом» [15], що вказує на унікальну особисту неповторність призначення кожної людини. Водночас, митрополит наголошує на тому, що «у житті окремо кожного із нас, як весь навколишній світ відображується у одній малій краплі води – відображається вся історія людства» [15], що вказує на усвідомлення глибокої онтологічної єдності людства. Більше того, він підкреслює: «Сьогодні ми чуємо про родовід Спасителя, і цим не лише утверджуємося в істині Його втілення, хоча це теж важливо, бо підкреслює правдивість і повноцінність сприйняття Сином Божим людської природи. Але через цей родовід ми також отримуємо нагадування, що і кожен з нас теж належить до роду людського, від якого і Христос по плоті» [15].

Водночас, те, що дає підстави говорити про важливі елементи політичного богослов'я у баченні митрополита свідчить його позиція щодо представників Української Православної Церкви, як складової московського патріархату. Зокрема, в грудні 2019 року на питання про те, ким він вважає представників РПЦ, «колегами, братами чи антагоністами», він відповів: «З часом, я впевнений, можливо, навіть останньою, але і РПЦ буде змушена визнати автокефалію Української православної церкви. Тому ми і РПЦ є братами у Христі, і всі ми єднаємося навколо Христа – кожен у своїй помісній церкві, але загалом ми складаємо повноту вже єдиної Христової церкви» [17].

Але вже в 2023 році Митрополит Епіфаній говорить про те, що «Ми просто терпимо присутність Московського патріархату, якщо так сказати, бо вони не мають канонічного права перебувати на нашій канонічній території. Тобто відбувається певна канонічна аномалія. Але ви знаєте, ми неодноразово зверталися – і Архієрейський собор, і наші синоди, і я неодноразово наголошував – що закликаємо до діалогу без жодних передумов. Бо говорити про спілкування, про діалог і ставити передумови, тобто перешкоди, то ми ніколи не почнемо такого діалогу» [17].

В цілому митрополит Епіфаній наголошує на відкритості Церкви до діалогу, особливо коли ведеться мова про об'єднання православних в єдину помісну Православну Церкву України. Він не виключає такого діалогу також і з УГКЦ. У ефірі Еспресо TV він зауважив: «На зустрічі з Блаженнішим Святославом ми говорили про подальше поглиблення нашої співпраці. У цій співпраці ми прийдемо до діалогу, а вже діалог визначить, чи зможемо ми об'єднатися. Теоретично це в майбутньому можливо. Але це залежить від того, як ми будемо співпрацювати, підтримувати ці дружні стосунки, прагнути до єдності... У майбутньому всі православні мають об'єднатися в єдину Церкву» [7].

Якщо повернутись до визначених архієпископом Кирилом Говоруном ознак справжньої ортодоксії – баланс між вірою, етикою та ідентичністю, то можемо сказати, що політичне богослов'я митрополита Епіфанія демонструє необхідний баланс. Україна проходить наразі важливий історичний етап, від якого залежить і кінцевий результат – яким буде її майбутнє як держави і майбутнє її народу як нації, зрозуміло не без особливого місця у ньому і Церкви. Виключно важливу роль в цьому процесі відіграє релігійна самосвідомість народу, особливо православних вірних. Церква, виконуючи свою надприродну місію, скеровуючи людей до спасіння, не залишається осторонь і щоденних турбот її народу, його болю, страждання та радості. Витримуючи необхідний баланс між вічним і тимчасовим, митрополит Епіфаній формує український варіант політичного богослов'я, характерною ознакою якого є глибока віра, вірність традиції і на ґрунті цього усвідомлена патріотична позиція, вірність національній ідеї. Така Церква є живою Церквою, вона живе життям її народу, розділяючи його долю.

Трансформація богословських поглядів митрополита Епіфанія від морального богослов'я до політичного відображає глибоку інтеграцію релігійних і політичних вимірів в умовах військового конфлікту. Його провідна роль у формуванні діалогу та співпраці між різними соціальними групами свідчить про важливість духовного лідерства у забезпеченні миру, солідарності та гармонії в суспільстві.

Список використаної літератури

1. Арістова А.А. Вплив глобалізації на геополітичні процеси. // *Георелігійні процеси і конфесійні трансформації в Україні: колективна монографія* / За заг. ред. О. Сагана. К.: Світ Знань, 2023. 318 с.
2. Архімандрит Кирило (Говорун). Риштування Церкви: вбік пост структуральної еклєзіології / перекл. з англ. Олексій Панич. Київ: Дух і Літера 2019. 312 с.

3. Від Рабства до Свободи: Проповідь Митрополита Епіфанія. Тернопільська Єпархія Української Православної Церкви (ПЦУ). URL: <https://uapc.te.ua/vid-rabstva-do-svobody-propovid-mytropolita-epifaniya/>
4. Гаврилюк Т.В. Людина в християнській антропології ХХ–ХХІ століття. Монографія. К.: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2013. 334 с.
5. Говорун К. Політичне православ'я: доктрина, що розділяє Церкву. Переклад Олексій Панич, Київ: Дух і Літера, 2018. 152 с.
6. Горкуша О. Вплив контекстуальних трансформацій на горизонт релігійних сподівань у зміненому світоглядному ландшафті. // *Георелігійні процеси і конфесійні трансформації в Україні: колективна монографія* / За заг. ред. О. Сагана. К.: Світ Знань, 2023. 318 с.
7. Епіфаній назвав об'єднання ПЦУ з УГКЦ «теоретично можливим». ЛВ.ua. Дорослий погляд на світ. URL: https://lb.ua/society/2019/05/12/426629_epifaniy_nazval_obedinenie_ptsu.html
8. Климов О. Основні тенденції сучасної трансформації правових засад вітчизняного законодавства стосовно свободи совісті та релігійних організацій як відображення нового місця релігії та церкви в українському соціумі. Релігійна свобода: свобода релігії і національна ідентичність: світовий досвід та українські проблеми. К.: РПУ, 2002. С. 15–22.
9. Конфесійна та церковна належність громадян України (січень 2020 р.). Разумков центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/konfesiina-ta-tserkovna-nalezhnist-gromadian-ukrainy-sichen-2020r>
10. Митрополит Епіфаній: Духовне Керівництво на шляху Гідності та Визволення. Ставропігійна парафія Святих Жон-Мироносиць УПЦ (ПЦУ). URL: <https://p-uapc.te.ua/povunp/mytropolyt-epifanij-duhovne-kerivnyctvo-na-shlyahu-gidnosti-ta-vyzvolennya/>
11. Міжконфесійний Діалог та Роль Віри: Промова Вселенського Патріарха Варфоломія. Православна Церква України. URL: <https://patriarchia.org.ua/news/mizhkonfesiijnj-dialog-ta-rol-viry-promova-vselenskogo-patriarha-varfolomiya/>
12. Моргу І., Савицька Д., Качуровська Д. «Не може бути тіло українським, а душа російською»: основні тези проповіді митрополита ПЦУ Епіфанія на Тернопільщині. Суспільне: Новини. URL: <https://suspilne.media/650522-ne-moze-buti-tilo-ukrainskim-a-dusa-rosijskou-osnovni-tezi-propovidi-mitropolita-pcu-epifania-na-ternopilsini/>
13. Орлова В. Бажати смерті ворогу та вбивати російських окупантів не гріх – глава ПЦУ. УНІАН Інформаційне агентство. URL: <https://www.unian.ua/society/bazhati-smerti-voroguta-vbivati-rosijskih-okupantiv-ne-grih-glava-pcu-epifaniy-novini-ukrajini-11743048.html>
14. Палінчак М.М., Громовчук М.В. Моделі державно-церковних відносин у сучасній правовій практиці: конституційно-правовий аспект. Конституційно-правові академічні студії № 1. 2015. С. 25–34. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/50291/1/kras_2015%20%D0%9F%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%BD%D1%87%D0%B0%D0%BA%20%D0%9C.%D0%9C.%20%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%9C.%D0%92..pdf
15. Проповідь Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Епіфанія у тридцяті неділю після П'ятидесятниці, перед Різдом Христовим. Православна Церква України. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/yakumu-b-riznyumu-usi-my-ne-buly-odnak-skladayemo-odne-tsile-yedynj-rid-lyudskij-zarady-spasinna-yakogo-syn-bozhij-stav-takozh-i-synom-lyudskym-mytropolyt-epifanij/>
16. Смицьнюк П. Політичне богослов'я Шептицького: закон заміщення. Наукові записки УКУ: Богослов'я. Вип. 9. 2022. С. 49–73. URL: https://nz-theology.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/04_pavlo-smysnyuk-1.pdf
17. Червоненко В., Хоменко С. Епіфаній: брати з РПЦ будуть змушені визнати нашу автокефалію. BBC. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-50666028>

TRANSFORMATIONS OF THE THEOLOGICAL VIEWS OF METROPOLITAN EPIFANIY OF KYIV AND ALL UKRAINE IN TIME OF WAR: SEARCH FOR SPIRITUAL SUPPORT IN A CRISIS ERA

Vasyl Lozovytskyi

*Volyn Orthodox Theological Academy, Faculty of Theology,
Department of Scripture and Theology
Hradnyi Uzviz str., 5, 43025, Lutsk, Ukraine
<http://orcid.org/0000-0001-5645-4309>*

War, regardless of its context or time, always attracts the attention of not only politicians and military but also religious thinkers. In today's world, full of various challenges and conflicts, theological search is an important component of the spiritual foundations of life. In times of war and conflict, they become a subject of particular interest and rethinking. This period of uncertainty and stress makes us think more deeply about questions of faith, the meaning of life, and moral values. As a result, theological concepts are in the spotlight, and thus help people find inner support and moral recovery in the face of military aggression. The proposed article is devoted to the study of the transformations that take place in theological searches, in particular in the theology of Metropolitan Epifaniy, during the war, when society as a whole and individuals locally experience profound changes in their inner worldview and perception of the spiritual, as well as significant shocks in their tumultuous everyday life.

The article analyzes the political theology of Metropolitan Epifaniy. It is shown that its emergence and development is a reaction to the socio-political processes of modern Ukraine, marked by the need to form the national identity of the nation, as well as a response to the war of Ukrainians against the Russian invaders. It is proved that the important categories of his political theology are freedom, responsibility, openness to dialogue and a call for unity. It is noted that Metropolitan Epifaniy considers the unity of all Orthodox Christians in the future to be a completely achievable end result. The characteristic features of this theology are deep faith, loyalty to tradition, and a patriotic position, which is reflected in the living unity of the Church with the life of the people and its destiny.

The analyzed transformation of Metropolitan Epifaniy's theological views from moral theology to political theology reflects the deep integration of religious and political dimensions in the context of military conflict. His leading role in fostering dialogue and cooperation between different social groups demonstrates the importance of spiritual leadership in ensuring peace, solidarity, and harmony in society.

Key words: political theology, Metropolitan Epiphanius, freedom, faith, dialogue, unity.

УДК 140.8: 004.738.5: 65.012.8

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.19>

ІНТЕРНЕТ-ПОКОЛІННЯ І КОНСЦІЄНТАЛЬНІ ВІЙНИ СУЧАСНОСТІ

Ірина Ломачинська, Юлія Гришина

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
факультет суспільно-гуманітарних наук, кафедра філософії та релігієзнавства
вул. Левка Лук'яненка, 13-б, 04212, м. Київ, Україна*

У статті аналізуються особливості розвитку українського Інтернет-покоління, його інформаційно-технологічні можливості та система цінностей. Мета аналізу – з'ясувати особливості формування світоглядних позицій покоління Інтернет у контексті викликів консцієнтальних війн як основної загрози суспільній свідомості сучасної цифрової доби. У статті зазначено, що основним засобом соціального впливу є полімедіа, маніпулятивні можливості яких значно посилюються завдяки поширенню фейкових і діпфейкових технологій. Зазначається, що становлення покоління Інтернет в Україні відбулося дещо пізніше, ніж у провідних країнах світу, що зумовлено переважно технологічними та фінансовими чинниками. Його визначальними рисами є повний доступ до Інтернету та соціальних мереж у дорослому віці та активне та переважне використання цих джерел для отримання та поширення інформації; у типі інформаційних повідомлень перевага надається відеоконтенту, який активно створюється та поширюється самостійно. Трендом серед представників Інтернет-покоління стало транслювання власної позиції через дописи у соціальних мережах, це мало і позитивний ефект, адже перетворило Інтернет-сайти з місця для розваг на платформи із важливими думками і заявами. Саме через потребу у поширенні потрібної інформації стисло і яскраво, Інтернет-покоління вчиться формулювати думки більш зрозуміло для широкого загалу, що робить інформацію доступнішою для всіх її споживачів у Інтернеті. У статті наголошується, що безпека та благополуччя в цифрову добу – це здатність протидіяти ризикам, які може принести цифровий світ, щоб захистити своє фізичне та психічне благополуччя. Українське інтернет-покоління має досить високий рівень самокритичності, що сприяє протидії стратегіям сучасної консцієнтальної війни, йому притаманні індивідуалізм, самовпевненість, більша свобода вираження поглядів, вірність своїм цілям та принципам. Більшість представників українського Інтернет-покоління завжди мають власну точку зору на суспільні події та явища, вони соціально активні та намагаються протидіяти ворожим фейкам за допомогою соціальних мереж.

Ключові слова: Інтернет-генерація, інформаційна війна, гібридна війна, консцієнтальна війна, світогляд, соціальні мережі, інформаційний вплив, цифрова ера.

Актуальність проблеми. Стрімке входження людства в цифрову добу характеризується не лише потужним розвитком телекомунікаційних систем та інформаційно-комунікаційних технологій, але і створенням якісно нового інформаційного середовища життєдіяльності, у якому якість та безпека особистості значною мірою визначається рівнем її критичного мислення та інформаційно-комунікаційних компетентностей. Глобальна війна росії проти України, що здійснюється не лише на полі бою, але й у медійному та інтернет-просторі, засвідчила небезпеки інформаційно-психологічних атак, спрямованих на руйнування суспільної свідомості. Особливо вразливим перед загрозами консцієнтальних (світоглядних) війн є Інтернет-покоління, яке виросло у світі Інтернет-технологій, що і зумовлює актуальність означеного дослідження.

Теоретичною основою дослідження стали праці провідних українських та зарубіжних науковців. Зокрема, основою аналізу інформаційно-психологічних та консцієнтальних

війн сучасності стали дослідження І. Ломачинської, О. Остапенко, S. Karnouskos. Соціально-психологічні та ціннісні аспекти становлення Інтернет-покоління розкриті переважно на основі праць зарубіжних дослідників – S. Cipolletta, D. Mocellin, T. Geoffrey A. Talmon, A. Munsch, S. Oktaviani, Shaun Pichler, Chiranjeev Kohli, Neil Granitz тощо. Особливості самопрезентації Інтернет-покоління проаналізовані в публікаціях C.Shane-Simpson, A. Manago, N. Gaggi, J. Rui, M. Stefanone.

Мета дослідження: з'ясування особливостей становлення світоглядних орієнтирів Інтернет-покоління в контексті загроз консцієнтальних війн сучасності. Мета зумовлює наступні завдання: визначити особливості становлення Інтернет-покоління; дослідити світоглядні виклики консцієнтальної війни в цифрову добу; охарактеризувати вплив стратегій консцієнтальної війни на Інтернет-покоління української нації.

Методи дослідження. Основними науковими методами, які дозволили реалізувати сформульовану в роботі мету, є наступні: компаративного аналізу (порівняння стратегій інформаційних війн сучасності); діалектичний метод, що уможливив проаналізувати предмет дослідження у процесі його становлення. В основі виконання роботи лежить використання таких загальнонаукових методів дослідження: логічний метод – при побудові структури дослідження; аналіз та синтез – в процесі викладу основного змісту роботи; узагальнення – під час написання висновків роботи. У дослідженні використано також метод збору соціологічної інформації – електронне анкетування студентів спеціальності «Філософія» Факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

Основний матеріал. У сучасну цифрову добу активними споживачами інформації є саме представники I Generation – Інтернет-покоління, що відоме під різними іменами, зокрема iGen, Plurals, Founders, Pivotal і Homeland Generation, складається з людей, які народилися приблизно в 1990–2010 роках. Інтернет-покоління інакше відоме як постміленіали або просто Homelanders, має таке ж визначення, як і центеніали, і є еквівалентом I Generation, а також того, що часто називають Zoomers (зумери) [9].

Відповідно до різних джерел, Інтернет-покоління має такі визначальні риси: мали повний доступ до Інтернету і соціальних медіа у період дорослішання; використовують саме Інтернет і соціальні медіа для отримання і поширення інформації [9; 10; 13].

Технології зіграли ключову роль у формуванні уподобань Інтернет-покоління. Як відзначає Geoffrey A. Talmon у дослідженні 2019 року, принаймні 75% представників Інтернет-покоління володіють смарт-пристроями та мають доступ до них кілька разів на годину [6] (серед опитаних нами респондентів смартфонами володіло 100% респондентів, на що, з нашої точки зору, впливають вікові та соціальні параметри). Більшість витрачає щонайменше 9 годин на взаємодію з цифровим контентом щодня. Переважним джерелом інформації є онлайн-відео: 95% переглядають YouTube щодня. Більше половини регулярно створюють власний онлайн-контент, причому значна кількість публікує відео на платформах соціальних мереж принаймні щотижня. Електронні ігри також важливі для Інтернет-покоління; підраховано, що багато хто витрачає більше години щодня на відеоігри) [6].

У дискусіях на тему різних поколінь цифрової доби домінує позиція, що саме глобальне використання Інтернет і соціальних медіа для отримання і поширення інформації є визначальною для I Generation. Для них інформація – складова снєк-культури (від англ. snack – швидкий перекус). Її суть полягає у скороченні контенту при обов'язкових візуальних доповненнях – картинках. Чергування (мерехтіння) коротких меседжів та візуальних подразників з рекламними роликами (як у калейдоскопі) породжує у користувачів феномен кліпового або модульного мислення [8]. Втім, незважаючи на певну примітивність таких

методів для отримання і поширення інформації, старші покоління теж стають активними користувачами соціальних мереж, де і отримують потрібну інформацію. Доступ до цих платформ за допомогою повсюдних технологій дозволив людям документувати майже кожен аспект свого повсякденного життя, презентувати себе та керувати своїми соціальними відносинами онлайн, спілкуватися з друзями, які є частиною їхньої соціальної мережі, і з будь-якої частини світу, бути завжди в курсі того, що відбувається, взаємодіяти з іншими культурами без часових обмежень, отримувати доступ до інформації, що сприяє поширенню інформації про здоров'я, а також сприяти науковим дослідженням і навчанню [1; 11]. Завдяки більшому і легшому доступу до інформації, Інтернет-покоління також часто називають поколінням, що прагне до знань і змін у світі. Часто це саме активна молодь, що швидко поширює власні думки у Інтернеті та вступає у різноманітні дискусії. Хоча, багато дослідників заявляють і про негативні риси представників Інтернет-покоління, адже в результаті надмірного занурення у світ цифрових технологій у молоді формується «кліпове» мислення (здатність сприймати і переробляти інформацію лише маленькими порціями), з яким значно знижується здатність до аналізу та концентрації уваги. Це може призвести до поверхневого підходу до аналізу і, відповідно, до прийняття непродуманих рішень [14].

Сучасне інформаційне суспільство прагне стати суспільством знань, тому на цьому етапі новим рівнем інформаційної війни стає консцієнтальна (смыслова) війна, метою якої є трансформація знань та цінностей націй як цілісних інформаційних систем. Посилення ролі мас-медіа в сучасну цифрову добу, формування їх нової форми – полімедіа, – створює широкі можливості для можливостей маніпулювання суспільною свідомістю. Цьому сприяє поява значних обсягів недостовірної інформації у глобальних соціальних мережах; формування «мозаїчної» культури; підміна реального життя його віртуальним симулякром; посилення децентралізації медіапростору країн тощо [16].

Поняття консцієнтальної війни походить від латинського слова *conscientia* – «свідомість», що дозволяє її визначення як війни на ураження свідомості, спрямованої на руйнування усталеної системи духовних цінностей, уявлень про добро і зло, здатності людини до вільної самоідентифікації [17]. Відповідно, консцієнтальна війна постає як цивілізаційна за змістом, психологічна за формою та інформаційна за засобами. Її основним об'єктом впливу стає ідентичність, здатність людини до самоідентифікації, визначення своєї системи духовних цінностей та свого місця в соціальній спільноті [15, с. 54–55].

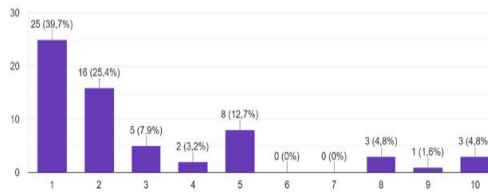
У гібридних війнах сучасності ефективними засобами для маніпуляцій стають Інтернет-ЗМІ, інформаційні повідомлення яких подаються у доступній для користувачів формі. Особливого поширення набуло використання «фейків» – «неправдивої інформації, що цілеспрямовано розповсюджується зацікавленими особами, які переслідують свої (зазвичай політичні) цілі, або бажають заробити на інтернет-трафіку» [4].

Маніпулятивні можливості Інтернет-ЗМІ значно посилюються завдяки поширенню технологій дідфейків – цифрових маніпуляцій з відео, що здійснюється зі зловмисними намірами. Дідфейки поширені в соціальних медіа, за допомогою яких охоплюють широку аудиторію. Оскільки текст, відео, звук є ключовими елементами комунікативної взаємодії у публічній сфері, наслідки їх впливу є значними. Засобами протидії дідфейкам є технологічна грамотність та власна критичність [7].

У цифрову добу розвиток технологій продукує інновації, що стимулюють накопичення суспільних благ. Інтерес молоді до цифрових інструментів також можна пояснити поняттям *digital native* (*цифровий рідний*). Враховуючи високий інтерес молодого покоління до цифрових інструментів, це поняття означає, що здорове почуття громадянської

обізнаності було забезпечено в усьому світі. Одним із обов'язків систем освіти у світі є виховання відповідальних громадян, що здатні протидіяти ризикам цифрової доби (наприклад, захист від залежності від Інтернету та синдрому повторного стресу). Онлайн-ризик можна класифікувати за трьома основними вимірами: поведінка (наприклад, кіберзалякування, кібербулінг); контакт (наприклад, зустріч віч-на-віч після онлайн-контакту, спілкування з особами, які видають себе за іншу особу); зміст (наприклад, вплив насильницького чи агресивного змісту, шкідливої мови, тощо) [3].

7. Чи зіштовхувались Ви з кібербулінгом? (варіант від 1 до 10, де 1 - майже не зіштовхуюсь, а 10 - часто зіштовхуюсь)
63 відповіді

Зокрема, серед опитаних з кібербулінгом в більшій чи меншій мірі зіштовхувались 60% респондентів, переважно ті з них, хто веде активне життя в соціальних мережах, публікують власні фото чи презентують свої здобутки.

Інтернет-покоління схильне до індивідуалізму в плані навчання, спілкування та міжособистісної взаємодії. Інтернет-покоління використовувало технології, щоб навчатися поодиночці, і вони звикли до самотності, їм властивий значно вищий рівень тривоги та депресії [13]. Переважним ресурсом для комунікації представники Інтернет-покоління обирають соціальні мережі.

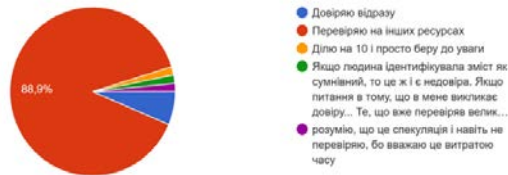
6. На яких ресурсах Ви найчастіше поширювали особисту інформацію в Інтернеті?
63 відповіді

Зокрема, 88,9% респондентів особисту інформацію поширювали саме в соціальних мережах.

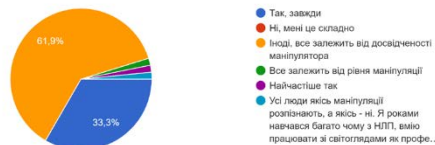
Водночас, представники Інтернет-покоління – високоамбітні та впевнені в собі. Вони більш реалістичні в оцінці подій і явищ, вони більш обізнані та поінформовані про те, що відбувається у світі. Їх споживання інформації є більш етичним, і вони мають «більшу свободу вираження поглядів і більшу відкритість до розуміння різних типів людей. Цей широкий погляд на життя дає Інтернет-поколінню унікальний погляд на розуміння інших, намагаючись при цьому залишатися вірними собі, своїм цінностям і цілям [5].

10. Отримавши інформацію сумнівного змісту, Ваша реакція:
63 відповіді

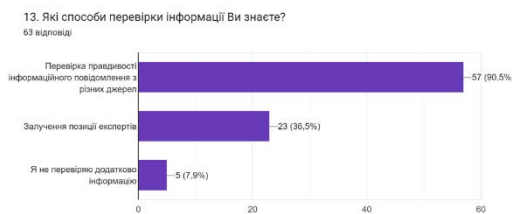

Зокрема, отримавши інформацію сумнівного змісту, її перевіряють на інших ресурсах 88,9% респондентів, що свідчить про достатньо високу критичність Інтернет-покоління. Варто зазначити, що початок становлення світоглядних орієнтирів українського Інтернет-покоління співпав з початком загарбницької війни росії проти України, її захопленням українського Криму і військовою агресією на сході нашої держави. Гібридна війна росії значною мірою вплинула на свідомість Інтернет-покоління, і, як свідчить опитування, зробила його більш вибагливим до ворожих інформаційних агресій. Однак, 6,3% респондентів довіряють отриманій інформації без її подальшої перевірки, і це є певною мірою небезпечною тенденцією, на яку варто звернути увагу українським освітнім закладам.

11. Чи вмієте Ви розпізнавати маніпуляцію з інформацією (дезінформацію)?
63 відповіді

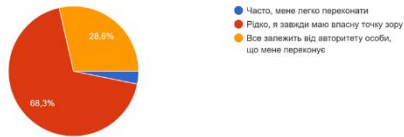

Цифрова доба стимулює розвиток маніпулятивних технологій концентральних війн сучасності, що зумовлює необхідність постійного вдосконалення власних інформаційно-цифрових компетентностей та критичного мислення. Зокрема, впевненість у розпізнаванні маніпуляцій з інформацією висловили 33,3% респондентів, 61,9% справедливо зазначили, що все залежить від досвідченості маніпулятора.

Серед способів перевірки інформації найбільш активно використовується перевірка правдивості інформаційного повідомлення з різних джерел (90,5% відповідей), 36,55 респондентів намагалися оцінити об'єктивність інформації опираючись на позицію експертів, однак, майже 8% респондентів додатково інформацію не перевіряє.

14. Як часто Ви змінюєте свою позицію?
63 відповіді

Представники українського Інтернет-покоління переважно впевнені у своїх переконаннях, 68,3% опитаних стверджують, що завжди мають власну точку зору на суспільні події та явища, однак, 28,6% респондентів можуть змінювати власну позицію в залежності від авторитету особи, яка переконує. Однак, серед запропонованих лідерів думки – друзі, батьки, члени сім'ї, родина, викладачі, публічні медійні особи – жоден не набрав лідируючої позиції, що підтверджує вже зазначений рівень критичності у формуванні власних переконань.

Можемо стверджувати, що українські представники Інтернет-покоління є більш свідомими, аніж їх однолітки з інших країн, оскільки нові виклики у інформаційному просторі потребували нових відповідей. Однією із соціальних мереж, де активно поширюють і отримують нову інформацію представники українського інтернет-покоління є Instagram – соціальна мережа, що базується на обміні світлинами, дозволяє користувачам робити світлини, застосовувати до них фільтри, а також поширювати їх через свій сервіс і низку інших соціальних мереж [2]. У цій соціальній мережі українці поширюють фотографії, новини, збори коштів для армії, та різну правдиву інформацію, на противагу російським фейковим новинам. Також, саме відкритий доступ дає велику перевагу означеній соціальній мережі, оскільки, на відміну від телеканалів, доступ до неї мають люди у всіх куточках світу. Аналізуючи інформаційний контент соціальних мереж, С. Shane-Simpson, А. Manago, N. Gaggi та К. Gillespie-Lynch зазначають, що оскільки поширення будь-якої текстової інформації у цій мережі неможливе без додаткових фотографій, дуже зручно одразу ж показувати фотографії з місць подій та накладати текст саме на фотографії [15]. Це також дає можливість поширити інформацію серед більшої кількості людей і впевнитися у тому, що вона буде прочитана, оскільки Інтернет-покоління звикло саме до швидкого отримання потрібної інформації, без великих і складних текстів. Багато соціальних мереж дозволяють поширити інформацію серед більшої кількості людей, саме через «рекомендації». Соціальна ізоляція в Instagram та після отримання «лайку» є нижчою, ніж в офлайн, оскільки Instagram пропонує можливість спілкуватися з іншими людьми.

Висновки. Визначальні риси Інтернет-покоління – повний доступ до Інтернету і соціальних медіа у період дорослішання та активне і переважне використання означених джерел задля отримання і поширення інформації; кліпове мислення; захоплення відеоіграми як для розваги, так і для навчання.

Основною загрозою суспільній свідомості сучасної цифрової доби стають консцієнтальні війни, як визначальна складова гібридних війн сучасності. Метою консцієнтальних війн є руйнування усталеної системи світоглядних орієнтирів і моральних цінностей, і, як наслідок – знищення національної ідентичності. Основним засобом суспільно впливу стають полімедіа, маніпулятивні можливості яких значно посилюються завдяки поширенням технологій фейків та діпфейків.

Аналіз Інтернет-покоління дозволяє стверджувати про їх індивідуалізм, впевненість в собі, критичність, більшу свободу вираження поглядів, вірність власним цілям

і принципам. Українське Інтернет-покоління формувалося під час загарбницької війни росії, що зумовлює необхідність постійного вдосконалення власних інформаційно-цифрових компетентностей та критичного мислення. Переважна більшість опитаних завжди мають власну точку зору на суспільні події та явища, вони соціально активні і намагаються за допомогою соціальних мереж протидіяти ворожим фейкам.

Список використаної літератури

1. Cipolletta, S.; Mocellin, D. Online counseling: Psychologists' attitudes towards new ways of interaction. *Psychother. Res.* 2017. 28. Pp. 909–924.
2. Contributors to Wikimedia projects. Instagram – Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. 2011. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Instagram> (date of access: 23.02.2024).
3. Cortesi, S., Hasse, A., Lombana-Bermudez, A., Kim, S., Gasser, U. Youth and digital citizenship+ (plus): Understanding skills for a digital world. Youth and Media. *Berkman Klein Center for Internet & Society.* 2020.
4. Fake News: Develop Your Fact-Checking Skills: Some News Literacy Vocabulary. URL: <https://researchguides.ben.edu/c.php?g=608230&p=4220191>
5. Generation Z. Within the Workforce and in the Workplace: A Bibliometric Analysis. *Frontiers in Psychology.* 2021. 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.736820>
6. Geoffrey A. Talmon. Generation Z: What's Next?. *Medical Science Educator* 2019) 29 (Suppl 1). Pp. 9–11 DOI: <https://doi.org/10.1007/s40670-019-00796-0>
7. Karnouskos S. Artificial Intelligence in Digital Media: The Era of Deepfakes. *IEEE Transactions on Technology and Society.* 2020. 1(3). Pp. 138–147 DOI: <https://doi.org/10.1109/TTS.2020.3001312>
8. Meme noun – Definition, pictures, pronunciation and usage notes. Oxford Learner's Dictionaries. Find definitions, translations, and grammar explanations at Oxford Learner's Dictionaries. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/meme> (date of access: 23.02.2024).
9. Munsch A. Millennial and generation Z digital marketing communication and advertising effectiveness: A qualitative exploration. *Journal of Global Scholars of Marketing Science.* 2021, 31 (1), Pp. 10-29, DOI: 10.1080/21639159.2020.1808812
10. Oktaviani S. Students' Anxiety on iGeneration of Poststructuralism at SMA Kuala Kapuas and Palangka Raya: Journal article. 2023. 14 p.
11. Rui J., Stefanone M. Strategic self-presentation online: A cross-cultural study. *Comput. Hum. Behav.* 2013. 29. Pp. 110–118.
12. Shane-Simpson C., Manago A., Gaggi N., Gillespie-Lynch K. Why do college students prefer Facebook, Twitter, or Instagram? Site affordances, tensions between privacy and self-expression, and implications for social capital. *Comput. Hum. Behav.* 2018. 86. Pp. 276–288.
13. Shaun Pichler, Chiranjeev Kohli, Neil Granitz. DITTO for Gen Z: A framework for leveraging the uniqueness of the new generation. *Business Horizons.* 2021. 64 (5). Pp. 599–610.
14. Довгодько Т., Драпогуз В., Корчук О. Ціннісний світ покоління Z. URL: https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/55009/1/5_17_2022_zbirnyk_Rudnytska-50-52-TEZI.pdf.
15. Ломачинська І.М., Алексеєнко О.В. Релігійна ідентичність як засіб маніпулювання в консцієнтальних війнах сучасності. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2023. 43. С. 53–58.
16. Ломачинська І.М., Ломачинський Б.Г. Роль медіакультури в інформаційних війнах сучасності. *SKHID.* 2022. 3(3). С. 66–73.
17. Остапенко М. Консцієнтальна війна як елемент гібридної війни. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.* 2022. 22. С. 1–12.

THE INTERNET GENERATION AND CONSCIOUSNESS WARS OF TODAY**Irina Lomachinska, Yulia Hryshyna***Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Faculty of Social Sciences and Humanities,
Department of Philosophy and Religious Studies
Levka Lukyanenko str., 13-b, 04212, Kyiv, Ukraine*

The article analyzes the peculiarities of the development of the Ukrainian Internet generation, its information and technological capabilities and value system. The purpose of the analysis is to find out the peculiarities of the formation of worldview positions of the Internet generation in the context of the challenges of conscientious wars as the main threat to the public consciousness of the modern digital age. The article states that the main means of social influence is polymedia, the manipulative capabilities of which are significantly increased due to the spread of fake and deep-fake technologies. It is noted that the formation of the Internet generation in Ukraine took place somewhat later than in the leading countries of the world, which is due mainly to technological and financial factors. Its defining features are full access to the Internet and social networks in adulthood and the active and predominant use of these sources to obtain and disseminate information; in the type of informational messages, preference is given to video content that is actively created and distributed independently. Broadcasting one's own position through posts on social networks has become a trend among members of the Internet generation, and this has had a positive effect, because it has turned Internet sites from a place for entertainment into platforms with important opinions and statements. Precisely because of the need to disseminate the necessary information concisely and vividly, the Internet generation learns to formulate opinions more clearly for the general public, which makes information more accessible to all its consumers on the Internet. The article emphasizes that safety and well-being in the digital age is the ability to counter the risks that the digital world can bring in order to protect one's physical and mental well-being. The Ukrainian Internet generation has a fairly high level of self-criticism, which contributes to countering the strategies of modern conscientious warfare, it is characterized by individualism, self-confidence, greater freedom of expression, loyalty to one's goals and principles. The majority of representatives of the Ukrainian Internet generation always have their own point of view on social events and phenomena, they are socially active and try to counter hostile fakes with the help of social networks.

Key words: Internet generation, information war, hybrid war, conscious war, worldview, social networks, information influence, digital era.

УДК 1: 316.4 (477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.20>

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

Вікторія Мельничук

*Поліський національний університет,
факультет права, публічного управління та національної безпеки,
кафедра суспільних наук
бульв. Старий, 7, 10008, м. Житомир, Україна*

У статті проаналізовано сутність європейської ідентичності, акцентовано увагу на її аксіологічному аспекті. Констатовано, що вагомою складовою розвитку Європейського Союзу є не лише економічна та політична єдність, а й ціннісна, яка сприяє усвідомленню спільності. Досліджено особливості політики ЄС у сфері утвердження європейської ідентичності, зокрема проаналізовано документи, у яких відображено принципи її реалізації. Важливим у цьому контексті є не лише їх прийняття, а передусім усвідомлення членами європейської спільноти своєї єдності.

Обґрунтовано, що європейська ідентичність не призводить нівелювання національної ідентичності, а передбачає взаємодоповнюваність та взаємозбагачення, і вироблення таким чином спільної системи ціннісних орієнтацій, яка постає об'єднуючим чинником, що відображається у принципі «єдність у розмаїтті». Критерієм розвитку європейської ідентичності є не національна приналежність, а на спільна система цінностей та розуміння єдності на їх основі.

Розглянуто особливості формування європейської ідентичності українців у контексті інтенсифікації євроінтеграційних процесів в Україні. Оскільки євроінтеграція є стратегічним напрямом розвитку для України, то окреслена проблематика є актуальною для нашої держави. У роботі здійснено аналіз соціологічних досліджень присвячених даній тематиці. Відтак було аргументовано, що переважна більшість українців підтримують вступ до Європейського Союзу, виражають відчуття приналежності до європейської спільноти, єдність з європейцями, хоча й зазначають певні проблеми, які існують у цьому процесі, зокрема в економічній та соціальній сферах.

Окреслено напрями дослідження специфіки формування європейської ідентичності українців шляхом подальшого творення аксіологічного підґрунтя євроінтеграційних процесів в Україні, які є відображенням прагнень українського суспільства та важливим етапом розвитку нашої держави.

Ключові слова: європейська ідентичність, євроінтеграція, цінності, Європейський Союз, Україна.

У нашій державі відбувається новий етап євроінтеграційних процесів, зокрема варто відзначити їх інтенсифікацію після надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС та рекомендації Європейської комісії Раді ЄС розпочати переговори з Україною про вступ до ЄС. Відтак здійснюються перетворення у всіх сферах функціонування українського суспільства. В цьому контексті необхідно звернути увагу на ціннісні трансформації, адже Європейський Союз – це не лише політичне та економічне об'єднання держав, а й спільнота, що заснована на певних цінностях, які є підґрунтям формування європейської ідентичності. Зважаючи на вищезазначене, врахування аксіологічного чинника євроінтеграції є важливим аспектом окреслених процесів.

Метою статті є аналіз ціннісної складової європейської ідентичності, дослідження особливостей її формування в українському суспільстві.

Основні засади розвитку європейської ідентичності відображено у документах Європейського Союзу, зокрема у Маастрихтському договорі (1992 р.), Хартії європейської ідентичності (1995 р) та інших, де увага зосереджена на важливості творення спільної системи цінностей в умовах існування багатьох культур та утвердженні принципу «єдність у розмаїтті». Євроінтеграційні процеси ґрунтовно розглянуто у колективній монографії науковців Національного інституту стратегічних досліджень «Європейський проєкт та Україна». Особливості творення та сутність європейських цінностей проаналізовано Н. Амельченко. Проблеми специфіки формування європейської ідентичності українців присвячено роботи М. Козловця та А. Киридон. Європейська ідентичність та європейські цінності стали об'єктом соціологічних досліджень, які проаналізовані у статті.

Зауважимо, що метою європейської спільноти є усвідомлення, розвиток та збереження європейських цінностей, які передусім базуються на особистій свободі та соціальній відповідальності, толерантності, гуманізмі та братерстві. Основною рушійною силою об'єднання Європи стала економіка, проте лише цього виявилось недостатньо для творення європейської ідентичності. Серед чинників її формування (правових, економічних) особлива роль належить культурній та освітній політиці, спрямованій на утвердження спільних цінностей та принципу «єдності у розмаїтті». Європейський Союз пропагує свободу, мир, гідність людини, рівність, соціальну справедливість як найвищі цінності [1]. Отож, європейська інтеграція передбачає формування європейської ідентичності як розуміння приналежності до Європейського Союзу, що значною мірою залежить від створення спільної системи цінностей та усвідомлення цієї єдності членами європейської спільноти.

Оскільки із започаткуванням впровадження громадянства Європейського Союзу згідно з Маастрихтським договором 1992 р. питання про ідентичність перестало асоціюватися лише з діяльністю держав, то європейська спільність повинна існувати не лише в політиці, але й у свідомості її громадян. Даний документ утверджував мультикультурний діалог, що є необхідним для створення об'єднаної Європи. Це стало важливою подією у творенні європейської ідентичності, що мала позитивні наслідки, зокрема було закріплено інтернаціональний характер європейської спільноти; увага акцентувалася на розвитку особистості громадян Європейського Союзу за допомогою надання більших свобод [2, с. 21–22]. Тобто водночас із економічною та політичною складовою євроінтеграції важлива роль надавалася усвідомленню єдності європейської спільноти, зокрема і ціннісної.

Трансформація Європейського Союзу із економічного в політичне об'єднання зумовила необхідність пошуку нових критеріїв європейської ідентичності. Такими критеріями виступила система цінностей (демократія, правова держава, толерантність), орієнтованих на утвердження цінності людини та забезпечення її комфортного існування [3, с. 39]. Таким чином важлива роль належала утвердженню демократичних цінностей, які є об'єднувачим фактором для Європи.

Варто зауважити, що формування ідентичності ґрунтується на таких чинниках як просторові, часові та ментальні особливості. Просторово-географічна єдність притаманна Європі, часова складова акцентує увагу не лише на історичному минулому, а й спільному майбутньому. Ментальна єдність також властива Європі та ґрунтується на таких спільних цінностях як демократичні права і свободи, верховенство права, повага до культурної, етнічної, мовної різноманітності, що відображено у принципі «єдність у розмаїтті».

Важливою проблемою у процесі формування європейської ідентичності є необхідність співставлення та співіснування різних видів колективної ідентичності у межах однієї спільноти, узгодження наднаціональної європейської ідентичності з національними ідентичностями.

Виокремлюються такі моделі колективної ідентичності: культурна – згідно з якою ідентичність формується на основі етнокультурних чинників; інструментальна – ідентичність розглядається як результат політичних та економічних процесів; громадянська – ідентичність ґрунтується на домовленостях щодо норм політичного співіснування.

Окреслені моделі дають змогу простежити особливості існування та взаємодії різних ідентичностей у межах однієї спільноти. Варто зазначити, що спільна європейська ідентичність є сумісною з національними ідентичностями держав-членів ЄС. Оскільки національні ідентичності здебільшого є культурними, а європейська – інструментальна, то розвиток спільної європейської ідентичності не передбачає кардинальних змін, переходу від національної до наднаціональної лояльності [2, с. 23–24].

Виокремлюють три рівні самоідентифікації європейських спільнот: національний, що існує на державному рівні; панєвропейський – на наднаціональному рівні, який є основою формування європейської ідентичності; етнічний – на регіональному рівні поліетнічних суспільств. Варто зауважити, що усвідомлення приналежності до європейської спільноти не відміняє попередніх рівнів самоусвідомлення. Зміщення самоідентифікації від національно-державного рівня до етнічного детерміновано глобалізацією та інтеграцією, які почали розмивати межі національної ідентичності [4, с. 76]. Таким чином у сучасних умовах необхідно розуміти, що національна ідентичність буде збережена і не нівельована наднаціональною, проте важливо досягнути спільні аксіологічні чинники євроінтеграційних процесів і необхідності їх реалізації.

Зазначимо, що європейську тожсамість зазвичай інтерпретують у зв'язку з національною тожсамістю: як таку, що може замінити націю, або як чинник, який доповнює чи навіть зміцнює національну ідентичність [4, с. 84–85]. Хочемо звернути увагу на точку зору, згідно з якою процес творення європейської ідентичності відбувається на основі усвідомлення національної ідентичності. Адже тільки пізнавши свої національні особливості можна ототожнювати чи не ототожнювати себе з іншими спільнотами, розуміти свої національні особливості і водночас спільне підґрунтя для розвитку, зокрема в Європейському Союзі.

З цього приводу А. Киридон зауважує, що для творення колективної або особистої ідентичності необхідною є поява образу «іншого», і це стає підґрунтям для процесу самоідентифікації. Саме «іншість» є рушійною силою для творення ідентичності. Культурні ідентичності характеризуються як більш гетерогенні та складні, ніж це передбачено їх інструменталізацією [3, с. 36]. Тому важливо наголосити, що підґрунтям формування європейської ідентичності вважається спільний світогляд та цінності, а не місце народження чи етнічна приналежність. Такі цінності як повага до прав людини, верховенство закону утворюють основу світосприйняття європейських народів. Європейське громадянство можна вважати постнаціональним, яке базується на прихильності до фундаментальних прав і мультикультуралізму.

Зважаючи на те, що Європа є сукупністю багатьох національних культур, процес формування європейської ідентичності має певні складнощі, адже виникають суперечності з національними принципами культурної зовнішньої політики. Відтак одним із завдань в цьому контексті є збереження культурної автономії держав ЄС. Спільна ідентичність не може бути сформованою зовні, повинні бути створені умови для усвідомлення її значущості [2, с. 22–23]. У процесі формування європейської ідентичності має бути розуміння, що права та цінності всіх народів підтримуються і захищаються.

Забезпеченню прав і свобод представників національних меншин приділяється значна увага у документах Європейського Союзу, зокрема у таких як «Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин» (1992 р.), «Рамкова конвенція про захист національних

меншин» (1995 р.). Ці документи засвідчую вагомість окреслених проблем для Європи, які орієнтовані на заборону дискримінації, заборону політики асиміляції щодо національних меншин; забезпечення умов для збереження національної культури меншин, прав на свободу зібрань, свободу слова та віросповідання. Одними з важливих прав та свобод національних меншин є право на збереження культурної ідентичності та мови [5, с. 17–18]. Таким чином європейська ідентичність не нівелює національних особливостей, але забезпечує пошук та утвердження спільної системи цінностей, яка б об'єднувала європейську спільноту, і водночас зберігала можливість для збереження самобутності кожного її члена.

Ідентичність є складним та багатовимірним поняттям, формування якого залежить від багатьох чинників. Європейська ідентичність є особливим культурним індикатором, що є символічною формою або розрізнення, або ототожнення в процесі соціальної комунікації чи взаємодії. Складним утворенням є європейська ідентичність на когнітивному рівні, як сукупність ціннісних уявлень, що визначають масову свідомість. Адже для будь-якої ідентичності важливим є наявність її носія, що ідентифікує себе з нею [3, с. 46]. Це важлива проблема, тому потрібно наголосити, що становлення та закріплення європейських цінностей є тривалим процесом, який потребує значних зусиль та посилення комунікації у всіх сферах.

Відтак формування європейської ідентичності не означає заміну національної ідентичності, а передбачає вироблення моделі співіснування різних народів та культур, домінуючими особливостями якої є мультикультуралізм і толерантність. Представники ЄС поєднують, з одного боку, відчуття належності до однієї спільноти зі спільним майбутнім, з іншого, – кожен європейський народ не відмовляється від національної специфіки, а долучає її до загальноєвропейської культури.

Варто зауважити, що європейській ідентичності властива динамічність, тобто доповнюваність різних національних особливостей, адже вона не підміняє, а й навіть стимулює процес самоідентифікації європейських націй. Тому, на думку М. Козловця, ідея про те, що європейське співтовариство зможе охопити обмежену кількість націй є дискусійним [4, с. 79]. В цьому контексті питання щодо європейської ідентичності є актуальним для ЄС, метою якого є створення спільноти держав з економічними, політичними, культурними зв'язками, які мають взаємобагачувати одна одну. Важливим є розуміння можливості збереження національних особливостей в умовах формування європейської ідентичності, що передбачає побудову спільної системи цінностей не шляхом заперечення, а за допомогою взаємодоповнення.

Значущим аспектом формування європейської ідентичності є особлива увага до цінності індивідуальної свободи та самореалізації у межах закону, рівності перед законом, рівного доступу до соціальних і культурних благ [5, с. 32–33]. Вищезазначене має забезпечуватися незалежно від національних особливостей, таким чином формуючи підґрунтя для відчуття єдності.

Важливою є окреслена проблематика і для українців, адже європейська інтеграція є стратегічним пріоритетом України, що обумовлено приналежністю нашої держави до європейської цивілізації. Європейська модель політичного та економічного розвитку є найбільш сприятливою для реалізації потенціалу та розвитку українського суспільства. Європейський вибір України визначений об'єктивними чинниками сучасного цивілізаційного розвитку постіндустріального суспільства, зокрема глобалізацією, зростанням значення гуманітарної сфери, інформаційних технологій, підвищенням ролі інтелектуального капіталу [2, с. 75]. Цей процес сприяє не лише економічному зростанню, але й трансформації у всіх сферах життєдіяльності українського суспільства, зокрема утвердженню соціальної справедливості.

Актуальною проблемою у цьому контексті є формування європейської ідентичності українців. Для вивчення цього питання було проведено низку досліджень. Одне з яких було здійснено ТОВ «ІНФО САПІЕНС» на замовлення Центру «Нова Європа» 16–25 грудня 2022 р. та опубліковано у січні 2023 р. Згідно з його даними українців можна назвати єврооптимістами, тобто переважна більшість зазначає, що Україна стане членом Європейського Союзу у короткостроковій або середньостроковій перспективі: 55% українців вважають, що це станеться у найближчі 1–5 років; 27% – після закінчення війни; лише 6% – у наступні 10 років [6]. Таким чином, це підтверджує прагнення українців до інтеграції в європейське співтовариство та до відповідних змін.

Також було здійснено соціологічне опитування Центром Разумкова з 23 по 31 травня 2023 року в межах проекту Програми МАТРА. Одним з досліджуваних питань було – наскільки українці відчують себе європейцями? Важливо відмітити порівняно з 2005 р. зростання числа опитаних, які вважають себе європейцями – з 36% до 51%, а також зменшення кількості тих, хто не вважає себе європейцями – з 58% до 43%. Варто відзначити інтенсифікацію цих процесів після 2021 р., коли відчували себе європейцями 41% опитаних, не відчували – 49%.

Серед причин, через які українці не можуть відчувати себе європейцями, називають низький рівень добробуту (кількість таких, якщо порівнювати з 2006р., знизилася з 76% до 56%); рівень культури та освіти (зменшення з 35% до 21%); соціально-культурні умови життя (збільшення з 41% до 45%); мовний бар'єр (збільшення з 24% до 39%); відчуття себе представником іншої культури (збільшення з 11% до 23%); релігійна приналежність (збільшення з 3% до 8%); не змінилася частина тих, хто називає недостатність інформації про ЄС (8%). Варто звернути увагу, що 32% вказали такою причиною «неєвропейську свідомість» [7]. Це питання вимагає особливої уваги і докладання зусиль для інтеграційних процесів на рівні індивідуальної та суспільної свідомості за допомогою поінформованості українського суспільства про Європейський Союз, особливості його розвитку та функціонування з метою осмислення українцями своєї приналежності до європейської спільноти.

Вважаючи на вищезазначене, важливим є вивчення питання – у яких аспектах Україна є європейською державою, на думку українців. Згідно з розглянутим дослідженням 86% респондентів називали географічний аспект (з 2021 р. відбулося зростання на 9%); 68% – історичний (2021 р. – 55%); культурний (зростання з 44% до 60%); політичний (зростання з 32,5% до 47%). Найнижче було оцінено соціальний (28,5%) та економічний аспекти (19%), проте навіть тут було відмічене певне зростання оцінок [7]. Тобто більшість респондентів вважають, що Україна є європейською державою. Хоча певні аспекти потребують доопрацювання, проте українці хочуть бути частиною європейської спільноти. Це підтверджує дослідження проведене Соціологічною групою «Рейтинг» 22–23 листопада 2023 р., згідно з даними якого, за вступ в Європейський Союз висловилося 78% респондентів [8].

Отже, незважаючи на тривалість і складність процесу формування європейської ідентичності, потенціал у цьому процесі наявний, зокрема шляхом творення спільного аксіологічного простору. Адже важливим чинником творення європейської ідентичності є вироблення спільної системи цінностей, яка ґрунтується на принципах солідарності і толерантності, та розуміння їх значущості для всіх членів Європейського Союзу.

Дослідження європейської ідентичності українців в контексті вищезазначених процесів та тенденцій є актуальним і потребує подальшого вивчення. Оскільки переважна більшість членів українського суспільства ідентифікують себе як частину європейської спільноти і мають чіткі євроінтеграційні прагнення, то необхідним є подальше формування чіткого внутрішнього усвідомлення спільних ціннісних орієнтацій, і як наслідок – європейської ідентичності.

Список використаної літератури

1. A Charter of European Identity (1995). URL: <http://www.eurit.it/Eurplace/diba/citta/cartaci.html>
2. Європейський проект та Україна : монографія / А. В. Єрмолаєв, Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська, О. О. Резнікова та ін.. К. : НІСД, 2012. 192 с.
3. Киридон А. Європейська ідентичність: структурування смислового простору. Європейські історичні студії. 2015. № 2. С. 26–53. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eis_2015_2_4
4. Козловець М. А. Європейська ідентичність: уніфікація чи «єдність в розмаїтті»? Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2009. Вип. 37. С. 72–86.
5. Амельченко Н. Цінності об'єднаної Європи. Київ: ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2013. 45 с.
6. Дипломатія воєнного часу. Що думають українці про рух України до членства ЄС і не тільки. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/Eurointegration_wartime_ukr.pdf
7. Ідентичність громадян України: тенденції змін (травень 2023 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-traven-2023r>
8. Загальнонаціональне опитування # 25: Динаміка ставлення українців до міжнародних союзів (22–23 листопада 2023 р.). URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/reg_ua_international_unions_112023_press.pdf

**AXIOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION
OF THE EUROPEAN IDENTITY OF UKRAINIANS****Viktoriiia Melnychuk***Polissia National University,**Faculty of Law, Public Management and National Security,**Department of Social Sciences**Boulevard Staryi, 7, 10008, Zhytomyr, Ukraine*

The article analyzes the essence of European identity, focusing on its axiological aspect. It was established that an important component of the development of the European Union is not only economic and political unity, but also value unity, which contributes to the awareness of commonality. Peculiarities of the EU policy in the field of establishing the European identity were studied, in particular, the documents reflecting the principles of its implementation were analyzed. Important in this context is not only their acceptance, but above all the awareness of the members of the European community of their unity.

It is substantiated that the European identity does not lead to the leveling of the national identity, but involves complementarity and mutual enrichment, and thus the development of a common system of value orientations, which becomes a unifying factor reflected in the principle of «unity in diversity». The criterion for the development of European identity is not national belonging, but a common system of values and an understanding of unity based on them.

The peculiarities of the formation of the European identity of Ukrainians in the context of the intensification of European integration processes in Ukraine are considered. Since European integration is a strategic direction of development for Ukraine, the outlined issues are relevant for our country. The paper analyzed sociological studies devoted to this topic. Therefore, it was argued that the vast majority of Ukrainians support joining the European Union, express a sense of belonging to the European community, unity with Europeans, although they note certain problems that exist in this process, particularly in the economic and social spheres.

The directions of the study of the specifics of the formation of the European identity of Ukrainians by further creating the axiological basis of the European integration processes in Ukraine, which are a reflection of the aspirations of the Ukrainian society and an important stage of the development of our state, are outlined.

Key words: European identity, European integration, values, European Union, Ukraine.

УДК 141.1:316.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.21>

ДМИТРО ДОНЦОВ: ДО ПИТАННЯ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕЮ

Володимир Муляр

*Поліський національний університет,
факультет права, публічного управління та національної безпеки,
кафедра суспільних наук
бульв. Старий, 7, 10002, м. Житомир, Україна*

В статті розглянуто проблему української національної ідеї в поглядах видатного теоретика української питання, головного ідеолога українського інтегрального націоналізму Дмитра Донцова. Аналіз здійснений на прикладі низки таких праць вченого, як «Націоналізм», «Дух отари і дух провідництва», «Дух нашої давнини», «В чім сила організації?», «Ідеологія чинного націоналізму» та інших. Простежена логіка обґрунтування української національної ідеології, починаючи постановкою питання про головні причини перетворення України як «землі обітованої, медом і млеком кипящої», в країну, яка внаслідок руїни обернулася в таку, де «гради і замки безлюдні» і закінчуючи головними підставами нового духу української національної ідеології. Показана ключова причина провансальського характеру української національної ідеї часів кінця XIX – 30-х років XX століття, яку Д. Донцов сформулював як відсутність в українському національному рухові формотворчої і будівничої провідної верстви. Останню вчений вважав головною умовою оновлення національної ідеї на засадах цілком нового її духу, що вимагає, по-перше, спрямування сил народу на досягнення однієї мети, спільного ідеалу, а по-друге, заміну раціонального осмислення призначення українства вірою, яка не знає сумнівів, і пристрасною, що не знає жодних «чому». Підкреслюється виняткове значення вольової, ірраціональної складової в прагненні до свободи свого народу. Синтез вказаних умов складають першу і головну підставу української національної ідеології.

Водночас в статті висвітлено три інші важливі підстави національної ідеї будь-якої здорової нації. Першою серед них, за висловом Д. Донцова, є те стремління до боротьби, та свідомість її конечності, без якої неможливі ні вчинки героїзму, ні інтенсивне життя, ні віра в нього, ані тріумф жодної нової ідеї, що хоче змінити обличчя світу. Надалі в статті аналізуються романтичність та релігійність національної ідеї у якості третьої підстави та догматизм і безсанкціональність як її властивості. Нарешті, четвертою підставою української національної ідеї, на переконання Д. Донцова, є її аморальність, яку він трактує не як відмову від усіх норм моралі, а як сходження вище буденної моралі, як таку мораль, яка не зачіпає особистісне індивіда, а єдиним критерієм і цілком бачить долучення до найвеличнішого – втілення національної держави. Наводиться висновок Д. Донцова про те, що цими підставами відзначається кожна велика національна ідея, і це, а ніщо інше, дає їй таку вибухову силу в історії.

Ключові слова: Дмитро Донцов, національна ідея, національна ідеологія, націоналізм, українське провансальство, новий дух української ідеї, провідна українська верства, віра, воля і фанатизм, стремління до боротьби і героїзм, романтичність та релігійність української національної ідеї, догматизм і безсанкціональність, аморальність.

В останнє десятиріччя Україна вступила в чи не найважливіший період своєї новітньої історії, який визначить долю української нації на десятиріччя, а можливо і назавжди. Перший дзвіночок пролунав 2014 року, коли було незаконно анексовано Автономну Республіку Крим агресивною за своєю природою московською державою, що протягом вікової

історії нав'язувала українцям мантру про один народ, і навіть в часи української незалежності позиціонувала себе дружньою. Вже тоді це кричуще порушення міжнародного права певним чином відкрила очі українцям на питання власного самозахисту. А за вісім років московські імперіалісти розв'язали проти України повномасштабну війну, яка до краю оголила смисложиттєву проблему українців і поставила питання про саме існування не лише української незалежної держави, але й української нації взагалі. Жорстокі бомбардування українських міст і сіл, нелюдська тактика «випаленої землі», терор проти мирних громадян, нічим не спричинені вбивства літніх людей та дітей, гвалтування жінок, Буча, Ізюм, Маріуполь – ці страшні події показали справжні наміри москвитів, які вони приховували протягом усієї історії свого існування: асимілювати і навіть знищити українців з їх самотньою і європейською за природою ментальністю, культурою, способом життя. Раз і назавжди вирішити так зване українське питання, яке стоїть поперек горла московським загарбникам і заважає їм повноцінно відчувати себе нащадками великої історії, якими вони насправді ніколи не були. Стало очевидним і те, що виживання української нації у цій страшній війні неможливе без справжньої організованості, солідаризації українців, їхнього внутрішнього спротиву і переконаності в остаточній перемозі над ворогом. А також і в правильності того геополітичного вибору, який зробила Україна, коли заявила про свій рух на Захід, в європейську сім'ю вільних народів. Свідчення цьому – спротив, який чинить зараз наша країна російській агресії, коли українці по-справжньому дивують світ своїм патріотизмом, відданістю своїй землі, мужністю і стійкістю.

Саме в такі переломні часи кожен гідний народ, кожна нація, відстоюючи своє право на життя, одночасно звертаються до своїх моральних авторитетів, своїх пророків і шукають в них ту життєдайну силу і переконаність, які допомагають не загинути, а вистояти у смертельному протистоянні з ворогом. Так було в усі часи, в усіх народів, які боролися за своє місце під сонцем. Так само мають робити і українці, яким випала сьогодні ця тяжка ноша. В контексті сказаного вище варто, на мою думку, звернутися до видатного теоретика української питання, головного ідеолога українського інтегрального націоналізму Дмитра Донцова (1883–1973 рр.). Саме зараз, в час найвищого напруження усіх сил українського народу у війні особливо актуальними, як видається, стають роздуми та висновки цього українського патріота. Звертання до спадщини Д. Донцова, як видається, посилює той факт, що сам він, як відомо, був не тільки відомим теоретиком, але й активним учасником політичного життя: мав членство у кількох політичних партіях, двічі – в 1905 році та 1907 році зазнавав арешту. Друкувався у журналі «Дзвін», очолював Союз визволення України, редагував журнали «Літературно-науковий вісник», «Заграда» тощо. Д. Донцов є автором низки відомих праць з українського питання, зокрема «Націоналізм», «Дух отари і дух провідництва», «Дух нашої давнини», «В чім сила організації?», «Ідеологія чинного націоналізму» та інших.

Варто сказати і про те, що життя і діяльність Д. Донцова припали на той час, коли в інтелектуальному просторі українського питання кінця XIX – 30-х років XX століття склалися три основних течії: народницька (М. Грушевський та ін.), консервативна (В. Липинський та ін.) і національно-державницька (Д. Донцов та ін.). І якщо М. Грушевський вважав головним суб'єктом історичного поступу народ («Народ зверхній над державою. В конфліктах народу і влади вина завжди знаходиться з боку влади» [1, с. 136]), В. Липинський виходив з пріоритету держави в процесі формування української нації («Без власної держави нема й не може бути нації української» [2, с. 349]), то Д. Донцов

у відносинах народу, держави і нації віддавав перевагу нації. Саме з формуванням нації, національної свідомості, національного духу, національної ідеї він пов'язував вирішення фундаментальних питань української суспільності, в тому числі і української держави.

Однак, саме в питанні відсутності справжньої національної ідеології Д. Донцов вбачав весь клубок проблем українства. В книзі «Ідеологія чинного націоналізму» він називає ідеологію українського питання українським провансальством. «Який образ уявляється нам, – пише він, – коли вимовляємо: *українська національна ідеологія? Які емоції збуджують у нас імена кирило-мефодіївців, Драгоманова, Франка і провідників новітнього народництва та соціалізму? – Певно не ті, з якими лучаться в нас імена Данте, Макіавеллі або Мацціні. Це постаті різних шкіл, різних стилів і – яких же ж інших світоглядів!*

Коли б ми хотіли кількома словами висловити цілу різницю між націоналізмом і народництвом, то ми знайшли б її в двох діаметрально протилежних світовідчуженнях: світ, де панує *воля*, і світ, де панує інтелект. Два темпераменти: чин – і контемпліяція, інтуїція – і логіка, агресія – і пасивність, догматизм – і релятивність, віра – і знання. Ось так коротко можна схарактеризувати оцю різницю. <...>

Коли ми схочемо обняти однією формулою всі <...> прикмети нашого провансальства, то нам доведеться шукати цю формулу в його відповіді на питання *взаємовідносин між одніцею (або їх сумою) і нацією, з одного боку, а з другого – між різними націями*. І в одному, і в другому випадку (хоч з першого погляду видається інакше) ставить наше провансальство «партикулярне» понад «загальне». В обох випадках ігнорує воно вольовий чинник націоналізму: не нація, лише що інше є *causa sui* (*причина самого себе, першопричина*); вольовий, моторовий центр націоналізму лежить не в нім самім, лише поза ним; формально – ця воля обмежується (у нашого провансальства) – санкцією інтелекту, експерименту («законів суспільного життя») і «спільною правдою»; матеріально – всякими на позір «вищими», та, в суті речі, партикулярними ідеями («нищої братії», «черні», класу, провінції, «людськості»). <...>» [3, с. 188]. Д. Донцову очевидно, що така ідеологія не могла сприяти народженню та розвою національної свідомості, бо вона не зобов'язувала провідну українську верству до виховання в собі і народів стійкої національної самобутності, вольового чинника досягнення самостійного національного оформлення у вигляді власної держави. Навпаки, така ідеологія притупляла в народів спрагу до боротьби. «Цей самий світогляд, – пише Д. Донцов, – привів до зникну поняття нації, до зникну ідеї боротьби, всякого зрозуміння для неї і почувань, сполучених з нею. І в одному і в другому випадку – це було нехтування вольовим моментом у національним чиннику, в національним почутті. Поняття нації, особливо політичної, якому іманентні поняття волі до влади й боротьби, стало неясне і непотрібне. <...>» [3, с. 188–189]. Ось чому така ідеологія не могла дати відчутного практичного результату ні у справі формування української нації, ні у справі продукування адекватної українській суспільності національної ідеї, ні у справі створення самостійної української держави. «Така філософія, – підсумовує Д. Донцов, – не могла дати тим поколінням, що виховувалися під її впливом, віри в свою справу, ні розмаху, ні пафосу. Вона мусила привести до духовного роздвоєння, розламу, знесилля, зневіри і сумніву» [3, с. 189]. Чому? Тому що, суть провансальського світогляду – це «гуманність» і «толерантність». Для них закон життя не боротьба, лише солідарність і взаємна любов. Для них вороги і ворожі нації це, хоч і кати, є або «брати в соціалізмі», «брати в поступі» або в «людськості», в «Сході Європи», в «слов'янстві», але завжди – брати» [3, с. 189]. Це світогляд, який нехтує вольовим моментом у національному чиннику, в національному почутті.

Отож, українство, на думку Д. Донцова, переживає часи, коли національна ідея вимагає оновлення. «Те, що бракує українській ідеї, це **«цілком новий дух»** [4, с. 493]. Його зміст полягає в тому, що весь народ спрямовує свої сили на досягнення однієї мети, спільного ідеалу. «Наша мандрівка по пустелі, – зауважує Д. Донцов, – ще не скінчилася тому, що були в нас тисячі воль замість однієї, яскравої думки, що лучила б усіх в одну ціль. Бо що є нація, коли не скупчення мільйонів воль довкола образу спільного ідеалу? Ідеалу панування певної етнічної групи над територією, яку вона одержала в спадщині по батьках і яку хоче залишити своїм дітям [4, с. 493]. Вчений наголошує на тому, що необхідно проводити цілеспрямоване виховання національно виснажених людей, які б визнавали етичним і моральним лише те, що утверджує націю. «Коли українська ідея хоче підняти боротьбу з іншими за панування, мусить в першу чергу залишити прокляту спадщину невільничих часів», – зазначає Д. Донцов [4, с. 493]. Новий дух української нації полягає також і в тому, щоб змінити самі її засади. На місце раціонального осмислення призначення українства має стати віра, яка не знає сумнівів, і пристрасть, що не знає жодних «чому» [4, с. 493]. Такий націоналізм передбачає вольовий момент, ірраціональне устремління до свободи свого народу. Необхідним елементом такої волі мають стати експансія, насильство, безмежний фанатизм людей, які горіли б любов'ю до своєї нації. Тільки такий націоналізм здатний витворити національну державу. Це такий націоналізм, де українська ідея сприймається українськими патріотами на віру і не піддається жодному сумніву. І в цьому процесі є один критерій моралі – відданість нації та національній державі, яка завжди є вищою від інтересів одиниць. Саму ж волю український вчений трактує в душі ніщестанства, як ірраціональний і свободний процес.

Разом з тим, в цілому Д. Донцов вважав, що справа українського націоналізму – це справа не всього народу. Народ є чинником пасивним, натомість має бути ініціативна та активна меншість – своєрідна провідна верства українського суспільства. Вона має зміцнювати волю нації до життя, до влади, до експансії – це перша підстава націоналізму. В своїй праці «Дух нашої давнини», говорячи про Україну як про «землю обітовану, медом і млеком киплящую», що внаслідок руїни обернулася в країну, де «гради і замки безлюдні» [5, с. 512], Д. Донцов ставить питання про те, чому народи приходять в занепад. Чому одні народи долають величезні труднощі і виживають, а інші ніяк не можуть вийти з постійної безвісти. Аналізуючи різні тлумачення цього питання, він робить власний висновок. «З трьох складників поняття держави, причин кожночасового її на Україну занепаду – пише Д. Донцов, – треба шукати не в «землі» (її багатство, географічне положення), ні в «народі» (його свідомість, задоволення його інтересів, добробуту), лише в третім, в найважливішим складнику – провідній верстві. Суть нашої проблеми лежить у питанні формотворчої, будівничої правлячої касти. Була та каста мудра, відважна і сильна морально, була й держава. Була вона слаба або вироджувалася, розкладалася й гинула, слабла й держава» [5, с. 513]. Таким чином, вчений формулює висновок про першу і ключову умову формування будь-якої держави: виникнення, становлення і функціонування політичної еліти. Саме провідна політична верства, а не народ в цілому і сам собою має зіграти вирішальну роль у тому, щоб цей народ став вільним і створив при безпосередньому провідництві політичної еліти власну державу. Звісно, що така еліта має дотримуватися багатьох важливих умов власного функціонування і життя народу. «Кожна сильна суспільність, – зауважує Д. Донцов, – міцна твердим моральним законом, що над нею панує, якого живим символом і прикладом є її правляча верства. Мусить вона насамперед бути тверда і неблаганна щодо

самої себе, не піддаватися матеріяльним спокусам вигідництва чи оспалости, ставлячи понад усе поняття чести й обов'язку, безоглядно вірити в свою справу і в своє право провадити загалом» [5, с. 513]. Провідна верства «мусить... суворо карати всякі відосередкові егоїстичні тенденції в лоні своєї групи й суспільності, не піддаючись голосу фальшивої «людяности», не дозволяючи тим егоїстичним тенденціям розсадити суспільність, яку тримають вкупі і в силі лише ця пильність провідної каста та її чесноти: героїзм, непотурання злу, віра в своє високе післанництво, відданість справі, поняття чести, фанатизм у службі ідеї, відвага стояти і впасти при своїм ідеалі» [5, с. 513]. Виконуючи ці благородні і найвищі за честю завдання, провідна верства української суспільності покликана зміцнювати волю нації до життя, до влади, до експансії як першої підстави націоналізму, яка корінним чином протиставляється Д. Донцовим українському провансальству.

Варто зауважити, що впевненість Д. Донцова у особливій місії провідної української верстви у справі формування української нації, її солідаризації та вольового потенціалу випливала з його переконаності в тому, що будь-яка маса людей не здатна на самостійне керівництво. Для здійснення великих ідей вона потребує організації. «Маса потребує, щоб її провадити, і вона піде за тим, хто має в крові інстинкт провідництва, команди, хто має відвагу вказати дорогу і брати відповідальність за її правильність, хто без компромісу афірмує свою ідею, а формує її ясно, чітко й недвозначно: хто має виразне так і виразне ні! Хто знає, що він любить, а що ненавидить, хто твердо знає, де приятель, а де ворог, хто готовий боротися і битися за своє, твердо вірить у свою ідею і в те, що лише він чи вона (дана група) є покликані вести нарід... В нації, де не постала така окрема, самосвідома провідницька група, ... в такій нації панує неподільно інстинкт отари. Така нація не виступає самостійним чинником, не грає окремої ролі на арені події» [6, с. 502].

Обгрунтувавши першу і ключову підставу вирішення українського питання, Д. Донцов переходить до тлумачення наступної. Він пише: «Другою такою підставою національної ідеї здорової нації повинно бути *те стремління до боротьби, та свідомість її конечності, без якої неможливі ні вчинки героїзму, ні інтенсивне життя, ні віра в нього, ані тріумф жодної нової ідеї*», що хоче змінити обличчя світу [3, с. 191]. Таке стремління неминує має виховувати не тільки фанатизм і самопожертву, але і агресію. Д. Донцов стверджує, що все нове в історії з'являлося внаслідок не тільки великої фанатичності, але і агресивності як самих ідей, так і їх носіїв. Тому що будь-яка нова ідея нетолерантна: як своїм змістом, так і способом, як вона стверджується, включно з соціальними суб'єктами, які її реалізують в життя. Д. Донцов наводить приклад з історії Французької революції, перебіг якої ні в чому не нагадував, як він виразився, «чарівний образ, що захоплював їх перших бійців». Однак, саме такий образ і сприяв переможній ході революції. «Так само Мацціні, – підкреслює вчений, – стремив до того, що мудрі люди його часу звали божевільною химерою, та нині не можна мати сумнівів, що без нього Італія не стала б ніколи великою державою, і що він більше зробив для об'єднання Італії, ніж Кавур і всі політики його школи, – бо він головне був пророком національної «ілюзії», провідною зіркою італійського відродження» [3, с. 192].

Третьою підставою національної ідеї (звісно і української) Д. Донцов називає романтичний її характер та релігійність. Цей висновок він формулює так: «Тепер, отже, до цього *приходить третя – «романтика»*. І ні одна велика ідея, що сперечається з другими за панування, не є жива, коли вона не перейнята цим духом «романтики». Я говорив про романтичний характер великих доктрин. Тепер треба підкреслити їх другий аспект: *догматизм, безсанкціональність*. Ті доктрини завжди з'являються в супроводі наказу, почуття,

що наказує безоглядний послух. Романтичні ідеї (що ставлять «загальне», «ідеал» над особисті інтереси), сполучені з релігійним почуттям (абсолютною вірою в них), *дуже часто з'являються в історії в формі* так званих «ілюзій», «легенд», «міфів» [3, с. 192]. І це, на думку українського вченого, логічно. Тому що великими масам людей (народу в тому числі) не потрібно розумом осмислювати його історичну місію. Народ має повірити! А повірити можна в образ, легенду, міф. Звідси – ідея Д. Донцова про важливість так званої легенди «останнього бою». Цитуючи відомого французького теоретика кінця ХІХ – початку ХХ ст. Ж. Сореля, він каже, що «можна говорити без кінця про повстання і не викликати жодного революційного руху, коли нема легенд, прийнятих масою» [3, с. 192].

Нарешті, четвертою підставою української національної ідеї, на переконання Д. Донцова, є її аморальність. Про неї він висловлюється так: *«До емоціональності і фанатизму великих ідей, які рушають масами, треба додати ще одну їх прикмету: «аморальність». Це не є, звичайно, аморальність в умислі увільнення від етичного критерій, від морального ідеалізму, – пише Д. Донцов. Навпаки, максимум етичної напруженості тих ідей та їх сторонників є незвичайно високий, а підпорядкування особистого загальному, часто жорстоким моральним приписам, тут суворе, тверде як ніде.* Отже, коли я говорю про «аморальність» тих ідей, то тут розумію їх суперечність з буденною мораллю... [3, с. 193]. Останню Д. Донцов тлумачить як мораль буденну, провінційну, мораль звичайного міщанина, який свою мораль узгоджує з особистим світоглядом, особистою зацікавленістю, заінтересованістю, меркантильністю. Натомість, аморальність патріота вчений трактує як не відмову від усіх норм моралі, а як сходження вище буденної моралі, як таку мораль, яка не зачіпає особистісне індивіда, а єдиним критерієм і цілком бачить долучення до найвеличнішого – втілення національної держави. Завершуючи, Д. Донцов пише: *«Все тут сказане треба зачислити до однієї (четвертої) з головних прикмет всякої великої ідеї (і руху, що йде під її прапором), яку долучуємо до обговорених у попередніх розділах. Ця ідея є непримирима, безкомпромісова, фанатична, «аморальна», за свої приписи бере лиш те, що в інтересах species (роду – В. М.). Цими прикметами відзначається кожна велика національна ідея, і це, а ніщо інше, дає їй таку вибухову силу в історії»* [3, с. 193].

Підб'ємо короткі підсумки. Відомо, що концепція національної ідеї Д. Донцова оцінюється неоднозначно. З одного боку, в його працях досить переконливо показано процеси народження, поширення та практичного втілення національної ідеї на прикладах інших країн. Досить точно охарактеризований стан національної самосвідомості українців столітньої давнини і ті ключові причини, які стали на заваді формування української національної ідеології. З іншого боку, певна агресивність концепції Д. Донцова, фанатичність та безкомпромісність її основних висновків відштовхувала від неї багатьох як теоретиків, так і політичних діячів.

Незважаючи на те, що твори Д. Донцова написані давно і стосувалися проблем українського національного відродження на зламі ХІХ–ХХ століть, вони не втратили своєї актуальності в наш час. Більше того, лєвова частка його думок та висновків неначе написані для сьогоденного дня. Саме сьогодні, коли в світі відбуваються кардинальні і, очевидно, безповоротні зміни, коли сам світ за десятиліття свого «безпроблемного» розвитку насправді накопичив величезну масу проблем і на наших очах стає жорстоким, коли арену світових процесів захоплює явна і неприхована конкуренція, фактично боротьба за панування, а в низці регіонів жорстоке військове протистояння авторитаризму та демократії (російська агресія проти України, напад ХАМАС на Ізраїль), висновки Д. Донцова стануть надзвичайно цінними. Йдеться і про стан національного питання в сучасній Україні, зокрема про формування української національної ідеології, і про

крайню необхідність формування справжньої, відповідальної, компетентної і патріотичної провідної української верстви, яка б думала не про своє політичне майбутнє, а про шляхи виживання української нації та української держави. Новітня війна з російським агресором за національну та державну незалежність тільки підсилює ці висновки.

Список використаної літератури

1. Муляр В.І. Політологія: Навчальний посібник. 4-те вид., перероб. і доп. Житомир: ЖДТУ, 2014. 335 с.
2. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія / За ред. Семківа О.І. Львів: Світ, 1996. С. 328–477.
3. Донцов Д. Ідеологія чинного націоналізму. Націоналізм. Антологія / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. С. 188–196.
4. Донцов Д. Націоналізм. Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія. Львів : Світ, 1996. С. 493–501.
5. Донцов Д. Дух нашої давнини. Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія / За ред. Семківа О.І. Львів: Світ, 1996. С. 508–551.
6. Донцов Д. Дух отари і дух провідництва. Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія. Львів : Світ, 1996. С. 501–505.

DMYTRO DONTSOV: TO THE QUESTION OF THE NATIONAL IDEA

Volodymyr Muliar

Polissia National University,

Faculty of Law, Public Management and National Security,

Department of Social Sciences

Staryi boulevard, 7, 10002, Zhytomyr, Ukraine

The article examines the problem of the Ukrainian national idea in the views of the outstanding theoretician of the Ukrainian question, the main ideologist of Ukrainian integral nationalism, Dmytro Dontsov. The analysis was carried out on the example of a number of works by the scientist, «such as Nationalism», «The spirit of the flock and the spirit of leadership», «The spirit of our antiquity», «What is the strength of the organization?», «The ideology of current nationalism» and others. The logic of the substantiation of the Ukrainian national ideology is traced, beginning with the question of the main reasons for the transformation of Ukraine as a «promised land boiling with honey and milk» into a country that, as a result of the ruins, has turned into one where «forts and castles are deserted» and ending with the main foundations of the new Ukrainian spirit national ideology. The key reason for the Provençal character of the Ukrainian national idea of the end of the 19th – 30s of the 20th century is shown, which D. Dontsov formulated as the absence of a form-creating and building leading layer in the Ukrainian national movement. The scientist considered the latter to be the main condition for the renewal of the national idea on the basis of its completely new spirit, which requires, firstly, directing the forces of the people to achieve one goal, a common ideal, and secondly, replacing the rational understanding of the purpose of Ukrainians with a faith that knows no doubts, and passion that knows no «why». The exceptional importance of the strong-willed, irrational component in the desire for the freedom of one's people is emphasized. The synthesis of these conditions is the first and main basis of Ukrainian national ideology.

At the same time, the article highlights three other important foundations of the national idea of any healthy nation. The first among them, according to D. Dontsov, is the desire for struggle and the awareness of its finitude, without which neither heroic deeds, nor an intense life, nor faith in it, nor the triumph of any new idea that wants to change the face of the world is possible. Further, the article analyzes the romanticism

and religiosity of the national idea as the third basis and dogmatism and lack of authorization as its properties. Finally, the fourth basis of the Ukrainian national idea, according to D. Dontsov, is its immorality, which he interprets not as a rejection of all moral norms, but as rising above everyday morality, as a morality that does not affect the personal individual, but the only criterion and sees the goal of joining the greatest – the embodiment of the national state. The conclusion of D. Dontsov is presented that these grounds mark every great national idea, and this, and nothing else, gives it such an explosive power in history.

Key words: D. Dontsov, national idea, national ideology, nationalism, Ukrainian Provençalism, the new spirit of the Ukrainian idea, the leading Ukrainian strata, faith, will and fanaticism, striving for struggle and heroism, romanticism and religiosity of the Ukrainian national idea, dogmatism and lack of sanction, immorality.

УДК 123.1:316.3 (477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.22>

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ ЯК ЧІЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ У ТВОРЧОСТІ І. ФРАНКА

Андрій Наконечний

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра філософії
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Стаття присвячена аналізу поглядів Івана Франка щодо ролі національної свідомості в формуванні української національної ідеї. Досліджено еволюцію поглядів Івана Франка на політичне майбутнє української нації з кінця 80-х до початку 90-х років XIX століття. Зазначено, що Іван Франко переходить до усвідомлення несумісності двох ідеологій – соціал-демократичної та національної.

У статті розглядається розвиток уявлень Івана Франка щодо соціально-політичної орієнтації українського суспільства. Особлива увага приділяється розрізненню національної та соціал-демократичної ідеологій, які Іван Франко розглядає як протилежності, несумісні в контексті побудови національної ідентичності та боротьби за державну незалежність.

Стаття висвітлює значення національної ідеї для українського народу в контексті пошуку ідентичності та самовизначення. Доведено, що Іван Франко вважав національну ідею основною умовою збереження культурної та національної самобутності українського народу в умовах політичних і соціальних турбулентностей.

У статті розглядається вплив ідей Івана Франка на формування української ідентичності та самоусвідомлення в період становлення української нації. Автор акцентує увагу на важливості національної свідомості як основи для збереження культурної спадщини та самостійного розвитку нації. Зокрема, аналізується вплив ідеї національної ідентичності на процеси політичного мислення та соціальних змін у суспільстві.

Крім того, стаття висвітлює значення реалізації національних ідеалів у формуванні культурного обличчя українського народу. Зазначається, що Іван Франко підкреслював важливість національної самосвідомості та самовизначення для розвитку культурної ідентичності та сприяння патріотичному вихованню нації. Його ідеї та діяльність мали значний вплив на формування української ідентичності та національної свідомості, що продовжують впливати на українське суспільство й досі.

Ключові слова: Іван Франко, національна свідомість, українська ідея, соціально-демократична ідеологія, національна ідентичність, культурне самовизначення.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що розуміння ролі національної свідомості в процесі формування національної ідентичності залишається ключовим завданням для багатьох країн, зокрема для тих, які пережили чи переживають складні періоди політичних, соціальних і культурних змін. Україна, зокрема, в контексті своєї історії та сучасності, стикається з необхідністю виявлення та вирішення питань ідентичності, самовизначення та національної самосвідомості. Розуміння поглядів ідеологів, як-от Івана Франка, на ці питання допомагає сучасним дослідникам, політикам та громадянам краще усвідомити історичні та культурні корені національної ідентичності та зрозуміти її сучасні виклики та перспективи. Такий аналіз може надати важливі вказівки для розвитку культурної політики, соціально-гуманітарних програм та освітніх ініціатив, спрямованих на збереження і розвиток національної спадщини та формування позитивного національного самовідчуття.

Метою статті є аналіз поглядів Івана Франка на роль національної свідомості в формуванні української національної ідеї, відображення еволюції його уявлень щодо соціально-політичної орієнтації українського суспільства, а також вивчення впливу його ідей на формування української ідентичності та самоусвідомлення в період становлення української нації. Крім того, стаття покликана проаналізувати важливість національної свідомості як основи для збереження культурної спадщини та самостійного розвитку нації, а також висвітлити значення реалізації національних ідеалів у формуванні культурного обличчя українського народу крізь призму ідей Івана Франка.

Початок періоду, коли І. Франко почав звертати увагу на важливість національної свідомості серед різних верств українського населення, став критичним для розуміння життєвої сутності національної ідеї та її основних аспектів.

Одним з ключових факторів, що спонукали І. Франка до переосмислення своїх поглядів, була невідповідність соціал-демократів, соціалістів-марксистів у здатності поєднувати національні та соціальні питання, особливо коли йдеться про так звані «недержавні слов'янські народи».

Також він зрозумів, що за соціалістичним інтернаціоналізмом значної частини російських та польських соціал-демократів сховано не прагнення до боротьби за соціально-національне визволення поневолених народів, а лише спроба зберегти російську імперію – «єдину та неподільну» – з одного боку, та відновити Річ Посполиту епохи Ягеллонів – «від моря до моря» – з іншого, принижуючи національні інтереси українського народу.

Саме тому у своїй рецензії (1895 р.) на книгу Ю. Бачинського «Ukraina irredenta» Каменяр цілком погоджується з висновками автора про існування самостійної української нації; про те, що Україна повинна стати самостійною державою, витворити власну літературу і власне мистецтво, а також об'єднати український народ на основі національної ідеї. У своєму загальному висновку І. Франко наголошує, що поява таких праць має величезне значення для українського політичного життя, а особливо – для піднесення національної свідомості українців. Каменяр зазначає, що українське суспільство нарівні з матеріальними потребами повинно відчувати потребу таких праць на українському ґрунті, які породжують великі історичні події. «А раз відчута буде, – продовжує мислитель, – у кого з національних, у кого з економічних причин – потреба політичної самостійності України, то справа ця ввійде на порядок дня політичного життя Європи і не зійде з нього, поки не здійсниться» [1, с. 70].

У рецензії І. Франко наголошує на існуванні величезної загрози, яку становить соціалістично-марксистська ідеологія для розвитку національної самосвідомості, національної ідеї українського народу. Він зазначає, що «...соціал-демократизм, що стає ворожо як против усяких обов'язків суспільної самодіяльності та децентралізації, так само і против національного українського руху,... являється для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержав'є і російська цензура. Бо коли самодержавний тиск є тиском фізичної сили, і так сказати, в'яже руки, то соціал-демократизм краде душі, напоює їх пустими і фальшивими доктринами і відвертає від праці на рідному ґрунті» [2, с. 272].

Найбільшою небезпекою І. Франко вважає те, що марксистською ідеологією захоплюється дуже велика кількість української молоді, і це не дивно, адже марксистський соціал-демократизм оперує популярними тезами – ніби «знанням будучини», «простотою в ставленні і розв'язуванні найскладніших питань», «науковою фразеологією» і таке інше. Це особливо непокоїть Каменяра, адже саме на освічену українську молодь покладається завдання підносити рівень національної самосвідомості серед народу.

І. Франко продовжує, що обов'язком кожного свідомого українця є виступати проти цієї «згубної доктрини», тобто проти марксистизму. Але, на превеликий жаль, ця боротьба

є нерівною, адже, як вказує мислитель, соціал-демократична доктрина тішиться далеко більшими ласками цензури, ніж український рух: вона видає багато книжок, ...місячники... а українство не може боронити себе і розвивати своїх поглядів відповідним способом» [2, с. 272–273].

На українському ґрунті, вказує Каменяр, проти соціал-демократизму виступив лише М. Левитський, та й то «на полі економічного змагання», який присвятив себе організації хліборобських спілок, адже саме незалежні, самостійні селяни-хлібороби і є основою, базою національно-свідомого українства. Саме російські марксистки завзято виступили проти цього руху, вважаючи, що він гальмує процес пролетаризації селянських мас, які, на їхню думку, дозріють для поступу і соціалізму лише тоді, коли зникнуть як національно-свідомі самостійні господарі, натомість стануть фабричними робітниками і пролетаріями. У І. Франка викликає захоплення практична діяльність відомого на Наддніпрянщині організатора хліборобських спілок, його чітка і продумана ідеологічна позиція, однозначне розуміння ним свого національного коріння, якому марксистки всіляко відмовляли у праві на життя й утвердження.

І. Франко доходить висновку, в якому висловлює сподівання, що в майбутньому люди відкинуть марксистську соціал-демократичну ідеологію, яка несе величезну шкоду становленню і розвитку національної свідомості народу: «В ХХ віці люди не схочуть вірити, щоб така безглузда і антигуманна доктрина могла коли-небудь розгарячувати голови і серця молодіж, у котрої на устах є раз у раз любов до народу і любов до поступу» [2, с. 273].

Національна свідомість, як усвідомлення буття народу на базі основоположної національної ідеї, є духовним дороговказом, координатором і стимулятором державотворчих зусиль народу та його провідної верстви. Дуже добре розуміючи цю роль і функцію національної свідомості у справі національного розвитку й визволення українського народу, І. Франко ставить перед українською елітою завдання збудження, розвитку та утвердження національної свідомості народу, піднесення його духовного розвитку. Але чи готова вона на даному історичному етапі в повному обсязі виконати це історичне завдання?

Не треба забувати того, що кращі представники українського народу росли, виховувалися і формувалися протягом багатьох сотень років в умовах іноземного поневолення, зазнаючи полонізації, румунізації, мадяризації, а найбільше – русифікації, яка, як добре продумана політика, основана на терорі, переслідуванні та шантажі, була спрямована на знищення історичної пам'яті українського народу, національної гідності, на знівечення його духовної сутності та насадження національного нігілізму.

Комплекс національної неповноцінності, нехтування рідною мовою, культурою, історією, – все це ті чинники, які протягом віків спустошували національну сутність українського народу, визначали зміст його духовної убогості.

Тому не є дивним той факт, що велика частина інтелектуального цвіту нації просто винищувалася, інша – з метою врятування свого фізичного існування – русифікувалася чи ополячувалася, втрачаючи своє національне обличчя.

І. Франко на основі широких спостережень і досліджень, проведених у Галичині, дійшов висновку, що велика частина нашої еліти взагалі не визнає існування української нації, української літератури, не читає українських книг, «задовольняючи свої духовні потреби німецькими чи польськими творами, або прикриває своїми всеросійськими поглядами цілковитий духовний нігілізм» [3, с. 10].

Звичайно, Каменяр дуже добре розуміє, що трапилося з цими людьми, які в умовах різних колоніальних режимів протягом століть проходили добре продуману обробку за методом «батога і пряника»: «Ми не думаємо винуватити за те наших так званих

інтелігентних людей. Вони не самі своєю волею зробились такими. Вони витвір виховання, школи, окружуючих обставин, і силою приноровлення до тих обставин мусили втиснутися в ту мертвлячу форму, котру нашли вже готовою. Ми ж і самі вийшли з тої самої школи і добре знаємо, скільки-то важкої, довголітньої внутрішньої боротьби стоїло нам – вирватися з тої форми і переродитися духом до праці для народу» [4, с. 150].

Тим не менше, історія вчить, що самовідречення від власного народу, його мови і культури, не проходить непомітно чи безслідно, а то й навіть безкарно для таких людей: рано чи пізно доля їх покарає. Для історичного прикладу треба, на нашу думку, згадати таке суспільне та національне явище, як галицьке москвофільство, яке з'явилося у Галичині, переважно, серед духовенства у середині ХІХ ст. в результаті організаційних зусиль російського уряду і яке отримувало фінансову допомогу від нього. І. Франко, який дуже добре знав цю течію у її теоретичній і практичній діяльності, зауважував, що у галицьких москвофілів, при всій неясності та заплутаності їх поглядів, є лише одне «тверде і тривке» – погорда та зневага до українського слова, літератури, до українського національного відродження, – натомість вихвалання російських властей у їх антиукраїнській діяльності.

Увесь трагізм галицького москвофільства – у його відірваності від рідного народу, рідного ґрунту, у його чужості навіть російському народу, з яким воно нічим не було пов'язане. На цій основі у москвофільства з'являється внутрішня роздвоєність, що переросла, на думку Каменяра, у «дволичність і дводушність» [5, с.413].

«Внутрішнє роздвоєння», як трагедію людини чи якоїсь суспільної течії, можна проілюструвати на прикладі «двох геніальних українців» – М. Гоголя і Т.Шевченка, – зазначає А. Пашук, – «...кожний з яких мав свій власний життєвий і творчий шлях, свою історію, свою долю» [6, с. 11]. Порівнюючи творчість М. Гоголя і Т. Шевченка, І. Франко зазначає, що обставини, в яких складалась творчість М. Гоголя, були значно кращими порівняно з «бурлацьким» і «невольницьким» життям Т. Шевченка. Тим не менше, у М. Гоголя чітко видно – «прудиккий хід на недосяжні височини артизму, та на тих височинах заворот голови, внутрішнє роздвоєння, чорні сумніви...», а у Т. Шевченка – рівну, ясну дорогу все в гору та в гору, все на висоти, світліші височини, до таких гармонійних акордів гуманної Євангелії, як «Марія». Які були причини такого кінця Гоголевої кар'єри різні різно пояснювали, та все таки серед тих причин важне місце займає відчуження геніального українця (тобто Гоголя – А.Н.) від рідної мови, та його болюча внутрішня трагедія...» [7, с. 233].

На превеликий жаль, було і є досить багато таких українців, які виступали і приносили себе в жертву в ім'я «всесвітніх ідей», «всеросійських ідеалів» чи «всеросійської революції». І. Франко переконаний, що якби ті люди зуміли віднайти український національний ідеал і повернули всі свої зусилля на працю для того ідеалу серед власного народу, на піднесення його національної свідомості, тоді б питання вільної, самостійної України давно стало на порядку денному і в Російській, і в Австро-Угорській імперії, а розвиток українських молодих поколінь пішов би зовсім іншим шляхом. Натомість, «люди, що могли б зробитися позитивними діячами на рідній ниві, люди талановиті і працюючі... раптом робилися мов духово в часті спаралізовані, втрачали живе чуття до живих потреб рідного народу і вимогів сучасності...» [7, с. 233].

Незважаючи на такий трагічний стан передових рядів нації, Каменяр все ж щиро вірить у можливість праці для народу навіть тих його представників, які, здавалось, вже відцуралися від нього, його мови, звичаїв тощо, і зазначає, що навіть серед москвофілів неодмінно знайдуться такі, що справді щиро люблять свій народ, який годує їх своєю працею. Він закликає їх «скинути пиху з серця і працювати для того народу, користуючися його мовою і вірячи в те, що коли органічно, від кореня розвинуться і процвітуть усі частини

великого східнослов'янського племені, коли святотатські руки не будуть підрубувати та нівечити одну частку, аби тим краще буяла друга, то тоді зложиться з них цілість і єдність краща, багатша, гармонійніша, ніж се тепер може снитися різним шовінізмом затуманеним головам» [5, с. 422].

На думку І. Франка, свою працю для народу представники української аристократії не повинні вважати «добродійством» чи ласкою зі свого боку, а неодмінно – обов'язком, невиконання якого було б важкою провиною. Водночас Каменярь закликає еліту, особливо її молоду генерацію, здобувати знання, теоретичний і практичний досвід не лише на рідному ґрунті, але й за кордоном: «Вона повинна набиратися всякого знання теоретичного, повинна, як ті пчолы, літати по всіх нивах людської освіти і культури, збираючи все, що піднімає і окрилює людський ум і облагороднює серце» [8, с. 248]. Каменярь зазначає, що лише те, що ми, українці, здобудемо своєю власною працею, а також те, що запозичимо з інших культурних надбань і присвоїмо собі власною працею – стане нашим «добрим». Тому, як зазначає І. Франко, він сам намагався протягом усього свого творчого шляху присвоювати українському народові культурні здобутки інших народів і знайомити інших з його життям. Головну увагу він звертав на «здобування загальнолюдських прав, бо знав, що народ, здобуваючи собі загальнолюдські права, тим самим здобуває собі і національні права» [9, с. 309] Водночас І. Франко підкреслює, що надмірне захоплення всім чужим завдає великої шкоди нашому національно-культурному розвитку, тому обов'язком кожного свідомого українця є «виступати проти чужого, коли бачимо, що воно псує наш смак літературний і артистичний, псує наш народний характер...» [10, с. 319].

Була, звісно, й така частина діячів, яка все ж зберігала почуття любові до свого народу, до його національного буття, намагаючись, хоч трохи, скільки було моральних і фізичних сил, придбати для своєї національної культури духовні цінності у літературі, мистецтві, науці, врятувати мову, традиції тощо. Про цих національно-свідомих діячів, які піднесли хвилю національної ідеї, національного розвитку, і до яких І. Франко відносить, зокрема, М. Драгоманова, О. Барвінського, Ф. Вовка, Ю. Романчука, Каменярь писав: «Ся генерація звіяла бурю в нашій національній життю, рівночасно прочистила повітря, проложила не в однім напрямі нові стежки. Вона розбудила пристрасті там, де вперед була байдужість і рутина, оживила пульс народного життя. Се був той запас свіжих сил, який віднайшла в собі наша нація в хвилі тяжкого пригноблення» [11, с. 476].

І. Франко у своїй творчості акцентує увагу на тих представниках українських інтелектуальних сил, які в далекому чи недалекому минулому своєю активною громадською, суспільно-політичною та творчою працею зробили безцінний внесок у розвиток і плекання національної свідомості українського народу. Одну з головних ролей Каменярь відводить І. Котляревському у його поемі «Енеїда», значення якої у піднесенні національної свідомості українців важко переоцінити. І. Франко зазначає, що поява «Енеїди» була більш корисною для відродження українського народу, ніж, наприклад, визвольна війна 1648-1654 років та скасування панщини 1848 р., які принесли спустошення українських земель та нове уярмлення селян [12, с. 334–335].

Особливе місце у національному відродженні українського народу І. Франко відводить М. Шашкевичу, який у «Русалці Дністровій» утверджував свої погляди на літературу, близьку всьому українському народу за змістом і формою. На думку І. Франка, у діячів національного відродження 30-х років XIX ст. в Галичині, а особливо у М. Шашкевича, «росли й ясніли широкі замисли», а саме: «Витворити одноцільну полудневоруську мову і літературу і при їх допомозі воскресити цілу полудневоруську націю до нового життя духового і громадського» [13, с. 43].

Серед українських передових діячів, які підносили рівень національної свідомості народу, належне місце І. Франко відводить М. Драгоманову, який «показав нам новий досі тип українця-європейця, який свою любов до України основує на любові до всіх людей, а особливо до тих покривджених і пригноблених, в котрих ряді українська нація займає одно з передніх місць» [14, с. 70].

Особливо І. Франко відзначає Т. Шевченка, якого називає «володарем душ і керманичем поколінь». На думку Каменяра, головна заслуга Т. Шевченка – в розумінні ним обов'язку кожної національно-свідомої людини щодо своєї вітчизни, і цей обов'язок він розумів дуже глибоко, а саме: любити Україну, любити її навіть «во врем'я люте», а коли буде потрібно – «покласти» за неї душу. Високе почуття того обов'язку, зазначає І. Франко, надихало Т. Шевченка безмежною любов'ю до України як цілості, а особливо любов'ю до народу, до того найменшого брата та до тих «рабів незрячих гречкосіїв», в яких він бажав бачити людей і братів в повному і високому значенні.

Отже, наявність національної свідомості серед широких верств української нації є вкрай необхідною передумовою життєздатності національної ідеї, її практичного втілення в суспільно-політичне життя України. І. Франко чітко усвідомив, що завдання збудження, плекання національної свідомості покладається на українську еліту, яка повинна безпосередньо перейнятися проблемами народу, адже лише зрозумівши народне життя, можна розвивати у свідомості народу націотворчу, державницьку ідеологію. Водночас І. Франко побачив, яку небезпеку для цієї справи несуть у собі соціал-демократична (марксистська) ідеологія, а також відречення деяких представників української аристократії від власного народу. Тому він закликає сучасні передові сили української нації орієнтуватись на тих українських прогресивних діячів, які власною суспільно-громадською та творчою працею зробили величезний внесок у справу пробудження національної свідомості українського народу, закладаючи основу його незалежного державно-національного існування.

Список використаної літератури

1. Франко І. *Ukraina irredenta* (рецензія) // Вивід прав України / Під ред. М.Парця. – Львів: Слово, 1991. – С. 59–70.
2. Франко І. А.Фаресов. Народники і марксисты. Санкт-Петербург. 1899 // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1986. – Т.45. – С. 272–275.
3. Франко І. Українська література за 1898 р. // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1981. – Т. 32. – С. 7–13.
4. Франко І. Чи вертатись нам назад до народу? // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1986. –Т.45. – С. 140–150.
5. Франко І. «Ідеї» й «ідеали» галицької москвофільської молодезі // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 410–422.
6. Пашук А. Деякі питання державотворення в Україні // Республіканець. – 1995. – № 3. – С. 3–14.
7. Франко І. Двоязичність і дволичність // Літературно-науковий вісник / Під. ред. М. Грушевського, В. Гнатюка, І. Франка. –Кн.6. – Львів: НТШ, 1905. – Т. 30. – С. 231–244.
8. Франко І. Кому за се сором?: Відкритий лист до редакції газети «Правда» // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 245–248.
9. Франко І. Промова на 25-літньому ювілеї // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1981. –Т. 31. – С. 308–309.
10. Франко І. Наше теперішнє положення // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1985. – Т. 46. кн. 1. – С. 306–322.

11. Франко І. З останніх десятиліть XIX віку // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 471–529.
12. Франко І. Народний празник // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1986. – Т. 46. кн. 2. – С. 333–335.
13. Франко І. Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1981. – Т. 29. – С. 40–50.
14. Франко І. До товариства «Січ». Львів, 3 лютого 1896 р. // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1986. – Т. 50. – С. 70.

NATIONAL CONSCIOUSNESS AS A KEY COMPONENT OF THE NATIONAL IDEA IN THE WORKS OF I. FRANKO

Andriy Nakonechnyy

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Philosophy
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The article is dedicated to the analysis of Ivan Franko's views on the role of national consciousness in shaping the Ukrainian national idea. It explores Ivan Franko's evolution of views on the political future of the Ukrainian nation from the late 1880s to the early 1890s. It discusses Ivan Franko's development of ideas regarding the socio-political orientation of Ukrainian society, paying special attention to the distinction between national and social-democratic ideologies, which Franko regarded as opposites incompatible in the context of building national identity and striving for state independence.

Furthermore, the article illuminates the significance of the national idea for the Ukrainian people in the context of identity search and self-determination. It argues that Franko considered the national idea as the main condition for preserving the cultural and national identity of the Ukrainian people amidst political and social turbulence.

The article also examines the impact of Ivan Franko's ideas on the formation of Ukrainian identity and self-awareness during the nation's formative period. The author emphasizes the importance of national consciousness as a foundation for preserving cultural heritage and the independent development of the nation.

Additionally, the article highlights the importance of realizing national ideals in shaping the cultural identity of the Ukrainian people. It notes that Ivan Franko emphasized the significance of national self-awareness and self-determination for the development of cultural identity and fostering patriotic education of the nation.

Overall, Ivan Franko's ideas and activities had a significant impact on the formation of Ukrainian identity and national consciousness, which continue to influence Ukrainian society to this day.

Key words: Ivan Franko, national consciousness, Ukrainian idea, social-democratic ideology, national identity, cultural self-determination.

УДК 159.955.6:316.776.23(470-651.1:477-651.2)
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.23>

ЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ, АРГУМЕНТАЦІЯ ТА КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ВАЖЛИВІ ЗАСОБИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОТИДІЇ ДУХОВНІЙ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Людмила Непіпенко

*Національна академія Національної гвардії України,
гуманітарний факультет, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
майдан Захисників України, 3, 61001, м. Харків, Україна*

Стаття присвячена висвітленню взаємозв'язку логічної компетентності, спроможності особистості до аргументації на основі критичного осмислення сучасних подій, як важливих засобів оптимізації протидії російській агресії проти України в духовній сфері. А саме, протидії невід'ємним складовим розв'язаного широкомасштабного гібридного вторгнення рф в Україну – інформаційній та смисловій війнам, спрямованим на заміщення системи цінностей, різку зміну і маніпуляцію внутрішніми настановами, на руйнування самоідентичності не лише окремої особистості, але й усього соціуму, з метою зробити їх не здатними чинити опір подальшому класичному завоюванню і поневоленню. Зазначено, що духовність належить до одного з головних екзистенціалів – винятково важливих модусів суспільного буття, існування держави. Розкрито джерела та основні загрози духовній безпеці українського соціуму. Акцентовано увагу на суттєвих відмінностях ефективності доведення і спростування в логіці та в реальній практиці процедури аргументації, де ціннісно-смисловий підхід може набувати самостійного значення. Обґрунтовано, що у річницю поставленого перед закладами освіти завдання оновлення її змісту у напрямку забезпечення потреб з формування якісного людського капіталу з інноваційним, системним та критичним мисленням потужною підмогою має стати впровадження в освітню діяльність НА НГУ навчальних курсів «Філософія культури», «Теорія аргументації», «Теорія і практика аргументації». Методологічне підґрунтя дослідження становлять прагматично-аксіологічна роль філософії освіти, що надає теоретичні основи осмислення освітньої ролі цінностей критичного мислення, а також принципи наукової об'єктивності та соціального гуманізму, діалектичний підхід, включаючи принципи розвитку, детермінізму, взаємозв'язку та взаємодії, визнання соціальних закономірностей і можливості їх пізнання. У процесі підготовки статті були використані наступні методи дослідження: аналіз і синтез фактичного матеріалу, елементи компаративного аналізу аргументації у традиційній логіці та в теорії аргументації – галузі філософських знань, індукція, дедукція, системно-структурний, а також теоретичний аналіз джерел з проблеми, прагматичний та аксіологічний, сходження від абстрактного до конкретного.

Ключові слова: логічна компетентність, аргументація, критичне мислення, духовність, духовна агресія, духовна безпека.

Нагальність звернення до означеної проблеми обумовлюється двома взаємозалежними чинниками. По-перше, тим, що духовність, будучи пов'язаною з ціннісними орієнтирами, спрямовує поведінку людини. По-друге, вагомою роллю, яку відіграють логічна компетентність, здатність особистості до аргументації на основі критичного осмислення сучасних подій у протидії російській агресії в духовній сфері. Адже на практиці логічна компетентність, аргументація та критичне мислення спрямовані на коригування поведінки людей, які розв'язують певні спільні завдання у процесі взаємодії між собою. Інтерпретація

аргументів є одним із найважливіших засобів, що сприяють оптимізації колективної дії. Це особливо актуально в сучасних умовах необхідності протидії інформаційній та смислової війнам, як невід'ємним складовим розв'язаної широкомасштабної гібридної агресії РФ проти України. Адже смислова війна спрямована на заміщення системи цінностей, різку зміну і маніпуляцію внутрішніми настановами, на руйнування самоідентичності не лише окремої особистості, але й усього соціуму, роблячи їх не здатними чинити опір подальшому класичному завоюванню і поневоленню. Відмінність смислової війни від інформаційної – в стратегічній спрямованості на руйнування не лише системи знань, а й на самознищення об'єкта агресії (особистості, соціальної групи, нації у цілому) через зміну їхньої системи цінностей і всієї картини світу. Тактична мета смислової війни – у переорієнтації духовного світу людини – її почуттів, ціннісно-смислових орієнтацій, світогляду на тлумачення фактів історії й сьогодення в потрібному ворогові, керованому сенсі. Звідси духовна агресія РФ проти України спрямована на руйнування національних цінностей і ментально-цивілізаційних підвалин самобутності українського народу, його духовної культури; на руйнування духовного світу особистості, її світоглядних основ, на девальвацію розуміння свободи, моральних і загальнолюдських цінностей [1; 2, с. 23–26].

Розгляд і вивчення критичного мислення, його можливостей у розвитку особистості відбувається у межах різних галузей наукового знання – філософії, психології, педагогіки тощо [3; 4; 5; 6; 7]. Залежно від напрямів ідентифікації та розвитку досліджень наводиться чимало різних трактувань сутності критичного мислення, проте і досі немає спільної думки щодо його визначення. Втім, аналіз філософсько-освітнього дискурсу проблеми доводить, що своїм корінням критичне мислення сягає в часи Античності, є аналітико-синтетичним процесом, який тісно пов'язаний з логікою, аргументацією, раціональністю [5, с. 56–58; 6, с. 23–25; 7, с. 115; 8, с. 133–134; 9, с. 293, 295]. Актуальність проблеми підкреслює поява досліджень з критичного мислення, як складової резистентності до маніпулятивного впливу і резильєнтності особистості в умовах війни, чинника інформаційно-психологічної безпеки і здоров'я особистості, одним із ефективних шляхів розвитку якого виступає система освіти [8; 9]. Важливо, що ці розвідки містять результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

Проте, слід зазначити, що незважаючи на значну кількість досліджень з проблеми оволодіння логічною грамотністю, аргументативною компетентністю у процесі навчання, розвиток критичного мислення засобами освіти і досі залишається нагальною проблемою. Невипадково Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 рр. визначає метою вищої освіти не лише професійний, а також інтелектуальний та культурний розвиток особистості, формування якісного людського капіталу. Тому перед закладами освіти постає завдання оновлення змісту освіти у напрямку забезпечення потреб з розвитку інноваційного та критичного мислення. Саме сучасні швидкі соціальні зміни, розвиток інформаційного суспільства та високотехнологічної економіки вимагають від майбутніх фахівців нарівні з професійними ще й загальних компетентностей, серед яких важливе значення надається здатності критично та системно мислити [10].

Виходячи з вищенаведеного та аналізу літературних джерел з проблеми, дослідження взаємозв'язку логічної компетентності, аргументації та критичного мислення потребує розгляду в теоретико-методологічному аспекті, як відправної точки у побудові практичних навчальних програм з їх формування та розвитку, особливо в інформаційно-психологічному вимірі війни, як чинника духовної безпеки особистості.

Мета статті – висвітлення взаємозв’язку логічної компетентності, здатності до аргументації та критичного мислення, як важливих засобів формування ціннісно-сміслових констант духовності особистості, оптимізації протидії духовній агресії РФ проти України; розкриття значущості, у річці конкретно-практичного вирішення поставленої проблеми в системі вищої освіти, впровадження в освітню діяльність НА НГУ навчальних курсів «Філософія культури», «Теорія аргументації», «Теорія і практика аргументації».

Духовність – це багатозначний феномен, який виявляється у поліваріантних аспектах фундаментальних орієнтирів буття людини. Складовими духовності, як багатовимірної системи, постають відбиття в структурах свідомості й самосвідомості особистості ціннісних орієнтирів, поглядів, моральних потреб, інтересів, що визначають ставлення людини до навколишньої дійсності, інших людей, до себе та виступають внутрішніми суб’єктивно значущими регуляторами активності. Духовність знаходить вияв й у контексті смисложиттєвих цінностей минулих поколінь; у поєднанні смисложиттєвих надбань попередників з пошуком нових глибинних смисложиттєвих ціннісних основ сьогоденного і майбутнього існування в сучасному світі; у ціннісно-сміслових творчих життєвих здійсненнях і поразках особистості. Маючи своєю суттєвою ознакою універсальний характер, в реальній дійсності духовність знаходить вияв в усіх проявах активності особистості (діях, у різних формах і зразках поведінки, наповнених певними ціннісно-смісловими мотивами та змістом). Духовність «центрується навколо внутрішнього світу, рухається до суб’єктивного буття і визначає поведінку людини в усіх сферах життя, поєднуючи індивідуальні і загальнолюдські цінності», «служує однією з можливостей виходу людства з дисонансів сучасної культури» [11, с. 33; 12, с. 126, 130].

Завдяки своєму суперечливому характеру духовність особистості потенційно містить у собі безмежність можливостей. Можна говорити про різні типи духовності, на кшталт морально розвиненої, позитивної, негативної і, навіть, агресивної духовності. Позитивна духовність пов’язується з вищими духовними буттєвими цінностями, суспільно-історичними уявленнями про добро і зло, справедливість і несправедливість і т.п. Негативний вияв духовності пов’язаний з ворожістю, гнівом, насильством, ненавистю, агресією, які претендуючи на роль цінностей, знаходять виправдання, у тому числі й на загальнодержавному рівні. Сьогодні останнє спостерігається у вигляді рашизму, що визначений Постановою ВР України від 02.05.2023 р. новим різновидом тоталітарної ідеології та практики, на яких ґрунтується режим, сформований у РФ під керівництвом в. путіна, заснований «на традиціях російського шовінізму й імперіалізму, практиках комуністичного режиму СРСР та націонал-соціалізму (нацизму)» [13]. Однією з характерних ознак і наслідків рашизму є розв’язана проти України війна, воєнні злочини та злочини проти людяності, «застосування з метою реалізації експансіоністської державної політики практики поширення... російської мови та культури, російської православної церкви, медіа, політичних та громадських інституцій, пропагування ідей «русского мира» [13]. Духовна агресія рашизму з його концепт-ідеологією «русского мира», спрямована на: втягнення України в російську ментально-просторову матрицю, духовне скріплення України з Росією, на прийняття українським населенням російської духовно-культурної традиції, викривлення та ліквідацію у них всієї системи духовного захисту шляхом деформації та руйнування духовних основ свідомості наших громадян, зміни загальної спрямованості їх волі та устремлінь, руйнування найглибших прошарків внутрішнього світу людини, заперечення української державницької традиції, введення в масову свідомість населення думки про нібито традиційну недержавність України і нездатність до створення власної держави тощо [14]. Духовна агресія РФ проти України здійснюється за трьома напрямками:

інформаційно-пропагандистському, мовно-культурному та історіософському. Цілком очевидно, що протистояти таким викликам сьогодення неможливо з простим лінійно побудованим мисленням. Тим паче, що швидкість величезного обсягу сучасних інформаційних потоків, які досить важко перевірити на достовірність, стають підґрунтям негативного впливу на формування масових думок і переконань, підґрунтям маніпулювання свідомістю людей. Це вимагає від особистості критичного аналізу інформації, протидії різним токсичним інформаційним впливам. У зв'язку з цим варто звернути увагу на тісні взаємозв'язки логіки, аргументації та критичного мислення.

Логічна компетентність виявляється у комбінації логічних знань, умінь, навичок, способів мислення, що визначають здатність особи логічно правильно мислити, невід'ємними рисами чого є чіткість, визначеність, послідовність, несуперечливість, доведеність, аргументованість, вміння помічати і виправляти логічні помилки. В реальному житті суто логічний підхід до усунення розбіжностей, що виникають у процесі спілкування людей, часто виявляється не досить ефективним. Це пов'язано з тим, що у традиційній логіці аргументація тривалий час ототожнювалась з процедурою доведення, що обумовлювалося їхньою однаковою формальною структурою (теза, аргументи, демонстрація). Така формальна подібність процедур доведення та аргументування призвела до тривалого розгляду останньої у якості лише одного із засобів доказу. Проте між ними спостерігається суттєва відмінність. Аргументація в логіці має свої межі, з яких виходить аргументація, розглянута у річищі лінгвістики і філософії. Така аргументація ширше за логічні правила аргументації. Зокрема, у логіці ефективність доведення обумовлюється чіткістю й однозначністю формулювання висунутої тези. В реальній практиці аргументації ця настанова часто порушується, адже з метою переконання іншої сторони теза може бути перефразована як відповідь на реакцію опонента, або змінена з метою досягнення мети аргументації і т.п. Якщо логіка у якості аргументів визнає тільки твердження із задалегідь встановленою істинністю чи очевидні для всіх учасників комунікації твердження, то у реальному процесі аргументації часто використовуються проблематичні і, навіть, сумнівні з точки зору істинності твердження. Також при здійсненні процедури аргументації, важливу роль відіграє безліч чинників прихованого (у тому числі й маніпулятивного) впливу ініціатора аргументації на іншу сторону з метою підвищення ефективності переконання останньої у власній правоті. У даному випадку дії ініціатора аргументації спрямовуються не тільки на стимулювання у протилежній сторони раціонального мислення, а також й ірраціонального, на досягнення певного емоційного настрою задля забезпечення збігу позицій одержувача інформації з відправником аргументів. Кінцевою метою аргументації стає переконання у необхідності прийняття запропонованої тези/тез, як конкретного керівництва до дії. Успішність аргументації залежить й від точності розуміння особливостей особистості чи сторони, яку (яких) переконують. Якщо ми хочемо, щоб наша модель аргументації досягла визначеної мети, то слід враховувати не лише логічні характеристики аргументації, але й ціннісні настанови осіб, які приймають участь в аргументації, співвідносити стратегію аргументації та обрані аргументи зі структурою особистості. Тим самим, теорія аргументації являє собою вчення про найбільш ефективні у процесі комунікації логічні і нелогічні методи і прийоми переконливого впливу. Аргументація, як операція обґрунтування різних тверджень, рішень або оцінок, поряд з логічними способами переконання також застосовує мовні, емоційно-психологічні та інші нелогічні способи.

Слід зазначити, що ціннісно-смысловий підхід в аргументації може набувати самостійного значення. Так, саме використання рф аксіологічного, ціннісного аспекту у власній практиці аргументації стало підґрунтям конкретизації, логічного конструювання на основі

цих обмірковувань агресивної концепт-ідеологеми «русского мира», виразнішого окреслення ідеалу останнього, як виправдання збройного насильства, агресивної імперської політики росії не тільки щодо України, а й у глобальному масштабі. Апеляція до емоційної сфери, використання аргументів з прихованим руйнівним потенціалом ціннісно-сміслових горизонтів духовності людей сьогодні виявилось важливою складовою російської гуманітарної агресії, інформаційної та смислової війни проти України.

Як бачимо, аргументація, будучи ядром комунікативної раціональності, поєднує думку і дії. В свою чергу, аргументація як інтелектуально-мовленнєва діяльність, комунікативно-прагматичний процес, що слугує обґрунтуванню певної точки зору з метою її сприйняття, розуміння і (або) прийняття індивідуальним або колективним реципієнтом тісно перетинається з критичним мисленням. Критичне мислення являє собою внутрішню сторону аргументації. Уміння аргументувати неможливо без уміння критично мислити, адже таке мислення ґрунтується на формулюванні запитань, виявленні проблем, які слід розв'язати шляхом переконливої аргументації через формулювання й відстоювання власної точки зору, вміння і готовність зрозуміти позицію іншого, здатність аналізувати й приймати рішення самостійно. Критичне мислення виявляється як здібність індивіда ставити під сумнів отриману інформацію, включаючи власні переконання. Це – досвідчене, майстерне, самостійне, відповідальне мислення, яке зорієнтоване на самовдосконалення, виправлення самого себе. Критичне мислення, прагнучи до переконливої аргументації, що посилюється визнанням інших точок зору, ґрунтується на двох структурних елементах, які визначають яким у подальшому буде процес аргументації з метою переконання себе та інших людей. Перший – критична настанова на пошук невідповідностей, другий – критична аргументація, що спрямована на обґрунтування виявлених раніше невідповідностей. Звідси, у системі критичного мислення відсутня абсолютна і єдина істинна правда. Така правда розглядається лише як одна з можливих варіантів пояснення дійсності та перспектив розвитку. Критичне мислення, як відкрите, оцінювальне, рефлексивне мислення, що не сприймає догм, є родовою ознакою демократичного суспільства, яке потребує не просто раціональних, а й самостійних, креативних, розумних громадян, здатних мати і формувати власну точку зору на соціально-культурні та політично-економічні процеси і явища життя [15].

У річичі конкретно-практичного вирішення поставленої проблеми в системі вищої освіти та виходячи із необхідності кадрового забезпечення Національної гвардії України сучасними висококваліфікованими фахівцями нагальним завданням залишається впровадження в освітню діяльність Національної академії Національної гвардії України розроблених автором нових програм актуальних курсів: «Теорія аргументації» [16], «Теорія і практика аргументації» [17; 18], «Філософія культури» [19; 20; 21]. Викладання і вивчення цих дисциплін відкриває широкі можливості та механізми презентації й формування ціннісно-сміслових констант духовності й горизонтів духовної безпеки особистості курсантів, а також логічної й аргументативної компетентностей та критичного мислення особистості майбутніх офіцерів, як важливих засобів оптимізації протидії духовній агресії РФ проти України. У тому числі шляхом формування здатності критично осмислювати чинники соціокультурної динаміки, фундаментальні принципи буття людини, природи, суспільства, що пов'язані з особливостями філософської рефлексії над найважливішими проблемами культури; вміння аналізувати ефективність культурних політик, технологій реалізації культурних ідей у контексті конкретних параметрів їх впровадження; навичок використання набутих знань для обґрунтування власних переконань і громадянської позиції. Означені навчальні дисципліни містять у собі істотний потенціал з формування позитивної духовності особистості курсантів та її ядра – духовної культури, що розвивається упродовж

усього життя, має своїм підґрунтям інформацію. Духовна культура, будучи найважливішою, базовою сферою життєдіяльності людини, нації, суспільства, втілює ставлення людини до світу і себе, міру розуміння та володіння власним буттям у ціннісно-нормативному і смисловому вимірі, а також уміння користуватися останнім у своїй професійній діяльності та при регуляції своїх зв'язків із суспільством. Тим самим навчальні дисципліни «Теорія аргументації», «Теорія і практика аргументації», «Філософія культури», будучи ефективним засобом моделювання світогляду курсантів, генерації освітнього результату в їхній майбутній професійній діяльності, безпосередньо спрямовані на подальше продукування ustalених смисложиттєвих орієнтирів та цінностей, формування логічної та аргументативної компетентностей та критичного мислення, як основи презентації й кристалізування ціннісно-смислових горизонтів духовної безпеки особистості, почуття відповідальності, обов'язку, справедливості, національної ідентичності, соціальної, національно-патріотичної, громадянської позиції та дій [15; 18; 20; 21; 22; 23; 24].

У контексті означеного перспективним уявляється критичне осмислення можливостей, меж і ризиків духовного оновлення українського суспільства в умовах глобалізації; співвідношення національної і глобальної духовності; духовного захисту в сучасних умовах всеосяжних глобальних трансформацій та виборювання власної державності та ідентичності.

Список використаної літератури

1. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни»: затв. Указом Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 26.02.2023).
2. Мануйлов Є.М., Калиновський Ю.Ю. Духовна безпека українського суспільства у державотворчих процесах сучасності. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Філософія*. Харків: Право, 2019. № 1 (40). С. 21–38. file:///D:/Downloads/duhovnaya-bezopasnost-ukrainskogo-obschestva-v-sovremennyh-protsessah-gosudarstvennogo-stroitelstva.pdf (дата звернення: 09.05.2023).
3. Терно С.О. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя: Просвіта, 2009. 268 с. URL: https://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/Posibnyky/Terno_monograph.pdf (дата звернення: 28.02.2024).
4. Ущатовська Г.В. Індуктивний характер критичного мислення. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2012. Вип. 4(2). С. 93–98. URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/58/57> (дата звернення: 28.02.2024).
5. Горохова І.В. Критичне мислення як предмет філософського дослідження. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 77. С. 56–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pv_2015_77_8 (дата звернення: 28.02.2024).
6. Овдійчук В. Структурно-компонентний аналіз поняття «критичне мислення» у психолого-педагогічному дискурсі. *Освітні обрії*. 2021. № 1(52). С. 22–27. URL: file:///D:/Downloads/5332-Текст%20статті-13144-1-10-20210918.pdf (дата звернення: 28.02.2024).
7. Романова С., Денисевич О. Розвиток критичного мислення особистості як проблема сучасної освіти. *Вісник національного авіаційного університету. Сер.: Педагогіка, психологія*. 2009. № 2. С. 113–118. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/2124/2115> (дата звернення: 28.02.2024).
8. Курило В.С., Степаненко В.І. Критичне мислення як складова резистентності до маніпулятивного впливу і резильєнтності особистості в умовах війни. *Інноваційна педагогіка*.

2023. Вип. 62. Т. 2. С. 131–134. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/62/part_2/62-2_2023.pdf (дата звернення: 28.02.2024).
9. Курило В.С., Караман О., Степаненко В.І. Сугестія і контрсугестія крізь призму критичного мислення в інформаційно-психологічному вимірі війни. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 65. Т. 2. С. 289–298. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/65_2023/part_2/41.pdf (дата звернення: 28.02.2024).
  10. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 р. N 286-р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KR220286?an=14> (дата звернення: 27.02.2023).
  11. Уханкіна В. Духовність як складовитва цінність. До проблеми визначення поняття. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Філософські науки*. Львів: Вид-во Національного ун-ту «Львівська політехніка», 2008. № 607. С. 32–36. URL: https://vlp.com.ua/files/06_50.pdf (дата звернення: 16.05.2023).
  12. Богданова О.В. Духовність як методологічний «ключ» до розуміння всебічного розвитку гармонійної людини. *Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору*. 2018. Т. 81. № (III). С. 126–135. URL: <https://osvita.eeipsy.org/index.php/eeip/article/view/178> (дата звернення: 16.05.2023).
  13. Про Заяву Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких»: Постанова Верховної Ради України від 02.05.2023 р. № 3078-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-IX> (дата звернення: 17.05.2023).
  14. Непіненко Л.П. Концепт-ідеологема «русского мира» як вияв смислової війни росії проти України. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: доба нестійкої інституційності: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.*, м. Дніпро, 5 трав. 2023 р. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. URL: С. 152–156. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/11615/1/Збірник_ПФГС_05.05.2023.pdf
  15. Непіненко Л.П., Дем'янишина С.В. Критичне мислення як невід'ємна риса вільної людини. Формування національної ідентичності українця через цінності Української Хартії вільної людини (м. Тернопіль, Україна, 20–21 жовтня 2022 року). *Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти* / Редкол.: О.М. Петровський, В.С. Мисик, І.М. Вітенко та ін. Тернопіль: ТОКІППО, 2022. С. 334–338. URL: <https://drive.google.com/file/d/1LrYmkjE0DhiNUPXoL6GeFCuJRTEDKrzk/view>
  16. Непіненко Л.П. Зasadнича єдність вивчення основ теорії аргументації та формування й стимулювання критичного мислення курсантів. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.*, м. Чернігів, 25–26 квіт. 2023 р.: у двох томах. Т. 2. / голов. ред. В.Ф. Пузирний; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2023. С. 74–78. URL: https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/Konferenciya-Tom-2-_25-26-kvitnya_2023.pdf
  17. Непіненко Л.П. Програма курсу «Теорія і практика аргументації» у системі розвитку аргументативної компетентності майбутніх офіцерів Національної гвардії України. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Вінниця, 24 берез. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця: ХНУВС, 2023. С. 58–59. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/16265/Psykholohichni%20ta%20pedahohichni%20problemy%20profesiinoi%20osvity%20ta%20patriotychno%20vykhovannia_2023.pdf?sequence=1

18. Непіпенко Л.П. Логічна компетентність, аргументація та критичне мислення як важливі засоби оптимізації протидії духовній агресії РФ проти України. *Соціальні аспекти військово-професійної діяльності сектора безпеки і оборони: виклики сьогодення*: збірник тез доповідей III Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Вінниця 31 травня 2023 р.) / за ред. Міршука О.Є., Непіпенко Л.П., Чупрінової Н.Ю., Каплюченка О.П. Вінниця: НА НГУ, 2023. С. 174–178. URL: <https://nangu.edu.ua/uploads/files/documenty/Naukova%20diyalnist/naukovu%20forumy/2023/Zbirnik%20SGD%202023%5EM.pdf>
19. Непіпенко Л.П. Роль курсу «філософія культури» у формуванні метапредметних компетенцій майбутніх офіцерів. *Актуальні проблеми діяльності складових сектору безпеки і оборони України в умовах особливих правових режимів: поточний стан та шляхи вирішення*: тези Всеукраїнської науково-практичної конференції (30 березня 2023 року). Харків: Вид-во НАНГУ, 2023. С. 765–767. URL: http://nangu.edu.ua/uploads/files/Zbirnik_tez_APDSSBO.pdf
20. Непіпенко Л.П. «Філософія культури» як засіб моделювання світогляду майбутніх офіцерів Національної гвардії України. *Вісник Львівського ун-ту. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. Вип. 48. С. 101–112. URL: <http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/uk/2023-48>
21. Непіпенко Л.П. Навчальна дисципліна «Філософія культури» як презентація й формування ціннісно-смыслових горизонтів духовної безпеки особистості. *Актуальні проблеми забезпечення державної безпеки*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 26 трав. 2023 р. К.: Київський інститут Національної гвардії України, 2023. С. 201–203. URL: https://kingu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/07/Zbirnik-tez-dopovidey-NPK-APZDB-2023_compressed.pdf
22. Непіпенко Л.П. Ціннісне в системі національної безпеки України. *Застосування Сухопутних військ Збройних Сил України у конфліктах сучасності (за досвідом забезпечення національної безпеки складовими сектору безпеки і оборони у російсько-українській війні в 2022 році)*: зб. тез доп. наук.-практ. конф. м. Львів, 17 листопада 2022 року. Львів: НАСВ, 2022. С. 278–279. URL: https://www.asv.mil.gov.ua/sites/default/files/attach/1067/zbirnyk_tez_2022_usya.pdf
23. Непіпенко Л.П., Дем'янишина С.В. Роль критичного мислення у формуванні національної ідентичності курсантів Національної гвардії України в умовах російсько-української війни. *Сьомі Геретівські читання: наукові статті, тези доповідей та інші матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Тернопіль, Україна, 22 вересня 2023 року). Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти / Редколегія: О.М. Петровський, В.С. Мисик, І.М. Вітенко, О.І. Когут, Ю.Ч. Шайнюк, Т.В. Магера, Ф.І. Полянський, Н.Б. Стрийвус, Г.І. Герасимчук. Тернопіль: ТОКІППО, 2023. С. 249–254. URL: https://drive.google.com/file/d/1t37IxmFVFn34MUqKоMMrYhzY_kp336kQ/view
24. Непіпенко Л.П. Роль аргументації у формуванні національної ідентичності майбутніх офіцерів Національної гвардії України. *Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану*: тези II Міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 23 листопада 2023 року). Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2024. С. 1248–1250. URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/1716/1/НАДПСУ_23.11.2023.pdf

LOGICAL COMPETENCE, ARGUMENTATION AND CRITICAL THINKING AS IMPORTANT MEANS OF OPTIMIZING RESISTANCE TO SPIRITUAL AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE

Liudmyla Nepipenko

National Academy of the National Guard of Ukraine, Faculty of Humanities,

Department of Social and Humanitarian Sciences

Zakhysnykiv Ukrainy Square, 3, 61001, Kharkiv, Ukraine

The article concentrates on exploring the interrelation between logical competence and the reasoning ability of an individual based on critical comprehension of current events as important means of optimizing resistance to Russian aggression against Ukraine in the spiritual sphere. Specifically, it addresses the resistance to the integral components of Russia's full-scale hybrid invasion of Ukraine – informational and semantic wars aimed at substitution of the value system, radical alteration and manipulation of internal guidelines, and destruction of self-identity not only of individual personalities but also of the entire society, in order to make them incapable of resisting further classical conquest and subjugation. It is noted that spirituality belongs to one of the main existentials – exceptionally important modes of social being, the existence of the state. The sources and main threats to the spiritual security of the Ukrainian society are revealed. Emphasis is placed on the significant differences in the effectiveness of proving and refuting in logic and in real practice of the argumentation process, where the value-semantic approach can acquire an independent meaning. The reasons are given that implementation of the educational courses "Philosophy of Culture", "Theory of Argumentation", "Theory and Practice of Argumentation" into the educational activity of the National Academy of the National Guard of Ukraine should become a powerful impetus in the context of the task assigned to educational institutions to update educational content towards meeting the needs for the formation of quality human capital with innovative, systemic, and critical thinking. The methodological basis of the research consists of the pragmatic-axiological role of the philosophy of education, which provides theoretical foundations for understanding the educational role of the values of critical thinking, as well as the principles of scientific objectivity and social humanism, dialectical approach, including the principles of development, determinism, interrelation and interaction, recognition of social patterns and the possibility of their cognition. The following research methods were used in the process of preparing the article: analysis and synthesis of factual material, elements of comparative analysis of argumentation in traditional logic and in the theory of argumentation as a field of philosophical knowledge, induction, deduction, systemic-structural, as well as theoretical analysis of source materials on the issue, pragmatic and axiological, ascending from the abstract to the concrete.

Key words: logical competence, argumentation, critical thinking, spirituality, spiritual aggression, spiritual security.

УДК 299.5:101.8

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.24>

ФІЛОСОФСЬКО-ТРАДИЦІЙНИЙ ПІДХІД В ДОСЛІДЖЕННІ ФЕНОМЕНУ СЕКУЛЯРНОСТІ

Михайло Ончуленко

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
філологічний факультет, кафедра філософії та культурології
вул. Коцюбинського, 2, 58012, м. Чернівці, Україна*

У статті досліджуються витоки, положення, зміст, телеологія та перспективи розвитку філософсько-традиційного підходу у вивченні феномену секулярності.

Серед науково-методологічних напрямів, що займаються проблемою секулярності, найбільш відомий – «філософсько-соціологічний підхід». Менш відомими є інші: юридичний, лінгвістичний та філософсько-традиційний. Перший – це практика, що орієнтована на вивчення правових можливостей відторгнення церковної власності на користь держави. Другий означає аналітику дискурсу – чітке визначення тих процесів, які найадекватніше характеризують секуляризацію та секулярність. Третій орієнтований на протистояння секулярним практикам та відновлення сакральності. Останнє відрізняє підхід від соціально-філософських візій проблеми секулярності, мета яких – реконструкція модерної секулярної програми в тому чи іншому вигляді.

В центрі дослідження – аналіз двох фундаментальних для філософсько-традиційного підходу праць: «Духовне панування і світська влада» Рене Генона та «Знання і його десакарлізація» Сайєда Хосейна Насра.

Мета цього дослідження полягає в аналізі специфіки філософсько-традиційного підходу в дослідженні феномену секулярності.

Основний метод дослідження – історико-філософський. Поряд з ним у статті застосовано порівняльний та структурно-функціональний підходи. Використовуються такі загальнонаукові методи, як: аналіз, синтез, дедукція.

У висновку дослідження зауважено, що сучасне зміцнення позицій філософсько-традиційного підходу пов'язане з падінням авторитету соціально-філософських теорій секулярності. Причиною стало «повернення релігії», через що соціальна теорія була вимушена підлаштуватися під обставини і визнати право сакральності на існування.

Ключові слова: секулярність, десакарлізація, постсекулярність, сакральне, традиція, трансцендентне, іманентне.

Постановка проблеми. Серед науково-методологічних напрямів, що займаються проблемою секулярності,¹ найбільш відомий – «філософсько-соціологічний підхід». Він не потребує спеціального представлення. Напрямок почався з досліджень засновників соціологічної науки: М. Вебера, Е. Дюркгейма, К. Маркса, О. Конта, Ф. Тьонніса. Продовжився в працях Д. Белла, Т. Парсонса, Р. Мертона. І нині має місце в теоріях: П. Бергера, Дж. Ватімо, Ю. Габермаса, К. Добеллере, Р. Інглгарта, Т. Лукмана, Р. Старка, Х. Казанови, Ч. Тейлора тощо.

Менш відомі інші підходи. Наприклад, юридичний, лінгвістичний та філософсько-традиційний. Перший – це практика, орієнтована на вивчення правових можливостей

---

¹ В цьому дослідженні термін «секулярність» слід розуміти як синонім до слів «секуляризація», «десакарлізація».

відторгнення церковної власності на користь держави, тобто, «секуляризація». Про другий згадує І. Горохолінська під час аналізу думок Д. Безнюка. Вона зазначає, що прихильники лінгвістичного підходу «вважають, що вивчення секуляризації найбільш продуктивне за умови звернення до текстів й аналізу в них процесів секуляризації, бо тільки аналітика дискурсу дає найбільш чітке визначення тих процесів, які найадекватніше характеризують секуляризацію та секулярність» [1, с. 84]. Про третій підхід мало, що у нас відомо. З усіх проаналізованих нами вітчизняних праць про нього пише лише Р. Халіков у своїй книзі «Повстання проти секулярного світу» [3]. Хоча, на Заході та Південній Азії він доволі популярний.

Різниця між філософсько-традиційним та філософсько-соціологічним підходами² полягає в їх телеології. Перший тяжіє до описання трансформації релігії, як процесу десакарлізації того чи того ступеню категоричності. Натомість, філософсько-традиційний бачить зворотний потенціал цього процесу – відновлення сакрального. При чому, таке відновлення можливе як у стійких інтелектуальних уявленнях, так і в соціумі – його інститутах (природні соціальні утворення) та інституціях (позитивні соціальні утворення). Це, зокрема, породжує два погляди на «феномен постсекулярності»: у першому випадку маємо процес удосконалення секуляризації, перезапуск модерних соціальних програм; у другому – відновлення сакральності, через посилення присутності релігії у публічній сфері.

Аналіз наукових джерел і публікацій. Основною джерельною базою дослідження є роботи Рене Генона «Духовне панування і світська влада» [6] та Сайєда Хосейна Насра «Знання і його десакарлізація» [7]. Допоміжну роль відіграли тексти вчених, присвячені аналізу: а) положень зазначених вище праць – А. Аднана [4], Г. Ітона [5], Г. Олдмедоу [9], Д. Чаттопадх'я [10], К. Зебірі [10], Р. Халікова [3]; б) секулярності загалом – У. Луш [2] та І. Горохолінської [1].

Мета та завдання. Ціль статті – аналіз філософсько-традиційного підходу в дослідженні феномену секулярності. Досягненню мети сприятиме вирішення таких завдань: а) визначення витоків, положень, змісту, телеології та перспектив підходу; б) розкриття специфіки напряму через вивчення робіт його представників; в) порівняння підходу з іншими профільними підходами.

Основна частина. Філософський традиціоналізм у вчені Рене Генона. Витоки філософсько-традиційного підходу беруть початок у вчені Р. Генона. Французький філософ ґрунтовно вивчав різноманітні світові релігії: християнський містицизм, індуїзм, даосизм, буддизм, суфізм тощо. Вчений вважається засновником течії традиціоналізму. Р. Генон розробив та впровадив в життя ідею «Примордиальної традиції» (Tradition primordiale, що з латини перекладається як «Визначальна традиція»). Примордиальна традиція – це цілісна сукупність метафізичних знань сакрального походження, які стосуються Абсолюту. Переважно всі вони мають відношення до метафізичної реалізації людини як Людини. Справжнє розуміння цих знань, втілених у символах, можливе лише з допомогою інтелектуальної інтуїції – надраціональної, але не ірраціональної. Згідно Генона, ця традиція з'явилася в легендарній країні Гіперборея. Примордиальна традиція була прихована для більшості шляхом диференціації на низку приватних традиційних форм – різних містичних

² Такий поділ – авторське опрацювання ідеї демаркації соціологічного та філософського підходів в дослідженні феноменів секулярності І. Горохолінської: «Здебільшого якщо в науковій літературі ведеться мова про секуляризацію чи секулярність, то це зводиться або до презентації так званих соціологічних концепцій секуляризації, або до аналізу відповідних ідейних напрацювань філософів. При цьому можлива певна демаркація філософського і соціологічного дискурсів» [1, с. 73]. Схожий підхід присутній і в роботах інших вітчизняних учених, наприклад в У. Луш [3, с. 11].

вчень, культів та релігій. Не зважаючи на загалом фантастичне тлумачення Геноном Примордиальної традиції, вона не є витвором його уяви. Ця ідея має цілком міцний фундамент у християнській філософії. Зокрема, томісти використовували схожу концепцію «Philosophia regennis», що означала незмінну основу будь-якої філософії – ядро будь-яких філософських сентенцій.

У своїх поглядах на історію Генон віддавав перевагу циклічному її тлумаченню. Він так само, як Джамбаттіста Віко, вважав, що історичні феномени мають схильність до повторення – «Nihil novi sub sole»³. У цьому значенні вчений аналізував проблему співвідношення світської та релігійної влади. Зокрема, у своїй праці «Духовне панування та світська влада», що вперше вийшла у 1929 році, він писав: «Протистояння двох влад, духовної і світської, у тій чи іншій формі зустрічається майже в усіх народів, у чому немає нічого дивного, оскільки воно відповідає загальному закону людської історії та пов'язане із усією сукупністю «циклічних законів», на які ми вказували майже у всіх наших роботах» [6, р. 25].

Індійські вчені в межах масштабного міжнародного дослідницького проекту «Особистість, суспільство та наука» звертають увагу на те, що Генон загалом займався проблемою «обмеження знання нижчим порядком», під яким малося на увазі репресивний тиск сциентичних емпірично-аналітичних маніпуляцій з боку світської частини суспільства [10, с. 300].

Філософський традиціоналізм Сайєда Хосейна Насра. Але по-справжньому ґрунтовна концептуалізація філософсько-традиційної теорії секуляризації належить ірано-американському філософу Сайєду Хосейну Насру. Принаймні, так вважає авторитетний філософ релігії – турецько-британський вчений Аслан Аднан у своїй праці «Необхідність плюралістичного підходу в релігії. Релігійний плюралізм у християнській та ісламській філософії: думки Джона Гіка та Сайєда Хосейна Насра» [4, 1998].

На жаль, Сайєд Хосейн Наср – маловідомий філософ у нас в Україні. Це серйозний пробіл в сучасному релігієзнавстві, особливо з огляду на той вклад, який вченому вдалося зробити в галузі філософсько-традиційного осмислення феномену секуляризації. Враховуючи це, дамо коротеньку біографічну довідку про вченого.

Філософ народився в Тегерані в 1933 році в аристократичній сім'ї. Приставка «Сайєд» в його імені означає, що він належить до нащадків пророка Мохамеда. В результаті ісламської революції 1979 року Наср був змушений з родиною покинути Іран. Нині, – станом на 2023 рік, – працює професором в Університеті Дж. Вашингтона в США. Відзначимо, що на Заході С. Насра вважають вельми авторитетною фігурою в сучасній філософії традиційного гатунку. Г. Олдмедоу, характеризуючи стиль філософа, відзначає його «сувору наукову методологію, енциклопедичну ерудицію, ... стійкість критичного мислення та виразну ясність поглядів» [9, р. 213].

Кар'єру вченого С. Наср почав з навчання в Массачусетському технологічному інституті у Бостоні. Там він познайомився з британським філософом Б. Расселом, що визначив його позитивний інтерес до філософії науки. Але дружба з легендою британської філософії не дала відповідей Насру на запитання, які його хвилювали. Тому він почав вивчати метафізику та традиціоналізм Р. Генона на курсах відомого італо-американського історика науки Джорджіо де Сантільяні. Отримавши диплом бакалавра фізики в 1954 році, Наср поступає в аспірантуру Гарвардського університету. Через два роки він стає подвійним магістром геології і геофізики та отримує докторську степінь у галузі «історія науки». Його перша монографія називалася «Наука та цивілізація в ісламі» [8].

³ Нічого нового під сонцем (лат.).

В 1981 році філософ читав лекції в Шотландії в Единбурзькому університеті по Ісламу. Саме вони склали основу його майбутньої фундаментальної праці «Знання та його десакаралізація» [7], де викладені основи того, що ми називаємо «філософсько-традиційним поглядом на секуляризацію». Розкриємо її зміст та головні тези.

Секуляризм для С. Насра, передусім, – це практика десакаралізації знання. Секуляризація загалом – це всілякі дії, спрямовані на те, щоб відокремити людину від Бога [12, р. 53]. Головна теза Насра полягає в тім, що сучасна західна цивілізація обмежила себе в процесі свого становлення, прибравши трансцендентний вимір у своїх інтелектуальних уявленнях. Залишився лише голий емпіричний фактаж. Інтелект (розум плюс трансцендентне) – був замінений на раціональність (розум мінус трансцендентне).

Багато пізніше цю думку популяризує Ч. Тейлор – один з найбільш авторитетних спікерів постсекулярної філософії – у «Секулярній добі», ввівши опозицію «трансцендентне / іманентне» [11, р. 15]. Після нього її підхоплять інші спікери постсекулярної філософії. При цьому сама ідея такого співвідношення, як можемо переконатися, належить не Ч. Тейлору, а С. Насру.

На думку С. Насра, істинне знання нерозривно пов'язане із сакральним. Розуміння цієї особливості відображене в ученнях усіх ведучих релігій світу – християнстві, ісламі, буддизмі, зороастризмі тощо. Тільки у сучасному світі, початок якого він співвідносить зі стартом епохи Ренесанс, – а не Нового часу, – це розуміння потрапило під лещата секуляризації.

Загалом, звернемо увагу на характерну ознаку філософсько-традиційного підходу в тлумаченні секуляризму. Це його історичні рамки. Якщо у соціально-філософському підході вони, зазвичай, обмежуються епохою Нового часу – «модерном», то філософсько-традиційний бере до уваги усю історію розвитку західної цивілізації – від античності до наших днів. Філософсько-традиційний підхід дотримується позачасовості у своїй методології. Така діахронічність тісно пов'язана з тлумаченням природи сакрального як деякої висхідної трансцендентної вертикалі.

С. Наср, як значимий актуалізатор підходу, чітко вказує час початку секуляризації як процедури відокремлення стійких інтелектуальних уявлень від того чи іншого сакрального джерела: «Процес десакаралізації знань на Заході починається вже у стародавніх греків, серед яких у цьому циклі людської історії можна побачити перший приклад виникнення антитрадиційного суспільства. Втрата символістського духу, що вже засуджується Платоном, спустошення космосу від його сакрального змісту в олімпійській релігії, що веде до іонійської натурфілософії, виникнення раціоналізму як незалежного від інтелекту та багато інших важливих трансформацій відзначають цей процес десакаралізації» [7, 29]. Отже, саме давні греки, вважає С. Наср, – піонери секуляризації. «Грецька традиція», зазначає далі ірано-американський філософ, «замість розвитку різних інтелектуальних поглядів, подібних до даршан індуїзму, стала свідком виникнення софізму, епікурейства, піронізму, Нової академії та багатьох інших шкіл, заснованих на раціоналізмі або скептицизмі, які майже повністю затьмарили сакраментальну функцію знання, спростивши її або до міркувань, або до простої розумової акробатики, що зробило необхідним розрізняти знання та мудрість» [Ibid].

При цьому, вчений – не категоричний у своїх судженнях. Аналізуючи так зване «грецьке диво⁴», під яким діячі модерну мали на увазі виникнення Розуму, С. Наср веде мову про «справжнє грецьке диво» – «появу в Греції розумних доктрин систематичної

⁴ «Грецьке диво» – так на Заході називають екстраординарні досягнення інтелектуального, соціального і культурного характеру в Стародавній Греції, що історично збігаються в часі з «Століттям Перикла». Тоді виникла філософія та театр, був збудований Парфенон тощо. Вираз належить Е. Ренану.

метафізики з орфічних та діонісійських містерій. Вони були пов'язані з такими фігурами, як Піфагор, Емпедокл, Платон, ... Плотін і Прокл, і навіть Аристотелем ... всі вони» – пояснює істинний зміст грецького чуда С. Наср – «пропонували по-справжньому метафізичні доктрини» [Ibid]. Понад те, С. Наср зазначає, що мусульмани називають Платона пророком, а Піфагора та Плотіна – «провидцями». Відзначимо, що метафізика – це саме те, з чим закликали боротися просвітники модерну.

Далі, після Античності почалася епоха Відродження, яка стала катастрофою для інтелекту і торжеством профанного. Фокус уваги змістився з Бога на людину, і в цьому полягала трагедія, а не щось інше. Та до аналізу цієї історичної віхи піднесення секулярного доцільно звернутися після уточнення концептуальних рис феномена секуляризації у С. Насра.

Секуляризація у С. Насра – це поступове історичне затемнення людського інтелекту на Заході через позбавлення його трансцендентної потенції. Він називає це «десакралізацією знання». Коротке пояснення цього словосполучення можна знайти уже в передмові до його книги: «На Сході знання завжди були пов'язані зі священною та духовною досконалістю. Знати означало бути трансформованим у процесі пізнання, так стверджувала західна традиція протягом століть, перед тим, як її затьмарили післясередньовічна секуляризація і гуманізм, що призвели до відділення знання від буття, а розуму від священного. Східний мудрець завжди уособлював духовну досконалість; інтелект розглядався зрештою як таїнство, а знання було непорушно пов'язане з сакральним та його реалізацією через суть пізнаючого. І цей зв'язок продовжується скрізь і завжди, до поки традиція ще жива, незважаючи на всі мінливості сучасного світу» [Ibid, p. 3].

Отже, знання у С. Насра має ієрархічну структуру. Чітко простежується емпіричний та раціональний рівні, які знайомі будь-якому представнику західної культури. Окрім цих щаблів, вчений акцентує увагу на ще одному рівні – сакральному. Пізнання на ньому володіє об'єднуючою силою, яку вчений називає «аль-маріфа» або «іфрам» [Ibid, p. 14]. Саме з цією здатністю Розум перетворюється на Інтелект – особливу «універсальну здатність, яка є всередині людини, але виходить за межі її індивідуальності» [5].

Секуляризація як десакралізація знання призвела до того, що «Знання, позбавлене свого по суті священного характеру, стало слугою світської науки, яка береться вивчати навіть найсвятіші доктрини та форми, що лежать в основі релігії, і робить це навіть без можливості зрозуміти об'єкт його вивчення (оскільки це стосується зовсім іншого параметру, ніж той, у якому воно діє). Звідси зневага та забуття інтелектуального виміру» [Ibid].

Сакральне, у викладі С. Насра – це вищий рівень реального, який дає смисл попереднім двом. Священне є «внутрішньою свідомістю і зовнішньою реальністю» [Ibid]. Людина наділена даром працювати з усіма трьома рівнями реальності. З першим (емпіричним) – легко, з другим (раціональним) – посередньо, а з третім (сакральним) – важко. Складність роботи з сакральним обумовлена тим, що люди не усвідомлюють своєї визначальної природи (фітри⁵), в якій закладена можливість досягнення сакрального.

Трагедія секуляризації, на думку С. Насра, в тім, що на певному етапі розвитку західної цивілізації сакральне було оголошено непотрібним. Сталося це спочатку під гаслами гуманізму Ренесансу, – який змістив фокус знання з Бога на людей, а також зі священного космосу на світський порядок, – та раціоналізму Просвітництва, який редукував людське знання до раціонального рівня.

---

⁵ Фітра – це слово арабського походження. Воно означає «початковий характер» або «вроджена природа». В ісламі – це вроджена природа людини, що показує єдність у Богові (таухід). Це може означати або стан чистоти та невинності, в якому, на думку мусульман, народжуються всі люди, або здатність обирати або відкидати Боже керівництво.

Гуманізм, у викладі С. Насра, – це руйнівна ідеологія, що змусила людину забути про «Людину» та створила засновок деградації людини у тваринний стан. Серед характеристик, які вчений дає Ренесансу, є така: «Тип гуманізму, пов'язаний із прометеївським бунтом епохи Відродження, лише за кілька століть призвів до (появи) справжнього нелюду, який загрожує не лише якості людського життя, але й самому існуванню людини на Землі [7, р. 159].

Загальний хід модерної історії був ходом секуляризації, десакралізації знань та занепаду, який позбавляв людство розуму, а космос – краси та сенсу. Раціоналізм, вважає вчений, приречений на агностицизм та виробництво сурогату знань. Зокрема, С. Наср, тлумачачи положення філософії І. Канта саме відсутністю третього рівня знання, пояснює потребу у введенні німецьким мислителем в свою філософію категорії «ноумен»: «оскільки мої⁶ раціональні здібності не можуть знати ноумени, розум як такий нездатний до такого пізнання, і оскільки мій розум не просвітлений Інтелектом, який дозволив би мені пізнати ноумени за допомогою інтелектуальної інтуїції, ніхто інший також не може мати таку інтелектуальну здатність» [Ibid, р. 35].

На цьому аналіз можна завершувати. На жаль, поза увагою залишилася критика С. Насром теорії еволюції Ч. Дарвіна та доволі позитивне висвітлення ролі протестантизму в історії західної цивілізації.

У вітчизняному науковому просторі філософсько-традиційний підхід теж має місце. Не можна сказати, що воно помітне. Навпаки, ситуація нині далека від констатації появи чистих інтелектуальних продуктів, створених в парадигмі напрямку. Єдина відома нам праця, яку можна з обережністю асоціювати з підходом, – книга Р. Халікова «Повстання проти секулярного світу» [3].

Як би там не було, підхід має відображення в роботах українських вчених. Ймовірніше за все, такий розвиток подій пов'язаний зі зростанням дослідницького інтересу до феномену постсекулярності – вимушене визнання вченими сакральності стала можливою через кризу модерну. В наступних наукових розвідках автор планує зробити аналіз обраних праць вітчизняних вчених на предмет представлення в них філософського традиціоналізму.

У підсумку зауважимо, що сучасне зміцнення позицій філософсько-традиційного підходу безумовно пов'язане з тим, що авторитет соціально-філософських теорій секулярності похитнувся. Причиною стало «повернення релігії», через що соціальна теорія була вимушена підлаштовуватися під обставини і визнати існування сакральності. Цей момент Р. Халіков описує так: «релігійна динаміка в XXI ст. остаточно спростувала теорії секуляризації, через що науковці змушені наново відповідати на питання про майбутнє релігії» [Ibid, с. 4]. При цьому, навіть визнання очевидного не змусило сучасну секулярну спільноту відступити назад.

І справді, якщо раніше фактор сакральності відкидали, – шляхом іманентизації або редукції, – то нині його намагаються приборкати у той чи інший спосіб. Які причини змушують інтелектуальну спільноту Заходу так відчайдушно відстоювати ідеали модерну? Точної відповіді на це питання дати неможливо. Хіба, можемо припустити, що така потреба покликана страхом перед есхатологічними сценаріями розвитку подій на Заході. Адже руйнування світопорядку може потягти за собою хаос нечуваного розміру в усіх сферах життя глобальної секулярної цивілізації.

---

⁶ Тут – І. Канта.

Список використаної літератури

1. Горохолінська І.В. Постсекулярність: філософські та богословські інтенції сучасної релігійності : монографія. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 424 с.
2. Луц У. Феномен секуляризації: наближення до трансцендентного : монографія. Львів : Літопис, 2016, 240 с.
3. Халіков Р. Повстання проти секулярного світу. Київ: Видавництво Руслана Халікова, 2022. 186 с.
4. Aslan Adnan. The Need for a Pluralistic Approach in Religion. *Religious Pluralism in Christian and Islamic Philosophy: The Thought of John Hick and Seyyed Hossein Nasr*. London & New York : Routledge, 1998. 290 p.
5. Eaton Gai. Knowledge and the Sacred: Reflections on Seyyed Hossein Nasr's Gifford Lectures. *Studies in Comparative Religion*. 1983. 15 (3-4). URL: http://www.studiesincomparativereligion.com/Public/articles/Knowledge_and_the_Sacred-Reflections_on_Seyyed_Hossein_Nasr's_Gifford_Lectures-by_Gai_Eaton.aspx.
6. Guénon René. *Autorité spirituelle et pouvoir temporel*. Paris : Guy Trédaniel, Éditions de la Maisnie, 1984. 116 p.
7. Nasr, Seyyed Hossein. Knowledge and its Desacralization. *Knowledge and the Sacred*. New York : State University of New York, 1989. 288 p.
8. Nasr, Seyyed Hossein. *Science and Civilization in Islam*. Chicago : Kazi Publications, Inc, 2007. 388 p.
9. Oldmeadow H. *Journeys East: 20th Century Western Encounters with Eastern Religious Traditions*. Bloomington : World Wisdom, 2004. 528 p.
10. Self, Society, and Science: Theoretical and Historical Perspectives. / Eds. Debi Prasad Chattopadhyaya, Ashoke Kumar Sen Gupta. Delhi : Project of History of Indian Science, Philosophy and culture, 2005. 493 p.
11. Taylor Ch. *A Secular Age*. Cambridge, Massachusetts and London : The Belknap Press of Harvard University Press, 2007. 874 p.
12. Zebiri Kate. Muslim anti-secularist discourse in the context of Muslim-Christian relations. *Islam and Christian-Muslim Relations*. 1998. № 9 (1). PP. 47–64.

**PHILOSOPHICAL-TRADITIONAL APPROACH IN THE STUDY
OF THE PHENOMENON OF SECULARITY****Mykhailo Onchulenko**

*Yuri Fedkovich Chernivtsi National University,
Faculty of Philology, Department of Philosophy and Cultural Studies
Kotsyubynskogo str., 2, 58012, Chernivtsi, Ukraine*

The article explores the origins, principles, content, teleology, and prospects for the development of the philosophical-traditional approach in the study of the phenomenon of secularity.

Among the scientific-methodological directions dealing with the issue of secularity, the most well-known is the «philosophical-sociological approach». Less known are others: legal, linguistic, and philosophical-traditional. The first is a practice oriented towards studying the legal possibilities of expropriating church property in favor of the state. The second signifies discourse analysis – a clear definition of processes that most adequately characterize secularization and secularity. The third is oriented towards resisting secular practices and restoring sacredness. This sets the approach apart from socio-philosophical visions of the problem of secularity, the goal of which is to reconstruct the modern secular program in one form or another.

At the heart of the research is the analysis of two fundamental works for the philosophical-traditional approach: «Spiritual Domination and Secular Power» by René Guénon and «Knowledge and Its Desacralization» by Sayyed Hossein Nasr.

The purpose of this research is to analyze the specificity of the philosophical-traditional approach in the study of the phenomenon of secularity. The main research method is historical-philosophical.

Alongside it, comparative and structural-functional approaches are applied in the article. General scientific methods such as analysis, synthesis, and deduction are used.

In the conclusion of the study, it is noted that the contemporary strengthening of the positions of the philosophical-traditional approach is related to the decline of the authority of socio-philosophical theories of secularity. The reason for this is the «return of religion», which forced social theory to adapt to the circumstances and recognize the right of sacredness to exist.

Key words: secularity, desacralization, post-secularity, sacred, tradition, transcendent, immanent.

УДК 101.2 (340.12)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.25>

ГЕНЕЗА ПРАВОСУДДЯ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР

Павло Пенязь

*Запорізький національний університет,
факультет соціології та управління, кафедра філософії,
публічного адміністрування та соціальної роботи
вул. Жуковського, 66, 69600, м. Запоріжжя, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-5148-3813>*

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що конфлікти правового характеру, в основі яких лежала суперечка про право, вирішувалися за допомогою судових та позасудових процедур. Конфронтаційні парадигми загрожують людству планетарною катастрофою, і лише мирне співіснування людей, народів, країн і служить умовою досягнення сталого розвитку у сучасному світі.

Метою статті є дослідження генези правосуддя у історико-філософському дискурсі, виявлення смислового змісту правосуддя, тобто його духовне осмислення і переживання через призму певних ідеалів, цінностей, поглядів, інакше кажучи – кризь призму світогляду.

В ході дослідження дійшли до висновку, що правосуддя як соціальна інституція виникло на межі переходу суспільства зі стану дикості до цивілізації. З того часу будь-яке більш менш цивілізоване суспільство постійно породжує право, а потім і державу, покликану його охороняти. До найвпливовіших і поширених теорій виникнення права слід віднести: теологічні, природно-правові, історично-соціологічні, психологічні. В межах соціологізму право розглядається не як статичний набір норм, а як процес, як соціальна дія людей. Воно реалізується в процесі тлумачення, застосування та створення соціальних норм, підкріплених юридичною силою дії, забезпеченої правовою санкцією політично організованого суспільства. Досліджуючи генезу правосуддя було звернуто увагу на феноменологічний образ судового символізму та його філософське відображення у процесі судочинства. Сучасне прийняття деяких присяг із торканням певного предмета (Біблії, розп'яття, конституції, кодексу, прапора) має праісторичні корені, що свідчить про передування знакових жестів і рухів словесним текстам у первісних ритуалах. Дотепер присяга судових юристів (суддів, прокурорів, адвокатів) належить до обов'язкових елементів початку здійснення судочинства та постає як помітний своїм церемоніальним характером акт. Аналіз правової реальності дав змогу виділити в ній такі форми буття права, що у сукупності виражають динаміку правової реальності: світ ідей – ідея права; світ знакових форм – правові норми і закони; світ взаємодій між соціальними суб'єктами (правове життя).

Ключові слова: соціальна генеза правосуддя, ідея права, теорії походження права, судовий символізм, «присяга».

Вступ. Проблематика подолання конфліктів, пошук можливостей для досягнення компромісу та взаємної згоди; в тому числі з використанням правових механізмів, сьогодні актуальні, як ніколи, вони постійно присутні на порядку денному різних видів дискусій та на різних рівнях. Конфронтаційні парадигми загрожують людству планетарною катастрофою, і лише мирне співіснування людей, народів, країн і служить умовою досягнення сталого розвитку у сучасному світі. Процедури примирення стали застосовуватися на певному рівні розвитку суспільств, ще до створення державності. У різні історичні періоди конфлікти правового характеру, в основі яких лежала суперечка про право, вирішувалися за допомогою судових та позасудових процедур.

Філософське осмислення правосуддя – складна, методологічно зумовлена проблема. Її вирішення полягає у тому, аби обрати методологічний інструментарій, здатний розкрити істотні характеристики правосуддя як соціально-філософського явища [5].

У праворозумінні вирізняють два об'єкти: «правоявища» (що відбивається як поняття право) та «правоназивання» (те, як словесно, іншими знаками «маркуються» поняття права) [3, с. 9]. Розуміння філософії права (правосуддя), що ґрунтується на розмежуванні суцього і належного, визначає предметом філософії права не право, яким воно є, а право, яким воно повинно бути [8, с. 14].

Філософія правосуддя може розглядатися за різними напрямками філософії: як онтологічна філософія правосуддя або онтологія правосуддя (правосуддя як буття), гносеологія правосуддя (правосуддя як пізнання), аксіологія правосуддя (правосуддя як цінність, ціннісні виміри правосуддя), антропологія правосуддя (правосуддя як антропологічне явище), феноменологія правосуддя (правосуддя як феномен). За такого розуміння філософія правосуддя розкривається у її різних аспектах й загалом представляється як багатоаспектне явище [2, с. 62].

Людство завжди шукало компроміс у площині відносин «закон – справедливість», «права особистості – суспільне благо». Спочатку, на думку вчених, все було досить просто: відносини в первісному людському суспільстві, регламентувалися соціальними нормами, що виникли на основі звичаїв – історично сформованих правил поведінки, що увійшли до звички. Найсуворішим покаранням за злочинне діяння чи правопорушення було вигнання з роду, і навіть кровна помста.

За умов переходу людства від економіки, що привласнює, до економіки виробництва; від полювання, рибальства і збирання до стійких форм скотарства та землеробства; з вдосконаленням знарядь праці, підвищувалися продуктивність праці, культура, моральність, стали різноманітнішими і суперечливими інтереси членів суспільства. У процесі поділу праці відбувалося накопичення надлишкового продукту в окремих групах, виникло майнове та соціальне розшарування людей.

Виникає особлива соціальна група, яка становить чиновницький державний апарат, який став фактичним власником засобу виробництва, або клас, який обернув ці кошти в приватну власність. У цьому випадку виникає соціальна нерівність, яка ставить у нерівні умови членів суспільства у розподілі суспільного продукту, передачі загального надбання до рук вузького кола осіб. Порушується принцип справедливості, що призводить до порушення звичаїв у суспільстві, руйнується закріплений віками збережений постійний порядок. Укріплена звичаями форма суспільних відносин перебуває у протиріччі зі своїм змістом. В історично початкових суспільствах упорядкування з цією метою суспільних відносин відбувається за допомогою громадської влади, що представляє суспільство у зовнішніх та внутрішніх конфліктах. Ця влада мала монополію на фізичний примус членів суспільства у разі потреби, однак для реалізації владних повноважень вона не мала спеціальних органів. Таким чином, формується панівний клас, особлива соціальна група, у руках якої знаходиться не лише власність (громадська чи приватна), але та публічна влада, і яка формує державний апарат, використовуючи цю владу для припинення подібних порушень та здійснення примусових заходів до осіб, які їх вчинили.

Тож, право виникло на межі переходу суспільства зі стану дикості до цивілізації. З того часу будь-яке більш менш цивілізоване суспільство постійно породжує право, а потім і державу, покликану його охороняти. Генезис права відбувався і відбувається під впливом принаймні трьох факторів: соціально-культурного; соціально-економічного; класово-політичного. Виникнення права неможливе поза соціальними умовами. Інакше

можна сказати, право може бути породжене тільки суспільством. «Ubi societas, ibi jus», що з латини: «скрізь, де є суспільство, є закон/право». Ця дефініція, означає, що право можна знайти в усіх формах стабільної політичної організації, що виникає внаслідок соціальної співпраці. Ця теза стверджує, що поза суспільством право не існує. Право «з'являється» лише у суспільстві як специфічний порядок суспільних відносин, учасники яких мають певну соціальну свободу діяти тим чи іншим чином. Свобода, яка закріплена в обов'язках інших осіб.

Перші писемні пам'ятки права найдавніших цивілізацій (Закони Ману, Закони XII таблиць, Закони царя Хаммурапі, Хетські закони та ін.) зафіксовані у яких норми носять найчастіше казуальний характер.

Американський юрист Г. Берман [10] вважає, що західна традиція права зародилася у Європі XI–XII ст., але основи її закладали не держава, а католицька церква; базовою європейською системою права виступило канонічне право – підсумок папської революції XI ст., утвердження незалежності римської церкви як корпоративної юридичної освіти під егідою папства.

Загально соціальні умови виникнення права можна поділити на соціо-психічні та соціо-культурні. Право, як порядок належного, принципово відрізняється від природного порядку, у якому повинно бути відсутнє. Явища природного порядку такі, якими вони є. Право, як сфера належного та можливого в реальній поведінці, що не має буття поза суб'єктами, які мають певні інтелектуальні, емоційні та вольові можливості і створюють право в актах інтерсуб'єктивної екстерналізації. Право є продукт життєвого світу. Тому соціо-психічними умовами права є виникнення в індивідуумів здібностей: 1) розуміти ідеальний зміст правил належної поведінки, виражених у загальнообов'язкових нормах, які утворюються шляхом тлумачення, інтерпретації зовнішніх, знакових форм їхнього вираження; 2) визнавати їх (прямо чи опосередковано) як необхідні підстави своїх зовнішніх вчинків (вчиняти акти ціннісної легітимації і впізнавати соціальну легітимацію, що мала місце); 3) самостійно діяти, реалізовувати витікаючі з них (норми) повноваження та обов'язки. До соціокультурних умов відноситься наявність у суспільстві самих об'єктивованих, загально значимих та загальнообов'язкових правил поведінки, що впливають із правових текстів, визначальних прав та обов'язків членів соціуму та виступаючих як загальнозначущі цінності, своєрідних культурних кодів, здатних владно впливати на поведінку суб'єктів. У світлі вищевикладеного ясно, що правила поведінки є результатом типізації, екстерналізації, інституціоналізації та легітимації поведінки самих соціальних суб'єктів.

До найвпливовіших і поширених теорій виникнення права слід віднести: *теологічні, природно-правові, історично-соціологічні, психологічні*. Абсолютизація тих чи інших факторів виникнення права знаходить вираження у низці *теорій походження права*. Так, наприклад, за *теологічною теорією* (Тома Аквінський, Ж. Марітен) право було створене Богом і дароване людині через пророка чи правителя. *Теорія примирення* (Г. Берман, Е. Аннерс) пояснює виникнення права необхідністю розв'язання конфліктів між родами через укладання договорів про примирення, які в подальшому стають правом. *Теорія суспільного договору* (Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо) пов'язує виникнення права з переходом від природного стану до політичного через укладення суспільного договору [6].

Історична школа права (Г. Гуго, Ф. К. фон Савін'ї, Г. Пухта) відстоює тезу про те, що право виникає спонтанно, як мова народу, виростає з «народного духу як рослина із зерна» і набуває характеру, притаманного тільки певному народу. *Психологічна теорія права* (Л. Петражицький) пов'язує витоки права з особливостями людської психіки, у структурі якої можна виділити специфічні правові переживання – емоції обов'язку,

проекцією яких є позитивне право. *Історико-матеріалістична, або марксистська, теорія* (К. Маркс, Ф. Енгельс) розглядає право як частину «надбудови», яка лише відображає зміни у «базисі» – економічній структурі суспільства, виражає волю панівного класу і виникає як засіб експлуатації одного класу іншим. *Теорія насильства* (Л. Гумплович, К. Каутський, Є. Дюрінг та ін.) пов'язує виникнення права із завоюванням одних племен іншими і необхідністю закріплення влади переможця над переможеними [6].

Вважається, що з іменем Гегеля та Канта «пов'язана глибока філософська розробка проблем права і держави. Не випадково, що їх концепції визнаються класикою філософії права і розглядаються багатьма дослідниками як загальнотеоретична основа філософії права як наукової дисципліни». Гегель створив універсальну методологію, засновану на ідеї саморозвитку права в єдності з його інституціонально предметними та духовними про-явами [2, с. 65].

Ще одна особливість філософії права Гегеля в частині правосуддя – розкриття Гегелем уявлення про «Право як закон» та «Існування закону» (назви окремих підрозділів), які передують підрозділові «Суд», у розділі «Здійснення правосуддя». Гегель розкриває діалектику понять «право» і «закон», уявляє закон об'єктивним правом і пише: «Що становить право в собі, встановлене в своєму об'єктивному існуванні, тобто визначене думкою для свідомості, і як те, що є правом і діє, відоме, закон; і право через це визначення – це позитивне право взагалі». Він додає: «Право як таке лише через те, що воно стає законом, набуває не тільки форму загальності, але й свою істинну визначеність». Гегель розкриває плюралізм свого праворозуміння. У нього «право виступає *регулятором взаємовідносин у громадянському суспільстві*. Поняття «право» використовується у таких основних значеннях: право як свобода (ідея права); право як визначений ступінь та форма свободи (особливе право); право як закон (позитивне право)» [2, с. 69]. Гегель вважав, що наука про право – це частина філософії, а предмет філософії права – це ідея права, поняття права та його здійснення [1].

У сучасній філософії права помітного розвитку досяг соціологізм як спосіб розгляду права виключно в соціальному контексті. В межах соціологізму право розглядається не як статичний набір норм, а як процес, як соціальна дія людей. Воно реалізується в процесі тлумачення, застосування та створення соціальних норм, підкріплених юридичною силою дії, забезпеченої правовою санкцією політично організованого суспільства. За твердженням представників соціологізму, соціальні норми не функціонують автоматично, їх дієвість залежить від їх використання та інтерпретації людьми. Соціологізм приваблював правознавців і філософів критикою аналітичних настанов класичної філософії права і теорій суспільного договору з їх акцентуванням на визначенні звичаєвого права як історично вихідного порядку [7, с. 88].

Соціологічні концепції права склалися в полеміці з юридичним позитивізмом, що панували в правознавстві XIX в. Соціологічна юриспруденція почала формуватися, коли соціологія виділилася у самостійну галузь знань. Соціологічні теорії права склалися двома шляхами: з одного боку, шляхом формування правових концепцій у рамках загальної соціології, а з іншого – шляхом поширення соціологічних методів пізнання в юриспруденції.

До родоначальників соціологічної юриспруденції відносяться Р. фон Герінг (Німеччина), Л. Дюгі та Ф. Жені (Франція), Є. Ерліх (Австро-Угорщина).

Характерна теза всіх варіантів соціологічного спрямування – свобода суддівського розсуду. «Під правом, ми розуміємо не що інше, як передбачення того, що фактично зробить суд», вислів американського судді та правознавця Олівера Вендела Холмса (1841–1935 рр.). Представники соціологічної школи протиставили позитивному праву як

«мертвому», «книжковому» праву «живе», «право в дії». Значну роль розвитку соціологічного напрямки зіграв Роско Паунд (1870–1964 рр.) – американський юрист, який багато років був деканом Гарвардської школи права. Він стверджував, що право – це насамперед фактичний правовий порядок та процес діяльності суду. Прихильники соціологічного спрямування критикували формально-догматичний, нормативний підхід до права, який називали «юриспруденцією понять». Соціологічна юриспруденція так само, як і доктрина природного права, виходить за межі закону (писаного права), проте не в бік природних прав і свобод, а в сферу реалізації права, правозастосовної практики. Хоча негативне ставлення до позитивізму ці напрями поєднує. Позитивним моментом у цій теорії є орієнтація на облік реальних процесів, що відбуваються у правовому регулюванні, їх вивчення на основі конкретно-соціологічних методів. Недоліком, слабкою стороною соціологічного спрямування є те, що виникає небезпека розмивання поняття права, втрати правом своїх кордонів і, як наслідок – з'являється більше можливостей для порушення закону, свавілля судових та адміністративних органів [9].

Некласичне осмислення права виключає трансцендентальний план буття і заперечує визнання як його єдиного носія монособ'єкта. За реальність визнаються мовна діяльність, комунікація, де матеріальний та ідеальний плани (як знак і значення) тісно пов'язані.

Досліджуючи генезу правосуддя необхідно звернути увагу на феноменологічний образ судового символізму та його філософське відображення у процесі судочинства. Сучасні дослідники, вивчаючи походження ритуалу, міфу та мови, вважають, що первісний ритуал був передусім знаково-символічним процесом, на основі якого уже і формувалися міфічні оповіді та розвивалася структура мови, іншими словами, *символ* передувал вербальній мові. В архаїчних ритуалах слова були вторинними і навіть необов'язковими. Показовим прикладом тут є походження слів «*присяга*» та «*клятва*». Сучасна людина сприймає присягу і клятву як визначену словесну формулу, проте первісно в їхній основі були не слова, а жести, тілорухи (мова тіла) [4].

Конвенційний характер текстів присяги, що стосуються передусім сумління того, хто її складає, базується на сакрально-ритуальному розумінні тексту, що було властиве культурі від найдавніших часів: «Це споріднює релігійне сприйняття священного слова і художнє (естетичне) відношення до мовлення, тобто зближує магічну функцію мови з її естетичною функцією <...> Як і феномен неконвенційного трактування слова, естетичне відношення до мовлення підвищено чутливе до зовнішньої, формальної сторони знаків. Естетичні прояви мови пов'язані не зі змістом повідомлення (не з тим, про що говориться), а з формою повідомлення (з тим, як говориться), тобто естетичні почуття викликаються самою звуковою, словесною тканиною мовлення» [4].

З історії відомо, що «присяга належала до одного з найдавніших доказових засобів – домінувала переважно в ранньому середньовіччі. Опиралася на переконання магічного мислення: згаданий у тексті присяги Бог не допустить брехливого використання Свого імені для підтвердження неправди» [11, с. 364].

Присяга – конвенційний умовно-символічний акт, що базується на апелюванні до сумління людини в її свідомій інтенції виявити й дотримуватися вірності певним прийнятим цінностям, принципам, ідеалам, а також визначеному інституту, окресленій спільноті чи конкретному репрезентанту влади. Попри апелювання передусім до сумління того, хто складає присягу, її порушення часто каралося згідно із законом, якого особа не дотрималася. У релігійних текстових корпусах та давніх правових документах простежимо акцентування на важливості складання присяги та її дотриманні як фактору особистого життя й чинника суспільної діяльності. Сучасне прийняття деяких присяг із торканням певного

предмета (Біблії, розп'яття, конституції, кодексу, прапора) має праісторичні корені, що свідчить про передування знакових жестів і рухів словесним текстам у первісних ритуалах. Дотепер присяга судових юристів (суддів, прокурорів, адвокатів) належить до обов'язкових елементів початку здійснення судочинства та постає як помітний своїм церемоніальним характером акт (зокрема, суддівські присяги в присутності вищих осіб держави), що публічно засвідчує готовність особи до виконання доручених їй важливих обов'язків. У сучасній Україні посадову присягу складають як судді, так й інші посадові особи на початку своєї професійної діяльності [4].

Аналіз правової реальності дає змогу виділити в ній такі форми буття права, що у сукупності виражають динаміку правової реальності:

- а) світ ідей: ідея права;
- б) світ знакових форм: правові норми і закони;
- в) світ взаємодій між соціальними суб'єктами (правове життя).

Це розчленування є традиційним і в цілому аналогічним (хоча і не цілком тотожним) розподілу на такі форми чи рівні буття права, як правосвідомість, правові норми і правовідносини. Єдність цих рівнів і являє собою такий об'єкт, як право. Кожний з цих рівнів знаходить найбільш розвинений опис у відповідних філософсько-правових концепціях. Так, ідея права виражається в класичних теоріях природного права, особливо деонтологічного (суб'єктивістського) напрямку, правові норми і закони – в аналітичній юриспруденції (правовому позитивізмі). Що ж стосується третього рівня – рівня взаємодії між соціальними суб'єктами, то це світ соціальної предметності, в якому право переходить у світ соціальної реальності [7, с. 139].

Висновки. Тож, дослідження генези правосуддя у історико-філософському дискурсі, виявлення смислового змісту правосуддя, тобто його духовного осмислення і переживання крізь призму світогляду дозволяють стверджувати що, правосуддя як соціальна інституція виникло на межі переходу суспільства зі стану дикості до цивілізації. З того часу будь-яке більш менш цивілізоване суспільство постійно породжує право, а потім і державу, покликану його охороняти. До найвпливовіших і поширених теорій виникнення права слід віднести: теологічні, природно-правові, історично-соціологічні, психологічні. В межах соціологізму право розглядається не як статичний набір норм, а як процес, як соціальна дія людей. Воно реалізується в процесі тлумачення, застосування та створення соціальних норм, підкріплених юридичною силою дії, забезпеченої правовою санкцією політично організованого суспільства. Досліджуючи генезу правосуддя необхідним було звернути увагу на феноменологічний образ судового символізму та його філософське відображення у процесі судочинства. Сучасне прийняття деяких присяг із торканням певного предмета (Біблії, розп'яття, конституції, кодексу, прапора) має праісторичні корені, що свідчить про передування знакових жестів і рухів словесним текстам у первісних ритуалах. Дотепер присяга судових юристів (суддів, прокурорів, адвокатів) належить до обов'язкових елементів початку здійснення судочинства та постає як помітний своїм церемоніальним характером акт. Аналіз правової реальності дав змогу виділити в ній такі форми буття права, що у сукупності виражають динаміку правової реальності: світ ідей – ідея права; світ знакових форм – правові норми і закони; світ взаємодій між соціальними суб'єктами (правове життя).

Список використаної літератури

1. Бабкін В. Д., Філософія права та загальна теорія держави і права: проблеми взаємодії, *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова Випуск 12/2013*, URL: <https://enpuir>.

- npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6463/Babkin.pdf?sequence=1&isAllowed=y (accessed January 9, 2024).
2. Бігун В. С. *Філософія правосуддя: ідея та здійснення* : монографія, Київ., 2011. (Бібліотека Міжнародного часопису «Проблеми філософії права») 303 с. С. 65.
  3. Дудаш Т. І. Праворозуміння: герменевтичне дослідження: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01, Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. Львів, 2008. 16 с.
  4. Кравчук О. О., Остащук І. Б. Філософія й генеза судової та посадової присяги, *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 3 (47) 2020, URL: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/229421/228340> (accessed January 9, 2024).
  5. Пенязь П., Концепт «правосуддя» у соціально-філософському вимірі, *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023*. Випуск 49, с. 105–110, URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/49_2023/13.pdf (accessed January 9, 2024).
  6. Соціальна генеза права, URL: <https://studfile.net/preview/5259426/> (accessed January 9, 2024).
  7. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзюбань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2009. 208 с. С. 88.
  8. Філософія права: Навчальний посібник / О. Г. Данільян, Л. Д. Байрачна, С. І. Максимов та ін.; За заг. ред. О. Г. Данільяна. Київ, 2002. С. 14.
  9. Щербанюк О.В Соціологічна юриспруденція і сучасна реляційна техніка: загальна характеристика і синтез, *Юридичний науковий електронний журнал*, № 9/2022, с. 669–671, DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/165> (accessed January 9, 2024).
  10. Harold J. Berman (1983) *LAW and REVOLUTION. The Formation of the Western Legal Tradition*. Harvard university press Cambridge, Massachusetts and London, England, URL: https://politicayderechoenlaedadmedia.files.wordpress.com/2016/07/berman_law_and_revolution_the_formatibookzz-org-1.pdf (accessed January 9, 2024).
  11. Moniuszko A. Iuramentum corporale praestitit. Przyczynek do badań nad przysięgą dowodową w koronnym procesie ziemskim u schyłku XVI stulecia. *Соціум. Альманах соціальної історії. 2010. Випуск 9. С. 361–372*. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/104303/16-Moniuszko.pdf?sequence=1> (accessed January 9, 2024).

THE GENESIS OF JUSTICE: THE SOCIAL-PHILOSOPHICAL DIMENSION

Pavlo Penyaz

*Zaporizhzhia National University,
Faculty of Sociology and Management, Department of Philosophy,
Public Administration and Social Work
Zhukovsky str., 66, 69600, Zaporizhzhia, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-5148-3813>*

The relevance of the research topic lies in the fact that conflicts of a legal nature, which were based on a dispute about the right, were resolved with the help of judicial and extrajudicial procedures. Confrontational paradigms threaten humanity with a planetary catastrophe, and only the peaceful coexistence of people, nations, and countries serves as a condition for achieving sustainable development in the modern world.

The purpose of the article is to study the genesis of justice in historical-philosophical discourse, to reveal the semantic content of justice, that is, its spiritual understanding and experience through the prism of certain ideals, values, views, in other words, through the prism of worldview.

In the course of the study, it was concluded that justice as a social institution arose on the threshold of society's transition from a state of savagery to civilization. Since that time, any more or less civilized society constantly generates law, and then the state, which is called to protect it. The most influential

and widespread theories of the emergence of law should include: theological, natural-legal, historical-sociological, psychological. Within the framework of sociologism, law is considered not as a static set of norms, but as a process, as a social action of people. It is implemented in the process of interpretation, application and creation of social norms, supported by the legal force of action, provided with the legal sanction of a politically organized society. While studying the genesis of justice, attention was paid to the phenomenological image of judicial symbolism and its philosophical reflection in the judicial process. The modern adoption of certain oaths by touching a certain object (Bible, crucifix, constitution, codex, flag) has prehistoric roots, which indicates that symbolic gestures and movements preceded verbal texts in primitive rituals. Until now, the oath of court lawyers (judges, prosecutors, lawyers) belongs to the mandatory elements of the initiation of judicial proceedings and appears as an act notable for its ceremonial nature. The analysis of legal reality made it possible to distinguish the following forms of existence of law in it, which collectively express the dynamics of legal reality: the world of ideas – the idea of law; the world of symbolic forms – legal norms and laws; the world of interactions between social subjects (legal life).

Key words: the social genesis of justice, the idea of law, theories of the origin of law, judicial symbolism, "oath".

УДК 141.5(477)«18/19»

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.26>

ФІЛОСОФІЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ, ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ ТА ФОРМАЛЬНО-ЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Олег Поцюрко

*Львівський державний університет внутрішніх справ,
кафедра соціально-гуманітарної підготовки
вул. Гороδοцька, 26, 79007, м. Львів, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-0006-1615>*

Марія Поцюрко, Ірина Гузенко

*Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського,
кафедра гуманітарних дисциплін
вул. Костюшка, 11, 79007, м. Львів, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-7767-719X>*

Стаття присвячена проблемі особливостей діяльності сучасної поліції щодо забезпечення прав людини в Україні. Розкриваються філософсько-правовий (ціннісний), праксеологічний (практичний) та формально-логічний (методологічний) аспекти діяльності сучасних поліцейських.

Стверджується про те, що після реформування діяльність поліції змінилася, вона перетворилася з карального органу, на той, що надає правоохоронні послуги, захищає, допомагає та підтримує суспільство.

Наголошується на тому, що філософія сучасного поліцейського проявляється у його здатності сьогодні бути добрим психологом, правником, медиком, взірцем для наслідування, якісно здійснювати превентивну діяльність.

Зважаючи на розмаїття українського суспільства, в статті наголошується на тому, що поліцейський окрім чинного законодавства має добре знати міжнародні нормативно-правові акти, які сприяють утвердженню забезпеченню прав людини.

Виходячи з Українських реалій, сучасна правоохоронна система запровадила ініціативу Custody Records, яка передбачає запобігання порушень прав людини в ізоляторах тимчасового тримання.

Custody Records передбачає комплекс заходів спрямованих на забезпечення прав людини в ізоляторі тимчасового тримання. Людина має право поскаржитися на порушення прав та свобод під час затримання. Система передбачає відео спостереження за затриманою особою, що унеможливило завдання їй чи нею будь якої шкоди. Також запроваджується посада інспектора з дотримання прав людини, який збирає максимальну інформацію щодо затриманої особи.

Стратегічним орієнтиром для сучасного поліцейського є діяльність та взаємодія з громадянським суспільством на основі принципу партнерства (Community Policing). Діяльність поліції має відповідати верховенству права, бути прозорою, відкритою, терпимою, орієнтуватися на ключові запити та потреби громади.

Прикладом взаємодії поліції з населенням в українських реаліях (Community Policing), є створення консультативних груп громадян, діяльність яких спрямована на ефективне вирішення різноманітних місцевих проблем. Саме поліцейський, в сенсі забезпечення прав людини на місцях, має бути максимально інтегрованим в громаду.

Важливу роль для пересічної особи відіграє якісна та компетентна кваліфікація злочинів, яка є неможливою без застосування принципів та методів формальної логіки.

Ключові слова: поліцейський, забезпечення прав людини, ізолятор, партнерство, консультативна група громадян, кваліфікація.

Російська агресія проти України послужила своєрідним каталізатором проблеми пошуку суспільної справедливості, та захисту прав та свобод людини і громадянина. Погіршення криміногенної ситуації є наслідком збурення суспільних конфліктів. У пересічного громадянина загострюється відчуття власної вразливості, тривожності, екзистенційна потреба безпеки, які необхідним чином формують нові запити суспільства щодо толерантності, людяності, справедливості, розуміння, співчуття, підтримки тощо.

Час, коли кожен день, внаслідок військової агресії росії гинуть люди, змушує нас задуматися про ціну власної свободи, необхідність донатити на армію, допомагати ВПО, проявляти розуміння, стриманість, та відповідальність за кожен вчинок, його значення для подальшого розвитку суспільства.

В державних інституціях, зокрема правоохоронних органах, виникає потреба у максимальній доступності та прозорості тих послуг, які вони надають. У нашій правовій державі правоохоронні органи сьогодні намагаються взаємодіяти з громадянським суспільством на засадах партнерства.

Після реформування правоохоронні органи (особливо патрульна поліція) стали більш толерантними, стриманими, ввічливими, почали з розумінням ставитися до потреб суспільства, реагувати на нові виклики та запити.

Філософія діяльності сучасного поліцейського розкривається у його здатності бути добрим психологом (розрадити та вивести людину зі стресового стану), правником (роз'яснити людині її права та обов'язки, наслідки її діяльності чи бездіяльності), вмінні надати першу медичну допомогу. Зрештою кожен поліцейський має розуміти те, що при виконанні службового обов'язку він є представником держави, взірцем для наслідування, ключовою функцією діяльності якого є попередження злочинів (превентивна діяльність).

Крім вітчизняного законодавства, у своїй діяльності, спрямованій на забезпечення прав та свобод людини та громадянина, правоохоронець має опиратися також на міжнародні нормативно-правові акти, серед яких можна виділити: «Загальну декларацію прав людини» [1], «Європейську конвенцію про захист прав людини» [2], «Європейську конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню» [3], «Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин» [4], «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод» [5] та інші. Значущість знання та вміння використати вище перелічені документи сьогодні є вкрай необхідним зважаючи на розмаїту структуру українського суспільства (полі національність, полі культурність, полі релігійність тощо).

Зважаю на те, що сьогодні відбувається значна як внутрішня так і зовнішня міграція, поліція мусить здійснювати просвітницьку діяльність з населенням, пояснюючи особливості державного та міжнародного законодавства, їх сумісність та особливості застосування.

Прогресивні зміни в правоохоронній сфері виражаються в чималій кількості ініціатив та пілотних проєктів. Однією з таких ініціатив є створення системи Custody Records, яка передбачає запобігання порушень прав людини в ізоляторах тимчасового тримання.

Людина, яка потрапила в ізолятор тимчасового тримання, може поскаржитися щодо порушення її прав та свобод під час затримання та вимагати перевірки цього інциденту. Також вся інформація про затриманого буде перенесена в електронну базу. Дуже важливим є й те, що відповідним органам надається можливість подивитися, що відбувається в камері ПТ з будь-якої точки України, а сам затриманий може зв'язатися через мікрофон у камері з черговим. Отже Custody Records – система електронної фіксації всіх дій, що відбуваються із затриманими особами [6]. Ця система покликана водночас розв'язати дві проблеми, з одного боку забезпечити правоохоронців від неправомірних обвинувачень, а з іншого захистити

затриманого від неправомірних діянь поліцейських. Жоден затриманий не зможе обвинуватити правоохоронця в здійсненні психологічного чи фізичного тиску.

«Наша ідея – запровадити нову систему контролю за дотриманням прав людини в ізоляторах тимчасового тримання. Ми маємо достатньо великий досвід моніторингу діяльності ІТТ, однак в межах цієї ініціативи ми подивилися на ІТТ з іншої точки зору. МИ покроково пройшли шлях затриманої особи, проаналізували, скільки часу іде на її реєстрацію, скільки журналів ведеться, де можливі зловживання. В результаті були розроблені пропозиції щодо того, як з одного боку спростити процес оформлення затриманого, а з іншого – забезпечити його/її від можливих порушень з боку правоохоронців. Під це нове бачення було придбане й необхідне обладнання для ізолятору: сучасні відеокамери, комп'ютерна техніка для працівників тощо», – розповів керівник Експертного центру з прав людини Юрій Белоусов [6].

Custody Records передбачає запровадження в ІТТ посади custody officer (інспектор з дотримання прав людини), який вноситиме в електронну базу всю інформацію, яка стосується затриманої особи: умов затримання, всіх слідчих дій, стану здоров'я, надання медичної допомоги, консультації з адвокатом, та сприятиме отриманню в будь-який час будь-яких документів щодо затриманого. Інспектори мають бути психоемоційно-стабільними, уважними, та продемонструвати вміння працювати в команді.

Однією з важливих проблем роботи із затриманою людиною, яка виникає в райвідділі є встановлення її особистості, коли вона починає вигадувати собі псевдо-прізвище.

«В ізолятор люди потрапляють вже після райвідділу, де вони спілкувалися з оперативними працівниками та слідчими. Саме в перші години спілкування найчастіше й відбуваються порушення прав затриманого. Людину можуть не реєструвати, бити, не допускати адвоката, намагатися отримати свідчення незаконним шляхом. Вже після цього складається протокол і людина потрапляє в ізолятор. За нашим досвідом, в самих ізоляторах наразі порушень майже не відбувається. І тут ми хочемо трохи розширити роль ізолятора. Ми хочемо, щоб саме на етапі поміщення в ІТТ, у базу заносилась інформація про те, як поводитись з затриманою особою правоохоронці, починаючи з її затримання на вулиці» [6], – наголошує Юрій Белоусов.

Глибинність та значущість системи Custody Records полягає в мінімізації порушень прав людини та її захисті від ймовірних зловживань правоохоронців, зокрема й на етапі коли та перебуває у райвідділі, слідчі, оперативники чи поліцейські знатимуть, що в ІТТ у затриманої особи спитають про процес затримання і якщо щось не так – до них прийде прокурор.

Через відео нагляд та відео фіксацію системи Custody Records відбуватиметься спостереження за діяльністю правоохоронців у ІТТ, а також поведінкою затриманих в камерах. При виявленні загрози життю чи здоров'ю працівники ІТТ негайно вживатимуть необхідних заходів.

Custody Records, сьогодні реалізується у значній частині ІТТ в Україні, що є свідченням її ефективності в контексті забезпечення прав та свобод людини та громадянина з боку правоохоронних органів.

Суспільний розвиток сьогодні потребує створення нового безпечного середовища співжиття та діяльності громадян. Зараз стає зрозуміло, що створення такого середовища може бути виключно результатом співпраці громадянського суспільства та правоохоронних органів.

Створення нового безпечного середовища передбачає реалізацію нової філософії поліції. Прикладом реалізації філософії сучасної поліції та організації її взаємодії з громадою (Community Policing) може бути досвід, накопичений в країнах Європи та Північної Америки.

Історична ретроспектива засвідчує те, що концепція співробітництва поліції та громадянського суспільства є доволі старою, оскільки існує чималий досвід модернізації поліцейських сил у країнах Європи та Північної Америки. Засновником муніципальної поліції вважають англійця Роберта Піла (Sir Robert Peel), який осмислював засади діяльності нової поліції ще в першій половині XIX століття. Сьогодні орієнтація на громади в згаданих країнах є головним завданням та метою діяльності поліції.

На наш погляд ключовим моментом філософії діяльності сучасного поліцейського є його взаємодія з громадою (Community Policing). В «Практичному посібнику для поліцейських, що взаємодіють з громадою» Пітер Вілсон дає таке визначення «Community Policing»: «Філософія та організаційна стратегія, що ґрунтується на прозорому партнерстві, активному співробітництві між поліцією та громадою для більш ефективного визначення, запобігання та розв'язання проблем злочинності, подолання страху перед злочинністю, фізичними та соціальними розладами і погіршенням умов свого району, з метою покращення якості життя всіх громадян» [7, с. 5].

Безперечно до основоположних цінностей на основі яких відбувається взаємодія поліції з громадою належать: «Повага та захист прав людини; прозорість та відкритість стосовно діяльності та відносин усередині та поза організацією; очевидне зобов'язання – завжди нести поліцейську службу в найкращий з можливих способів; уповноваження всіх працівників на прийняття відповідних рішень, які сприятимуть якісному несенню служби; готовність шукати, дослуховуватися та діяти на основі громадської думки щодо пріоритетів поліцейської діяльності» [7, с. 6].

Цікавою ініціативою взаємодії поліції з населенням в українських реаліях, на наш погляд, є створення консультативних груп громадян (далі КГГ), діяльність яких передбачає регулярні зустрічі представників села, району, міста з місцевою поліцією для обговорення та вирішення питань, які цікавлять обидві сторони. Зважаючи на розмаїття українського суспільства незалежно від місця локалізації вони приносять користь для громади в цілому, оскільки допомагають розв'язати найрізноманітніші питання, через партнерство підвищують рівень довіри до поліції, покращують якість життя, зміцнюють відносини між поліцією та громадянами, сприяють обміну інформацією та комунікації.

Гармонійній та збалансованій взаємодії поліції та громадян на засадах партнерства, в рамках КГГ сприяє й те, що участь у її діяльності може брати будь яка особа. Звичайно, для конструктивної роботи необхідною є присутність представників місцевого самоврядування, представників від поліції

Представники громадянського суспільства, вчителі, бізнесмени, представники відповідного села чи міста, міжнародної спільноти тощо, всі ті хто може представляти інтереси громади можуть брати активну участь в діяльності КГГ.

Взаємодія поліції та громадянського суспільства на рівні КГГ може посприяти вирішенню ряду проблем місцевого значення, а саме: питань щодо молоді яка створює проблеми, злочинності та прогулювань занять у школі, побутового насильства, суперечок між сусідами, обігу наркотиків, вандалізму, порушень правил дорожнього руху, проблем внутрішньо-переміщених осіб тощо.

Діяльність КГГ передбачає максимальну участь та сприяння поліції у вирішенні місцевих проблем, розумінні того, що чимало з них не зникнуть самі собою, а потребують надання громадянам поради, консультації, підтримки в тому числі з боку поліцейського; сприяє зміцненню адаптації поліції до суспільства яке вона обслуговує (в деяких громадах присутність поліції посилює відчуття тиску та дискомфорт, в інших символізує безпеку), підвищує рівень довіри до поліції, державних інституцій, держави, міжнародних організацій тощо.

Цікавим щодо взаємодії поліції та громадянського суспільства є погляд Давіда Абанадеса, який у своєму посібнику «Інтеркультурні міста – громадська поліція» пропонує чотири виміри діяльності громадської поліції, а саме: філософський (індивідуальний підхід, широка функціональність та інформування громадян) стратегічний (пріоритетне попередження, моделі патрулювання та географічне поширення громадської поліції), тактичний (об'єднання та позитивна взаємодія з громадянами) та організаційний (структурування, управління, поінформованість) [8].

Сьогодні, одними з основних стратегічних орієнтирів діяльності МВС загалом, та поліції зокрема, як нещодавно наголошував міністр внутрішніх справ Ігор Клименко є «Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України» та «Концепція безпечного середовища в Україні на 2023–2026 роки» [9].

Серед ключових принципів на яких базується діяльність поліцейського і які передбачені вище згадуваною стратегією, можна зокрема виділити: верховенство права, пріоритетність превентивних заходів, пріоритетність прав і свобод людини та відсутність дискримінації за будь-якою ознакою, стимулювання особистої відповідальності людини за формування безпечного середовища та комплексний підхід до формування безпечного середовища.

Також, у «Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України» можна виділити ряд цілей та завдань, які передбачають спільну розбудову безпечного середовища, та відповідають сучасним запитам суспільства: «започаткування практики запобігання правопорушенням через планування територій (crime prevention through environmental); реалізація принципу співпраці поліції та громади (community policing) шляхом запровадження усіх територіальних громад проекту «Поліцейський офіцер громади»; розбудова системи запобігання та протидії домашньому насильству за ознакою статі, у тому числі сексуальному насильству (в умовах збройного конфлікту та у мирний час), торгівлі людьми, а також запровадження комплексних заходів, спрямованих на зменшення масштабів цього явища; спільне запровадження автоматизованої системи порушень правил дорожнього руху на всій території держави; удосконалення та поширення на всій території держави комплексної інтелектуальної системи відео спостереження з аналітичною складовою» [10].

Як слушно відмітив зарубіжний фахівець, С. Вайт «Роль поліції вже не полягає просто у забезпеченні правопорядку шляхом застосування сили чи примусу, а й передбачає надання послуг – «для громадян і разом із громадянами» [11, с. 13].

Розглядаючи проблему взаємодія поліції та суспільства на засадах партнерства в діяльності підрозділів превентивної діяльності, Б. Логвиненко, І. Кравченко основні форми взаємодії підрозділів превентивної діяльності та суспільства на засадах партнерства, а саме: анонси, презентації, громадський актив, волонтери-реєстратори, спільні патрулі, месенджер, звітна підтримка, курси для водіїв, пенсіонер, шкільний поліцейський, громадське око, ОТГ [11, с. 14–15].

Ще одним аспектом діяльності поліції є якісна кваліфікація злочинів, яка значним чином впливає на долю людини, коли її визнають винуватою (не винуватою).

Для того щоб дати правильну правову оцінку вчиненому діянню, необхідно порівняти фактичні обставини вчиненого з юридичними ознаками конкретного складу злочину. Головним науковим інструментом для розмежування злочинів є сукупність ознак складу злочину, тобто з формально-логічної точки зору визначення поняття конкретного злочину (його дефініція).

Для цього можна використати ієрархічну систему відмінних ознак: від більш загальних до часткових (конкретних), від вищого рівня – до нижчого. На початку слід розділити всю наявну сукупність складів злочинів на дві (чи декілька) груп за найзагальнішими

(родовими) ознаками, потім на менші групи і так доти доки не залишиться двох сумісних складів (видових), які відрізняються між собою найменшою кількістю ознак нижчого рівня.

З логіко-правової точки зору процес розмежування (визначення) злочинів можна описати наступним чином:

1) виділення фактичних ознак діяння, які підпадають під категорії ознак загального поняття роду (виду) злочинного діяння;

2) визначення ознак конкретного складу злочину, які відносяться до даного виду, розкривають зміст кримінально-правових норм, які стосуються даного випадку;

3) визначення групи суміжних складів злочинів, які мають ознаки, що співпадають з ознаками даного складу;

4) з'ясування змісту та взаємозв'язку ознак суміжних складів з конкретизованими ознаками злочину та визначення його складу, передбаченого конкретною нормою ККУ, який відповідає до ознак встановлених у справі [12, с. 82].

Сьогодні очікування громадянського суспільства щодо діяльності поліції переш за все полягають у попередженні злочинів, справедливості, прозорості та відповідальності. Керівники поліції перебувають у постійному пошуку методів, способів та механізмів, які можуть покращити взаємодію поліції та суспільства, підвищити якість цієї взаємодії.

Список використаної літератури

1. Загальна декларація прав людини : прийнята резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Європейська конвенція про захист прав людини : прийнята 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню : прийнята Радою Європи 28.11.1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text
4. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин : прийнята резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18.12.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318#Text
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : прийнята 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
6. Custody Records – система, що запобігатиме порушенню прав людини в ізоляторах тимчасового тримання. URL: <https://ecpl.com.ua/news/custody-records-systema-scho-zapobihatyme-porushennyu-prav-lyudyny-v-izolyatorah-tymchasovoho-trymannya/>
7. Вілсон, П. Практичний посібник для поліцейських, що взаємодіють з громадою. Консультативна Місія Європейського Союзу. Харків : EUAM, 2018. 49 с.
8. Абанадес Д. Інтеркультурні міста – громадська поліція. URL: <https://rm.coe.int/-/16809e519f>
9. Клименко І. Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України та Концепція безпекового середовища в Україні на 2023–2026 роки – це одні з важливих стратегічних орієнтирів МВС. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/ihor-klymenko-stratehiia-hromadskoi-bezpeky-ta-tsyyvilnoho-zakhystu-ukrainy-ta-kontseptsiia-bezpekovo-ho-seredovyshcha-v-ukraini-na-2023-2026-roky-tse-odni-z-vazhlyvykh-stratehichnykh-oriiyentyriv-mvs>
10. Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України затверджено від 29.06.2021 року. URL. : <https://mvs.gov.ua/uk/ministry/normativna-baza-mvs/proektinormativnix-aktiv/strategiya-gromadskoyi-bezpeki-ta-civilnogo-zaxistu-ukrayinizatverdzeno-vid-29062021>

11. Логвиненко Б. О., Кравченко І. С. Л. Взаємодія поліції та суспільства на засадах партнерства в діяльності підрозділів превентивної діяльності: Методичні рекомендації. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 20 с.
12. Тарарухін С.А. Кваліфікація злочинів у слідчій та судовій практиці. Київ : Юрінком, 1995 р., 208 с.

THE PHILOSOPHY OF MODERN POLICE ACTIVITIES REGARDING THE ENSUREMENT OF HUMAN RIGHTS: PHILOSOPHICAL-LEGAL, PRAXEOLOGICAL AND FORMAL-LOGICAL ASPECTS

Oleg Potsyurko

*Lviv State University of Internal Affairs,
Department of Social and Humanitarian Training
Horodotska str., 26, 79007, Lviv, Ukraine*

Maria Potsyurko, Iryna Huzenko

*Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Boberskyi,
Department of Humanities
Kostyushka str., 11, 79007, Lviv, Ukraine*

The article is devoted to the problem of the specifics of the activities of the modern police in ensuring human rights in Ukraine. Philosophical-legal (value), praxeological (practical) and formal-logical (methodological) aspects of the activity of modern police officers are revealed.

It is argued that after the reform, the activities of the police changed from a punitive body to one that provides law enforcement services, protects, helps and supports society.

It is emphasized that the philosophy of a modern police officer is manifested in his ability to be a good psychologist, lawyer, doctor, role model, and to carry out preventive activities with quality.

Taking into account the diversity of Ukrainian society, the article emphasizes that, in addition to current legislation, a police officer should be well-versed in international legal acts that contribute to the establishment of human rights.

Based on Ukrainian realities, the modern law enforcement system has introduced the Custody Records initiative, which provides for the prevention of human rights violations in temporary detention centers.

Custody Records provides for a set of measures aimed at ensuring human rights in a temporary detention facility. A person has the right to complain about violation of rights and freedoms during detention. The system provides video surveillance of the detained person, which makes it impossible to cause him or her any harm. The position of a human rights inspector is also being introduced, who collects the maximum amount of information about the detained person.

The strategic orientation for a modern policeman is activity and interaction with civil society based on the principle of partnership (Community Policing). Police activities must comply with the rule of law, be transparent, open, tolerant, and focus on the key requests and needs of the community.

An example of the interaction of the police with the population in Ukrainian realities (Community Policing) is the creation of advisory groups of citizens whose activities are aimed at effectively solving various local problems. It is the policeman, in the sense of ensuring human rights on the ground, who should be integrated into the community as much as possible.

An important role for the average person is played by high-quality and competent qualification of crimes, which is impossible without the application of principles and methods of formal logic.

Key words: police officer, human rights protection, detention center, partnership, advisory group of citizens, qualification.

УДК 316.73

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.27>

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ І КУЛЬТУРНА РІЗНОМАНІТНІСТЬ: ВПЛИВ НА ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Олександр Радуцький

*Черкаський державний технологічний університет,
кафедра філософських і політичних наук
бульв. Шевченка, 460, 18000, м. Черкаси, Україна
<https://orcid.org/0009-0009-0741-2140>*

У статті пропонуються нові виміри узгодження процесів децентралізації та культурної різноманітності, а також формату їхнього взаємовпливу. Зазначено, що традиційна модель, у якій децентралізація постає адміністративним зобов'язувальним елементом впливу на культурний розвиток, не актуальна в сучасному світі. Натомість сформовано нові принципи взаємодії функціональних та інституційних концептів культурного поступу, які ґрунтуються на синергетичній парадигмі. Актуальність дослідження полягає в потребі вироблення нових теоретико-методологічних та практично орієнтованих принципів, спрямованих на збереження та розвиток національно-культурної ідентичності. Адміністративні заходи є дієвими засобами регулювання культурного поступу на локальному (державному чи регіональному) рівні. Водночас для досягнення гармонійного розвитку соціокультурного простору в глобально-цивілізаційному вимірі потрібна кореляція адміністративних важелів з тенденціями культурного життя.

У науковій розвідці проаналізовано приклади результатів децентралізації для регулювання принципів культурного різноманіття. У державах зі стабільним соціокультурним становищем та потужними культурно-історичними традиціями культурна різноманітність не становить загрози національній чи етнічній культурній ідентичності, тому послаблення адміністрування культурної політики мало позитивні результати. Проте в спільнотах, для яких характерна соціокультурна нестабільність, децентралізація потенційно може поглибити кризові явища. З огляду на це пропонується розробляти стратегії культурного розвитку для окремої спільноти у двох версіях: короткостроковій (з урахуванням поточної ситуації в усіх сферах суспільної активності) та довгостроковій (із прогнозуванням культурних та соціальних трансформацій).

Ключові слова: культура, децентралізація, культурні трансформації, полікультурність, глобалізація, культурна ідентифікація, національна культура, локальна культура, соціокультурний простір.

Постановка проблеми. Досягнення балансу в процесах глобалізації та ідентифікації соціокультурного простору є пріоритетним завданням наукової спільноти. Існує декілька шляхів соціокультурного розвитку:

- культурно-історичний поступ, який передбачає сталий характер та узгодження всіх процесів у глобально-цивілізаційному та локальному вимірах культурного розвитку;
- культурно-трансформаційний поступ, який визначає культурні процеси домінуючими в цивілізаційному чи суспільному житті та породжує культурне різноманіття в усіх його проявах (як глобалізаційних, так і ідентифікаційних);
- соціально-адміністративний, який передбачає нормативно-регулятивний вплив людини та суспільства на розвиток культури задля запобігання неконтрольованим процесам, що загрожують культурно-цивілізаційному виміру загалом та культурній ідентичності зокрема.

Зазвичай ці шляхи взаємодоповнюють один одного, чергуючи посилення та послаблення свого впливу. Проте в сучасному світі дедалі частіше відбуваються спроби застосування універсальних механізмів регулювання культурного розвитку. Синергетичні принципи плюралізму, мультикультурності та міждисциплінарності дають змогу розробити алгоритми розвитку, згідно з якими культура розвивається в контексті екзистенційного глобального цивілізаційного поступу, зберігаючи водночас своє ціннісно-цільове призначення.

Децентралізація пропонується як один із таких механізмів, який спроможний не заважати процесам глобалізаційно-культурного поступу з домінуванням культурного різноманіття і водночас забезпечувати збереження автентичності культурних елементів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науково-культурологічний дискурс активно досліджує питання децентралізації культурного простору, зосереджуючи увагу як на інституційних, так і на функціональних вимірах культурного життя. Фундаментальні принципи децентралізації культури викладено в дослідженні цього процесу як елементу глобальної культурної політики [11]. Децентралізаційні виміри характерні також для локальних спільнот: держав, регіонів, міст, громад [5].

Міжнародну практику децентралізації в забезпеченні культурного різноманіття висвітлює Старушенко [6]. Цікавими для дослідження цієї проблеми є аспекти реалізації децентралізації культурного простору в Україні та особливий акцент на розробленні механізмів збереження ідентичності національної культури в процесі активної соціокультурної інтеграції [7].

Децентралізація стає виразником моделі культурної політики, яка отримала назву *softpower* – її ключовими характеристиками є гнучкість та динамічність культурної активності [2]. У сучасних дослідженнях наголошується на ефективності гнучкого (м'якого) адміністрування культурного життя [1].

Значна увага приділена суб'єктам культурного середовища, які на практиці реалізують культурні трансформації децентралізаційного характеру або ж використовують переваги такої культурної політики. Актуалізована проблема культурного менеджменту з відповідним рівнем професійної компетентності фахівців культурного адміністрування [3]. Для соціокультурного середовища характерною є концепція загальної та індивідуальної культурних компетентностей [9]. Аспект формування культурного інтелекту в індивідуальній та суспільній свідомості порушили в своєму дослідженні Wang, Goh [12].

Мета і завдання дослідження. Метою наукової розвідки є висвітлення особливостей кореляції процесів децентралізації та культурного різноманіття в сучасному соціокультурному просторі. Децентралізація є актуальним трендом сучасного суспільного поступу та передбачає послаблення адміністративного тиску на культурні процеси, що розширює потенціал культурного різноманіття. Втім за відсутності регулювання зростають ризики для сегменту культурно-ідентичного характеру. Водночас загрозою для автентичності культури є й тотальна глобалізація, яка уніфікує культурний простір, позбавляючи його специфіки та унікальності.

Завдання дослідження полягають в актуалізації синергетичних принципів культурної політики на локальному та глобальному рівнях, які покликані узгодити адміністративну активність та розвиток культури з метою збереження ідентичності культурного простору.

Виклад основного матеріалу. Сучасний цивілізаційний поступ потребує нових механізмів регулювання культурного життя суспільства. Інноваційні адміністративні механізми почали активно впроваджуватися в спільнотах західного світу ще наприкінці ХХ століття. Елементи децентралізації соціокультурного простору стали ефективним механізмом відповідальної глобалізаційної політики, яка керується принципами збереження традиційних ідентичностей. Яскравим прикладом успішної децентралізації є культурна політика Європейського Союзу з його гаслом «єдність у різноманітті», яка забезпечує синергію культурного різноманіття та локально-культурної ідентичності.

Ефективність проведення децентралізації багато в чому залежить від рівня організаційної культури суспільства [10]. Якщо спільнота готова до трансформацій та реформ і має позитивний досвід змін в інших сферах діяльності, то культурна децентралізація відбуватиметься на більш сприятливому підґрунті. Сучасний глобалізований світ набуває динамічності завдяки технологічно-цифровому та інформаційно-комунікативному кластерам. Це звільнило культурно-духовний та культурно-мистецький елементи від необхідності бути в авангарді цивілізаційних процесів та позбавило їх тягаря відповідальності. Натомість бурхливість сучасного цивілізаційного поступу часто породжує невизначеність як глобального, так і суспільного характеру [8]. Роль культури в цьому процесі набуває нових вимірів. Культурне різноманіття та культурна ідентичність стають стабілізуючими факторами стрімкого суспільного розвитку. Зрозуміло, що в умовах централізованої та жорсткої адміністративної моделі управління культурою такі можливості будуть повністю нівельовані.

У сучасному світі децентралізація набула декількох фундаментальних контекстів. Зважаючи на зростання впливу ІКТ, новий розподіл адміністративних впливів визначають як технічно зумовлений аспект, який орієнтований на сприйняття. З іншого боку, перевпорядкування культурного потенціалу потребує тлумачення та пояснення [11]. У будь-якому разі децентралізація постає активним механізмом культурної трансформації та має складне суспільно орієнтоване цільове призначення.

Моделі культурної політики в сучасних розвинених країнах цивілізованого світу позиціонують культуру як *softpower* [2]. Гнучкість культури дає змогу використовувати її принципи в інших сферах суспільної активності (політика, економіка, соціальне життя). Парадигма гнучкості можлива лише за умови використання цих принципів в усіх форматах суспільного життя. Тому державно-адміністративний вплив також здійснюється з використанням м'яких моделей керівної та регулятивної діяльності. Децентралізація є своєрідним символом принципу *softpower*, поєднуючи необхідність дотримання загальних фундаментальних норм і правил із забезпеченням автономності та свободи в культурному житті.

Децентралізація в культурі має доволі неоднозначний і навіть суперечливий характер. З одного боку, адміністративний вплив децентралізаційного характеру покликаний забезпечити підвищення рівня культурної різноманітності та зняти всі обмеження впливу глобалізаційних чинників. З іншого боку, децентралізація є елементом підтримки ідентичності культури, оскільки надає більше можливостей для локальних суб'єктів культури в питанні збереження їхньої ідентичності. Тобто актуалізується соціально-філософська дихотомія інституційності та функціональності децентралізації соціокультурного простору з усіма суспільно значущими наслідками цього процесу (рис. 1).

Рис. 1. Принципи інституційності та функціональності децентралізації культурного простору

Джерело: власна розробка автора

Яскравим прикладом практичної реалізації децентралізації в культурному середовищі є європейська практика віталізації та інтеграції елементів культурної спадщини у виміри сучасного міста [5, с. 80]. Застосування децентралізаційних принципів полягає в тому, що кожна культурно-історична спільнота чи регіон є унікальними. Тому уніфікувати культурні принципи розвитку різних спільнот і регіонів на кшталт економічної чи правової уніфікації доволі складно. Збереження культурної специфіки полягає в тому, що локальне самоврядування, з урахуванням усіх культурних особливостей своєї спільноти, зможе знайти оптимальні алгоритми культурного розвитку.

Водночас децентралізація зовсім не передбачає формування культурних осередків закритого типу, в яких суспільство маргіналізується на підґрунті культурної ідентичності. Сучасне місто не може успішно розвиватися без усіх елементів глобального прогресу. Технологічно-цифрові та інформаційні інновації формують функціональність міста, а культурно-моральні традиції зберігають його інституційні виміри.

Міжнародна спільнота наполягає на дотриманні принципів культурного різноманіття, яке забезпечуватиме гармонійний розвиток суспільства [6]. Для індивідуального виміру сприйняття культури необхідно також забезпечити право вибору людиною культурних елементів. У цьому контексті децентралізація культури має два аспекти:

– цивілізаційний, згідно з яким глобальні процеси в соціокультурному просторі потрібно обмежувати та регулювати задля того, щоб не допустити їхнє тотальне безальтернативне домінування;

– державно-адміністративний, що передбачає зняття всеосяжного контролю та впливу єдиної культурної політики всередині держави, суспільства, без урахування індивідуальних чи колективних культурних аспектів.

Культурна децентралізація сприяє підвищенню культурного інтелекту [12]. Перерозподіл прав та обов'язків суб'єктів культури приводить до активізації індивідуального та суспільного культуротворчого потенціалу. Культурна ідентичність визначається не лише збереженням існуючих традицій культури, а й здатністю до примноження культурних надбань, які вирізнятимуться високим рівнем якості та не поступатимуться за цим показником культурним здобуткам глобального, міжнародного чи державного значення.

Практичним результатом ефективності децентралізації є посилення конкурентоспроможності культури [4]. Очевидно, що культурний продукт не має такого потенціалу, як економічні та соціальні продукти суспільного виробництва. В умовах централізації адміністративного устрою суспільства розвиток культури відбувається в контрольованому ручному режимі, що дає змогу забезпечити культурні потреби людини та суспільства, але повністю позбавляє культуру можливостей розвитку та прогресу. Децентралізація створює умови для розвитку і різноманіття культури, і водночас її ідентичності. Такий формат забезпечує затребуваність культурного продукту, що робить його конкурентоспроможним у суспільстві.

Особливістю децентралізації є те, що ця модель не лише констатує необхідність дотримання прав і свобод національних, етнічних, регіональних спільнот. Парадигма гнучкого адміністративного впливу надає ще й інструменти для культурного самоорганізаційного виміру [1, с. 35]. Можливість самоідентифікації, самоствердження та самореалізації в соціокультурному просторі передбачає реалізацію активності людини через такі концепти, як: вільний доступ, громадянський простір, свобода вибору, збереження ідентичності.

Проявом міждисциплінарної синергії є затребуваність менеджменту соціокультурної діяльності [2]. Варто усвідомлювати, що децентралізація – це принцип чи метод

організації управління різними сферами суспільної діяльності, зокрема культурою. Але ефективність такої моделі багато в чому залежить від компетентності управлінців-виконавців. Менеджмент повинен планувати та реалізовувати курс суспільно-культурного вектора. В умовах децентралізації у менеджерів на місцях, які відповідають за культурну сферу, з'являється значно більше повноважень і можливостей. Проте акцент робиться на орієнтуванні місцевого менеджера в специфіці культурного життя спільноти чи регіону.

Іншим аспектом культурного управління є поширення концепту культурної компетентності [9]. Децентралізація покликана забезпечити більше можливостей для людини щодо реалізації культурного потенціалу. Для цього недостатньо надати людям права – необхідно забезпечити належні компетенції для ефективного використання культурних надбань.

Державно-адміністративний складник культурного поступу зосереджується на загальному розвитку фундаментальних культурних елементів, а індивідуальна та суспільна активність спрямовуються на збереження та примноження культурних надбань.

Насправді практична ефективність децентралізації в інших сферах суспільної діяльності вказує на потенціал цієї моделі і для культурного життя. У культурному розвитку вважається домінуючим духовно-світоглядний складник, проте сучасний прагматичний світ потребує нового позиціонування культури в суспільному устрої. Практичні виміри культурного життя стають дедалі більш вагомими аргументами в житті людини та суспільства. Тому децентралізація, яка забезпечує практичну реалізацію культурних елементів та трансформацій, завойовує привілейований статус у культурній парадигмі сучасного світу.

Децентралізаційні принципи також сприяють розвитку культурного різноманіття завдяки зняттю обмежень світоглядно-ментального характеру. В разі збереження фундаментальних морально-правових ціннісних елементів інші культурні параметри стають доступними для індивідуального чи суспільного користування.

Інтеграційна активність України в її прагненні долучитись до європейської спільноти породжує нові теми для науково-культурологічних дискусій. Культурна політика є одним із ключових питань узгодження української та європейської парадигм соціокультурного розвитку [7]. Децентралізація відносно недавно стала відновлювати свої позиції на державному рівні в українському адміністративному кластері (хоча історично ця парадигма притаманна національно-ментальним поглядам українців). На прикладі українського суспільства можна простежити проблемні прояви децентралізації щодо культурного життя.

Серед ключових суперечностей децентралізації в культурі є питання дихотомій різного рівня: глобального – локального, державного – регіонального, загальноприйнятого – специфічного. Перспективами дослідження децентралізації культурного середовища є синергетичні підходи взаємодії та самоорганізації, які покликані розв'язати зазначені проблеми культурного розвитку. Культурно-адміністративна активність має забезпечуватися актуальним теоретико-методологічним підґрунтям та відповідати високому рівню ефективності.

Висновки. Отже, соціокультурний простір потребує впорядкування відповідно до викликів сучасного глобального світу. Традиційні формати культурної політики трансформуються, створюючи ефективні механізми регулювання культурного розвитку. Децентралізація постає однією з актуальних моделей культурно-адміністративної активності. Перерозподіл прав та обов'язків дає змогу вдосконалювати як інституційний, так і функціональний складники культури. Прагматичність є пріоритетом у досягненні балансу між глобалізацією та культурною ідентифікацією, позбавляючи цю дихотомію можливості негативно впливати на людину та суспільство. Водночас децентралізована культура не втрачає екзистенційних цільових цивілізаційних вимірів.

Культурне різноманіття за правильного позиціонування суб'єктів та кластерів культури не зумовлює суперечностей, а навпаки, сприяє єдності соціокультурного простору. Соціально-філософський аналіз, проведений у цій розвідці, констатує, що синергія в культурному житті можлива виключно при поєднанні спільних та протилежних концептуальних принципів. Децентралізація не забезпечує домінуючого статусу окремого культурного концепту (глобалізації, ідентичності чи різноманіття), а створює сприятливі й рівноправні умови для всіх культурних елементів.

Список використаної літератури

1. Безена І. Сучасна державна етнокультурна політика: механізми реалізації регіонального рівня у процесах демократизації та децентралізації в Україні. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2020. № 1. С. 30–37. <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2020.1.5>
2. Костира І., Шевченко М., Янченко Н. Місце культурної політики у суспільно-політичних процесах європейського союзу. *Культура і сучасність: альманах*. 2021. № 2. С. 10–14. <https://doi.org/10.32461/2226-0285.2.2021.249202>
3. Любарець В. Менеджмент соціокультурної діяльності як складова системи державного управління. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2023. № 45. С. 178–183. <https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi45.657>
4. Мохнюк Р. Державна культурна політика як фактор розвитку громадянського суспільства у контексті євроінтеграційних процесів. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2021. № 3. С. 27–36. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1019596>
5. Осієвська Ю. Європейський досвід децентралізації та інтеграції культурної спадщини на сучасному етапі. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2022. № 3. С. 75–82. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1078732>
6. Старущенко Я. Аналіз зарубіжного досвіду управлінської діяльності у сфері забезпечення культурних прав громадян. *Публічне урядування*. 2022. № 4. С. 60–65. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-4\(32\)-8](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-4(32)-8)
7. Шевченко М. Культурна політика України в умовах євроінтеграції: дилеми та виклики. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2019. № 3. С. 215–224. <https://doi.org/10.31866/2616-745x.3.2019.159124>
8. Carbonell, P., & Rodríguez-Escudero, A. (2016). The Effects of Decentralization in Strategy-Making and National Culture on NPD Portfolio Planning: decentralization in strategy-making and npd portfolio planning. *Journal of Product Innovation Management*, 33, 101–116. <https://doi.org/10.1111/jpim.12356>
9. Greene-Moton, E., & Minkler, M. (2020). Cultural Competence or Cultural Humility? Moving Beyond the Debate. *Health Promotion Practice*, 21(1), 142–145. <https://doi.org/10.1177/1524839919884912>
10. Janicijevic, N., & Milovanović, M. (2015). The impact of information and communication technology on decentralization: The role of organizational culture. *Ekonomika preduzeća*, 63, 171–181. <https://doi.org/10.5937/ekopre1504171J>
11. Schneider, N. (2019). Decentralization: an incomplete ambition. *Journal of Cultural Economy*, 12(4), 265–285. <https://doi.org/10.1080/17530350.2019.1589553>
12. Wang, K. T., & Goh, M. (2020). Cultural Intelligence. In B. Carducci, C. Nave, J. Mio & R. Riggio (Eds.), *The Wiley Encyclopedia of Personality and Individual Differences*. <https://doi.org/10.1002/9781118970843.ch310>

DECENTRALISATION AND CULTURAL DIVERSITY: IMPACT ON THE PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF NATIONAL IDENTITIES

Oleksandr Radutskyy

*Cherkasy State Technological University,
Department of Philosophical and Political Science
Shevchenka Blvd, 460, 18000, Cherkasy, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0009-0741-2140>*

The article proposes new dimensions of reconciling the processes of decentralisation and cultural diversity, as well as the format of their mutual influence. It is noted that the traditional model, in which decentralisation becomes an administrative binding element of influence on cultural development, is not relevant in the modern world. Instead, new principles of interaction between functional and institutional concepts of cultural progress based on a synergistic paradigm have been formed. The relevance of the study lies in the need to develop new theoretical, methodological and practically oriented principles aimed at preserving and developing national and cultural identity. Administrative measures are an effective means of regulating cultural development at the local (state or regional) level. At the same time, in order to achieve harmonious development of the socio-cultural space in the global civilisation dimension, it is necessary to correlate administrative levers with trends in cultural life.

The article analyses examples of the results of decentralisation for regulating the principles of cultural diversity. In states with a stable socio-cultural situation and strong cultural and historical traditions, cultural diversity does not pose a threat to national or ethnic cultural identity, so the weakening of cultural policy administration has had positive results. However, in communities characterised by socio-cultural instability, decentralisation can potentially exacerbate the crisis. In view of this, it is proposed to develop cultural development strategies for a particular community in two versions: short-term (taking into account the current situation in all spheres of social activity) and long-term (with forecasting of cultural and social transformations).

Key words: culture, decentralisation, cultural transformations, multiculturalism, globalisation, cultural identification, national culture, local culture, sociocultural space.

УДК 111.84:821(44+477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.28>

НАКОПИЧУВАЛЬНИЙ ЕФЕКТ ЗЛА У ТВОРЧОСТІ А. КАМЮ ТА І. ПАВЛЮКА

Ганна Савонова

*Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»,
факультет філології, психології та педагогіки,
кафедра українознавства, культури та документознавства
просп. Першотравневий, 24, 36011, м. Полтава, Україна*

У статті досліджується розуміння накопичувального ефекту зла у творчості А. Камю та І. Павлюка. Актуальність дослідження пов'язана з схожими історичними умовами обох діячів, які не просто зіткнулися з військовою агресією Третього рейху часів Другої світової та розв'язаної війною російської федерації проти України, але й боролися проти цього фашизму. Порівняльний аналіз двох митців здійснюється через дослідження творів А. Камю: «Чума», «Падіння», «Сторонній» та роману І. Павлюка «Я бачу вас цікавить пітьма». У статті звертається увага на порівняння місцевості, де розгортаються події з пеклом. Оран, Амстердам, алжирське містечко і Буськів Сад несуть у собі приховане від очей зло. Прихованість зла пов'язана з байдужістю людей один до одного, що створює умови для накопичення сил зла. У статті зазначається, що міста подій у роботах А. Камю та І. Павлюка несуть у собі християнський містицизм пекла часів Д. Аліг'єрі, але у А. Камю пекло та місто живих людей є цілісним, а у І. Павлюка структурованим. Зазначається, що процес накопичення зла пов'язаний з людською байдужістю, що наводить на думку, що сама людина є носієм зла, а не якісь духи чи демони. Демони у І. Павлюка мало чим відрізняються від людей, їхня участь у подіях зав'язана на спокусах та угодах з людьми, але вони взаємодіють лише з тими, хто вже накопичив у собі зло. Вагому роль у накопиченні зла грає безвідповідальність і бездіяльність, що є своєрідною дитячістю в поведінці героїв. Також у статті вказується, що вибір боротися зі злом є тим самим фактором, який заважає злу множитися, натомість, як бездіяльність призводить до морального падіння героїв і стимулює їх на примноження гріхів. Важливим моментом у творчості А. Камю та І. Павлюка є самопожертва, як процес самоочищення. Саме самопожертва виводить людину з дитячої самовпевненості на стан каяття та очищення, адже прощення гріхів треба заслужити, і зробити це можна, приборкавши зло в собі.

Ключові слова: байдужість, безвідповідальність, пекло, гріх, прощення.

Зло завжди було цікавою темою для дослідження, а у важкі історичні часи привабливість зла для дослідників лише зростає. Добро і зло у філософії є дуалістичними поняттями, які вступають в суперечку одне з одним і є пізнаваними лише через протилежність. Для філософів цікавими були питання онтології та сутності зла, ролі зла в історії людства, проблем оцінки вчинків людей.

Навіть, якщо не відмежовуватися від релігійних тлумачень появи зла, доводиться таки визнавати, що зло має пряме відношення до людини, до її ставлення до зла, оцінки власної діяльності та діяльності інших, а також виправдання чи засудження зла, і головне наслідків панування зла в історії людства чи історії однієї людини. Останнє є не менш важливим, ніж дослідження масштабних проявів зла на планеті, яке часто пов'язано з війнами, геноцидами, тероризмом, – тобто з великою кількістю жертв серед населення різних частин населення планети, де ми можемо казати про порушення головної заповіді Божої

у світових релігіях, а також людських дій, що можуть призводити до перспективного масштабного зла – забруднення планети зі знищенням флори та фауни, генетична модифікація вірусів, які можуть призвести до збільшення летального кінця хворих, низький рівень прорахунків під час планування збільшення аграрних територій чи пасовиськ тощо.

Звичайне зло в житті однієї людини, як це зазначив А. Камю у своїх творах є не менш руйнівним, ніж масштабне зло, адже воно має накопичувальний ефект, коли сума дій чи бездіяльності сприяє реалізації зла вже на масштабному рівні і дозволяє злу панувати в історії людства всупереч усім релігійним і моральним нормам життєдіяльності. Побутове зло отримує обличчя, і метафорично це може бути обличчя блазня, як у творчості І. Павлюка, чи обличчя Калігули, як у А. Камю, проте воно залишається обличчям людини з її маленькими гріхами та великими наслідками.

Отже, метою дослідження є накопичувальний ефект звичайного зла та проблема порятунку простої людини в свободі вибору у творчості А. Камю та І. Павлюка.

Варто зазначити, що на сьогодні існує значний дослідницький пласт А. Камю. Серед вітчизняних дослідників філософії А. Камю можна зазначити таких як: К. Река (дослідження бунту та свободи), Є. Щербина та Г. Врайт (проблема вибору), О. Тарасова, Д. Ровінська, М. Цюрупа, В. Піщана (сенс людського існування при пандемії), О. Бачинська (проблема фашизму) та інші. Аналіз результатів цих досліджень показав, що зло у творчості А. Камю було пов'язано з проблемою вибудовування конфлікту між раціональним визнанням свободи та особистісним відчуттям свободи. Водночас, мало дослідженою проблемою залишається сам процес накопичення зла від пасивного сприйняття до активної дії з точки зору А. Камю.

Новизною дослідження крім вище зазначеного моменту буде також порівняння філософського бачення проблеми зла А. Камю з розумінням основ зла сучасним українським письменником І. Павлюком, чий роман «Я бачу вас цікавить пітьма» на сьогодні ще не досліджувався.

Накопичувальний ефект зла пов'язаний з гріхами людей. У романі І. Павлюка є чіткий посил до певних гріхів, що тримають душі людей у Буськовому Саду. У А. Камю замкненість людей також демонструється доволі сильно в романі «Чума», п'єсі «Калігула», «Прометей в пеклі», і менш помітною, але також присутньою вона є в романі «Сторонній» чи в «Падінні».

Найбільш цікавими є паралелі між селищем Буськів Сад і містом Оране, де панують гріхи та смерть. В місті Оране починається чума, в Буськовому Саду – всі люди зачумлені навіть не здогадуючись про це. Об'єднує ці два населених пункти не тільки гріховно-байдужі люди, які не помічають у першому випадку, що хтось регулярно вбиває молодих жінок, у другому – що від хвороби починають гинути люди, але й самі населені пункти, які є самі по собі химерними. Місто Оран, яке розташоване поруч з морем фактично не має виходу до моря, бо побудоване повернутим від моря, а отже бажаним помилуватися морським пейзажем чи скупатися доведеться докласти багато зусиль. Фактично місто Оран представляє собою ту саму печеру Платона, в якій люди споглядають відбиток буття на стіні та щоденно виконують одні й ті ж дії. Циклічність характерна і Буськовому Саду І. Павлюка: життя в селі обертається навколо майдану, де розташовані основні будівлі, люди байдужі не лише до інших, але і до власних потреб, а сам населений пункт занадто холодний і засніжений, як для того, який повинен бути розташований на півдні.

В обох творах вже на початку опису подій є натяк на те, що обидва міста є мертвими містами. Так, А. Камю описує місто Оран, як: «містечко, признатися, бридке. На перший погляд тихомирне, і лише куди пізніше примічаєш, чим воно відрізняється від безлічі

інших торгових міст, розкиданих під усіма широтами. Ну як собі уявити, скажімо, місто без голубів, без дерев і садів, де не чуєш ні лопотіння крил, ні шелесту листя, – словом, місто безлике? Нову пору року видно тільки по небу. Навесні хіба що змінюється повітря чи з'являються кошики з квітами, що їх привозять з околиці дрібні крамарі: виходить, ніби весна продається вроздріб. Улітку сонце спалює і так уже пропечені оселі й припорошує мури сірим попелом; жити тоді можна лише в холодку за щільно причиненими віконницями. Восени, навпаки, все потопає в болоті. Гарно буває тільки взимку» [3]. У Буськовому Саду І. Павлюка може панувати лише зима, бо це є «місто мук найтяжчих», тож про птахів чи рослин мова йти не може. Як у А. Камю, зима, що саваном накриває місто Оран і робить його привабливим та очищеним від гріхів, так і у І. Павлюка сніг ховає всі сліди гріха, як ховає чергову жертву маніяка прямо у центрі селища за декілька кроків до поліцейського відділення. «А Буськів Сад таки був гидкий. Починаючи непривітними вулицями, що зяяли закинутими хатами, й закінчуючи думками і вчинками його мешканців. Сніг створював оманливе враження заворушливої, майже дитячої чистоти, приховував усю покидь, та, на жаль, не змивав її. Тому, либонь, ніхто тут аж так уже весни не чекав. А в такі ночі, як оця, що гряде, у весну ніхто і не вірив» [5, с. 35].

Водночас І. Павлюк є більш послідовним у зображенні селища як справжнього потойбіччя, в якому можуть бути лише померлі. Єдиною божественною іскрою в царстві мертвих є серпокрилець – алюзія слов'янського бога Щура, який за повір'ями мав можливість проникати в царство мертвих і відбивати у бога пекла (у даному випадку – Звіря) невинні душі. Не останнє значення в обох романах зіграли щури, які стали першими вісниками хвороби в Орані, і тими, хто підказав безпечний шлях для Надії та Андрія в катакомбах під селищем, але інші тварини не проникають в людське пекло.

У А. Камю борцем за життя людей виступає доктор Ріе – звичайна жива людина, адже Оран – це таке собі пекло для живих, а не для мертвих, а це означає, що воно ще має надію на прощення, тоді коли мешканці Буськового Саду полишили надію в катакомбах цукрового заводу. У І. Павлюка рятівника в сенсі активного борця немає, його головний герой своєрідний сторонній, який теж перейшов на інший бік мертвої ріки, тож його метушливі спроби знайти дівчинку Надю радше є спробами прокинутися та очиститися від власних гріхів. Дії Андрія Гайстера в романі І. Павлюка наближують до дій журналіста Рамбера, який також шукає спроби полишити зачумлене місто. Обидва демонструють жагу втекти, але втекти вони хочуть від самих себе, тож обидва демонструють певну байдужість до інших людей та агресію, коли їхні інтереси наштовхуються на нездолані бар'єри чужих дій та інтересів. Відповідно, їх дії далекі від моральних норм.

Отже, на цьому етапі порівняльного аналізу творчості А. Камю та І. Павлюка можна визначити такі аспекти проблеми накопичувального ефекту зла, а саме: символіко-алегоричність, метафізичність, гріховність, процес очищення, циклічність. Це наштовхує на думку, що базовими лініями перетину мислення І. Павлюка з А. Камю є сходи накопичення зла людиною, її місцеперебування, що є одночасно відбитком та потуранням гріхам, єдність людей в схожості гріхів, втеча та бездіяльність, як метафізична основа зла, вибір, як процес прощення через прийняття. Саме на цих моментах і варто зупинитися.

Міста в яких діють люди у творчості А. Камю та І. Павлюка є обезбарвленими з єдиною різницею, що у А. Камю сонце – стає своєрідним богом вбивць, яке і саме все спустошує, і інших стимулює на це, а у І. Павлюка холод і сутінки зими приховують злочини Звіра, який вбиває жінок у селищі. Лікар, який не рятує життя, а вбиває стає антиподом доктора Ріе, його темною стороною, лікарем, який повністю зневірився і визнав зло своєю суттю. Тож лікар в романі «Я бачу вас цікавить пітьма» уособлює в собі розчарованого

Люцифера, що відвернувся від бога та людину, яка свідомо вибрала зло. Відповідно статус доктора Ріє та лікаря Євгена Павловича у романах також відрізняється. Доктор Ріє є оповідачем у романі А. Камю, адже, як зазначив І. Михайлин: «... А. Камю оповідні права віддав не журналістові Рамберу, а саме лікарю; не просто як людині, яка була в осередку боротьби з чумою, а як представникові найбільш авторитетної професії, орієнтованої на гуманне служіння людині й суспільству» [4, с. 156]. Натомість, І. Павлюк такої шани не віддає лікарю у своєму романі. Лише в деяких фрагментах книги лікар отримує можливість поділитися своїми бажаннями та страхами. Його бунт виглядає жалюгідним і марнославним.

Для А. Камю характерно звернення до середньовічного уявлення про потойбіччя. У романі «Падіння» Жан-Батіст Кламанс порівнює Амстердам з описаним Д. Аліг'єрі пеклом, в яке він подався з Парижу після того, як в його душі почало накопичуватися зло. «Ви помітили, що концентричні канали Амстердама схожі на пекельні кола? Звісно, пекла міщанського, населеного лихими снами. Коли приїдеш сюди з інших місць і починаєш проходити цими колами, життя, а отже, і його злочини, стають відчутнішими, похмурішими. Ми тут в останньому колі. В колі тих... А, ви й це знаєте?» [2]. До того ж він порівнює Голландію зі сном, і в цьому є також свій символізм – накопичувальне зло присипляє свою жертву та затягує на саме дно. Згадка про останнє коло – це натяк на дев'яте коло пекла, де перебувають зрадники, тобто ті, хто скоїв останній найбільший гріх, згідно з християнським віровченням. Герої роману І. Павлюка теж знаходяться на останньому колі пекла і також вони вже зав'язли у сні накопичувального зла. І. Павлюк не використовує пряме порівняння, а лише дає підказки читачам, що події розгортаються у самому пеклі: сама стела з назвою селища, де постійно тухне літера «С» в слові «Сад», назва частин роману: «пояс Каїна» (дев'яте коло пекла у Д. Аліг'єрі), «місто Діт» (сьоме коло) та «Лімб» (перше коло). Цікавим є те, що головного героя Андрія, який вже на початку книги знаходиться на останньому колі пекла письменник поступово виводить на перше коло, отже відбувається очищення його гріхів. Він проходить етапи прощення і право повернутися до життя, адже, як стає зрозумілим, Андрій був лише тимчасовим гостем пекла, своєрідним туристом, якого направили подивитися краєвиди Буськового Саду у період екзистенційної кризи на межі безвір'я. До того ж він отримує сім спроб виправити ситуацію та віднайти сенс життя, отримати прощення. У самому центрі пекла Андрій шукає надію, яка втілюється в образі конкретної дитини з вадами розвитку та стає водночас душею безгрішного немовля Аліси, що загубилося в катакомбах цукрового заводу.

Цікавим є те, що, на відмінну від середньовічних переконань Д. Аліг'єрі, у творчості А. Камю та І. Павлюка присутнім є накопичувальний ефект зла, а людські гріхи стають сходинками до найнижчих підвалів пекла.

Першою такою сходинкою стає людська байдужість. У філософії А. Камю байдужа людина протиставляється людині, що бунтує. Метафізичний бунт є єдиним порятунком від метафізичного зла, яке накопичується в застої людських думок, а потім проривається у вигляді вже реального зла. Спочатку людина не сприймає зло навколишнього світу, потім починає до нього звикати, не помічати, стає байдужою до зла, далі людина починає виправдовувати зло, дозволяє йому увійти у власний побут, а потім і зовсім сприймає як метод досягнення своїх цілей. І вже в такий момент від Мере до Каллігули залишається півкроку. Метафізичний бунт покликаний виступити всупереч абсурдності. Як зазначає К. Река: «А. Камю, вважав, що бунт – це дія, яка породжена усвідомленням побаченого абсурду, усвідомленням несправедливості, незрозумілої долі людини або «пориви» бунту людини, де людська позиція не втрачати своєї гідності, правдивості і зберігання загальнолюдських моральних цінностей» [6, с. 290].

Байдужість сприяє накопиченню зла з точки зору обох письменників. У І. Павлюка всі герої проявляють байдужість один до одного: жоден не відкликається на звернення Андрія шукати зниклу дівчинку, більш того, вони навіть засуджують мати, яка залишила дитину саму, а сама пішла на роботу, і взагалі допускають думку, що загибель дитини з вадами розвитку не настільки вже і погано. Але байдужість мешканці селища проявляють не лише до зниклої дитини, а й до зниклих жінок, намагаються переконати Андрія, що нікого шукати не треба, і що ніхто не зникав. До того ж формується цікава картина, коли злі вчинки один одного вони приховують, а власні гріхи намагаються забути йдучи на угоду з Харитоном Еребовичем, який у книзі є відсилкою до демона-перевізника померлих душ. Угодою про можливість отримати забуття стає виконання певної, на перший погляд невинної просьби демона. Ніби-то нічого страшного немає в тому, щоб вивести дитину з квартири на вулицю і показати вогник на трубі цукрового заводу, і саме в цей час там відбувається катування чергової жертви Звіра. Або не така вже важка задача відправити з телефону іншої людини образливе повідомлення, ніби помилково іншій людині. Щоправда наслідки є жахливими – смерть.

Байдужість стає бронєю мешканців селища. Угоду з демоном заключають всі мешканці Буськового Саду, бо всі хочуть забути свої гріхи, а не спокутувати їх. Але всі вони потрапили в дев'яте коло пекло завдяки цьому першому кроку, усі вони є грішниками, хоча і вважають себе цілком пристойними людьми. Їхні вчинки дають зрозуміти, які гріхи над ними панують. Так, міський голова Тупогуб уособлював ненажерливість, сам автор порівнює його з Мідасом [5, с. 235], Арсен – є втіленням гніву, дільничний Субота – хтивості, Науменко – задрощів, Оксана – жадібності, Євген Павлович – зарозумілості, і нарешті, Андрій – ліні. Усіх об'єднує те, що вони так чи інакше причетні до смерті інших людей. Андрій, Оксана, Євген Павлович, Арсен, Субота безпосередньо вбивали, а от міський голова Тупогуб і Науменко були опосередковано причетні до вбивств.

У А. Камю байдужість також підштовхує героїв до прірви. Мере байдуже реагує на смерть своєї матері: він спокійно дотримується обрядів вшанування померлих, але жодним чином не виказує емоцій втрати рідної людини. Мере готовий виправдовувати своє ставлення до матері, і не готовий нести відповідальність за власний вибір. «Поки неня жила вдома, вона цілі дні мовчала, тільки стежила за кожним моїм рухом. Перші дні в притулку часто плакала. Звикла до дому. А за кілька місяців вона б плакала, якби її забрали з притулку. Все залежить від звички. Може, тому я останній рік майже не відвідував матері. Та й шкода було марнувати на це неділю – не кажу вже про мороку бігти на автобусну зупинку, стояти в черзі за квитками й трястися дві години в автобусі» [1]. Цим він відрізняється від Жан-Батиста Клеманса, який підсвідомо прагне спокутувати провину за свою байдужість і Андрія, який болісно переживає смерть матері. Незначні відмінності між Мере, Клемансом та Андрієм лише зближують їх.

Усі вони відчувають свою відстороненість від соціуму, визнають свою недосконалість, але заперечують саджанці зла, які зростають в їхніх душах. Фактично, вони вважають себе непоганими хлопцями, що просто потрапили в тяжкі умови життя. Мере не сприймає, що він став убивцею та не відчуває каяття. «Я збирався відповісти: тим-то вони й плакали, що злочинці. Але тут мені спало на думку, що і я ж злочинець. Одначе до цього я не міг звикнути. Слідчий підвівся з місця, ніби давав зрозуміти, що допит закінчено. Він тільки запитав мене змуджено, чи я каюся у своєму вчинкові. Я подумав і відповів, що відчуваю не каяття, а досаду» [1]. Клеманс зациклений на тому, що не врятував жінку, яка кинулася у Сену, але не думає про тих всіх жінок, з якими кохався і яких відразу кидав, – скільки з них могли також занепасти своє життя після цього. «Насправді Клеманс ніколи не був

вищим за суспільство та кожного його окремого члена, адже моральні основи, які начебто були притаманні йому, виявилися марою: людина, що відносить себе до табору справедливості, одночасно захищаючи злодіїв, не може бути насправді моральною» [7, с. 80–81]. Андрій у І. Павлюка принаймні на початку роману не готовий нести відповідальність за Алісу, він тікає від неї, щойно дізнається про її вагітність, запідозривши, що це не його дитина. Автор не однократно натякає на його дитячу реакцію та неготовність нести відповідальність. При першій зустрічі з Надійкою він визнає себе ще дитиною: «...У точку, – подумав він. – Двометровий, стокілограмовий, кросівки сорок шостого розміру. Та однак – дитина. Просто мама відпустила його в інше місто... А він навіть не встиг попрощатися» [5, с. 19–21]. І далі червоною ниткою в романі тягнеться ідея, що діти не повинні помирати. Але дитиною є не дівчинка Надя, яку Андрій хоче врятувати, а він сам, як і всі мешканці Буськового Саду, чия безвідповідальна дитяча поведінка, байдужість і гріхи сприяли накопиченню зла в їхніх душах.

По суті, суспільство у І. Павлюка – це безвідповідальні, егоїстичні діти, чії вчинки насичені емоціями страху, заздрості, гнівом, але не раціональним мисленням. Утім, надія на порятунок ще існує, дорослішання людей повинно призвести до цього. Так, Андрій, отримавши чергову можливість врятуватися з пекла, нарешті нею користується. Він стає єдиним мешканцем селища, який відмовляється від угоди з демоном: «Досі ще жоден нахаба не відмовлявся від угоди» [5, с. 569]. Тобто визнання своїх гріхів стало першим кроком до очищення від пут зла. Це не дозволило б йому жити далі, але дозволило почати дорослішати. Він отримує шанс, але ще не прощення. Наступним кроком стало взяття відповідальності та готовність діяти не заради себе, а заради інших. Андрій повертається в селище, щоб врятувати дівчинку Надю, фактично він повертається за сенсом для життя. Надя – це і надія, і душа нехрещеної дитини Аліси, яка потрапила в петлю часу пекла через суїцид матері. Без самопожертви Андрія душа дівчинки була приречена на постійне поминання в катакомбах селища від вибуху метану.

Андрій повертається до Буськового Саду після того, як воно черговий раз згоріло, та водночас саме у той момент, коли Надя тільки загубилась у катакомбах. Тепер він може бачити селище та його мешканців такими, якими вони є насправді – попелищем з мерцями та водночас живими, бо всі вони перебувають у петлі часу пекла. Прощення він пропонує також медсестрі Оксі, яка потрапила до пекла через вбивство власної дитини. Серед усіх героїв роману лише Галя, Оксі та Захар Науменко готові визнати зло в самих себе.

Цікавим моментом є те, що Науменко першим почав розуміти, що його існування в цьому селищі проходить по колу. Але не розуміючи, як впоратися із ситуацією він, як і письменник Гран з роману «Чума» А. Камю ховається у безрезультатній творчості. Так само, як і Гран він працює постійно над рядками одного вірша, не наважуючись навіть завершити цей процес, відкладаючи можливість оприлюднення своєї роботи, щоб не чути критики та не нести знов-таки відповідальність за закладений сенс.

І все-таки з усіх героїв Науменко знаходиться ближче до спокутування гріхів, тож швидше погоджується допомагати у порятунку дівчинки попри загрозу зустрітися зі Звірем на його території. І все-таки він, як і Галя з Оксі залишаються в пеклі, так само, як і Христина. Вони всі жертвують своїми життями заради порятунку душі дитини, але угода з демоном продовжує їх тримати в межах дев'ятого кола пекла. Автор залишає без відповіді питання щодо очищення цих душ від зла на наступному етапі петлі часу.

Боротьба цих героїв схожа з боротьбою Клемансе з повість А. Камю «Падіння», адже усвідомлення ситуації ще не робить їх справжніми борцями. «А. Камю наголошує на опосередкованій можливості зміни світогляду. Ця зміна народжується не безпосередньо

в душі людини, яка переживає свій суспільний підйом, а в душі людини, на яку вплинув крок бунтівника. Етап боротьби виявляється дуже коротким. Страждання, провина за смерть жінки на мосту – короткотривала хвороба протагоніста повісті. Вона минає, а на її місце знову приходить розпуста, бажання влади над іншими. Відраза до себе, свого життя все-таки змінює свідомість, але не може докорінно змінити стан речей» [7, с. 81]. У цьому плані Клемансе близький до Назара Науменко, Ксенії та Гали, і все-таки І. Павлюк дає шанс цим героям на прощення та звільнення через власний вибір і каяття. У А. Камю Клемансе явно не готовий до довгої боротьби зі злом, але це не означає, що А. Камю не вбачає можливостей у боротьби проти зла. Його доктор Ріє, журналіст Рамбер і навіть панотець Панлю з роману «Чума» кидають виклик злу. Їхня боротьба з нездоланим противником і є сенсом життя.

Висновки. Отже, світоглядні позиції А. Камю та І. Павлюка щодо виникнення зла та його накопичувального ефекту є близькими та, на думку обох письменників покладаються в людській байдужості. Людина є носієм зла, як і носієм добра, і переважатиме в ній щось одне через свободу вибору. Проблема вибору полягає в тому, що людина, яка щось обирає повинна нести за це відповідальність, тож байдужість – це не просто спроба уникнути вибору, що є неможливим, це небажання нести відповідальність і визнавати свої промахи. Герої і А. Камю, і І. Павлюка вважають себе переважно непоганими, а тому припиняють боротися зі злом у собі. Саме це злу і потрібно, щоб далі проростати, адже припинена боротьба, безвідповідальність і байдужість призводять до загибелі людини та панування зла. У цьому є своєрідний відголосок на проблему боротьби проти зла як за часів Другої світової війни, так і зараз, у період російсько-української війни. Адже, насправді декілька програних битв злу набагато краще, ніж відмова від боротьби взагалі.

Список використаної літератури

1. Камю А. Сторонній. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3215> (дата звернення: 07.02.2024).
2. Камю А. Падіння. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3223> (дата звернення: 07.02.2024).
3. Камю А. Чума. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=108> (дата звернення: 07.02.2024).
4. Михайлин І. Л. Бунтар проти абсурду, або відповідь А. Камю на запити масового суспільства. *Філологічні трактати*. 2016. Т. 8, № 1. С. 150–162.
5. Павлюк І. Я бачу вас цікавить п'ятьма. Львів : Видавництво Старого Лева, 2023. 660 с.
6. Река К. Філософія бунту та насилля в гуманістичних концепціях А. Камю. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 75. С. 289–292.
7. Фіненко Л. Л. Світоглядна дихотомія в повісті А. Камю «Падіння». *Від бароко до пост-модернізму*. 2013. Вип. 17(2). С. 78–83.

THE CUMULATIVE EFFECT OF EVIL IN THE WORKS OF A. CAMUS AND I. PAVLYUK

Hanna Savonova

*National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic",
Faculty of Philology, Psychology and Pedsgogy,
Department of the Ukrainian Studies, Culture and Documentation
Pershotravneva Avenue, 24, 36011, Poltava, Ukraine*

The article explores the understanding of the cumulative effect of evil in the works of A. Camus and I. Pavliuk. The relevance of the study is related to the similar historical conditions of both figures, who not only faced the military aggression of the Third Reich during World War II and the war unleashed by the Russian Federation against Ukraine, but also fought against this fascism. The comparative analysis of the two artists is carried out through researching the works of A. Camus: "The Plague", „The Fall“, „The Outsider“, and I. Pavliuk's novel „I see you are interested in the darkness“. The article draws attention to the comparison of the area where the events unfold with hell. Oran, Amsterdam, an Algerian town, and Buskow Garden – all of them contain evil hidden from view. The concealment of evil is associated with the human indifference to each other, which creates conditions for the accumulation of evil forces. The article notes that the cities of events in the works of A. Camus and I. Pavlyuk carry the Christian mysticism of hell of the times of D. Alighieri, but in A. Camus's case, hell and the city of living people are holistic, and in I. Pavlyuk's case, they are structured. It is noted that the process of accumulation of evil is associated with human indifference, what makes a person think that a human is the main evil, not some spirits or demons. I. Pavliuk's demons are not much different from people; their participation in events is tied to temptations and deals with people, but they interact only with those who have already accumulated evil in themselves. An important role in the accumulation of evil is played by irresponsibility and inaction, which is a kind of childishness in the behavior of the characters. The article also points out that the choice to fight evil is the very factor that prevents evil from multiplying, while inaction leads to the moral fall of the characters and stimulates them to multiply their sins. An important point in the works of A. Camus and I. Pavliuk is self-sacrifice as a process of self-purification. It is self-sacrifice that brings a person out of childish self-confidence and into a state of repentance and purification, because the remission of sin must be deserved, and this can be done by taming the evil in oneself.

Key words: indifference, irresponsibility, hell, sin, remission.

УДК 141.72:316.7:81'246.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.29>

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ФІЛОСОФІЯ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ТРАНСЛІНГВІЗМУ

Данило Самойленко

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
історичний факультет, кафедра філософії та політології
вул. Велика Бердичівська, 4, 010008, м. Житомир, Україна*

У міру того, як світ стає дедалі більш взаємопов'язаним, питання співіснування різноманітних культур постає як найважливіший загальносуспільний вимір. У статті розглядається феномен мультикультуралізму, досліджуються філософія інтеграції та транслінгвізм як потужні основи для сприяння узгодженому співіснуванню. Аналіз показує актуальність цих концепцій у сучасних реаліях, акцентуючи увагу на їхньому потенціалі для подолання соціальної нерівності та сприяння інклюзивності суспільства.

У дослідженні мультикультуралізму використано міждисциплінарний підхід, що спирається на знання з філософії, соціології, лінгвістики та культурології. Основна увага зосереджується на вивченні особливостей культурної інтеграції та ролі мови у формуванні ідентичності, акцентується складний взаємозв'язок між культурним різноманіттям і соціальною єдністю.

Результати дослідження показують, що для досягнення цілей мультикультуралізму потрібне детальне розуміння інтеграції, яка виходить за межі формального співіснування і слугує справжньому міжкультурному діалогу. Транслінгвізм, як доповнення до інтеграції, підкреслює ключову роль мови як своєрідного каналу зв'язку між різними спільнотами, що забезпечує спільну основу для взаєморозуміння. Отримані дані вказують на необхідність інклюзивної політики, яка сприяє мовному різноманіттю та культурному обміну, тим самим зміцнюючи соціальну стабільність і взаєморозуміння у суспільстві.

Висновки, отримані з цього дослідження, наголошують на важливості для політиків та освітян визнати тісний взаємозв'язок між інтеграцією та транслінгвізмом. Визнання та схвалення культурного різноманіття допоможе суспільству використовувати усі можливості різних світоглядів та зменшити кількість потенційних конфліктів. У науковій роботі йдеться про розробку комплексних механізмів, які надають пріоритет як інтеграції, так і транслінгвізму, сприяючи створенню середовища, в якому різні культури можуть співіснувати, взаємодіяти і розвиватися.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш детальному розгляді конкретних механізмів, які зумовлюють успішну інтеграцію, дослідженні ролі технологій в покращенні міжкультурного порозуміння, а також у вивченні впливу світових подій на мультикультурну взаємодію.

Ключові слова: транслінгвізм, міжкультурні зв'язки, інтеграція, інформаційне суспільство, мультикультуралізм.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасний світ характеризується надзвичайно високим рівнем культурного різноманіття, що підсилюється процесами міграції, глобалізації та технологічного прогресу. У зв'язку з тим, що суспільства стають все більше взаємозалежними, зростає потреба в ефективних механізмах для використання різноманіття мультикультуралізму та управління його потенціалом. Аналізуючи комплекс викликів і можливостей, які створює мультикультуралізм у сучасному світі, основна увага зосереджується на філософії інтеграції та транслінгвізму як потенційних шляхах до зміцнення узгодженого співіснування та змістовного обміну між різноманітними спільнотами [9, с. 159].

Мультикультуралізм є безпосереднім наслідком глобалізації, оскільки люди з різним культурним середовищем взаємодіють і співіснують у спільному просторі. Постійний транскордонний потік ідей, товарів і пересування людей вимагає глибшого розуміння мультикультурної динаміки. Саме тому, необхідно проаналізувати, як суспільства можуть не лише адаптуватися, але й розвиватися у цьому взаємопов'язаному глобальному вимірі [1, с. 79].

З появою мультикультуралізму з'являється проблема зміцнення соціальної згуртованості та інтеграції. Філософія інтеграції спрямована на вивчення та розробку стратегій, які заохочують людей з різним походженням співпрацювати, поділяти спільні цінності та сприяти формуванню колективної ідентичності.

Мова відіграє ключову роль у міжкультурній взаємодії. Транслінгвістика, як концепція, визнає різноманітність мовного простору і вивчає способи, в які мова може слугувати як сполученням, так і бар'єром між культурами [10, с. 130].

Загалом, дослідження мультикультуралізму в сучасних умовах, з акцентом на філософію інтеграції та транслінгвізм, є надзвичайно актуальним для розуміння особливостей глобального суспільства, яке є взаємозалежним і багатокультурним. Вивчаючи ці питання, наукове дослідження допомагає розробці ефективних механізмів, які сприяють розумінню, гармонії та співпраці між різними культурами [8, с. 174].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мультикультуралізм є предметом численних наукових досліджень і дискусій у сучасних умовах, які зосереджені на розумінні того, як суспільство може ефективно управляти культурним різноманіттям. Концепція філософії інтеграції намагається зрозуміти, як люди з різним культурним підґрунтям можуть злагоджено співіснувати в суспільстві, розвиваючи взаєморозуміння та взаємоповагу [11, с. 139].

Одним із важливих напрямів, який вивчають дослідники, є баланс між збереженням культурних цінностей та інтеграцією. Дедалі більше усвідомлюється, що застосування підходу обмеженої асиміляції може бути не найефективнішим способом подолання мультикультуралізму. Замість цього, вчені розглядають концепцію транслінгвізму, яка наголошує на мінливості мови та комунікації між різними культурами [12, с. 175].

Наукові дослідження у даній галузі нерідко зосереджуються на вивченні впливу мови на культурну інтеграцію. Основна ідея полягає в тому, що, підтримуючи використання кількох мов і визнаючи важливість мовного різноманіття, суспільство може сприяти кращому спілкуванню і взаєморозумінню між різними соціальними групами. Цей підхід ставить під сумнів традиційну одномовну концепцію і визнає сучасну мінливу сутність мови в умовах світової глобалізації.

Крім того, науковці аналізують комплексні програми та механізми, які підтримують мультикультуралізм у різних сферах, зокрема в освіті, на робочих місцях і в громадах. Їхньою метою є визначення ефективних стратегій для створення інклюзивного середовища, яке підтримує різноманіття і водночас сприяє формуванню почуття приналежності у людей з різним культурним походженням [5, с. 20].

Що стосується проблем мультикультуралізму, то деякі дослідження присвячені питанням напруженості та конфліктів, які виникають у мультикультурних суспільствах, зокрема, коли йдеться про проблеми ідентичності, співвідношення повноважень та культурної гегемонії. Їх вирішення вимагає детального розуміння складнощів, пов'язаних з подоланням культурних відмінностей [2, с. 70].

Метою роботи є вивчення та аналіз філософії інтеграції та транслінгвізму в контексті мультикультуралізму в сучасному суспільстві. Розглядаючи, як ці поняття взаємно

впливають та взаємодіють, робота прагне розширити розуміння того, яким чином сприяти ефективному спілкуванню та досягненню співіснування в різних мовних та культурних спільнотах.

Виклад основного матеріалу. Мультикультуралізм у сучасному світі є складним і багатограним явищем, яке набуває все більшого значення в умовах глобалізації у XXI столітті. Філософія інтеграції та транслінгвізму, закладена в основу концепції мультикультуралізму, формує критичний фундамент для розуміння та орієнтації в складному переплетінні різноманітних культур, мов та ідентичностей, які співіснують у нинішньому суспільстві.

За своєю сутністю мультикультуралізм є соціально-політичною ідеологією, яка визнає і відзначає співіснування різних культурних традицій в межах одного суспільства. Ця ідеологія заперечує поняття гомогенної культурної ідентичності і натомість сприймає різноманітність як фундаментальний аспект людського існування. Вона стверджує, що плюралістичне суспільство може розвиватися, коли люди з різним культурним походженням беруть участь у змістовній взаємодії, сприяючи створенню різноманітного досвіду, поглядів і цінностей.

Інтеграція, як філософське підґрунтя мультикультуралізму, наголошує на необхідності створення в суспільстві інклюзивного середовища, яке дозволяє людям різного соціального статусу брати повноцінну участь і робити свій внесок у соціальну, економічну та політичну структури. Йдеться не просто про співіснування, а про активне залучення людей з різним етнічним походженням до всіх аспектів суспільного життя. Успішна інтеграція передбачає подолання бар'єрів, що перешкоджають залученню, та сприяння рівним можливостям для всіх, незалежно від культурного чи мовного походження (Луц, 2018, с. 281).

З іншої сторони, транслінгвізм розширює поняття мультикультуралізму, звертаючи увагу на роль мови у сприянні взаєморозумінню та комунікації між різними спільнотами. У сучасному світі, де мовне різноманіття є визначальною характеристикою, транслінгвізм сприяє гнучкості та адаптивності мов, підтверджуючи, що люди можуть орієнтуватися в різних мовних спільнотах протягом свого життя. Цей підхід враховує закладену в мові силу і сприяє лінгвістичній інклюзивності, кидаючи виклик домінуванню однієї мови як засобу спілкування.

Філософія інтеграції та транслінгвізму враховує виклики, пов'язані з культурними та мовними відмінностями. У ній стверджується, що успішне співіснування вимагає активних зусиль, спрямованих на побудову каналів взаєморозуміння, емпатії та взаємоповаги. Сюди входить не лише визнання існування різноманітних культур і мов, але й оцінка їхнього внеску в колективний людський розвиток [13, с. 343].

У практичному вимірі реалізація мультикультуралізму передбачає політику і практики, які сприяють інклюзивності в освіті, на робочому місці і в громадських місцях. Освітні програми розробляються таким чином, щоб відображати плюралізм культур, розвиваючи міжкультурну компетентність серед здобувачів освіти. На робочих місцях намагаються створити середовище, яке цінує різноманітність, забезпечуючи рівні можливості для професійного зростання незалежно від культурного походження. Публічні простори, як фізичні, так і цифрові, стають платформами для демонстрації та обміну різними формами культурного самовираження.

Водночас шлях до ефективного мультикультуралізму не позбавлений проблем. Досягнення балансу між збереженням культурних ідентичностей та розбудовою цілісного суспільства вимагає застосування зважених підходів. Для того, щоб переваги мультикультуралізму були доступними для кожного члена суспільства, необхідно вирішити такі

питання, як культурне привласнення, дискримінація та нерівномірність розподілу владних повноважень.

Окрім того, філософія мультикультуралізму кидає виклик традиційним поняттям культурної асиміляції та монокультурності, підкреслюючи усю повноту та силу, що випливають з багатогранності культурних аспектів. Визнання того, що культури є не статичними утвореннями, а динамічними, такими, що розвиваються, сприяє більш інклюзивному розумінню ідентичності. Люди більше не обмежені чітко визначеною національною чи етнічною приналежністю, а можуть ідентифікувати себе з багатьма культурними аспектами, формуючи більш різноманітне і взаємопов'язане світове співтовариство [3, с. 169].

У сфері інтеграції акцент не обмежується звичайною толерантністю і переходить до активної взаємодії та співпраці. Спільноти, які надають пріоритет інтеграції, визнають взаємну користь, що виникає, коли люди з різним походженням співпрацюють, обмінюються ідеями та роблять колективний внесок у суспільний прогрес. Це відхід від ізоляціоністських ідеологій, що впливає на формування почуття єдності, яке виходить за межі культурних кордонів.

Транслінгвізм ще більше сприяє перенесенню мультикультурного підходу в лінгвістичну область. Мова, яка являє собою ключовий елемент культури, стає інструментом для зв'язку, а не бар'єром. Розвиток багатомовності підтверджує цінність мовного різноманіття, стимулюючи створення умов, у яких люди можуть спілкуватися, незважаючи на мовні бар'єри. Це не лише покращує міжкультурне взаєморозуміння, але й дає людям можливість адаптуватися у сучасному світі, де багатомовність дедалі більше стає звичайною нормою.

Глобалізація та взаємозалежність зумовлюють потребу в ефективній комунікації між різними мовними групами, що стає необхідною умовою для розвитку суспільства. Транслінгвізм сприяє розвитку суспільств, які прагнуть визнавати і приймати мовне різноманіття, роблячи мову не джерелом ізоляції, а своєрідним каналом, що з'єднує людей з різним культурним походженням. Завдяки мовній інклюзивності суспільство усвідомлює невід'ємну цінність кожної мови, зберігаючи культурну спадщину і водночас слугуючи створенню спільного мовного середовища [4, с. 19].

Незважаючи на це, шлях до повної реалізації ідеалів мультикультуралізму, інтеграції та транслінгвізму пов'язаний з викликами. Опір змінам, культурна несприйнятливість та наявність системної нерівності – це перешкоди, які необхідно подолати. Крім того, існує складний баланс між збереженням культурної ідентичності та формуванням спільних суспільних зв'язків. Це вимагає безперервного діалогу, освіти та коригування політики з метою створення середовища, яке дійсно приймає та відзначає різноманітність.

Висновки. Отже, мультикультуралізм, що ґрунтується на філософії інтеграції та транслінгвізму, є важливою філософською парадигмою, яка дозволяє долати труднощі, що виникають у складному сучасному суспільстві. Він дає бачення суспільств, які приймають різноманіття, сприяють інклюзивності та визнають невід'ємну цінність кожної людини, незалежно від її культурного чи мовного середовища. У той час як світ продовжує еволюціонувати, філософія інтеграції та транслінгвізму слугує своєрідним орієнтиром для побудови гармонійних, стійких і по-справжньому міжнародних співтовариств.

Список використаної літератури

1. Бабкін В. О. Мультикультуралізм як вектор культурної глобалізації: нові тенденції і форми. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Культурологія*. 2018. Вип. 29. С. 77–81.

2. Бабкін В. О. Криза європейського мультикультуралізму в умовах глобальних викликів. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2019. Вип. 31. С. 67–74.
3. Білецька О. Мультикультуралізм як важливий фактор розвитку суспільства в глобалізованому світі. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2019. Вип. 4. С. 167–175.
4. Дротянко Л. Г. Комунікації в соціальних мережах і феномен мультикультуралізму. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*. 2019. Вип. 29 (№ 1). С. 16–21.
5. Заяць Н. В. Питання мультикультуралізму в національному праві. *Dictum Factum*. 2021. Вип. (1) (№ 9). С. 17–25.
6. Лисенко Л. В. Аналіз кризи етноментальної ідентичності в добу мультикультуралізму. *ScienceRise*. 2019. Вип. 7 (60). С. 20–23.
7. Луц У. І. Мультикультуралізм в контексті проблеми ідентичності та постнекласичної науки. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 131. С. 279–283.
8. Ляпіна Л. А. Мультикультуралізм як стратегія міжкультурної взаємодії: сучасний соціо-гуманітарний дискурс. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2018. Вип. 79. С. 171–178.
9. Мерщій Т. В. Субкультурні групи в умовах трансформації мультикультуралізму. *Вісник Національного Авіаційного Університету. Серія: Філософія. Культурологія*. 2020. Вип. 31 (1). С. 158–162.
10. Підскальна О. Питання мультикультуралізму в філософських концепціях визнання. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2018. Вип. 22. С. 128–131.
11. Шай Р. Право на мультикультуралізм: аспекти відмінностей та взаємовпливу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2020. Вип. 2 (26). С. 135–140.
12. Шевченко М. І. Сучасні концепції міжкультурної взаємодії в умовах глобалізації та сучасних міжнародних відносинах. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2023. Вип. 12. С. 164–179.
13. Юган Н. Л. Формування національної ідентичності українського суспільства засобами театру. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв*. 2019. Вип. 2. С. 341–345.

MULTICULTURALISM IN THE MODERN WORLD: THE PHILOSOPHY OF INTEGRATION AND TRANSLINGUALISM

Danylo Samoilenko

Zhytomyr Ivan Franko State University,

The Faculty of History, Department of Philosophy and Political Science

Velyka Berdychivska str., 40, 10008, Zhytomyr, Ukraine

As the world becomes increasingly interconnected, the issue of coexistence of diverse cultures emerges as a crucial societal dimension. This article explores the phenomenon of multiculturalism, examining the philosophy of integration and translanguaging as powerful foundations for fostering harmonious coexistence. The analysis highlights the relevance of these concepts in contemporary realities, emphasizing their potential in overcoming social inequality and promoting societal inclusivity.

The study of multiculturalism employs an interdisciplinary approach, drawing on knowledge from philosophy, sociology, linguistics, and cultural studies. The primary focus is on examining the nuances of cultural integration and the role of language in shaping identity, underscoring the intricate relationship between cultural diversity and social cohesion.

The research findings indicate that achieving the goals of multiculturalism requires a detailed understanding of integration that goes beyond formal coexistence and promotes genuine intercultural dialogue. Translanguaging, as a complement to integration, underscores the key role of language as a unique communication channel between different communities, providing a common foundation for mutual understanding. The research results point to the necessity of inclusive policies that promote linguistic diversity and cultural exchange, thereby strengthening social stability and mutual understanding in society.

The conclusions drawn from this research emphasize the importance for policymakers and educators to recognize the close correlation between integration and translanguaging. Acknowledging and celebrating cultural diversity will help society harness the full potential of diverse perspectives and reduce the potential for conflicts. The study discusses the development of comprehensive mechanisms that prioritize both integration and translanguaging, contributing to the creation of an environment where different cultures can coexist, interact, and evolve.

The prospects for further research lie in a more detailed examination of specific mechanisms that contribute to successful integration, exploring the role of technology in promoting intercultural understanding, and investigating the impact of global events on multicultural interactions.

Keywords: translanguaging, intercultural relations, integration, information society, multiculturalism.

УДК 629.7.01(092)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.30>

СЛІД НА ЗЕМЛІ І В НЕБІ: ФІЛОСОФІЯ БУТТЯ АВІАКОНСТРУКТОРА ОЛЕКСАНДРА ІВЧЕНКА

Надія Северин

Національний технічний університет

«Харківський політехнічний інститут»,

Навчально-науковий інститут міжнародної освіти, кафедра української мови

вул. Кирпичова, 2, 61002, м. Харків, Україна

*Для чого людина приходить в цей світ?
Напевно, щоб в ньому залишити слід
У дітях, онуках, у їхніх серцях,
У книгах, картинах або в літаках...
(Н. Северин)*

Стаття присвячена з'ясуванню науково-теоретичного та практичного внеску українського авіаконструктора О. Івченка у розвиток вітчизняної та світової авіації. Він здобув освіту у Харківському політехнічному інституті і протягом тридцяти років створював поршневі і газотурбінні авіаційні двигуни для літаків та вертольотів, започаткувавши новітнє газотурбінне двигунобудування. Завдяки тісній співпраці Олександра Івченка та Олега Антонова було створено низку потужних турбогвинтових газотурбінних авіаційних двигунів для пасажирських, транспортних і десантних літаків Ан-10, Ан-12, Ан-24, Іл-18. О. Івченко став генеральним конструктором Запорізького машинобудівного конструкторського бюро «Прогрес». За період з 1945 по 1968 роки колективом фахівців під його керівництвом було розроблено велику кількість поршневих і газотурбінних авіаційних двигунів високого технічного рівня, а також двигуни для гелікоптерів. Авіаційні технології використовувалися у наземних розробках – у створенні двигунів для кораблів на підводних крилах «Буревісник» та на повітряній подушці «Сормович», для газотурбохода «Тайфун», для бензопили «Дружба» аеросаней. О. Івченко створив школу авіадвигунобудування, яка включає наукові, конструкторські, дослідницькі, виробничі напрями створення нових моделей авіадвигунів. Сотні його послідовників-конструкторів продовжують і розвивають його справу, творять історію вітчизняного авіадвигунобудування та створюють нові двигуни світового рівня. Авіадвигуни О. Івченка експлуатуються на більш ніж шістдесяті типах та модифікаціях літальних апаратів у майже ста країнах світу. У бутті авіаконструктора Олександра Івченка яскраво втілилась ідея «сродної праці» Сковороди, яка спонукала його до невпинної праці за покликанням.

Ключові слова: ідея «сродної праці» Сковороди, авіаконструктор, авіаційні двигуни, двигунобудування, військова і цивільна авіація, літак, вертоліт.

Постановка проблеми. Є у Харківській Політехніці добра традиція – увіковічнювати пам'ять про видатних своїх випускників у портретах і погруддях, які розташовані на другому поверсі ректорського корпусу, створюючи атмосферу урочистої величності. Це важливо для всіх, хто працює чи навчається в університеті сьогодні, це також важливо для майбутніх поколінь викладачів і студентів, які прийдуть нам на зміну. Адже це вияв нашої поваги і пошани до видатних політехніків свого часу, до наших здобутків, досягнень

і перемог у різних сферах життєдіяльності, наші золоті сторінки, вписані попередниками у славету історію вишу, яку наші наступники будуть берегти, збагачувати і цінувати. А нам сьогодні приємно усвідомлювати себе часточкою цих звершень і примножувати славу університету своєю самовідданою працею на благо рідного ХПІ.

Напередодні Всесвітнього Дня авіації і космонавтики варто нагадати світові про визначні досягнення видатного випускника Харківського машинобудівного інституту 1935 року (нині Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ»)) – вченого-конструктора авіадвигунів, доктора технічних наук, академіка АН України, Героя Соціалістичної Праці Олександра Георгійовича Івченка. Йому встановлено меморіальну дошку на корпусі університету, де він навчався, його портрет доповнює портретну галерею наших знаменитих випускників, а на честь 120-ї річниці з дня його народження 23 листопада 2023 року у нашому Політеху відбулися урочисті заходи та покладання квітів до меморіальної дошки пошани авіаконструктора вітчизняного і світового масштабу [20]. Меморіальну дошку авіаконструктору встановлено і на головному корпусі Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «ХАІ» як знак пам'яті і пошани до його неоціненного внеску у розвиток авіаційної галузі України. Тому **метою** даної статті визначимо з'ясування науково-теоретичного та практичного внеску вченого-конструктора О. Г. Івченка, який започаткував новітнє газотурбінне двигунобудування, у розвиток вітчизняної та світової авіації, адже розроблені ним авіадвигуни експлуатуються на понад шістьдесяти типах та модифікаціях літальних апаратів у майже ста країнах світу.

Аналіз наукових досліджень показує, що вивчення життєвого та творчого шляху українських авіаконструкторів становить коло наукових інтересів вітчизняних дослідників В. Захарченка, В. Дернової, В. Мойсеєва, О. Зленка, М. Ільченка, А. Крикуненка, Ю. Муравйова та ін. Частіше зустрічаються біографічні відомості та статистичні дані про розробки відомих конструкторів протягом життя. Однак українська школа авіа-, ракетобудування, двигунобудування відома у світі техніки далеко за межами України, нам є чим пишатися, про кого пам'ятати і нагадувати світові. До вагомих праць можна віднести книгу А. Лазаренка, яка висвітлює життя та діяльність відомих в Україні авіаторів: льотчиків асів Ф. Ф. Архипенка, генерального конструктора авіаційної і космічної техніки В. М. Челомея, що здобував освіту в Київському авіаційному інституті і стартував у Києві до вершин науки і техніки, доктора технічних наук, академіка А. О. Комарова, начальника Українського управління ЦА М. Г. Ковтюха [14]. В. Дернова досліджує внесок конструктора військових літаків Михайла Йосиповича Гуревича [4, с. 10], а також конструкторську діяльність Генерального конструктора ЗМКБ «Прогрес», доктора технічних наук, академіка АН України Володимира Олексійовича Лотарьова, під керівництвом якого був створений унікальний турбореактивний двоконтурний двигун Д-18Т, який піднімає у повітря транспортні літаки АН-124 «Руслан» та АН-225 «Мрія» [3]. Свою розвідку «Конструктор легендарних двигунів» В. Дернова присвячує 100-річчю з дня народження О. Г. Івченка, вшановуючи його пам'ять [4]. Відомі дослідження Захарченка В. Д. [5], Мойсеєва В. А. [15] про конструктора О. К. Антонова. Відмітною працею для нашого дослідження є книга Мойсеєва В. А. «Союз крилатих» [16] про творчу співпрацю двох генеральних конструкторів авіаційної техніки О. К. Антонова та О. Г. Івченка, про їхні трудові подвиги.

Олександр Івченко не лише присвятив своє життя конструюванню авіадвигунів, але й об'єднав навколо себе однодумців, ентузіастів-фахівців найвищого рівня, створивши українську школу авіадвигунобудування, яка забезпечила прогрес у розвитку авіаційної техніки в Україні і тодішньому Радянському Союзі [19]. Олексій Зленко присвятив йому

розвідку «Небесні автографи Олександра Івченка» [6], у якій повідомив про спільний з запорізьким конструктором В. О. Лотарьовим значний успіх – перетворення літакового двигуна на вертолітний. Разом вони розробили спеціальну муфту переходу – найважливіший елемент редуктора – і втілили комплекс у металі. Так з'явився перший двигун для вертольотів – АІ-26 ГР. Десятки інших українських двигунів також мають у своїй назві перші букви імені та прізвища Олександра Івченка.

Крикуненко А. надає короткі біографічні дані та інформацію про внесок О. Г. Івченка у створення вітчизняних авіаційних двигунів [13]. Віленський Ю. та Муравйов Ю. присвятили О. Івченку своє дослідження, в якому акцентували увагу на особистості авіаконструктора, його пошуках та роботі над створенням авіадвигунів [1]. Учень і послідовник О. Г. Івченка, доктор технічних наук, член-кореспондент НАН України Ф. М. Муравченко зазначив у промові на честь 100-річчя з дня народження видатного конструктора, що «Олександр Георгійович – жива частинка наших пошуків і досягнень, радощів і печалей». Він помітив щось символічне у тому, що сторіччя О. Г. Івченка співпадає зі сторіччям світової авіації, адже саме Олександр Георгійович, як і Олег Костянтинович Антонов, багато у чому сприяв тому, що Україна володіє сьогодні власним потенціалом авіадвигунобудування і створення літаків [8].

Академік Борис Патон писав про плідну співпрацю О. Івченка та О. Антонова, наголошуючи, що «Вихід на повітряні траси кожної спільно створеної крилатої машини знаменував нове серйозне досягнення науки і техніки. Вони сміливо йшли на застосування нових технологій, матеріалів і цим відкривали нові перспективи в авіабудуванні <...>. Усі свої конструкторські й технологічні рішення вони приймали з урахуванням реальних потреб народного господарства країни. Яскраве, повне творчих пошуків, подолання чималих труднощів і перепон життя двох видатних учених є прикладом відданого служіння Батьківщині» [16, с. 4].

До бібліографічного покажчика «Історія повітроплавання та авіації» [10] увійшли книжкові видання та статті з вітчизняних та інших періодичних видань, що опубліковані протягом 2002–2007 років, у яких висвітлено всі етапи розвитку повітроплавання та авіації, починаючи з XVI ст. і до нашого часу. В окремий розділ виділені публікації з історії повітроплавання та авіації України.

Відомо, що за першими літерами назв багатьох літаків та вертольотів можна легко визначити їхніх конструкторів. А ось імена творців двигунів для літаків, їхніх «сердеч» – найголовнішого агрегата крилатої чи гвинтокрилої машини – знають далеко не всі, це відомо лише вузькому колу фахівців цієї галузі. І це теж служить вагомим мотивом для дослідження внеску О. Г. Івченка у розвиток авіабудування в Україні. Виходячи з усього зазначеного, вважаємо за необхідне доповнити та підкреслити визначний внесок випускника Харківського Політеху О. Г. Івченка у становлення та розвиток авіаційної техніки України протягом трьох десятиліть. Його діяльність і сьогодні відіграє вагомий роль у військовій і цивільній авіації.

Основна частина. Філософствуючи над сенсом буття, ми ставимо запитання «Для чого людина приходить в цей світ?» і намагаємось дати на нього відповідь. У цьому контексті звернемося до філософії «сродної праці» відомого українського філософа Г. С. Сковороди. Для суспільства, у якому жив філософ, ідея «сродної праці» була новаторською і оригінальною. Він вважав, що щасливою може бути лише та людина, яка знаходить у собі джерела «сродності», які в ній закладає природа-бог від народження, відчуває потяг до конкретного виду діяльності і працює за покликанням [18]. Сковорода стверджував, що люди не народжуються з однаковими задатками. Одні відчувають потяг до землеробства,

інші – до богослов'я, треті – до будівельної справи, четверті – до військової справи, тому що природа наділяє кожную людину своїми особливими обдаруваннями. Кожна людина з народження вже має певні здібності, нахили, які і слід розвивати і реалізовувати в житті. В процесі самопізнання вона відкриває в собі «вище начало», що єдне її з Богом і робить богорівною завдяки усвідомленню свого покликання, виявляє й оцінює свої природні нахили і реалізує їх у своїй діяльності. Тоді вона досягає щастя [7].

Вчення про людину займає центральне місце у філософії і творчості Сковороди. Людську глибину він називає серцем, яке вважає основою, осередком духовного й тілесного буття людини. Філософія серця Г. Сковороди відображає основні риси національного світогляду, специфіку українського світосприйняття. Ментальність українського народу, український дух, українське світосприйняття та філософія серця як духовного символу народу – все це знайшло реалізацію у філософії Сковороди й відобразилось у творчості кращих українських філософів, письменників, поетів, які усвідомлювали, що їхнє серце було істинним місцем народження великих ідей. Тому з упевненістю можна сказати, що у бутті авіаконструктора Олександра Івченка яскраво втілилась сквородинівська ідея «сродної праці», яка спонукала його до невпинної праці за покликанням, адже він з самого дитинства мав потяг до створення всяких конструкцій «із залізак». Працьовитість як прикметна риса самого Г. Сковороди стала запорукою успіху й Олександра Івченка. Він працював не заради нагород і слави, а заради блага і процвітання свого народу. Все його життя – приклад служіння Батьківщині і народу.

Народився Олександр Івченко на Запоріжжі у місті Великий Токмак у робітничій сім'ї ливарника Георгія Юхимовича Івченка та Єлизавети Яківни Голки. Сімейне генеалогічне дерево сягало своїм корінням давнього козацького роду. У родині було одинадцять дітей, тому мати присвятила їм своє життя, будучи домогосподаркою. Ще в дитячому віці Олександр майстрував різні конструкції «із залізак», і це захоплення переросло в майбутньому у справу всього його життя. У 17 років він пішов працювати на місцевий завод підручним ливарника, потім майстром, наймолодшим начальником цеху, а у 27-річному віці вступив до Харківського механіко-машинобудівного інституту (НТУ «ХПІ»), де успішно навчався з 1930 по 1935 роки. Як пише у спогадах донька О. Г. Івченка Наталя Олександрівна, на заводі батько познайомився з мамою Парасковією Михайлівною, вони одружилися і мама стала батькові вірною помічницею, а він їй – надією та опорою. Вона першою вступила до «інженерної Сорбонни» в Харкові і стала інженером-ливарником [8]. Саме вона наполягла на тому, щоб чоловік вступив до інституту і отримав диплом інженера з двигунів внутрішнього згоряння. У них були спільні інтереси, взаєморозуміння і велике кохання, у якому народилося п'ять доньок.

Здобувши вищу освіту, він повернувся до Запоріжжя, де почав працювати інженером зі складання і випробування авіаційних двигунів на моторобудівному заводі ім. Баранова № 29 (нині об'єднання «Мотор Січ»). Згодом його перевели до відділу конструювання та вдосконалення авіаційних поршневих двигунів на посаду конструктора, а потім начальника конструкторської бригади. Вже перші кроки на цій ниві принесли успіх – разом з колегами О. Івченко модифікував двигун М-88, що значно підвищило моторесурс двигуна та дозволило впровадити його у серійне виробництво. Завдяки цим двигунам у серпні 1941 року було здійснено «авіаційний рейд з бомбардуванням гітлерівського Берліна». За роки Другої світової війни під керівництвом головного конструктора заводу О. Г. Івченка було виготовлено понад 27 тисяч авіадвигунів для військових літаків, серед яких більше 10 тисяч двигунів М-88 [17], які забезпечували військову авіацію.

У 1945 році в Запоріжжі було організовано дослідно-конструкторське бюро на чолі з О. Г. Івченком, яке забезпечило створення вітчизняних авіадвигунів для авіаційної

техніки на кілька повоєнних десятиліть. За період з 1945 по 1968 рр. було спроектовано та впроваджено в народне господарство новітню техніку найвищого гатунку, включаючи поршневі і газотурбінні авіаційні двигуни для літаків і вертольотів Мі-1, Ка-10, Ка-15 тощо [8]. За розробку двигунів АІ-26 для вертольотів у 1948 році О. Г. Івченко отримав Державну премію. Ним були створені двигуни нового типу АІ-20 для літаків сімейства Ан, і з 1948 року розпочалася тісна і плідна співпраця двох видатних конструкторів - Олександра Івченка та Олега Антонова, які разом піднімали авіабудування на нові висоти, орієнтуючись на реальні потреби народу, застосовуючи нові технології і матеріали, відкриваючи нові перспективи у цій важливій галузі, демонструючи приклад відданого служіння своєму народові. Цілу низку потужних турбогвинтових газотурбінних авіаційних двигунів для пасажирських, транспортних і десантних літаків Ан-10, Ан-12, Ан-24, Іл-18 було створено у цьому конструкторському тандемі. Відомо, що за участь у створенні літака Іл-18 з двигунами ОІ-20 О. Г. Івченко у складі авторського колективу отримав у 1960 р. Ленінську премію.

У травні 1945 року в Запоріжжі було створено дослідно-конструкторське бюро № 478, яке очолив і в якому працював головним конструктором до останніх днів свого життя О. Г. Івченко. Сьогодні воно називається Запорізьке машинобудівне конструкторське бюро «Прогрес» імені академіка О. Г. Івченка. За період з 1945 по 1968 роки колективом фахівців під його керівництвом було розроблено велику кількість поршневих і газотурбінних авіаційних двигунів високого технічного рівня. Ці двигуни встановлювалися на літаки різних типів і різних цілей - від господарських до бомбардувальника Ту-95, виготовляли двигуни також для гелікоптерів. Запорізькими двигунами оснащувалися транспортні літаки Ан-8, Ан-12, Ан-22 «Антей», пасажирські Ан-10, Ан-24, багатоцільовий літак Ан-14 «Бджілка» тощо. Крім того, колектив співробітників під керівництвом О. Г. Івченка створював двигуни для потреб народного господарства - для кораблів на підводних крилах «Буревісник» та на повітряній подушці «Сормович», для газотурбохода «Тайфун», для аеросаней, для бензопил. Завдяки О. Г. Івченку було сформовано нове покоління швидкісного річкового та морського флоту [17]. Слід додати, що окремим напрямом діяльності запорізьких моторобудівників стала започаткована О. Г. Івченком програма, спрямована на перенесення авіаційних технологій до наземних застосувань. Програма стартувала створенням та широко-масштабним випуском у 50-х роках бензопили «Дружба». Це було тогочасним дивом: люди з цікавістю спостерігали, як, чоловік, що ходив повз двори із незвичним інструментом, миттєво і без зайвих зусиль розпилює цілі купи дров. Так ще один витвір Олександра Георгійовича знайшов широке використання у народному господарстві і досі приносить людям велику користь у побуті. Модифікації двигунів стали використовувати й у перекачуванні нафти та газу, в гасінні пожеж.

Філософією всього буття Олександра Івченка була щоденна копітка праця, що приводила до значних результатів, надихала конструктора на нові звершення, додавала сили й насаги. Він не дозволяв собі зупинятися на досягнутому, тішитися успіхами, а працював як налагоджений механізм. Тож у 1962 році за науково-дослідні роботи зі створення авіаційних двигунів великого ресурсу О. Г. Івченку був присуджений вчений ступінь доктора технічних наук, в 1963 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, а в 1964 році його було обрано академіком Академії наук УРСР.

Шкода, що такі люди не знають спокою і відпочинку. Навіть у вихідні на риболовлі у заводському куточку відпочинку, так званій риболовецькій одиссеї, за свідченням дружини, О. Івченко думав про свої двигуни. Він брав близько до серця невдачі, дуже важко пережив катастрофу пасажирського лайнера Іл-18 (з двигунами АІ-20 запорізької розробки) під

Києвом, що трапилася 17 серпня 1960 року, за яку взяв відповідальність на себе. І хоча недоліків у конструкції двигуна не було виявлено, він важко захворів і вже не зміг відновитися і повноцінно працювати [8]. У 1968 році видатний «конструктор серця літаків» помер. А його справа продовжує жити, його пам'ятають і продовжують любити у рідному конструкторському колективі. Його пам'ятаємо і пишаємося ним ми, викладачі і студенти Харківської Політехніки. Резюмуючи вище викладене, можна сказати, що наш випускник О. Г. Івченко точно знав, для чого прийшов у цей світ. Він залишив помітний слід по собі і на землі, і в небі.

Висновки. Олександр Івченко справедливо вважається одним із фундаторів українського вертольотобудування, він стояв біля витоків новітнього газотурбінного двигунобудування в Україні. У дні проведення «МАКС - 2003» цю траєкторію позначили так: від «ОІ-4» до «ОІ 450». А легендарний двигун «ОІ-20», що поставив на крило кращі авіалайнери післявоєнного часу, і досі у строю.

О. Г. Івченко пройшов шлях від простого ливарника до генерального конструктора Запорізького машинобудівного конструкторського бюро «Прогрес». Його життя було сповнене творчих злетів, він мав неабиякий талант, любив свою справу – «сродну працю» і працював за покликанням, відзначався високими інтелектуальними та душевними якостями, горів у роботі й запалював своїм вогнем серця однодумців та учнів. Завдяки своєму таланту та організаторським здібностям умілого керівника йому вдалося створити цілу школу авіадвигунобудування, яка включає наукові, конструкторські, дослідницькі, виробничі напрями створення нових моделей авіадвигунів та налічує сотні конструкторів і робітників, які продовжують і розвивають його справу і творять історію вітчизняного авіадвигунобудування, а також створюють нові двигуни світового рівня. Новими літаками в часи незалежної України із запорізькими двигунами стали Ан-140, Ту-334, Бе-200, Ан-70 (з двигуном 5-го покоління). З ініціативи наступника О. Г. Івченка Федора Михайловича Муравченка уряд України в 1993 році своєю постановою присвоїв Конструкторському бюро «Прогрес» ім'я академіка О. Івченка, а з 1997 року двигуни, що створюються в цьому конструкторському бюро, знову стали отримувати фірмовий індекс «ОІ». Важливу роль у збереженні авіапотенціалу України грає об'єднання зусиль КБ «Прогрес-Івченко» і ВАТ «Мотор-Січ» у рамках створеної корпорації – Науково-виробниче об'єднання «О. Івченко». Він створив Запорізьке конструкторське бюро «Прогрес» і розробив стратегію його розвитку. Враховуючи заслуги авіаконструктора, Міжнародна асоціація «Союз авіадвигуністів» оголосила 2003 рік роком Олександра Івченка. У 2009 році біля КБ «Прогрес» йому було встановлено пам'ятник, а у 2013 році на його батьківщині у м. Токмаку на честь 110-ї річниці від дня народження було відкрито пам'ятник славному земляку, ім'я якого золотими літерами вписано у світову історію авіації.

Список використаної літератури

1. Віленський Ю., Муравйов Ю. Олександр Івченко: авіація і особистість: про пошуки і досягнення видатного авіаконструктора, творця авіадвигунів. Київ : Факт, 2003. 268 с.
2. Гуревич М.Й. Добра слава приходить до справжніх майстрів / *Крила України*, 2003. 6-11 січня (№ 2). С. 10.
3. Дернова В. Життя з «Прогресом» : Історія підкорення небес / *Крила України*. 2006. 20-25 листоп. (№ 47). С. 13.
4. Дернова В. Конструктор легендарних двигунів / *Крила України*, 2003. 17–22 листоп. (№ 47). С. 10.
5. Захарченко В.Д. Генеральний конструктор О.К. Антонов : за матер. наукових читань з циклу «Видатні конструктори України» / НТТУ КПІ, ДІПМ; відп. за вип. Л.О. Гріффіні. Київ, 2002. 88 с.

6. Зленко О. Небесні автографи Олександра Івченка / *Дзеркало тижня*, 2003, 22–28 листоп. (№ 45). С. 29.
7. Іваньо І.В. Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. Київ : Наукова думка, 1983. 270 с.
8. Івченко Н. Запорізька формула неба: про авіаконструктора О.Г. Івченка : нарис / *День*. 2003. 25 листоп. (№ 213).
9. Ільченко М.Ю. Школа авіадвигунобудування Олександра Івченка : за матер. наукових читань з циклу «Видатні конструктори України», 10.12.2013. НТУ «КПІ» ім. Ігоря Сікорського. URL: <https://kpi.ua/ivchenko> (дата звернення 6.01.2024).
10. Історія повітроплавання та авіації : бібліогр. покажч. літ. / укладач М.Ф. Семенова. 2-е вид., перероб. та доп. Київ : НАУ, 2008. 153 с.
11. Ковпак Л.В. Івченко Олександр Георгійович / *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій та ін. ; Ін-т історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2005. Т. 3. С. 409–672.*
12. Корнієнко О. До 100-річчя авіаційного конструктора Олександра Івченка / *Запорізька правда*, 2013. 23 листоп., № 134–135. С. 10.
13. Крикуненко А. Засновник ЗМКБ «Прогрес» : до 100-річчя з дня народження О.Г. Івченка / *Крила Батьківщини*, 2003. № 10. С. 27–29.
14. Лазаренко А. Світло у вікнах : Життя видатних людей. Київ : Літопис-XX, 2000. 253 с.
15. Мойсеев В.А. Його ім'я носять літаки. Київ : КВІЦ, 2005. 394 с.
16. Мойсеев В.А. Союз крилатих : документальна повість / вступ Б.Є. Патона. Київ : Політвидав України, 1989. 239 с.
17. Муравченко Ф.М. Івченко Олександр Георгійович / *Енциклопедія сучасної України / ред. кол. : І.М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. Т. 11. С. 180.*
18. Сковорода Г. Твори у 2 т. Поезії. Байки. Трактати. Діалоги. Вид. 2-е, випр. / Київ : Обереги, 2005. Т. 1. 2005. 528 с.
19. [ivchenko_oleksandr](https://www.google.com/search?q=uk.wikipedia.org/wiki/). URL: <https://www.google.com/search?q=uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 12.01.2024).
20. [v-hpi-vshanuvaly-pamyat-oleksandra-ivchenka](https://www.google.com/search?q=uk.wikipedia.org/wiki/). URL: <https://www.google.com/search?q=uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 4.01.2024).

TRACE ON EARTH AND IN THE SKY: THE PHILOSOPHY OF BEING THE AIRCRAFT DESIGNER OLEKSANDR IVCHENKO

Nadiia Severyn

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute",

Primary Scientific Institute of International Studies,

Department of Ukrainian Language

Kyrypchova str., 2, 61002, Kharkiv, Ukraine

The article is dedicated to finding out the scientific-theoretical and practical contribution of the Ukrainian aircraft designer O. Ivchenko in the development of domestic and world aviation. He was educated at the Kharkiv Polytechnic Institute and for thirty years created piston and gas turbine aviation engines for airplanes and helicopters, starting the latest gas turbine engine construction. Thanks to the close cooperation of Oleksandr Ivchenko and Oleg Antonov, a number of powerful turboprop gas turbine aircraft engines were created for passenger, transport and landing aircraft An-10, An-12, An-24, Il-18. O. Ivchenko became the general designer of the Zaporizhzhya machine-building design bureau "Progress". During the period from 1945 to 1968, a team of specialists under his leadership developed a large number of piston and gas turbine aircraft engines of a high technical level, as well as engines for helicopters. Aviation

technologies were used in land developments - in the creation of engines for hydrofoil ships "Burevisnyk" and hovercraft "Sormovych", for gas turboprop "Typhoon", for air sleds, chainsaw "Druzhba". O. Ivchenko created a school of aircraft engine construction, which includes scientific, design, research, and production directions for the creation of new models of aircraft engines. Hundreds of his designer followers continue and develop his work, create the history of domestic aircraft turbine manufacturing and create new world-class engines. O. Ivchenko's aircraft engines are used on more than sixty types and modifications of aircraft in almost a hundred countries of the world. In Oleksandr Ivchenko's being, the idea of "kinship work" of Skovoroda was vividly embodied, it motivated him to tirelessly work on his vocation. Diligence, as a distinctive feature of Skovoroda himself, became the key to Oleksandr Ivchenko's success.

Key words: the idea of "kinship work" of Skovoroda, aircraft designer, aircraft engines, engine construction, military and civil aviation, airplane, helicopter.

УДК 1:355

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.31>

КУЛЬТУРА ПАМ'ЯТІ У СМИСЛОВОМУ ПОЛІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Ірина Севрук, Юлія Соколовська, Наталія Чупрінова

*Національна академія Національної гвардії України,
гуманітарний факультет, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
майдан Захисників України 3, 61001, м. Харків, Україна*

Метою дослідження є аналіз феномену культури пам'яті у сучасних національних контекстах, визначення змісту та основних показників культури пам'яті, що дозволяє виявити проблемні зони у практиках реалізації культури пам'яті у національних силових структурах та запропонувати можливі шляхи формування культури пам'яті як базової складової національно-патріотичного виховання в Україні.

Методологічною основою дослідження слугують підходи, що є універсальними у методології сучасного наукового пізнання: конкретно-історичний, системний та міждисциплінарний, який є домінуючим у «memory studies». Методи, що було використано при проведенні дослідження: філософської рефлексії, аналізу, зокрема порівняльного, аналізу документів, синтезу, моніторингу та спостереження. Контекстом даного дослідження є практики силових структур щодо вшанування героїв, історичних дат та постатей за умов ведення бойових дій на теренах України.

Своєрідність отриманих результатів: 1. Проведено специфікацію поняття «культура пам'яті» через порівняльний аналіз із поняттями «культурна пам'ять» та «історична пам'ять», визначено зміст поняття «культура пам'яті» у її сучасному цивілізованому розумінні. 2. Обґрунтовано, що культура пам'яті, вбираючи як необхідні складові історичну та культурну пам'ять, до їхньої простої сукупності не зводиться. Культура пам'яті проявляється як якість ставлення до минулого, до історичної та культурної пам'яті; розгортається як на раціональному, так і емоційному рівнях; охоплює різноманітні суспільні практики і не зводиться тільки до «традицій вшанування героїв та історичних дат». 3. Доведено, що проблеми культури пам'яті у національних контекстах є традиційно актуальними. Недопущення/долання «пам'ятєвих війн» є необхідною умовою консолідації українського соціуму, що за умов викликів національної безпеки (російської агресії) постає як стратегічне/життєве значуще. 4. Визначено основні виміри культури пам'яті: основа гідності нації, суспільства, людини; елемент державної культурної політики; складова світогляду, підґрунтя самоідентифікації та самовизначення суспільства/людини; певний механізм та алгоритм збереження національної культури та національної ідентичності; дієвий механізм мотивації на військову службу, інструмент успішного рекрутингу. 5. Запропоновано шляхи оптимізації роботи по формуванню культури пам'яті з урахуванням усіх її зазначених вимірів, як складової військово-патріотичного та національно-патріотичного виховання у силових структурах України.

Ключові слова: культура пам'яті, національно-патріотичне виховання, культурна пам'ять, історична пам'ять, пам'ятєві війни, військово-патріотичне виховання, силові структури України.

Постановка проблеми. Культуру пам'яті, як актуальну проблему та нагальне завдання сьогодення, почали усвідомлювати представники і академічної спільноти [1], і національного медіа-простору [2]. Міжнародні організації надають напрацювання транскордонного досвіду культури пам'яті. Зокрема, Фонд Конрада Аденауера (ФКА) в Україні піднімає проблему необхідності сприяння «діалогу з питань історії між різними групами населення з метою налагодження єдиної національної культури пам'яті українців» [3].

Водночас, різноманітні національні практики, пов'язані із «традиціями вшанування героїв та історичних дат», демонструють і значні регіональні розбіжності [3], і, в цілому, саме недостатній рівень сформованості культури пам'яті як цілісної системи в Україні.

Культура пам'яті, зокрема, здатність гідно вшанувати не тільки у ритуалах, а й і у різноманітних соціальних практиках патріотів України, в першу чергу, її захисників – військових та цивільних, минулих часів та сьогодення, – постає як показник цивілізованості українського суспільства. Це вкрай необхідно і суспільству в цілому, як суспільству, що знаходиться у стані війни, і кожному з тих, хто втратив бойових побратимів, рідних та близьких, хто ризикує власним життям, власним здоров'ям заради Майбутнього України.

Аналіз досліджень та публікацій. Тема пам'яті – культурної, історичної, соціальної, національної, колективної, індивідуальної – на сьогодні є однією з найбільш обговорюваних у сучасному теоретичному дискурсі. На сьогодні вже сформовано усталений термін «memory studies», з 2008 року виходить однойменний науковий журнал, наявні й спеціальні дослідницькі центри метою яких є дослідження пам'яті (приміром, центр пам'яті на базі університету Ворвік (Великобританія). Водночас, що стосується культури пам'яті, то маємо зазначити, що на сьогодні лише починають вимальовуватися обриси її теоретичних досліджень (А. Маргаріт, Р. Бернштейн та інші.).

У національному та західному інформаційному просторі широко представлені дослідження історичної та культурної пам'яті. При цьому, наскільки історична пам'ять, починаючи із класичних досліджень XIX ст. (О Конт, Г. Гегель, Ч. Дарвін, Г. Спенсер, В. Дільтей та інші), традиційно привертає увагу фахівців (істориків, філософів, соціологів, політологів тощо), настільки тема культурної пам'яті, постає як достатньо нова. Лише з 90-х років XX ст. після виходу в світ роботи Я. Ассмана «Культурна пам'ять» (1992) розпочалися дослідження західними фахівцями сутності й специфіки культурної пам'яті, механізмів її реалізації (Я. Ассман та А. Ассман, А. Хюссен, П. Нора, Р. Тердіман, С. Стюарт, М. Гірш та інші), чітко визначились і два напрямки у дослідженні культурної пам'яті: історіографічний та культурологічний.

Вітчизняна теоретична думка традиційно з особливою увагою ставиться до історичної пам'яті, вважаючи її дієвим механізмом формування національної свідомості та самосвідомості, самоідентифікації людини та суспільства, про що свідчать чисельні публікації, зокрема, сучасні (Ю. Вільчинський, Т. Горбань, Г. Горак, О. Гнатюк, С. Грабовський, Л. Нагорна, В. Кремень, К. Колесников, В. Ткаченко та інші).

XXI століття позначилось увагою вітчизняних фахівців до феномену культури історичної пам'яті. У 2013 році Інститут політичних і етнонаціональних досліджень І. Ф. Кураса НАН України випустив колективну монографію «Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід», присвячену розглядові ключових теоретичних та практичних проблем формування культури історичної пам'яті в сучасній Україні.

Але, культура пам'яті як така, як специфічний феномен та теоретичний конструкт ретельного науково-теоретичного розгляду ще не набула. Це поняття є вживаним у національному медійному просторі, але інтерпретації цього поняття обмежуються рамками культурної та історичної пам'яті, що суттєво відрізняється від того розуміння культури пам'яті, яке ми знаходимо сьогодні у західній культурній традиції.

Тому **метою дослідження** є визначення змісту та основних складових/показників культури пам'яті, аналіз феномену культури пам'яті у сучасних українських контекстах, виявлення проблемних зон у практиках реалізації культури пам'яті у силових структурах України, визначення можливих шляхів формування культури пам'яті як засадової національно-патріотичного виховання.

Методологічною основою даного дослідження є системний, конкретно-історичний та міждисциплінарний підходи, які є універсальними в методології сучасного наукового пізнання. Міждисциплінарний підхід взагалі є на сьогодні домінантним у «memory studies». При проведенні дослідження автори використовували методи філософської рефлексії, аналізу, зокрема порівняльного, та аналізу документів, синтезу, моніторингу та спостереження. Контекстом даного дослідження є практики силових структур щодо вшанування героїв, історичних дат та постатей за умов ведення бойових дій на теренах України.

Важливе методологічне значення мали ідеї, дотичні проблематиці даного дослідження, сформульовані у фундаментальних працях С. Гантінгтона «Солдат та держава» (1957) та Г. Йонаса «Етика відповідальності» (1979).

Матеріалами дослідження слугують: «Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України», (2022); «Стратегія національно-патріотичного виховання на 2020–2025 рр.»; «Положення про організацію роботи з особовим складом у Національній гвардії України» (від 05.11.2021 № 515); інформаційні ресурси Фонду Конрада Аденауера в Україні.

Виклад матеріалу. Фонд Конрада Аденауера чітко фіксує наявні розбіжності в оцінці громадянами України минулого, зазначаючи що «серйозні історичні та географічні розбіжності обумовили різне сприйняття власного минулого жителями різних регіонів України» [3]. «Проблема відсутності в Україні єдиного ціннісного, понятійного, символічного простору» усвідомлюється вітчизняними фахівцями як один з найбільших ризиків, «найгостріших з-поміж тих, які підтримують стан постійної ідентифікаційної кризи», ігнорування якої «може призвести до ескалації пам'яттєвих війн та поглиблення розколотості символічного простору» [1]. Налагодження єдиної національної культури пам'яті, недопущення «пам'яттєвих війн» визнається як передумова консолідації українського суспільства, забезпечення його безпеки та стабільного розвитку [1; 4].

Культура пам'яті – поняття достатньо нове в національній інтелектуальній традиції. Таке поняття відсутнє у національному філософському дискурсі, не фігурує у «Філософському енциклопедичному словнику» [5]. Представники гуманітарних наук та медіа-простору частіше використовують поняття «культурна пам'ять», «історична пам'ять», «культура історичної пам'яті». Навіть, коли автори анонсують дослідження «культури пам'яті», змістовно йдеться про історичну пам'ять та культуру історичної пам'яті.

Тому вважаємо за необхідне розмежувати поняття «історична пам'ять», «культурна пам'ять» та «культура пам'яті», провести певні термінологічні та змістовні уточнення.

«Історична пам'ять» – теоретичний конструкт, що зазвичай розуміють як сукупність знань, образів, переконань, уявлень про минуле, які відтворюють культурно-історичний досвід певної спільноти. В такий спосіб історична пам'ять стає основою самоідентифікації і даної спільноти в цілому, і окремих її представників. Історична пам'ять як успадкування «минулого досвіду, що опредметнюється у відповідних культурних формах», таких як традиції, пам'ятки, мемуари, свідчення очевидців історичних подій тощо [6] постає як символічний простір, інтерпретації якого можуть бути відмінними. Історична пам'ять «вибудовується у зіткненні політичних та корпоративних інтересів, ідеологічних настанов» [1]. Можливі міфологізації минулого, містифікації, деформації (через суб'єктивізм особистісного сприйняття або свідомі маніпуляції зацікавлених соціальних груп). Тому однією з домінантних проблем історичної пам'яті стає співвідношення істинності, достовірності, правдоподібності.

Культурна пам'ять – це те, що дозволяє ідентифікувати людину як представника тієї чи іншої культури через особливості здійснення нею різноманітних життєвих

практик, особливості мови, поведження, додержання певних традицій тощо. Фундатор дослідження культурної пам'яті Я. Ассман визначає її як «традицію всередині нас», це «тексти, образи і обряди, які загартовувалися протягом поколінь, протягом століть, навіть у деяких випадках тисячоліть повторення, і які формують наше усвідомлення часу та історії, наш погляд на себе і на світ» [7, с. 70]. Важливими є зауваження дослідників проблеми щодо кореляцій між індивідуальною, колективною (комунікативною) та культурною пам'яттю. Хоча індивідуальна пам'ять наповнена автобіографічними спогадами, вона так само як колективна, формується через взаємодії із іншими, отже вона є соціально обумовленою. Водночас, як зазначає А. Ассман, «наші спогади є не лише соціально, але й культурно «вмонтованими» [7, с. 69]. Визначальними у формуванні особистості, процесах самоусвідомлення та самоідентифікації стають культурні контексти, їх зміст: простір та час (їхні формати), мова, традиції, спосіб здійснення різноманітних соціальних практик тощо. Тексти, образи, речі, символи та обряди формують культурну пам'ять і є основою нашої культурної ідентичності. Носіями цих культурних традицій є «зовнішні носії інформації та культурні практики» [7, с. 19], які зберігають мову, образи, голоси і звуки. Отже, доміантним, на думку авторів дослідження, стає коло проблем, пов'язаних із механізми збереження культурної пам'яті, механізмами перетворення колективної (комунікативної) пам'яті на справді культурну пам'ять.

Очевидно, що відмінності історичної та культурної пам'яті полягають у змістовній площині. Якщо історична пам'ять зосереджується на фіксуванні та збереженні історичних подій, фактів, постатей, вона історіографічна, то культурна пам'ять зберігає мову, образи, символи, голоси й звуки, традиції й обряди.

Культура пам'яті в її сучасному розумінні та практиках, які презентує західна традиція, не зводиться до простої сукупності культурної та історичної пам'яті. Вбираючи як необхідні складові історичну та культурну пам'ять, культура пам'яті проявляється як якість ставлення до минулого, до історичної та культурної пам'яті. Вона розгортається як на раціональному, так і емоціональному рівнях, охоплює не тільки «традиції вшанування героїв та історичних дат», а й, в цілому, різноманітні суспільні практики.

Культура пам'яті – це не просто знання історії свого народу, не тільки «традиції пам'яті, ставлення до загиблих та їх ушанування, пов'язані з історією, осмисленням цієї історії, колективними травмами, національною ідентичністю та повагою до самих себе» [2]. Культура пам'яті – це певне ставлення до минулого та сьогодення, сформоване у суспільстві та наявне у людини, повага до минулого та сьогодення, мужність визнати і прийняти не тільки те, чим можна пишатись, а й те, що викликає біль та сором. Це такого ґатунку повага/самоповага, яка не викреслює нічого з власного історико-культурного та персонального досвіду. Саме такого ґатунку повага стає основою дійсної гідності нації, суспільства, людини.

«Культура пам'яті – це цивілізаційний вимір, частина культурної політики», – міркуючи над відмінностями національної та американської культури пам'яті, зазначає українська журналістка, телеведуча та суспільна діячка Мирослава Борчук [2].

Дійсно, культура пам'яті – це цивілізаційний вимір. Більш того, – як на сьогодні, – то й один з головних показників цивілізованості і людини, і суспільства. Але, що стосується державної культурної політики, частиною якої є/має бути культура пам'яті, то вимушені визнати, що далеко не кожна держава, розробляючи та реалізуючи культурну політику, опікуючись історичною та культурною пам'яттю, дійсно реалізує культуру пам'яті у її сучасному, цивілізованому розумінні.

Культура пам'яті у сучасній демократичній державі полягає у визнанні фактів. Та чи інша подія – культурна, історична – була. Це факт.

Оцінка цих фактів – це вже інтерпретації, які можуть бути відмінними, обумовленими специфічною оптикою політичної/ідеологічної/національної позиції істориків, філософів, суспільних діячів. Тут простір для ідеологічних маніпуляцій, політичних дебатів та інформаційних війн сучасності. Те, що історична пам'ять є джерелом конфліктності сьогодні вже ніким не оспорується. «Коли проблеми «свій/чужий» виводяться на політичний подіум, пошук істини автоматично підмінюється пошуком «правди», а таких «правд» зазвичай буває кілька» [4, с. 11].

Ознакою мисленевої/інтелектуальної/загальної культури, в цілому цивілізованості, є здатність визнавати факти, спиратися на факти, оперувати фактами. Необхідно навчитися. Минуле прийняти як факт, як досвід, з якого варто винести уроки. Саме цією здатністю й вимірюється культура пам'яті в її сучасному цивілізованому форматі.

Якщо культуру розуміти як прояв передусім духовно-творчого життя особи й спільноти (О. Шпенглер), то культуру пам'яті на індивідуальному та колективному (суспільному) рівнях можемо визначити як базовий елемент світогляду, як механізм самоідентифікації та самовизначення суспільства/людини, що уявляє собою складний комплекс знань, уявлень про власне історичну та культурну спадщину, що обумовлює різноманітні життєві практики.

Національна культура, яка на думку вітчизняних філософів, постає як єдиний ціннісний етико-естетичний ґрунт духовного життя спільноти та є «показником зрілості нації і чинником, що гарантує її життєздатність» [5, с. 314], в якості невід'ємної складової містить і культуру пам'яті.

В такому разі, культура пам'яті, – це певний і механізм, і алгоритм збереження національної культури та національної ідентичності.

Класик дослідження військового професіоналізму С. Ганінгтон наголошував на винятковості професії військового. Серед відмінних ознак військової професії С. Ганінгтон, зокрема, називав неможливість оцінити у грошовому еквіваленті професійний внесок військового [8]. І в такому разі, повага до військових, визнання, шана, що віддає/має віддавати суспільство військовим, усвідомлюючи усі ризики та небезпеки, з якими пов'язана ця професія, стають вагомою нематеріальною винагородою, що є важливою для військовиків.

Культура пам'яті в такому разі слугує дієвим механізмом мотивації на військову службу, інструментом успішного рекрутингу. Більш того, для тих, хто вже несе військову службу, культура пам'яті, унеможливаючи знецінення внеску кожного у захист Батьківщини, надаючи певні гарантії «не бути забутим», формує позитивний морально-психологічний фон, сприяє якнайкращому виконанню службово-бойових завдань.

Усі визначені формати розгляду культури пам'яті унаочнюють безпосередній її зв'язок із національно-патріотичним та військово-патріотичним вихованням.

Концепція національно-патріотичного виховання (2022 р.), що визнає військово-патріотичне виховання як домінуючу його складову, особливо з урахуванням умов воєнного стану, пропонує різноманітні заходи по вшануванню героїв, історичних постатей та подій. І військові структури та заклади військової освіти докладають зусиль для реалізації цієї Концепції.

Водночас, практики досить часто демонструють значну їхню невідповідність сучасній філософії культури пам'яті. І це утворює значні ризики як для сучасності, так і для майбуття. Причому з урахуванням чисельних вимірів культури пам'яті.

Висновки та пропозиції. Таким чином, культура пам'яті в її сучасному цивілізованому розумінні має розглядатися у єдності принаймні таких її головних вимірів:

- основа гідності нації, суспільства, людини;
- елемент державної культурної політики;
- складова світогляду, підґрунтя самоідентифікації та самовизначення суспільства/людини;

– певний механізм та алгоритм збереження національної культури та національної ідентичності;

– дієвий механізм мотивації на військову службу, інструмент успішного рекрутингу.

Перспективи подальшого дослідження означеної проблематики вбачаємо у конкретизації основних складових кожного з позначених вимірів у їх практичному значенні для формування культури пам'яті у її сучасному цивілізованому форматі на теренах України.

Враховуючи результати проведеного дослідження вважаємо за доречне внести певні пропозиції, які спрямовані на практичну реалізацію завдань формування культури пам'яті у військово-професійному середовищі, зокрема, курсантському.

По-перше, культура пам'яті у сучасній Україні, незважаючи на всі декларації та заходи щодо декомунізації, й на сьогодні здебільшого реалізується у форматі монометалізму та колективізму. Персональний вимір не приймається до уваги, він відсутній. Водночас, пам'ять потребує занурення у внутрішній світ, спогади. Необхідним є персональний час та особливим чином організований простір, що дозволяє людині приватно пригадати й вшанувати пам'ять загиблих.

Отже, доречним буде у військових частинах та закладах військової освіти врахування та включення екзистенційного виміру у практики вшанування загиблих у війні, забезпечення можливості задоволення потреби людини (військовика, курсанта) персонально прожити/пережити власні спогади, втрати побратимів, близьких та рідних.

По-друге, якщо прийняти до уваги специфіку військово-професійної культури у її сучасному національному форматі, то необхідно визнати наявність ризиків перетворення заходів по формуванню культури пам'яті у ретельно відпрацьовані, але суто формальні ритуали пам'яті. Тому, особливу увагу слід звертати на змістовність культури пам'яті у її цивілізованому форматі. Це означає, що на всіх рівнях військової організації – від інституціонального до персонального, – через освітні програми й заходи необхідно сприяти формуванню здатності приймати минуле й сьогодення як об'єктивну реальність.

По-третє, – в контексті формування культури пам'яті спрямовувати зусилля на формування етики відповідальності як, відповідальності, з одного боку, – перед прийдешніми поколіннями за той світ, який сьогодні ми для них створюємо через власні вчинки/моральний вибір, а з іншого, – перед політнями минулого, за ті досягнення, ту спадщину, які ми змогли зберегти, та відчуття сорому перед тими та іншими поколіннями, якщо ми цього зробити не змогли.

Українські реалії з чисельними викликами національної безпеки й незалежності унаочнюють значущість здатності визнавати факти Минулого та Сучасності як об'єктивну реальність у всій повноті їхніх проявів, приймати уроки Минулого та Сучасності заради Майбутнього, значущість культури пам'яті.

Список використаної літератури

1. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. / Шаповал Ю., Нагорна Л., Бойко О. Київ: ІПЕНД, 2013. 600с. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rcit=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewiyqLPoo8GDaxWxh_0HHTFjDXIQFnoECBQQAQ&url=https%3A%2F%2Fipend.gov.ua%2Fwp-content%2Fuploads%2F2018%2F07%2Fculture_of_historical_memory_163.pdf&usg=AOvVaw0nacsPkgu44FW7ei4U9Gxq&opi=89978449
2. Бойчук М. Що таке культура пам'яті. Український тиждень. № 32 (716). 11 серпня 2021. URL: <https://tyzhden.ua/shcho-take-kultura-pam-iaty/>
3. Konrad Adenauer Stiftung/ Офіс фонду в Україні. Культура пам'яті. URL: <https://www.kas.de/uk/web/ukraine/erinnerungskultur>

4. Нагорна Л.П. Исторична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. К.: ПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012. 328 с.
5. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Інститут філософії ім. Г. Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742с.
6. Горак Г. Пам'ять історична. Исторична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. для студ. вузів. К.: Вища школа, 2002. С. 281.
7. Аляйда Ассман. Форми та трансформації культурної пам'яті /; пер. з нім. К. Дмитренко, Л.Доронічева, О.Юдін. К.: Ніка-Центр, 2012. 440 с.
8. Huntington S. The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1957. 560 p.

THE CULTURE OF MEMORY IN THE SEMANTIC FIELD OF NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION

Irina Sevruk, Yulia Sokolovska, Natalia Chuprynova

National Academy of the National Guard of Ukraine,

Faculty of Humanities, Department of Social Sciences and Humanities

Zakhysnykiv Ukrainy sq., 3, 61001, Kharkiv, Ukraine

The research purpose is to analyse the phenomenon of culture of memory in contemporary national contexts and to determine the content and main indicators of culture of memory. This will allow identifying blind spots in the practices used to implement the culture of memory in national law enforcement structures and providing new ways to establish the culture of memory as a basic component of national-patriotic education in Ukraine.

The methodological basis of the study rests upon approaches that are referred to as universal in the methodology of contemporary scientific knowledge, i.e. specific historical, systemic, and interdisciplinary approach which is dominant in "memory studies." The methods used in the study are philosophical reflection, analysis, including comparative analysis, document analysis, synthesis, monitoring, and observation. The context of the research is the practices implemented by law enforcement agencies in terms of honouring heroes, important dates and remarkable characters and in the context of hostilities on the territory of Ukraine.

Originality of the research results: 1. The concept of "culture of memory" was specified through a comparative analysis in relation to the concepts of "cultural memory" and "historical memory"; the content of the concept of "culture of memory" was determined in its modern civilized sense. 2. It is proved that the culture of memory, while incorporating historical and cultural memory as necessary components, is not reduced to their simple aggregate. The culture of memory is manifested as a qualitative indicator of attitude to the past, to historical and cultural memory. It unfolds on both rational and emotional levels and encompasses various social practices. The culture of memory is not limited to only "traditions of honouring heroes and historical dates". 3. It is proved that the problems of memory culture in national contexts are traditionally relevant. Preventing/overcoming "memory wars" is a prerequisite for the consolidation of Ukrainian society, which, in the context of challenges to national security imposed by Russian military aggression, is of strategic/vital importance. 4. The main dimensions of the culture of memory were identified: the basis of the dignity of the nation, society, and the individual; an element of state cultural policy; a component of the mind-sets, the basis of self-identification and self-determination of society/individuals; a certain mechanism and algorithm for preserving national culture and national identity; an effective mechanism for motivating people to serve in the military, and a tool for successful recruitment. 5. New ways to optimize the work on establishing a culture of memory (with all its dimensions) as a component of military-patriotic and national-patriotic education in the power structures of Ukraine were proposed.

Key words: culture of memory, national-patriotic education, cultural memory, historical memory, memory wars, military-patriotic education, law enforcement agencies in Ukraine.

УДК 821.26.328.14

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.32>

РЕСЕНТИМЕНТ VS. ОБРАЗА

Марія Сінельнікова

*Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра філософії
вул. С. Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-6085-6087>*

В статті досліджується взаємозв'язок образи та ресентименту, які часто використовуються як взаємозамінні поняття, особливо в англомовній літературі. Зауважується, що хоча ресентимент і образа подібні між собою, однак вони не тотожні. Констатується, що не всяка образа стає підґрунтям для формування почуття ресентименту. Його зародженню сприяє передусім образа, підживлена усвідомленням соціальної нерівності та несправедливості, особливо коли людина втрачає статус і владу, через що вважає своє життєве положення пригнобленим та принизливим. Ображена людина часто відчуває глибоку незахищеність і слабкість, як постійну умову власного існування. Не маючи змоги його покращити, особистість починає відчувати безпорадність, яка часто супроводжується гнівом щодо більш «щасливих та успішних», а також озлобленістю та мстивістю. Уся ця суміш з часом може трансформуватися в стійке почуття ресентименту.

В свою чергу ресентимент перевертає звичні моральні цінності та стає основою моралі, яка веде боротьбу за відновлення рівності заради захисту людської гідності. Тоді як образа виступає простим моральним почуттям, яке регулює справедливу відплату. Тому якщо образа виникає внаслідок соціальної та міжособистісної взаємодії, то ресентимент має більш вагоміші і значно абстрактніші причини свого формування, хоча може також включати моменти соціальної взаємодії. Підґрунтям образи зазвичай є погане ставлення до людини в її повсякденному житті, в той час як ресентимент – це більш ширше невдоволення, яке може стосуватися жорстокості світу загалом. Через це ресентимент зазвичай має більш фатальні та згубні наслідки для людини, ніж проста образа. У ресентименті минулі травми і страждання переслідують людину, минуле, по-суті, витісняє і заступає собою майбутнє. В цьому сенсі ресентимент далекий від миттєвого спалаху образи, адже позначає більш сильніше та триваліше почуття, яке поступово стає невід'ємною частиною людської особистості. Тому почуття ресентименту є більш тривалим, болісним, інтенсивним і має сильніший вплив на людське життя. На відміну від образи, яка лише руйнує самоповагу людини, ресентимент знищує її самооцінку.

Ключові слова: ресентимент, образа, Ф. Ніцше, справедливість, почуття неповноцінності.

Ресентимент – одне з фундаментальних понять, до якого звертається Ніцше у своїй «Генеалогії моралі» [1]. Даний термін немає однозначного трактування, тому найчастіше його пов'язують саме з образою і навіть плутають із нею. Це не дивно, адже якщо взяти до уваги англомовні варіанти цих слів, то вони і справді дуже схожі: «ressentiment» – ресентимент і «resentment» – образа. Обидва терміни походять від застарілого французького слова *re-sentire*, яке означає «повторне переживання сильного почуття» (*sentire*) через минулі травми та неспроможність їх забути. Це спричиняє певну філософську плутанину, особливо в англомовній літературі, яка призводить до того, що ресентимент і образа часто виступають як взаємозамінні, а подекуди навіть тотожні поняття.

Наприклад, Оксфордський словник пропонує наступне визначення ресентименту: це образа (щодо / супроти когось), почуття гніву або нещастя з приводу чогось, що, на вашу

думку, є несправедливим [2]. Кембріджський словник подає схоже трактування: ресентимент – це відчувати образу на когось [3], бо ви змушені, прийняти те, що вам не подобається. З цими визначеннями погоджуються багато сучасних філософів, зокрема Х. Кескін вважає, що «ресентимент – це французьке слово, яке приблизно перекладається як образа» [4, с. 785]. Подібну думку висловлюють Бернард Мелтзер та Гіл Мусолф, стверджуючи, що «ресентимент – це слово, яке деякі філософи використовують, щоб описати певний присмак образи» [5, с. 242]. Щоб уникнути подальшої філософської плутанини стосовно цих понять, *метою даної статті* є виділення спільних та відмінних рис між образою та почуттям ресентименту.

Вклад основного матеріалу. На зламі XIX та XX ст. Фрідріх Ніцше сформулював концепцію ресентименту, яку в подальшому продовжить розвивати Макс Шелер [6]. Якщо Ніцше пов'язував почуття ресентименту з піднесенням християнської моралі, то Шелер вважав його наслідком формування буржуазного етосу в Західній Європі [див. 5, с. 240]. Однак цих двох мислителів об'єднує те, що ключовими елементами у становленні почуття ресентименту вони вважали заздрість, мстивість та, звісно ж, образу. Тому аналізуючи вказані аспекти, можна краще зрозуміти сутність даного почуття. В цьому дослідженні ми зосередимося саме на образі, як ключовому елементі, який лежить в основі формування ресентименту.

Повертаючись до Ніцше, варто відзначити, що він вважав ресентимент певним психологічним станом самоотруєння, який викликаний передусім невдоволенням наявністю соціальної нерівності [1, с. 113]. До виникнення образи призводять ті ж самі чинники та фактори, а саме: невизнання, зневага та постійна недооцінка людини. Таким чином, основою образи, як і ресентименту, стає розбіжність між матеріальним або статусним досягненням і особистою цінністю людини [7, с. 90]. Подібна невідповідність між власною, не вельми привабливою ситуацією та становищем інших, привілейованих осіб живить почуття неповноцінності, що тільки посилює образу та провокує формування ресентименту.

Опинившись в такій ситуації, особистість починає вважати своє становище пригнобленим та безнадійним, оскільки не бачить жодних перспектив для його подальшого покращення. Крім цього, ображена людина сліпо вірить, що «обрані» отримують все незаслужено чи випадково, що лише додає їй марних та безглузких страждань, які ще більше її обурюють та пригнічують. Це свідчить, що ресентимент і образа мають спільний ґрунт свого формування, а саме – почуття невдоволення слабких через своє пригноблене та стражденне положення в суспільстві. За всім цим стоїть людська неспроможність діяти, її пасивність та безсилля. Тому ресентимент, як і образа – це доля ображених та знедолених, адже він найбільш «помітний серед пасивних, принижених і слабких у суспільстві» [8, с. 108].

Звідси випливає, що основою ресентименту виступає не будь-яка образа, а лише та, яка поєднується з людською неспроможністю та безсиллям, тобто «безпорадна образа», як її називає Воррен Тенхаутен [9, с. 55]. Подібний тип образи можна розцінити як людську потребу у визнанні та рівності, що і споріднює її з ресентиментом, оскільки вони обоє виникають у «ситуаціях, коли одна особа ... поранена діями іншої» [10, с. 188]. Таким чином, образа – це загальноживаний термін, який описує негативні емоції до людини, яка зробила вам щось погане [5, с. 242].

Не в змозі дати гідну відсіч, особистість змушена придушувати свою образу, що «отруює» її розум та призводить до формування почуття ресентименту. Тому обидва ці почуття вважаються реактивними, оскільки намагаються уникати прямої конфронтації

[11, с. 291]. Однак тут спостерігається одна з відмінностей між образою та ресентиментом. Образа є більш реактивною, ніж ресентимент, який може активізувати свій прихований потенціал за допомогою інших негативних почуттів, таких як реалізована помста, агресивний гнів чи втілена лють.

Також образою та ресентимент можна вважати компенсаційними емоціями, які допомагають людині вистояти та впоратися зі своїм розчаруванням [12, с. 412]. Вони обоє виступають як своєрідний механізм психологічної самооборони, певна адаптивна реакція, яка спрямована на відновлення втраченого статусу шляхом його активного захисту. Однак з часом ображена людина гіперболізує небезпеку, сприймаючи дії інших як постійні нападки та загрозу для себе. Це дозволяє їй трактувати себе як ображену «жертву», а інших – як «ворогів», які прагнуть зачепити її гідність. Ресентимент та образа допомагають «жертві» почуватися краще за її кривдника, що дає змогу відновити уражену гідність.

Але це лише ілюзія та самообман, оскільки образа та ресентимент насправді нікого не здатні зцілити чи врятувати. Радше навпаки, вони позбавляють людину перспектив на майбутнє, оскільки змушують постійно озиратися назад, відчуваючи ностальгію за втраченим минулим. Через це людина ніби застрягає в одній точці, де накопичуються усі її образи, безпорадність, гнів та ресентимент. Забуття дозволило б ресентиментній особистості звільнитися від образу «жертви», але це її не влаштовує. Тому вона усіма силами чіпляється за свої страждання та минулі «рани», перетворюючи їх на монстрів, що постійно її переслідують.

Це лише доводить, що ресентиментна особистість не намагається, щоб її вимоги та бажання були виконані, вона не хоче зцілення, бо для неї заповідяне їй зло є лише приводом для критики [6, с. 29]. Тому «люди, які відчувають себе соціально незахищеними, більш схильні звинувачувати інших» [13, с. 44]. Подібні звинувачення та заклики до відповідальності стають ключовими елементами ресентименту [10, с. 74]. Через що ресентимент, як і образа, часто пов'язуються з прагненням здійснити покарання, яке вони називають «відновленням справедливості».

Таким чином, корені ресентименту варто шукати в образі, яка виникає через усвідомлення існування несправедливості. Не даремно Адам Сміт визначав ресентимент як соціальну пристрасть, механізм відплати чи правосуддя для невинної жертви, яка зазнала несправедливості [14, с. 92]. Подібні думки висловлював і Серен К'єркегор, який рахував ресентимент соціальним явищем, що виникає, коли люди вважають себе рівними і таким чином посередність стає критерієм вимірювання їх індивідуальних досягнень [15, с. 23]. Тут стає помітною ще одна суттєва відмінність між ресентиментом та образою: образа не є соціальним почуттям, це радше «законна пристрасть, яку потрібно приборкати моральними принципами, які регулюють відплату» [16, с. 251].

Іншими словами, образа є центральним моральним почуттям, рушійною емоційною силою прагнення до справедливості [14, с. 69]. Саме в цьому моменті можна відзначити ще одну вагому різницю між образою та ресентиментом: якщо ображена людина намагається відновити справедливість, бажаючи, щоб кривдник усвідомив і визнав свою провину, то людина ресентименту прагне знищити свого «ворога» і це знищення розцінюється нею як «справедлива відплата». Про це говорив ще Ніцше вустами Заратустри: «я розриваю вашу павутину, щоб ваш гнів виманив вас із лігва брехні, і щоб ваша помста впливляла з-за вашого слова «справедливість» [17, с. 76].

Завдяки цьому, ресентимент визначається як «самообман безсилля», що «інтерпретує слабкість як свободу» [1, с. 46] та силу. Слабкі починають використовувати ресентимент як своєрідний інструмент домінування [4, с. 787]. При цьому їхніми гаслами стає ідея рівності, а їх інструментом стає мораль [17, с. 118]. Таким чином виходить, що призначення

моралі є реалізація такої бажаної для ресентиментної особистості ідеї рівності. Подібні моральні трансформації призводять до того, що «жертви» починають вважати себе «хорошими», а ті, хто завдає їм страждань, визнаються «поганими».

Саме так ресентимент, на переконання Ніцше, перетворює слабкість на силу, боягузтво на терпіння, безсилля на добро, бідність на презирство до багатства. Саме так людина ресентименту намагається подолати свою безпорадність та позбутися образи, перетворивши її на моральну вищість над сильними [18, с. 9]. У світлі цього починає краще вимагуватися значення ніцшеанських слів про те, що він «завжди сміявся над слабкими, які навчали себе доброти, тому що у них не було кігтів» [17, с. 13].

Звідси випливає ще одна відмінна риса між образою та ресентиментом. Якщо «образу – це моральне почуття» [19, с. 116], то ресентимент використовується Ніцше для пояснення походження моралі [20, с. 296]. Для кращого розуміння цього моменту, варто звернутися до відомої байки Езопа про лисицю і «кислий» виноград [21, с. 12]: коли лисиця не змогла дострибнути до винограду, то вирішила, що він «кислий» і тому їй не потрібен. Те ж саме відбувається і з людиною: коли вона не може отримати бажаного, то змінює свою систему оцінки, вирішуючи, що те, до чого вона так прагнула, насправді не є цінним та бажаним для неї. Таким чином, ресентиментна особистість здійснює переоцінку моральних цінностей, відповідно до власних уявлень та можливостей.

Тут спостерігається ще одна відмінність між образою та ресентиментом. Якщо образа – це більше моральне обурення та реакція на травму, байдужість і несправедливість [22, с. 157], то ресентимент – це ахронічне інтеріоризоване безсилля впливати на порядок речей взагалі [1, с. 134]. Іншими словами, ресентимент позначає собою більш складний психологічний досвід, який включає глибоку емоційну реакцію на постійно повторювану нездатність людини отримати бажаний об'єкт [23, с. 442]. Тому в такій ситуації у людини залишається лише два варіанти: або визнати, що вона не здатна отримати бажане, або, як лисиця в езопівській байці, змінити систему своєї моральної оцінки.

Ще одна різниця між образою та ресентиментом полягає в їх інтенсивності та тривалості. Ресентимент ніколи не починається як настрій, це стійке почуття, що характеризується низкою об'єктивно специфічних схильностей, що об'єднуються в стійку рису людського характеру, яка постійно прогресує. Тому ресентимент є більш тривалим та інтенсивним почуттям, в порівнянні з образою, яка може швидко вичерпувати себе. Через це вона вважається більш природною і здоровішою реакцією на те, що відбувається з людиною і може не мати фатальних наслідків у майбутньому. В той як ресентимент залишає набагато глибший емоційний відгук, будучи більш болючим та аномальним для людини. Звідси випливає, що ресентимент – це ніби зворотна сторона образи, її «особливо жорстока та патологічна форма» [24, с. 329]. Тому, на відміну від образи, яка лише розхитує самоповагу людини, ресентимент нищить її самооцінку.

Крім цього, потребує уточнення відмінність між образою та ресентиментом, яка стосується причин їх виникнення. Її добре описує Дід'є Фассін, який стверджує, що образа є реакцією на несприятливу, але буденну ситуацію, тоді як ресентимент описує моральні страждання, які зазнають жертви драматичних і масштабних подій [16, с. 251]. Таким чином, ресентимент пов'язаний з більш жахливішою травмою чи більш ґрунтовнішою формою образи. Тому неправомірно зводити його до будь-якої незначної та буденної форми образи. З огляду на це, ресентимент можна формально описати як узагальнене, глибоко вкорінене та хронічне почуття гіркої гніву та образи [13, с. 41].

Крім цього, ресентимент є більш абстрактніший у своєму спрямуванні, ніж образа, через що він «виробляє структури, сприятливі для його збереження та поширення, що

частково пояснює «дуже заразний» характер цієї «психічної отрути» [25, с. 59]. Також ресентимент, на відміну від образи, поєднується з іншими негативними емоціями, такими як заздрість, мстивість, ненависть, агресія тощо. Це робить його чимось більшим, ніж простий афект, а саме – перетворює його на «антропологічний стан, пов'язаний із історичною ситуацією жертви, що не відповідає звичайному досвіду образи» [16, с. 256].

Також образу варто розглядати як індивідуальний досвід та особистісну реакцію конкретної людини на певні обставини її життя, тобто вона передбачає більш особисту практику пригноблення чи приниження. Тоді як ресентимент може бути наслідком колективного негативного досвіду цілого етносу чи нації, виключаючи при цьому індивідуальне переживання гіркоти образи. Іншими словами, людина ресентименту може бути піддана гнобленню безпосередньо або опосередковано, через розповіді близьких для неї людей. Тому ресентимент виступає за «загальний», тоді як образа за «специфічний сенс» [5, с. 251].

Але не варто думати, що ресентимент, як і образа – це виключно негативні явища. «Лише ті, хто погано розуміє ресентимент, скажуть, що він має суто негативну функцію; тому що ресентимент, який має силу живити культуру та підтримувати її найважливіші цінності, не може бути виключно негативним» [26, с. 98]. Ресентимент, як і образа, можуть спонукати людину до дій, до змін, до вдосконалення. Тому загалом можна **зробити висновок**, що образа постає невід'ємною частиною формування почуття ресентименту. Одночасно вона може існувати і самостійно, поза досвідом ресентименту. Таким чином, образа і ресентимент – тісно пов'язані між собою, однак не тотожні. **Подальші дослідження** допоможуть розширити сферу застосування поняття ресентименту та суттєво модифікувати концептуалізацію цього ніцшеанського поняття.

Список використаної літератури

1. Nietzsche F. On the Genealogy of Morality and Other Writings: Revised Student Edition (Cambridge Texts in the History of Political Thought). Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 242 p.
2. Oxford Learner's Dictionaries. Oxford: Oxford University Press, 2021. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/envy_1
3. Cambridge Dictionary. Cambridge: Cambridge University Press & Assessment 2024. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/french-english/ressentiment>
4. Keskin H. N. UN Works on Discrimination within the Framework of Nietzsche's Psychology of Ressentiment. *TRT Akademi*. 2022. Volume 7. Issue 15. P. 780–795.
5. Meltzer B. N., Musolf G. R. Resentment and Ressentiment. *Sociological Inquiry*. 2002. Volume 72. Issue 2. P. 240–255.
6. Scheler M. Ressentiment. Das Ressentiment im Aufbau der Moralen. Trans. by Louis A. Coser. 2018. URL: <https://hscif.org/wp-content/uploads/2018/04/Max-Scheler-Ressentiment.pdf>
7. Turner B. S. Max Weber and the Spirit of Resentment: The Nietzsche Legacy. *Journal of Classical Sociology*. 2011. Volume 11. Issue 1. P. 75–92.
8. Capelos T., Demertzis N. Sour Grapes: Ressentiment as the Affective Response of Grievance Politics. *The European Journal of Social Science Research*. 2022. Volume 35. Issue 1. P. 107–129.
9. TenHouten W. D. From Ressentiment to Resentment as a Tertiary Emotion. *Review of European Studies*. 2018. Volume 10. Issue 4. P. 49–64.
10. Strawson P. F. Freedom and Resentment and Other Essays. Milton Park: Routledge, 1974. 288 p.
11. Solomon R. The Passions: Emotions and the Meaning of Life. Indianapolis: Hackett Publishing, 1993. 352 p.

12. Capelos T., Demertzis N. Political Action and Resentful Affectivity in Critical Times. *Humanity & Society*. 2018. Volume 42. Issue 4. P. 410–433.
13. Abts K., Baute S. Social Resentment, Blame Attribution and Euroscepticism: The Role of Status Insecurity, Relative Deprivation and Powerlessness. *The European Journal of Social Science Research*. 2022. Volume 35. Issue 1. P. 39–64.
14. Smith A. *The Theory of Moral Sentiments*. Krakow: Gutenberg publisher, 2011. 358 p.
15. Kierkegaard S. *The Present Age: On the Death of Rebellion*. New York: Harper Perennial Modern Classics, 2019. 128 p.
16. Fassin D. On Resentment and Ressentiment: The Politics and Ethics of Moral Emotions. *Current Anthropology*. 2013. Volume 54. Issue 3. P. 249–267.
17. Ніцше Ф. Так мовив Заратустра. Харків: Фоліо, 2019. 253 с.
18. Birns N. Ressentiment and Counter-Ressentiment: Nietzsche, Scheler, and the Reaction Against Equality. *Nietzsche Circle: A Philosophical Community*, 2010. URL: <http://nietzschecircle.com/RessentimentMaster.pdf>
19. Solomon R. One Hundred Years of Ressentiment: Nietzsche's Genealogy of Morals. *Nietzsche, Genealogy, Morality: Essays on Nietzsche's On the Genealogy of Morals*. Berkeley: University of California Press, 1994. P. 95–126.
20. Reginster B. Nietzsche on Ressentiment and Valuation. *Philosophy and Phenomenological Research*. 1997. Volume 57. Issue 2. P. 281–305.
21. Aesop's Fables. New York: P.F. Collier & Son, 1914. 138 p.
22. Barbalet J. M. A Macro Sociology of Emotion: Class Resentment. *Sociological Theory*. 1992. Volume 10. Issue 2. P. 150–163.
23. Salmela M., Scheve von C. Emotional Dynamics of Right- and Left-Wing Political Populism. *Humanity & Society*. 2018. Volume 42. Issue 4. P. 434–454.
24. *The Oxford Handbook of Nietzsche*. Editor by K. Gemes & J. Richardson. Oxford: Oxford University Press, 2016. 816 p.
25. Lang P. Max Scheler's Analysis of Ressentiment in Modern Democracies. *On Resentment: Past and Present*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2013. P. 55–70.
26. Krieken van R. Menno ter Braak on Democracy, Populism and Fascism: Ressentiment and its Vicissitudes. *Theory, Culture & Society*. 2019. Volume 36. Issue 3. P. 87–103.

RESSENTIMENT VS. RESENTMENT

Maria Sinelnikova

Lviv Polytechnic National University,

Department of Philosophy

S. Bandery str., 12, 79000, Lviv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-6085-6087>

The article explores the relationship between resentment and resentment, which are often used interchangeably, especially in English-language literature. It is noted that although resentment and resentment are similar to each other, they are not identical. It is noted that not every resentment becomes the basis for the formation of a feeling of resentment. Its birth is facilitated primarily by resentment, fueled by the awareness of social inequality and injustice, especially when a person loses status and power, due to which he considers his position in life to be oppressed and humiliating. The offended person often feels deep insecurity and weakness, as a constant condition of his own existence. Unable to improve it, a personality begins to feel helplessness, which is often accompanied by anger towards the more "lucky and successful", as well as bitterness and revenge. All this mixture can eventually transform into a persistent feeling of resentment.

In turn, resentment overturns the usual moral values and becomes the basis of morality, which fights for the restoration of equality for the sake of protecting human dignity. Whereas resentment acts as a simple moral feeling that regulates just retribution. Therefore, if resentment arises as a result of social and interpersonal interaction, then resentment has more important and much more abstract reasons for its formation, although it can also include moments of social interaction. Resentment is usually based on the mistreatment of a person in their everyday life, while resentment is a broader dissatisfaction that can relate to the cruelty of the world in general. Because of this, resentment usually has more fatal and damaging consequences for a person than a simple insult. In resentment, past traumas and suffering haunt a person, the past, in fact, supplants and replaces the future. In this sense, resentment is far from a momentary outburst of resentment, because it denotes a stronger and longer feeling, which gradually becomes an integral part of the human personality. Therefore, the feeling of resentment is more long-lasting, painful, intense and has a stronger impact on human life. Unlike resentment, which only destroys a person's self-esteem, resentment destroys his self-esteem.

Key words: resentment, resentment, F. Nietzsche, justice, feelings of inferiority.

УДК 1: 27-31

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.33>

КОНФЕСІЙНЕ БУТТЯ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СУЧАСНОМУ ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ПОСТУПІ УКРАЇНИ

Олег Соколовський, Василь Лавренюк

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
історичний факультет, кафедра філософії та політології
вул. Велика Бердичівська, 40, 10008, м. Житомир, Україна*

Досліджується специфіка конфесійного буття протестантських церков у сучасному геополітичному поступі України. Конфесійне буття протестантських церков сформувалося на основі глибоких ідейних взаємовпливів західного і східного християнства, який пройшов складний шлях трансформації і відрізняється особливостями інституційного змісту, що виявилось у поширенні протестантських релігійних організацій в Україні. Доведено, що ідейними джерелами світоглядної системи протестантизму в Україні є надбання ранньопротестантських учень лютеранства і кальвінізму та вітчизняна релігійно-філософська традиція та її соціокультурний контекст, утопія суспільного життя духовного християнства й моральні ідеали євангельського руху. Становлення і розвиток протестантських релігійних громад в Україні в умовах співіснування з католицькою і православною церквами сприяло поглибленню їх міжкультурної взаємодії. Співіснування протестантизму з православ'ям зумовило переосмислення ідеологічних засад у різних сферах релігійного життя, а також його адаптації до національної етнокультурної традиції. Доведено, що функціонування в Україні протестантських релігійних організацій, їх віддаленість від світових центрів та суспільна упередженість зумовили довготривалий процес його інституціалізації. З початку російсько-української війни у 2014 році та після повномасштабного російського вторгнення до України у лютому 2022 року, протестантські організації зайняли свою національну позицію на підтримку України та її незалежності. Зумівши подолати внутрішні суперечності на принципах толерантності та взаємоповаги, протестантські громади проводять спільні заходи та реалізують проєкти для поширення свої ідей та культивування тих цінностей, які вони вважають важливими для духовного функціонування суспільства. Визначено, що трансформація віровчення, приналежність до встановлених форм культової практики та суспільного життя зумовило формування у протестантському середовищі соціально активного віруючого, який у суспільному житті орієнтований на євангелізацію, філантропію та просвітництво.

Ключові слова: протестантизм, конфесійне буття, спасіння, праведність, соціальна невизначеність, повсякденність, соціальні цінності, соціальні ризики, випробування людини.

Постановка проблеми. Стан сучасного світу характеризується множинністю інтерпретацій, плюралістичним тлумаченням історії, інтенцією духовного оновлення, динамізмом пошуків морально-етичних орієнтирів, що найчастіше мислиться як повернення до класичних філософських модусів і до традиційних засад християнського віровчення. Усі сфери духовного буття європейської культури XIX століття проникнуті антагоністичним відношенням до традицій. Натомість філософська, релігієзнавча та суспільна думка XX століття тяжіє до діалогу з традицією та посиленням зацікавленості теологією як неодмінною частиною буття всіх релігій. Це виражається, зокрема, у зверненні до класичних зразків особливостей функціонування християнства як цілісної культурно-релігійної традиції, що незважаючи на конфесійне розмаїття, зберігає певну ідентичність. Одним із

християнських різновидів, що, репрезентуючи різноаспектні інтерпретації проблем реального життя і водночас є стрижнем конфесійного самозбереження, стає протестантське віровчення, яке потребує здійснення комплексного філософсько-релігієзнавчого осмислення.

Метою статті є аналіз специфіки конфесійного буття протестантських церков у сучасному геополітичному поступі України.

Методи дослідження. У дослідженні було застосовано системно-структурний метод, що дозволило розглянути характер, форми, методи впливу історико-культурних особливостей на протестантизм, зокрема порівняльний дозволив визначити спільні та відмінні риси протестантських релігійних організацій у різних регіонах країни; історичний зумовив аналіз дослідження особливостей формування протестантського простору; картографічний визначив територіальні особливості поширення протестантських громад та рівень релігійної активності населення; контент-аналіз дозволив проаналізувати офіційні сайти та документи протестантських релігійних організацій. Питання з даної проблематики досліджували ряд науковців, зокрема, В. Любашенко, Г. Хоружий, О. Гісем, О. Скорик та П. Яроцький, які висвітлювали історію протестантизму, його ранній та пізній періоди. Питання протестантської ортодоксії та її трансформації у теології церков аналізували Л. Стасюк, Ю. Стрелкова, В. Докаш та інші.

Результат. Світові глобальні процеси суттєво вплинули на світосприйняття і світорозуміння як суспільства загалом, так й окремої людини зокрема. Соціокультурні й духовні трансформації, економічні та технологічні інновації значно відобразилися на релігійно-конфесійному житті. Світоглядні позиції, духовно-моральні цінності сучасної людини, її належність до певної спільноти є вагомим у визначенні напрямів світових й індивідуальних звершень та у формуванні нової багатовимірної геополітичної концепції [1, р. 153]. Проблема індивідуального і суспільного вибору людини, її світоглядні духовні потреби, релігійні інтерпретації особливо активізувалися на початку XXI століття. Глобальні та інтеграційні явища, етнічна, культурна й конфесійна строкатість України, а також зростання значущості особистісного фактора в суспільстві, обумовили потребу в різноаспектних дослідженнях феномена конфесійних виявів протестантизму у вітчизняному просторі. Незважаючи на намагання догматичної кодифікації та структурної формалізації у протестантизмі формуються нові ідейно-догматичні й культово-структурні модифікації [2, р. 41].

Зауважимо, що після розпаду СРСР суспільство переживало духовну кризу. В особистому плані криза релігійної свідомості перебуває у стані великого фізичного або морального напруження утворюючи духовний вакуум, заповнити який здатна релігія [3, с. 611–613]. Протестантська церква змогла задовольнити та вирішити більшість душевних та духовних потреб людини шляхом активної соціальної роботи, якій приділяється велика увага. Багато пасторів та організацій мали контакт з іншими громадами та служителями з-за кордону, отримуючи гуманітарну допомогу у вигляді одягу, їжі та речей особистої гігієни. В умовах глибокої кризи і неймовірного дефіциту це був порятунок для людей. За таких умов кількісний склад релігійних організацій непинно зростав. Згодом, коли матеріальний стан населення покращився і люди поступово відійшли від усіх цих потрясінь, приріст громад починає зменшуватися [4, с. 761–762].

Історично обумовлена автономізація релігії спричинила конкретизацію сфери її функціонування, впливу на зміст і форму національного, соціального та культурного буття. Динамічний розвиток протестантських релігійних організацій наприкінці XX – початку XXI ст. в Україні характеризується процесами інституалізації та нового рівня міжрелігійних і міжконфесійних відносин [5, с. 472]. Однак, секуляризація та еkleктизм релігійної

свідомості на тлі глобалізаційних процесів зумовлюють трансформацію сучасної релігійної парадигми. Це виражається, з одного боку, у необхідності набуття релігією адаптивності до кризових явищ і в потребі особливої гнучкості в умовах нестабільності та адекватного сприйняття зовнішньої мінливості соціокультурних і природних систем [6, с. 215–216]. З іншого боку, оновлена релігія прагне апелювати до стійких орієнтирів, ідеалів і посилення впливу фундаменталізму як результату віри в необхідність певних традиційних релігійних і культурних засад [1, р. 153–154]. Ці зусилля спрямовані не лише на збереження культурної та релігійної ідентичності, а й на сприяння виживанню у світі, який не структурований єдиною доцільністю, неоднозначний, духовно та соціально нелінійний [7, с. 296–298].

Станом на 1997 р. в Україні було зареєстровано 3591 протестантських релігійних громад. Найбільшою громадою у протестантському середовищі є Всеукраїнський союз об'єднань Євангельських християн-баптистів, який налічує 1536 релігійних організацій. До інших груп Євангельських християн-баптистів та Євангельських християн належать 102 громади. Сьогодні баптисти є однією з найбільших протестантських конфесій світу, налічуючи понад сто мільйонів віруючих. За кількістю вірян баптисти перевершують кальвіністів, лютеран, англікан і методистів, поступаючись першістю у протестантському світі лише п'ятидесятникам. Чисельною релігійною групою представлені п'ятидесятники, які утворюють Всеукраїнський союз Християн віри євангельської. До його структури входять 802 громади, а також 43 релігійні організації, які є складовою частиною даного союзу. Третью за чисельністю протестантською групою є релігійна організація Адвентистів сьомого дня, які представлені 526 громадами. Інші протестантські громади не мають чисельного представництва в Україні, всупереч тому, що дислокуються всього лиш на певній території. Зокрема Закарпатська Реформаторська Церква локалізована по окремих регіонах: 118 громад ЗРЦ розташовані в Закарпатській області, а 6 громад Української євангельсько-реформованої церкви зосереджені переважно на території західної України [8, с. 309].

На тлі національної релігійної поліконфесійності та плюразму конфесій протестантської приналежності, займаючи незначні позиції за кількістю організацій на релігійній мапі України, декларують незначне збільшення чисельності своїх організацій з часів становлення незалежності України, що спричиняє поступове зростання потенціалу лютеран та реформаторів у напрямі втілення соціальних програм. Зокрема, у 1998 році помітне певне зростання практично у всіх протестантських релігійних громад. Їх загальна кількість становила 3990 релігійних організацій. Стрімкого розвитку набирають баптистські громади, їх кількість збільшилась більш ніж на 100 за рік.

На 1999 рік протестантських організацій збільшилось до 4311. Знову ж таки, зберігається абсолютно така сама тенденція в усіх громадах. Проте, у цей період починають з'являтися різні релігійні групи, які не відносять себе до певних союзів, а виступають як автономні невеликі громади. Серед них п'ятидесятники, громади яких за останній рік збільшилось з 46 до 214 та харизмати з 67 до 128 відповідно [9].

Станом на 2000 рік тенденція росту протестантських громад зберігається, у межах зростання до 400 громад. Загальна їх кількість становила 4789 громад. Кількість баптистських громад збільшилась практично на 194, а п'ятидесятницьких на 133 громади. Стрімко починаються розвиватись харизматичні громади, які також збільшили свою присутність на релігійній мапі на 132 громади. Варто відзначити, що громад, які не відносили себе до жодних союзів та конфесій починає зменшуватись з 218 до 166 громад. Усе ж більшість релігійних організацій починають ідентифікувати свою приналежність до конкретної групи, однак багато невеликих громад починають розпадатись, всупереч різних причин [9].

Початок 2000-х років ознаменувався різким зростанням громад у середовищі протестантизму. Тенденція до збільшення не лише зберігається, але й примножується. У 2001 році кількість релігійних громад протестантського типу становить вже 5349, що на 560 більше, ніж минулого року. Три найбільші релігійні організації протестантів демонструють стрімку тенденцію свого розвитку. Кількість баптистських релігійних об'єднань збільшилось на 229, а п'ятидесятницьких на 149 громад. Цікаво відзначити, що Церква повного Євангеліє (союз харизматів) втратила 9 громад вперше за всі роки свого функціонування на теренах України. Це здебільшого пов'язано з самої специфікою харизматичних громад і їх організаційна незалежність одна від одної [9].

На початок 2002 року кількість протестантських громад збільшилась на 510 і їх загальна кількість досягла помітки 5859 організацій. Головні тенденції у протестантизмі зберігаються, проте баптистські групи, які не входили до союзу зменшили свою присутність на 13 громад. Напевне в середовищі баптистів так буде завжди через їх регламентованість громад та церков. Натомість у п'ятидесятницькому русі кількість громад збільшилась на 162, які не відносять себе до Всеукраїнського союзу християн віри євангельської. Подібна тенденція зберігається у харизматів.

У період з 2003 по 2004 ситуація є ідентичною у порівнянні з минулими роками. Кількість релігійних громад збільшувалась до 6294 та 6748 відповідно. Однак, у 2005 році відбулись деякі зміни, які були пов'язані з появою нових громад та об'єднань. Всеукраїнський союз об'єднань Євангельських християн-баптистів залишається незмінним з кількістю громад 2394. Утворились тепер і релігійні організації колишньої Ради Церков Євангельських християн-баптистів, представлені 9-а громадами. Очевидно, що у середовищі баптистів відбулось певні внутрішні зміни. До інших баптистів належать 207 громад, що значно зменшились у порівнянні з минулим роком. Статистика поповнилася присутністю релігійних організацій євангельських християн кількість яких досягла 209 громад [9].

Відзначимо, що тенденція до стрімкого збільшення протестантських громад на початку XXI ст. зникає. Якщо у 2005 році кількість протестантських релігійних організацій нараховувалося 7081, то вже в 2006 – 7376, у 2007 – 7507, а в 2008 році 7701 громад [9]. На нашу думку така динаміка була спричинена феноменом «пробудження», яке стало домінують у духовному житті суспільства. Цей процес розпочався після розпаду Радянського Союзу коли перед нетрадиційними релігійними організаціями відкрилася можливість проводити політику прозелітизму на теренах проголошених незалежних держав. Це дало неймовірний поштовх для розвитку протестантизму в Україні. Цьому процесу сприяло ряд об'єктивних обставин. У першу чергу протестантські релігійні організації сприймалися як щось нове, незвичайне та цікаве. Якщо раніше у свідомості вірян християнство асоціювалося крізь призму буття православної чи католицької церков, то протестантизм здебільше співвідносився до рівня секти та шунди. В умовах сьогодення протестантські громади стали відкритими для всіх без виключення людей, що ознаменувало нову віху його розвитку.

Даний феномен також підтверджує В. Любашенко, яка зазначає досить цікавий аспект у середовищі протестантів. Не дивлячись на велику, насправді, кількість протестантських організацій, їх кількісний склад є доволі не чисельним. Взагалі громади протестантів є доволі невеликі з приходом і це навіть у містах, а не кажучи про села чи інші населені пункти тієї чи іншої області. Якщо кількість досягає 1000 – це вже вважається «великою церквою», тим часом як на одну парафію ПЦУ (тодішньої УПЦ) може припадати у 3–4 рази більше прихожан. Наприклад, 52% релігійних громад Києва у 2008 році є протестантськими, проте протестанти складають лише 1.5% від релігійного населення міста [10, р. 73–75].

З 2009 по 2013 рік кількість усіх протестантських громад збільшилась всього на 487 громад (з 7859 до 8346) [9]. Очевидно, що це був не найкращий період функціонування і розвитку для релігійної організації. Причина, такого стану речей була закладена в незацікавленості органів влади займатися справами релігійного характеру й упередженому ставленні до діяльності нетрадиційних громад. У реаліях сьогодення процес глобалізації докорінно змінив ставлення суспільства до діяльності релігійних організацій різного ґатунку. В умовах секуляризації, інформаційної революції, гаджетизації та поширенню багатьох нових віянь і тенденцій молоде покоління все менше долучається до християнських релігійних громад загалом та протестантських зокрема [11, с. 111–113].

Аналізуючи ситуацію в Україні, складно було спрогнозувати обставини, за якими сформується певна єдина духовна система. Українському суспільству протягом тривалого часу не вдавалося сформувати єдиної для всіх системи цінностей. Християнські конфесії у цьому контексті, замість об'єднання суспільства на духовній основі, навпаки роз'єднували українців [12, с. 85–88]. Підґрунтям для мирного діалогу і духовного єднання між християнськими церквами могла стати релігійна складова, однак реалізація проявила себе на Майдані у 2013–2014 рр.

Детально аналізуючи роль Церкви у складний для України період, Л. Филипович запропонувала два вектори розгортання подій: цивілізаційний та екзистенційно-аксіологічний. Саме у Революції Гідності виразився богословський аспект в утвердженні людини як образу і подоби Божої: «У цьому екзистенційно-аксіологічному вимірі, людина виявляється свідомим суб'єктом, здатним зробити свій вибір і нести за нього відповідальність на рівні особистісного сумління» [13, с. 91]. Людина в складних умовах повинна була зробити вибір і діяти відповідно заповідям та нормам, які визначали її приналежними до Христа. Таким чином, людина в 2013–2014 рр. долучалася не лише до цивілізаційно-політичної, а й богословсько-екзистенційної площини. У подіях Майдану релігія та церква виконали своє онтологічне призначення як перед людиною, так і перед Богом.

Протестантські церкви, за свідченням Л. Филипович, по-різному й неоднозначно в кожній конфесії відгукнулись на Майдан: «Це шанс протестантам продемонструвати і свою співдію в Божій справі духовного зростання українського народу, і живу віру в Живого Бога, що діє й дихає та надихає через Майдан, і запобіжну боротьбу з авторитарною владною системою» [13, с. 95]. Присутність протестантських пастирів на Майдані була мотивована: «Христос має бути на Майдані, пастир має бути на Майдані. Хіба ж той, хто сповідує живого Христа, може відсторонитися від його безпосереднього життя та сучасної діяльності із розбудови світу? Ті ж, хто відчуває себе причетними до вирішення тут світової боротьби між Добром та Злом, до здійснення Божественного плану й розбудови нової охристияненої дійсності, до життя Бога Живого, діють та служать на Майдані» [13, с. 95]. Таким чином, протестанти демонстрували високу свідомість виконання своїх обов'язків перед Богом і суспільством відповідно до християнських засад. У складний для держави і суспільства час, більшість церковних організацій України продемонстрували духовну єдність, незважаючи на доктринально-інституційні відмінності.

На початку 2014 року усіх протестантських громад вже налічувалось символічні 8888. У важкі для суспільства часи церква продовжує відігравати свою важливу роль: прихистку, душевного лікування, певної соціальної роботи та допомоги. Наприклад, Український центр об'єднаної церкви християн віри євангельської, який до 2013 році налічував 31 громаду, вже в 2014 – 148. Діяльність усіх протестантських церков була динамічною як у релігійній так і соціальних сферах життя суспільства. Особливою активністю відзначалися громади п'ятидесятників і харизматів. Свідченням цього є статистичні дані, згідно

яких лише впродовж 2014 р. кількість п'ятидесятницьких громад збільшилось на 325 (з 2681 до 3006 громад). Це практично більше половини з усіх новоутворених громад за останній рік. Релігійних організацій харизматичного типу збільшилось на 75 (з 1347 до 1422) [9].

На 2019 р. кількість протестантських громад становила 9046 [9]. Цій статистиці відповідають як об'єктивні так і суб'єктивні причини. На нашу думку, головною причиною зменшення динаміки поширення релігійних організацій в Україні було зумовлено тим, що церква не повною мірою здатна задовольнити духовні потреби суспільства. В середовищі протестантів цьому аспекту приділяється значна увага й робиться все можливе для відповідності запитам мінливого характеру сьогодення. Консолідація навколо проблем релігійної та світської сфери спонукає до перспективних зрушень у формуванні міжконфесійної толерантності, яка передбачає взаємоповагу й взаєморозуміння між різними християнськими конфесіями [14, с. 57–58].

Важливим фактором є поступова зміна ставлення до протестантизму в Україні. Так, якщо у 2000 р. лише 13,5% респондентів позитивно ставилися до протестантизму (44,5% байдужих, а 14,3% негативно налаштованих), у 2019 році спостерігаємо значне зростання (22,8%) позитивне ставлення до протестантизму. Водночас негативне ставлення знизилось до 11,6%. Частка тих, хто нічого не чув про цей релігійний рух також значно знизився (з 8,1% у 2000 році до 1,8% у 2019 році). Максимально позитивне ставлення до Протестантизму зафіксований на Заході (27,1%) і в Центрі (26,7%) України; найменший Позитивним є ставлення на Півдні та Сході. Справа в тому, що протестантизм порівняно менше поширений у Західній Україні, але все ж зустрічає більш позитивне ставлення, споріднене до специфіки цього регіону, де релігійність загалом значно вища, ніж в інших регіонах.

З 2020 р. реалізація державної політики у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав корінних народів і національних меншин в Україні здійснює Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. У повноваженнях Служби передбачено моніторингову, аналітичну, медіаційну та просвітницьку функції в царині етнополітики та свободи совісті, а також деякі дозвільні функції в царині діяльності релігійних організацій (реєстраційні функції та дозволи на місіонерську діяльність іноземних громадян) [15].

Станом на 27 червня 2023 р. Державна служба України з етнополітики та свободи совісті оприлюднила звіт про мережу релігійних організацій, згідно з яким, за даними обласних державних (військових) адміністрацій кількість протестантських релігійних організацій становить 9896. Зокрема, релігійні організації баптистів складає 3082, релігійні організації євангельських християн – 396, релігійні організації християн віри євангельської – 2983, релігійні організації адвентистів – 1071, релігійні організації лютеран – 90, релігійні організації реформаторів – 134, тощо [15].

Висновок. На тлі національної релігійної поліконфесійності та плюралізму протестантські конфесії, займаючи значні позиції за кількістю організацій на релігійній мапі України, декларують сталість збільшення чисельності своїх організацій з часів становлення незалежності України. Цей процес спричиняє поступове зростання потенціалу лютеран та реформаторів у напрямі втілення соціальних програм. Грунтуючись на основних засадах протестантської теології, сучасні релігійні організації в Україні демонструють ідентичний механізм інституалізації та соціальної діяльності своїх вірян, що впливає на процеси їхньої адаптації до нових суспільно-політичних та релігійних реалій сьогодення. Громадська практика кожної громади вирізняється своєрідними умовами та організацією заходів для зміцнення духовних засад суспільства, захисту моралі та посилення виховної та патріотичної роботи, запобігання негативним процесам у духовній сфері, що обумовлено

історичними, геополітичними, етноконфесійними особливостями їх розвитку. Ретроспективний аналіз геополітичних аспектів релігійної трансформації протестантської теології в її конфесійних виявах у релігійному просторі України та місця геополітичного чинника у процесах становлення релігійної самоідентифікації показав її унікальність. Це зумовлюється у тому, що в жодній іншій країні неможливо простежити всю трансформацію тривалого державотворення, коли, перебуваючи у складі чужих держав, девальвувалися національні духовні цінності, що спричинило вкорінення стереотипу меншовартості, вторинності, системну кризу колективної ідентичності.

Список використаної літератури

1. Sokolovskyi O., Kobetiak A., Melnychuk M., Chaplinska O. Reconstruction of the Religious Paradigm in the Modern Globalized World. WISDOM. 2021. Vol. 18, № 2. P. 153–160.
2. Sokolovskyi O., Kobetyak A. Religious Dimensions of Anti-Trinitarianism in the Projection of the Spiritual Progress of Society. Occasional Papers on Religion in Eastern Europe. 2021. Vol. 41, № 5. P. 27–43.
3. Грушева Т. Протестантизм у контексті політичних реалій сучасної України. *Історія релігій в Україні* : науковий щорічник. 2018. Випуск 28, частина IV. С. 609–620.
4. Вільховий Ю. Протестантські конфесії в Україні та сучасні міжцерковні зв'язки в їх конфесійному середовищі. *Історія релігій в Україні* : науковий щорічник. 2011. Випуск 21, Книга I. С. 760–766.
5. Запорожець В. А. Протестантизм в Україні: історичні здобутки і сучасність. *Молодий вчений* : науковий журнал. Київ: 2016. № 7 (34). С. 472–476.
6. Черенков М. Перспектива розвитку євангельського протестантизму в українському соціумі. *Українське релігієзнавство* : бюлетень. 2008. № 48. С. 215–229.
7. Панчук І. Сучасні протестанти в Україні: особливості ідентифікації. «Слов'янський світ і Україна» : Рівненський державний гуманітарний університет. 2021. С. 292–299.
8. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. За ред. проф. А. Колодного. Релігійні меншини України. Т. 7. Київ: Український видавничий консорціум, 2011. 600 с.
9. Релігійні організації в Україні. Ресурси: статистика. Релігійно-інформаційна служба України: інтернет-портал про релігію. URL: https://risu.ua/statistika-cerkov-i-religijnih-organizacij-ukrayini_t4242 (дата звернення: 14.01.2024).
10. Lyubashchenko V. Protestantism in Ukraine: Achievements and Losses. *Religion, State and Society: interdisciplinary journal*. 2010. Volume 38, Issue 3: Aspects of Religion in Ukraine Today. P. 265–289.
11. Меренков Г. А. Синергія церкви й світу в пізньому протестантизмі: сучасний український контекст. *Гілея* : науковий вісник: Збірник наукових праць. Київ, 2019. Випуск 143 (№ 4), ч. 2. С. 110–115.
12. Грушева Т. Протестантизм у сучасній Україні: імпортована мораль vs етноконфесійна самобутність. *Історія релігій в Україні* : науковий щорічник. 2021. Випуск 3. С. 83–90.
13. Филипович Л. Голос Церкви : аксіологічні виміри релігійної риторики на Майдані 2013–2014 років. *Філософська думка*. 2016. № 4. С. 87–103.
14. Спіс О. А. Соціальне служіння в сучасному українському протестантизмі у XXI столітті. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Історія. Філософія. Політологія*. 2019. № 18. С. 55–59.
15. Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. Звіт про мережу релігійних організацій. Станом на 1 січня 2023 року. URL: <https://dess.gov.ua/religion/> (дата звернення: 14.01.2024).

CONFESSIONAL NATURE OF PROTESTANT ORGANIZATIONS IN THE MODERN GEOPOLITICAL PROGRESS OF UKRAINE

Oleh Sokolovskyi, Vasyl Lavreniuk

Zhytomyr Ivan Franko State University,

Historical Faculty, Department of Philosophy and Political Science

Velyka Berdychivska str., 40, 10008, Zhytomyr, Ukraine

The specifics of the confessional existence of Protestant churches in the modern geopolitical progress of Ukraine are investigated. The confessional existence of Protestant churches was formed on the basis of deep ideological mutual influences of Western and Eastern Christianity, which has gone through a complex path of transformations and is distinguished by the peculiarities of the institutional content, which was manifested in the spread of Protestant religious organizations in Ukraine. It is proved that the ideological sources of the worldview system of Protestantism in Ukraine are the heritage of the early Protestant teachings of Lutheranism and Calvinism and the domestic religious and philosophical tradition and its socio-cultural context, the utopia of social life of spiritual Christianity and the moral ideals of the evangelical movement. The formation and development of Protestant religious communities in Ukraine in the conditions of coexistence with the Catholic and Orthodox churches contributed to the deepening of their intercultural interaction. The coexistence of Protestantism with Orthodoxy led to a rethinking of ideological foundations in various spheres of religious life, as well as its adaptation to the national ethno-cultural tradition. It has been proven that the functioning of Protestant religious organizations in Ukraine, their remoteness from world centers and social partiality caused the long-term process of its institutionalization. Since the start of the Russian-Ukrainian war in 2014 and following the full-scale Russian invasion of Ukraine in February 2022, Protestant organizations have taken their national stand in support of Ukraine and its independence. Having managed to overcome internal contradictions based on the principles of tolerance and mutual respect, Protestant communities hold joint events and implement projects to spread their ideas and cultivate those values that they consider important for the spiritual functioning of society. It was determined that the transformation of the creed, belonging to the established forms of religious practice and social life led to the formation of a socially active believer in the Protestant environment, who in social life is oriented towards evangelism, philanthropy and enlightenment.

Key words: Protestantism, religious existence, salvation, righteousness, social uncertainty, everyday life, social values, social risks, human trials.

УДК 159.923.2:316

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.34>

ОСОБЛИВОСТІ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ КРИЗИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Олександра Стебельська

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук, кафедра філософії
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна*

Кризи є неодмінною складовою будь-якого процесу розвитку, вони свідчать про проблеми та протиріччя й стимулюють до їх розв'язання. Зокрема, екзистенційні кризи вказують на необхідність переосмислення минулого досвіду, самовизначення, формування стратегій розвитку та пошуку сенсу існування. Ці кризи супроводжуються почуттям безпорадності, невпевненості та розчарування в житті. Переживання екзистенційних криз характерне не лише для окремої людини, але й для цілих суспільств. Сучасне українське суспільство стикнулось з надзвичайно потужною екзистенційною кризою. Ця стаття присвячена аналізу причин, наслідків і шляхів виходу з цієї кризи. Відзначається, що екзистенційна криза спричинена як зовнішніми, так і внутрішніми факторами. Однією з основних причин, які її спровокували, є військова агресія Російської Федерації на території України та прагнення східних сусідів знищити українську націю. Громадяни України не лише об'єдналися проти спільного ворога, але й відчули всі суперечності політичного та соціального життя суспільства. Їхні уявлення про демократичні ідеали, правові принципи та безпеку похитнулись. Це все не могло не накласти відбиток на їх світовідчутті. Складні зовнішні та внутрішні обставини вимагають від нас акумуляції всіх фізичних та духовних ресурсів задля виживання та процвітання нації. Автор звертає увагу, що стоїчні філософські практики можуть стати нам в нагоді; дисципліна бажань, дисципліна дії та дисципліна згоди є тими методами, які можуть допомогти стабілізувати внутрішнє життя кожного з нас, надати сили та впевненості, сприяти розвитку критичного мислення тощо. У статті зазначено, що важливою умовою подолання наявної екзистенційної кризи є чітке окреслення сенсу нашого існування. Для нас таким сенсом є Перемога. Але окрім фізичної перемоги над ворогом, нам необхідна глибинна трансформація суспільної свідомості.

Ключові слова: війна, ненависть, екзистенційна криза, стоїчні філософські практики, сенс існування, духовна трансформація.

Постановка проблеми. Ще Конфуцій застерігав: «Не дай вам Бог жити в епоху перемін». Ця фраза нині є абсолютно актуальною. Ми живемо в епоху, коли створений нами глобалізаційний світ змінюється, відбуваються значні соціальні, політичні та економічні зміни, які зачіпають кожне суспільство, кожну націю, кожну країну. Україна опинилась у вирі цих подій. На цей момент ми обороняємо нашу країну від загарбника, який прийшов на нашу землю та намагається не просто захопити територію, але й знищити саме існування нації. Ми опинились в надзвичайно складній ситуації, оскільки стикнулись з тим, що нашій національній ідентичності та цілісності загрожують окрім зовнішнього ворога, ще й внутрішні негаразди. Корупція, слабка влада, суперечки між різними гілками влади, бажання збагатитись, суцільні втома від війни, втрата надій та розчарування – це лише неповний перелік тих викликів, з якими стикнулось суспільство. Все це є ознаками надзвичайно потужної екзистенційної кризи, яка охопила всю націю. Тому *метою* цієї

статті є висвітлити основні ознаки цієї екзистенційної кризи українського суспільства, виявити її причини та наслідки, окреслити шляхи виходу з цього надскладного внутрішнього дисбалансу.

Розробка наукової проблематики. Оскільки зазначена проблематика є надзвичайно широкою, серед тих, хто її досліджував, можна згадати не лише класиків екзистенціалізму К. Ясперса, Г.-О. Марселя, А. Камю та Ж.-П. Сартра. Представники античної філософії, а саме стоїцизму (Сенека, М. Аврелій, Епіктет), у своїх працях звертали увагу на причини втрати людиною внутрішньої гармонії та шукали шляхи досягнення нею щастя. Стоїчні філософські практики знайшли відгук у сучасних філософів М. Пільюччі, П. Адо та М. Фуко. Оскільки виникнення та розвиток екзистенційних криз пов'язані з порушенням комунікації між людьми, важливо вказати на представників діалогічної філософії М. Бубера, О. Розенштока-Хюсі, Ф. Роценцвейга, Ю. Хабермаса, які намагались виявити умови глибинного спілкування з Іншими. Звісно, відомим мислителем, який гостро висвітлював проблематичність становища людини в сучасному світі, є відомий австрійський психіатр та філософ В. Франкл. Роботи І. Ялома, відомого американського психолога, також присвячені екзистенційній проблематиці.

Виклад основного матеріалу. Передтечею екзистенціалізму можна вважати філософію С. Кіркегора, який чітко озвучив той стан, який ми зараз називаємо екзистенційною кризою. «Де я? Хто я? Як я потрапив сюди? Що являє собою сутність, яку називають цим світом? Що означає цей світ? Хто заманив мене в цей світ? Чому мене не запитали, чому не ознайомили з його манерами і звичаями, замість того, щоб жбурнути мене до його лав, начебто я був куплений якимось викрадачем людей, торговцем душ? Як мені отримати користь із цього великого підприємства, яке називають реальністю? Чому воно має бути мені корисним? Хіба це не добровільна справа? І якщо я змушений у ній брати участь, то де директор? Я хотів би висловити йому зауваження. Директора немає? Куди ж мені звернутися зі скаргою?» [1, с. 60]. Філософські погляди С. Кіркегора були розвинені та поглиблені представниками екзистенціалізму у ХХ ст. Вже тоді екзистенціалізм виникає як реакція на ті соціально-політичні обставини, які кардинально змінили образ світу. Війни та революції були ознаками не величч людини, а її руйнівного начала; потужний науково-технологічний прогрес яскраво продемонстрував, що людина не лише творець, але й істота, яка здатна використовувати всі досягнення та надбання науки проти собі подібних. Людина поставала розгубленою та невпевненою в собі, вона втратила своє духовне коріння, сенс існування та не бачила виходу із ситуації; вона опинилась в ситуації екзистенційного вакууму. В. Франкл досить вдало описав причини цього стану у своїй відомій праці «Людина в пошуках сенсу»: «...це наслідок подвійної втрати, якої зазнала людина, відколи стала по-справжньому людським створінням. На початку власної історії людина втратила деякі з основних тваринних інстинктів, які визначають поведінку тварини та оберігають її. Така охорона, як Рай, назавжди втрачена для нас; людина повинна здійснювати вибір. Окрім цього, людина зазнала іншої втрати у більш ранньому розвитку, оскільки традиції, які скеровували її поведінку, зараз швидко занепадають. Жоден інстинкт не підказує їй, що робити, і жодна традиція не каже їй, як вчинити; іноді людина навіть не знає, що хоче робити» [2]. Україна зараз переживає складні часи, схожі емоційні переживання є характерними для її громадян, які стикнулись з надзвичайно сильною екзистенційною кризою. І це не дивно: ніхто з нас не є супергероєм, здатним здолати все та миттєво виробити захисні механізми для супротиву зовнішнім негараздам. Проте питання самої екзистенційної кризи, її причин, наслідків та шляхів виходу з неї ставити потрібно негайно. Якщо ми «затримаємось» в цій кризі, це може коштувати нам існування нації та держави.

Які були причини цього екзистенційної кризи, в якій ми опинились? Перш ніж, дати відповідь на це питання, потрібно максимально відкинути всі «ідоли» і подивитись на нинішню ситуацію максимально безпристрасно. Безумовно, першою причиною є та війна, в яку ми були втягнуті не за власним бажанням. На нашу країну підступно напали, знищують наші міста, села, вбивають наших людей, руйнують інфраструктуру, ведуть активну інформаційну війну. Всі демократичні, гуманістичні, правові принципи, гарантії безпеки були спотворені. Складається враження, що все, у що ми вірили до початку війни, виявилось до певної міри ілюзією. Це не означає, що населення України впало у відчай чи склало зброю. Проте на емоційному рівні ми всі відчули оцю внутрішню прірву, в яку нам прийшлося зазирнути. Ми всі відчули, що світ вже ніколи не буде таким, яким він був до початку війни. Це все не могло не накласти відбиток на нашому світосприйнятті/світовідчутті.

До причин екзистенційної кризи можна віднести і внутрішні фактори. Якщо початок війни відзначався значним піднесенням патріотизму і кризові явища повною мірою ще не давали про себе знати (хоча були наявні), то впродовж двох років ситуація змінилась. Корупція, правова незахищеність та несправедливість, політичні суперечки, байдужість до війни певної категорії населення, втрата довіри до наших союзників, втрата довіри до наших ЗМІ, безробіття, падіння рівня життя, смерть близьких – все це спричинило падіння національного духу загалом. Хтось розчарувався, хтось просто втомився боротись із зовнішньою несправедливістю і не розуміє, чого очікувати в майбутньому, а хтось відчуває абсурдність всього, що відбувається. «...У всесвіті, раптово позбавленому ілюзій і світла, людина почувається чужинцем. Це вигнання є непозбутне, тому що людина позбавлена пам'яті про втрачену батьківщину або надії на землю обітовану. Цей розлад між людиною і її життям, між актором і його лаштунками, власне, і є почуття абсурду» [3, с. 7]. У людей з'являється думка про те, що наші найбільші вороги – це внутрішні вороги. Не думаю, що Україна унікальна в таких проявах. Під час будь-якої війни в історії ми могли спостерігати подібні тенденції. Але вони є і є дуже небезпечними, оскільки руйнують нашу націю зсередини. Всі ці зміни настрою впливають на психіку людей. Зокрема, останні статистичні дослідження, надані Gradus Research Company, свідчать про те, що 55% респондентів відчувають втому та безсилля через невизначеність і мінливість війни. Серед інших найпоширеніших станів опитаних переважають напруженість (43%), роздратування (32%), безсилля (31%), розчарування (29%), обережність (28%), страх (28%) та гнів (25%) [4]. Голова МОЗ Віктор Ляшко 7 червня 2022 року заявив, що «з кожним днем кількість людей, які зазнаватимуть наслідків для свого психічного здоров'я, зростатиме. Навіть на тих, хто зміг стійко перенести перші місяці війни, чекає ментальне виснаження, адже звикання до постійного перебування в умовах війни також може негативно вплинути на психічне здоров'я» [5]. За прогнозами МОЗ, близько 15 млн українців потребуватимуть психологічної підтримки, близько 3–4 млн людей можуть призначати медикаментозне лікування [5].

Дуже влучно цей стан описав Е. Ремарк у своїй книзі «Час жити і час помирати»: «Тепер ми – старі, але без досвіду старості. Старі, цинічні, позбавлені віри, інколи сумні. Не часто, але сумні» [6, с. 112]. Перебуваючи в такому акцентуїзованому стані, людина, з одного боку, відчуває відчай, але з іншого боку, прагне його подолати. Проблема в тому, що більшість людей не знає, як це зробити. Вихід з такої ситуації потребує просто велетенських внутрішніх зусиль кожного з нас. В нагоді можуть стати не лише психологічні та релігійні практики, але й філософські. Останні можуть допомогти стабілізувати внутрішнє життя людини, надати осмисленості існування, вивести людину з «крутого піке». Зокрема, останніми десятиліттями надзвичайної популярності здобули духовні практики стоїцизму. Виникнення та розвиток стоїчного вчення також припадає на досить активний

та нестабільний історичний проміжок часу – період пізньої античності, який відзначається розпадом полісної системи, створенням потужної Римської імперії, розширенням політичних, економічних та культурних кордонів, значними соціально-політичними конфліктами. Це час, коли людина втратила впевненість у собі та майбутньому, переживала кризу самоідентифікації. Стоїцизм став відповіддю на труднощі та запити людини, оскільки запропонував такі духовні практики, які здатні стабілізувати та зрівноважити людське існування. Стоїки даремно не обнадіювали людину та спирались лише на її реальні можливості. В мінливому та нестабільному світі вони хотіли допомогти людині віднайти внутрішній спокій та щастя. Зацікавлення стоїцизмом не згасло впродовж наступних століть. Причина цього криється у самій світоглядній системі стоїцизму, яка є надзвичайно відкритою та здатною залучити в свої лави широкі пласти населення незалежно від статусної, національної, расової чи релігійної приналежності. Філософія стоїків – це не просто абстрактна позиція, яка відірвана від життя. Це практика та досвід людського існування, спроба не просто зрозуміти цей світ, але й віднайти ті методи та шляхи, які допоможуть людині максимально ефективно справитись з труднощами та негараздами, збалансувати своє життя та налагодити гармонійну комунікацію з іншими людьми. Сучасний стоїк М. Пільюччі, прагнучи стабілізувати людське існування, виділяє три необхідні практики: дисципліна бажання, дисципліна дії та дисципліна згоди [7].

Дисципліна бажання «вказує, що нам належить і не належить хотіти» [7]. Для стоїків характерне чітке відчуття того, що є речі, над якими ми владні, і над якими ми влади не маємо. «Є такі речі, що лежать в межах нашої сили, і такі, що лежать поза межами нашої сили. У межах нашої сили лежить наш погляд, мета, бажання, почуття відрази, одним словом, усі справи, що є нашими власними справами. Поза межами нашої сили лежить тіло, власність, репутація, становище – одним словом, усі справи, що поправді не є нашими власними правами» [8, с. 43]. Людина дуже часто переживає за речі, які їй насправді не належать і через це відчуває сум, біль та розчарування. Як тільки вона зрозуміє те, що знаходиться в її силі чи залежить від неї та її дій, то їй стане простіше сприймати реальність.

Дисципліна дії. Мислителі переконані, що знаючи, що в нашій владі, а що ні, ми зможемо адекватно вибудувати стратегії власної поведінки. Стоїки переконані, що реагуючи на будь-яку ситуацію, ми повинні спиратись не на емоції, а на розум. Емоції є поганим радником, оскільки вони здатні затьмарити наше бачення реальності, викривити та спотворити його. Зокрема, коли ми гніваємось, ми не здатні контролювати себе та свої дії. Відповідно, ми не можемо повною мірою і бути відповідальними за них. Тому свобода людини проявляється тоді, коли ми керуємо емоціями, а не вони нами. Деколи вважають, що стоїки є занадто беземоційними. Проте це поверхневе бачення: стоїки не заперечують емоційної сфери людини, вони вважають, що їй необхідно контролювати, коли вона заважає нашому формуванню та становленню. Доля людині може підкидувати різні «м'ячі», ми ж повинні навчитись з ними грати, грати розумно і правильно; людина повинна навчитись приймати виклики долі гідно і мужньо.

На даний час Україна знаходиться в стані війни, і почуття ненависті до нашого ворога надзвичайно гостре. Прояви ненависті спостерігаються не лише в побуті, щоденному спілкуванні, але й з'являються в засобах масової інформації, в політичному просторі. Реакція громадськості, як правило, чітка та однозначна. В руслі цих подій виникають питання: чи адекватними є прояви ненависті, чи є якась межа її прояву, чи можна ненавидіти всіх ворогів? якими є наслідки прояву ненависті для наших громадян? Відповідаючи на ці питання, відзначити наступне:

– людина не може позбутись ненависті як почуття. Вона не можемо позбутись жодного нашого почуття. Наші почуття завжди інтенціональні, спрямовані на Іншого, вони

соціальні та амбівалентні. Допоки ми знаходимося в сфері людського, ми це людське переживаємо, відчуваємо та оцінюємо. Ми любимо чи ненавидимо Іншого. Ненависть фіксує, що перед нами Інший, який є для нас пеклом, але він Є [9]. Певною мірою, Інший для нас володіє негативною цінністю, адже саме цього Іншого ми хочемо позбутись, усунути, знищити. Коли ми не вбачаємо в Іншому ніякої цінності (навіть негативної), всі почуття зникають (і ненависть теж). Тож допоки ми відчуваємо (любимо та ненавидимо) ми знаходимося в сфері людського існування;

– проте ненависть «працює» двоюко: з одного боку, вона спрямована на заперечення Іншого, його знищення, з іншого боку, ненависть руйнує нас самих. Навряд чи об'єкту нашої ненависті є діло до того, що ми відчуваємо, це почуття розбалансовує нас самих, це в нас воно стимулює зривання найгірших якостей, це ми втрачаємо людське обличчя.

Форми ненависті далеко не завжди прийнятні та можуть бути пов'язані саме з втратою людськості в нас. Як же справитись з почуттям ненависті в таких складних умовах, щоб не втратити людське обличчя? Чи може ненависть мати адекватні межі? До якої межі можливим є прийняття/виправдання ненависті? Війна в Україні актуалізує це питання. Наведемо приклад на волонтерському рухові, який значно розповсюдився з початком війни. Представники волонтерського руху, звісно, не люблять ворога та роблять все, щоб допомогти захисникам. Проте в процесі діяльності не всі відчувають руйнівну та деструктивну ненависть, оскільки вони її переспрямовують у соціальну корисну працю, сублімують. Такий психологічний захист допомагає волонтерам не втратити залишки людяності, не дає гострим наконечникам ненависті поцілити в них самих. Тому всі волонтери в один голос говорять, що безглуздо просто ненавидіти вдома в затишних умовах, необхідно переспрямовувати свою негативну енергію в донати, в справу та дії. Це надасть впевненості, сприятиме єднанню людей, підсилить почуття власної корисності, усуне відчуття безпомірності. Таким чином, ми не дамо ненависті засліпити нас, зруйнувати зсередини, порушити наш внутрішній баланс. А це у свою чергу дозволить нам об'єктивніше оцінювати події, в які ми занурені.

Дисципліна згоди вказує на те, які помилки ми допускаємо при роздумуванні та заклякає спиратись лише на достовірні переживання. Логіка є для них способом розрізняти та розглядати все, що нас оточує. Логіка завжди виступає тим скальпелем, що чітко розвдодить хибне та істинне. Вона є незамінним елементом самодисципліни та самоорганізації.

Поради стоїків є надзвичайно актуальні нині, оскільки надають людині механізми самодисципліни, врівноважують її внутрішнє життя, стабілізують його та, як результат, надають сил для самореалізації. Пануючи над своїми емоціями людина дійсно здатна сприймати світ прозоро, а критичне мислення надасть змогу правильно осмислити події, які відбуваються навколо і зробити правильні висновки.

Ще однією умовою виходу з наявної екзистенційної кризи є віднайдення сенсу нашого існування. Кожен громадянин нашої країни нині озвучить цей сенс однаково: ПЕРЕМОГА! Проте й тут нас підстерігають гострі та невидимі камені. Звісно, перемога над агресором об'єднала всіх людей та надала їм сенсу існування тут і зараз. Проте окрім віднайдення сенсу, потрібно його правильно розуміти, потрібно усвідомити, що потрібно для досягнення мети. На жаль, не все так просто. Для пересічної людини перемога отожднюється з перемогою на полі бою. І це безумовно важливий момент. Але ворога перемагають не лише на полі бою, а й на полі духовному. Ми повинні зрозуміти, що перемога в бою буде лише першим етапом справжньої перемоги. Справжня перемога буде лише тоді, коли ми будемо здатні до формування справжнього громадянського, демократичного суспільства, заснованого на принципах гуманізму. Ті внутрішні суперечності, які ми спостерігаємо

на даний час в нашій країні, свідчать про те, що суспільна свідомість знаходиться ще на етапі становлення: в нас присутні брак ініціативності, звикання до війни, роздрібленість, відстоювання егоїстичних інтересів, корупція тощо. Потрібні радикальні зміни на рівні свідомості, адже без цього неможливим є повноцінне формування нації. Хочеться сподіватись, що ми зможемо подолати ці внутрішні негаразди, але це не відбудеться саме собою. Жодна підтримка союзників не здатна проробити цю внутрішню роботу за нас. Жодна перемога на полі бою не виправдає себе без цих внутрішніх трансформацій. Здавалось би сенс нашого існування є – перемогти ворога, але ми повинні ще перемогти у внутрішній війні за самих себе!

Висновки. Українське суспільство знаходиться нині в дуже складному становищі: з одного боку, воно стикнулось з зовнішньою агресією, спрямованою на винищення нації, з іншого боку – з внутрішніми соціально-політичними проблемами, які потребують негайного розв'язання. Все це спричинило виникнення складної екзистенційної кризи, проявами якої є втома, розчарування, жаль, сум, горе, втрата надії на майбутнє тощо. Для виходу з цієї екзистенційної кризи необхідною є акумуляція всіх духовних та фізичних сил суспільства. В цьому можуть допомогти різноманітні духовні практики. Стоїчна філософська традиція пропонує нам певні методи стабілізації внутрішнього світу людини: дисципліна бажання, дії та згоди. Важливим аспектом виходу з кризи є чітке окреслення сенсу нашого існування. Сенсом існування кожного громадянина України є Перемога над ворогом. Проте також важливо усвідомити, що перемога на полі бою буде лише первинним етапом реалізації цього сенсу. Необхідною є також глибинна духовна трансформація суспільної свідомості громадян, яка надасть можливість в майбутньому побудувати громадянське, демократичне суспільство, засноване на гуманістичних принципах.

Список використаної літератури

1. Kierkegaard S. Repetition and philosophical crumbs. Oxford University Press. 2009. 226 p.
2. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. URL: <https://readukrainianbooks.com/page-25-1657-ljudina-v-poshukah-spravzhnogo-sensu-psiolog-u-konctabori-viktor-emil-frankl.html> (дата звернення: 13.02.2024).
3. Камю А. Міф про Сізіфа. «Портфель». 2015. 105 с.
4. Градус українського суспільства під час війни / дев'ята хвиля. URL: <https://gradus.app/ru/open-reports/wartime-survey-ukrainian-society-ninth-wave/> (дата звернення: 13.02.2024).
5. Після війни психологічна допомога знадобиться щонайменше 15 млн українців. Слово і діло. 7 червні 2022 р. <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/07/novyna/suspilstvo/pislyavijny-psuholohichna-dopomoha-znadobytsya-shhonajmenshe-15-mln-ukrayincziv-lyashko> (дата звернення: 13.02.2024).
6. Ремарк Е. Час жити і час помирати. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1974. 327 с.
7. Pigliucci M. How to be a Stoic: Using Ancient Philosophy to Live a Modern Life. Basic Books. 2017. 288 p.
8. Епіктет. Енхейридїон і Фрагменти. Буенос-Айрес: Видавництво Юліана Середяка, 1976. 106 с.
9. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: нарис феноменологічної онтології. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 855 с.

SPECIAL FEATURES OF THE EXISTENTIAL CRISIS IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Oleksandra Stebelska

Lviv Polytechnic National University,

Institute of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy

S. Bandera str., 12, 79013, Lviv, Ukraine

Crises are an integral part of any development process; they reveal problems and contradictions and stimulate their resolution. In particular, existential crises indicate the need to rethink past experiences, self-determination, development strategies, and the search for meaning of life. These crises are accompanied by feelings of helplessness, uncertainty, and disappointment in life. The experience of existential crises is typical not only for individuals but also for entire societies. Modern Ukrainian society is facing an extremely powerful existential crisis. This article analyses the causes, consequences and ways out of this crisis. It is noted that the existential crisis is caused by both external and internal factors. One of the main reasons that provoked it is the military aggression of the Russian Federation on the territory of Ukraine and the desire of its eastern neighbours to destroy the Ukrainian nation. The citizens of Ukraine not only united against a common enemy, but also experienced all the contradictions in the political and social life of the society. Their perceptions of democratic ideals, legal principles, and security were shaken. All this could not but leave an imprint on their worldview. Difficult external and internal circumstances require us to accumulate all physical and spiritual resources for the survival and prosperity of the nation. The author points out that stoic philosophical practices can be useful to us; the discipline of desire, the discipline of action and the discipline of consent are methods that can help stabilise the inner life of each of us, give us strength and confidence, promote the development of critical thinking, etc. The article states that an important condition for overcoming the current existential crisis is a clear definition of the meaning of our lives. For us, this meaning is Victory. But in addition to the physical victory over the enemy, we need a profound transformation of social consciousness.

Key words: war, hatred, existential crisis, stoic philosophical practices, meaning of life, spiritual transformation.

УДК 174.8:57.084

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.35>

НЕБЕЗПЕКИ НЕКОНТРОЛЬОВАНОГО РОЗВИТКУ БІОТЕХНОЛОГІЙ: ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Оксана Чурсінова

Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра філософії
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна

Анастасія Кулаківська

Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут хімії та хімічних технологій
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна

Сучасна біотехнологія протягом останніх двох десятиліть увійшла в усі сфери життя, але її використання може стати як корисним, так і руйнівним. У статті особлива увага приділяється етичному аспекту в оцінці біотехнологій і регулювання їх розвитку. Відповідно *метою* даної статті є розгляд та висвітлення етичних викликів, пов'язаних з необмеженим розвитком біотехнологій. Автори прагнуть виділити потенційні негативні для суспільства наслідки цього розвитку та окреслити етичні стандарти даної діяльності. Німецький філософ-екзистенціаліст М. Гайдеггер наголошує, що наука має розвиватися за рівномірного впливу «калькулятивного» (частина досліджень світу) і «медіативного» мислення (шукає глибинний сенс у вивченому) [1, с. 1–15]. Автори підкреслюють важливість збалансованого розвитку науки та пошуку глибинних сенсів у дослідженнях з біотехнології.

В статті робиться акцент на тому, що для забезпечення перспективного розвитку в кожній галузі біотехнології важливо впроваджувати інновації із суворим дотриманням етичних стандартів. Введенню нових генетично модифікованих організмів повинне передувати ретельне дослідження їх впливу на довкілля та людину. Аплікація нових препаратів з генетичними інженерними компонентами в медичну практику передбачає дотримання стандартів GCP та схвалення Комітету з етики. Сфера нанотехнологій повинна постачати інформацію щодо безпеки використання наночасток. Використання стовбурових клітин, особливо ембріональних, породжує гострі етичні дебати та викликає неприйняття з боку релігійних громад. Промислова біотехнологія є відносно безпечною галуззю; основні побоювання стосуються нових мікробіологічних продуктів, що становлять альтернативу природним рослинним формам. Ризики, пов'язані з виробництвом альтернативних джерел енергії, полягають у можливому збільшенні попиту на біопаливо, що може обмежити громадське харчування. Загальні етичні виклики для біотехнології включають нерівномірний доступ до технологій та можливість їх використання в терористичних цілях.

Ключові слова: біотехнології, генетична інженерія, енергія, етика, нанотехнології, технології.

Біотехнологія та етика завжди були тісно пов'язані між собою. Іноді їх взаємодію зображують як конфліктну, ніби етика існує тільки для заперечення неправильного. Здебільшого це дебати щодо правильного і неправильного, припустимого й аморального.

Етичні аспекти біотехнології розглядалися у ряді вітчизняних [2; 3; 4; 5] та зарубіжних [6; 7; 8; 9; 10] джерел, однак питання щодо безпеки неконтрольованого розвитку біотехнологій в цьому контексті практично не акцентувалися. Метою даної статті є висвітлення етичних викликів, пов'язаних з необмеженим розвитком біотехнологій.

Біотехнологія є інноваційною наукою, вона стрімко розвивається та посідає перші позиції в дослідженнях, особливо останніми роками. На сьогодні вона застосовується в медицині, сільському господарстві, промисловому виробництві, енергетиці.

Етика зосереджується на нормах та цінностях, пошуку того, яким світ має чи не має бути. Сучасна етика має ретельно прогнозувати вплив нових розробок із біотехнології, оскільки вони все глибше впливають на організацію світу, а їх вплив стає все більш непередбачуваним [7; 11, с. 113–119; 9 с. 28–33]. В. Кисельов зазначає, що «біологічна етика є явищем унікальним, хоча б тому, що в ньому поєднуються фундаментальна наукова дисципліна про феномен живого та етика – філософія моралі, що з древніх часів була осердям духовного життя людства, природно можливим способом для людини бути людиною. Реалії сучасності призвели до органічного поєднання таких принципово різних феноменів» [3, с. 7].

Основні сфери біотехнології – це генетична інженерія, нанотехнології, технологія стовбурових клітин, промислова біотехнологія, виробництво альтернативних джерел енергії.

Генетична інженерія ґрунтується на використанні методів молекулярної біології для ідентифікації та видозміни генетичного матеріалу. Дана наука виникла в 1960-х роках і була швидко залучена в усі сфери життєдіяльності людини, допомагаючи ідентифікувати та модифікувати геноми, змінюючи характеристики. Вона надає багато можливостей подальшого розвитку науки та людини. Наприклад, нещодавно розроблена технологія CRISPR-Cas9, спрямована на редагування певних послідовностей ДНК, в 2023 році вже була впроваджена FDA (Food and Drug Administration/Управління продовольства та медикamentів у США) в клінічну практику лікування серповидно-клітинної анемії [12, с. 483–491; 8, с. 291; 13; 14, с. 81–88].

Генна інженерія викликає занепокоєння громадськості, оскільки це абсолютно нова наука, і всі безпеки, пов'язані з її застосуванням, ще не вивчені.

У сільському господарстві вже використовуються покращені генетично-модифіковані сільськогосподарські культури і тварини (стійка до пестицидів бавовна, корови з високими надоями). Однак постачання генетично-модифікованих організмів (ГМО) на ринок може справляти негативний вплив на здоров'я людини і на довкілля. Щоб запобігти цьому, в 2023 році Україна прийняла законопроект «Про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за обігом генетично модифікованих організмів і генетично модифікованої продукції для забезпечення продовольчої безпеки» (№5839), який забороняє використання більше 0,9% ГМО у продуктах, вирощування ГМ-культур для продажу. Подібні етичні питання піднімають при використанні ГМО для покращення стану довкілля. Наприклад, для очищення нафтових плям в океані використовуються генно-модифіковані бактерії, але ці організми можуть становити небезпеку для екосистем.

Особливістю застосування методів генетичної інженерії в медицині є те, що перед використанням препаратів у лікуванні вони проходять ряд лабораторних і клінічних досліджень. Згідно зі стандартом GCP (належна клінічна практика) перед використанням досліджуваної субстанції визначають усі ризики, перешкоди, незручності, очікувані переваги для пацієнта. Такі дослідження також мають бути схвалені незалежним Комітетом з етики, до якого належать фахівці та особи без профільної освіти, що представляють громадськість. Можна виділити основні проблеми, пов'язані зі сферою охорони здоров'я:

- нерівномірний доступ країн світу до технологій;
- зловживання генетичною інженерією для створення біологічної зброї (біотероризм);
- неспроможність оцінити довгострокові ризики, що можуть виникнути в процесі використання;

- виникнення зоонозів через поєднання генетичної інформації різних видів, наприклад, при ксенотрансплантації (пересаджуванні органів від тварини-донора);
- створення евгенічної дискримінації через потенційну можливість домінування покращених форм людини;
- порушення недоторканості Божого світу [15, с. 35–39; 16; 5, с. 71–75; 17].

Дослідження в галузі нанотехнологій стосуються частинок розміром від 1 до 100 нм, які мають вищу реактивність та властивості завдяки розширеному співвідношенню поверхні до об'єму. Наночастинки використовують найчастіше у медицині (таргетна доставка ліків, автоматизована хірургія, скринінги тощо), енергетиці та екології.

Розвиток нанотехнологій призвів до появи нової галузі етики – наноетики, яка є доповненням етики і має на меті забезпечити орієнтацію інновацій відповідно до прийнятих етичних норм. Оскільки наночастинки є новою технологією, необхідною є перевірка їх безпечності для пацієнтів та для навколишнього середовища. Іншим фактором небезпеки є зловживання їх використанням для створення наноозброї чи крихітних засобів стеження. Загальною проблемою біотехнологій, як і нанотехнологій, є нерівномірний розподіл доступу до технологій наночастинок та ресурсів розвинених країн та країн, що розвиваються. [18; 19; 10; 20, с. 423–432].

Стовбурові клітини – недиференційовані клітини, які є початком усіх клітин організму і застосовуються для лікування ракових та аутоімунних захворювань, створення синтетичних органів тощо. Всі стовбурові клітини можна поділити на два види: ембріональні, які отримують із запліднених статевих клітин, та соматичні, які виділяють тканини дорослих організмів.

Основні обмеження у використанні стовбурових клітин пов'язані з морально-етичними питаннями. Однією з гострих проблем, як зазначають В. В. Медведєв та В. І. Цимбалюк, є «питання безпечності таких клітин: чи не можуть вони бути джерелом стійких трансформацій геному, протеому чи транскриптому, розповсюджуваних у речовині мозку горизонтально» [4, с. 80]. Іншою проблемою є обмеження можливості використання технологій для порятунку життя через захист авторських прав. Справжньою етичною проблемою є потреба в знищенні ембріонів, що використовуються для створення ембріональних стовбурових клітин. Такі дії можна розглядати як вбивство, оскільки згідно з даними ембріології ембріон стає «людським індивідом» з моменту злиття. Християнство виступає проти використання стовбурових ембріональних клітин, адже вони вже наділені душею і, за думкою Фоми Аквінського, зачаття є початком повноцінної людини. Але використання соматичних стовбурових клітин є цілком прийнятним [21, с. 1–11; 2, с. 81–90].

Промислова біотехнологія – це наука про вдосконалення та масштабування процесу виробництва продуктів під час біохімічних реакцій. Післявоєнна криза ХХ століття розширила використання мікроорганізмів та окремих клітин у виробництві. Створено технології промислового виробництва антибіотиків (пеніцилінів, цефалоспоринів) та інших первинних і вторинних метаболітів [6, с. 17–77; 22]. Хоча процеси індустріальної біотехнології менше піддаються контролю громадськості, ніж інші галузі, такі як генетична інженерія чи технологія стовбурових клітин, але необхідно звернути увагу й на деякі соціально-етичні проблеми, зокрема:

- кардинальну зміну на ринку: побоювання, що природні сполуки, наприклад, такі як компоненти рослинних екстрактів, можуть бути замінені на дешевшу альтернативу – продукти, синтезовані мікроорганізмами, що може призвести до витіснення з ринку фермерських товарів;
- порушення натуральності продукту, оскільки в процесі виробництва часто використовуються ГМ-продуценти, що може стати додатковим ризиком;

– стійкість сполук: екологічні організації стверджують, що на відміну від хімічно синтезованої чи рослинної ванілі, ваніль, вироблена з дріжджів, не є стабільною [23].

Занепокоєння з приводу екологічних проблем, таких як збільшення викидів парникових газів та обмеженість нафтових і газових ресурсів, призвело до пошуку альтернативних видів палива (біогаз, біомаса). Основною нетрадиційною сировиною є відходи від виробництва, людської життєдіяльності або дешеві зернові чи крохмальні культури [24]. Альтернативні види палива мають багато переваг, але існує ризик, що надмірне використання зернових культур призведе до обмеження доступу населення до основного продукту харчування і спричинення голоду. Це також може призвести до надмірного використання цінних земель та руйнування екосистем [25].

Висновок. Отже, для кращого майбутнього розвиток кожної зі сфер біотехнології має відбуватися з урахуванням етичних норм. Впровадження нових генно-модифікованих організмів слід проводити лише після ретельного дослідження їх впливу на навколишнє середовище та людину. Введення нових препаратів з генетичними інженерними компонентами в клінічну практику передбачає дотримання правил GCP та схвалення Комітету з етики. Сфера нанотехнологій повинна надавати дані про безпеку використання наночасток. Застосування стовбурових, а особливо ембріональних стовбурових клітин, викликає найбільше питань щодо етичності даного процесу і засуджується релігією. Промислова біотехнологія є відносно безпечною галуззю; основні перестороги стосуються нових мікробіологічних продуктів, які є заміною природних рослинних форм. Ризики, пов'язані з виробництвом альтернативних джерел енергії, полягають у збільшенні попиту на біопаливо, що може призвести до обмежень у громадському харчуванні.

Загальні етичні виклики для біотехнології включають нерівномірний доступ до технологій та можливість використання їх у терористичних цілях.

Список використаної літератури

1. Huttunen R., Kakkori L. Heidegger's critique of the technology and the educational ecological imperative. *Educational Philosophy and Theory*. 2021. P. 1–15. URL: <https://doi.org/10.1080/00131857.2021.1903436>
2. Бойко І. Морально-етичний аспект використання стовбурових клітин. *Сучасні проблеми біоетики*: Монографія. 2009. С. 81–90.
3. Кисельов В.В. Біоетика в контексті сучасного етичного дискурсу. *Біоетика: від теорії до практики*. Київ : ВД «Авіцена», 2021. С. 7–16.
4. Медведєв В.В., Цимбалюк В.І. Мозок у вирі: нейроетика на шляху до нейроетикету. *Біоетика: від теорії до практики*. Київ : ВД «Авіцена», 2021. С. 75–93.
5. Матасар І. та ін. Біоетичні аспекти використання генетично модифікованих організмів у харчуванні населення. *Сучасні проблеми біоетики*: Монографія. 2009. С. 71–75.
6. Demain A. L. History of Industrial Biotechnology. *Industrial Biotechnology*. Weinheim, Germany, 2010. P. 17–77. URL: <https://doi.org/10.1002/9783527630233.ch1>
7. Hodge R. The future is bright, the future is biotechnology. *PLOS Biology*. 2023. Vol. 21, no. 4. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.3002135>
8. Lanigan T. M., Kopera H. C., Saunders T. L. Principles of Genetic Engineering. *Genes*. 2020. Vol. 11, no. 3. P. 291. URL: <https://doi.org/10.3390/genes11030291>
9. Savulescu J. Bioethics: why philosophy is essential for progress. *Journal of Medical Ethics*. 2014. Vol. 41, no. 1. P. 28–33. URL: <https://doi.org/10.1136/medethics-2014-102284>
10. The Ethics of Nanotechnology. *Home – Santa Clara University*. URL: <https://www.scu.edu/ethics/focus-areas/technology-ethics/resources/the-ethics-of-nanotechnology/> (date of access: 26.02.2024).

11. O'Mathúna D. P. Bioethics and biotechnology. *Cytotechnology*. 2007. Vol. 53, no. 1–3. P. 113–119. URL: <https://doi.org/10.1007/s10616-007-9053-8>
12. TAMURA R., TODA M. Historic Overview of Genetic Engineering Technologies for Human Gene Therapy. *Neurologia medico-chirurgica*. 2020. Vol. 60, no. 10. P. 483–491. URL: <https://doi.org/10.2176/nmc.ra.2020-0049>
13. FDA Approves First Gene Therapies to Treat Patients with Sickle Cell Disease. 2024. 8 December. URL: <https://www.fda.gov/news-events/press-announcements/fda-approves-first-gene-therapies-treat-patients-sickle-cell-disease> (дата звернення: 26.02.2024).
14. Eskandar K. Revolutionizing biotechnology and bioengineering: unleashing the power of innovation. *Journal of Applied Biotechnology & Bioengineering*. 2023. Vol. 10, no. 3. P. 81–88. URL: <https://doi.org/10.15406/jabb.2023.10.00332>
15. Robert J. S., Baylis F. Genetic Engineering. *International Encyclopedia of Public Health*. 2008. P. 35–39. URL: <https://doi.org/10.1016/b978-012373960-5.00133-7>
16. Тарасовський Ю. Верховна Рада ухвалила закон про державне регулювання і контроль за обігом ГМО. *Forbes*. 2023. 23 серп. URL: <https://forbes.ua/news/verkhovna-rada-ukhvalila-zakonoproekt-pro-derzhavne-regulyuvannya-gmo-23082023-15592> (дата звернення: 26.02.2024).
17. CP: Good Clinical Practice. *Scilife*. URL: https://www.scilife.io/glossary/gcp#:~:text=Three%20principles%20of%20equal%20importance,permeate%20all%20other%20GCP%20principles.https://vial.com/glossary/institutional-review-board-irb-independent-ethics-committee-iec/?https://vial.com/glossary/institutional-review-board-irb-independent-ethics-committee-iec/?utm_source=organic (date of access: 26.02.2024).
18. Sim S., Wong N. Nanotechnology and its use in imaging and drug delivery (Review). *Biomedical Reports*. 2021. Vol. 14, no. 5. URL: <https://doi.org/10.3892/br.2021.1418>
19. An overview of nanotechnology and its potential risk / S. A. Afolalu et al. *E3S Web of Conferences*. 2023. Vol. 391. P. 1–11. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202339101080>
20. GÖKÇAY B., ARDA B. Nanotechnology, nanomedicine; ethical aspects. *Revista Română de Bioetică*. 2015. Vol. 13, no. 3. P. 423–432. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5393069/>
21. Stem Cells: A Historical Review about Biological, Religious, and Ethical Issues / I. A. Charitos et al. *Stem Cells International*. 2021. Vol. 2021. P. 1–11. URL: <https://doi.org/10.1155/2021/9978837>
22. What is Industrial Biotechnology? – BIO. *BIO*. URL: <https://archive.bio.org/articles/what-industrial-biotechnology#:~:text=Rudimentary%20industrial%20biotechnology%20actually%20dates,vinegar,%20and%20other%20food%20products.> (date of access: 26.02.2024).
23. Asveld L., Osseweijer P., Posada J. A. Societal and ethical issues in industrial biotechnology. *Sustainability and life cycle assessment in industrial biotechnology*. Cham, 2019. P. 121–141. URL: https://doi.org/10.1007/10_2019_100
24. Bioenergy (biofuels and biomass) | EESI. *Environmental and Energy Study Institute | Ideas. Insights. Sustainable Solutions*. URL: <https://www.eesi.org/topics/bioenergy-biofuels-biomass/description> (date of access: 26.02.2024).
25. Biotechnology: ethical and social debates. 2008. 89 p. URL: <https://www.oecd.org/sti/futures/long-termtechnologicalsocietalchallenges/40926844.pdf> (date of access: 26.02.2024).

DANGERS OF UNCONTROLLED DEVELOPMENT OF BIOTECHNOLOGY: ETHICAL ASPECT

Oksana Chursinova

*Lviv Polytechnic National University,
Department of Philosophy
S. Bandery str., 12, 79013, Lviv, Ukraine*

Anastasia Kulakivska

*Lviv Polytechnic National University,
s Institute of Chemistry and Chemical Technologies
S. Bandery str., 12, 79013, Lviv, Ukraine*

Modern biotechnology has entered all areas of life over the past two decades, but its use can be both beneficial and destructive. In the article, special attention is paid to the ethical aspect in the assessment of biotechnologies and the regulation of their development. Accordingly, the purpose of this article is to consider and highlight the ethical challenges associated with the unlimited development of biotechnology. The authors seek to highlight the potential negative consequences of this development for society and outline the ethical standards of this activity. The German existentialist philosopher M. Heidegger emphasizes that science should develop under the equal influence of «calculative» (part of the research of the world) and «mediational» thinking (searching for deep meaning in the studied) [16, p. 1–15]. The authors emphasize the importance of the balanced development of science and the search for deep meanings in biotechnology research.

The article emphasizes that in order to ensure promising development in every field of biotechnology, it is important to implement innovations with strict adherence to ethical standards. The introduction of new genetically modified organisms should be preceded by a thorough study of their impact on the environment and humans. The application of new drugs with genetic engineering components in medical practice requires compliance with GCP standards and approval by the Ethics Committee. The field of nanotechnology should provide information on the safety of using nanoparticles. The use of stem cells, especially embryonic stem cells, generates heated ethical debates and causes rejection by religious communities. Industrial biotechnology is a relatively safe industry; the main concerns relate to new microbiological products that are an alternative to natural plant forms. The risks associated with the production of alternative energy sources are a possible increase in the demand for biofuels, which may limit public food. Common ethical challenges for biotechnology include uneven access to technology and the possibility of its use for terrorist purposes.

Key words: ethics, biotechnology, genetic engineering, nanotechnology, technology, energy.

УДК 18

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.36>

ДО ПИТАННЯ КРИТЕРІЇВ НАУКОВОСТІ ЗНАННЯ

Світлана Шевчук

*Поліський національний університет,
кафедра суспільних наук
бульв. Старий, 7, 10008, м. Житомир, Україна*

У статті йдеться про те, що проблема критеріїв науковості – виділення і фіксація показників, за якими можна відрізнити науку від не-науки – залишається актуальною, в силу процесуальності досліджуваного феномену.

Будучи започаткованою вже в античну епоху, ця проблема набула розгорнутого вигляду в Новий час. Аналізуючи критерії науковості в цей період, автор аргументує неуніверсальність математичного та логічного еталонів науковості. В цілому ж йдеться про неможливість зведення науки як такої до окремих наук, оскільки при цьому втрачається змістовна та особлива частина інших наукових галузей.

Тривалий час панувало ідеалізоване уявлення про критерії науковості, яке орієнтувалось лише на досконалі ознаки знання (загальність, чіткість, істинність, достовірність, аподиктичність, інтерсуб'єктивність тощо). Недолік такого стереотипу розуміння науковості виявився через проблему елімінації з науки гіпотетичного знання, яке не могло відповідати встановленим високим критеріям. Другою проблемою, що вказала на обмеженість ідеалізованого розуміння критеріїв науковості, стала надмірна логізація науки, внаслідок якої поза межами наукової діяльності виявилась суб'єктивна діяльність вченого з її соціокультурною, психологічною та ціннісною детермінаціями.

На нашу думку, конструктивним є підхід, в основі якого лежить розуміння онтологічної структурованості науки, а саме, поділ науки на «науку активного пошуку» та «науку усталених уявлень («твердого ядра»)). Звідси випливає думка про те, що кожен із цих сегментів науки регулюється своїми критеріями та цінностями. У науці активного пошуку домінують такі регулятиви, як нетривіальність, інформативність, евристичність. Цей сегмент науки – найбільш гіпотетичний, проблемний, «недостовірний», включає в себе ймовірне знання. Наука усталених уявлень регламентується такими цінностями та нормативами, як ясність, строгість, достовірність, обґрунтованість доведень тощо. Вона виступає фактором визначеності, відіграє роль базисного знання, є найбільш усталеною, об'єктивною частиною науки.

Таким чином, робиться висновок, що сучасне розуміння критеріїв науковості може бути пов'язане із розумінням та дослідженням особливостей функціонування різних частин науки, співвіднесенням науковості зі специфічними цінностями, які домінують у них.

Ключові слова: критерії науковості, аподиктичність, математичний еталон науковості, гіпотетичне знання, логізація науки, наука активного пошуку, наука усталених уявлень.

Надзвичайне зростання ролі науки та науково-технічного прогресу у житті сучасної людини породжує підвищений інтерес філософії до сутності та структури наукового знання. Очевидно, що одним з основних питань тут є питання про відмінність науки від не-науки, аналіз підвалів їх демаркації. Іншими словами, питання набуває наступної форми: Що відрізняє науковий підхід від інших типів відношення до світу? Окреслення шляхів вирішення цього питання може ґрунтуватись на виділенні об'єктивних індикаторів, показників науковості. Фіксація таких показників і є, по суті, проблемою критеріїв науковості.

Питання критеріїв науковості тісно пов'язане з питанням ідентичності науки, тобто її відмінності від псевдонаукового і не-наукового знання. Особливо це набуває актуальності в умовах зміни ідеалів наукової раціональності. Важливу рису цієї проблематики підкреслює український дослідник Штанько В. І., говорячи, що «самототожність науки визначається не в одноразовому проведенні тих чи тих «демаркацій», а в постійному процесі зіставлення критеріїв раціональності з реальною практикою наукового пізнання» [1, с. 10]. Історичний характер критеріїв науковості означає, що знайти єдині та незмінні універсальні критерії науковості, тобто остаточно розвести науку і не-науку неможливо.

Про практичну значимість «знань загальнонаукових методологічних ідеалів і норм науки, критеріїв науковості» говорять дослідники Афанасьєв О. І. та Василенко І. Л., вважаючи, що такі знання послужать бар'єром поширенню псевдонауки [2, с. 16].

У статті ставилась мета – проаналізувати недоліки ідеалізованого розуміння критеріїв науковості, запропонувати конструктивний підхід з позиції онтологічної структурованості науки, згідно якої у кожному сегменті науки превалюють свої особливі критерії та цінності.

Прагнення та спроби виявити критерії науковості, які б відображували сутність науки, сягають далекого минулого. Цією проблемою переймались ще мислителі античності, які намагались сформулювати певні теоретико-пізнавальні ідеали з метою розвести теорійно-логічні (наукові) і суб'єктивно-чуттєві, морально-естетичні, релігійно-міфологічні та ін. (ненаукові) типи освоєння дійсності. Наприклад, певне знання, за Платоном, є науковим, якщо: а) точно відтворює об'єкт, тобто є істинним; б) незалежне від індивіда, тобто імперсональне; в) має неперехідну цінність, стійкість – зі швидкістю «леткої» гадки не перетворюється на брехню [3, с. 63]. Так уже в ті часи почало формуватись уявлення про регулятивну шкалу гносеологічної оцінки знання, тобто про критерії науковості.

Пошук ефективних критеріїв науковості, що відображують сутність науки, цікавить гносеологію і в наступні історичні періоди. Однак, не завжди ці пошуки були успішними. Причиною неуспіху багатьох рішень було невиправдане звуження поняття науки та її меж. Це траплялось тоді коли науку взагалі намагались змоделювати за зразком якогось певного типу знання. При цьому роль останнього некритично оголошувалась фундаментальною. Йдеться, найперше про поширені еталони науковості, що вибудовувались на основі математики та природознавства.

Для прикладу розглянемо математичний еталон науковості. Причини, що спонукали до абсолютизації ідеалу, що ґрунтується на математичному знанні, полягають у наступному. Беручи свій початок з античності, пануюча тривалий час точка зору стосовно основ демаркації наукового і ненаукового знання апелювала до загальності та аподиктичності [4, с. 265]. Саме на цьому ґрунтуються опозиції знання і гадки, знання і суб'єктивного бачення тощо. У зв'язку з цим виникає питання про фактори, які могли б конституювати ці властивості. Такі фактори почали вбачати в логічному апараті, який застосовується з метою обґрунтування знання.

Будь-яке наукове знання – це знання обґрунтоване. Обґрунтованим же вважається знання, в якому істина завдається суб'єкту суворим, примусовим способом. Це досягається чітко фіксованими засобами – структурами умовиводів, логічним численням, аксіоматизацією, правилами дедуктивного висновку тощо. Але саме такі властивості, що втілюють у собі логічне доведення, є специфічною рисою математичного пізнання.

І справді, максимально повне і струнке логічне доведення, а разом з ним – найбільш обґрунтоване і необхідне знання, традиційно досягається в галузі математики. Так, поступово, у методологічній свідомості почало домінувати переконання, що саме математика

є безпосереднім втіленням «ідеї» доведення. Звідси – відома позиція, яка влучно передає суть справи: у науці стільки наукового, скільки може бути виражено засобами математики [5, с. 64].

З одного боку, прагнення «піднести» науку до рівня математики, наблизити її до ясної, строгої, логічно обґрунтованої – виправдане і зрозуміле. З другого боку, абсолютизація математики як засобу пізнання, пов'язана із зовнішньою методологічною інтерпретацією її сутності, веде до зменшення (звуження) предметної і методичної специфіки інших наук, а отже, не може бути виправданою. Показовою у цьому відношенні є крайня логістична позиція представників Марбургської школи неокантіанства.

Питання про науковість конкретних галузей науки повинне вирішуватись не шляхом апеляції до вимог, що диктуються математикою, а апеляцією до вимог, продиктованих предметними галузями самих наук. Таким чином, універсальність математичного еталону науковості є сумнівною, що обумовлене неможливістю повної формалізації знання і неможливістю виразити засобами математики змістовних особливостей конкретних наук.

Історія науки зафіксувала і інші програми, побудовані за принципом абсолютизації окремих рис невичерпного процесу наукового пізнання (наприклад, фізикалізм). Однак, спроби обмеження поняття науки, зведення усього розмаїття знання до певних фіксованих його типів, які безпідставно оголошуються такими, що тільки вони втілюють у собі науковість, є невиправданими.

Отже, визначаючи методологію пошуку відповіді на проблему критеріїв науковості, підкреслимо: оскільки редукціонізм, що ігнорує різноманіття форм науковості, невиправданий, то питання повинне вирішуватись на протилежній редукціонізму основі. Беручи до уваги об'ємність, мінливість наукового знання, слід зауважити, що неможливо виділити універсальні («на всі випадки життя») критерії науковості. Природний динамізм науки не мириться з обмеженнями у вигляді апіорних норм, які стримують пізнавальний пошук. Процесуальність, динамізм, велика кількість сутнісних відгалужень науковості породжують труднощі її експлікації.

Отже, вихідним пунктом позитивного осмислення проблеми критеріїв науковості має стати теза про неправомірність зведення одних наук до інших або їх протиставлення. Однак, наука як сукупність природничих, гуманітарних, технічних дисциплін, математики та логіки в певному сенсі єдина, тому все ж можна говорити про наявність певних універсальних критеріїв, вимог, яким вона повинна відповідати.

Виходячи із традиційного тлумачення «критерію» як правила, що дозволяє робити вибір, надавати переваги, можна сформулювати наступне визначення поняття критеріїв науковості. Критерії науковості – це сукупність правил, що дозволяють здійснювати оцінку продуктів пізнання з точки зору їх відповідності (історично детермінованим) уявленням про властивості науки; вони дозволяють проводити субординацію продуктів пізнання з позицій близькості (віддаленості) їх від науки; це фундаментальні теоретико-методологічні принципи, норми, цінності, ідеали еталони, що обумовлюють визначеність основ, за якими пробне знання (гіпотези, концепції, теорії, припущення, факти) і діяльність (мислення, теоретизація, концептуалізація, експериментування) оцінюються як наукові і зараховуються в розряд науки.

Класична епістемологія, яка реалізувала домінуючу тенденцію від Аристотеля, Канта, Фіхте і Гегеля, розуміла критерії науковості ідеалізованим чином. Класичні концепції науки увібрали в себе усі досконалі ознаки знання (загальність, чіткість, істинність, достовірність, аподиктичність, інтерсуб'єктивність тощо). Така ідеалізована інтерпретація звичайно мала свій сенс. Однак, вказаний стереотип науковості при співставленні

з реальною наукою став виявляти недоліки, принаймні, у двох відношеннях. Перший пов'язаний з вирішенням питання про належність чи неналежність гіпотетичного знання до науки. Оскільки класична позиція спиралась на вище вказані критерії, то ставало очевидним, що гіпотетичне знання як таке, що не відповідає цим критеріям, мусить бути виключене із науки. Це переконання чітко виразив І. Кант, коли писав: «...все, що бодай скидається на гіпотезу, тут має бути забороненим товаром, що не може виставлятися на продаж ані за найменшою ціною, а мусить бути сконфіскований відразу ж після виявлення» [6, с. 18]. Ця установка на елімінацію гіпотетичного знання робила науку несинтетичною, перетворювала її на зібрання тривіальних тавтологій, бо саме вони могли задовольняти прийнятним вимогам.

Однак, реальні процеси, що відбувались в науковому пізнанні, почали свідчити про розвиток, уточнення, вдосконалення науки, що згодом спонукало розглядати наукове знання як відносно обґрунтоване та гіпотетичне.

Друга обставина, яка може розглядатись як свідчення проти класичної концепції знання, пов'язана з надмірною логізацією науки. Суть справи в тому, що ця концепція пов'язує саму можливість всезагального та аподиктичного знання з фактом його логічної організованості. В результаті, за межами дослідження виявились суб'єктивна діяльність з виробництва знання з її соціокультурною, психологічною та ціннісною детермінацією.

Особливу роль контексту обґрунтування у свій час підкреслював ще Платон, розмежовуючи факт відкриття і факт викладу знання. Філософ розрізняв «писану науку» – «дидактичну експозицію істин, уже відомих» і «поняття наукових істин», що є «безпосереднім продуктом нашого дару інтуїції» [3, с. 198]. Розгорнуту ж теорію, в якій вирізнялись методологічні функції та сутність контексту обґрунтування, виробив Лейбніц. Він зауважував, хоча наука фактично складається з відкриттів, вона тим не менше не зводиться до суми цих відкриттів, бо відкриття за своєю природою – частковий індивідуально-психологічний акт, у той час як наука всезагальна і аподиктична. Факт відкриття, відмічав Лейбніц, «став би дуже важливим елементом історії наук, але на ньому не можна було б побудувати системи» [7, с. 110–111]. Загальний і аподиктичний статус науки, за Лейбніцем, обумовлений своєрідною структурованістю оформленого в текстах пізнання, яка полягає в принципах його викладу. Останнє ж підкорене причинно-наслідковій схематичній розгортанню змісту від засновків до висновків за законом достатньої підстави, логічно виправданий, а з цієї причини – систематично зв'язаний і загальнозначимий стиль руху від одного доказового результату до іншого без побічної історії відкриттів.

Слід зауважити також, що аналогічну позицію з цього питання відстоювали неопозитивісти, настоюючи, що «епістемологія зайнята конструюванням тільки контексту підтвердження» [8, с. 49–50], а не відкриття.

Визнаючи аналіз контексту обґрунтування як одну із важливих сторін методологічної діяльності, варто зауважити, що теорія науки (контекст обґрунтування) все ж безслідно втрачає свою історію (контекст відкриття), адже текстова форма викладу наукових ідей включає лише логічний – об'єктивно обґрунтований, а не діяльний – суб'єктивно та історично завданий спосіб операцій з ними. Теоретичний виклад наук дійсно відрізняється від історичних подробиць їхнього фактичного становлення, тому що ґрунтується не на інтуїтивно-асоціативній, а на логічно-дискурсивній базі.

Отже з точки зору ідеалізованої інтерпретації науковості наука постає занадто досконалим знанням: цілком адекватним, без недоліків, пробілів, суперечностей, непослідовностей тощо. В дійсності ж стан справ суттєво інший. Адже поряд із досконалим знанням наука утримує і недосконале знання, без якого вона просто не могла б функціонувати,

а тому в чомусь корисна (вводить поняття світу належного, котрий вказує ціль, регулює та спрямовує діяльність вченого), але ідеалізована інтерпретація науковості потребує коректування (узгодження зі світом суцього, наближення до нього). Корекція може здійснюватись шляхом усвідомлення розгалуженості складу науки, який включає науку активного пошуку, науку усталених уявлень та історію науки.

Мінімальною умовою включення якогось результату в науку активного пошуку є його отримання науковими засобами. Він може бути істинним чи хибним, достатньо чи недостатньо обґрунтованим (це виясниться пізніше), але він повинен відповідати встановленим правилам, стандартам отримання результатів у науці. Наука усталених уявлень включає лише кристалізовані із сукупної науки елементи найбільш обґрунтованого, строгого, максимально істинного, такого, що наближається до досконалості. Це ніби «тверде ядро» науки, що виступає деяким достовірним пластом знання.

В історію науки потрапляє витіснене за межі актуальної науки морально застаріле знання. Його, однак, не має сенсу протиставляти науці, яка за своєю суттю є динамічною, процесуальною. Отримані колись за правилами науки знання складають поживне середовище для актуальної науки. Такою, наприклад, була ідея атомізму, яка тривалий час живила пізнання.

Розрізнення цих сегментів науки, зокнайменше, є результативним у двох відношеннях. По-перше, воно підкреслює обмежений характер ідеалізованої інтерпретації науковості. Не всяке знання, що складає фонд науки, «досконале» (беручи до уваги можливість реалізації таких сильних вимог, як істинність, обґрунтованість тощо). Наука активного пошуку утримує недостатньо виявлене, необґрунтоване, неістинне; окрім того, що увійде у майбутню науку, в ній є і те, що лишиться поза її межами. Таким чином, історія науки включає недостатньо виявлене, необґрунтоване і неістинне – баласт, що не увійшов з науки переднього краю до «твердого ядра» науки [9, с. 10].

По-друге, воно виявляє онтологічну структурованість науки, що дозволяє глибше усвідомити функції та призначення кожної із частин, які інтегруються до науки в цілому. Це сприяє формуванню диференційованої картини науковості.

У науці активного пошуку висувуються такі критерії, як нетривіальність, інформативність, евристичність. Одночасно з цим послаблюються, втрачають радикальність вимоги точності, строгості, обґрунтованості тощо. Це тому, що призначення науки переднього краю – змінювати альтернативи, програвати можливості, розширювати семантичний горизонт, продукувати нове. Якщо ж до усіх компонентів науки з самого початку висувати вимоги точності, строгості, обґрунтованості тощо, наука була б зібранням тривіальностей. У науці має місце строго обґрунтоване, але не тільки. Інакше, наука втратила б евристичність. З цієї причини в неї мусить допускатись погано обґрунтоване – недостатньо підтвержене, легко спростовуване, «божевільні ідеї» тощо – котрі, однак, не повинні вичерпувати все тіло науки.

Наука активного пошуку – це найбільш гіпотетичний, проблемний, «недостовірний» сегмент науки, що включає в себе ймовірне та малоімовірне знання, яке тим не менш не відкидається. Не відкидається воно з кількох міркувань, зокрема, тому що 1) недоведена його суперечливість; відсутність такого доведення може бути аргументом на користь його (гіпотетичного знання) прийняття; 2) зберігається надія на можливість його обґрунтування у майбутньому; 3) критичне випробовування гіпотетичного знання прискорює виробництво нового знання (вилучення «помилки» зі складу науки позбавило б її здатності до прогресу; 4) примноження гіпотетичних знань зменшує ймовірність упустити суттєві можливості; необхідність вибору теоретичних альтернатив підвищує гнучкість, динамічність, критичність, доказовість науки.

Наука усталених уявлень регламентується такими цінностями і нормативами як ясність, строгість, достовірність, обґрунтованість, доведеність тощо. Завдання ж науки активного пошуку – генерувати нове. Тому вона зіткана із пошуків, висування гіпотез, відльотів думки від дійсності, продуктивної уяви тощо. З тієї ж причини у її розпорядженні – мінімальна кількість достовірного знання. Завдання науки усталених уявлень – виступати фактором визначеності, відігравати роль базисного знання, яке орієнтує і корегує пізнавальні акти, тому у її складі – докази і обґрунтування, а сама вона уособлює найбільш усталену, об'єктивну частину науки.

Історія науки – також важлива частина науки. Історично-наукову діяльність невірно розуміти лише як обробку та систематизацію фактів, що стосуються минулого науки. Це, найперше, діяльність самого вченого; вона входить в дослідження. Історично-наукова діяльність стимулює дослідження, утримує розгалужену панораму динаміки знання, сприяє досягненню перспектив та можливостей, що приховані всередині самої науки, виконує виховну функцію. Усім цим історія науки сприяє адекватній пізнавальній реконструкції предмета, що вивчається, а це обумовлює її входження в науку як її органічної частини.

Як бачимо, у різних частинах науки домінують різні цінності та норми, а отже, і критерії науковості стосовно кожної з них будуть відрізнятися.

Наука усталених уявлень разом з історією науки виконує функцію інструменту відсіву екстравагантностей. Акти вибору здійснюються на основі критерію «узгодженості», а саме: та одиниця знання (гіпотеза, теорія) краща, яка краще узгоджується зі знанням «твердого ядра» та історії науки. Однак, стратегія науки усталених уявлень значною мірою обмежує здатність до прогресу знання. Дійсно: чим краще нове знання узгоджується зі знанням «твердого ядра», тим менше у ньому інформативності та евристичності; прогрес знання несумісний з його високою ймовірністю узгодження з усталеним «твердим ядром» науки. Розширення змісту знання, пов'язане зі зниженням ймовірності його узгодженості з усталеним знанням, повною мірою забезпечується в умовах науки активного пошуку, де діють інші цінності та нормативи. Оскільки наука активного пошуку – це інструмент саморозвитку знання, їй притаманний ризик, прагнення до ревізії усталеного, тяжіння до протиріччя з положеннями та законами науки «твердого ядра». Тому тут діє інша логіка оцінки продуктів пізнання. Тут виходить на перше місце не міра підтвердження, а «інформативна сила», нетривіальність знання. Таким чином, внутрішні достоїнства такого знання оцінюються за факторами: ступінь ризикованості та новизна.

Отже, формування сучасного розуміння проблеми критеріїв науковості пов'язане як з критикою ідеалізованої інтерпретації знання, так і з намаганням зрозуміти специфіку функціонування різних частин науки. Констатується необхідність диференційованого підходу, що ґрунтується на співвіднесенні науковості зі специфічними цінностями, які домінують у різних частинах науки.

Список використаної літератури

1. Штанько В.І. Філософія і методологія сучасної науки. Підручник. Харків: ХНУРЕ, 2017. 177 с.
2. Афанасьєв О.І., Василенко І.Л. Трансдисциплінарність та проблема професіоналізму. *Філософія та гуманізм. Наукове видання*. Вип 3. Одеса, ОНПУ, 2016. С. 9–17.
3. Платон Діалоги / пер. з давньогр. Й. Кобов, У. Товкач, Д. Коваль та ін.; передм. В. Кондзьолки. 2-е вид. К.: Основи, 1999. 395 с.
4. Аристотель. *Метафізика* / Пер. з давньогр. О. Панича. К.: Темпора, 2022. 848 с.
5. Кант І. *Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука*. К.: Фоліо, 2018. 198 с.

6. Кант І. Критика чистого розуму /пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. К.: Юніверс, 2000. 504 с.
7. Лейбніц Г.-В. Нові досліді про людське розуміння. *Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: Хрестоматія: Навч. посібн., В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова та ін. За ред. Г.І. Волинки*. К.: Каравела, 2010. 464 с. [7, с. 110–111].
8. Самардак М.М. Філософія науки: напрями, теми, концепції. Навч. посіб. К., Вид. ПАРАПАН, 2011. 204 с.
9. Лакатош І. Дослідницькі програми Поппера і Куна у фокусі фальсифікаціонізму / пер. А.В. Фурмана. *Психологія і суспільство*. 2013. № 4. С. 6–17.

ON THE QUESTION OF THE CRITERIA OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE

Svitlana Shevchuk

*Polissia National University,
Department of Sozial Sciences
Staryi Blvd, 7, 10008, Zhytomir, Ukraine*

The article says that the problem of the criteria of scientificity – the selection and fixation of indicators by which one can distinguish science from non-science – remains relevant due to the procedural nature of the phenomenon under study.

Having already started in the ancient era, this problem became more developed in the modern era. Analyzing the criteria of scientificity in this period, the author argues that the mathematical and logical standards of scientificity are not universal. In general, it is impossible to reduce science as such to individual sciences, since this loses the meaningful and special part of other scientific branches.

For a long time, there was an idealized view of the criteria of scientificity that focused only on the perfect features of knowledge (generality, clarity, truth, reliability, apodicticity, intersubjectivity, etc.). The shortcoming of this stereotype of understanding scientism turned out to be the problem of eliminating hypothetical knowledge from science, which could not meet the high criteria set. The second problem, which pointed to the limitations of the idealized understanding of the criteria of scientificity, was the excessive logicization of science, which left the subjective activity of the scientist with its socio-cultural, psychological and value determinations outside the scope of scientific activity.

According to the author, a constructive approach is based on an understanding of the ontological structure of science, namely, the division of science into "the science of active search" and "the science of established ideas ("hard core")". This suggests that each of these segments of science is regulated by its own criteria and values. The science of active search is dominated by such regulators as non-triviality, informativeness, and heuristics. This segment of science is the most hypothetical, problematic, "unreliable," and includes probabilistic knowledge. The science of established ideas is regulated by such values and norms as clearness, strictness, reliability, validity of proof, etc. It acts as a factor of certainty, plays the role of basic knowledge, and is the most established, objective part of science.

The conclusion is made that a modern understanding of the criteria of scientism can be linked to the understanding and study of the peculiarities of the functioning of different parts of science, and the correlation of scientism with the specific values that dominate them.

Key words: criteria of scientism, apodicticity, mathematical standard of scientism, hypothetical knowledge, logicization of science, science of active search, science of established ideas.

UDC 291.37

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.37>

WATER AND PURIFICATION CULTS IN THE RELIGIONS OF THE WORLD

Oleh Shepetiak

Ruhr-Universität Bochum,

Katholisch-Theologische Fakultät, Lehrstuhl für Philosophisch-Theologische Grenzfragen

Universitätsstraße, 150, 44780, Bochum, Deutschland

Ukrainian Catholic University,

Faculty of Philosophy and Theology, Department of Philosophy

Ilariona Svjentsits'koho str., 17, 79000, Lviv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-5463-6475>

Sacred purity and impurity are key concepts in the rituals of many religions around the world. In all religions that refer to sacred impurity, it is associated with contact with death. Death is the source of sacred impurity. Religions have not only a theoretical aspect (they state the state of sacred impurity), but also a practical one (they offer ways of purification). To get rid of sacred impurity, certain religious rites are required. By analogy with everyday body cleansing, which mostly uses water, sacred purification rites are usually associated with water. This article analyses the purification cults of several religions of the world, their mitologies and their role in the lives of believers. The first of the analysed religions is Japanese Shinto, in which sacred purity plays a special role. The doctrine of sacred impurity in Japanese Shinto is based on the story of Izanagi and Izanami, which tells that Izanagi became impure when he entered the realm of the dead to save his wife Izanami from there. To purify himself, he underwent a ritual of washing in water. This mark shows the connection of sacred impurity with contact with death and cults of purification with water.

The article also analyses the doctrines of sacred impurity and purification cults of Taoism, Hinduism, and Zoroastrianism. Particular attention is paid to Christianity, the rite of entry into which is baptism. The consequence of the sin of the ancestors Adam and Eve is human mortality. Death has penetrated human nature, and therefore every person is bound to come into contact with it. Growth in grace involves the Christian's participation in liturgical rites, and the prerequisite for this is sacred purification. That is why baptism, which is the first step in the Christian life, is also a rite of purification and is performed with the use of water. The article contains texts of prayers and documents of the Church that explain the meaning of baptism. The article also analyses the significance of sacred impurity in Judaism and Mayday, as well as the rites of purification of these religions. For Judaism, such a rite is washing in the mikvah, which became the prototype of Christian baptism. The Mandeans also developed a rich ritualism related to sacred impurity and purification in water from Jewish purification rites.

Key words: religion, water, purification, blood, cult.

Most of the world's ancient religions pay much attention to the issue of sacred purification. A person cannot approach an altar or pray without first being cleansed of everything that makes him or her unworthy to stand before God. The most popular are those purification rites that are associated with water. Water purification rites are present in almost all religions of the world, but in each of them these rites have developed differently. In the analysis of the symbolism of water in the context of ritual purification, both the mythology that substantiates the sacred water ablution and the rites that follow from it seem important. Since the use of water in purification rites is ubiquitous, it is impossible and unnecessary to analyze these rites in all religions. Therefore, we have chosen only a few of them, including the religions of the Far East, India and Persia, and Abrahamic religions.

In Japanese Shinto, there is a myth about the ancestors of the human race Izanagi and Izanaki. The myth says that the Kami council decided that Izanagi and Izanaki should descend from heaven to earth. When Izanagi touched the ground with his spear through the clouds, he noticed that the ground had not yet hardened. When he raised his spear, a drop of viscous liquid fell from it, which immediately solidified. Thus was formed the first island, Onogoroshima (the one that solidified). Izanagi and Izanaki settled on this island and began the wedding ceremony. At first, they gave birth to ugly children, whose parents were forced to get rid of. Kami reported that ugly children were born because Izanaki had been the first to speak during the wedding ceremony. Then Izanagi and Izanaki repeated the rite, but Izanagi was the first to speak. As a result, they had beautiful children who became the kami of islands, lakes, mountains, and so on. However, when Izanagi gave birth to Kagutsuchi (Spirit of Shining Fire), he burned Izanaki's womb so badly that she died. Izanagi could not accept the death of his wife, and came for her to the Land of Yellow Springs, but there Izanaki informed him that he was late, and she had already eaten the food of the realm of the dead. Despite this, Izanagi asked his wife to return, and she decided to ask the rulers of the realm of the dead for a chance to come to life. Until Izanaki agreed with the rulers of the realm of the dead, Izanagi had to wait for her and not try to look at her. However, Izanagi did not hold back and looked at his wife. He saw a terrible picture: worms were eating Izanaki. Frightened, Izanagi fled the Land of Yellow Springs, and Izanaki, enraged, sent a witch after him and promised to kill people in his kingdom. Izanagi managed to get out of the Land of Yellow Springs alive. After escaping from Izanaki, Izanagi went into the water to wash away the defilement from the Land of Yellow Springs. Many kami were born during this ablution, of whom three were the main ones: the goddess of the sun Amaterasu-Ōmikami was born from the washing of the left eye, the moon god Tsukuyomi was born from the washing of the right eye, the wind god Susanoo was born from the washing of the nose [1, p. 474].

This myth is known to every follower of the Japanese Shinto religion. Izanagi descended into the realm of the dead to save his wife Izanaki, but he failed. Due to his own lack of restraint, he condemned Izanaki to remain in the realm of the dead forever and hastily left this cursed place. Despite the fact that Izanagi came out of the realm of the dead, he visited the land of death. The meeting with death left its mark. Death does not release those who fell into its clutches. Izanaki could not leave the place because she had already eaten the food of the dead. Izanagi was able to get out, but the mark of the death curse remained on him: he was haunted by the messengers of death, who were sent by Izanaki. He was doomed, but he had the only chance to escape – to be cleansed of mortal filth. To do this, Izanagi washed himself in water. Ritual purification in water is present in almost all religions, and rituals aimed at purification occupy a key place in the ritual practices of all peoples of the world. The myth of Izanagi formed the basis of the Shinto cult, at the center of which are the categories of *gare* (purity) and *kegare* (impurity). A pious Shintoist pays much attention to maintaining ritual purity and avoiding impurity. If defilement cannot be avoided, the Shintoist must undergo ritual cleansing. *Misogi*, i.e. purification rites, are the most common and central Shinto rites. Shintoists follow the rules of personal hygiene and environmental sanitation so carefully due to religious reasons. Before entering the temple, a Shintoist must wash his hands because he will touch sacred objects and his mouth because he will say prayers. The evening shower is conditioned by the desire to cleanse oneself of household defilement. The Japanese try to do wet cleaning of homes, offices and streets as often as possible. Frequent rebuilding of buildings is due to the desire to get rid of the old and dirty. Along with water, the Japanese use salt, which they understand as dry water. Scattered salt can be found, for example, in front of the house. It should protect the entrance from evil spirits and evil people. Thus, based on the myth of Izanagi, Shinto followers declare unclean everything that is directly or indirectly related to death.

Buddhism and Taoism have introduced into Japanese culture important elements associated with ritual purity – *chōzu-bichi* and *tsukubai*, i.e. pools for ritual purification, which are built in rooms for tea ceremonies and in gardens. This tradition of the Japanese branches of Buddhism and Taoism went beyond these religions, and today is used by the Japanese of various religions. Sadler describes *chōzu-bichi* and *tsukubai* as follows: “The Water basin or *Chōzu-bichi* is the symbol for purity both in the physical and also the spiritual sphere, for here in the inner *Roji* in *wic hit* is placed all the ‘dust of the world’ is finally washed away and the devotee of *Cha-no-yu* enters another atmosphere. Hence it is the central point of this part of the garden. Moreover the Water Basin of a Tearoom is of a different kind from that used in ordinary gardens, in that it is placed low on the ground instead of on a pedestal. Hence its name ‘*Tsukubai*’ or ‘*Crouching Basin*’” [13, p. 32].

In Taoism, ritual purity is essential. The main task set by the Taoists is to attain immortality. All religious practices of Taoism are aimed at overcoming death and everything connected with it – illness, aging, etc. For this purpose, the Taoists have developed a vast and complex set of religious practices known as Taoist alchemy. However, it should be noted that alchemy, i.e. a set of practices aimed at overcoming death and attaining immortality, is closely connected with purity. No wonder that one of the most popular schools of Taoism is called “Supreme Clarity”. In the ritual practices of Taoism, ritual purity is incredibly important [8, p. 40]. Chinese Taoists paid the most attention to purification after the encounter with death. Thus, participation in funeral rites required participants to carefully perform cleansing rituals.

In Zoroastrianism, the question of ritual purity is connected with the basic dogma of this religion. Zoroastrians believe that everything good in the world was created by Ahura Mazda (Ohrmazd). However, the evil demon Angra Mainyu (Ahriman), being envious of Ohrmazd, tried to create something himself. The product of his work were unclean living beings (snakes, lizards, scorpions, etc.). To destroy the beauty and perfection of Ohrmazd’s creations, Ahriman defiled the world. Everything connected with death, which is the work of Ahriman, defiles. Ohrmazd is the creator of the four sacred elements of the world: fire, water, earth and air. Fearing to defile them with the touch of death, the Zoroastrians did not burn their dead in fire, did not bury them in the ground, did not drown them in water, did not leave them to decompose in the open air. They built the Tower of Silence, a roofless stone structure on which the dead were placed to be eaten by wild birds. Thus, the corpse did not fall into any of the elements created by Ohrmazd. To prevent the birds from carrying a big piece of corpse meat and throwing it somewhere outside the Tower of Silence, the Zoroastrians tied the corpse to a special lattice. Today, this form of burial has been preserved only in places of compact settlement of Zoroastrians. In Muslim-dominated areas, the use of Towers of Silence is prohibited for sanitary reasons. In places where there is a prohibition on the use of Towers of Silence, Zoroastrians bury the dead in the ground, but first the walls and bottom of the grave are filled with concrete so that a deceased person does not touch the ground. In the Avesta, the following dialogue between Zarathustra and Ohrmazd is devoted to the subject of the desecration of the earth by the corpse: „O Maker of the material world, thou Holy One! If a man shall throw on the ground a bone of a dead dog, or of a dead man, as large as the top joint of the little finger, and if grease or marrow flow from it on to the ground, what penalty shall he pay?” Ahura Mazda answered: „Thirty stripes with the *Aspahe-astra*, thirty stripes with the *Srao-sho-charana*“ [Avesta, Vendidad, 6.10-11].

Even such careful burial rules are not able to protect a Zoroastrian from the defilement that happens to him when the Zoroastrian participates in the burial of the deceased. Because of this defilement, the Zoroastrian cannot proceed to the sacred without prior purification. The tradition of this religion has formed several forms of purification, which are used in different situations.

The most common and simplest rite of purification in Zoroastrianism is the washing of the face, hands and feet. This rite is performed by every Zoroastrian before and after prayer. It does not require any special things or the help of a priest. In addition to this daily rite of purification, Zoroastrians also practice a complex rite, which consists of ablution of the body, drinking a special drink with lemon zest and bay leaves, and prayers recited by priests. This is followed by rubbing the body with sand and cow urine. This complex rite is performed before important events in life: before the rite of sacred thread, which Zoroastrians perform on eight-year-old boys and which makes a boy a full member of a religious community, before marriage, and ten days before the New Year to enter the New Year being purified. Zoroastrians also use the third type of purification rites – the most complex and rare one. This rite lasts 13 days. At first, the Zoroastrian is washed with a special liquid six times, wiped with sand eighteen times, and washed with water five times. Afterwards, prayers are said over him and he remains in the temple for nine days. This rite is performed on the Zoroastrian who is preparing to become a priest. Because he, as a priest, will have to perform the sacraments, he must be absolutely pure. Also, such a complex purification rite is performed on the nusessalars when they want to leave their craft. Zoroastrians are terribly afraid of being defiled by touching a corpse. Therefore, in Zoroastrian society, there is a group of people who are engaged in funerals. These people are called nusessalars. They are people of the lowest social status; no Zoroastrian sits at the table with the nusessalar, invites him over or visits him. This profession is passed from generation to generation. If the nusessalar wants to leave his occupation, he must undergo a complex purification rite. After each funeral, the nusessalar should also be cleansed, but not by such a complicated rite. The instructions for purification of the nusessalar after the funeral are defined by the Avesta: “Afterwards the corpse-bearers shall sit down, three paces from the dead, and the holy Ratu shall proclaim to the worshippers of Mazda thus: Worshippers of Mazda, let the urine be brought here wherewith the corpse-bearers there shall wash their hair and their bodies” [Avesta, Vendidad, 8:11].

In all types of Zoroastrian purification, water is present, because water, according to Zoroastrians, is able to cleanse from mortal defilement. It is said in the Avesta: “Come, come on, O clouds, from up above, down on the earth, by thousands of drops, by myriads of drops thus say, O holy Zarathushtra! to destroy sickness, to destroy death, to destroy the sickness that kills, to destroy death that kills, to destroy Gadha and Apagadha” [Avesta, Vendidad, 21:2].

Ritual purity in Zoroastrianism is incredibly important. Every Zoroastrian is careful not to defile himself. Priests must follow the rules of ritual purity especially carefully. The slightest defilement can be an obstacle to participation in worship. In order to protect themselves from defilement, Zoroastrian priests care about their food, refusing to eat food if they are not sure about the quality of cooking. Due to it, they often refuse to eat food prepared by the laity. In this regard, the recognized researcher of Zoroastrianism Mary Boyce noted: “The orthodox laity, going about their daily work, keep the rules of purity as fully as they can; but they look to their priests to observe these with even greater rigour, to be cleanest of the clean, in order that their prayers may be the more effective. This must have been the case down the centuries; and it is probably partly to preserve their stricter rule of life that Zoroastrian priests have tended to live somewhat apart from the laity. The priest’s purity is built up, on the basis of physical cleanliness, through the many holy rituals in which he takes part; and it is so much greater than a layman’s that until recently a priest would not eat food prepared by a Zoroastrian layman, still less by a juddin; nor would he eat while having paiwand, a physical link, with would bring the danger that, while performing this nearly sacramental act, hi might be brought unwittingly into contact with some uncleanness” [2, p. 311].

A researcher of ritual purity in early Zoroastrianism, Albert F. de Jong, wrote in this regard: “The purity laws are absolutely crucial; they are the most important ritual translation of

the worldview sketched earlier, and they are an indispensable part of the battle going on between the forces of good and evil” [9, p. 187]. Zoroastrianism is the traditional religion of the Persians, i.e. the descendants of the Aryan peoples who settled in the territory of modern Iran. The peoples of India are ethnically related to the Persians. In their religion – Hinduism – cults of water purification also developed. For a Hindu, any sacred or more or less important event begins with ablution in water. The Hindu should wash in the morning when he wakes up, before prayer, and so on. The Hindus did not develop a special rite of ablution, but sacralized any ablution. Each body wash is sacred for Hindus: “One of the most obvious and intriguing features of the Indus cities is the evidence that points to an intense concern with cleanliness. Private homes were furnished with sophisticated indoor bathing and toilet facilities that were plumbed and lined with ceramic tiles in a relatively modern way. The plumbing and sewer systems were superior to those found in other cultures of the time and even to facilities found in many Indian and Pakistani homes today. Not only did individual homes feature advanced lavatories, but municipalities did as well... Almost certainly, this concern was more than a matter of bodily hygiene. Like many premodern cultures, and like Hindus today, the Indus dwellers were probably anxious about ritual purity” [11, p. 18].

In Sanskrit, the ancient Indian language in which the sacred texts of Hinduism, the Vedas, are written, there are three terms for purity. Each of them has its own specific meaning. The first term is “*suddha*”. “The meaning of this term in its Hindu usage is best conveyed by invoking image of fullness or completeness in the specific sense of perfection” [3, p. 10]. This word is used to describe the purity of the body or purity in the everyday sense. However, it should always be remembered that even body hygiene or cleanliness of the home is perceived by Hindus not only as a household necessity, but as a sacred category. The second Sanskrit term for purity is “*śauca*”. This word means purity of the body, but unlike “*suddha*”, which refers to purity from external defilement, “*śauca*” is related to internal defilement. For example, a person who has fallen into a swamp loses “*suddha*” because the swamp is external to man; instead, a woman who is menstruating loses “*śauca*”. It can also be lost when eating illicit foods that cause reactions in the body that defile the body from the inside. “*Sattva*” is the third Sanskrit term for purity. “*Sattva* is metaphysically conceived as the pure quality or strand in material nature and is the ideal towards which all purifying practices are directed” [3, p. 10]. Each of these types of purity is achieved in different ways. To achieve purity in the sense of “*suddha*”, it is necessary to carry out traditional hygienic procedures. Morning shower and other routine procedures are sufficient to achieve external bodily purity. Internal bodily purity (“*śauca*”) is not so easy to achieve. To do this, among other things, a certain diet should be followed. That is why there are so many vegetarians among Hindus. It is also needed to take care of the health of one’s body. And even with all this, a person may temporarily lose internal bodily purity, as in the case of female menstruation. If such cases occur, then the Hindu cult, like the cults of many other religions in the world, provides rites of purification. Achieving purity in the sense of “*sattva*”, i.e. spiritual purity, is the main and most difficult task of a man. Water is a necessary means of purification in restoration of the external purity of the body. In the other two cases, it can be used as a symbol of purification in religious rites. Thus, any external purification of the body, internal purification of the body and purification of the soul has a religious significance for the Hindu. What defiles the Hindu? Death and contact with it make the Hindu the most unclean: “In India the rituals around the death and funeral normally take place within twenty-four hours, and the subsequent ritual during the next 13 days... The first ten days of this time are a period of extreme impurity” [6, p. 54].

The Jesuit Mariasusai Dhavamony, describing the peculiarities of Hindu spirituality, pointed out that after the cremation of the deceased (cremation is the most popular form of burial in India), the burnt bones and ashes remain untouched for ten days. This is necessary so that the

bones and ashes are cooled so that they can be collected. Precisely because the burnt remains of the deceased remain uncleaned for ten days, this period is considered a time of special ritual impurity. Dhavamony stressed that after removing the bones of the burnt corpse, the participants in this action should bathe in water as soon as possible: “The gathering of bones is performed after the tenth day from the death. The performer of the ceremony walks three times round the spot with his left side turned towards it and sprinkles on it with a *śamī* branch milk mixed with the urn, and place water. He puts the bones in the urn and places the urn in a pit. Having covered the urn with a lid, all should leave the place without looking back, bathe in water, and perform the *śraddha* for the deceased” [5, p. 228].

Sacral purity is closely connected with the Vedas and Vedic rites. It is the Vedas that determine and detail the circumstances under which a person is defiled, what he is forbidden to do in order not to be defiled, how he should be purified, and in which rites he cannot participate in the period of impurity: “The period of impurity is marked by a significant absence of the Veda and Vedic rituals for the one performing the sacrifice, as purity (*śuddhi*) is given by the presence of the Veda” [10, p. 137].

Ritual purification rites are actively practiced in the Abrahamic religions, where they retain the same meaning as in the religions of the Far East [8, p. 51]. In Christianity, the rite of water purification took two forms: the sacrament of baptism and rites connected with the use of consecrated water. Everyone who aspires to become a Christian must be baptized. Christians adopted the rite of baptism from the Jews, but gave it a new meaning. Unlike the sacred ablution of Jews or Mandeans, Christians perform this rite only once in a lifetime and perceive it as a sacrament of initiation, i. e. baptism is a rite that allows one to call oneself a Christian. In Christianity, from ancient times, two forms of the baptismal rite have developed: immersion in water and pouring water on oneself. In both cases, this rite is connected with water. The use of water and the Jewish roots of the rite of baptism are a clear symbol of purification. It is obvious and unquestionable that any rite during which its participant washes in water is a symbol of purification. This was vividly expressed by the Orthodox theologian Alexander Schmemmann, who wrote: “Water is the principle of purification, of cleanliness, and therefore of regeneration and renewal. It washes away stains, it re-creates the pristine purity of the earth. It is this fundamental religious symbolism of water – symbolism rooted in the self-evident and natural attributes of water – that permeates the Bible and the whole biblical story of creation, fall and salvation” [14, p. 39].

Thus, baptism is a rite of purification. But purification from what is it? In order to clarify these questions, it is necessary to turn to important canonical and liturgical texts. The Code of Canons of the Eastern Churches, the main collection of canons that governs the Eastern Catholic Churches, states: “In baptism a person through washing with natural water with the invocation of the name of God the Father, Son and Holy Spirit, is freed from sin, reborn to new life, puts on Christ and is incorporated in the Church which is His Body. Only by the actual reception of baptism is a person made capable for the other sacraments” [Code of Canons of the Eastern Churches, can. 675].

In this canon, which begins the first chapter of the Code of Canons of the Eastern Churches, devoted to baptism, the essence of baptism is perfectly explained. The neophyte is baptized in order, firstly, to be freed from sin, secondly, to be reborn to a new life and, thirdly, to become a member of the Church. Thus, baptism washes away the sins of the neophyte and makes him able to receive new life. In other words, a Christian is baptized to receive a new life, which is possible only after cleansing from sins as bringers of death. A similar explanation of the nature of baptism is contained in the Code of the Canon law of the Catholic Church, i.e. in the only official collection of canons that governs the Roman Catholic Church: “Baptism, the gateway to the sacraments

and necessary for salvation by actual reception or at least by desire, is validly conferred only by a washing of true water with the proper form of words. Through baptism men and women are freed from sin, are reborn as children of God, and, configured to Christ by an indelible character, are incorporated into the Church" [Code of the Canon law of the Catholic Church, can. 849].

The same is repeated in the Catechism of the Catholic Church, published with the blessing of Pope John Paul II in 1992: "Holy Baptism is the basis of the whole Christian life, the gateway to life in the Spirit (*vitae spiritualis ianua*), and the door which gives access to the other sacraments. Through Baptism we are freed from sin and reborn as sons of God; we become members of Christ, are incorporated into the Church and made sharers in her mission: Baptism is the sacrament of regeneration through water in the word" [The Catechism of the Catholic Church, 1213]. In the Catechism of the Ukrainian Catholic Church "Christ – Our Pascha" baptism is explained as "birth to new life": "The Father reveals and grants us eternal life through his Son in the Holy Spirit. This life of the new creation becomes accessible to us not only after death, but even now. Through the Holy Mysteries of Baptism and Chrismation, along with the Eucharist, we are united to Christ. In him we become heirs of divine life, bearers of the Holy Spirit, who reveals to us the full truth of Christ. The Spirit leads us along the paths of Christ's commandments and prays within us: *Abba! Father!*" [Rom 8,15]. Through these Holy Mysteries we become members of the Body of Christ and temples of the Holy Spirit [Christ Our Pascha – Catechism of the Ukrainian Catholic Church, 409].

In the prayer said by the priest of the Byzantine rite before baptism, it is said: "O Master, Lord our God, call Your servant to Your holy Illumination, and deem him (or her) worthy of this great grace of Your holy baptism. Wash away his (or her) old self and renew him (or her) to everlasting life. Fill him (or her) with the power of Your Holy Spirit to be united to Christ and no longer to be a child of the natural descent but rather a child of Your kingdom". During each liturgy, Eastern Christians pray for those who have declared their desire to be baptized and prepare for baptism through an appropriate catechetical course. In the Prayer over a Catechumen, contained in the text of the Divine Liturgy of St. John Chrysostom, it is stated as follows: "Lord our God, Who dwells on high and watches over the humble, You sent forth Your only-begotten Son and God, our Lord Jesus Christ, for the salvation of the human race. Look down upon Your servants, the catechumens, who have inclined their necks to You, and grant them at a proper time the baptism of rebirth, the remission of sins, and the garment of incorruption. Unite them to Your holy, catholic, and apostolic Church, and number them among Your chosen flock". Similar thoughts are contained in the Prayer over a Catechumen, which is read at the St. Basil's Liturgy: "O Lord our God, Who dwellest in the heavens and regardest all Thy world: Look down on Thy servants, the catechumens, who have bowed their necks before Thee. Grant them a light like; make them honorable members of Thy holy Church; make them worthy of the laver of regeneration, the remission of sins, and the robe of incorruption for the knowledge of Thee, our true God".

The content of the explanations of the nature of baptism in all the quoted texts can be summed up in three points: purification from sin, comprehension of new life and entry into the Church. Accordingly, the task of baptism is, among other things, to cleanse from sin in order to give new life. In other words, baptism cleanses from what hinders a full life in God's grace. Water in Christianity is used not only during baptism; it is the most commonly used attribute of rituals, and is present in all rites of consecration and blessing. Consecrated water, that is, pure, natural water over which special prayers have been recited, is used both for baptism and for all other rites. Traditionally, water is consecrated on the day when the Church commemorates the baptism of Jesus Christ in the Jordan River. However, in addition to this traditional consecration of water, it can be consecrated on any other day when there is a need. In some countries or regions, there are local traditional

water consecration days. For example, in Ukraine, water is consecrated every year on August 14, as it is believed that on this day in 988, Grand Duke Volodymyr baptized Ukraine. Christians see water that is a symbol of purification as a means of special blessing. The prayer, which is recited during the Jordanian consecration of the water, says: “And give her the grace of deliverance, the blessing of Jordan, create an incorruptible source, a gift of sanctification, permission of sins, healing of ailments, demons’ destruction, an unapproachable fortress that resists forces, an angelic fortress full, so that all who draw and receive communion have the power to purify souls and bodies, to heal passions, to the consecration of houses, and to every benefit”.

Consecrated in this way, water becomes a means of sanctification and blessing. Every consecration and blessing is accompanied by appropriate prayers and sprinkling with holy water. The priests sprinkle it on the people they bless, the temple they consecrate, things and food. Christians drink consecrated water and wash with it in the hope of receiving God’s special blessing. In all cases, such consecrations and blessings contain, above all, purifying aspects: consecrated water is meant to purify things that are being blessed from defilement, and therefore to protect them from the evil influences of the devil. The world is defiled by sin, and therefore everything in it is defiled by the devil, who is the father of lies and death, because it was he who had deceived the first people, as a result of which they had sinned and lost eternal life. In order for these things to serve good purposes, they must be cleansed of devilish influences. The means of such purification is water.

In general, ritual purifications through water are intended to prepare a person for a meeting with the sacred. For a Christian, baptism is the washing away mortality and sinfulness before a new life in God’s grace. The blessing with consecrated water also aims to cleanse people and things from all impurity. In addition to these established rites, the usual preparation for the celebration has a religious meaning. Every Christian cleans his home before important events, takes care of clean clothes, personal hygiene, cleans courtyards, streets, and especially temples. Such actions in Christianity are not regulated by any rules, but are perceived as self-evident. Since the cleaning of temples and homes and personal hygiene in Christianity are not governed by rules, these actions are usually not interpreted as religious, but refer to household. Theologians do not write treatises on this topic, and therefore cleaning before important religious holidays has fallen out of the theological or religious analysis. However, every practicing Christian prepares himself for a meeting with the sacred not only purification of his soul and spiritual attitude, but also purification of the body, home, living space.

Water purification has the same meaning in Judaism. The first mention of the need for purification before meeting the saint is found in the biblical Book of Exodus, which tells of the Exodus of the Jews from Egyptian captivity and the 40-year crossing of the Sinai Peninsula to the Promised Land. On the 50th day after the Exodus from Egypt, God appeared to the people on Mount Sinai and gave His Law. However, before this event, the Jews had to prepare themselves; and this preparation was to be not only spiritual but also bodily preparation. In the Book of Exodus this is described as follows: “And the Lord said to Moses, go to the people and consecrate them today and tomorrow. Have them wash their clothes and be ready by the third day, because on that day the Lord will come down on Mount Sinai in the sight of all the people. Put limits for the people around the mountain and tell them, be careful that you do not approach the mountain or touch the foot of it. Whoever touches the mountain is to be put to death. They are to be stoned or shot with arrows; not a hand is to be laid on them. No person or animal shall be permitted to live. Only when the ram’s horn sounds a long blast may they approach the mountain. After Moses had gone down the mountain to the people, he consecrated them, and they washed their clothes” [Bible, Exodus, 19,10-14]. The Apostle Paul had no doubt that Moses baptized the Jews at Mount

Sinai: “Moreover, brethren, I would not that ye should be ignorant, how that all our fathers were under the cloud, and all passed through the sea; And were all baptized unto Moses in the cloud and in the sea” [Bible, 1 Corinthians, 10,1-2].

After the settlement of the Jews in the Promised Land, the rite of purification with water became especially important. Mikvah (pools for ritual purification) were built near the Temple in Jerusalem, where Jews had to wash before important religious events. At different times and in different places, the list of events that required washing in mikvah changed. However, most Jews perform this rite after any bloodletting (circumcision, menstruation, injury, etc.), before marriage or important religious rites, before Saturdays and religious holidays. Washing in mikvah allows the Jew to ritually purify himself and prepare for a meeting with the sacred. Since only Jews take part in Jewish religious rites, washing in mikvah is mandatory only for Jews. Those who do not belong to Judaism cannot participate in Jewish religious rites and therefore do not need preparations, although washing in mikvah is permitted for all: “From a Talmudic position, the mikvah is for those are ritually unclean, such as a person who has come into contact with a dead body, or a woman who is in her unclean state. Since the Gentile is not viewed as ritually unclean, he does not need to enter the mikvah. However, if he wishes to do so there is no Torah or Talmudic prohibition; for him or her it is simply not necessary” [4, p. 106].

With the development of synagogues, which arose among the Jews during the destruction of the Temple in Jerusalem and the Babylonian captivity, the rite of washing in mikvah found its place in the new religious reality. The Jews began to build mikvah at synagogues, and maintain this custom to this day. The peculiarity of mikvah is that it is filled with pure natural running water, which has not undergone technical treatment and has not stagnated in the pool [8, p. 37]. Today, for the Jews, mikvah is a necessity to perform the purification rite in accordance with all the ritual prescriptions. However, it should be noted that mikvah is only a substitute for a natural water body. The water of the natural body is ideal for Jewish purification. This water is natural, clean and flowing. However, the use of natural water bodies is problematic for Jews wherever they live. In Israel, which is constantly suffering from a shortage of natural water, it is not easy to find a natural body for ritual purification. In Europe and America, where there are enough natural bodies, natural conditions do not always allow to use them for ritual cleansing, especially in the cold season. Therefore, mikvahs have become a convenient substitute for natural bodies. But even in such circumstances, the Jews carefully monitor that the mikvahs correspond to their natural prototype as closely as possible.

Since the largest natural water body in Judea was the Jordan, it acquired a special religious meaning. When John the Baptist called the Jews to repentance, he did so near the Jordan River. Those who converted and repented of their sins bathed in the waters of the Jordan. Immersion in natural running water as an expression of repentance and spiritual purification was well-known to the Jews, as they regularly practiced this custom in mikvah. The rite of ablution in the mikvah received a special development in Mandaeism, a religion founded by the disciples of John the Baptist, which absorbed significant elements of Gnosticism. Today, the Mandaeans practice ritual ablution in water on any religious occasion. In fact, the Mandaean ablution in water is performed on every occasion when the Jews perform ablutions in mikvah. Like the Jews, the Mandaeans emphasize that “this baptism must be performed only in ‘living’ or flowing waters, that is, in the rivers or channels” [12, p. 8]. However, unlike the Jews, the Mandaeans use only natural water bodies, and do not build mikvahs. Emphasizing the common origin of ritual water washing in Judaism, Mandaeism and Christianity, they are usually called by one word – baptism. The most obvious difference between them is the frequency of their execution: “The difference is that they utilized mikvah on many occasions while we only use immersion for a one-time event” [15, p. 7].

In Islam, the symbolism of purification with water has developed into a complex system of ablutions. There is not a single day in the life of an orthodox Muslim without sacred ablution. A Muslim is convinced that before engaging in any sacred action (prayer, reading the Quran, forgiveness), it is necessary to purify oneself. The Muslim tradition has formed a complex system of water ablutions. The rite of ablution is called “*ṭahārah*” in Arabic, which means “purification”, “ablution”. Muslims distinguish two types of *ṭahārah*: internal and external. Internal *ṭahārah* is the purification of the soul after committing sin, and it is achieved through repentance and penance. External *ṭahārah* is used when a person has experienced external defilement. In this situation, a person is not a sinner, but in this state he is not allowed to come into contact with sacred things, that is, read the Quran, or even just touch it, read prayers, go to the mosque, and so on. Sacred impurity does not contain a moral component, that is, ritual defilement is not a sin; however, if one neglects the necessary purification or comes into contact with sacred things in a state of impurity, then in these cases a moral component appears. In other words, to be defiled is not a sin, but to do what is forbidden while being defiled is a sin.

Specialists in Muslim law distinguish several types of external *ṭahārah*. The first of these is *ghusl*, i.e. complete washing of the body in water, which is performed after severe forms of defilement. The second form of purification, *wudu*, is the washing of certain parts of the body by a Muslim before praying or reciting the Quran. If *ghusl* is used after an event that defiles a person, then *wudu* is not related to unclean situations. It is believed that being in the world full of impurities, worldly affairs and daily life is incompatible with standing in prayer before Allah. To begin praying or reciting the Quran, one must purify oneself. But if nothing has happened to a Muslim that would defile him, then he does not need *ghusl*. In this case, *wudu* is enough, which will cleanse him from profanum and allow him to touch the sacrum. Because the Arabs had to live in arid regions, they sometimes did not have enough water to practice the *ṭahārah*. In these cases, the rite of *tayammum* was used – “washing” with sand or stone, which is allowed in special cases of lack of sufficient water. *Tayammum* is based on the precepts of Quran: “O you who believe! Do not approach the prayer while you are drunk, so that you know what you say; nor after sexual orgasm – unless you are travelling – until you have bathed. If you are sick, or traveling, or one of you comes from the toilet, or you have had intercourse with women, and cannot find water, find clean sand and wipe your faces and your hands with it. God is Pardoning and Forgiving” [Quran 4,43].

Purification is so important for Muslims because detailed instructions for its implementation are present in in Quran: “O you who believe! When you rise to pray, wash your faces, and your hands and arms to the elbows, and wipe your heads, and your feet to the ankles. If you had intercourse, then purify yourselves. If you are ill, or travelling, or one of you returns from the toilet, or you had contact with women, and could not find water, then use some clean sand and wipe your faces and hands with it. God does not intend to burden you, but He intends to purify you, and to complete His blessing upon you, that you may be thankful” [Quran 5,6].

In addition to *ghusl*, *wudu* and *tayammum*, *ṭahārah* includes all other forms of cleansing the body and even material things used by a Muslim, such as brushing teeth, washing clothes and cleaning shoes, cleaning the house, and so on. Experts in Muslim law have elaborated the rules of toilet etiquette. A Muslim who knows and follows the traditions of his religion well has step-by-step instructions for cleansing after visiting the toilet. For *ṭahārah* it is necessary to use pure natural water, i.e. water taken from the seas, rivers, rains, melted snow, underwater springs. Water, artificially purified or obtained unnaturally, can be used for physical purification, but not for religious rites. If the water is dirty or a contaminant has gotten into it, then such water becomes defiled and cannot be used for the *ṭahārah*.

Why are Muslims so wary that their law contains such strict prescriptions for ritual purification, that is, what should a Muslim be purified from? Sharia separates two types of impurity.

Light impurity is, for example, the urine of edible animals that and the feces of inedible birds. Severe impurity is any (both normal and symptomatic) discharge from the human body (feces, urine, saliva, genital discharge, menstrual blood, any bleeding, semen, pus, vomiting, nasal mucus, lymph, carcass), feces of edible animals, any organic waste of inedible animals, pig and everything related to it, meat of any animals killed inconsistent with Sharia regulations. After contact with these substances it is necessary to pass ghusl. Most of the prescriptions of the Muslim tradition comply with universal rules of etiquette. Every educated person washes their hands after going to the toilet and after coming in contact with something that could carry an infection. According to Muslims, all that defiles a person and from which it is necessary to be ritually and hygienically cleansed is connected with death. Waste of human or animal life is often a carrier of infection; blood is associated with death at the level of archetypes. Thus, death is ritually unclean in Islam, as in other religions, and it defiles everything that can be its carrier or symbol.

Thus, the rites of purification with the use of water developed in all religions of the Abrahamic tradition: Judaism, Christianity, Mandaeism and Islam. Although in each of these religions, water purification has developed in different directions, it has the same meaning everywhere – cleansing from the defilement caused by sinfulness and mortality. This idea is especially evident in the religious traditions of ancient Egypt. As already mentioned, the first mention of purification before meeting a saint is mentioned in the Bible when it tells of the preparation of the Jews for a meeting with God on Mount Sinai. This meeting took place 50 days after leaving Egypt. That is, the Jews at that time were well acquainted with Egyptian religious culture, and were very likely to be under some influence of the Egyptians. Egyptian mythology conveys to us the motives related to water ablation. The Egyptians believed that every night, Ra descended into the underworld, to the land of the dead to give the dead at least some of his light. In the morning, the sun-god Ra rose into the sky to illuminate the living. However, as in Shinto mythology, where Izanagi could not free himself from the curses of death after leaving the realm of the dead until he had washed himself in the waters, so Ra must wash before leaving the realm of the dead. He does it every morning in the waters of the Nile. The washing of Ra reasoned the ritual washing practiced in Egypt. The second important motive that gave rise to the ritual of water purification of the ancient Egyptians was the myth of Osiris. The Egyptians believed that Set killed Osiris, dismembered his body and scattered him on Earth. Isis collected the remains of Osiris, made him the first mummy in history and got pregnant by him. When their son Horus was born, he helped his father Osiris rise again. This story, which is closely related to the topic of life and death, and most importantly – to the resurrection, contains one very important plot. For the resurrection of Osiris to be possible, he had to be cleansed of the filthiness of death. This was made possible by baptism: “New life was brought to Osiris’ limbs and body by washing, clearly linking washing with magic water to rebirth... So important was the ritual of baptism to the Egyptians that some form of it, purification or offering of a libation, became an essential rite in all important religious and state rituals. It even appeared in the funerary liturgy where the daily ritual was repeated in the washing of the dead” [7, 184].

Because the pharaohs considered themselves descendants of Osiris, they reflected events related to Osiris in the court ritual. The dead pharaohs were mummified, as was their distant ancestor Osiris. The pharaohs also practiced the rite of baptism. Among the wall paintings found by Egyptologists are those depicting a pharaoh whose baptism is Osiris and Horus. A detailed study of this rite still requires a lot of research work. However, the fact that the Egyptians practiced the rite of baptism before important events in life can be considered reliable.

The religions mentioned in this section do not cover all shades of religious life in the world. Carefully analyze and study the purification rites is not our task. The task of this study is only to illustrate the popularity of purification rites in the world’s religions and to show their

ubiquity. We can say with confidence that the ritual purification rites with the use of water are present in almost all religions of the world. They are used by Australian aborigines, and African pygmies, American Indians and Chinese Taoists, Christians and Muslims, Jews and Mandeans... In each of these religious cultures, these rites have acquired a special meaning. The significance of Christian baptism, which is the first sacrament in a Christian's life, performed only once in a lifetime, and for which the neophyte prepares carefully, cannot be equated with the Shinto ablution, which is repeated daily. However, we focus on common aspects as we try to find common features of these rites. Such common features can be identified. The purification rites in all their variety of forms face the same task – to cleanse the believer from defilement, and thus prepare him for the encounter with the sacred. If the task of these rites is purification, then the question arises – purification from what? An analysis of the texts of worship and the scriptures makes it possible to state that in the purification rites, the purification from the filth of death is conducted. A person, realizing that death has become his inevitable fate after the Fall, tries to free himself from it, to wash himself from the dirt of mortality.

References

1. Шепетяк, Олег. *Історія релігій*. Том 1. Жовква: Місіонер, 2019.
2. Boyce, Mary. *A History of Zoroastrianism*. Leiden: Brill, 1989.
3. Coward, Harold G.; Lipner, Julius J.; Young, Katherine K. *Hindu Ethics. Purity, Abortion, and Euthanasia*. State University of New York Press, 1989.
4. Davis, David. *Finding of God of Noah: The Spiritual Journey of a Baptist Minister from Christianity to the law of Noah*. KTAV Publishing Hous, 1996.
5. Dhavamony, Mariasusai. *Hindu Spirituality*. Roma: Editrice Pontificia Universita Gregoriana, 1999.
6. Firth, Shirley. *Dying, Death and Bereavement in a British Hindu Community*. Leuven: Peeters, 1997.
7. Gabriel, Richard. *Jesus the Egyptian: The Origins of Christianity and the Psychology of Christ*. Lincoln, NE: iUniverse, 2005.
8. Górnicki, Zdzisław. *Woda w duchowych przeżyciach człowieka*. Kraków: Wydawnictwo M, 2008.
9. Jong, Albert F. de. Purity and Pollution in Ancient Zoroastrianism. *Purity and the Forming of Religious Traditions in the Ancient Mediterranean World and Ancient Judaism*. Leiden, Boston: Brill, 2013.
10. Michaels, Alex. *Hinduism: Past and Present*. Princeton University Press, 2003.
11. Muesse, Mark W. *The Hindu Traditions. A Concise Introduction*. Minneapolis: Fortress Press, 2011.
12. Rudolph, Kurt. *Mandaeism*. Leiden: Brill, 1978.
13. Sadler, Arthur Lindsay. *The Japanese Tea Ceremony: Cha-No-Yu*. Tuttle Publishing, 2008.
14. Schmenann, Alexander. *Of Water and the Spirit: A Liturgical Study of Baptism*. Crestwood, NY, 1974.
15. Whitenead, Mark; Spann, Bert. *Mikvah. Having Our Head, Heart, Hands, and Feet ALL IN for Jesus Christ*. The New American Standart Bible, 2018.

ВОДА І КУЛЬТИ ОЧИЩЕННЯ В РЕЛІГІЯХ СВІТУ**Олег Шепетяк***Ruhr-Universität Bochum,**Katholisch-Theologische Fakultät, Lehrstuhl für Philosophisch-Theologische Grenzfragen**Universitätsstraße, 150, 44780, Bochum, Deutschland**Український католицький університет,**філософсько-богословський факультет, кафедра філософії**вул. Іларіона Свенціцького, 17, 79000, м. Львів, Україна**<https://orcid.org/0000-0001-5463-6475>*

Сакральна чистота та нечистота належать до ключових понять обрядовості багатьох релігій світу. В усіх релігіях, в яких йдеться про сакральну нечистоту, вона пов'язана з контактом зі смертю. Смерть є джерелом сакральної нечистоти. Релігії мають не тільки теоретичний аспект (констатують стан сакральної нечистоти), а й практичний (пропонують шляхи очищення). Щоби звільнитися від сакральної нечистоти, потрібні певні релігійні обряди. За аналогією до побутового очищення тіла, в якому здебільшого використовується вода, обряди сакрального очищення зазвичай пов'язані з водою. В цій статті проаналізовані культу очищення декількох релігій світу їхні мітології та їхня роль в житті віруючих. Першою з проаналізованих релігій є японський синто, в якому сакральна чистота відіграє особливу роль. В основі вчення про сакральну нечистоту японського синто стоїть міт про Ідзанагі та Ідзанаі, який розповідає, що Ідзанагі став нечистим тоді, коли потрапив до царства мертвих, щоби врятувати звідти свою дружину Ідзанаі. Щоби очиститися, він проходив обряд омивання у воді. Цей міт показує зв'язок сакральної нечистоти з контактом зі смертю та культів очищення з водою.

У статті також проаналізовані вчення про сакральну нечистоту та культу очищення даосизму, індуїзму, зороастризму. Особливе значення присвячене християнству, обрядом входження в яке є хрещення. Наслідком гріха прародичів Адама і Єви є людська смертність. Смерть проникла людську в людську природу і тому кожна людина обов'язково контактує з нею. Зростання в благодаті передбачає участь християнина в літургійних обрядах, а передумовою цього є сакральне очищення. Саме тому хрещення, яке є першим кроком християнського життя, є водночас обрядом очищення і здійснюється зі застосування води. У статті наведені тексти молитов та документів Церкви, які роз'яснюють значення хрещення. Також у статті проаналізовані значення сакральної нечистоти в юдаїзмі та майдейства, а також обряди очищення цих релігій. Для юдаїзму таким обрядом є омивання в мікві, яке й стало прототипом християнського хрещення. Мандеї також розвинули багату обрядовість, пов'язану зі сакральною нечистотою та очищеннями у воді, з юдейських обрядів очищення.

Ключові слова: релігія, вода, очищення, кров, культ.

УДК 316.648:316.35

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.38>

ТЕМПОРАЛЬНА ЕВРИСТИКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ ДОБИ МОДЕРНУ. ГЕНЕРАЦІЙНИЙ ВИМІР

Едуард Щербенко

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди

Національної академії наук України

буль. Трьохсвятительська, 4, 01001, м. Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-8706-9195>

В контексті герменевтичного повороту, що позначився в українській філософії після 2014 року, стаття пропонує нередукційний підхід до вивчення суспільно-політичного дискурсу доби модерну, що ґрунтується на врахуванні ефекту генерації, досі не концептуалізованого у вітчизняному суспільствознавстві. Обмеженість дослідницьких програм, рецепція яких була здійснена першою когортою вчених пострадянської доби (зокрема деліберативної моделі та політичної лінгвістики), в основу яких покладено невідрефлектоване припущення непорушності суспільного статус-кво, виключає уявлення про ставку на ресентимент у посттравматичному суспільстві, що не дозволяє відрефлектувати актуальні сценарії «боротьби за дискурс» і накопичення інституційної пам'яті («дорослішання») перехідного суспільства. Звертається увага на можливості корекції суто нормативістського підходу до вивчення дискурсу через урахування зміни темпорального горизонту уявленої спільноти, коли виклики пострадянської доби можуть бути реінтерпретовані у горизонті «великого часу» модерну. Автор вказує кілька пунктів, які накладають важливі обмеження на довільне конструювання сценаріїв змін суспільного порядку денного, об'єднані викликом (не)постання генерації (lost generation) внаслідок упущення моменту її конституювання (травма модернізації), одним із наслідків чого виступає панування стихії ресентименту. Серед подібних сценаріїв («антиутопій»), що засвідчують симптом редукції дослідницької уяви, неконтрольоване зростання китайської потуги внаслідок розпаду Росії; неопрацьована за радянських часів «афганська» травма; незавершений процес впорядкування поховань часів Другої світової («фігура Антігони») та ін.

Ключові слова: відповідальність, генерація, герменевтичний поворот, модерн, редукція уяви, суспільно-політичний дискурс, травма.

Постановка проблеми. Стаття продовжує ряд попередніх публікацій, де в контексті герменевтичного повороту, що позначився у вітчизняній філософській літературі після 2014 року, запропоновано нередукційний підхід до вивчення суспільно-політичного дискурсу перехідної доби, відповідно до якого він розглядається як носій інституційної пам'яті демократичного транзиту.

Як засвідчила полеміка провідних вітчизняних філософів з одним із основоположників комунікативної практичної філософії Ю. Габермасом, що розгорнулася на фоні російського вторгнення, недостатніми виявилися евристичні можливості деліберативної моделі, в концептуальних рамках якої не передбачено сценарію ставки (контр)еліт на ресентимент, за неподоланої травми модернізації.

Переосмислення досвіду перехідної (пострадянської) доби в контексті викликів «великого часу» модерну, з урахуванням генераційного його виміру, визначило введення в поле розгляду проблеми травми модернізації та її опрацювання. Зберігаючи

напрацювання когорти дослідників першого пострадянського «привозу», зокрема артикульований у межах комунікативної практичної філософії вимір глобальної відповідальності людини за модерної доби, ми виявили необхідність, компенсуючи обмеження суто нормативістського підходу до вивчення суспільно-політичного дискурсу, звернутися до його евристики, що розкривається в темпоральному аспекті.

Стан дослідження проблеми. Проблема генерації залишається не концептуалізованою у вітчизняному суспільствознавстві: за три десятиліття Незалежності їй не присвячено жодного дисертаційного дослідження. При цьому вона незмінно постає на суспільному порядку денному в моменти потужних харизматичних рухів (феномен Майдану), наслідком яких, згідно з А. Туреном, змінюються соціокультурні коди суспільства. В цьому плані, сумнівів не викликає набуття нею усіх прав громадянства в суспільно-політичному дискурсі [1].

Кореляція вітчизняної естафети генерацій з опрацюванням травм модернізації (Чорнобиль, Голодомор, «ленінопад»), що виявилася в ретроспективі завершення демократичного переходу, стимулювавши в тому числі звернення вітчизняного суспільствознавства до травматичних студій [2; 3], виступила передумовою реінтерпретації досвіду перехідного суспільства в контексті вже не пострадянської доби, а «великого часу» модерну.

При цьому важливим чинником постає ризик «втраченої генерації», вперше від-рефлектований між двома світовими війнами (К. Мангайм і Х. Ортега-і-Гасет), з чого випливає, що конституювання генерації не може мислитися як «гарантовне»: це лише шанс. Врахування досвіду генерації 1968, яку вважають першою глобальною, оприятне пов'язаний із цим аспект артефактичності ('media is message' Маклюєна).

В світлі сказаного, ключовими моментами в трансформації предметного поля досліджуваної теми за пострадянської доби постають три Майдани, що їх розглядаємо як своєрідну констеляцію «констеляцій» (за Габермасом).

Мета дослідження. В статті виявляються евристичні пункти нередукційної програми дослідження суспільно-політичного дискурсу доби модерну, що розкриваються в темпоральному його вимірі.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок зростання масштабу викликів, що постали перед українською громадою після 02/24, в тому числі в плані збереження ідентичності (дискутуються питання зіставлення його з Катастрофою), набув популярності підхід, згідно з яким розпад Росії інтерпретується як безумовно позитивний для України сценарій. Між тим, у більш довгостроковій перспективі постає очевидним неконтрольоване зростання за подібного підсумку китайської потуги. Коли згадати, в горизонті цілого модерну з його іронією історії, прецедентні формули з «Кобзаря» («правда ваша, Польща впала та й вас роздавила») або польську, часів по Другій світовій («СРСР – буферна держава між Польщею та Китаєм»), унаочнюється амбівалентність у перспективі двох-трьох генерацій на позір позитивної зміни глобального міжнародного порядку.

Наступним викликом, у світлі викладеного вище, постає «афганська» травма. Не залагоджена за радянського часу, переважно інтерпретована в ключі тодішньої ідеологемі «виконання інтернаціонального обов'язку», ставши в пострадянському суспільстві необхідною складовою його «гібридної» ідентичності (зокрема, на меморіали «афганців» не поширюється дія законів про декомунізацію), нині вона постала на вістрі самовизначення української ідентичності, що засвідчує між іншим обговорення в Полтаві перейменування місцевих топонімів.

«На той момент їх (Грабчака й Бідного, – прим авт.) призвав радянський союз у 18 років. Вони загинули на полі бою, вони полтавці. Оскільки загибель зумовлена

вторгненням радянського союзу на територію іншої країни, вулиці можуть перейменувати. Але є медаль від президента Афганістану від вдячного народу. Ми там не були окупантами. Я у 18 років туди потрапив і служив 2 роки. І мені образливо, що зараз афганці, яким уже понад 50 років, зараз знаходяться на передовій, а тут кажуть, що ми були окупантами» [4].

Подібний зсув ідентичності, зрозуміло, може бути розв'язаний у горизонті лише цілого модерну (не пострадянському), де український кейс постає по-своєму безпрецедентним, захоплюючи виміри досвіду «по обидва боки барикад». (Як було зауважено в одному з постів у соціальних мережах: «Афганські в нас горять хати»).

Ще розширює горизонт вписування українського кейсу в ціле модерну його спадок, який позначимо фігурою *Антигони*. Йдеться про непорядкованість місць поховання загиблих у Другій світовій війні на території колишнього СРСР (єдиної з «держав-переможниць»). За наявними оцінками, зокрема російських волонтерів, у 2010-ті роки чисельність їх коливалася в порядку кількох мільйонів.

Якщо зіставити регулярно повторювану в обговореннях формулу Суворова «війна не закінчена, доки не похований останній солдат» і свідчення репрезентативного видання пізньорадянської доби «Міфи народів світу», де стаття, присвячена сюжету Антигони, згадує про кілька десятків звернень до нього в ХХ столітті західних авторів, але жодного радянського, можна говорити про певний варіант цивілізаційної катастрофи. Внаслідок її, на відміну видобуття з катастрофи досвіду за формулою «ніколи більше» (що стала запорукою в тому числі сучасного «демократії не воюють одна з одною»), (пост)радянська траєкторія пролягла до теперішнього «дідивоували/можемоповторити», що має макабрничний відтінок унаслідок явної відсутності зв'язку між уявленнями носія про героїчні звершення «дідів» і обов'язком віддання їм останньої шани вже третім-четвертим поколінням.

Як і в попередньому випадку, помислити розгортання цієї катастрофи можливо лише в горизонті цілого модерну, включно з відомою проблемою ресентименту. Враховані мають бути відомі попередження в цьому плані не лише Ніцше, а й шедеврів красного письменства, про «російських хлопчиків» (кандидатів у вожді), яким, згідно з Достоевським, давши мапу зоряного неба, отримаєш її назад з виправленнями [5].

Не потребує доведення, що юрист Ульянов (як і, приміром, Ганді) могли зробити чудову кар'єру в приватному порядку. Коли їх було часом обрано за революційних лідерів, й їхня (республіканська) справа досі витримує випробування, за всієї несхожості пакистано-індійського та російсько-українського фронтів, питання відповідальності слід ставити в історичному горизонті, який від Геродота вибудовується у вимірі 'win-win' ігор (що сходиться з модерними формулами «за вашу і нашу свободу» та «прощаємо і просимо прощення»).

Відповідно, під знак запитання має бути поставлено вживання слова «історія» в наративі «Короткого курсу», який побудований відповідно до маніхейської схеми поділу світу. Це ставить ряд взаємопов'язаних питань, комплекс яких позначимо як *відповідальність за маску*.

Вождь більшовиків, як відомо, ставив підпис (по виході з підпілля та приході до влади) Ульянов (Ленін). Проте на його Мавзолі залишено ім'я не людини, маски. Чи підлягає перегляду присуд?

Маска може приростати. В згаданому випадку важлива, по-перше, послідовність зусиль: з приблизно півтори сотні псевдонімів, які нараховують у вождя більшовиків, саме цей, пов'язаний, як відомо, з псевдоісторичним «льонінським пророцтвом», що пророкує загибель певної династії, відповідно до чого може правити за приклад «мови ненависті», виявився поза конкуренцією. По-друге, необоротність: приведена в дію згуртована маса ресентименту аудиторії («російських хлопчиків») не дозволила вождю вийти з обраної ролі.

Чи не постають обидві сторони, певною мірою, в ролі (само)заручників? У контексті дослідження важливо, що й сьогодні, після «відлиги», «перебудови» й под., мислимими постають сценарії ностальгії за табором, з катами-жертвами, вилученням праць вождів по відході, заміною імен номерами і т. ін.: себто, руйнації основ цивілізації недорослою людиною.

Одним із безперечних, у цьому сенсі, звершень українського експерименту «на терезах гуманізму» (М. Михальченко) виступає сходження фігури вождя з вітчизняної суспільної арени, при поверненні до неї в білорусько-російській версії перехідного суспільства. Звернемо увагу на кореляцію цього пункту з ротацією когорт, уособленням якої може виступати зміна перших осіб української держави (роки народження 1934, 1938, 1954, 1950, 1965, 1978) і припинення подібної ротації в двох інших колишніх радянських республіках.

В контексті дослідження, інтерпретуємо згаданий зв'язок в порядку безперечного впливу Гегеля на концепцію модерну (що виявляє в тому числі відома праця Габермаса [6], яка суттєвою мірою визначила рецепцію цього підходу на російських та українських теренах). У теперішній ретроспективі, маючи до діла з черговою спробою чергового вождя «звільнити» братський народ (за потурання церковних ієрархів, починаючи від публічної обіцянки використати населення в якості «живого щита»), явно не помічаючи, що запускається черговий цикл Антігони, *маска* творця концепції модерну повертається стороною, оберненою до «втління світової історії» на коні.

Спокуса вклонитися «тотальності», ймовірно, простима для *тінейджер* (грецький філософ у діжці, пам'ятаємо, розпорядився рандеву з подібним втіленням з кращими для світового театру наслідками). Проте тут ми віднаходимо важливий пункт, який Кант познавчив через розрізнення віри й розуму.

В окопах (ймовірно, й на барикадах) немає атеїстів. Коли тотальність розуму стає єдиним способом обґрунтування власної позиції, неминуче доходить війни (грец. *полемос*) як батька всього, за Гераклітом. Якщо я здатний піднятися над теперішнім собою, зокрема через одкровення (як апостол Павло) чи відпавши спочатку, як блудний син, чи не ворогом я буду собі самому в різних іпостасях (етапах шляху)?

З викладу випливає, що чинник віри не виходить елімінувати з горизонту модерну (достатньо згадати Токвілеве свідчення щодо ролі релігії в американському суспільстві [7]). З іншого боку, постання неповторних генерацій грецького «дива», першохристиян, Ренесансу / Реформації, Просвіти й Романтизму, з «лиця непересічним виразом», очевидно, не може бути підведено під єдину норму: вони постають радше вічними співбесідниками, залишаючи горизонт розвитку відкритим.

Підсумовуючи, відзначимо, що в рамках опрацювання нередуційного підходу до дослідження суспільно-політичного дискурсу за модерної доби, ми виділили кілька пунктів, які розкривають евристику темпорального його виміру, зокрема в генераційному аспекті, не концептуалізованому вітчизняним суспільствознавством. Об'єднує їх зважання на нелінійний вимір виявлення суспільних патосів, що дається взнаки зокрема у випадках травм модернізації та їх опрацювання.

По-перше, показано, що сценарій розпаду Росії має інтерпретуватися з урахуванням, у перспективі кількох поколінь, наслідків неконтрольованого розростання китайської потуги.

По-друге, що «афганська» травма, не залагоджена за радянської доби, передбачає вміщення її як складової української ідентичності в горизонт цілого модерну.

По-третє, в цьому ж напрямі виявляється вплив «ситуації Антігони», зокрема в аспекті не почутих попереджень, що мало наслідком розгортання стихії ресентименту (причому виявляється важливий аспект відповідальності за маску).

Нарешті, в контексті дослідження артикулюється пов'язана з фігурою вождя (й переростанням її в ході дорослішання громади) неможливість елімінувати чинник віри в горизонті модерну.

Список використаної літератури

1. Кокотюха А. Покоління сміливих. Україна: 25 років незалежності. Харків: Віват, 2016. 400 с.
2. Рот, Дж. К., Беренбаум М., ред. Поза межами болю. Богослови та філософи про Голокост. Київ: Дух і Літера, 2009. 432 с.
3. Карут, К., ред. Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних досвідів. Київ: Дух і Літера, 2017. 496 с.
4. У Полтаві відклали перейменування вулиць, що названі на честь афганців. URL: http://www.usva.org.ua/mambo3/index.php?option=com_content&task=view&id=8962&Itemid=1
5. Щербенко Е. В. Три розмови про класику при кінці світу // Риба на каштані) Київ: Антиквар, 2024. 92 с.
6. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну. Київ: Четверта хвиля, 2001. 424 с.
7. Токвіль А. де. Про демократію в Америці. Київ: Всесвіт, 1999. 590 с.

TEMPORAL HEURISTICS OF THE SOCIO-POLITICAL DISCOURSE OF THE MODERN ERA. GENERATIONAL DIMENSION

Eduard Shcherbenko

*H. Scovoroda Institute of Philosophy
Tryokhsviatitska str., 4, 01001, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-8706-9195>*

In the context of the hermeneutical turn that has marked Ukrainian philosophy since 2014, the article proposes a non-reductive approach to the study of the socio-political discourse of the modern era, based on the generation effect, which has not yet been conceptualised in Ukrainian social science. The limitations of the research programmes adopted by the first cohort of post-Soviet scholars (in particular, the deliberative model and political linguistics), based on the unreflected assumption of the inviolability of the social status quo, exclude the idea of relying on resentment in a post-traumatic society, which does not allow us to reflect on the actual scenarios of the "struggle for discourse" and the accumulation of institutional memory ("growing up") of a transitional society. Attention is drawn to the possibility of correcting a purely normative approach to the study of socio-political discourse by taking into account the change in the temporal horizon of the imagined community, when the challenges of the post-Soviet era can be reinterpreted in the horizon of the "big time" of modernity. The author points out several points that impose important restrictions on the uncontrolled construction of scenarios for changing the social agenda, united by the challenge of the (non-)emergence of a generation (lost generation) due to the missed moment of its constitution (trauma of modernization), one of the consequences of which is the dominance of the element of resentment. Among such scenarios ("dystopias"), which show a symptom of the reduction of the research imagination, are the uncontrolled growth of Chinese power as a result of the collapse of Russia; the "Afghan" trauma that was not processed during the Soviet era; the unfinished process of arranging the graves of the Second World War ("the figure of Antigone"), etc.

Key words: generation, hermeneutic turn, modernity, reduction of imagination, responsibility, socio-political discourse, trauma.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 342.3

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.39>

ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ У МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Артем Алексєєнко

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
кафедра політології
пр. Науки, 72, 49010, м. Дніпро, Україна*

Розглядається динамічний вимір взаємодії політичних суб'єктів, які де-факто здійснюють нову інтерпретацію законодавчих положень політико-інституційних взаємодій. Вивчено проблемні аспекти дискурсу щодо форми правління, які актуалізуються в контексті тлумачення ухвалення рішень у надзвичайний період, наявності повноважень у гілок влади, легітимності певних рішень та підходів в умовах сучасної України. Встановлено необхідність розгляду міждисциплінарного наукового дискурсу стосовно форм правління в політичному середовищі, яка відкриває нову дискусію про типологізацію форм правління, їх теоретичну та прикладну ідентифікацію. З'ясовано специфіку модернізації демократії, яка є процесом, що охоплює політичні, соціальні та технологічні аспекти. У статті застосовуються фахові методичні засоби сучасних політичних наук. Зокрема, компаративний аналіз описує інституційні основи політичних рішень в умовах сучасних форм правління. Дескриптивний аналіз визначає значення та вплив ключових організаційних вимірів дискурсу стосовно форми правління. Фахові методи включають системний підхід і метод структурного функціоналізму. Вони спрямовані на виявлення структурних особливостей електронного голосування, онлайн-консультацій та мобільні програм для участі громадян у політичному житті. Увага приділяється специфіці сучасної демократії, в рамках якої законодавці прагнуть надати рівні права та можливості всім верствам суспільства, незалежно від статі, раси, релігії чи соціального становища. Встановлено, що незалежні неурядові організації, активісти та громадяни відіграють все більш активну роль у контролі за владою та виявленні корупції. Доведено, що в умовах глобалізації багато проблем стають транснаціональними, і вирішення їх потребує спільних зусиль в рамках універсалізації принципів форми правління. Встановлено, що незважаючи на позитивні тенденції, модернізація демократичних форм правління супроводжується масштабними викликами «відкату» до авторитаризму. Розкрито значення розуміння та підтримки цих тенденцій, які необхідні для побудови більш стійких та чуйних демократичних систем, здатних ефективно відповідати на виклики сучасного світу. З'ясовано, що зростання безробіття, погіршення економічного добробуту громадян, а також скорочення соціальних програм можуть призвести до загострення соціальних протиріч та зростання довіри до радикальних чи авторитарних версій форм правління. Доведено, що сучасний фокус уваги в дискурсі щодо еволюції форм правління припадає на нормативне забезпечення прав міноритарних груп та меншин, забезпечення відповідності міжнародним інтеграційним утворенням.

Ключові слова: форма правління, політичний інститут, гілки влади, міждисциплінарний дискурс, концепція, теорія, структурна інновація.

Розгляд стану та статусу у сучасних політологічних дослідженнях є важливим елементом розвитку академічного та прикладного аналізу політичних інститутів та процесів

у сучасній Україні та зарубіжних країнах. Загально-правове (державоцентричне) тлумачення форми правління не висчерпує значення цього явища для політичних подій. Зокрема, йдеться про динамічний вимір взаємодії політичних суб'єктів, які де-факто, а не де-юре здійснюють нову інтерпретацію законодавчих положень політико-інституцій взаємодії. Політичні інтереси закладені у формі правління також є актуальним питанням оскільки вони фіксують ситуацію в політичного статус-кво на момент укладення конституційних угод та прийняття конституційних актів. В умовах сучасної України проблема форми правління актуалізується в контексті тлумачення ухвалення рішень у надзвичайний період, наявності повноважень у гілок влади, легітимності певних рішень та підходів тощо. У зв'язку з цим необхідно приділити увагу дисциплінарним позиціям форми правління як у статичній, так і динамічній системі відносин. Також йдеться про виявлення основних тенденцій обговорень, які вказують на можливі інновації в реформуванні форм правління. Необхідність розгляду міждисциплінарного наукового дискурсу стосовно форм правління в політичному середовищі відкриває нову дискусію про типологізацію форм правління, їх теоретичну та прикладну ідентифікацію. Відповідно розуміння значення форми правління для політичної безпеки є актуальним як для політичних акторів, так і для суб'єктів громадського середовища.

Метою статті є з'ясування особливостей міждисциплінарного дискурсу щодо форми правління в політичному вимірі. Завданням статті є ідентифікація основних напрямків обговорень форми правління в політичному середовищі.

Аналіз публікацій. Наукові публікації за темою дослідження охоплюють досить широке коло проблем. Так, В. Чорненький та М. Сподарик розглядають питання форми державного правління в Україні з правових позицій Європейської комісії «за демократію через право» (Венеціанської комісії) [14], В. Сухонос аналізує роль суверенітету як чинника, що впливає на різноманітність форм правління та політичних режимів [10], О. Стойко здійснює теоретичний аналіз варіативності форм державного правління у перехідних країнах [9], Я. Чістоколяний розглядає проблеми модернізації конституційної форми правління в Україні [13], В. Сухонос, Ю. Волочай та О. Соколенко розглядають дихотомію між монархічною формою правління та тоталітарним режимом, а також їх можливий симбіоз [11], стаття В. Литвина та А. Романюка присвячена концептуалізації та теоретичній дистинкції понять «форма державного правління» і «система державного правління» в політичній науці [5], А. Войчук розглядає особливості інституту президентства в умовах президентської форми республіканського правління [2], О. В. Зінченко проводить порівняльний аналіз особливостей форми правління арабських монархій [4], А. Войчук вже в іншій публікації розглядає особливості інституту президентства в умовах парламентарної форми республіканського правління [3]. Однак, потребують окремої уваги тенденції обговорень розвитку форм правління в дискурсі між сучасними правознавчими та політологічними дисциплінами.

За доби постіндустріального суспільства та глобалізації, демократичні форми правління стикаються з викликами та можливостями, що вносять свої корективи до традиційних моделей. Модернізація демократії є невід'ємним процесом, що охоплює політичні, соціальні та технологічні аспекти. У науковому дискурсі розглядаються ключові тенденції модернізації демократичних форм правління на тлі порівняння з авторитаризмом. А. Мацюк виокремлює випадки, коли правляча група суспільства є військово ієрархічно-організованою структурою, державна влада по суті автентична авторитарному режимові. Другий тип представляє собою організацію державної влади, яка формується із представників шляхом відбору людей з широких верств населення, де правляча група не ототожнюється своєю організацією з державою, але безумовно утворює органи державної влади [7, с. 18].

Однією з найважливіших тенденцій міждисциплінарного наукового дискурсу є використання сучасних технологій для зміцнення демократичних процесів. Електронне голосування, онлайн-консультації та мобільні програми для участі громадян у політичному житті стають все більш поширеними. Це не лише збільшує участь громадян у прийнятті рішень, а й робить процеси інституалізації форм правління доступнішими та прозорішими. А. Мацюк, аналізуючи співвідношення громадянського суспільства і політико-правового режиму, справедливо зауважує, що політико-правовий режим відображає методи, якими здійснюється державна влада. Якщо громадянське суспільство це сукупність відповідних суб'єктів, якими є передусім громадяни, політичні партії, громадські об'єднання (профспілки, союзи, спілки, рухи та ін.), то політико-правовий режим являє собою динамічну складову організації форми держави, відображає реалії діяльності самої державної влади. На сучасному етапі розвитку громадянського суспільства наша держава, у цьому аспекті, є поки що слабкою з неефективним державним механізмом, який стримує розвиток інститутів громадянського суспільства. Натомість, при подальшій відсутності високорозвиненого громадянського суспільства Україна ризикує перетворитися в авторитарну (недемократичну) державу [7, с. 18].

Помітним акцентом в обговореннях є наголос на різноманітність акторів та інституційне включення. Сучасні демократії прагнуть надати рівні права та можливості всім верствам суспільства, незалежно від статі, раси, релігії чи соціального становища. Просування концепцій інклюзивності та справедливості стає невід'ємною частиною модернізації демократичних систем. Зокрема, А. Мацюк до поняття форми державного правління включає політичний режим, державний устрій, управління економікою, соціальною та культурною сферою суспільного життя. Натомість, коли мова йде про політичний режим, ми розуміємо певний спосіб функціонування політичної системи суспільства, який включає в себе систему правових та не правових заходів. Політичний режим виступає функціональною стороною політичної системи, яка передбачає певні методи та прийоми здійснення політичної влади у державі. Форма ж державного правління відображає інституціональну структуру політичної системи, а саме спосіб формування та організації вищих органів державної влади [7, с. 19].

Важливою тенденцією дискурсу щодо форм правління є зміцнення прав та захисту громадянського суспільства. Незалежні неурядові організації, активісти та громадяни відіграють все більш активну роль у контролі за владою та виявленні корупції. Це зміцнює систему «поділу влади» та забезпечує більш ефективний механізм протидії зловживанням. Ю. Батир, А. Помаза-Пономаренко, І. Лопатченко слушно вказують, що для утвердження демократії необхідна висока політична культура населення. «Демократія ґрунтується на багатоманітності інтересів різних соціальних груп і дає можливість гармонійно поєднувати їх. Велику роль у демократизації суспільно-політичного життя відіграють партії, асоціації, суспільні рухи та інші інститути громадянського суспільства. Вважають, що демократія – це певний ідеал суспільного устрою і відповідний йому світогляд, що вона ґрунтується на певній системі цінностей», – вважають вчені [1, с. 151].

Значущою тенденцією обговорень є посилення регіональної та світової координації. В умовах глобалізації багато проблем стають транснаціональними, і вирішення їх потребує спільних зусиль. Це відображається в участі держав у міжнародних організаціях та угодах, спрямованих на вирішення глобальних викликів, таких як зміна клімату чи міжнародний тероризм. Одна з відповідей на так виклики – технократична авторитаризація влади. Ю. Батир, А. Помаза-Пономаренко, І. Лопатченко вважають, що авторитарний режим – «державно-політичний устрій суспільства, основою якого є сильна особиста диктатура».

Як правило, він виникає тоді, коли на порядок денний висуваються проблеми модернізації економіки, прискорення темпів розвитку країни. За таких умов політичні права і свободи громадян, діяльність громадсько-політичних об'єднань та опозиції обмежуються. Законодавча влада фактично підлягає виконавчій, зосередженій в руках глави держави. Поєднуються централізовано-планові та ринкові засади в розвитку економіки. За авторитаризму владна еліта зазвичай неоднорідна й спирається на політичні сили, зацікавлені в збереженні чинної влади [1, с. 152].

Однак, незважаючи на позитивні тенденції, модернізація демократичних форм правління супроводжується масштабними викликами відкату до авторитаризму. Відмінність доступу до технологій, загрози кібербезпеці та зростання популізму – все це вимагає уважного розгляду та балансування інтересів різних груп навколо авторитарного лідера або інституцій. Ю. Батир, А. Помаза-Пономаренко та І. Лопатченко визначають авторитаризм як недемократичний політичний режим, який передбачає концентрацію влади в руках окремої особи або групи осіб, котрі не прагнуть досягнення суспільної згоди стосовно легітимності їх влади. При цьому відбувається зменшення ролі представницьких інститутів влади і громадян в цілому, вони усуваються від процесу прийняття політичних рішень [1, с. 152].

Слід брати до уваги, що модернізація демократії – це складний і багатогранний процес, що взаємодіє з різними аспектами сучасного суспільства. Розуміння та підтримка цих тенденцій необхідні для побудови більш стійких та чуйних демократичних систем, здатних ефективно справлятися з викликами сучасного світу. Особливо нагальним це питання є для відносно нових незалежних держав, які досі перебувають під політичним впливом росії. Р. Мартинюк слушно зауважує про неодноразові зміни форми правління у напрямі посилення начал парламентаризму у сучасному Киргизстані. Це суттєво відрізняє Киргизстан від низки інших країн пострадянського простору, у яких відбулося конституційне оформлення президентського авторитаризму і форма правління незмінно відображала тенденцію посилення влади глави держави. Однак останній перегляд форми правління, що відбувся за результатами конституційного референдуму від 11 квітня 2021 р., знову відновив у Киргизстані вкрай президенціалізовану республіку [6, с. 27].

Глобальна економічна нестабільність може спричинити серйозні соціальні та політичні наслідки. Зростання безробіття, погіршення економічного добробуту громадян, а також скорочення соціальних програм можуть призвести до загострення соціальних протиріч та зростання довіри до радикальних чи авторитарних форм правління. У зв'язку з цим Р. Мартинюк вірно вказує, що відповідно до теорії поділу влади президент є лише одним із вищих органів держави, поряд із парламентом, урядом, вищим судовим органом загальної юрисдикції та органом конституційної юрисдикції. Верховенство влади президента зумовило б підпорядкування йому всіх інших вищих органів держави. Іманентною складовою механізму реалізації принципу поділу влади є система стримувань і противаг [6, с. 31].

Отже, глобальні виклики, такі, як пандемії, тероризм та кібератаки, а також повномасштабні військові дії, можуть чинити тиск на форми правління, вимагаючи перебудови для оперативної та координаційної реакції на світовому рівні. Нездатність ефективно протидіяти таким загрозам може підірвати довіру громадян до існуючих урядових та представницьких інституцій.

Висновки. Таким чином, трансформація форми правління у міждисциплінарних дискусіях сучасності призводить до консенсусного твердження про неявну трансформацію цього явища. Йдеться про зміну змісту та значення форми правління як формальної структури.

У політичних обговореннях суспільства трансформації форма правління стає об'єктом діяльності неформальних груп інтересів з метою збільшення політичного впливу та досягнення політичних цілей. Це породжує науково-практичний дискурс [12]. Такі традиційні аспекти форми правління політичному вимірі як баланс повноважень гілок влади, статус домінантного в системі стримувань і противаг, можливості формування гібридних форм правління поступово змінюється. Фокус уваги припадає на нормативне забезпечення прав міноритарних груп та меншин, забезпечення відповідності міжнародним інтеграційним утворенням, а також оптимальності механізмів ухвалення рішень в умовах глобальних криз.

У зв'язку з цим для сучасної України концептуальним підґрунтям трансформації форми правління є інституціоналізація парламентської республіки у післявоєнний період. Вимоги та вектор євроінтеграції спричиняють необхідність відповідності відносинам ліво-право і дихотомії, яка відображає реалії глибинного структурування суспільства за партійною ознакою. За відсутності такої відповідності Україна буде й надалі розглядатися як трансформаційна, перехідна держава яка виходить за межі держав, які вже приєдналися до євроспільноти. Відповідно подальшими напрямками наукових пошуків є розгляд значення парламентаризму в контексті розвитку форм правління.

Список використаної літератури

1. Батир Ю. Г., Помаза-Пономаренко А. Л., Лопатченко І. М. Демократичні та недемократичні форми політичного правління: виклики сучасному світу. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління. 2022. Вип. 2. С. 149–157.
2. Войчук А. Ю. Особливості інституту президентства за парламентарної форми республіканського правління. Гілея: науковий вісник. 2018. Вип. 133. С. 225–228.
3. Войчук А. Ю. Особливості інституту президентства за президентської форми республіканського правління. Політикус. 2017. Вип. 5. С. 43–46.
4. Зінченко О. В. Особливості форми правління арабських монархій (порівняльний аналіз). Вісник Національної академії правових наук України. 2018. Т. 25, № 1. С. 50–64.
5. Литвин В. С., Романюк А. С. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного правління» та «система державного правління» у політичній науці. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2016. Вип. 20. С. 3–12.
6. Мартинюк Р. С. Конституційна реформа в Киргизстані 2021 року: зміна форми правління. Право України. 2021. № 9. С. 26–39.
7. Мацюк А. А. Історико-теоретичні аспекти форм державного правління в умовах конституційного розвитку України. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2012. № 5. С. 16–21.
8. Олійник В. С., Олійник В. В. Республіканська форма державного правління: особливості її змішаної форми в Україні. Право і суспільство. 2018. № 4(2). С. 42–48.
9. Стойко О. М. Теоретичне осмислення варіативності форм державного правління у перехідних країнах. Гілея: науковий вісник. 2017. Вип. 117. С. 227–230.
10. Сухонос В. В. Суверенітет як чинник диференціації форми правління і політичного режиму у контексті загальнотеоретичної юриспруденції. Правові горизонти. 2017. № 3. С. 15–20.
11. Сухонос В. В., Волочай Ю. В., Соколенко О. П. Монархічна форма правління і тоталітарний режим : дихотомія антиномії та симбіозу. Правові горизонти. 2017. Вип. 4. С. 22–29.
12. Трещов М. М, Мунько А. Ю. Сучасна форма правління в Україні: науково-практичний дискурс. Науковий вісник: державне управління. 2022. № 2. С. 182–194.

13. Чістоколяний Я. В. Проблеми модернізації конституційної форми правління в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2015. Вип. 18(1). С. 41–44.
14. Чорненко В. І., Сподарик М. Б. Питання форми державного правління України у правових позиціях європейської комісії "за демократію через право" (Венеціанської комісії). Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2015. Вип. 32(1). С. 152–156.

POLITICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE FORM OF GOVERNMENT IN THE INTERDISCIPLINARY SCIENTIFIC DISCOURSE

Artem Aliksieienko

Dnipro National University named after Oles Honchar,

Department of Political Science

Nauki Ave., 72, 49010, Dnipro, Ukraine

The dynamic dimension of the interaction of political subjects, which de facto carry out a new interpretation of legislative provisions of political-institutional interactions, is considered. The problematic aspects of the discourse on the form of government, which are actualized in the context of the interpretation of decision-making in the emergency period, the availability of powers in the branches of government, the legitimacy of certain decisions and approaches in the conditions of modern Ukraine, are studied. The necessity of considering the interdisciplinary scientific discourse regarding the forms of government in the political environment is established, which opens a new discussion about the typology of the forms of government, their theoretical and applied identification. The specifics of the modernization of democracy, which is a process covering political, social and technological aspects, have been clarified. The article uses professional methodical tools of modern political sciences. In particular, the comparative analysis describes the institutional foundations of political decisions in the conditions of modern forms of government. Descriptive analysis determines the meaning and influence of key organizational dimensions of discourse in relation to the form of government. Professional methods include a systematic approach and the method of structural functionalism. They are aimed at identifying the structural features of electronic voting, online consultations and mobile programs for citizens' participation in political life. Attention is paid to the specifics of modern democracy, in which legislators strive to provide equal rights and opportunities to all sections of society, regardless of gender, race, religion, or social status. It has been established that independent non-governmental organizations, activists and citizens play an increasingly active role in controlling the government and detecting corruption. It has been proven that in the conditions of globalization, many problems become transnational, and their solution requires joint efforts within the framework of the universalization of the principles of the form of government. It was established that despite the positive trends, the modernization of democratic forms of government is accompanied by large-scale challenges of "rollback" to authoritarianism. The importance of understanding and supporting these trends, which are necessary for building more stable and responsive democratic systems capable of effectively responding to the challenges of the modern world, is revealed. It has been found that the growth of unemployment, the deterioration of the economic well-being of citizens, as well as the reduction of social programs can lead to the aggravation of social contradictions and the growth of trust in radical or authoritarian versions of forms of government. It is proved that the current focus of attention in the discourse on the evolution of forms of government falls on the regulatory provision of the rights of minority groups and minorities, ensuring compliance with international integration entities.

Key words: form of government, political institution, branches of government, interdisciplinary discourse, concept, theory, structural innovation.

УДК 327.7:316.77-049.5](4)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.40>

МЮНХЕНСЬКІ КОНФЕРЕНЦІЇ З БЕЗПЕКИ: МІСЦЕ ІНФОРМАЦІЙНОГО ФАКТОРУ

Микита Білоусов

*Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
факультет політичних наук, кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики
вул. 68 Десантників, 10, 54000, м. Миколаїв, Україна*

У науковій статті досліджено місце інформаційного фактору під час проведення Мюнхенських конференцій з безпеки (МКБ) протягом 2014–2024 рр.

Автор зауважує, що головною темою МКБ є обговорення та обмін думками щодо розвитку трансатлантичних відносин, а також європейської та глобальної безпеки у XXI столітті. МКБ опікуються не тільки різними рівнями безпеки (європейський, глобальний), але й охоплюють різні сфери безпеки, від таких традиційних як військова безпека, до найбільш актуальних на сьогодні: інформаційну, економічну, екологічну сфери безпеки.

Особливий акцент зроблений на МКБ періоду російсько-української війни 2014–2024 рр. з метою висвітлення актуальних загроз в інформаційній сфері, породжених гібридною війною РФ. У сучасних реаліях російсько-українська війна слугує яскравою демонстрацією і підтвердженням того, що кіберпростір відіграватиме вирішальну роль у майбутніх конфліктах і, що демократії мають об'єднатися, щоб вчасно реагувати на трансформацію війни.

Автор зазначає, що під час МКБ 2023–2024 рр. наголос був зроблений на посиленні співпраці шляхом спільного встановлення стандартів у сфері технологій і кібербезпеки, особливо між ЄС і США, а також на незмінній відданості демократичному та надійному інформаційному середовищу. Надзвичайно важливим став Круглий стіл з кібербезпеки та регулювання технологій у вересні 2023 р. на якому учасники обговорили нещодавні ініціативи ЄС щодо регулювання технологій, їхній вплив на кібербезпеку та можливості для трансатлантичної співпраці в цій сфері.

Автор приходить до висновку, що в умовах зростаючої загрози, породженої гібридною війною РФ, основним завданням є зміцнення європейського цифрового суверенітету. Задля досягнення цієї мети світова спільнота повинна звернути увагу на розробку стимулів для створення та розширення інноваційних компаній у сфері інформаційної безпеки.

Ключові слова: Мюнхенська конференція з безпеки, інформаційна безпека, кібербезпека, Україна, РФ, ЄС.

Постановка проблеми. Слід зазначити, що Мюнхенські конференції з безпеки (далі – МКБ) є провідним світовим форумом для обговорення політики міжнародної безпеки та місцем для дипломатичних ініціатив щодо вирішення найгостріших світових проблем безпеки. МКБ має трансатлантичне та європейське коріння, але сьогодні її діяльність спрямована на весь глобалізований світ. МКБ опікуються не тільки різними рівнями безпеки (європейський, глобальний), але й охоплюють різні сфери безпеки, від таких традиційних як військова безпека, до найбільш актуальних на сьогодні: інформаційну, економічну, екологічну сфери безпеки [5]. МКБ проводиться починаючи з 1963 р. в м. Мюнхен (Німеччина). Але у другій половині XX ст. Конференція мала інші назви: Конференція з військових питань і Мюнхенська конференція з політики безпеки. До 1998 р. засновником і керівником Конференції був німецький

видавець Евальд-Генріх фон Клейст-Шменцин. У 1999 р. цю роль виконував Хорст Тельчик – колишній радник канцлера Німеччини Гельмута Коля за зовнішніми та оборонними питаннями. У 2009 р. керівництво взяв на себе Вольфганг Ішингер, а в 2022 р. – Крістоф Хойсен. Організатором МКБ є некомерційна організація – Фонд МКБ. У МКБ беруть участь високопоставлені політики, дипломати, військові експерти та експерти з безпеки з країн-членів НАТО та ЄС, а також з інших країн, таких як Китай, Індія, Іран, Японія та Росія [17].

Нагадаємо, що 2007 р. став роком проведення МКБ, на якій Президент РФ В. В. Путін виступив з промовою, в якій звинуватив США у створенні однополярного світу, «в якому один господар, один суверен», що на Заході розцінювалося як відновлення холодної війни [28].

Через кілька тижнів у квітні 2007 р. Росія здійснила серію кібератак на Естонію; після чого вторглася в Грузію у 2008 р.; анексувала Крим у 2014 р., спровокувавши конфлікт на сході України, підтримала російських сепаратистів у Донецькій і Луганській областях України, а 24 лютого 2022 р. здійснила повномасштабне вторгнення в Україну. Паралельно росіяни потужно використовували інформаційний фактор: кампанії дезінформації, пропаганду, фейкові події, аби забезпечити підтримку своїм діям як в середині Росії, так і в країнах Європи, і, в межах України. Поряд з цим Президент РФ В. В. Путін жорстко придушував опозицію на території Росії, яка була причетна до дезінформаційних кампаній, кібератак та втручань у вибори на теренах європейських держав. Сьогодні російсько-українська війна слугує яскравою демонстрацією і підтвердженням того, що кіберпростір відіграватиме вирішальну роль у майбутніх конфліктах і що демократії мають об'єднатися, щоб вчасно реагувати на трансформацію війни.

Актуальність обраної проблематики підтверджує і той факт, що війна Росії проти України створила нові загрози всій європейській системі безпеки, в результаті чого треба повністю переосмислити порядок безпеки в Європі. Це вимагатиме підготовки нових принципів і норм функціонування системи безпеки, реформування інституцій, а також переосмислення всього європейського оборонного інструменту в світлі нових або раніше невиявлених загроз, особливо у сфері інформаційної безпеки країн ЄС.

Мета наукової статті полягає в здійсненні аналізу МКБ 2014–2024 рр. та висвітленні місця останніх для європейської інформаційної безпеки.

Необхідно відмітити, що обрана проблематика майже не висвітлена у працях українських дослідників, що ще більше підсилює актуальність обраного дослідження. Під час написання статті автор використовував напрацювання зарубіжних науковців, зокрема: А. Класена [6], С. Гормана, Н. Хадсона, М. Роджерса [11], М. Хьюза [12], А. Мартіна [13], Г. Пілайя [21], К. Фолла [24]. Вказані дослідники висвітлюють саме місце інформаційного фактору в МКБ. Серед українських дослідників, які звертали увагу на Мюнхенські конференції загалом слід згадати такі прізвища: А. Лазарева [1], А. Л. Помаза-Пономаренко [2], І. Січень [3], М. В. Толстов і М. В. Фесенко [4].

Вклад основного матеріалу дослідження. Станом на 2024 р. відбулося 60 МКБ, але автор статті вважає за доцільне більш детально розглянути конференції, які проходили саме у розрізі російсько-української війни, яка почалася ще у 2014 р. і продемонструвати, яке значення вони мали для європейської інформаційної безпеки. Однак, «килимове бомбардування» суспільно-політичної думки – через соціальні медіа, впливових осіб, неурядові організації, аналітичні центри та політичні партії – триває вже понад 15 років, починаючи принаймні ще з пам'ятної Мюнхенської конференції в лютому 2007 р., коли В. В. Путін виголосив промову, в якій остаточно заперечував європейський порядок безпеки. Під час свого виступу Президент РФ В. В. Путін висловлював тези, які не відповідають дійсності, а значить займався дезінформаційною кампанією проти західного світу [28].

Варто зазначити, що починаючи з 2014 р., зусилля Росії щодо гібридної війни призвели до того, що міжнародне співтовариство не бажало визнавати глобальний характер конфлікту та очевидні загрози статус-кво світового порядку. Навпаки, протягом багатьох років можна було спостерігати наполегливі спроби кваліфікувати бойові дії як локальну чи навіть громадянську війну. Лише у лютому 2022 р., коли Росія розпочала повномасштабне вторгнення в Україну, подвійні стандарти стали очевидними [23].

Нагадаємо, що 50-та МКБ, яка відбувалася з 31 січня по 2 лютого 2014 р. була присвячена обговоренню трьох основних проблемних питань: 1) політична криза в Україні; 2) загрози європейській безпеці; 3) ядерна програма Ірану. Під час обговорення першого питання Держсекретар США Джон Керрі пообіцяв підтримати українську опозицію, а міністр закордонних справ Росії Сергій Лавров у свою чергу звинуватив країни Заходу у сприянні насильницьким зіткненням в Україні, яке вийшло з-під контролю [25]. Верховний представник ЄС із закордонних справ та політики безпеки Кетрін Ештон виступила з посередницькою ініціативою, запросивши до участі представників українських сторін конфлікту та європейських міністрів закордонних справ [22].

На 51-й МКБ, яка проходила 6-8 лютого 2015 р. порушувалися питання війни на Донбасі і незаконної анексії Криму Росією. Зокрема, Міністр оборони Німеччини Урсула фон дер Ляєн звинуватила Росію в агресії до України, але висловила протидію постачання озброєння в Україну [14].

Під час 52-ї МКБ, яка проходила з 12 по 14 лютого 2016 р. нідерландський політик і депутат Європейського парламенту Маріетте Шааке виступила модератором круглого столу Європейського ліберального форуму «Дует цифрової безпеки: підвищення стійкості європейського кіберзахисту за допомогою публічно-приватного партнерства». Учасники круглого столу прийшли до висновку, що кібербезпека займає важливе місце в порядку денному урядів, Європейської комісії та цифрової індустрії. Тому безсумнівно, що уряди та приватний сектор повинні співпрацювати, щоб захистити життєво важливу інфраструктуру [29].

24 і 25 листопада 2019 р. 55-та МКБ провела Саміт з кібербезпеки у Берліні. Дискусії стосувалися глобальної конкуренції за інформаційні технології, стійкості до кібератак і дезінформації, а також геополітичних аспектів управління Інтернетом. Основні проблеми, які обговорювалися на саміті: стримування та захист від кібервтручання у вибори; боротьба з поширенням дезінформації та екстремізму в Інтернеті; підтримання свободи та відкритості Інтернету; і зростаюча геополітична роль технологічних компаній, зокрема у забезпеченні інфраструктури 5G. Учасники саміту прийшли до висновку, що без взаємної довіри між урядами, компаніями та громадянами щодо безпеки технологій і кіберпростору спільний прогрес знаходиться під загрозою [30].

Законовою подією стала 58 МКБ, яка відбулася з 18 по 20 лютого 2022 р. під девізом «Переломити ситуацію – позбутися безпорадності», що збрала понад 30 глав держав, 100 міністрів та керівників багатьох найважливіших міжнародних організацій, таких як ЄС, НАТО та ООН. Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш зазначив, що світ перебуває у більш нестабільній безпековій ситуації, ніж під час холодної війни. Віце-президент США Камала Гарріс також заявила, що США готові вдарити по Москві жорсткими санкціями у разі нападу [18].

Про значення інформаційного фактору в російсько-українській війні зазначила під час свого виступу на МКБ у 2022 р. Президент Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн: «Ось уже сім років російське керівництво намагається дестабілізувати Україну шляхом гібридної війни, кібератак та дезінформації. Але зараз країна сильніша, ніж сім років тому. Бо

вона обрала шлях демократії та дружби інших демократій. ... Процвітаючі демократії – найбільший страх для автократів, оскільки їх пропаганда зазнає поразки, коли громадяни отримують силу завдяки повідомленням незалежних ЗМІ та вільному обміну ідеями. Бо вільні громадяни говорять правду владі. Тому що довіра і впевненість є більш стійкими, ніж контроль і примус. І саме тому Європа підтримує шлях України до демократії. Це робить Україну кращим місцем для життя її людей і кращим сусідом як для ЄС, так і для Росії» [27]. Така промова Президента Єврокомісії свідчить про те, що вона не звертає уваги на інформаційну кампанію В. В. Путіна проти України, яка відкрито розпочалася на європейських теренах у 2007 р. на такій самій конференції з безпеки.

Росія не була присутня на конференції 2022 р., тоді як Президент України Володимир Зеленський попередив західні країни, що вони повинні відмовитися від політики умиротворення щодо Москви, і передбачив російський наступ, який мав відбутися лише через п'ять днів [31].

Слід зазначити, що у наш час зв'язок між геополітикою та кібербезпекою стрімко посилюється. Україна довгий час служила полігоном для кіберактивності Росії. За останнє десятиліття Росія здійснила низку нападів на Україну в тому числі і в кіберпросторі, як проти українського уряду, так і приватного сектору. Ці атаки стають все більш витонченими. Коли почалося російське вторгнення, існувало очікування, що кібервійна зіграє головну роль у конфлікті. Примітно, але масштабних російських атак на українську комунікаційну інфраструктуру досі не було. Однак російська довгострокова стратегія інформаційної війни за допомогою кіберзасобів відіграла важливу роль не лише після вторгнення до України, але й за її межами [15].

Під час МКБ у лютому 2023 р. наголос був зроблений на посиленні співпраці шляхом спільного встановлення стандартів у сфері технологій і кібербезпеки, особливо між ЄС і США, а також на незмінній відданості демократичному та надійному інформаційному середовищу. У центрі уваги опинилося європейське технологічне регулювання, включно із Законом про цифрові послуги та цифрові ринки, які спрямовані на створення безпечнішого цифрового простору, захист фундаментальних прав користувачів, виявлення та ліквідацію гейткіперів та вирівнювання умов для бізнесу. На цьому заході обговорювалася роль українських контрстратегій у розвитку стійкості проти кібератак Росії та роль іноземної допомоги [24].

6 вересня 2023 р. МКБ організувала Круглий стіл з кібербезпеки та регулювання технологій у Представництві Баварії при ЄС в Брюсселі. Під час двох сесій учасники обговорили нещодавні ініціативи ЄС щодо регулювання технологій, їхній вплив на кібербезпеку та можливості для трансатлантичної співпраці в цій сфері. Перша дискусія, яка була зосереджена на кібербезпеці, почалася зі встановлення труднощів регулювання та захисту кібердомену. *Підсумки першої сесії Круглого столу з кібербезпеки та регулювання технологій:*

1. Повсюдність кіберризиків і відповідні вразливості вимагають від демократій дій. Оскільки всі аспекти життя та політики стають все більш цифровими, то найбільший ризик безпеці завжди походить від найслабшої ланки (чи то люди в корпорації чи одна єдина критична частина військового обладнання, яка підключена до всіх інших і, яка стає вектором для здійснення атаки).

2. Загрози можуть надходити як у межах національних кордонів, так і за їх межами, і очевидно є менша різниця між атаками під час війни та мирного часу. Раптове зростання кількості зловмих програм і кібератак, що підтримуються штучним інтелектом, загострило і так складну картину загроз.

3. Учасники підкреслили вирішальну роль технологічної освіти для підвищення стійкості населення в цілому.

4. З метою зміцнення трансатлантичних демократій проти супротивників, учасники закликали до кращої координації між ЄС і НАТО. Ці дві інституції можуть доповнювати одна одну в технологічній сфері, оскільки НАТО вносить перспективу військової безпеки в питання, пов'язані з технологіями, а ЄС має законодавчі повноваження для впровадження законів, які борються з цими загрозами безпеці. Слід зазначити, що в останній Стратегії безпеки НАТО також наголошено на співпраці з ЄС як раз в сфері інформаційної безпеки [20].

5. Висунута ідея створення посади головного офіцера з питань безпеки в ЄС, щоб забезпечити чітку відповідальність однієї особи, якій доручено інтегрувати питання безпеки та геополітичні міркування в усі зусилля ЄС.

6. Учасники закликали трансатлантичних партнерів, а особливо європейські країни, посилити свої координаційні зусилля в Європі та за її межами, більш відкрито ділитися розвіданими про кіберзагрози та інвестувати більше в персонал для ефективного впровадження правил [16].

Основними підсумками другої сесії Круглого столу з кібербезпеки та регулювання технологій стали:

1. Джоаннеке Бальфорт, директор політики безпеки та оборони Європейської служби зовнішніх дій, підкреслила, що між США та ЄС не повинно бути конкуренції у сфері безпеки, але що економічна конкуренція між ними є нормальною та навіть здоровою [10].

2. Учасники знову висловили свою критику щодо наслідків технічних правил ЄС для безпеки, таких як вимога повідомляти про вразливі місця в безпеці відповідно до Закону ЄС про кіберстійкість [7]. Кілька учасників також зазначили, що залишення технологічного сектора виключно на ринкову динаміку несе ризики для безпеки, адже приватний сектор, насамперед, має стимул до інновацій та отримання прибутку, а не ставить безпеку на перше місце.

3. Учасники погодились з важливістю подальшого трансатлантичного співробітництва у сфері технологічного регулювання, але також визнали численні виклики, пов'язані з цим. Зокрема, був зроблений акцент на уроках, пов'язаних з інформаційними технологіями під час російської війни проти України. Відзначено, що українці демонструють неабиякий інноваційний дух у залученні до нових технологій на полі бою [10].

Не можливо не відмітити той факт, що протягом останнього десятиліття Мюнхенська конференція з кібербезпеки була ключовою платформою для сприяння глобальному діалогу щодо кіберзагроз. 16 травня 2024 р. Мюнхенська конференція з кібербезпеки зібрала найбільшу в історії делегацію кіберпрофесіоналів з усього корпоративного світу та громадянського суспільства. Провідним європейським компаніям важко зрозуміти з якими загрозами, породженими Росією, Китаєм, Іраном, Північною Кореєю, вони зіштовхуються та як захиститися від них. Компанії також не знають, як найкраще взаємодіяти з різними регулюючими органами, органами влади та агентствами національної безпеки, якщо їх атакує держава [11].

Кіберризика разом із кліматичними ризиками постійно займають високі позиції через їх системний характер. Відповідно до Мюнхенського індексу безпеки [19], передбачувана загроза кібератак зросла на п'ять позицій у порівнянні з 2023 р. Для прикладу, індекс також показав, що 74% респондентів Німеччини вважають кібератаки неминучим ризиком, що є найвищим показником серед усіх загроз. Згідно з Мюнхенським індексом безпеки 2024 р., кібератаки сприймаються як найбільша загроза в США. Це занепокоєння відображає глобальну тенденцію зростання страху перед кампаніями дезінформації та

негативними наслідками штучного інтелекту. У міру того як цифровий світ стає все більш взаємопов'язаним, потенціал для кібератак, які можуть завдати широкомасштабної шкоди, продовжує зростати [13].

Джон Ду, експерт з кібербезпеки, зазначає: «Кібератаки стають все більш витонченими, тому їх важко виявити. Для країн вкрай важливо інвестувати в заходи кібербезпеки та співпрацювати на міжнародному рівні для захисту від цих загроз» [21].

Професор Й. Мюллер-Куаде вважає загрозу кібератак, яку сприймають німецькі респонденти, реалістичною, водночас зазначивши, що багато компаній, особливо малі та середні підприємства, недостатньо підготовлені до кіберризиків [6].

Протягом 16–18 лютого 2024 р. проходила 60-та МКБ, на якій близько 60 глав держав і понад 85 урядовців обговорили найактуальніші проблеми безпеки у світі, включно з високопоставленими спікерами, такими як віце-президент США Камала Харріс і Президент України Володимир Зеленський. На зустрічі європейські лідери висловили свою відданість НАТО, заявивши, що зміцнення оборони ЄС є життєво важливим і що країни-члени повинні виділяти більше грошей для досягнення цієї мети. Голова конференції Крістоф Хойсген зазначив, що Європа «не може дозволити собі розкіш чекати більше, щоб організувати європейську оборону» [9].

Оскільки світові лідери, політики та експерти зібралися в Мюнхені, конференція стала платформою для обговорення та співпраці у вирішенні нагальних проблем, які визначають сучасний геополітичний ландшафт.

МКБ 2024 р. стала основою для критичних дискусій щодо двох найбільш постійних і нестабільних конфліктів у світі: російсько-української війни та триваючої напруженості між Газою та Ізраїлем, яка набула гарячої фази з жовтня 2023 р.. Також, головними темами, які опинилися у центрі дискусій стали інформаційні війни, які займають центральне місце в конфліктах у Європі та на Близькому Сході, а також потенційні шляхи їх розв'язання. Геополітичні зміни та інформаційна війна, як це спостерігається в Україні за останні кілька років, викликають побоювання щодо виборів. З огляду на те, що у 2024 р. очікуються вибори у 76 країнах, існує величезний потенціал для політичних кампаній маніпулювати соціальними алгоритмами.

Дві основні доповіді, які виголосив Алехандро Майоркас [26], міністр внутрішньої безпеки США, і Кріс Рей [8], директор ФБР, повторили важливість міцної позиції в галузі кібербезпеки. Поглиблена співпраця шляхом обміну дієвою інформацією про загрози в поєднанні з ретельнішим звітуванням про інциденти дозволить усім організаціям, які обізнані з безпекою, які цінують свою кібервідмовостійкість (а саме здатність системи забезпечувати прийнятний рівень обслуговування за наявності кіберризиків), бути на крок попереду ворогів [12].

На МКБ 2024 р. А. Майоркас запропонував створити новий кіберсоціальний договір – угоду між усіма членами цифрового суспільства про те, що спільні інтереси держав в інформаційній безпеці вимагають як регулювання, так і індивідуальної відповідальності, а також взаємного зобов'язання виконувати обидві вимоги [26].

К. Рей зазначив, що: «Сьогодні не тільки Китай, а й Росія, Іран і Північна Корея також сповнені рішучості використати кіберзасоби, щоб атакувати речі, які ми всі вважаємо святими – наші свободи, процвітання та демократичні норми» [8]. Для прикладу директор ФБР згадав про кібератаку 2022 р. спонсорованої Іраном групи на дитячу лікарню у США, яка продемонструвала безсердечне і мерзенне нехтування безпекою найбільш уразливих верств суспільства – дітей.

Також був зроблений акцент на тому, що Росія продовжує атакувати критично важливу інфраструктуру, включаючи підводні кабелі та промислові системи управління як

у США, так і в ЄС. Наприклад, після неспровокованого вторгнення в Україну Росія проводить розвідку в енергетичному секторі США. І це є тривожною тенденцією, бо як тільки доступ буде встановлено, хакер може перейти від збору інформації до швидкої атаки [8].

Але, нещодавнє опитування проведене в рамках Мюнхенського індексу безпеки виявило зміну суспільного сприйняття загроз безпеці. Зараз Китай і Росія вважаються такими ж загрозливими як і нетрадиційні ризики, зокрема масова міграція та радикальний іслам. Незважаючи на цю зміну, традиційні жорсткі ризики безпеки залишаються вищими, ніж протягом 2021–2023 рр. [21].

МКБ 2024 р. забезпечила ще одну важливу платформу для вирішення складних питань поточного геополітичного ландшафту. Конференція послужила каталізатором для міжнародної співпраці та розробки інноваційних рішень, починаючи від зміни динаміки влади та викликів епохи цифрових технологій, зміни клімату та сучасної глобальної кризи.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що трансатлантична політика безпеки та європейська оборона є одними з ключових тем МКБ. МКБ стане важливим форумом для вирішення цих проблем і розробки стратегій захисту від потенційних загроз для країн ЄС. Оскільки громадське сприйняття загроз безпеці продовжує розвиватися, європейським політикам важливо враховувати ці зміни та відповідно адаптувати свої підходи. Слід зазначити, що інформаційному фактору до 2021 р. взагалі не приділяли уваги на МКБ, і тільки з 2022 р. відводиться особливе місце під час проведення МКБ.

Поряд з цим на МКБ протягом 2022–2024 рр. порушувалися питання щодо відновлення довіри в цифровому суспільстві, а також аналізувалися нові сценарії загроз для європейської інформаційної безпеки. Так, кіберзахист стає критично важливою основною навичкою для приватного бізнесу європейських країн.

Під час проведення МКБ 2022–2024 рр. європейські політики взяли на себе чіткі зобов'язання щодо зміцнення цифрового суверенітету Європи, особливо там, де залежності впливають на безпеку. Сьогодні існує потреба в рішучих діях, задля забезпечення цифрових можливостей Європи в майбутньому.

Автор вважає, що в умовах зростаючої загрози, породженої гібридною війною РФ, основним завданням є зміцнення європейського цифрового суверенітету, тобто звернення уваги на політику інформаційної безпеки ЄС. Для цього Європа має сильні сторони в деяких технологіях, але їй потрібно прискорити темп інновацій, комерціалізації та впровадження інших більш високих технологій. Європейські недоліки в основних можливостях цифрового суверенітету становлять ризики для трансатлантичної безпеки та спільного цифрового порядку денного. МКБ, в свою чергу, покликана розробити стратегії захисту від потенційних загроз. Щоб зміцнити європейський цифровий суверенітет, політики повинні звернути увагу на розробку стимулів для створення та розширення інноваційних компаній. Інструменти для цього добре розроблені й варіюються від конкурсів до цільових програм розвитку технологій. Сектор безпеки може виступати каталізатором інновацій через багатонаціональні та європейські програми безпеки.

Список використаної літератури

1. Лазарева А. Незгоди та суперечки: чому Мюнхенська безпекова конференція виявила чимало протиріч між провідними політичними гравцями світу. Український тиждень. 2020. № 8. С. 40–41.
2. Помаза-Пономаренко А. Л. 53 Мюнхенська безпекова конференція: нові акценти у забезпеченні соціальної безпеки та розвитку. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління. 2017. Вип. 1. С. 42–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2017_1_8 (дата звернення: 29.02.2024).

3. Січень І. Мюнхенська конференція з питань безпеки: висновки для України. Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень «Борисфен Інтел». 2024. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/myunhenska-konferenciya-z-pitan-bezpeki-visnovki-dlya-ukraini/> (дата звернення: 29.02.2024).
4. Толстов М.В., Фесенко М.В. Актуальні оцінки та підходи щодо світових процесів у контексті 59-ої Мюнхенської конференції з питань безпеки (17–19 лютого 2023 року). Державна установа «Інститут Всесвітньої історії НАН України». 2023. URL: <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-protu-ukrainy/aktualni-otsinky-ta-pidkhody-shchodo-svitovoykh-protsesiv-u-konteksti-59oi-miunkhenskoii-konferentsii-z-pytan-bezpeky-1719-liutoho-2023-roku.html> (дата звернення: 29.02.2024).
5. About the Munich Security Conference. 2024. URL: <https://securityconference.org/en/about-us/about-the-msc/> (дата звернення: 23.02.2024).
6. Clasen A. Munich Security Report: Perceived threat of cyberattacks reaches all-time high. 2024. URL: <https://www.euractiv.com/section/cybersecurity/news/munich-security-report-perceived-threat-of-cyberattacks-reaches-all-time-high/> (дата звернення: 23.02.2024).
7. Cyber Resilience Act. 2022. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/cyber-resilience-act> (дата звернення: 29.02.2024).
8. Director Wray's Remarks at the Munich Security Conference. 2024. URL: <https://www.fbi.gov/news/speeches/director-wray-s-remarks-at-the-munich-security-conference> (дата звернення: 24.02.2024).
9. EU must strengthen its defence: Munich Security Conference. 2024. URL: <https://www.euronews.com/2024/02/19/eu-must-strengthen-its-defence-munich-security-conference> (дата звернення: 23.02.2024).
10. EU-US Security Talks 2023: The United States, Europe, and Germany Adjusting for an Unknown Future. 2023. URL: <https://brussels.fes.de/e/eu-us-security-talks-2023-the-united-states-europe-and-germany-adjusting-for-an-unknown-future> (дата звернення: 29.02.2024).
11. Gorman S., Hudson N., Rogers M. Munich Cyber Security Conference 2024. URL: <https://www.brunswickgroup.com/munich-cyber-security-conference-i26374/> (дата звернення: 23.02.2024).
12. Hughes M. Going Beyond the Cybersecurity Headlines from This Year's Munich Security Conference. 2024. URL: https://www.linkedin.com/pulse/going-beyond-cybersecurity-headlines-from-years-munich-mark-hughes-aouif?trk=public_post_main-feed-card_feed-article-content (дата звернення: 23.02.2024).
13. Martin A. The 'Munich Spirit': What to expect from this year's security conferences. 2024. URL: <https://therecord.media/munich-security-and-cybersecurity-conference-2024-what-to-expect> (дата звернення: 24.02.2024).
14. Munich Security Conference 2015. URL: <https://securityconference.org/en/msc-2015/> (дата звернення: 29.02.2024).
15. Munich Security Conference 2023 List of Selected Side Events. 2023. URL: https://securityconference.org/assets/user_upload/MS2023_ListOfSelectedSideEvents.pdf (дата звернення: 23.02.2024).
16. Munich Security Conference Brings Together Tech Experts and Policymakers in Brussels for a Roundtable on Cyber Security and Tech Regulation. 2023. URL: <https://securityconference.org/en/news/full/munich-security-conference-brings-together-tech-experts-and-policymakers-in-brussels-for-a-roundtable-on-cyber-security-and-tech-regulation/> (дата звернення: 24.02.2024).
17. Munich Security Conference Foundation. 2024. URL: <https://securityconference.org/en/munich-security-conference-foundation/> (дата звернення: 29.02.2024).

18. Munich Security Conference opens – without Russia. 2022. URL: <https://www.dw.com/en/munich-security-conference-opens-without-russia/a-60827995> (дата звернення: 24.02.2024).
19. Munich Security Index. 2024. URL: https://securityconference.org/assets/01_Bilder_Inhalte/03_Medien/02_Publikationen/2024/MSR_2024/MunichSecurityIndex2024.pdf (дата звернення: 23.02.2024).
20. NATO 2022 Strategic Concept. 2022. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf (дата звернення: 29.02.2024).
21. Pillai G. Global Security Threats: Shift in Public Perception and Rising Non-Traditional Risks. 2024. URL: <https://bnnbreaking.com/world/global-security-threats-shift-in-public-perception-and-rising-non-traditional-risks> (дата звернення: 24.02.2024).
22. Press release of 3312th Council meeting, 2014. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/28335/142563.pdf> (дата звернення: 29.02.2024).
23. Pyshnyy A. Global war and its manifestations. 2023. URL: <https://voxukraine.org/en/global-war-and-its-manifestations>
24. Rogers M., Fall K., Peter J. What to Expect From the 2023 Munich Security Conference. 2023. URL: <https://www.brunswickgroup.com/what-to-expect-from-the-2023-munich-security-conference-i24031/> (дата звернення: 23.02.2024).
25. Russia's Sergei Lavrov: Ukraine getting 'out of control'. 2014. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-25823091> (дата звернення: 29.02.2024).
26. Secretary Mayorkas Delivers Keynote Remarks at Munich Cyber Security Conference. 2024. URL: <https://www.dhs.gov/news/2024/02/16/secretary-mayorkas-delivers-keynote-remarks-munich-cyber-security-conference> (дата звернення: 24.02.2024).
27. Speech by President von der Leyen at the Munich Security Conference. 2022. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/es/speech_22_1221 (дата звернення: 24.02.2024).
28. The Speech In Which Putin Told Us Who He Was. 2022. URL: <https://www.politico.com/news/magazine/2022/02/18/putin-speech-wake-up-call-post-cold-war-order-liberal-2007-00009918> (дата звернення: 29.02.2024).
29. The Munich Security Conference 2016. URL: https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vk0jgec527ni?ctx=vhyd9r2w9p3&tab=1&start_tab1=15
30. MSC hosting Cyber Security Summit 2019 in Berlin. 2019. URL: <https://securityconference.org/en/news/full/msc-hosting-cyber-security-summit-2019-in-berlin/>
31. Zelensky's full speech at Munich Security Conference. 2022. URL: <https://kyivindependent.com/zelenskys-full-speech-at-munich-security-conference/> (дата звернення: 24.02.2024).

THE MUNICH SECURITY CONFERENCES: PLACE OF INFORMATION FACTOR

Mykyta Bilousov

Petro Mohyla Black Sea National University,

Faculty of Political Sciences, Department of International Relations and Foreign Policy

68 Desantnykiv str., 10, 54000, Mykolaiv, Ukraine

The scientific article examines the place of the information factor during the Munich Security Conferences (MSC) which took place in 2014–2024.

The author notes that the main theme of the MSC is the discussion and exchange of views on the development of transatlantic relations, as well as European and global security in the twenty-first century. The MSC cares not only about different levels of security (European, global), but also covers different areas of security, from such traditional ones as military security, to the most relevant today: information, economic, environmental security areas.

Particular emphasis is placed on the MSC which took place during the Russian-Ukrainian war of 2014–2024 in order to highlight current threats in the information sphere generated by the hybrid war of the Russian Federation. In modern realities, the Russian-Ukrainian war serves as a clear demonstration and confirmation that cyberspace will play a decisive role in future conflicts and that democracies must unite to respond in time to the transformation of war.

The author notes that during the MSC which took place during 2023–2024 the emphasis was on enhancing cooperation through joint standard-setting in technology and cybersecurity, especially between the EU and the US, as well as a continued commitment to a democratic and trusted information environment. The Roundtable on Cybersecurity and Technology Regulation in September 2023 was extremely important. During this event, representatives from different countries discussed recent EU initiatives in terms of technology regulation, their impact on cybersecurity and opportunities for active transatlantic cooperation in this area.

The author comes to the conclusion that in the context of the growing threat generated by the hybrid war of the Russian Federation, the main task is to strengthen European digital sovereignty. To achieve this goal, the global community must pay attention to developing incentives for the creation and expansion of innovative companies in the field of information security.

Key words: the Munich Security Conference, information security, cybersecurity, Ukraine, Russian Federation, EU.

УДК 303.32:316.6

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.41>

«ОДНОВИМІРНА ЛЮДИНА» Г. МАРКУЗЕ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Ігор Вдовичин, Леся Угрин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки*

вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-3210-768>

<https://orcid.org/0000-0001-8467-2151>

Проаналізовано творчість Г. Маркузе, представника Франкфуртської школи, яка фокусує дослідницьку увагу на суспільній свідомості та ідеології, в контексті основних характеристик інформаційного суспільства та його впливу на сучасний соціально-політичний простір. Оскільки панування над людьми, як стверджував Г. Маркузе, можливе завдяки маніпуляціям суспільною свідомістю, актуальним для сучасного інформаційного суспільства та соціальних наук є з'ясування релевантності пропонуваного Г. Маркузе способів звільнення індивіда. З'ясовано, що основна проблема полягає у тому, що таке панування не є явним через вплив на свідомість індивіда та формування впевненості, що це його власні рішення, яке посилюється в інформаційному суспільстві. Критично переосмислено ідеї Г. Маркузе щодо конвергенції капіталістичної та соціалістичної систем. У статті обгрунтовано, що попри категоричне заперечення суспільства споживання і його «одновимірної людини», критичний аналіз, запропонований Г. Маркузе не є конструктивною відповіддю, а радше інтелектуальною реакцією в межах соціальної інженерії марксизму, яка пропонує лише інші інструменти обмеження свободи людини. Аргументовано, що економіка, ґрунтована на приватній ініціативі, на відміну від соціалізму, є стихійнішою, «безладною». Це споріднює її зі спонтанними інституціями, що надають громадянам простір для самореалізації та самоактуалізації, та очевидними небезпеками, які породжує така непевність, і відповідно вимагають контролюючої ролі держави. Основний висновок полягає в тому, що теоретично складно чітко окреслити межі владного втручання в життя індивіда, це радше емпіричний підхід, що засновується на розумінні помилковості ідеї неминучості історичного прогресу. Поступ забезпечується виключно особистими зусиллями людей і кращі можливості для них формує відкрите суспільство з вільною економікою.

Ключові слова: Г. Маркузе, герменевтика, синергетичний підхід, неомарксизм, розвинуте індустріальне суспільство, «одновимірна людина», постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство, вільна економіка, відкрите суспільство.

Майже 60 років тому була опублікована праця відомого німецько-американського філософа Г. Маркузе «Одновимірна людина». Присвячена критиці, часто провокативній, «високорозвиненого індустріального суспільства», книга відразу стала маніфестом для «нових лівих» і масових молодіжних рухів опору, які називали її «євангелієм від Маркузе». Під високорозвиненим індустріальним суспільством філософ розумів передусім сучасне йому капіталістичне суспільство. Але як справедливо зазначає Р. Тиса та інші дослідники, «Одновимірна людина» відображала загальне зростаюче невдоволення і «сучасним капіталізмом, і «соціалізмом» радянського типу» [3]. Г. Маркузе, аналізуючи вплив технологій на індивідів у суспільстві, також відзначав, що «тоталітарна тенденція ефективніших та

приємніших форм соціального контролю й соціальної згуртованості», встановленню яких слугує технологія, стверджує себе в «поширенні на менш розвинуті і навіть доіндустріальні райони світу, створюючи схожі ознаки в розвитку капіталізму і комунізму» [12, р. xlvi].

Попри критику консервативними теоретиками й ортодоксальними марксистами, радикальні суспільні зміни, які відбулись у світі з часу опублікування «Одновимірної людини», ідеї, викладені в ній Г. Маркузе, продовжували привертати увагу лівих активістів і соціальних дослідників. Останні роки демонструють поживалення інтересу до критичної теорії Г. Маркузе або навіть своєрідний маркузіанський ренесанс [див., напр.: 11; 13]. Зокрема. Д. Келлнер, підкреслюючи актуальність його наукових ідей для сучасної радикальної теорії та політики, стверджує, що Маркузе пропонує всебічні філософські погляди на панування і визволення, потужний метод і рамки для аналізу сучасного суспільства [11, р. 246]. Додамо, що особливість поглядів Маркузе серед представників нео і пост-марксистського спрямування, які підкреслюють їхню сучасність, полягає в акцентуванні на звільненні особистості, а не класу – проблемі, яка завжди хвилює людей.

Відтак актуальним, на нашу думку, є переосмислення попередніх впливових політичних ідей, зокрема Г. Маркузе, в новій соціальній, культурній і технологічній реальності, створеній інтенсивним розвитком інформаційних та комунікаційних технологій, що формує складне переплетення сучасних конфліктів, породжених зануренням людини в простір інформаційного суспільства.

Мета статті – окреслення концепту «одновимірної людини» та інформаційного суспільства через осмислення методологічних підходів Г. Маркузе та їхньої епістемологічної результативності для аналізу та інтерпретації змін сучасного суспільства. Автори спрямували свою дослідницьку стратегію також на виокремлення тих ідей Г. Маркузе, які зберігають актуальність в умовах інформаційного суспільства і визначення нових складових поведінки «одновимірної людини» у відмінних, порівняно з часом творення концепту «одновимірної людини», соціально-політичних та культурних умовах.

У формулюванні завдань дослідження автори виходять із неповноти тлумачення «одновимірної людини» як виключно споживача матеріальних благ. Основна проблема полягає в тому, що погляди «одновимірної людини» достатньо легко піддаються корекції під впливом інформаційних впливів, що зводить її суб'єктивність. Методи дослідження – герменевтичний та аксіологічний аналіз, синергетичний та емпіричний підходи – спрямовані на критичний перегляд ідей Г. Маркузе в нових соціальних умовах.

Виклад основного матеріалу. Теоретичні аспекти переходу людської цивілізації на новий, якісно відмінний, етап стали предметом всебічного аналізу ще у 60–80-х рр. ХХ століття. Узагальненими рисами інформаційного суспільства є: збільшення ролі інформації і знань в житті суспільства; збільшення кількості людей, зайнятих у сфері інформаційних технологій, комунікацій і виробництва інформаційних продуктів і послуг, зростання їхньої частки у валовому внутрішньому продукті; зростання інформатизації та ролі інформаційних технологій в суспільстві і господарських відносинах; створення глобального інформаційного простору, який забезпечує: ефективну інформаційну взаємодію людей; їхній доступ до світових інформаційних ресурсів; задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг. Радикалізація технічних нововведень, швидке поширення інформаційних технологій, прискорення зміни поколінь комп'ютерної техніки – усе це означало технологічну революцію, яка забезпечила перехід суспільства з індустріальної до постіндустріальної стадії. За оцінкою теоретиків постіндустріалізму, ця революція є найзначнішою з усіх, які коли-небудь переживало людство. Для нового суспільства характерне панування сфери послуг, освіти, науки, культури і подібного, замість матеріального виробництва, яке визначало економіку індустріальної епохи.

Термін «інформаційне суспільство» на початку 60-х рр. ХХ ст. практично одночасно ввели у науковий обіг Ф. Махлуп у США і Т. Умесао в Японії і тим самим поклали початок теорії з цієї назвою. Теоретичне обґрунтування інформаційного суспільства найповніше представлено у наукових публікаціях засновника японського Інституту Інформаційного суспільства Й. Масуди. Концепція інформаційного суспільства розкрила принципово важливу рису постіндустріального («розвинутого індустріального») суспільства, збагатила його розуміння, відкрила властивості інформації та її зростаючу роль у житті суспільства. Проте вона не могла претендувати на всеохоплюючу характеристику нового соціуму. Тому теорія інформаційного суспільства стала важливою складовою теорії постіндустріалізму. Якщо Й. Масуда розглядав становлення інформаційного суспільства у безпосередньому зв'язку з розвитком комп'ютерних технологій, то А. Турен акцентував на соціальних аспектах впливу інформаційного суспільства, яке він ще називав «програмованим». Французький соціолог закликав «поза техніками знову побачити людських істот і їхні соціальні стосунки й зрозуміти, що скрізь протистоять одне одному соціально супротивні способи використання інформації й організації комунікації, протистоять або «абстрактно», задля посилення інформаційного потоку, який є також потоком грошей і влади, або «конкретно», задля посилення діалогу між мовцями, що мають нерівний статус у стосунках влади і авторитету» [5, с. 140].

Отже, якщо в доіндустріальному суспільстві головними інститутами були сільське господарство, церква й армія, в індустріальному суспільстві – промисловість з корпорацією і фірмою на чолі, то в постіндустріальному суспільстві основним інститутом стала наука, що виробляє інформацію. Відтак інформаційне суспільство – це форма економічної та соціальної організації, за якої одержання, зберігання, обробка, поширення та використання інформації і знань, а також зростаючі технічні можливості комунікації відіграють вирішальну роль. Інформація, знання були невід'ємним елементом усіх попередніх суспільств, однак ступінь їхнього впливу на суспільство був різним. Зокрема, Дж. Гелбрейт увів поняття «техноструктура». Він вважав, що завдяки технологічним досягненням (економіці знань) поступово зміниться структура владних відносин у суспільстві, місце капіталу займе організоване знання і з цієї причини влада в суспільстві буде перерозподілена, оскільки «межа між індустріальною системою й державою ... стає все більш штучною і невиразною» [10, р. 379].

Та досить швидко (в історичному вимірі) під впливом сукупності технологічних, політичних, соціальних змін виникла якісно інша картина світу. Виявилось, що футурологічні передбачення запропоновані американським соціологом Д. Беллом у праці «Прийдешнє постіндустріальне суспільство. Досвід соціального прогнозування», досить точно охарактеризували риси соціуму, що народжувався. Основою концепції вчений обрав інформаційний чинник, наголосивши при цьому: «Поняття «постіндустріальне суспільство» підкреслює центральну роль теоретичного знання як осі, навколо якої організовані нові технології, економічне зростання і стратифікація суспільства. ...цей осьовий принцип стає все більш домінуючим у розвинених індустріальних суспільствах» [9, р. 179]. Д. Белл також наголошував, що «постіндустріальне суспільство є суспільством знань у подвійному сенсі: по-перше, джерела інновацій в ньому все більше є похідними від досліджень і розробок...; по-друге, вага суспільства вимірюється більшою часткою ВВП та більшою часткою зайнятості, що припадають на сферу знань» [9, р. 270]. Отже, якщо в доіндустріальному суспільстві головним виробничим ресурсом була мускульна сила, в індустріальному – машинна техніка, то в постіндустріальному – знання, інтелект. Його метою є не кількість вироблених благ, а їхня якість, і ширше – якість життя.

Подібні думки висловлював й американський футуролог Е. Тоффлер, запропонувавши своє бачення глобального інформаційного наступу, який він назвав Третьою Хвилею цивілізаційних змін і охарактеризував «водночас високотехнічною й антиіндустріальною». Він вважав, що Третя Хвиля принесе з собою «істинно новий спосіб життя», «нові правила поведінки» і «винесе» людство «поза межі стандартизації, синхронізації та централізації, «поза межі концентрації грошей і влади» [4, с. 20]. Е. Тоффлер бачив на гребні Третьої хвилі народження «більш прямої демократії – демократії влади меншин», що приведе до фундаментального перетворення влади, розколу гігантських бюрократій, «розвитку виробничо-споживацької економіки» [4, с. 20].

Однак, досить швидко нелінійний характер впливів інформаційного суспільства, виявив себе не лише в оптимістичних очікуваннях, а й у суперечливих, кризових і, навіть, апокаліпсичних тенденціях. У 90-х роках минулого сторіччя з'явилося нове явище – «кросмодерн», яким позначали розрив між надзвичайною технологічною складністю продукту і низьким інтелектуальним рівнем його споживача. У світі комп'ютерів, наприклад, це було пов'язано з тим, що на початку 90-х років відбулася заміна операційної системи DOS на систему Windows. Система DOS керувалася вербальними сигналами: користувач друкував команди. Від людини за комп'ютером була потрібна передусім стандартна шкільна грамотність, вміння писати без помилок. Система Windows є «user friendly» – «зручною для користувача»: вона «спілкується» з ним за допомогою «іконок» (піктограм). Тим самим доти обов'язкова грамотність була почасти девальвована. Це призвело до того, що зараз серед активних користувачів Інтернету чимало «темних» людей. Вони елементарно безграмотні, у політиці надають перевагу різним варіантам радикалізму, популізму і теоріям змов, а в розвагах – переглядають шоу і комп'ютерні ігри. Навряд чи їх можна віднести до творчих особистостей, сповнених прагнення до самореалізації, створення інноваційних продуктів. Це та сама «одновимірні» людина маси, яка використовує комп'ютер у дуже обмежених рамках, що не сприяє її особистісному розвитку. Він, може, і споживає якусь інформацію (наприклад, рахунок футбольного матчу або плітки про життя зірок шоу бізнесу), але не здатний до перетворення корисної інформації в знання і застосування його на практиці. А найчастіше в нього взагалі немає потреби в постійному самовдосконаленні, отриманні нових, дійсно необхідних знань. Але така тенденція посилюється прагненням великих корпорацій збільшити продажі технологічних продуктів; одночасно це підживлює споживацтво сучасної «одновимірної людини».

Відтак інформаційна епоха на певному етапі розвитку поставила під сумнів категоричні твердження на кшталт: «хто має інформацію, той має владу», «інформація – найбільш демократичне джерело влади», оскільки усі мають до неї доступ, а на сучасному етапі спостерігаємо явище інформаційного перенасичення. Але постають питання: чи всі мають доступ? до якої інформації мають доступ? Як середньостатистичний індивід може її використовувати?

На практиці, інформація не є прикладом реалізації принципу рівності, тому що доступ до неї аж ніяк не означає володіння нею. Інформація, крім всіх інших своїх якостей, має властивість вибірковості: не кожна людина може не те що розпорядитися, але навіть зрозуміти ті чи інші повідомлення (фінансовий звіт банку або хімічні формули поєднання інгредієнтів вакцини). Специфічні здібності людини, її світовідчуття, психологічні характеристики, здатність до узагальнень, пам'ять, тобто те, що називають інтелектом (а він і є формою існування інформації і знань), виступають головним фактором, що лімітує можливості прилучення до інформаційних та наукових ресурсів; плюс, зрозуміло, освіта у найширшому розумінні цього слова – від професійної до загального рівня культури. Тому

значимі знання зосереджені у відносно вузькому колі людей, які у постіндустріальному суспільстві формують новий панівний клас, але і його становище не є жодним чином стабільним і надійним, оскільки значною мірою залежить від настроїв та установок більшості, якими легко маніпулювати.

Пошуки відповіді на окреслені питання як виклики інформаційної доби приводять до переосмислення ідей, сформульованих в пізній індустріальній епоху, зокрема до творчості Г. Маркузе. Він, разом із Т. Адорно, М. Горкгаймером та іншими вченими, був представником Франкфуртської школи (Франкфуртського інституту соціальних досліджень), в межах якої була обґрунтована критична теорія індустріального суспільства, різновид неомарксизму. У той час як рання марксистська теорія була орієнтована на економіку, представники критичної теорії акцентували на культурному рівні аналізу. Головною ідеєю Маркузе, була потреба у сучасній критичній теорії, оскільки конструктивна, дієва критика індустріального суспільства неможлива, як і протест проти системи, бо політична система індустріального суспільства прагнула будь який протест інкорпорувати і зробити його своєю складовою частиною. Але, на думку Маркузе та інших представників критичної школи, індустріальне суспільство було настільки дегуманізуючим, воно до такої міри пригнічувало людську особистість, що критична теорія просто не могла не з'явитися.

Варто звернути увагу на визначальну методологічну особливість неомарксизму Франкфуртської школи – звернення до немарксистських філософських підходів, з позицій яких вони і здійснювали інтерпретацію та переосмислення марксизму. Зокрема, йдеться про вплив ідей М. Вебера та Г. Зіммеля на Д. Лукача, Б. Кроче на А. Грамші, З. Фрейда на В. Райха та представників Франкфуртської школи Є. Фромма і Г. Маркузе; М. Гайдеггера та Е. Гуссерля на Ж.-П. Сартра; Г. Башляра та Ж. Лакана на Л. Альтюсера [8, р. 56–57]. Неомарксистичні прийшли до ідеї перенесення фокусу дослідницької уваги на суспільну свідомість та ідеологію, що було наслідком їхнього переконання у неможливості успішного здійснення революційного переходу до соціалізму лише зміною принципів матеріально-економічних відносин в суспільстві. Вони вважали, що основне завдання полягає у зміні свідомості пролетаріату (згодом це було перенесено на ширші верстви суспільства), які не спроможні відмовитися від чужої ідеології, нав'язаної системою культурного гноблення з боку капіталістичних держав. Отже, культура ототожнювалася з буржуазністю, а безправне становище індивіда (носія культури) – з кінцем культури [6, с. 330].

Проблему «пригніченого індивіда» Г. Маркузе праналізував у праці «Ерос та цивілізація» (в українському перекладі – «Структура інстинктів та суспільство») в контексті становлення та еволюції цивілізації, яку він визначає як репресивну і співвідносить з європейською, капіталістичною. Основою дослідження Г. Маркузе обрав вчення З. Фрейда про структуру людських інстинктів. Її формують Ерос (потяг до життя і задоволення) і Танатос (потяг до смерті). Однак через прагнення індивіда до задоволення ці інстинкти мають однаково руйнівну силу і не сумісні з прогресом і цивілізованим суспільством, які здатні забезпечити індивіду безпеку та самореалізацію. Відтак становлення цивілізації та її розвиток пов'язані з «сублімацією сексуального потягу (Еросу) і переорієнтацією деструктивних імпульсів (Танатосу) на зовнішній світ у формі праці, тобто оволодіння природою та її модифікування, і на внутрішній світ у формі совісті» [7, с. 14]. Іншими словами, цивілізація, пов'язана з пригніченням інстинктів і потягів, а відповідно і свободи людини, починається, підкреслює Маркузе думку Фрейда, «з відмови від первинного прагнення цілісного задоволення потреб» [1, с. 31]. В цьому й полягає репресивність цивілізації на будь якому історичному етапі розвитку.

Інтерпретуючи теорію З. Фрейда, Г. Маркузе підкреслює її соціологічність і придатність до аналізу суспільних та політичних відносин: «Біологізм» Фрейда у своєму

глибинного вимірі є соціальною теорією, проте її соціальність постійно вихолощувалась неофрейдистськими школами. Зміщуючи акценти з позасвідомого на свідоме, з біологічних чинників на культурні, вони відривають суспільство від його коріння в людських інстинктах і розглядають його на рівні, на якому воно протистоїть індивідові як готове «середовище», уникаючи питання про його походження та легітимність» [1, с. 25]. Це означає, що інстинкти, потяги та способи їхнього задоволення формуються реальністю, якою є «соціально-історичний світ». Індивід, зазнавши репресивної трансформації своєї біологічної природи, або по Фройдю – трансформації принципу насолоди у принцип реальності – забезпечує собі виживання та активність у зовнішньому світі. Однак це веде до посилення несвободи і закладає основи репресивної організації суспільних і політичних відносин.

Г. Маркузе був упевнений, що цивілізація живиться енергією Ероса шляхом її десекуалізації, сублімації та, відповідно, веде до фатального послаблення Ероса на користь Танатоса, оскільки перший вже не може стримувати всі деструктивні імпульси. Прогрес цивілізації повертається проти самої ж цивілізації і веде до заперечення раціональності панування. «...панування, писав Г. Маркузе, увічне себе не тільки через технологію, але і як технологія, причому остання забезпечує легітимізацію розростання політичної влади, яка поглинає всі сфери культури» [12, р. 162]. Завдяки технічним досягненням людство зуміло отримало перемогу над бідністю, наблизилось до повного задоволення вітальних інстинктів людини і, відповідно, до звільнення інстинктів від непотрібного стримування. Перед людством відкривається можливість нового принципу реальності та перетворення тіла в самоціль. Однак це суперечить інтересам панування. Чим реальнішою є можливість звільнення, тим сильніша необхідність репресії, так як вона не допускає розпаду встановленого порядку, в якому виробництво стає самоціллю: воно не може послабити репресивності, а повертається проти індивідів і перетворюється в спосіб його контролю. Коли ж людина не є зайнятою у виробництві, то її свідомість все одно маніпулюється витонченим інструментом – індустрією розваг, яка краде від людини її вільний час. Але тепер і саме панування перестає бути індивідуальною функцією і також стає самоціллю, функцією цілого, системи інститутів, що задовольняють і контролюють потреби індивідів.

Отже індивід у розвинутому індустріальному суспільстві існує в ситуації діалектичної суперечності, конфлікту між принципом насолоди і принципом реальності, що зумовлює репресивну трансформацію структури його інстинктів, їхнього підпорядкування цивілізації та культурі та як наслідок – репресивним інститутам, які орієнтовані на підкорення розуму та свідомості індивіда.

Панування над людьми у сучасному світі, як довів Г. Маркузе, можливе саме завдяки маніпуляціям суспільною свідомістю. Причому, це панування не виглядає явним, оскільки волю нав'язують не ззовні, а ніби зсередини, за допомогою власної свідомості індивіда під впливом взаємодії свідомого і позасвідомого, раціональних та ірраціональних складових.

Одним із вагомих чинників маніпулювання суспільною свідомістю, а отже й пригнічення індивіда, стала інформатизація усіх сфер життя суспільства. Вона вимагає раціональних, чітко систематизованих, у відповідності до певних алгоритмів дій індивіда. В іншому випадку він не зможе скористатися технологічним поступом – ні його суто інформаційною складовою, ні багатьма соціальними благами, доступ до яких надають новітні технології. І водночас інформатизація посилює ірраціональне в людській поведінці, обумовлене стрімкими змінами під впливом інформаційних технологій (очевидно не лише ними, але ними суттєво посиленими) в усіх сферах людського буття. Соціально-економічні виклики – зміни на ринку праці, усвідомлення реальністю твердження про планету як «глобальне село»

і складна сукупність трансформацій стандартів людської поведінки – культурних традицій, релігійних переконань та етичних стандартів. Настільки стрімкі зміни протягом одного покоління закономірно ставлять під сумнів раціональність у дотриманні норм людської поведінки: оскільки попередні норми виявились неефективними для індивіда, відповідно нові норми сприймаються виключно крізь призму індивідуальних уподобань та психоемоційних чинників. І як наслідок породжують напругу між глобалізованою цивілізацією, яка для свого ефективного функціонування потребує скоординованої взаємодії величезної кількості людей, які в реальності практично не взаємодіють, та їхнім підсвідомим прагненням звільнитися від надмірних «напруг цивілізації» через радикальне заперечення. Знову стають популярними ідеї про бунт проти суспільства споживацтва.

Одним із ідеологів такого бунту власне і був Г. Маркузе, вбачаючи у ринковій економіці інструмент формування «одновимірної людини». Він вважав, що у найрозвинутіших регіонах сучасного суспільства колишніх антагоністів (капіталістичну та соціалістичну системи) об'єднує переважаючий інтерес до збереження і покращення інституційного статус-кво. Він стверджував: «Тією мірою, якою технічний прогрес забезпечує зростання й згуртованість комуністичного суспільства, сама ідея якісних змін відступає перед реалістичним уявленням невибухової еволюції. Коли відсутні наявні чинники та організації соціальних змін, то критика відступає на високий рівень абстракції. Немає підстав для зближення теорії і практики, думки і дії. Навіть найемпіричніший аналіз історичних альтернатив здається нереалістичним теоретизуванням, і ставлення до них стає справою індивідуальних (або групових) уподобань» (12, р. xliii). Г. Маркузе був переконаний що соціалістична і капіталістична системи йдуть одна одній на зустріч і громадяни обох систем втрачають здатність до творчих перетворень, усе буде розвиватися інерційно.

Події буквально за чверть століття продемонстрували слабкість теоретичних конструктів, які екстраполюють певну заданість тієї чи іншої соціальної реальності на майбутнє. Соціалістичний блок колапсував і виникла не лише нова геополітична ситуація, але й суттєво змінилися домінуючі ідеї. Та цей урок не був усвідомлений і подібна ситуація проявила себе на межі XX–XXI століть, коли популярними стали ідеї про остаточну перемогу ліберальної демократії. Приблизно через чверть століття здавалось незаперечному домінуванню ліберальної демократії знову кинута виклик. Незважаючи на очевидну могутність сучасної цивілізації, неспівмірну з попередніми, популярність здобувають песимістичні припущення. Вони базуються на глобальних проблемах (міграція; падіння держав; голод; хвороби; зміни клімату), які в той чи інший спосіб інтенсивності завжди супроводжували людську цивілізацію. І такий підхід має вагомні підстави. Та не менш важливим є суб'єктивний чинник – поведінка індивіда, творця своїх успіхів і власних проблем, який відтак визначається вічною дилемою між свободою і рівністю. І постійні спроби заперечити, що прагнення до рівності, чим воно радикальніше, тим воно більш руйнівне для свободи, і що значна частина суспільства готова пожертвувати свободою заради рівності. Це складно було визнати навіть такому інтелектуалу як Г. Маркузе: «Вільні вибори господарів не усувають господарів або рабів. Вільний вибір серед широкого розмаїття товарів і послуг не означає свободу, якщо ці товари й послуги здійснюють соціальний контроль за життям того, хто виснажливо працює й боїться – тобто, якщо вони підтримують відчуження. І спонтанне відтворення індивідом нав'язуваних потреб не встановлює автономію; воно лише свідчить про ефективність соціального контролю» [12, р. 10].

Вади суспільства споживання є очевидними і незаперечними. У ширшому плані, незаперечними, як були, так і є вади суспільств базованих на приватній власності з певними інструментами політичної свободи (вибори, опозиційні партії, критично налаштована щодо влади

преса). Та становлення (переважно насильницьке) суспільств з якомога більшою мірою рівності ще більше перетворювало людину в «одновимірну», майже повністю руйнуючи її здатність і спроможність до критичного мислення, проти чого так активно заперечував, відкидаючи «реальний соціалізм» в СРСР і країнах Східної Європи, Г. Маркузе, описуючи риси нового суспільства, до якого він закликає. Загальні посилання на кубинських партизан і китайську культурну революцію практично нічого не доводять. На думку Г. Маркузе, національні ліберальні рухи третього світу самі по собі не є революційною силою, здатною скинути капіталізм як систему. Така революційна сила може утворитися лише із взаємодії опозиційних сил розвинутого індустріального суспільства та сил третього світу. Проблема в створенні такої асоціації полягає не тільки у значній дистанції розміщення таборів, а також у мовних розбіжностях та культурних особливостях. Він вбачав можливість існування ефективної революційної сили тільки в наявності комбінації третього світу та вибухових сил у центрах високорозвинутого світу. Г. Маркузе зазначав: «Взаємовідносини між науково-філософськими й соціальними процесами, між теоретичним і практичним Розумом утверджують себе «за спиною» вчених і філософів. Суспільство блокує всю групу опозиційних операцій і поведінки; відповідно, поняття, які їх стосуються, постають ілюзорними або безглуздими. Історичний вихід за існуючі межі постає як метафізична трансценденція, неприйнятна для науки й наукового мислення. Операціональні і біхевіористський погляди, широко вживані як «звичка думки», стає поглядом цього універсуму дискурсу й дії, потреб і сподівань» [12, р. 17–18]. За тотального контролю над суспільством навіть суто індивідуальний інтелектуальний опір є неможливим. Не лише через можливі репресії, але й значною мірою через «дистильованість» інформації, яка не дозволяє сформувати самостійне, альтернативне розуміння подій.

Сучасний поступ інформаційних технологій для багатьох здавався шляхом вирішення проблеми. Та з'ясувалося, що технічно можливо обмежити доступ до Інтернету, а найголовніше – більшість споживачів новин і не прагне шукати інформації, яка може зруйнувати звичну для них картину світу – такий собі новітній (технологічний) приклад втечі від свободи. Загалом критична налаштованість Г. Маркузе щодо сучасної йому політичної та економічної практики є слушною, може бути ще більш посилена сьогодні. Питання полягає у тому, чи доречні шляхи пропонуються для вирішення проблем. Г. Маркузе піддаючи критиці «одновимірну людину», водночас надто раціоналізує природу людини, сповідує ідею прогресу на рівні ентузіазму французьких Просвітників: «Прогрес» не є нейтральним терміном; він рухається до певних цілей, і ті цілі визначені можливостями поліпшення людських умов. Розвинуте індустріальне суспільство наближається до стадії, коли подальший прогрес вимагатиме радикальної зміни переважаючого напрямку та організації прогресу. Цієї стадії буде досягнуто тоді, коли матеріальне виробництво (включно з необхідними видами послуг) автоматизується такою мірою, що задовольнятимуться всі життєво важливі потреби, а робочий час скоротиться до мінімуму. Відтоді технічний прогрес вийде за межі необхідності, коли він слугував інструментом панування й експлуатації, що обмежували його раціональність. Технологія буде підпорядкована вільній грі здатностей у боротьбі за примирення природи й суспільства» [12, р. 18]. Більш переконливими є погляди К. Поппера, який наголошував: «Якщо ми гадаємо, що історія прогресує чи що ми зобов'язані до прогресу, то припускаємося тієї самої помилки, що й ті, хто вірить, ніби історія має сенс, який можна в ній відкрити й не треба його туди привносити. Адже прогресувати – значить рухатися до певної мети, що існує для нас як для людських істот. «Історія» неспроможна цього зробити, тільки ми, людські індивіди, здатні на це. Ми можемо прогресувати шляхом захисту і зміцнення тих демократичних інститутів, від яких залежить свобода, а з нею й прогрес. І ми можемо зробити це тим краще, якщо

глибше усвідомимо той факт, що прогрес тримається на нас, на нашій пильності, на наших зусиллях, ясності нашої концепції щодо наших цілей і реалістичного вибору їх» [2, с. 303].

Історія свідчить що занепади попередніх цивілізацій обумовлювались поєднанням сукупності чинників. Основними, що впливають на стабільність спільнот, є: міграція; падіння держав; голод; хвороби; зміни клімату. На сучасному етапі ми спостерігаємо складне поєднання таких чинників. На фоні досі небаченого добробуту, населення частини регіонів планети зіштовхуються із продовольчими проблемами, на які накладаються політична нестабільність, зміни клімату і як наслідок – масова міграція. Усе це поєднується зі стрімкими технологічними змінами, привнесеними інформаційним (постіндустріальним) суспільством. Г. Маркузе слушно ще в 60-ті роки ХХ століття звернув увагу на суспільну свідомість та ідеологію, які в нових соціально-політичних, економічних і технологічних обставинах посилюють свою функцію контролю над індивідом при позірному декларуванні максимального звільнення людини від усіх табу. З'ясувалося, що таке звільнення від цінностей культурних напрацювань попередньої людської епохи, робить ефективнішим панування над людьми завдяки маніпуляціям суспільною свідомістю. При тому індивід впевнений, що то його власні рішення та дії. Ідеї Г. Маркузе щодо конвергенції капіталістичної та соціалістичної систем не справдилися, і в чергове підтвердили нерелевантність соціального прогнозування базованого на концепті соціальної інженерії, до якого, при усьому своєму радикалізмі, був прихильним Г. Маркузе. Критичний аналіз запропонованих Г. Маркузе ідей засвідчує, що вони не є відповіддю на творення «одновимірної людини» а радше, у випадку втілення, посилять обмеження свободи людини, про що свідчить використання новітніх інформаційних технологій, соціальних мереж в багатьох сучасних державах для непрямого контролю за поведінкою людини. У випадку збереження неконформістської поведінки не виключається також традиційний примус.

В умовах економіки, ґрунтованій на приватній ініціативі, індивід відчуває непевність, яка посилюється цивілізаційними викликами в умовах інформаційного суспільства. Окрім ефективних досягнень економічного і соціального характеру, зростає відчуття хиткості становища індивіда, він стає об'єктом тотального контролю за приватною поведінкою та свідомістю, що надають технологічні можливості інформаційного суспільства. Але все таки єдиною реалістичною відповіддю на ці виклики є збереження вільної економіки із приватною ініціативою з урахуванням тих небезпек, які породжують творення монополістів – інформаційних технологічних гігантів, спроможних усунути спонтанні інституції, що надають громадянам простір для самореалізації та самоактуалізації. Такі перспективи спонукають до збереження контролюючої ролі держави. Відтак, перед індивідом постає дилема меж владного втручання, усвідомлення небезпек ідей соціальної інженерії, які проблематично окреслити на теоретичному рівні. Поступовим чином не гарантований суспільством та державою, він є виключно наслідком щоденних персональних зусиль великої кількості людей, які пропонують альтернативні варіанти вирішення тих чи інших проблем і мають можливість особистої ініціативи і права на помилку.

Список використаної літератури

1. Маркузе Г. Структура інстинктів і суспільство: Філософське дослідження вчення Зигмунда Фрейда. пер. О. Юдін. К.: Ніка-Центр. 2010. 248 с.
2. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Том 2. Перекл. з англ. О. Буценка. К.: Основи, 1994. 494 с.
3. Тиса Р. Герберт Маркузе у пошуках революційного суб'єкта. *Вперед*. 2021. 02.09. Режим доступу: <https://vpered.wordpress.com/2021/09/02/tisza-marcuse/>
4. Тоффлер Е. Третя Хвиля. 3 англ. пер. А. Євса. – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000. – 480 с.
5. Турен А. Повернення дівця. Пер. з франц. О. Гуджен, О. Подемченко, Т. Шваб. К.: Альтерпрес, 2003. 320 с.

6. Шипунов Г. Ідейно-інституційний розвиток лівих політичних партій : принципи дослідження. Монографія. Львів: Постіп-М. 2018. 470 с.
7. Юдін О. «Тверезий утопізм» Герберта Маркузе. *Маркузе Г. Структура інстинктів і суспільство: Філософське дослідження вчення Зигмунда Фрейда*. пер. О. Юдін. К.: Ніка-Центр, 2010. С. 7–20.
8. Anderson P. Considerations on Western Marxism. London, New York: Verso, 1979. 126 p.
9. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. New York: Basic Books, 1999. 616 p.
10. Galbraith J. K. The New Industrial State. Introduction by Sean Wilentz. London: Hamish Hamilton Ltd. 1967. 428 p.
11. Kellner D. A Marcuse Renaissance? *Marcuse. From the New Left to the Next Left*. Ed. by John Bokina and Timothy J. Lukes. Lawrence, University of Kansas Press, 1994. P. 245–267.
12. Marcuse H. One-Dimensional Man Studies in the ideology of advanced industrial society. With an introduction by Douglas Kellner. London and New York: Routledge. 2002. 276 p.
13. Višić M. Renaissance of Herbert Marcuse: A Study on Present Interest in Marcuse's Interdisciplinary Critical Theory. *Interdisciplinary Description of Complex Systems*. 2019. Vol. 17. Issue 3-B. P. 659–683.

“ONE-DIMENSIONAL MAN” BY H. MARCUSE IN THE MODERN INFORMATIONAL SOCIETY: METHODOLOGICAL ASPECTS

Ihor Vdovychyn, Lesya Uhryn

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-3210-768>
<https://orcid.org/0000-0001-8467-2151>*

The creative work of H. Marcuse, a representative of the Frankfurt School, which focuses research attention on social consciousness and ideology, is analysed in the context of the key characteristics of the information society and its influence on the modern socio-political space. Since domination over people, as Marcuse claimed, is possible through the manipulation of social consciousness, it is topical for the modern information society and social sciences to find out the relevance of the ways that he proposed to liberate the individual. It is clarified that the main problem is that such dominance is not explicit due to the influence on the consciousness of the individual and the formation of confidence that these are their own decisions, which is strengthened in the information society. The ideas of H. Marcuse regarding the convergence of capitalist and socialist systems are critically reinterpreted. The article substantiates that despite the categorical denial of the consumer society and its “one-dimensional man”, the critical analysis proposed by H. Marcuse is not a constructive response, but rather an intellectual reaction within the framework of social engineering of Marxism, which offers only other tools to limit human freedom. It is argued that an economy based on private initiative, in contrast to socialism, is more spontaneous, and “disorderly”. This relates it to spontaneous institutions that provide citizens with space for self-realization and self-actualization, and the obvious dangers that such uncertainty creates, and accordingly require a controlling role for the state. The main conclusion is that theoretically, it is difficult to clearly define the boundaries of the power intervention in the life of an individual, it is rather an empirical approach based on the understanding of the fallacy of the idea of historical progress. Progress is ensured exclusively by the personal efforts of people, and the best opportunities for them are formed by an open society with a free economy.

Key words: H. Marcuse, hermeneutics, synergetic approach, neo-Marxism, advanced industrial society, “one-dimensional man”, post-industrial society, information society, free economy, open society.

УДК 323.2:316.624.3

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.42>

МІСЦЕ ЗБРОЙНОГО НАСИЛЛЯ У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ: РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ АСПЕКТ

Денис Денищенко

*ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. Коваля, 3, 36003, м. Полтава, Україна*

Тема російсько-українського збройного конфлікту належить до найгостріших і актуальних у сучасному світі оскільки вона відображає не лише взаємини двох країн, які мають значний вплив на політичні процеси регіонального масштабу а й на загальну геополітичну обстановку.

Анексія Криму 2014 року та конфлікт на сході України 2014–2022 років, відкрите збройне вторгнення російської федерації на Україну 24 лютого 2022 року викликають широкі дискусії та відображають складність сучасних політичних процесів у регіоні та світі.

Для росії дані події стали способом зміцнення власного впливу на Східну Європу та демонстрацією готовності використовувати збройну силу для досягнення своїх політичних цілей.

Водночас, для України – це стало випробуванням на міцність її суверенітету та здатності захищати територіальну цілісність. Важливо розуміти, що збройне насилля в контексті російсько-українських відносин не тільки впливає на безпекові питання в регіоні, а й має серйозні наслідки для міжнародної дипломатії та політичної стратегії. Крім того, воєнний конфлікт змінює політичну культуру та формує нові соціальні норми в обох країнах, що може мати далекосяжні наслідки для подальшого розвитку.

Актуальність питання російсько-українського збройного конфлікту в політичному просторі визначається кількома ключовими аспектами, які мають значний вплив на сучасне глобальне співтовариство, а саме: на геополітичну безпеку, на всі види відносин між країнами, на технологічний розвиток та збройні інновації, на загострення гуманітарних криз та впливає на політичну динаміку й міжнародну безпеку у всьому світі.

Питання розв'язання цього конфлікту вимагає не лише політичної волі та міжнародної співпраці, а й розуміння та уважного ставлення до складності ситуації, яка визначає майбутнє не лише двох країн, а й всього регіону чи/та всього світового політичного простору.

Ключові слова: політичний простір, війна, політичні актори, збройне насилля, збройна агресія, політична динаміка.

Відкрита збройна агресія росії в Україні з новою актуальністю порушила питання просторового підходу для вивчення та аналізу різноманітних політичних явищ та процесів.

Концептуальна основа «простору», яка була закладена авторами німецької класичної філософії епохи Просвітництва й Нового часу, зокрема І. Кантом, В. фон Гумбольдтом, Ф. Гегелем та отримала визнання в працях М. Гайдеггера, Х. Арендт, Ю. Габермаса, М. Фуко, Е. Гідденса, П. Бурдьє та ін. [1, с. 21].

Сьогодні питаннями політичного простору займаються вітчизняні дослідники. Зокрема В. Малиновський розглядає його як суб'єкт політичних відносин [2], С. Коврига, як зону конкуренції та інституалізованого конфлікту самостійних суб'єктів [3], О. Кошкіна та Н. Моїсєєва, як одну з проекцій політики на відносини, які складаються між різними суб'єктами з приводу розподілу влади. При цьому політичний простір виступає регулятором

відносин груп та індивідів, областю взаємодій груп інтересів на перетині «горизонтальних» і «вертикальних» відносин. Він являє собою відкриту і нестійку систему, на функціонування якої великий вплив здійснюють зовнішні фактори [4].

Узагальнивши роботи зазначених науковців та інші опрацьовані матеріали, можна виявити спільні чинники, які виділяють для характеристики політичного простору. Загалом, на сьогодні поняття «політичний простір» розглядається як більш об'ємне утворення ніж «територія», бо воно акумулює «образи місця», мобілізує спільноту:

– «політичний простір – це не лише реальні географічні межі певної держави, територія, де існує влада і громадяни, а ще й абстрактне поняття – середовище спілкування та контакти, що виникають у процесі діяльності особи політичної. Політичний простір не є монополією одного актора, він – зона конкуренції та інституалізованого конфлікту самостійних суб'єктів» [3, с. 164].

Політичний простір – це сфера здійснення політики, що не обов'язково пов'язана із державною владою. Тоді, як політика виступає в єдності трьох взаємопов'язаних аспектів – як сфера суспільного життя, як вид активності соціальних суб'єктів та як тип соціальних відносин, але на кожен із цих аспектів впливають певні чинники, які й роблять політичний простір власне політичним.

Політичний простір, як і політика, обумовлюється трьома головними властивостями: універсальністю, тобто, всеохоплюючим характером та здатністю впливати на всі сфери життя, елементи суспільства, відносини, події; можливістю безмежного проникнення в усі сфери життя; атрибутивністю – здатністю поєднуватися з неполітичними суспільними явищами, відносинами та сферами [5].

Таким чином, категорія «політичний простір» визначає субстанціональну основу політичної діяльності, середовище, в якому відбуваються політичні процеси, в тому числі й процеси пов'язані із застосуванням сили, зокрема збройного насилля.

Питання збройного насилля стали предметом наукових розвідок: С. Вовк, А. Бадера, О. Балацької, О. Кобець, О. Меженської, які вивчають не лише теоретичні аспекти феномену збройного насилля та його види, а й акцентують на масштабах збройного насилля та його наслідках, звертають увагу на інтенсивність розповсюдження збройного насилля і, загострюють увагу на безпрецедентні виклики і загрозу системі міжнародної безпеки.

Збройне насилля – це основна форма прояву політичного конфлікту; це особливий засіб та метод соціальної боротьби, граничний, найбільш жорсткий, спосіб примусу іншої сторони шляхом застосування збройної сили або загрози її застосування; це форма примусу з використанням спеціальних матеріальних пристроїв і засобів, які застосовуються для фізичного знищення живої сили супротивника, його техніки, озброєння та відповідних об'єктів. Змістом збройного насилля було, є й залишається захоплення, утримання та використання політичної влади, досягнення політичного панування, регулювання та всебічний вплив на економічні, соціальні, духовні та інші явища й процеси» [6; 7].

У сучасному світі щороку збільшується кількість воєнних конфліктів, загострюється боротьба за ресурси, активізується транснаціональний тероризм, зростає агресивність недемократичних режимів, а геополітична картина світу знов набуває біполярного характеру.

24 лютого 2022 року – це не лише новий масштабніший етап українсько-російської війни, що триває століттями, а й початок європейського цивілізаційного зламу.

Питання збройної агресії російської федерації проти України стали об'єктами наукових пошуків українських дослідників Г. Перепелиці, О. Маначинського, К. Поліщука, В. Горбуліна, Є. Магди, Р. Додонова, які зробили значний внесок у розуміння витоків,

перебігу та наслідків збройних конфліктів за участю росії, а також можливих напрямків/способів/механізмів їх врегулювання. Проте проблема визначення місця збройного насилля у політичному просторі залишається актуальною та відкритою для більш ґрунтовного вивчення, особливо з огляду на російсько-українську війну та її вплив на політичні процеси регіонального масштабу та геополітичну обстановку в цілому.

Війна в Україні створила нові виклики і загрози, спровокувала небезпечну поляризацію світової спільноти та ескалацію конфліктності серед інших політичних гравців і призвела до непередбачуваності на глобальному і регіональному рівнях. Відповідно вона стала об'єктом багатьох наукових досліджень до яких залучається політичний та бізнесовий establishment та громадянський сектор.

Нажаль, російсько-українська війна лежить у багатьох площинах та часових вимірах, проте досі не має загально визнаного політичного значення. Це не війна за економічне зростання переможця, не війна через внутрішні розбіжності чи будь-які інші внутрішні проблеми – це війна за свободу, за суверенітет, за майбутнє. Це війна проти рабства, проти постійної загрози, проти занепаду. Російсько-українська війна – це вирішення екзистенційно-політичного питання – Україна чи Росія? Демократія чи авторитаризм?

Звісно, результати даної війни вплинуть на світовий порядок та зададуть новий характер та цінності нового світового порядку. Як зазначають дослідники, ця «війна за нову архітектуру Європи і світу» [8].

Визначаючи місце російського збройного насилля на теренах України слід відмітити його вплив та місце у внутрішньополітичному просторі.

Масові вбивства, нелюдські безчинства, мародерства, зруйновані міста, села, зруйнована інфраструктура, історичні пам'ятки та національні символи, скалічені долі тисяч людей російськими окупантами, вимушена міграція – це трагедія кожного українця та України в цілому.

Поряд з цим російсько-українська війна загострила питання внутрішньої дестабілізації, оголилися розбіжності між різними політичними силами, що призвело до політичної роздробленості та ускладнило процеси ухвалення рішень на державному рівні. Позначилася війна і на політичних пріоритетах окремих політичних партій, вона не призвела до консолідації влади, що проявляється затримкою або призупиненням реформ, які можуть бути важливими для країни.

Не можна виключати і вплив російсько-української війни на поляризацію суспільства. Що в свою чергу, може викликати напруженість та загострення протистоянь між різними соціальними категоріями. Ці та інші фактори можуть призвести до втрати довіри громадян до політичних лідерів та інститутів. Тоді, як нерішучість влади у вирішенні конфлікту, корупційні схеми та відсутність результативних заходів можуть підіривають авторитет політичних структур.

В умовах російсько-української війни існує великий ризик поглиблення існуючих внутрішніх релігійних, етнічних конфліктів та регіональних розбіжностей, які можуть стати предметом нових протистоянь під час кризи.

Однак, російсько-українська війна призвела до мобілізації українського суспільства навколо ідеї захисту територіальної цілісності та незалежності країни. Важливою складовою цього процесу є формування національної єдності. Україна змушена шукати шляхи модернізації оборонно-промислового комплексу, економічного, гуманітарного та адміністративного для ефективного протистояння зовнішньому ворогу.

На фоні російсько-української війни спостерігаються неоднозначні процеси позиціонування країн світу щодо російської агресії, визначення відповідних моделей їх поведінки.

Вони визначають рівень напруги та взаєморозуміння між державами і можуть мати серйозні наслідки для глобального політичного простору.

Політичний фактор. Повномасштабне вторгнення росії в Україну зумовило серйозне переосмислення концептуальних підходів щодо перспектив забезпечення безпеки та оборони Європейського континенту, розробки нових пріоритетів та підходів до реалізації зовнішньої політики, що знайшло відображення в дослідженнях провідних аналітичних центрів. Зокрема, експерти Королівського інституту міжнародних відносин Chatham House представили дослідження «Сім способів, якими війна Росії проти України змінила світ», де проаналізували зміни в геополітичних альянсах, безпекових та оборонних конфігураціях, перспективи світової енергетики та зміни в глобальних ланцюгах постачань. Перший, це перегрупування – зміна альянсів (Realignment – shifting alliances). Російсько-українська війна спричинила появу трьох груп держав: які підтримали Україну (ІТР – Сінгапур, Південна Корея та Японія; країни Європи, США); які стали на бік РФ (Сирія, Білорусь) та які не приєдналися до якоїсь із перших двох груп (серед тих, хто відмовився підтримати якусь одну сторону конфлікту, три держави Британської співдружності – ПАР, Пакистан та Індія, а також найбільші зростаючі держави Індостанського регіону (ІТР) – Китай, Індія та Індонезія), прагнучі мінімізувати ризики.

Захід чітко зрозумів, що Азія не підтримає «заснований на правилах порядок» оскільки більшість азійських держав обрали прагматичний підхід до відносин з РФ. Більша половина держав Африки утрималися від осуду дій РФ, що фактично засвідчило повернення до дипломатичних практик періоду холодної війни [9].

Російсько-українська війна викликала занепокоєння серед країн-членів НАТО та Європейського союзу щодо безпеки в регіоні. Це призвело до зміни стратегій міжнародних відносин та посилення оборонних зусиль.

Відповідно, наступними способами, на думку дослідників Королівського інституту міжнародних відносин – це безпека – перенос ліній (Security – redrawing the lines) та ядерна зброя – ризик повернення (Nuclear weapons – risks return). Російсько-українська війна засвідчила, що більшість сусідніх із росією не готові до регіональних амбіцій росії, які є досить не безпідставними. Війна РФ проти України уможливила і пришвидшила процеси отримання Україною статусу кандидата у ЄС; бюджет Європейського фонду миру в сумі 2,5 млрд євро був використаний для підтримки оборони України. Світ нарешті усвідомив, що нехтування європейською безпекою матиме негативний вплив на значно ширший безпековий контекст (Індостанському регіоні).

Поряд зі змінами в архітектурі безпеки Європи, неспровоковане воєнне вторгнення росії в Україну вивело ведення воєнних дій технологічний рівень та спричинило новий тип інформаційної війни та загострення ядерного питання. Росія регулярно погрожує ескалацією та застосуванням ядерної зброї проти держав НАТО. Захоплення, мінування, та обстріли Запорізької АЕС, чутки довкола підриву «брудної бомби» є особливо загрозливим та несуть безпеку ядерній енергетиці [9].

Тож на порядку денному постало питання технологічного розвитку та збройної інновації. З появою нових видів зброї, включаючи кіберзброю, біологічну зброю, а також засоби масового знищення, збройне насилля стає ще більш загрозливим.

Просторово-територіальний фактор. Анексія Криму росією, окупація областей східної та південної України призвели до зміни мапи Європи, порушивши принципи міжнародної безпеки та територіальної цілісності. Це створило загрозу для існуючих державних кордонів та викликало реакцію міжнародного співтовариства.

Економічний фактор. Ми можемо бачити, як колись міцно пов'язаний світ ділиться на окремі економічні зони, залежно від підтримки тієї або іншої сторони. На думку

дослідників Королівського інституту міжнародних відносин наступним чинником впливу на політичний простір в умовах збройної агресії доречно вважати «енергію та продовольство – підживлення кризи (*Energy and food – fuelling the crisis*)». Росія та Україна є світовими постачальниками енергоносіїв, продуктів харчування та добрив, тому війна, розпочата першою проти другої, спричинила перебої та зміни в ланцюгах постачання на глобальному рівні.

Прийнявши рішення позбавитися залежності від російського викопного палива Європа почала прискорювати перехід до відновлюваної енергетики, що мало неочікувані геополітичні наслідки. Ринки енергоносіїв докорінно змінилися завдяки підписаним новим угодам, зросла кількість відновлюваних джерел енергії, російські енергоносії втратили свою недоторканність, а споживачі почали усвідомлювати динаміку та крихкість глобальної мережі постачання [9].

Політика санкцій призвела до часткової ізоляції росії на міжнародній арені, вплинуло на її економічне становище, та змусила країни Європи переорієнтуватися на інші енергетичні, продовольчі ринки. Так, професор економіки Себастьян Галіані пояснює як війна в Україні змінює економічний і бізнесовий ландшафти країн, регіонів та світу, вказує на наступні аспекти:

1. Конфлікт завдав серйозного удару світовій економіці, призвівши до повільнішого зростання цін і швидшої інфляції.

2. Відбулося порушення в торгівлі та ланцюгах постачання між сусідніми країнами.

3. Геополітична напруга спровокувала невпевненість бізнесу та інвесторів в усьому світі. Ціни на активи опинилися під тиском, що призвело до погіршення фінансових умов.

4. Окрім негативних наслідків, війна в Україні може ще й фундаментально змінити світовий економічний і геополітичний порядок. Переосмислення енергетичної торгівлі, реконфігурація ланцюгів постачання, фрагментація платіжних мереж і переоцінка валютних резервів – це лише деякі із довгострокових наслідків війни. Геополітична напруга особливо підвищує ризики економічної фрагментації у торгівлі й технологічній сфері. Європа і сусідні регіони будуть епіцентром цих змін, адже російська рецесія і безпрецедентні санкції формують нове фінансове середовище [10].

Правовий фактор. Міжнародне право – нові виклики (*International law – ripping up the rulebook*). Через заангажованість ООН, яка блокує всі резолюції Ради Безпеки на порядок денний постало питання створення нового спеціального трибуналу щодо злочинів агресії. Багато подій, пов'язаних із російською агресією проти України мають безпрецедентний характер для міжнародного права і правосуддя: Міжнародний кримінальний суд отримав найбільшу в історії державну заяву про відкриття розслідування; Рада ООН з прав людини розпочала власне розслідування нападів РФ на цивільних осіб та цивільну інфраструктуру; Росія вийшла з Європейської конвенції з прав людини та інших договорів Ради Європи [9].

Війна в сході України призвела до серйозних порушень прав людини та гуманітарного права, включаючи вбивства цивільних осіб, тортури та примусове переміщення населення.

У цілому, російсько-українська війна перетворила геополітичний простір у регіоні та світі, змінила стратегії та відносини між країнами, а також створила нові виклики та можливості для міжнародної політики та безпеки.

Підсумуємо, російсько-українська війна – це зовнішній фактор впливу на політичний простір та його складники: економічні, соціальні, духовні та інші явища й процеси. Російсько-українська війна впливає на всі сфери життя, елементи суспільства, відносини, події, вона зачіпає усі сфери життя як на локальному, регіональному, так і на глобальному

рівнях. Російсько-українська війна стала ключовим фактором, що визначає політичну динаміку та міжнародну безпеку в сучасному світі.

Розв'язання цього конфлікту вимагає не лише політичної волі та міжнародної співпраці, а й розуміння та уважності до складності ситуації, яка визначає майбутнє не лише двох країн, а й всього регіону.

Тож, питання збройного насилля в політичному просторі залишається актуальною та нагальною проблемою, яка потребує уваги міжнародного співтовариства та ефективних стратегій для протидії.

Список використаної літератури

1. Чальцева О. М. Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика : монографія / О. М. Чальцева. Вінниця : ФОП Барановська Т. П., 2017. 336 с.
2. Маліновський В. Державна територія як просторова основа здійснення публічної влади. *Вісник Національної академії державного управління*. Політологія і право. С. 184–217 URL: https://www.libr.dp.ua/text/Vnadu2008_4%20Politolog.pdf
3. Коврига С. Детермінанти політичного простору. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2010. № 4. С. 164–171 URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/27420>
4. Кошкіна О.І, Моїсеєва Н.І. Проблема політичного простору в науковій парадигмі сучасності. *Сучасне суспільство*. 2020, Випуск 1 (20). С. 131–137. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1210217>
5. Бурдье, П., 1993. *Соціологія політики*. Переклад з франц. Видавець: Socio-Logos. 336 с.
6. Балацька О. Б. Збройне насилля в системі владних відносин : Словник-довідник для студентів спеціальності «Політологія» / О. Б. Балацька. Старобільськ : ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2017. 39 с.
7. Бадер А. В. Політичні системи та збройне насилля: цілісно-системний аналіз : монографія / Антон Васильович Бадер ; ДЗ "Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка". Старобільськ : ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2020. 319 с.
8. Україна 2022. Як не втратити свій шанс стати сильною державою. Український інститут майбутнього. URL: <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu/> (Дата звернення 27.02.2024).
9. Chatham House, The Royal Institute of International Affairs. Seven ways Russia's war on Ukraine has changed the world. Chatham House. 20 February, 2023. URL: <https://www.chathamhouse.org/2023/02/seven-ways-russias-war-ukraine-has...> (Дата звернення 26.02.2024).
10. Як війна в Україні змінює економічний і бізнесовий ландшафти країн, регіонів та світу. Пояснює професор економіки Себастьян Галіані. 25 серпня 2023. Назва з екрану. URL: <https://forbes.ua/money/velika-ekonomichna-perebudova-25082023-15642> (Дата звернення 26.02.2024).

THE PLACE OF ARMED VIOLENCE IN THE POLITICAL SPACE: THE RUSSIAN-UKRAINIAN ASPEKT

Denys Denyschenko

*Luhansk National Taras Shevchenko University,
Department of Political Science and International Relations
Kovalia str., 3, 36003, Poltava, Ukraine*

The topic of the Russian-Ukrainian armed conflict is one of the most acute and relevant in the modern world, as it reflects not only the relations between two countries that have significant influence on regional political processes but also on the overall geopolitical situation. The annexation of Crimea in 2014 and the conflict in eastern Ukraine from 2014 to 2022, along with the open armed invasion on February 24, 2022, have sparked wide-ranging discussions and demonstrate the complexity of contemporary political processes in the oblast and the world.

For Russia these events have become a means of strengthening its influence in Eastern Europe and demonstrating readiness to use military force to achieve its political goals. At the same time, for Ukraine it has been a test of the resilience of its sovereignty and the ability to defend its territorial integrity. It is important to understand that armed violence in the context of Russian-Ukrainian relations not only affects security issues in the region but also has serious consequences for international diplomacy and political strategy.

Moreover, the military conflict is altering political culture and shaping new social norms in both countries, which may have far-reaching implications for further development. The relevance of the issue of the Russian-Ukrainian armed conflict in the political sphere is determined by several key aspects that significantly impact the contemporary global community, including geopolitical security, all types of relations between countries, technological development and military innovations, exacerbation of humanitarian crises, and influence on political dynamics and international security worldwide.

Resolving this conflict requires not only political will and international cooperation but also understanding and careful consideration of the complexity of the situation, which defines the future not only of the two countries but also of the entire region or even the global political space.

Key words: political space, war, political actors, armed violence, armed aggression, political dynamics.

УДК 327.7

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.43>

МІНІЛАТЕРАЛІЗМ ЯК СУЧАСНИЙ ТРЕНД МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН (НА ПРИКЛАДІ СУЧАСНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ В ІНДО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ)

Ольга Івасечко, Галина Данчук

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних і соціальних наук,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна*

Проаналізовано особливості розвитку та функціонування мінілатеральних утворень на сучасній міжнародній арені. Виокремлено причини утворення таких альянсів, серед яких: зростаюча криза у діяльності багатосторонніх та регіональних міжнародних організацій, їх нездатність ефективно приймати рішення, зростання геополітичної напруженості та конкуренції тощо. Визначено переваги мінілатеральних альянсів, серед яких гнучкість, адаптивність швидкість та легкість прийняття рішень; а також недоліки, серед яких менша інклюзивність та обмеженість у діяльності. З'ясовано причини значного поширення мінілатералізму у Індо-Тихоокеанському регіоні, а саме посилення ролі Китаю та його зростання зацікавленості інших акторів до безпекового становища у регіоні. Визначено перелік основних учасників мінілатеральних об'єднань у регіоні: США, Індія, Австралія, Велика Британія. Проаналізовано їхні національні стратегії щодо регіону та ключові інтереси. Досліджено ключові мінілатеральні альянси, що активно діють наразі: QUAD та AUSUK. З'ясовано ключові напрямки їх співпраці: безпековий та оборонний, розвиток та впровадження нових технологій, обмін інформацією, боротьба з кіберзагрозами тощо. Досліджено діяльність I2U2, яка є новою мінілатеральною організацією за участі США поза межами Індо-Тихоокеанського регіону. Здійснено припущення щодо подальшого розвитку мінілатералізму у міжнародних відносинах. Проаналізовано досвід України та перспективи її участі у мінілатеральних об'єднаннях, серед яких Люблінських трикутник та Асоційоване тріо, а також проаналізовано ймовірний альянс за участі Британії, Польщі та України. Надано рекомендації, щодо подальшої трансформації зовнішньополітичної діяльності України.

Ключові слова: мінілатералізм, міжнародні організації, міжнародна співпраця, США, Індія, Австралія, Велика Британія, Тихоокеанський регіон, Україна.

Актуальність дослідження. У сучасних міжнародних відносинах сьогодні особливої популярності набуває концепція мінілатералізму, суть якої зводиться до співпраці невеликої групи країн для вирішення конкретних питань. Ця концепція не є новою, позаяк різні форми співпраці держав, серед яких білатералізм, мультилатералізм і мінілатералізм, активно функціонують з 1945 року [19], але зараз вона є як ніколи актуальною. Останнім часом спостерігається тенденція до зростання кількості мінілатеральних ініціатив у сферах торгівлі, безпеки, фінансів та зміни клімату. Це пов'язано з низкою факторів, зокрема: стагнацією реформ у багатосторонніх організаціях, що є причиною значної бюрократизованості, ускладнення прийняття загальнообов'язкових рішень тощо; нездатністю багатосторонніх організацій досягти глобальної співпраці з найбільш актуальних питань, що стоять перед міжнародним співтовариством; зростанням геополітичної конкуренції між країнами [20].

Зважаючи на той факт, що інстуючі багатосторонні та регіональні формати співпраці стикаються з труднощами у вирішенні складних питань через принцип консенсусу та різноманіття інтересів країн-членів, все більше і більше країн беруть участь у мінілатеральних об'єднаннях.

Особливо активно мінілатералізм поширюється у Індо-Тихоокеанському регіоні, зважаючи на зростання могутності Китаю та його активність у регіоні, а також посилення американо-китайського протистояння.

Метою статті є: дослідити особливості діяльності ключових мінілатеральних об'єднань та з'ясувати їх вплив та участь у процесах на сучасній міжнародній арені.

Джерельною базою цього дослідження стали праці зарубіжних [15–16; 18–21] та українських дослідників [2–4; 6–7; 9], що дали нам змогу з'ясувати суть, причини та особливості мінілатералізму у міжнародних відносинах. Для того, щоб проаналізувати участь різних країн та їх роль в діяльності мінілатеральних об'єднань та розвитку мінілатералізму у роботі використано офіційні заяви, документи, стратегії США, Великої Британії, Індії, Австралії, України [5; 10–14; 17]. Крім того, важливу роль у нашому дослідженні відіграли статті українських [1; 8] та англомовних ЗМІ [22–24].

Мінілатеральна співпраця поширюється на всі важливі для міжнародного співробітництва сфери, такі як зміна клімату, економічне співробітництво, торгівля, взаємозв'язок, фінансове регулювання та безпека [20]. Таким чином держави учасниці мінілатеральних альянсів мають змогу координувати свої економічні політики, стимулювати торгівлю та інвестиції, а також спільно реагувати на екологічні, безпекові чи економічні кризи.

Основна діяльність міністерських організацій зосереджена на вирішенні певної проблеми чи загрози країнами, які мають у цьому конкретний інтерес. Вони, як правило, мають невелику кількість учасників (3–5), а їхні зобов'язання є добровільними [21].

Мінілатеральні ініціативи мають ряд переваг перед багатосторонніми організаціями: вони є більш гнучкими та ефективними, оскільки можуть бути спрямовані на вирішення конкретних проблем. Крім того, вони можуть бути більш швидкими в прийнятті рішень. Остання перевага наразі є найбільш очевидною, зважаючи на кризу багатосторонніх організацій, що ще більше загострилася після початку російсько-української війни внаслідок неспроможності таких впливових організацій як ООН, НАТО, ОБСЄ та інших ефективно виконувати свої статутні зобов'язання (врегулювання суперечок між державами, підтримка миру у світі тощо) [9]. Суттєвим є й вплив пандемії, що глобальною кризою, яка вимагала від країн спільних зусиль для її подолання. Однак багатосторонні організації, такі як Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), не змогли забезпечити ефективну координацію цих зусиль [4]. Через це країни здебільшого вирішили діяти самостійно або з обраними партнерами. Вони розробляли власні стратегії вакцинації, закупівлі медичного обладнання та надання допомоги постраждалим. Це призвело до фрагментації зусиль з реагування на пандемію та ускладнило досягнення спільних цілей, таких як забезпечення рівного доступу до вакцин та медичної допомоги [18].

Однак мінілатеральна співпраця також має певні недоліки, зокрема вона може бути менш інклюзивною, ніж традиційні багатосторонні організації, а також може призводити до фрагментації міжнародного управління. Крім того, невелика кількість учасників у складі таких організацій певною мірою обмежує їх можливості та ресурси у вирішенні тих чи інших питань. У цьому випадку більший вплив мають саме багатосторонні міжнародні організації.

Загалом варто зауважити, що мінілатералізм є надзвичайно важливим та поширеним форматом співпраці для Індо-Тихоокеанського регіону, об'єднуючи

«партнерів-однодумців», які гуртуються навколо «спільних цінностей». Особливо активну діяльність у розвитку такого формату співпраці бере Індія, що є активним учасником різних мінілатеральних альянсів та утворень ще з 1990-х років: Індія-Китай-Росія (1990-ті), Індія-Бразилія-Південна Африка (2003), Індія-США-Японія (2011), Індія-США-Афганістан (2012), Індія-Японія-Австралія (2015), Індія-Іран-Афганістан (2016), Індія-Оман-Іран (2017), Індія-Австралія-Індонезія (2017), Індія-Франція-Австралія (2020), Індія-Японія-Італія (2021), Індія-Іран-Вірменія (2023), Індія-Франція-ОАЕ (2023). Починаючи із 2010 року, Індія активно укладала численні тристоронні угоди з ключовими акторами в Індо-Тихоокеанському регіоні, а саме з Японією, Австралією, США, Індонезією, та ОАЕ. Крім того варто згадати, що Індія та Франція у липні 2023 року оприлюднили нову Індо-Тихоокеанську дорожню карту, що закріпила спільне зобов'язання двох країн зміцнювати багатосторонні домовленості з Австралією та ОАЕ в регіоні. Для того, щоб реалізувати це зобов'язання посилюється діяльність створеного к 2020 році мінілатерального альянсу між Індією, Францією та Австралією (IFA), а також було створено новий альянс Індія-Франція-ОАЕ (IFU) у 2023 році [16].

Також варто зауважити, що суттєвий вплив на розвиток мінілатералізму здійснюють США. Ще після завершення Другої світової війни вони активно використовували мінілатеральну співпрацю з іншими атлантичними державами для досягнення важливих для створення багатосторонніх інституцій, які відповідали їхнім інтересам [15]. Зараз вони теж активно використовують діяльність мінілатеральних альянсів для досягнення своїх інтересів. Зокрема це пов'язано із прагненням адміністрації президента Байдена повернутися до активної участі в світовій політиці через багатосторонні механізми та здійснити так званий «розворот в Азію», про який раніше говорив президент Обама. У контексті цього важливим завданням для США є залучення Індії, яка традиційно дотримувалася принципу «стратегічної автономності» [6]. Усі ці прагнення закріплені у Індо-Тихоокеанській стратегії США [10].

Свої інтереси в регіоні також мають Велика Британія та Австралія, які не володіють достатньою потужністю, ані поодиночі, ані в тандемі, щоб протистояти зростаючій військовій могутності Китаю, якого вони вважають один із головних геополітичних викликів у регіоні [7], що закріплено у британській стратегії «Глобальна Британія в епоху конкуренції: комплексний огляд безпеки, оборони, розвитку і зовнішньої політики» [13] та у окремому розділі Білої книги зовнішньої політики Австралії [17].

Зважаючи на усі ці чинники, зрозумілим стає активний розвиток мінілатеральних об'єднань у Тихо-океанському регіоні, а саме QUAD та AUSUK.

"QUAD" – неформальний стратегічний форум, до складу якого входять Індія, США, Австралія та Японія. У межах організації країни ведуть активний діалог для вирішення спільних викликів в Індо-Тихоокеанському регіоні. Метою організації є активізація співпраці та вирішення проблем у регіоні, в тому числі економічних та безпекових, і, як наслідок, створення вільного, безпечного та процвітаючого простору. Створена у 2007 році, організація, яка спочатку була неформальним форматом співпраці зацікавлених країн, досить довго не могла досягти бажаного прогресу, але в останні кілька років, внаслідок помітного поживлення Китаю в цьому регіоні, діяльність організації активізувалася. Наразі вона зосереджена на досягненні безпеки та свободи судноплавства і повітряних перевезень у регіоні, економічному зростанні та розвитку, розвитку технологій, інфраструктури та кібербезпеки. Крім того, великої актуальності для країн-членів наразі набуває діяльність, пов'язана з реагуванням на стихійні лиха [24]. Важливим аспектом діяльності також є обмін розвідданими, а також здійснення спільних військових навчань з метою

стримування Китаю у регіоні [3]. Зокрема країни-учасниці організації, разом із ВМС Франції провели спільні морські навчання у 2020 році [6].

Ще одним багатостороннім альянсом є AUSUK, який об'єднує 3 країни, а саме Великобританію, США та Австралію. Про створення AUSUK було оголошено 15 вересня 2021 року. Згідно із заявами, його основна сфера діяльності охоплює сектори безпеки та оборони і спрямована на захист спільних інтересів в Індо-Тихоокеанському регіоні. Головна мета цієї організації схожа з цілями двох попередніх – протидія зростаючій могутності Китаю. Так, однією з перших ініціатив альянсу стало створення атомних підводних човнів для Королівських ВМС Австралії [22]. Заради цього амбітного проєкту Австралія вийшла із все існуючої угоди із Францією [7]. Загалом діяльність країн-учасниць зосереджується на розвитку технологій для позиціонування, навігації та синхронізації, гіперзвукових та протигіперзвукових технологій, штучного інтелекту, захисті від кіберзагроз, радіоелектронній боротьбі, розширенні та прискоренні обміну конфіденційною інформацією, стимулюванні оборонних інноваційних компаній, а також проведенні спільних навчань [11].

Таким чином, особливістю досліджуваних організацій є те, що США є членом усіх з них, і всі вони зосереджені на стримуванні Китаю в ключових для країн-учасниць регіонах. Можна зробити висновок, що, незважаючи на перехід світу до багатополярності, дві ключові держави – США та Китай, а також такі потужні міжнародні актори як Індія, Велика Британія та Австралія – значною мірою впливають на діяльність інших активних гравців у міжнародних відносинах.

Рис. 1. Ключові мінілатеральні об'єднання: I2U2, QUAD, AUKUS

Варто також згадати, що США активно розвивають мінілатеральні тенденції і в інших регіонах світу. Зокрема, варто згадати про I2U2, до складу якої входять Індія, Ізраїль, Об'єднані Арабські Емірати та США. Цей формат співпраці створено на зустрічі міністрів закордонних справ цих країн у жовтні 2021 року. I2U2 має на меті розвивати енергетичну, космічну та транспортну сфери, а також сфери охорони здоров'я, продовольчої безпеки та захисту водних ресурсів шляхом залучення спільних інвестицій, мобілізації приватного сектору, а саме його досвіду та капіталу, і, як наслідок, сприяти розвитку вищезгаданих сфер. Крім того, країни-учасниці (зокрема, США) розглядають організацію як засіб стримування зростаючого впливу Китаю в Азійському регіоні [23]. Наразі організація активно займається розвитком продовольчої безпеки, розвиваючи використання у країнах-учасницях (зокрема в Індії) технологій для зменшення харчових відходів, збереження прісної води, а також використання джерел відновлюваної енергії. Крім того, було підписано меморандум про взаєморозуміння щодо співпраці в галузі космосу [14].

Зважаючи на це, можна припустити, що США і надалі будуть всіляко підтримувати розвиток мінілатералізму як і Індो-Тихоокеанському регіоні, так і за його межами. Подальше зростання геополітичної конкуренції між США, Китаєм, Росією та іншими акторами й надалі стимулюватиме країни, зокрема такі як США, Велика Британія та Індія, до формування нових мінілатеральних альянсів у різних регіонах світу з метою посилення свого геополітичного становища.

Не оминули ці тенденції і Україну: зокрема на початку 2022 року активно обговорювалася можливість створення безпекового мінілатерального альянсу за участі України, Польщі та Великої Британії, про що, зокрема, заявляли міністр закордонних справ Великої Британії Елізабет Трас [12] та міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба [5]. Планувалося, що основна мета діяльності такої мінілатеральної організації полягатиме у протидії безпековим загрозам з боку Росії, оскільки розробка такого формату співпраці відбувалася у зв'язку із наростанням військової присутності Росії на її кордонах з Україною. Однозначна зацікавленість України полягала у посиленні військової співпраці. Польща, в свою чергу, прагнула посилити свій вплив на регіон, а також вона зацікавлена у послабленні Росії та підтримці безпекового становища в Україні. Британія ж таким альянсом прагнула розвивати свою концепцію «глобальної Британії», що стоїть на захисті цінностей та інтересів міжнародної спільноти та демократії [8].

Крім того, Україна вже тривалий час є активним учасником таких мінілатеральних ініціатив як Люблінський трикутник та Асоційоване тріо. Тристороння ініціатива Люблінський трикутник була створена в липні 2020 року Литвою, Польщею та Україною. Мета його діяльності полягає у зміцненні політичного діалогу, довіри та стратегічного партнерства між цими країнами у сфері безпеки та оборони, економічної співпраці та культурного обміну. Люблінський трикутник також покликаний сприяти інтеграції України в Європейський Союз та НАТО та координувати спільну протидію російській агресії в Україні. Однозначними пріоритетами ініціативи є протидія агресивній політиці РФ; військова й оборонна взаємодія з використанням потенціалу НАТО та ЄС; кібербезпека та боротьба з дезінформацією, боротьба з наслідками пандемії COVID-19; економічна співпраця та координація у сфері трудової міграції; енергетична взаємодія, протидія реалізації Північного потоку-2; культурна, наукова та освітня співпраця; координація в інших регіональних форматах та міжнародних організаціях; вирішення проблем з перетином кордону та боротьба з порушеннями митних правил; співпраця безпекових інституцій [2]. У рамках ініціативи проводяться регулярні зустрічі глав держав і урядів, міністрів закордонних справ, міністрів оборони та інших високопоставлених чиновників.

Асоційоване тріо охоплює також три країни, а саме Україну, Грузію та Молдову. Цей формат, започаткований у 2021 році, має на меті поглиблення співпраці та координації між трьома країнами на шляху до європейської інтеграції. Діяльність країн в рамках цієї організації полягає в розвитку торгівлі та інвестицій, реалізації спільних проєктів, співпраці у сфері кібербезпеки тощо, проте основний акцент все ж таки на політичній співпраці [1].

Загалом варто зауважити, що мінілатералізм є корисною тенденцією для України, позаяк вона може використовувати мінілатеральні альянси, щоб посилити свій голос на міжнародній арені та просувати свої інтереси більш ефективно. Це може бути особливо корисно у питаннях, де Україна не має значного впливу в рамках багатосторонніх організацій. Особливо актуально це у питаннях економічної та безпекової співпраці із Західними країнами, зважаючи на те, що Україна досі не є членом ЄС та НАТО, і навряд чи приєднається до цих організацій у близькому майбутньому. Участь у мінілатеральних альянсах зможе допомогти Україні у зміцненні безпеки та обороноздатності через співпрацю

в таких сферах, як спільні військові навчання, обмін розвідданими та постачання оборонного обладнання. Крім того, варто також пам'ятати, що участь України в мінілатеральних альянсах, які об'єднують європейські та євроатлантичні країни, може допомогти їй на шляху до інтеграції до цих структур, оскільки така участь сприятиме поліпшенню економічних та політичних зв'язків України з цими країнами. За умови правильного підходу мінілатеральні альянси можуть стати важливим інструментом для захисту та просування інтересів України на міжнародній арені.

Висновки. Мінілатералізм стає все більш поширеною тенденцією в сучасних міжнародних відносинах. Цей формат співпраці, що об'єднує невелику групу країн для вирішення конкретних питань, має ряд переваг перед багатосторонніми організаціями, адже мінілатеральні альянси гнучкі, легко адаптуються та можуть швидко приймати рішення. Проте вони не мають такого впливу як багатосторонні організації та дещо обмежені у своїй діяльності. Ключовим регіоном для розвитку мінілатералізму наразі є Індо-Тихоокеанський регіон. Активну участь у мінілатеральних альянсах у цьому регіоні беруть США, Індія, Австралія та Велика Британія. Індія прагне до співпраці з «партнерами-однодумцями», які поділяють її цінності. США активно використовують мінілатеральну співпрацю для досягнення своїх геополітичних цілей, серед яких повернення до активної участі в світовій політиці. Велика Британія та Австралія прагнуть посилити свою присутність у регіоні. Загалом, зважаючи на ці всі фактори, діяльність ключових альянсів – AUKUS, QUAD, – базується на стримуванні Китаю та посиленні позицій країн-учасниць. Усі вони зосереджуються на розвитку енергетичної, безпекової, оборонної, економічної, технологічної співпраці та боротьбі із загрозами, що також включає боротьбу із тероризмом.

Для України мінілатералізм може бути корисним інструментом для посилення голосу на міжнародній арені, просування своїх інтересів більш ефективно, зміцнення безпеки та обороноздатності а також подальшої інтеграції до європейських та євроатлантичних структур.

Список використаної літератури

1. Асоційване тріо змін. LBua: дорослий погляд на світ. URL: https://lb.ua/world/2021/10/25/496919_asotsiyovane_trio_zmin.html (date of access: 20.10.2023).
2. Герасимчук С. Політична динаміка Люблінського трикутника – як уникнути “бермутизації”: пріоритети – драйвери – спойлери. *Українська призма: рада зовнішньої політики*. 2022. URL: <https://prismua.org/l3/> (дата доступу: 20.10.2023).
3. Дужа І., Мельник Л., Грек І. Індо-Тихоокеанський регіон в стратегії США. *Вісник Львівського університету: серія філософс.-політолог. студії*. 2023. № 46. С. 285–290.
4. Комісарова О. 75 років роботи ВООЗ. Як пандемія вплинула на роботу організації. *Суспільне новини*. 2021. URL: <https://suspilne.media/120149-75-rokiv-roboti-vooz-ak-randemii-vplnula-na-robotu-organizacii/> (дата доступу: 20.10.2023).
5. Кулеба розповів про «малий альянс» України, Польщі та Великої Британії. *Радіо свобода*. 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kuleba-novy-format-spivpratsi-polshcha-velyka-brytaniia/31681513.html> (дата доступу: 20.10.2023).
6. Орлик В. В. Розвиток формату Чотиристороннього діалогу з безпеки (QUAD) як чинник формування нової безпекової ситуації в Індо-Тихоокеанському регіоні. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosini/rozvitok-formatu-chotiristoronnogo-dialogu-z-bezpeki-quad-yak> (дата доступу: 20.10.2023).
7. Пошедін О. І. Нове тристороннє партнерство в галузі безпеки між Австралією, Великобританією та США AUKUS: причини створення, наслідки для міжнародної безпеки. *Проблеми всесвітньої історії*. 2022. № 3 (19). С. 123–142.

8. Червоненко В., Тороп О. Тристоронній союз Британія-Україна-Польща. Як це буде і що дасть. 2020. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60173211> (date of access: 20.10.2023).
9. Як війна Росії проти України змінила світ. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/yak-viyna-rosiyi-protu-ukrayiny-zminyala-svit> (дата доступу: 20.10.2023).
10. Blinken A. J. A Free and Open Indo-Pacific. *U.S. Department of State*. 2021. URL: <https://www.state.gov/a-free-and-open-indo-pacific/> (date of access: 20.10.2023).
11. Fact Sheet: Implementation of the Australia – United Kingdom – United States Partnership (AUKUS). White house. 2022. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/04/05/fact-sheet-implementation-of-the-australia-united-kingdom-united-states-partnership-aukus/> (date of access: 20.10.2023).
12. Foreign Secretary Liz Truss' speech to the Lowy Institute. *Gov.uk*. 2022. URL: https://www.gov.uk/government/speeches/foreign-secretarys-speech-to-the-lowy-institute?fbclid=IwAR3gJ_VF_1roufugjaO3BNb5NGx9X9y5FQyoJDGPwC3_dKU4MpbM4C5pTUg (date of access: 20.10.2023).
13. Global Britain in a Competitive Age: the Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy. *Gov.uk*. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/global-britain-in-a-competitive-age-the-integrated-review-of-security-defence-development-and-foreign-policy> (date of access: 20.10.2023).
14. I2U2. U.S. Department of State. URL: <https://www.state.gov/i2u2/> (date of access: 20.10.2023).
15. Kahler M., Multilateralism with Small and Large Numbers. *International Organization*. Vol. 46, № 3 (1992): pp. 686–708.
16. Malyotra S. Fournol T. India-France Trilaterals in the Indo-Pacific: Imperatives, Interests, Initiatives. *Occasional Paper*. 2023. Is. 421. URL: <https://www.orfonline.org/public/uploads/posts/pdf/20231201144839.pdf> (date of access: 20.10.2023).
17. Recognise and respond: White Book update guides GPs. *The Royal Australian College of General Practitioners*. URL: <https://www1.racgp.org.au/newsgp/racgp/recognise-and-respond-white-book-update-guides-gps> (date of access: 20.10.2023).
18. Saran S, Tirkey A. Modern Geopolitics: A Race Through Chaos to Stability. *Valdai Discussion Club*. 2021. URL: <https://valdaiclub.com/a/highlights/a-race-through-chaos-to-stability/> (date of access: 20.10.2023).
19. Singh B., Teo S., *Minilateralism in the Indo-Pacific*. New York: Routledge, 2020. pp. 2.
20. Tirkey A. *Minilateralism: Weighing the Prospects for Cooperation and Governance. Issue briefs and special reports*. № 40. 2021. URL: <https://www.orfonline.org/research/minilateralism-weighing-prospects-cooperation-governance/> (date of access: 20.10.2023).
21. Tow W. T. *Minilateral security's relevance to US strategy in the Indo-Pacific: challenges and prospects. The Pacific Review*. Vol. 32. Is. 2. 2018. P. 232–244.
22. US, UK & Australia's Newly Formed AUSUK Alliance Only Aims To 'Choke China At Sea' – Analysis. *The Eurasian Times*. 2021. URL: <https://www.eurasiantimes.com/us-uk-australias-newly-formed-ausuk-alliance-only-aims-to-choke-china-at-sea-analysis/> (date of access: 20.10.2023).
23. What is I2U2 grouping? *Onmanorama*. 2023. URL: <https://www.onmanorama.com/news/india/2023/09/26/what-is-i2u2-grouping.html> (date of access: 20.10.2023).
24. What is Quad? *Business Standard*. URL: <https://www.business-standard.com/about/what-is-quad> (date of access: 20.10.2023).

MINILATERALISM AS A MODERN TREND IN INTERNATIONAL RELATIONS (ON THE EXAMPLE OF MODERN INTEGRATION ASSOCIATIONS IN INDO-PACIFIC REGION)

Olga Ivasechko, Halyna Danchuk

Lviv Polytechnic National University,

Institute of Humanitarian and Social Sciences,

Department of Political Science and International Relations

St. Bandera str., 12, 79013, Lviv, Ukraine

The peculiarities of development and functioning of mini-lateral formations in the modern international arena are analysed. The reasons for the formation of such alliances are highlighted, including: the growing crisis in the activities of multilateral and regional international organisations, their inability to make effective decisions, growing geopolitical tensions and competition, etc. The advantages of mini-lateral alliances are identified, including flexibility, adaptability, speed and ease of decision-making; as well as disadvantages, including less inclusiveness and limited activities. The reasons for the significant spread of minilateralism in the Indo-Pacific region are identified, namely, the growing role of China and its growing interest in the security situation in the region. The list of the main participants of minilateral associations in the region is determined: The United States, India, Australia, and the United Kingdom. Their national strategies for the region and key interests are analysed. The key mini-lateral alliances that are currently active are studied: QUAD and AUSUK. The key areas of their cooperation are identified: security and defence, development and implementation of new technologies, information exchange, combating cyber threats, etc. The activities of I2U2, which is a new mini-lateral organisation with the participation of the United States outside the Indo-Pacific region, are studied. Assumptions are made about the further development of minilateralism in international relations. Ukraine's experience and prospects for its participation in minilateral associations, including the Lublin Triangle and the Associated Trio are analysed, as well as possible alliance involving Britain, Poland and Ukraine. Recommendations for the further transformation of Ukraine's foreign policy are provided.

Key words: minilateralism, international organisations, international cooperation, the United States, India, Australia, the United Kingdom, the Pacific region, Ukraine.

УДК 327(477+8=134)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.44>

ПОЗИЦІОНУВАННЯ УКРАЇНИ В ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Тетяна Ілюк, Павло Горбатюк

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
факультет права та міжнародних відносин, кафедра міжнародних відносин
вул. Левка Лук'яненка, 13-Б, 04207, м. Київ, Україна*

Важливими завданнями зовнішньої політики України сьогодні, в умовах війни росії проти нашої держави, стало забезпечення широкої міжнародної підтримки, формування сприятливого іміджу за кордоном та розвиток відносин з країнами т.зв. «Глобального Півдня». Латинська Америка – складний регіон, що динамічно розвивається регіон, з відчутним російським впливом, якій сьогодні перебуває у фокусі уваги української дипломатії. Відсутність належної стратегічної роботи щодо розбудови відносин впродовж усього періоду української державності призвела до того, що ми маємо проблеми розуміння в країнах регіону і потребуємо сьогодні стратегічного підходу до формування там власного іміджу і налагодження відносин з ними. Мета даної статті – проаналізувати проблеми позиціонування України в країнах Латинської Америки та визначити перспективні напрями репрезентації. З'ясовано, що головною проблемою іміджу України у досліджуваному регіоні є низький рівень ідентифікації нашої країни, брак інформації як щодо окремих культурних та економічних надбань України, так і нашої держави загалом. Окреслено механізми впливу, поширення та ключові наративи російської пропаганди у регіоні. Зазначено, що попри розвинений механізм інформаційного впливу РФ в Латинській Америці – обсяг аудиторії безпосередньо російських джерел інформації є відносно невеликим. Тим не менш, варто враховувати гарне сприйняття меседжів Росії місцевим населенням, зокрема це стосується тез, що використовують недовіру до Сполучених Штатів та висвітлюють Україну як «державу-маріонетку». Попри це, як показує проведений аналіз, існує потужне поле вироблення власного позиціонування. У статті зазначено, що в процесі вибудовування позиціонування України в регіоні маємо зважати на специфіку окремих країн та на наявність чисельної української діаспори в таких країнах як Аргентина та Бразилія. Враховуючи цей чинник, доречним було б акцентувати увагу на здобутках етнічних українців у Латинській Америці задля підвищення позитивного іміджу України. Серед інших перспективних напрямків позиціонування в статті виділяються: спільне «колоніальне минуле», роль України в продовольчій безпеці, здобутки в сфері інновацій, подолання бідності, престижність здобуття вищої освіти в Україні, можливість залучення латиноамериканських компаній у післявоєнній відбудові.

Ключові слова: Україна, Латинська Америка, імідж, позиціонування, медіа, пропаганда, наративи.

Сьогодні, в умовах інформаційної війни Росії проти нашої держави Україна постала перед необхідністю максимального забезпечення підтримки з боку іноземних держав і розвитку відносин з країнами регіонів, увага до яких протягом тривалого періоду була не достатньою. Країни Латинської Америки – непростий регіон, що динамічно розвивається та відносини з яким є вагомими з точки зору його політичної представленості у міжнародних організаціях, насамперед ООН; приналежності Бразилії, Аргентини, Мексики до «Великої двадцятки»; потужного російського впливу в регіоні; значного рівня залученості США до регіональних процесів, що опосередковано корелюється і з рівнем оборонної та фінансової підтримки України з боку США. Сумарність цих чинників лягла в основу того,

що налагодження відносин з країнами регіону сьогодні знаходиться в фокусі уваги української дипломатії. Зокрема, як зазначив міністр іноземних справ Дмитро Кулеба під час представлення вперше розробленої МЗС України п'ятирічної Стратегії розвитку відносин України та країн Латинської Америки і Карибського басейну: «2024 рік стане роком повернення України в регіон Латинської Америки і Карибського басейну» [1].

Відсутність належної уваги до розвитку двосторонніх відносин з країнами регіону, більшість з яких до 2014 року навіть не мала власних дипломатичних представництв в Україні та були представлені «транзитом» через Москву (частина з них і зараз працює через дипломатичні місії в Польщі чи Німеччині за сумісництвом); сильний вплив Росії в регіоні та специфічні відносини зі США; слабкість економічної співпраці і практично відсутня інформаційна присутність в регіоні, – усі ці чинники призвели до того, що навіть на сьогоднішній день Україна залишається для населення країн Латинської Америки *terra incognita*, а її образ (як і бачення війни проти нашої держави) значною мірою нав'язується російською пропагандою, що потребує негайного вироблення стратегічного підходу до розвитку відносин та налагодження ефективних комунікацій.

Різноманітні аспекти цієї тематики аналізувалися в роботах науковців. Зокрема, проблеми розвитку країн Латинської Америки аналізувалися у працях О. Ковальової, А. Гриценко, Є. Галушки, А. Киридон, О. Аладіної, О. Гусейнової, Т. Богданової, Ю. Седляр та інших. Чинник впливу США в регіоні Латинської Америки досліджували Н. Шевченко, Т. Богданова, З. Зазуляк [2; 3]. Місце країн Латинської Америки й Карибського басейну в стратегіях Російської Федерації було проаналізовано в роботах О. Ковальової та О. Кондратенка [4; 5]. Сучасний пласт відносин та потенціал формування латиноамериканського вектору зовнішньої політики України, як і проблеми його розбудови, активно розробляються плеядою українських аналітичних центрів, зокрема Радою зовнішньої політики «Українська призма», аналітичним центром ADASTRA, в аналітичному звіті з рекомендаціями щодо позиціонування України в державах Азії, Африки та Латинської Америки, підготовленому в рамках проєкту «Освітня лабораторія для українських зовнішньополітичних експертів та інфлюєнсерів», ініційованого Центром міжнародної безпеки за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» у 2023 році тощо [6; 7; 8].

Аналізуючи проблеми іміджевого позиціонування України, що стоять на перешкоді реалізації національних інтересів нашої держави в регіоні, маємо відзначити низький рівень впізнаваності та брак інформації про Україну, її історію та сучасний розвиток, культурну самотність та ідентифікацію українців як нації із власною, відмінною від Росії ідентичністю. Територіальна віддаленість зони воєнних дій від регіону Латинської Америки, потужна робота російської пропаганди, партнерські відносини України зі США та фінансова допомога останніх нашій державі (за рахунок коштів, які, на думку лідерів більшості латиноамериканських держав, мали бути направлені на допомогу економічному розвитку в країнах Центральної Америки та Карибського басейну), сприйняття України як «маріонетки» США, насаджене російською пропагандою – цей комплекс чинників є визначальним у ставленні до України та до російсько-української війни.

Аналізуючи суспільні настрої в Латинській Америці загалом, можемо зазначити про доволі сильний вплив російської пропаганди та констатувати, що поточні кампанії дезінформації Москви, які є частиною її глобальних зусиль з відновлення колишнього статусу Росії та протидії очолюваному США західному ліберальному порядку, досить активно впроваджуються в країнах регіону [9]. Зокрема, Росія використовувала недовіру до Сполучених Штатів, характеризуючи їх як країну, що має наміри видобувати ресурси та схвалювати економічну політику, яка погано підходить для Латинської Америки, натомість

пропонуючи себе як дружню, менш нав'язливу альтернативу. Характерно, що успішні інформаційні операції посилюють російські повідомлення через союзницькі з Росією медіа-платформи та мережі впливових акторів, включаючи журналістів, інфлюенсерів, дипломатів та інтелектуалів. Російські кампанії з дезінформації в Латинській Америці, які були активними з початку президентства В. Путіна, посилилися після вторгнення Росії в Україну в 2014 і 2022 роках. Їхній ефект можна побачити в зміні громадської думки та небажанні країн Латинської Америки надавати військову допомогу Україні чи брати участь у санкціях проти Росії. Та при цьому ситуація в регіоні не є однозначною. Сполучені Штати не позбавлені друзів і союзників у регіоні, і кілька шляхів залишаються відкритими для зміцнення відносин у частині світу, яка має критичне значення для стратегічних інтересів США [9].

Розглядаючи вплив російської пропаганди в регіоні спостерігаємо, що станом на зараз російський уряд активно фінансує чергову кампанію з дезінформації по всій Латинській Америці. Діяльність Кремля будується на використанні розвинених наявних контактів у ЗМІ Аргентини, Болівії, Чилі, Колумбії, Кубі, Мексики, Венесуели, Бразилії, Еквадору, Панами, Парагваю, Перу, Уругваю та інших країн Латинської Америки [10]. За припущенням Державного департаменту США, кінцева мета Кремля може полягати в тому, щоб завуалювати свою пропаганду та дезінформацію через місцеві ЗМІ таким чином, який буде органічним для латиноамериканської аудиторії, з метою підірвати підтримку України та пропагувати антиамериканські позиції та антинатовські настрої. Такі російські організації як Social Design Agency (SDA), Інститут розвитку Інтернету та Structura координували розвиток інформаційної маніпуляційної кампанії, націленої на населення країн Латинської Америки. Робота направлена на забезпечення стратегічних інтересів Росії в регіоні шляхом відкритого та прихованого залучення місцевих ЗМІ та роботи з лідерами думок з метою поширення дезінформації та пропаганди [10].

За матеріалами «Щорічної оцінки загроз розвідувального співтовариства США» за 2023 рік (Annual Threat Assessment of the U.S. Intelligence Community), російські суб'єкти впливу адаптували свої зусилля, щоб якомога більше замаскувати джерела власних повідомлень за допомогою величезної екосистеми російських проксі-сайтів, окремих осіб і організацій, які виглядають як незалежні новинні джерела [11]. Діяльність мережі в основному здійснюється спільно з іспаномовними виданнями «Pressenza» та «El Ciudadano», проте групі доступна ширша мережа медіа-ресурсів для подальшого поширення дезінформації [10; 11].

Як зазначає експерт О. Ковальова, головна ідея російської пропаганди в регіоні полягає в тому, що Україна – це просто «маріонетка». Меседж про те, що українці – це «нацисти» не сприймається в Латинській Америці, адже місцеве населення сприймає «нацизм» як «расизм», і Росія перекручує це у такому ключі. Росія для латиноамериканців стає героєм, оскільки в їхніх очах вона опонує США та бореться з американським імперіалізмом та НАТО, яке також уособлює імперіалізм [12].

Однак, не варто зараховувати регіон до зони цілковитого російського інформаційного впливу, зокрема зважаючи на те, що таке твердження є одним з наративів російської пропаганди. Як аргументовано доводять експерти і підтверджують дипломатичні джерела, там дійсно досить сильне російське інформаційне поле, особливо в царині інтернету та інтернет-простору. Навіть за даними самих росіян, покриття RT в латиноамериканських країнах сягає понад 18 млн. чол [12]. Ще орієнтовно 25 млн. осіб зараховують як підписники у соціальних мережах (але тут варто зважати й на велику кількість ботоферм, що працюють в регіоні). З одного боку – це досить вагомі цифри, та якщо врахувати що загальна кількість населення регіону перевищує 650 млн. чол. То ми розуміємо що цей вплив не є настільки критично домінуючим. Значно більш суттєвою проблемою є те, що в регіоні

досить добре сприймаються меседжі російської пропаганди через наявні антиамериканські настрої і бачення росії, як менш нав'язливу дружню альтернативу могутньому США [12].

З огляду на цей меседж, вважаємо можливим в основу **позиціонування** ставити **меседж** про розуміння і потерпання від колоніального гноблення, про спільність наслідків колоніального минулого як в латиноамериканському світі так і в зоні впливу Російської Імперії. Кращому розумінню між народам сприятиме роз'яснення того, що сьогодні *Росія намагається відновити біполярний світ і повернути світ до часів, коли США і росія були визначальними лідерами світопорядку і вирішувати долю інших країн*, які звикли вважати своїми колоніями – це і є головна мета цієї невинуватої агресії (для аргументації можна навіть використати чинник військового вторгнення в Грузію, в Молдову (Придністров'я), в інші країни, що обрали шлях незалежності і хочуть вийти з російської геополітичної орбіти. Акцентувати, що сьогодні надзвичайно важлива солідарність країн, що стали на шлях розвитку і прогресу усього світу, які знають що таке гноблення від колоніалізму і не хочуть дозволити країнам-гігантам нав'язувати свою волю і нехтувати міжнародним правом. Україна, як і країни Латинської Америки, знає, що таке бути колонією і сьогодні вона бореться за свою суверенність і незалежність, за те, щоб росії не вдалося повернути її до колоніального стану, за рівність і справедливість. Країни – колишні колонії, якщо хочуть досягти рівності і справедливості, мають єднатися з такими ж як вони, а не з іншими гегемонами. Тільки разом ми можемо забезпечити справедливий порядок і тривалий мир, і тут нам важлива підтримка країн Латинської Америки.

Розглядаючи тему боротьби з колоніалізмом та історичних зв'язків, варто згадати і про наявність спільних історичних постатей. Наприклад, Михайла Скибицького (Mukhailo Skybytskyi, Miguel Rola, 1793–1847 рр.) – уродженця Волині, державного діяча, учасника визвольної боротьби південноамериканських колоній Іспанії під проводом Симона Болівара. Першим був особисто нагороджений Симоном Боліваром на той час першою в історії незалежного Перу найвищою військовою відзнакою – медаллю «Бюст Визволителя». Після закінчення служби був особистим помічником першого Президента Венесуели Хосе-Антоніо Паеса. Написав його біографію. Уперше в історії дав інженерний розрахунок Панамського каналу. Нині, у столиці Перу, м.Ліма існує два пам'ятники М. Скибицькому, другий – відкритий у 2020 році та розташований на території військового коледжу імені Еміліо Соєр Каберо ЗС Перу [13].

Беручи до уваги чутливість суспільства окремих країн (зокрема Аргентини, Чілі), до **тематики злочинів військових диктатур**, вважаємо доцільним масштабування кампанії щодо визнання Голодомору українців радянським/російським режимом, а також ретрансляцію і більш широке висвітлення трагічних моментів нашої власної історії щодо репресій радянського режиму, «розстріляного Відродження», розкуркулення і знищення української інтелігенції; показати те ж вивезення зерна та ресурсів колоніальною владою, що й призвело до голодоморів тощо [8].

Однак, тут важливо правильно підібрати формат подачі – не просто в формі активних дипломатичних та інформаційних кампаній, а через культурний продукт – той же кінематограф, презентації окремих кейсів (в ідеалі, якщо підібрати когось із постраждалих українців, хто пов'язаний якимось чином із Латинською Америкою, або хоча б має достатній рівень впізнаваності в регіоні).

Окрім того, є сенс говорити також про **колоніальні утиски**, що росія завжди вивозила з України все: і ресурси, і харчі, і продукцію, і найкращих фахівців. Не тільки про Голодомор, але й про вивіз мінеральних ресурсів (що є актуальним для регіону ЛА), про загарбницьку політику, що призводила до вичерпування родовищ, знищення нашого

потенціалу (та ж родючість ґрунтів), страшних екологічних наслідків. Про те, що *ми знаємо, що таке бідність* – коли забезпечували більше третини бюджету метрополії, а черги за продуктами в нас були такі самі як у Венесуелі; що дефіцит був нормальним явищем, що якщо потрібно було щось купити – хороший одяг, чоботи чи фрукти, на кшталт бананів чи апельсинів, треба було їхати до Москви. Про те, що ми пройшли складний шлях зuboжіння 90-х і енергетичних воєн 2000-х, коли росія відключала газ чи енергетику серед зими з температурою на вулиці – 30, залишаючи людей мерзнути, лише тому, щоб змусити український уряд приймати ті рішення, які потрібні їм, і повернутися в лоно монополії.

Говорити про те, що Україна цей шлях пройшла, що ми *долаємо бідність і розвиваємо інновації*, що нам є що показати світові і запропонувати латиноамериканським партнерам. Цікавим напрямом позиціонування може стати демонстрація *досягнень України в IT-сфері та технологічному розвитку*. Зацікавленість в пошуку нових технологічних рішень, що не надто вартісні для бюджетів, але дозволяють забезпечити прогрес і спрощення – один з тих моментів, що ми можемо запропонувати латиноамериканським країнам. Демонстрація здобутків цифровізації, спрощення життя кожного громадянина за рахунок електронних послуг, навіть певна експортизація цифрових послуг і систем могла б сприяти покращенню діалогу і підвищенню іміджа *України як прогресивної країни можливостей*, що може стати партнером у майбутньому.

Доцільним вважаємо посилити меседж про *Україну – гаранта глобальної продовольчої безпеки*, про започатковану гуманітарну ініціативу «Зерно з України», яка передбачає експорт продовольства через «зерновий коридор» у Чорному морі. Про те, що ми об'єднали велику кількість країн, і мільйони тонн продовольства були відправлені в Азію та Африку. І ми хочемо розширити коло країн і разом зробити цей проєкт ще потужнішим [14].

Актуальним також позиціонуватися як партнер, що сприятиме забезпеченню *екологічної та радіаційної безпеки*. Досвід подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, боротьби із загопленнями внаслідок злочинного підриву росіянами Каховської ГЕС, постійної уваги, моніторингу та напрацюванню механізмів мінімізації наслідків радіаційних катастроф, які ми вдосконалюємо і відпрацьовуємо перед обличчям постійних загроз терактів, зокрема на тій же захопленій Запорізькій АЕС, – це може бути цікавим для країн Латинської Америки і має поле для партнерства з країнами регіону на глобальному рівні [8].

Потенційно перспективним вважаємо і позиціонування України як країни з *досвідом будівництва і швидкого відновлення інфраструктури*, який ми до того ж інтенсивно здобуємо сьогодні в екстремальних умовах. Тут ми готові не лише демонструвати власні здобутки, але й виступати транзитером такого досвіду. Більше того – цікавими можуть бути і перспективи залучення *латиноамериканських компаній до післявоєнного відновлення інфраструктури України*.

Потенційним являється і *освітній напрям* співпраці, що є актуальним для латиноамериканських країн через наявність потреби у підвищенні рівня освіченості населення. Навчання їхніх студентів в українських ВНЗ цілком може стати ще одним містком, що сприятиме покращенню відносин, налагодженню взаєморозуміння, партнерства та підтримки. Тим паче, що така практика була започаткована ще за часів СРСР. Більше того, якраз історії навчання в Україні латиноамериканських студентів ще з часів СРСР і до нині, доцільно посилити і з точки зору спростування російських наративів про націоналізм і шовінізм в Україні. Адже тисячі здобувачів із країн Центральної Америки та Карибського басейну навчалися в Україні, жили тут і не знали жодних утисків чи пригноблень.

Доцільним вважаємо також акцентувати увагу на *миролюбності, гостинності і приязності українців*, яку вже *добре знають народи латиноамериканських країн* із

численною українською діаспорою. *Століттями представники українського етносу проживають в одних містах та селищах з іншими представниками народів Аргентини, Бразилії, Венесуели.* Бразилія – чи не єдина країна в світі, українська мова стала офіційною мовою муніципалітету Прудентополіс. І саме чинник української ментальності може стати досить вдалим козирем, що може допомогти сформувати й посилити наратив російського імперського шовінізму і українців, як нації що стала його жертвою. Особливо, якщо вдасться інформаційно донести його на контексті поведінки представників двох народів. Адже, як зазначає Посол України в Аргентині Ю.Клименко «...Абсолютна більшість ново-прибулих росіян зверхньо ставиться до аргентинської культури, звичаїв та традицій. Це їхній великодержавний російський шовінізм, він поширюється не тільки на українців, на представників народів Латинської Америки також» [15].

Вибудовуючи позиціонування України в регіоні маємо зважати на специфіку окремих країн, яка має свої, часом суттєві, відмінності, а також на чинники наявних можливостей донесення інформації та залучення нових каналів і форматів. Проте, чинники подібних сторінок минулого, ментальних подібностей, потенціалу економічної та політичної співпраці, культурні цінності та наявність чисельної української діаспори в таких країнах як Аргентина та Бразилія, можуть лягти в основу налагодження діалогу та сприяти підтримці нашої країни з боку латиноамериканських країн [8]. Так, приблизно 300 тис. громадян Аргентини мають українське походження, в свою чергу біля 500 тис. етнічних українців проживає в Бразилії [16]. Переважна частина української діаспори в Бразилії (75%) проживає у штаті Парана, в даному контексті важливу роль становить зокрема муніципалітет Прутендополіс – «столиця» української громади в країні, де з жовтня 2021 року українська мова є офіційною [17; 18].

Досить вдалим є залучення **відомих особистостей і використання кейсів українців**, що досягли успіху, живуть, працюють, розвивають бізнес, допомагають і рятують життя тих же аргентинців. Як приклад, можемо говорити про етнічного українця, Почесного консула України в Аргентині Педро Ливика – відомого і шанованого нейрохірурга, якого знають і поважають місцеві мешканці.

На початку повномасштабного вторгнення деякі ЗМІ Аргентини писали про **історії допомоги** виробників і бізнесменів українського походження з Місьйонеса, провінції з найбільшою кількістю української діаспори в країні, які зібрали 128 тис.мішків вареного мате для українських біженців в Польщі. Товари вже вилетіли з провінції наземним транспортом і потім будуть перевезені на літаку режисера та пілота Енріке Пінейро [19].

Або ж інший приклад: історія власника бренду Rosamonte (одного із найбільш продаваних брендів йерба мате в Аргентині), який є нащадком іммігрантів з України, які оселилися в Апостолесі, Місьйонес, де вони обрали виробництво. Прадіди Гренюка були частиною українських іммігрантів, які заснували Apóstoles близько 1887 року, коли вони прибули в цю частину Місьйонес, на кордоні з Коррієнтес, рятуючись від воєн, і разом із польськими сім'ями, де заснували місто.

«Український народ – дуже багатостраждальний народ. Україна – аграрна держава, її завжди загрожували. Але це також процвітаюче, підприємницьке місто з чудовою культурою праці, яку прищепили нам наші батьки, діди та бабусі», — зазначає бізнесмен [20].

Ці люди можуть бути як нашими амбасадорами, так і їх історії можна медійно підняти і навіть міфологізувати, посиливши проєкції зав'язків з етнічною Батьківщиною і через них показавши героїзм і найкращі риси української ментальності, Україну, її культуру, відмінну від росії.

Вдалою ідеєю було б створення фільмів і серіалів, або поширення інших медіа, спрямованих на висвітлення української культури. Маємо історичний прецедент – гастролі

Української республіканської капели та виконання «Щедрика» в Мексиці, Аргентині, Уругваї, Бразилії та Кубі в 1919 році [21]. Водночас є і приклад з сучасності – бразильський містичний серіал «Бездушні» (Desalma), що зображує життя і традиції української діаспори в країні, зокрема українську міфологію (мавки, відьми, свято Івана-Купала) [23]. Серіал налічує 2 сезони та був номінований на декілька престижних нагород Бразилії [23; 24]. Наявність подібного продукту свідчить про наявність попиту, яким, безумовно, варто скористатися.

Важливо також вдало використати в позиціонуванні і найбільший козир, який має наша країна в латиноамериканському світі – **спорт і спортивна дипломатія!** Саме українські спортсмени, особливо футболісти і футбольні клуби, на сьогодні мають найвищий рівень асоціації з нашою країною. Тому, на наш погляд, важливо ще більше посилити ретрансляцію спортивних досягнень, а також можна через сторікейси українських відомих спортсменів, що сьогодні на фронті, спробувати донести – за що насправді бореться Український народ.

Загалом, ключовим завданням на сьогоднішній день є **підвищення обізнаності про Україну** в населення латиноамериканських країн та викристалізація у них розуміння нас, не як частини російського світу, а як *самостійну, незалежну суверенну державу, з власною понад 1000-літньою історією, із самобутньою культурою та власною ідентичністю*.

Потрібно більше розповідати про нашу культуру, при чому не з новітнього часу – а зі стародавніх часів, про наші культурні надбання, про різні сторінки історії і, як вже зазначали, особливо героїзувати сторінки історичної боротьби українців з колоніальною росією. Показувати державність початку ХХ століття та нашу боротьбу. Той факт, що у 1921 році Послом Української Народної Республіки в Аргентині та за сумісництвом в Бразилії було призначено М. Шумицького вже говорить про власну понад столітню державність і показує важливість для нас цих країн і наявність політичного діалогу.

Важливим залишається і підтримка таких іміджевих характеристик України та українців як *«Сміливі люди», «Нація героїв», «Демократична країна», «Винахідливі люди», «Вільна нація», «1000-літня історія та культура»* [24]. Хоча у більшості країн Латинської Америки ці характеристики не так актуальні, як у тому ж європейському чи американському суспільстві, донесення інформації про війну, про спротив українського суспільства, його мобілізацію необхідне і має бути точно забезпечене через важливі для цієї аудиторії канали.

У цьому контексті важливо зважати не лише на місцеві ЗМІ, але й взагалі варто приділити увагу Іспанії, яка разом із південною Америкою являється іbero-американським культурним та мовним простором. Зокрема, серед видань, що мають найвищий рівень підтримки і довіри в регіоні – іспанська газета «El País» (43% читачів газети є представниками цього регіону) та «ABC».

Таким чином, проведений аналіз демонструє необхідність стратегічного таргетованого підходу до формування іміджу України в країнах Латинської Америки, з урахуванням особливостей їх розвитку, світоглядних орієнтирів, стану двосторонньої співпраці та потенційних векторів (насамперед, економічних та технологічних чинників), а також беручи до уваги специфіку їх відносин з Росією і поширеність російського впливу. При цьому, досить помилковим буде вважати ключовою іміджеутворюючою проблемою саме засилля російської пропаганди і її потужність в регіоні. Скоріше, росії вдалося певною мірою заповнити інформаційний вакуум, що сформувався внаслідок відсутності планомірної роботи нашої держави в країнах регіону, а також слабкість її представлення в глобальному інформаційному просторі протягом усього періоду її незалежності. При цьому, ми

маємо хороший потенціал і навіть спільні сторінки історичної взаємодії; потужну і досить активну діаспору і сприятливе ставлення в країнах, де вона проживає; унікальний кейс муніципалітету Прудентополіс (Бразилія), де українська мова стала офіційною мовою; спільні проблеми розбитку і добробуту населення, а також потерпань від колоніального минулого. Ці чинники можуть лягти в основу вироблення позиціонування, як такі, що забезпечують взаєморозуміння і демонструють подібність і певну спільність. При цьому, обов'язковою є і демонстрація наших позитивних сторін і спроможностей виступати як партнер, співпраця з яким сприятиме росту прогресу, добробуту та вирішенню актуальних проблем. У цьому контексті ми можемо запропонувати як вже наявні успішні проекти в ІТ-сфері, галузях екології, інфраструктури, аграрного сектору і т.д.

Перспективи подальших досліджень полягають в деталізації чинників формування позитивного іміджу України в окремих країнах регіону та аналізі інструментарію донесення інформації і вироблення механізмів просування необхідних меседжів і наративів.

Список використаної літератури

1. МЗС розробило стратегію розвитку відносин України та країн Латинської Америки і Карибського басейну. *Юридична газета онлайн*. 2024. 10 січня. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/mzs-rozrobilo-strategiyu-rozvitku-vidnosin-ukrayini-ta-krayin-latinskoyi-ameriki-i-karibskogo-baseyn.html>
2. Кирідон А. Латинська Америка в сучасному світі: основні тенденції розвитку / А. Кирідон, О. Аладіна, О. Гусейнова. [Електронний ресурс]. – URL: <http://jrnل.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/viewFile/2945/2906/>
3. Зазуляк З.М. Фактор США у регіоні Латинської Америки на сучасному етапі. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2014. Вип. 120(1). С. 173–181.
4. Ковальова О.І. Російська військово-стратегічна загроза домінуванню США в Латинській Америці: наміри та реальність // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». 2015. № 5. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2515/2245
5. Кондраченко О. Латино-Карибська Америка в геостратегії Російської Федерації. Американська історія та політика. 2019. № 7. С. 48–64. URL: <http://www.americanstudies.history.knu.ua/uk/archiv/7-2/latino-karibska-amerika-v-geostrategii%D1%97-rosijsko%D1%97-federaci%D1%97/>
6. Шевченко Н. Якими мають бути пріоритети України в регіоні Латинської Америки та Карибського басейну?: Аналітична записка. Рада зовнішньої політики «Українська призма». 2020. URL: <https://prismua.org/wp-content/uploads/2020/07/LA1.pdf>
7. Откидач О. Посилення лівих сил у Латинській Америці та Карибському басейні: наслідки для України: Аналітична записка. URL: https://analytics.intsecurity.org/wp-content/uploads/2023/05/Ukr_ADAstra_04_Latin-America.pdf
8. Рекомендації щодо позиціонування України в державах «Глобального Півдня»: Аналітична записка. Центр міжнародної безпеки, Міжнародний фонд «Відродження». 2023. URL: https://intsecurity.org/Ukraine_Global%20South_positioning.pdf
9. Farah D., Ortiz R., Russian Influence Campaigns in Latin America; Special Report. *United States Institute of Peace*, 2023. URL: https://www.usip.org/sites/default/files/2023-10/sr_525-russian_influence_campaigns_latin_america.pdf
10. The Kremlin's Efforts to Covertly Spread Disinformation in Latin America. *United States Department of State*. URL: <https://www.state.gov/the-kremlins-efforts-to-covertly-spread-disinformation-in-latin-america/>
11. Annual Threat Assessment of the U.S. Intelligence Community. *Office of the Director of National Intelligence*. URL: <https://www.dni.gov/files/ODNI/documents/assessments/ATA-2023-Unclassified-Report.pdf>

12. Аналітик: У російській пропаганді в Латинській Америці міцні позиції, але вона не є там всемогутньою. *Polskie Radio*. URL: <https://www.polskieradio.pl/398/7836/Artykul/3203401>
13. Політичні відносини між Україною та Перу. *Посольство України в Республіці Перу*. URL: <https://peru.mfa.gov.ua/ukrayina-peru/526-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-peru>
14. I hope to hear a strong voice of Mexico in support of Ukraine – President during the conversation with the Mexican university community. *Official website of the President of Ukraine*. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/spodivayusya-pochuti-silnij-golos-meksiki-na-pidtrimku-ukray-86869>
15. Посол України в Аргентині: Росіяни кажуть, що тікають сюди від війни. Від якої-такої війни?!. *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/longreads/posol-ukrajini-v-arhentini-rosijani-kazhut-shcho-tikajut-sjudi-vid-vijni-923016.html>
16. Українська громада в країнах світу. *Міністерство закордонних справ України*. URL: <https://mfa.gov.ua/dvostoronnye-spivrobotnictvo/zakordonni-ukrayinci/ukrayinska-gromada-v-krayinah-svitu>
17. Сушинська І. Збереження національної ідентичності українців у бразильській діаспорі. Українознавчий альманах. 2012. Вип. 7. С. 76–79. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ukralm_2012_7_21.pdf
18. Муніципалітет Прудентополіс: у Бразилії теж є Україна. *Українське національне інформаційне агентство "Укрінформ"*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3330627-municipalitet-prudentopolis-u-brazilii-tez-e-ukraina.html>
19. Boerr M. Son descendientes de ucranianos y envían 128.000 saquitos de mate cocido para los refugiados. *La Nación*. URL: <https://www.lanacion.com.ar/economia/campo/agricultura/son-descendientes-de-ucranianos-y-decidieron-enviar-128000-saquitos-de-mate-cocido-para-los-nid27062022/>
20. Boerr M. Reza en ucraniano: la plegaria diaria del dueño de una yerbatera por el fin de la guerra. *La Nación*. URL: <https://www.lanacion.com.ar/economia/campo/agricultura/reza-en-ucraniano-la-plegaria-diaria-del-dueno-de-una-yerbatera-por-el-fin-de-la-guerra-nid02032022/>
21. "Симон Петлюра інтернаціоналізує українське питання пісню": невідома історія тріумфу "Щедрика" в Європі. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/01/28/156943/>
22. Desalma. *Globoplay*. URL: <https://globoplay.globo.com/desalma/t/wQrprh1cNk/>
23. Confira os finalistas do prêmio da APCA de melhores do ano na televisão. *Folha de Pernambuco*. URL: <https://www.folhape.com.br/cultura/confira-os-finalistas-do-premio-da-apca-de-melhores-do-ano-na/166361/>
24. Звіт про сприйняття України у світі 2022. *Brand Ukraine*. URL: <https://brandukraine.org.ua/uk/analytics/zvit-pro-spriynyattya-ukrayini-u-sviti-2022/>

POSITIONING OF UKRAINE IN LATIN AMERICA: PROBLEMS AND PROSPECTS

Tetiana Iliuk, Pavlo Horbatiuk

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,

Faculty of Law and International Relations, Department of International Relations

Levka Lukianenka str., 13-B, 04207, Kyiv, Ukraine

Amidst the full-scale war against Russia, the important tasks of Ukraine's foreign policy today are to ensure broad international support, to build a favorable image abroad, and to develop relations with the countries of the so-called Global South. Latin America is a complex, rapidly developing region with

a significant Russian influence, and is in the focus of Ukrainian foreign policy today. The lack of proper strategic work on developing relations with countries of the region during Ukraine's independence has led to the fact that Ukraine has problems of being understood in the countries of the region. As a result, there is a need for a strategic approach when it comes to building our own image there and establishing relations with the mentioned countries. The purpose of this article is to analyze the problems of Ukraine's positioning in Latin America and to identify promising areas of representation. It has been established in the article that the main problem of Ukraine's image in the region is a poor recognizability of our country, lack of information about both cultural and economic achievements of Ukraine and our country. The article outlines the mechanisms of influence, spread, and key narratives of Russian propaganda in the region. It is noted that despite the developed mechanism of Russia's informational influence in Latin America, the audience of directly Russian sources of information is relatively small. Nevertheless, it is worth considering the tendency to positively perceive Russia's messages by the local population, in particular, the thesis that uses distrust of the United States and portrays Ukraine as a "puppet state." Nevertheless, the analysis shows that there is a strong potential for developing Ukraine's own positioning. The article notes that in the process of building Ukraine's positioning in the region, we should take into account the specifics of individual countries and the presence of a large Ukrainian diaspora in countries such as Argentina and Brazil. Considering this, it would be appropriate to focus on the achievements of ethnic Ukrainians in Latin America to enhance Ukraine's positive image. Among other promising areas of positioning, the article highlights the following: a common "colonial past," Ukraine's role in food security, achievements in innovation, poverty alleviation, the prestige of higher education in Ukraine, and the possibility of involving Latin American companies in postwar reconstruction.

Key words: Ukraine, Latin America, image, positioning, media, propaganda, narratives.

УДК 32. 329

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.45>

ДИАЛЕКТИЧНИЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ З ЦЕРКОВНО-ПРАВОСЛАВНИМ РУХОМ

Леся Кисляк, Іван Коваль

*Івано-Франківський навчально-науковий юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»,
кафедра загальноправових та гуманітарних дисциплін
вул. Максимовича, 13, 76006, м. Івано-Франківськ, Україна*

Анна Кучера

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра іноземних мов
вул. Шевченка, 57, 76018, м. Івано-Франківськ, Україна*

У статті розглядається процес розвитку церковно-православного руху початку ХХ століття, який привів до проголошення Української автокефальної православної церкви. Вказано на те, що політичні партії та еліти не надали належної уваги релігійним чинникам у революційних подіях.

Акцентується увага на тому, що саме за період правління більшовиків склались об'єктивні умови для відновлення українського православ'я, було прийнято законодавство щодо взаємовідносин держави і церкви. Звертається увага на те, що більшовицька влада використовувала український православний рух для розколу для послаблення впливу московського православ'я. Зазначено, що центром формування Української автокефальної православної церкви стало місто Київ.

У статті розкрито значення Всеукраїнської православної церковної ради, яка здійснювала підготовку до проведення I Всеукраїнського православного собору і проголошення автокефалії церкви.

Звертається увага на те, що більшовицька влада через свої силові структури, зокрема Державне політичне управління проводила значні антирелігійні акції, спрямовані на дискредитацію української церкви. Акцентується увага на тому, що в атеїстичній державі, завдяки величезним зусиллям української церковної еліти, була проголошена Українська автокефальна православна церква.

Визначено, що домінування на початку ХХ століття атеїстичної ідеології призвело до згорання церковно-православного руху, оскільки функціонування Української автокефальної православної церкви суперечило основному завданню радянської влади – побудові соціалізму та атеїстичної держави.

Наголошується, що силові структури, як у центрі, так і на місцях використовували різноманітні форми та методи боротьби з українським православ'ям. У боротьбі проти церкви правляча більшовицька влада використовувала весь існуючий інструментарій дискредитації від залякування, вербування священнослужителів до репресій проти них, звинуваченням контрреволюційною діяльністю, арештами, проведенням різноманітних антирелігійних акцій, особливо у великі релігійні свята, залучаючи до них молодь та партійний актив.

Акцентується увага на титанічній ролі в діяльності Української автокефальної православної церкви митрополита В. Липківського, якого радянська влада дискредитувала та відправила в концетраційний табір «Соловки».

Підсумовується, що в умовах радянської дійсності Українська автокефальна православна церква була приречена на знищення, однак її діяльність мала величезне історичне значення та вплив на відновлення автокефалії та проголошення Православної церкви України в ХХІ столітті.

Ключові слова: Українська автокефальна православна церква, автокефалія, православ'я, митрополит, визвольний рух, церковно-православний рух.

Актуальність дослідження обумовлена агресією кремлівського режиму 2022 року проти суверенної України, що черговий раз змушує проаналізувати вплив релігійних чинників на цю війну. Патріарх РПЦ Кирило підтримав широкомасштабне вторгнення російської армії на територію нашої держави. Неоднозначно проявила себе і дочка РПЦ – Українська православна церква, очолювана митрополитом Онуфрієм, остаточно так і не розірвавши зв'язки з Московським патріархатом. Не вистачає політичної волі і у сучасної української влади остаточно вирішити це питання. Актуальним залишається вивчення історії проголошення Української автокефальної православної церкви у 1921 році в атеїстичній державі. Питання державно-церковних та суспільно-церковних залишається актуальним і в період російсько-української війни 2022–2024 рр.

Після проголошення незалежності України проблему виникнення УАПЦ розглядало велике коло дослідників. Різноманітні аспекти УАПЦ досліджували вчені В. Пащенко, В. Сленський, О. Кошель, А. Кобетяк, С. Здіорук, В. Селантьєв, О. Ткачук, О. Артеменко, О. Житкова, О. Красільнікова та ін.

Автори статті розглядають вищезгадану проблематику з позицій діалектичного методу, стверджуючи, що український національний визвольний рух був завжди тісно пов'язаний з церковно-православним. Ставиться за мету розглянути вплив Української революції 1917–1920 рр. на церковно-православний рух, адже українська церква займала вагомe місце в національно-визвольному русі.

У дослідженні використовуються праці В. Липківського «Відродження церкви в Україні (1917–1930)», О. Ткачук «Український церковно-православний рух 1917–1921 рр.», І. Огієнка «Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви», О. Житкової «Діяльність УАПЦ у м. Києві (1919–1930 роки)», О. Артеменко «Українське селянство і національний православно-церковний рух у період революції 1917–1920 років», А. Киридон «Рух за церковне оновлення: українізація православних парафій (1917–1921)» та «Держава – церква – суспільство: інверсна трансформація в Україні», Н. Шип «Церковно-православний рух в Україні (поч. ХХ ст.)» та ін.

При написанні статті використовуються діалектичний, історико-порівняльний, соціологічний методи, а також індукція, дедукція, аналіз та синтез та ін.

Перша світова війна привела до розпаду двох воюючих імперій, Російської та Австро-Угорської, в яких проживала більшість українського населення, і викликала значні геополітичні зміни не тільки в Європі, але й у інших частинах світу. Антивоєнні, революційні та національно-визвольні рухи привели до утворення нових держав із різноманітними соціально-політичними системами. Осторонь цих процесів не залишилась і Україна.

Національно-визвольний рух на українських землях пробудив не тільки процеси самоідентифікації українців та творення соборної держави, але й релігійне відродження й відновлення незалежної Української православної церкви, яка понад два століття знаходилася в синодальній залежності російського царизму. Українське православ'я внаслідок внутрішніх та зовнішніх чинників переживало динамічні процеси то піднесення, то занепаду, але мало стійке ідентифікаційне осердя.

Церковно-православний рух був складовою частиною національно-визвольної боротьби українського народу. Боротьба за суверенність, національну самобутність виявилась не тільки у політичній та міжнародній сферах, але й в релігійній.

Відомий дослідник православ'я, громадський діяч І. Огієнко зазначав, що кожна православна церква в своїй основі є церква національна, через це кожна православна

церква виробила в собі дуже багато своїх окремих звичаїв, наприклад у богослужбах, требах, святах, церковному житті й т. ін. [1, с. 204–205].

Важко не погодитись із твердженням Н. Шип, що релігія не залишалася особистою справою віруючої людини, тобто справою власної совісті, а набирала національно-громадського значення в умовах боротьби за незалежність [2, с. 4].

Свідченням усвідомлення цього є те, що з духовного стану вийшло багато учасників національного руху, державних діячів: В. Липківський, О. Лотоцький, С. Єфремов, І. Огієнко тощо, акцентує Н. Шип [2, с. 4].

Український церковно-православний рух мав історичні причини, які зумовили його розвиток. О. Ткачук зазначає, що втрата Київською митрополією автономного статусу, яким вона користувалася, перебуваючи під юрисдикцією Константинопольського патріарха та збереження живих засад національно-церковної традиції були передумовами розгортання церковно-православного руху за відродження УПЦ [3, с. 12].

Незважаючи на поглинання української православної традиції російським православ'ям українське суспільство зберегло свій потенціал для відродження.

Говорячи про характерні особливості українського православ'я, слід насамперед виокремити соборноправність. О. Красільнікова зазначає, що з принципом соборноправності пов'язані такі характерні риси як виборче начало у заміщенні всіх церковних посад та широка участь мирян у справах Церкви. Принцип виборності стосувався всіх церковних посад, включно з митрополитом та обрання священників і нижчих кліриків загальним голосом прихожан в Україні знайшло сприятливі умови для свого розвитку і зміцніло в народній свідомості [4, с. 122].

Іншою характерною рисою українського православ'я була його віротерпимість та відкритість для інших релігійних систем [4, с. 123].

Сучасний дослідник О. Саган кваліфікує одну з головних рис у характеристиці українського православ'я – онаціональненням своїх обрядових форм, що найбільше мало прояв в обрядово-культурній сфері [5, с. 112].

В Україні існувало багато церковних звичаїв характерних тільки для українського православ'я.

Першу групу становлять звичаї, яким притаманні сліди староукраїнського поганського світогляду, це, наприклад свято Івана Купала та ін.

Другу групу, як зазначає О. Красільнікова, утворюють церковно-народні звичаї, які мають християнське походження, це зокрема читання Євангеліє священником обличчям до народу [4, с. 124].

До третьої групи відносились звичаї місцевого характеру, зокрема до великих свят належить Покрова 1(14) жовтня, дні пам'яті князя Володимира 15(28) липня та ін.

Характерною рисою Української церкви також є її незалежність від світської державної влади. Зокрема в Україні не прижився ні візантійський «централізм», ні європейський «паноцентризм» [4, с. 126].

Український церковно-православний рух залежав від суспільно-політичних змін в Україні. Після Лютневої революції 1917 року, повалення царизму, виникли сприятливі умови для відновлення української державності. Українська революція 1917–1921 рр. на короткий час відродила незалежність нашої держави, одночасно вона мала вплив на відродження автокефалії української церкви.

Уже 7 березня 1917 року на одному з пастирських зібрань сформували Виконавчий комітет духовенства і мирян у складі прогресивного духовенства і представників інтелігенції, професорського світу і релігійно-філософського товариства [6, с. 11].

Упродовж квітня-травня 1917 р., як зазначає О. Житкова, в українських єпархіях відбулися єпархіальні з'їзди (собори), учасники яких підтримали ідею створення самостійної національної православної церкви та визнали за необхідне зібрати Всеукраїнський церковний собор [7, с. 52].

Київський єпархіальний з'їзд, що проходив 12–18 квітня 1917 року, проголосив необхідність існування самостійної православної церкви в Україні та закріпив принцип церковного управління на засадах виборності єпископів та інших священнослужителів на основі спільного рішення мирян та кліру. Учасники з'їзду у доповідях вказали на необхідність запровадження українізації релігійної практики та духовної школи [8, с. 109–112].

Про збільшення ролі вірян в церковному управлінні свідчить той факт, що із 43 членів єпархіальної ради 21 особа були прихожанами [8, с. 114–115].

За автокефалію виступало полтавське духовенство на єпархіальному з'їзді 3–6 травня 1917 р. У доповіді зазначалось, що церква тоді тільки може наблизитися до ідеалу християнізації життя, коли вона спирається на національний ґрунт [2, с. 44].

До автокефальної орієнтації належало також і духовенство Поділля, Уманський, Чигиринський та Катеринославський єпископи. Але Харківський єпископ А. Храповицький виступив проти [2, с. 45].

Незважаючи на падіння самодержавства, Синод продовжував функціонувати і на звернення українського кліру про дозвіл на проведення Всеукраїнського Церковного Собору отримав негативну відповідь з мотивацією, що скоро відбудеться Всеросійський Собор у Москві [2, с. 46].

Центральна Рада, що проголосила себе у той час єдиним органом державного управління, не переймалась релігійними проблемами. Генеральний секретаріат, уряд, що очолював В. Винниченко, повністю ігнорував церковні питання, як і інші політичні партії, вважаючи священників прислужниками царського режиму. Так, Українська партія соціалістів-федералістів, Українська народна партія, Українська партія соціалістів-самостійників – підтримували відокремлення церкви від держави [9, с. 80].

Зважаючи на нерішучість Центральної Ради та Генерального секретаріату, які сповідували в основному соціалістичні ідеї, за справу творення автокефалії взялись військові. Так, на Всеукраїнському військовому з'їзді, 20–31 жовтня 1917 р., учасники вирішили скликати Всеукраїнський православний церковно-парафіяльний з'їзд та створити самостійну автокефальну православну церкву у «вільній демократичній Українській Республіці» [7, с. 54].

А також створили організаційний комітет для підготовки і скликання першого Всеукраїнського церковного собору, очолили цей комітет О. Дородніцин і диякон О. Дурдуківський [10, с. 33].

Вищезгаданий комітет було перейменовано у Всеукраїнську православну церковну Раду (ВПЦР). Вона звернулась до новообраного на Всеросійському Церковному Соборі (листопад 1917 р.) патріарха Тихона за дозволом скликати Український Собор, але згоди не отримала [2, с. 46].

Діяльність ВПЦР проходила в частій боротьбі двох церковних течій: перша виступала за нерозривний зв'язок з Російською православною церквою та наголошувала на несвоечасності відокремлення українських православних єпархій від РПЦ, друга течія домагалася проголошення автокефалії православної церкви в Україні [3, с. 13].

Формування Української автокефальної православної церкви не відбулось у зв'язку з подіями революційного періоду. У період правління Директорії УНР був затверджений закон «Про вищий уряд Української автокефальної православної соборної церкви», що проголошував незалежність УАПЦ від РПЦ та самостійний устрій церкви [11, с. 34].

Однак Директорія залишала за собою право втручатись у внутрішні справи церкви. Спроба О. Лотоцького ще влітку 1919 р. розпочати переговори з Константинополем не дала позитивних наслідків.

Суспільно-політична ситуація періоду громадянської війни в Україні перешкоджала процесам формування автокефалії, оскільки влада переходила з рук у руки.

У лютому 1919 року більшовики захопили владу в Києві, Українська православна церква опинилась в нових умовах. Так об'єктивно склалось, що більшовицька влада сповідувала атеїстичний світогляд, прийнявши свої нормативно-правові акти і поширивши їх на територію України, сприяла процесам утвердження автокефалії, адже декрет Ради Народних Комісарів РСФРР про свободу совісті, церковні та релігійні об'єднання, який проголошував відокремлення церкви від держави та школи від церкви, свободу совісті, націоналізацію церковного майна по аналогії було затверджено і в Українській Соціалістичній Радянській республіці [7, с. 57].

Так, згідно ухваленого декрету Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 19 січня 1919 р. «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви», відповідно Ст. 13 усе майно церковних та релігійних об'єднань оголошувалося народним надбанням та могло надаватися, за особливими постановами органів радянської влади, в безкоштовне користування релігійним громадам [12, с. 41–42].

Радянська влада використовувала автокефальний рух для розколу Російської православної церкви. В. Липківський у дослідженні «Відродження церкви в Україні» вказував, що навесні 1919 р. прихильники автокефалії заснували релігійну громаду, метою якої стало утворення першої української парафії [13, с. 24].

На одному із зібрань релігійна громада оголосила себе Всеукраїнською православною радою [13, с. 92–93].

Уже 27 липня 1920 р. відділ управління Київського губревкому зареєстрував Всеукраїнську спілку православних парафій (ВСПП) [7, с. 58].

Перші парафії ВСПП утворилися з санкції органів радянської влади, котра надавала українським православним громадам мандати на використання тих храмів, які раніше вважалися традиційною власністю РПЦ [14, с. 20].

Боротьба між представниками української автокефалії та РПЦ постійно загострювалась.

30 квітня 1920 р., коли до Києва наближались війська УНР та польські союзники, очільник Київського екзархату РПЦ єпископ Назарій заборонив священнослужителям усіх автокефальних парафій міста проводити богослужіння [13, с. 34].

Ці дії очільника РПЦ у м. Києві викликали зворотну реакцію українських автокефалістів. Вони скликали Великі збори ВПЦР та ухвалили вважати Українську Православну Церкву звільненою від московської зверхності – автокефальною (незалежною) та соборноправною [10, с. 69].

Тепер основним завданням українських церков стало формування церковних парафій на місцях.

Розгортання церковно-православного руху в українському селі відтворюють матеріали першого Українського православного собору Київщини, що проходив 22–26 травня 1921 р. у Софіївському соборі м. Києва. У його роботі взяло участь 412 делегатів, з них найбільше представників мали селяни – 127, особи духовного сану – 99, діячі освіти, науки та культури – 59 [15, с. 134].

На основі інформації про стан справ на місцях щодо українізації церковного життя Собор Київщини зробив наступні висновки: по-перше, ідея відродження Української автокефальної православної церкви підтримується населенням, «рідна по духу й мові»,

по-друге, авторитет серед українців, однак «вживає всіх заходів за продовження свого існування [15, с. 134].

Запровадивши українську мову і повернувши українських святих у церкву, українське духівництво у такий спосіб намагалося довести, що єдність православ'я у межах однієї традиції не полягає в одноманітності, а навпаки – у співіснуванні й різноманітності різних мовних та обрядових форм [15, с. 135].

Собор Київщини прийняв неканонічне рішення про можливість висвячення на єпископів одружених, а також про участь не лише духовенства, але і мирян в обранні глави церкви. Собор обрав митрополита Київського і Галицького, його заступника та десять кандидатів на єпископів Київщини, серед яких були й майбутні керівники УАПЦ: В. Липківський, Н. Шараївський, П. Погорілко та К. Кротевич. Проте фактично автокефальна церква не мала змоги, оскільки багато представників вищого духовенства відмовлялись продовжувати свою діяльність в УАПЦ [2, с. 52].

Перший Всеукраїнський православний церковний собор відбувся 14–30 жовтня. Учасниками Собору було зареєстровано 445 осіб, серед яких м. Київ представляла 141 особа, Київщину – 168, Волинь – 9 осіб, Кременчуччину – 13, Одещину – 7, Поділля – 18, Полтавщину – 45, Харківщину і Херсонщину по 2, Чернігівщину – 40 [7, с. 65].

Собор мав визначальне значення для становлення УАПЦ. Рішеннями Собору було закріплено засади внутрішньополітичного життя, затверджено автокефалію Української православної церкви, її відокремлено від держави, новий церковний устрій на основі соборноправності, ухвалено запровадження українізації та реформування релігійної обрядовості, окреслено подальші шляхи розвитку національної церкви [7, с. 70].

На Всеукраїнську православну раду у м. Києві було покладено керування всіма сферами внутрішньо-церковного життя. Почесним головою ВПЦР було обрано митрополита В. Липківського, але з огляду на його постійні подорожі, заступником – митрополита Н. Шараївського [13, с. 109–110].

Відсутність внутрішньої злагоди серед вищого духовенства, а також підступна радянська урядова політика, спрямована на розкол і дискредитацію церкви, як російської православної, так і української автокефальної, з метою її ліквідації, призвели до виникнення нових конфесійних утворень. Зокрема, це так звана «Жива церква», ще називалася «Обновленческою», «Синодальною», яка ставила завданням не допустити відокремлення української церкви від московської та інші. Так, у жовтні 1923 р в Харкові була утворена Українська православна автокефальна церква (УПАЦ) з власним Синодом, яка мала багато спільного з УАПЦ, але не об'єдналася з нею. У 1924 р. М. Мороз заснував «Діяльно-Христову церкву», наступного року – автокефальна церква у Лубнах Полтавської області, що мала вплив на 330 парафій. Виникли й інші самостійні церкви, що пояснювалось не лише політичними і національними, а й особистісними і церковними причинами [2, с. 52–53].

У створенні великої мережі відносно окремих церков була зацікавлена верхівка керівництва більшовиків, які прагнули побудувати атеїстичну державу, майже повністю позбавлену впливу церкви. Діючи гібридно більшовицька влада сприяла іноді, іноді і допомагала організаторам цих церков, оскільки вони послаблювали вплив УАПЦ. Слушним видається твердження А. Кобетяка, що робота більшовицьких державно-партійних і каральних органів направлена на розкол і ліквідацію православ'я в Україні в 1920-х рр. Через всебічну підтримку різних релігійних течій не приносила бажаних для влади результатів, то в боротьбі проти релігії і церкви більшовики використовували також репресивні методи: утиски прав вірян, закриття храмів, дискримінацію священнослужителів, а згодом і їхнє фізичне знищення [16, с. 101].

У 1922–1923 рр. була проведена кампанія з вилученням церковних цінностей для надання допомоги населенню, охоплених голодом регіонів, а друга кампанія 1929–1930 рр., вилучення дзвонів з культових споруд для задоволення потреб промисловості в кольорових металах. Вони супроводжувались кримінальним переслідуванням захисників церковної власності, призвели до пошкодження, знищення і безповоротної втрати багатьох неперевершених творів мистецтва та пам'яток української національної культури [17, с. 30].

Більшовицька влада застосовувала репресії проти всіх, хто не підтримував їхню атеїстичну політику. До таких належав митрополит УАПЦ В. Липківський, який відверто і прямо висловлювався, але дотримувався лояльності щодо радянської влади.

Керівник республіканської партійної організації Л. Каганович створив жакливі умови функціонування автокефальної церкви: відбирались храми, піднімалася орендна плата за приміщення, арештовувались священники, проводились дискредитаційні операції.

Так, за наперед спланованим планом керівники владних структур, звинувативши В. Липківського в антирадянській діяльності, усунули його на II Всеукраїнському православному Соборі в жовтні 1927 р. Трагічна доля В. Липківського закінчилась його арештом у 1938 р. і засланням на Соловки, де він і помер. А його дітище – УАПЦ, не маючи змоги нормалізувати відносини з владою, на III Всеукраїнському православному Соборі (січень 1930 р.) проголосила саморозпуск [2, с. 56].

Не маючи свого керівного центру управління та організаційних структур, перебуваючи під контролем та репресіями місцевих органів більшовицької влади, не маючи резерву поповнення віруючих, оскільки молодь формувалась в атеїстичних умовах, УАПЦ припинила своє існування. Тоталітарний режим Сталіна утвердився, у цій системі місця для церкви вже не знайшлося.

Приходимо до наступних висновків, що після падіння самодержавства в Російській імперії в лютому 1917 року на українських землях розгорнулися національно-визвольні змагання. Було створено Центральну Раду, яка була визнана вищим державним органом влади до скликання Всенародних українських зборів. Демократизація соціально-політичних процесів призвела до активізації церковно-православного руху, прагнення вірян до відновлення автокефалії православної церкви. На жаль, українські політичні партії та їх керівники, які були захоплені ідеями соціалізму, не надали належного значення релігійним чинникам, що й було їхньою помилкою в період Української революції.

Так об'єктивно склалось, що встановлення більшовицької влади та проголошення нею декретів щодо свободи совісті та релігійних організацій сприяло розгортанню церковного руху в Україні і призвело до проголошення у 1921 році на Всеукраїнському православному Соборі Української автокефальної православної церкви, главою якої став митрополит В. Липківський. Будучи за своєю суттю атеїстичною, більшовицька влада використовувала різноманітні форми і методи ослаблення української православної церкви. Главу УАПЦ В. Липківського було звинувачено в контрреволюційній та антирадянській діяльності, спочатку усунуто від керівництва церквою, а потім заарештовано і відправлено на Соловки, де він і помер.

Тоталітарний режим знищив УАПЦ, бо вона не могла мати місце в атеїстичній державі.

Таким чином, в Україні склався діалектичний взаємозв'язок національно-визвольної боротьби з розгортанням церковно-православного руху за відновлення Української автокефальної православної церкви.

Список використаної літератури

1. Огієнко І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви. У 2 т.: Т. 1–2. Київ: Україна, 1993. 284 с.
2. Шип Н.А. Церковно-православний рух в Україні (поч. ХХ ст.). Київ, 1995. 66 с. URL: <http://history.org.ua/JournALL/Preprint/1995/4.pdf>. (дата звернення: 20.02.2024).
3. Ткачук О. В. Український церковно-православний рух 1917–1921 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2006. 21 с. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1849/Tkachuk.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (дата звернення: 20.02.2024).
4. Красільнікова Олена. Православ'я в Україні: характерні риси та особливості. Вісник КНТЕУ. 2017. № 2. С. 119–127. URL: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2017/02/13.pdf> (дата звернення: 21.02.2024).
5. Саган О. Н. Національні прояви православ'я: український аспект. К.: Світ Знань, 2001. 324 с.
6. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви: У 4 т., 5 кн. Т. 4. Частина 1 (ХХ ст.). Репр. вид.: І. Власовський. Київ, 1998. 384 с.
7. Житкова О.О. Діяльність УАПЦ у м. Києві (1919–1930 роки): дис. ...канд. іст. н.: 07.00.01. Київ, 2019. 218 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/c67/dis_Zhytkova%20O.O..pdf (дата звернення: 18.02.2024).
8. Ульяновський В. Церква в Українській державі 1917–1920 рр (доба Української Центральної Ради). Київ, 1997. 200 с.
9. Киридон А. М. Держава – церква – суспільство: інверсна трансформація в Україні. Монографія. Рівне: РІС КСУ, 2011. 216 с. URL: https://troyan-ss.yolasite.com/resources/Kiridon_Dejjava.pdf (дата звернення: 17.02.2024).
10. Мартирологія Українських Церков: у 4 т. Т. 1 Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України /Упор. О. Зінкевич, О.О. Воронин/ Балтимор: Торонто, 1987. 1207 с.
11. Андрусішин Б. Церква в Українській Державі. 1917–1920 (доба Директорії). Київ, 1997. 176 с.
12. Декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» від 19 січня 1919 р. З архівів ВУЧК-ГПУ– НКВД–КГБ. *Науковий і документальний журнал* / Упоряд. І. Бухарева, С. Кокін, І. Преловська, Г. Смирнов. Київ, 2005. № 2. 1/2 (24/25). 344 с. URL: http://history.org.ua/JournALL/gpu/gpu_2005_1/gpu_2005_1.pdf (дата звернення: 21.02.2024).
13. Липківський В. Відродження церкви в Україні (1917–1930). Торонто: Українське видавництво «Добра книжка», 1959. 335 с. Електронна бібліотека «Україніка» – НБУВ. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0006225//http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014911 (дата звернення: 21.02.2024).
14. Киридон А. М. Рух за церковне оновлення: українізація православних парафій (1917–1921). *Уманська старовина*. Умань, 2016. Вип. 2. С. 17–29. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/umanska_starovyna/2016_2/3.pdf (дата звернення: 15.02.2024).
15. Артеменко О. О. Українське селянство і національний православно-церковний рух у період революції 1917–1920 років. *Український селянин: збірник наукових праць*. НАН України, Ін-т історії України, Черкаський нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2014. Вип. 14. С. 132–137. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Artemenko_O_O/Ukrainske_selianstvo_i_natsionalnyipravoslavno-tserkovnyi_rukh_u_period_revoliutsii_19171920-rr.pdf (дата звернення: 21.02.2024).

16. Кобетяк А. Р. Релігійна політика України на шляху формування Помісної православної церкви : монографія. Житомир : ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк», 2022. 484 с.
17. Селантьєв В.І. Влада і Православна церква в Україні (1917–1930) рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Харків, 2005. 47 с.

THE DIALECTIC RELATIONSHIP OF THE NATIONAL LIBERATION STRUGGLE AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY WITH THE CHURCH ORTHODOX MOVEMENT

Lesya Kyslyak, Ivan Koval

*Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Law Institute
of the National University "Odesa Law Academy",
Department of General Law and Humanities
Maksymovycha str., 13, 76006, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

Anna Kuchera

*Vasyl Stefanyk Psecarpathian National University,
Foreign Languages Department
Shevchenko str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

The article examines the process of development of the Church-Orthodox movement of the beginning of the 20th century, which led to the proclamation of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church. It is pointed out that political parties and elites did not pay due attention to religious factors in revolutionary events.

Attention is focused on the fact that it was during the period of the Bolsheviks that the objective conditions for the restoration of Ukrainian Orthodoxy were created, and the legislation on the relationship between the state and the church was adopted. Attention is drawn to the fact that the Bolshevik authorities used the Ukrainian Orthodox movement to split in order to weaken the influence of Moscow Orthodoxy. It is noted that the center of formation of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church was the city of Kyiv.

The article reveals the importance of the All-Ukrainian Orthodox Church Council, which prepared for the holding of the First All-Ukrainian Orthodox Council and the declaration of the autocephaly of the church.

Attention is drawn to the fact that the Bolshevik government through its power structures, in particular the State Political Administration, carried out significant anti-religious actions aimed at discrediting the Ukrainian Church. Attention is focused on the fact that in an atheistic state, thanks to the enormous efforts of the Ukrainian church elite, the Ukrainian autocephalous Orthodox Church was proclaimed.

It was determined that the dominance of atheistic ideology at the beginning of the 20th century led to the collapse of the Church-Orthodox movement, since the functioning of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church contradicted the main task of the Soviet government – the construction of socialism and an atheistic state.

Attention is focused on the titanic role in the activities of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church of Metropolitan V. Lypkivskyi, who was discredited by the Soviet authorities and sent to the Solovki concentration camp.

It is emphasised that power structures, both in the centre and in the localities, used various forms and methods of fighting against Ukrainian Orthodoxy. In the fight against the church, the ruling Bolshevik government used the entire existing toolkit of discrediting, from intimidation, recruitment of clergymen to repression against them, accusations of counter-revolutionary activities, arrests, holding various anti-religious actions, especially on major religious holidays, involving youth and party activists.

It is concluded that in the conditions of the Soviet reality, the Ukrainian autocephalous Orthodox Church was doomed to destruction, but its activity had a huge historical significance and influence on the restoration of autocephaly and the proclamation of the Orthodox Church of Ukraine in the 21st century.

Key words: Ukrainian autocephalous Orthodox Church, autocephaly, Orthodoxy, metropolitan, liberation movement, Church-Orthodox movement.

УДК 321.7:061.1ЄС(045)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.46>

ДЕМОКРАТІЯ У ВИКЛИКАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ ТА ФІЛОСОФСЬКИХ АСПЕКТІВ

Юлія Кокарча

*Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету,
факультет економіки, менеджменту та права, кафедра права
вул. Соборна, 87, 21050, м. Вінниця, Україна*

«Ніхто не народжується хорошим громадянином, жодна країна не народжується демократичною. Ці процеси продовжують розвиватися протягом всього життя...»

Кофі Аннан [1]

У статті досліджується вплив європейської інтеграції на розбудову демократичних інституцій в Україні. Автор аналізує механізми впровадження демократизації суспільства, зокрема в умовах гібридної російсько-української війни та внутрішньополітичних викликів. У статті також розглядається динаміка демократичних процесів в Україні та важливість реформ для підтримки євроінтеграції. Автор зосереджується на аналізі політичних аспектів євроінтеграції та їх впливу на демократію. Він розглядає роль міжнародних організацій, таких як Європейський Союз, у формуванні демократичних стандартів та норм, а також динаміку змін у політичних системах країн-кандидатів до ЄС. Особлива увага приділяється процесам інституційної адаптації до вимог європейської інтеграції та їх вплив на збереження або реформування демократичних інститутів.

В контексті філософського аналізу євроінтеграції аналізуються концептуальні підґрунтя демократії, включаючи питання суспільної солідарності, міжкультурної толерантності та прав людини. Також розглядається співвідношення між національною ідентичністю та європейською інтеграцією, а також проблеми легітимності та демократичного дефіциту у процесах євроінтеграції.

У підсумку статті висвітлюються ключові виклики та перспективи розвитку демократії в умовах європейської інтеграції. Зроблено висновок про необхідність пошуку балансу між принципами національного суверенітету та інтеграції для забезпечення демократичного розвитку країн-кандидатів до Європейського Союзу. Також відзначено важливість активної участі громадян та розвитку громадянського суспільства як ключових чинників зміцнення демократії в умовах євроінтеграції.

Ключові слова: демократія, євроінтеграція, політичні аспекти, філософські аспекти, демократичні ідеали, правова система, громадянське суспільство, права людини.

Актуальність дослідження очевидна в контексті сучасних геополітичних та соціокультурних процесів. Зростаюча інтеграція країн у складі Європейського Союзу (ЄС) та поширення демократичних ідеалів створюють необхідність у ретельному аналізі політичних та філософських аспектів цього процесу. Демократія в європейському контексті не лише піддається випробуванням через різноманітні виклики, такі як впровадження е-демократії, боротьба з корупцією, консолідація громадянського суспільства, реформування законодавства, але й вимагає постійного перегляду та удосконалення своєї концепції у зв'язку з процесами євроінтеграції. Розуміння взаємозв'язку між демократією та євроінтеграцією відіграє важливу роль у формуванні політичних стратегій, а також в розвитку правових та соціальних

норм у країнах, які прагнуть приєднатися до ЄС. Тому дослідження цієї теми має значення як для наукової спільноти, так і для практичних реформаторських зусиль в напрямі підтримки демократичних принципів у контексті процесів європейської інтеграції.

Окресленій проблематиці присвячені праці як вітчизняних так і зарубіжних дослідників. В контексті цієї роботи використовувалися праці: Будз В. П., Макаренка Н. А., Панкратової В. О., Пипяка М. І., Резніка О., Шайгородського Ю. Ж. А також, використовувалися соціологічні дослідження та законодавчі документи.

Метою статті є висвітлення актуальних питань взаємозв'язку між демократією та євроінтеграцією в контексті політичних та філософських аспектів, що є важливими для розуміння та аналізу політичних процесів у сучасному світі.

Сучасний політичний діалог України пов'язаний із концепцією європейської демократії, що є першочерговим ідеалом спільного та представницького управління, який втілили засновники Європейського Союзу. Ця демократична система передбачає, що народ має повну владу, можливість висловлювати свої погляди та брати активну участь у прийнятті рішень.

Європейська демократія, як явище, виникла у контексті перших і других післявоєнних періодів, хоча корені демократії, яку ми знаємо сьогодні, сягають ще античної Греції (Афіни, V ст. до н. е.). Європейський Союз (ЄС) зі своєю складною інституційною структурою та процесом ухвалення рішень є однією з найбільших наднаціональних організацій у сучасному світі. З 27 держав-членів та понад 440 мільйонами громадян, він ґрунтується на таких ключових принципах, як захист прав людини, пріоритетність закону, політичне представництво, активна громадянська участь та солідарність між народами. ЄС керується принципом демократичного консенсусу та очолюється обраними безпосередньо громадянами представниками.

Однією з визначних рис європейської демократії є множинність політичних партій, що гарантує широке та різноманітне політичне представництво. З іншого боку, принцип верховенства права забезпечує, що усі політичні рішення підпорядковані закону. Невід'ємною ознакою європейської демократії є непохитна відданість правам людини. Наприклад, Хартія основних прав Європейського Союзу встановлює ряд громадянських, політичних, економічних і соціальних прав, які мають бути поважними для всіх держав-членів.

Демократизація суспільства є важливим процесом, який вимагає активної участі громадян, держави та міжнародної спільноти. Однак, в умовах гібридної війни та внутрішньополітичних викликів, цей процес стає ще більш важливим і водночас складним. У сучасних умовах, особливо в контексті гібридної російсько-української війни та внутрішньополітичних викликів, впровадження демократизації суспільства є складною та багатоаспектною задачею. Механізми цього процесу включають у себе різноманітні інструменти та стратегії, які спрямовані на підвищення рівня політичної свободи, захист прав людини, підтримку громадянського суспільства та зміцнення демократичних інститутів.

Один з ключових механізмів – це міжнародна підтримка демократичних процесів. Міжнародні актори, такі як міжнародні організації, держави-партнери та міжнародні фонди, надають фінансову, технічну та політичну підтримку для реформування демократичних інститутів та підтримки громадянського суспільства. Поряд з цим, загрозою та викликом для демократії є корупція, яка найбільш поширена у випадку отримання та розподілення міжнародної допомоги. За даними Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та Центру Разумкова, – близько 57% українців вважають, що іноземні партнери мають надавати військову допомогу Україні за умови ефективної боротьби з корупцією в ній [2].

Попри корупційні ризики і загрози, українське суспільство в надскладних умовах російсько-української агресії намагається притримуватися європейського політичного курсу і має певні результати – в індексі сприйняття корупції відбулося зростання України на 3 бали – один із найкращих результатів за минулий рік у світі. Також Україна стала однією з 17 країн в щорічному СРІ, що продемонстрували свій найкращий показник за увесь час [3].

Ще одним важливим механізмом є залучення громадян до політичного процесу через активну участь у виборчих процедурах, громадських обговореннях та прийнятті рішень на місцевому рівні. Сприяння активному громадянському суспільству і місцевому самоврядуванню є важливими чинниками для зміцнення демократії. Вінстон Черчилль наголошував: «У основі всіх шанувань демократії стоїть маленька людина, яка заходить у маленьку кабінку з маленьким олівцем і робить маленький хрестик на маленькому аркуші паперу – жодна риторика чи об'ємна дискусія не може применшити неймовірну важливість цього пункту» (Палата громад, 31 жовтня 1944 р.) [4].

Розвиток е-демократії як природного етапу еволюції демократії, що використовує нові інформаційно-комунікаційні технології є викликом на шляху євроінтеграції. Ефективність е-демократії залежить від таких передумов як довіра до влади; цифрова рівність; партнерські відносини держави та суспільства; інформаційна грамотність та культура тощо.

Країни Європейського Союзу демонструють успіхи у впровадженні е-демократії, зокрема Естонія – одна з найменших країн Європи, але вона відома своїм передовим підходом до електронної демократії. Цифрове голосування як основний елемент е-демократії запроваджене в Естонії ще з 2005 року, залучаючи до виборчого та політичного процесу своїх громадян, як усередині країни, так і за її межами. Цей успіх зумовлений кількома ключовими факторами: високим рівнем довіри населення до влади, розвиненою системою захисту даних та наявністю технологічного фундаменту, який був побудований задовго до перших експериментів з електронним голосуванням [5, с. 155].

Проводячи дослідження перспектив і необхідності е-демократії для України, важливо враховувати динаміку розвитку цієї сфери протягом останніх років. Розглядаючи власний досвід використання інструментів е-демократії в Україні, можна виділити кілька ключових моментів.

Починаючи з 2002 року, е-демократія в Україні пройшла через чотири етапи розвитку. У цей період була створена законодавча база для функціонування е-демократії, зокрема, Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову «Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» [6]. У 2007 році було прийнято Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [7], а пізніше схвалено Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні [8]. Незважаючи на ці кроки, багато з поставлених цілей так і залишаються недосягнутими.

Упродовж цього часу Україна зробила значні кроки вперед у впровадженні та розвитку електронної демократії. Згідно з рейтингом Індексу е-урядування ООН за 2022 рік, Україна покращила своє місце на 32 позиції в індексі електронної участі [9]. Це свідчить про зростання інтересу громадян та активність у використанні електронних інструментів участі в управлінні.

Важливу роль у розвитку е-демократії в Україні відіграють веб-портали центральних органів влади та місцевого самоврядування. Ці портали відіграють ключову роль у забезпеченні доступу громадян до інформації про роботу владних структур, а також у спрощенні процесу звернень громадян та отримання державних послуг.[10]. На місцевому

рівні електронна демократія представлена веб-порталами місцевих рад та іншими спеціалізованими сервісами. Ці портали надають можливість громадянам подавати звернення та електронні петиції, а також брати участь у бюджетуванні участі, визначаючи пріоритети розвитку своїх громад.

Таким чином, е-демократія продовжує активно розвиватися, забезпечуючи громадянам більш широкі можливості участі у прийнятті рішень та контролі за діяльністю владних структур. Проте, незважаючи на досягнення у впровадженні е-демократії, в Україні залишаються серйозні проблеми, що гальмують її подальший розвиток. За результатами опитування КМІС на 2022 рік виявлено, що існує нерівність у використанні Інтернету між міським (79%) та сільським (50%) населенням, а також між молодим (90%) та старшим поколінням (40%). Також виявлено відмінності між людьми з вищою освітою (95%) та неповною середньою освітою (56%). Додатковими чинниками, що обмежують доступ до Інтернету, є фінансові обмеження (32%) та е-безграмотність (30%). Крім того, існує низький інтерес користувачів до е-взаємодії з органами публічної влади, коли лише 30% українців проявляють зацікавленість у діяльності цих органів [11].

Умови розвитку інформаційного суспільства та е-демократії призводять до змін у соціальній та політичній активності людини. Е-демократія базується на політичній освіченості, знаннях у політичній сфері, культурі комунікації, включаючи вміння діалогу, висловлення позиції та участь у дискусіях. Розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та комунікативних практик дозволяє використовувати відкриті платформи, де громадяни можуть об'єднуватися для захисту своїх громадянських і політичних інтересів.

Ці канали сприяють політичній соціалізації, результатом якої є формування «нової» політичної культури та поведінки, які передаються наступним поколінням. Поділяємо думку Ю. Шайгородського, що політична культура є суспільно-політичним кодом, а ціннісна система виступає ключовим інструментом суспільних реформ. Глобальною метою будь-якого політичного режиму є створення системи базових цінностей і залучення до них більшості суспільства [12, с. 305].

У зв'язку з внутрішньополітичними викликами, які можуть включати корупцію, недостатність правової системи та інші фактори, важливим механізмом євроінтеграційного процесу стає проведення реформ у сфері правосуддя, антикорупційних заходів та створення ефективних механізмів забезпечення прозорості в урядовій діяльності.

Поділяємо думку Миколи Пипяка щодо особливостей трансформації законодавства України в контексті євроінтеграції, що першочерговими завданнями, які стоять перед Україною є забезпечення доступу українських підприємств на ринок Європейського Союзу, впровадження ефективної адміністративної та якісної судової реформ, підтримка верховенства права та демократизація суспільних процесів, а також набуття членства в ЄС. Для досягнення цих цілей необхідно вжити ряд заходів, серед яких: розробка актуальної Концепції адаптації українського законодавства до стандартів Європейського Союзу; створення нового центрального органу державної влади, що буде відповідальним за процес адаптації законодавства, окремо від Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України; розроблення чіткого графіку роботи кожного органу державної влади України з адаптації законодавства для різних галузей права [13, с. 82–83].

Євроінтеграція українського суспільства – це не просто приєднання до європейських структур та норм, а й процес самовизначення нації в контексті світової історії та культури. Цей процес потребує філософської осмисленості та обґрунтування, адже він стосується найглибших цінностей, ідентичностей та перспектив розвитку українського народу. Філософський аспект євроінтеграції полягає у пошуку оптимального балансу між збереженням

національної самобутності та відкриттям до європейської спільноти, між традиційними та новими формами соціальної організації, між глобальними та національними інтересами.

Одним з філософських аспектів євроінтеграції українського суспільства є питання цивілізаційного вибору та ціннісної орієнтації населення. Як показують соціологічні дослідження, українці виявляють позитивне ставлення до ідеї вступу України до Європейського Союзу, але також мають раціональні аргументи на користь поглиблення економічних зв'язків з країнами СНД [14]. Тому євроінтеграція потребує не лише політичних та правових реформ, а й філософської рефлексії над суттю європейської ідентичності та її взаємодією з українською національною ідентичністю.

Одним з можливих підходів до аналізу цього феномену є концепція панантропологічного та антропологічно-синергетичного виміру автопоезису особистого та самоорганізації суспільного буття, яку запропонував В. П. Будз [15]. За цим поглядом, євроінтеграція є процесом самоорганізації суспільства, який ґрунтується на синергетичному принципі єдності соматички, психіки і духу як складових людської антропології. Це означає, що євроатлантична орієнтація не повинна бути нав'язана зовнішньою політикою чи економічною необхідністю, а має випливати з внутрішнього пошуку особистого та суспільного зростання, яке базується на сприйнятті європейських цінностей як своїх.

Прикладами такого пошуку можуть бути релігійна толерантність, громадянська активність, культурна розмаїтість, соціальна справедливість тощо. Це також передбачає критичне осмислення власної історичної долі та спадщини, яка має багато спірних і суперечливих моментів. Таким чином, філософський аспект євроатлантичної інтеграції полягає в тому, щоб знайти гармонійний баланс між власною та загальноєвропейською ідентичністю, між національними інтересами та спільними цілями, між традиційними та сучасними цінностями.

Підсумовуючи, варто зазначити, що ЄС є найбільшим прикладом розвитку демократії [16]. Україна обрала вектор політичного розвитку в напрямку Європи зіткнулася із випробуваннями починаючи ще із часів отримання незалежності і до сучасності. Зокрема, впровадження е-демократії, цифровізація суспільства, міжнародна підтримка у вигляді фінансової допомоги, міжнародних договорів та зобов'язань, консолідація громадянського суспільства. Трансформація законодавства у відповідності до стандартів ЄС, філософська рефлексія над суттю європейської ідентичності та її взаємодією з українською національною ідентичністю – всі ці аспекти є випробуванням і особливостями демократичного розвитку на шляху євроінтеграції і мають різний ступінь реалізації та вдосконалення, проте, ефективний досвід та підтримка європейського суспільства допомагає українцям долати виклики, які постають на шляху до євроінтеграції.

Список використаної літератури

1. Демократія. Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді: веб-сайт. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/democracy>
2. Сприйняття загрози корупції громадянами: оцінка влади та вимоги до змін під час війни. Опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Лька Кучеріва та Центру Разумкова. 2023. 9 по 15 серпня 2023 р. URL: https://dif.org.ua/article/spriynyattya-zagrozi-koruptsiigromadyanami-otsinka-vladi-ta-vimogi-do-zmin-pid-chas-viyni#_Toc145094545 (дата звернення 27.02.2024).
3. Індекс сприйняття корупції: веб-сайт. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/> (дата звернення 27.02.2024).
4. Річард М. Ленгворт: веб-сайт. URL: <https://richardlangworth.com/worst-form-of-government> (дата звернення 27.02.2024).

5. Панкратова В.О. Електронне голосування як елемент електронної демократії: досвід країн ЄС. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. С. 152–156 URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294405/287190>
6. Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади. Постанова КМУ. Офіційний веб-портал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-%D0%BF#Text>. (дата звернення 27.02.2024).
7. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки. Офіційний веб-портал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>. (дата звернення 27.02.2024).
8. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні. Офіційний веб-портал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-r#Text>. (дата звернення 27.02.2024).
9. United Nations E-Government Survey 2022: E-Government in Support of Sustainable Development. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2022> (дата звернення 27.02.2024).
10. Урядовий контактний центр. Статистика. Кабінет Міністрів України. URL: <https://ukc.gov.ua/a-statystyka-a/stats/> (дата звернення 27.02.2024).
11. Аналітичний звіт «Думки і погляди населення України щодо державних електронних послуг» | United Nations Development Programme. Онлайн. UNDP. [б. д.]. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/analychnyy-zvit-dumky-i-pohlyady-naseleण्या-ukrayiny-shchodo-derzhavnykh-elektronnykh-posluh>. (дата звернення 27.02.2024).
12. Шайгородський Ю. Ж. Політична культура як чинник розвитку демократичного політичного режиму в Україні. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні. Київ: ІІЕНД ім І. Ф. Кураса НАН України, 2021. С. 304–351.
13. Піпяк, М. Особливості трансформації законодавства України у контексті євроінтеграції. *Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України: зб. наук. пр. IX Міжнар. наук.-практ. конф.*, м. Вінниця, 2021. С. 79–84.
14. Резнік О. Євроінтеграційні прагнення українців: від амбівалентності до увиразнення // Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. 30 серпня 2022. URL: <https://dif.org.ua/article/evrointegratsiyni-pragnennya-ukraintsiv-vid-ambivalentnosti-do-uviraznennya> (дата звернення 28.02.2024).
15. Будз В.П. Самоорганізація суспільної дійсності в контексті її антропологічних засад та аксіологічних чинників: монографія. Івано-Франківськ; Ivano-Frankivsk: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2017. 522 с.
16. Макаренко Н. А. Нові перспективи вступу України до Європейського Союзу: вплив російсько-української війни 2022 року на євроінтеграцію. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2022, С. 366–369.

DEMOCRACY IN THE CHALLENGES OF EUROINTEGRATION: ANALYSIS OF POLITICAL AND PHILOSOPHICAL ASPECTS

Yuliia Kokarcha

*Vinnitsia Trade and Economic Institute of the State Trade and Economic University,
Faculty of Economics, Management and Law, Department of Law
Soborna str., 87, 21050, Vinnitsia, Ukraine*

The article explores the impact of European integration on the development of democratic institutions in Ukraine. The author analyzes mechanisms for democratizing society, particularly amidst the conditions of the hybrid Russian-Ukrainian war and domestic political challenges. Additionally, the article examines

the dynamics of democratization processes in Ukraine and the importance of reforms to support European integration. Recommendations are provided for further development of civil society and the implementation of democratic procedures necessary for an effective path towards European integration.

The author focuses on analyzing the political aspects of European integration and their influence on democracy. The role of international organizations, such as the European Union, in shaping democratic standards and norms is examined, along with the dynamics of changes in the political systems of EU candidate countries. Special attention is given to the processes of institutional adaptation to the requirements of European integration and their impact on preserving or reforming democratic institutions.

Within the context of philosophical analysis of European integration, the conceptual foundations of democracy in the European integration context are explored, including issues of social solidarity, intercultural tolerance, and human rights. The relationship between national sovereignty and European integration is also discussed, along with problems of legitimacy and democratic deficit in the processes of European integration.

In conclusion, the article highlights key challenges and prospects for the development of democracy in the context of European integration. It concludes on the necessity of finding a balance between the principles of national sovereignty and integration to ensure democratic development in EU candidate countries. The importance of active citizen participation and the development of civil society are also noted as key factors in strengthening democracy in the context of European integration.

Therefore, the article aims to shed light on relevant issues regarding the relationship between democracy and European integration, which are crucial for understanding and analyzing political processes in the modern world.

Key words: democracy, European integration, political aspects, philosophical aspects, democratic ideals, legal system, civil society, human rights.

УДК 327.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.47>

АМЕРИКАНО-КИТАЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ У ХХІ СТОЛІТТІ

Михайло Комарницький

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
факультет міжнародних відносин, кафедра міжнародних відносин та дипломатичної служби
вул. Січових Стрільців, 19, 79000, м. Львів, Україна*

Динаміка американсько-китайських відносин дедалі більше привертає міжнародну увагу через важливість їхньої складної взаємодії для світової політики, зокрема у стратегічному середовищі регіону Південно-Східної Азії. Початок ХХІ століття ознаменувався періодом посилення суперництва між Сполученими Штатами та Китайською Народною Республікою (КНР), коли обидві країни змагаються за вплив не лише в економічній, але й у військовій та політичній сферах у глобальному масштабі.

Південно-Східна Азія, геостратегічно важливий регіон, що лежить в основі американсько-китайської взаємодії в ширшому контексті азійсько-тихоокеанського регіону. Країни Південно-Східної Азії відіграють ключову роль у регіональному розвитку та їх поступовому включенні в міжнародну економічну систему. Цей регіон став центром уваги як американської, так і китайської зовнішньополітичної стратегії, оскільки кожна держава прагне розширити свій вплив і зорієнтуватися в складнощях регіонального балансу сил.

У цій статті здійснено аналіз поточних китайсько-американських відносин, виокремлено характерні риси і постійні виклики, з якими стикаються ці країни як глобальні наддержави, з особливим акцентом на їхніх зовнішньополітичних підходах до регіону Південно-Східної Азії. Крім того, у статті висвітлено механізми та шляхи, за допомогою яких США і Китай проєктують свій вплив на країни цього регіону, чи то через дипломатичні відносини, економічні ініціативи або військову політику.

Вивчаючи складну мережу взаємодій і регіональних політик, стаття також пропонує всебічний аналіз потенційних траєкторій регіональної стабільності та перспектив розвитку регіональної політики в Південно-Східній Азії. Майбутнє інституційної міцності і зростання в цьому регіоні нерозривно пов'язане з тим, наскільки вправно Сполучені Штати і Китай керуватимуть своїми конкурентними позиціями, одночасно розвиваючи рамки співпраці, необхідні для регіонального і глобального миру та прогресу.

Ключові слова: американсько-китайські відносини, Південно-Східна Азія, АСЕАН, Азійсько-Тихоокеанський регіон, Індо-Тихоокеанський регіон.

Кон'юнктура міжнародної системи є складнішою та більш комплексною, ніж це було у 90-х роках минулого століття. По-перше, домінуючий на глобальній площині вплив США поступово послаблюється, і цей факт рівнозначно обумовлюється внутрішніми (політична й соціальна поляризація населення, міграційна криза, неефективна боротьба з пандемією Covid-19 та її наслідками) та зовнішніми чинниками (посилення економічної конфронтації із Китаєм з одночасним послабленням традиційних союзницьких зв'язків). У той же час роль США на міжнародній арені залишається провідною та геополітично необхідною у різних регіонах, навіть за умов формування нового міжнародного порядку. По-друге, стрімкий економічний розвиток КНР надає їй більшого значення на політичній арені, сприяючи збільшенню впливу у світі, зокрема, через споживання китайських товарів

за кордоном, розробці та експорту нових технологій та просування економічної моделі розвитку КНР.

Історично відносини між США та Китаєм характеризувались почерговою конфронтаційністю та співробітництвом, а економічні чинники впливали на зміни у характері та форматі цих відносин. Від початку XXI століття Китай продовжує переживати стрімкий економічний розвиток, що з одного боку, сприяло збільшенню американо-китайського торговельного обороту, який навіть сьогодні, на фоні «торговельної війни» та впливу пандемії Covid-19 сягнув 615,2 млрд дол. США у 2020 році [21], що складає 3.49% усієї світової торгівлі [20]. А з іншого боку, за Китаєм закріпився статус найбільшого світового експортера з об'ємним запасом іноземної валюти. Це сприяло змінам у структурі міжнародної системи, в якій КНР набувала все більшого значення і найчіткіше відстоювала ідею багатоплярного світу. Таким чином, вигідний для США баланс сил в Азії був порушений Китаєм, і новий формат відносин між двома потужними державами набував характеру протистояння. Як зазначав Г. Кіссінджер, обидві сторони зіткнулися зі свого роду парадоксальною ситуацією, коли, володіючи безліччю можливостей для досягнення взаєморозуміння, вони одночасно отримали і нові можливості завдавати ударів по уразливих місцях один одного [14, р. 336].

Суперечності у відносинах між США та Китаєм не обмежуються питаннями двосторонньої торгівлі, а охоплюють також проблему Тайванської протоки та Тибету, Східно-Китайського і Південно-Китайського морів, валютного курсу, свободи слова та прав людини, зміни клімату, денуклеаризації, кібербезпеки та боротьби з тероризмом і бідністю [6]. Таким чином, інтереси США в АТР та розвиток двосторонніх відносин з Китаєм були нерозривно пов'язані, а забезпечення присутності в регіоні стало одним з ключових зовнішньополітичних завдань США, що, однак, суперечило національним інтересам КНР.

Така ситуація зумовила потребу в розробці нової концептуальної стратегії зовнішньої політики США в азійському регіоні. Вже у 2011 році було оголошено про зовнішньополітичну стратегію «повороту до Азії» («pivot to Asia»), яка, фактично, означала перенесення політичного та безпекового фокусу США від Європи до Азії. Концепція включала поглиблення та зміцнення зобов'язань США перед їх договірними союзниками – Японією, Південною Кореєю, Австралією та Філіппінами, а також побудову нових партнерських відносин із державами ПСА [4].

Згодом цю політику було названо «збалансуванням у сторону АТР» («rebalance to Asia-Pacific»), відображаючи дійсні наміри США щодо відновлення порушеного Китаєм балансу сил у регіоні. Декларативно, концепція полягала у поглибленні співробітництва, сприянні розвитку демократії та розширенні інституційної основи для співпраці в АТР. Фактично ж, вона забезпечувала присутність в регіоні та відображала стратегічний ознак політики США, тобто політичне, військове та економічне оточення Пекіна [19].

Конфліктність відносин між США та КНР простежувалась також у створенні нових регіональних фінансово-економічних систем, що послужили інструментом політичного впливу на інші держави регіону. Коли на початку 2016 року Китай створив Азійський банк інфраструктурних інвестицій, адміністрація Президента Обами розцінила це як спробу змінити глобальні правила взаємодії у фінансовій сфері [7], тому прискорила переговори щодо створення Транс-Тихоокеанського партнерства – ТТП (Trans-Pacific Partnership) – регіональної торговельної системи з перспективою впровадження зони вільної торгівлі на противагу зростаючому впливу КНР.

Попри це, процес посилення інтеграції КНР у фінансово-економічну архітектуру регіону та світу став невідворотним. Серед складових цієї політики виокремлюємо

інтенсифікацію переговорів щодо угоди про Всебічне регіональне економічне партнерство (Regional Comprehensive Economic Partnership – RCEP), ініціативу «Один пояс, один шлях» (Belt and Road Initiative – BRI), створення Інвестиційного банку BRICS (BRICS Investment Bank) та Азійського банку інфраструктурних інвестицій, активну участь у самітах АСЕАН та інших глобальних багатосторонніх платформах.

Дональд Трамп (2017–2021) від самого початку президентства визначив пріоритетність китайського напрямку зовнішньої політики США. У Стратегії національної безпеки США 2017 року було означено нову еру «конкуренції великих держав», за якої іноземні держави (Китай та Росія) «оскаржують геополітичні переваги [Америку] і намагаються змінити міжнародний порядок на свою користь» [17, р. 27]. У цій стратегії Президент Трамп офіційно визнав Китай державою-конкурентом та заявив про готовність застосування нового підходу політики щодо Китаю [19], зокрема, зменшення взаємозалежності економік через диверсифікацію ланцюгів поставок [9, р. 3].

В умовах протистояння зростаючій військовій силі Китаю та політиці США в Азії, яка за Д. Трампа набула непослідовності та неоднозначності, для країн ПСА зближення з однією з великих сил стало небезпечним, адже це створило б загрозу для довгострокової безпеки та стабільності Азії загалом. Однак, протягом останніх років взаємний інтерес Китаю та країн ПСА посилюється, так як перший має потужний дипломатичний вплив, більше торговельних зв'язків та географічну близькість з регіоном. Окрім значного економічного потенціалу, цей регіон має важливе геополітичне розташування, що становить особливий інтерес і для США, і для КНР. Зокрема, стратегічними є Південно-Китайське море, де проходить третина світового судноплавства, і Малаккська протока. Відтак, для обох країн регіон є важливим, адже результат протистояння може визначити, чи США вдасться втримати регіон ПСА в орбіті свого впливу, чи КНР остаточно утвердить свої домінуючі позиції у ньому.

Транс-Тихоокеанське партнерство та оголошена адміністрацією Трампа концепція «Вільного та відкритого Індо-Тихоокеанського регіону (ІТР)» («A Free and Open Indo-Pacific») були спробами США та їх союзників, зокрема, Японії, створити нову регіональну економічну систему, яка виключатиме Китай і демонструватиме реальний потенціал держав ПСА у масштабі цілого ІТР. Окрім того, стійкість безпекової архітектури ПСА було виокремлено одним зі стратегічних напрямків регіоналізації політики США у регіоні у Звіті про стратегію в ІТР (Indo-Pacific Strategy Report) [3, р. 12].

Серед практичних проявів концепції «Вільного та відкритого ІТР» була ініціатива «Мережа голубої крапки» («Blue Dot Network»), яка мала на меті створення набору високих стандартів для інфраструктурних проєктів [Ibid, р. 16], які явно контрастували б з якістю, передбаченою китайською BRI. Однак така ініціатива не отримала значної підтримки від країн АСЕАН.

Попри відзначення стратегічного значення регіону та високий рівень економічної взаємозалежності між США та країнами АСЕАН, традиційне політичне партнерство між державами за президентства Дональда Трампа значно послабилось. Зокрема, вихід США з амбіційної торговельної ініціативи ТТП у 2017 році створив т.зв. «вакуум» економічного впливу на регіон, який заповнив Китай через RCEP. Одночасне ігнорування Д. Трампом Самітів АСЕАН протягом останніх років змусило багатьох лідерів ПСА сумніватись у надійності Білого дому як партнера та приймати умови та ініціативи співробітництва з КНР.

Відсутність США у нових багатосторонніх торговельних угодах в Тихоокеанському регіоні, зокрема в RCEP та Всебічній та прогресивній угоді про Транс-Тихоокеанське партнерство («Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership») (СРТПП),

означає, що інтереси Сполучених Штатів не враховувало саме ж керівництво держави, ігноруючи інтеграцію стратегічно важливого для США регіону, де торгівля є одним із пріоритетних напрямків співпраці.

З іншого боку, Китай, в рамках встановлення економічного домінування над усією Азією, пріоритизує посилення співробітництва з країнами ПСА. Показовим є відносно нещодавнє створення двох нових платформ регіонального економічного співробітництва та участь держав ПСА у них. Підтвердженням може слугувати особлива увага Китаю до формату АСЕАН+3 (ініціатива, створена для покращення зв'язків з Китаєм, Японією та Південною Кореєю), реалізація проєкту BRI та RCER. Остання претендує стати найбільшою у світі зоною вільної торгівлі, охоплюючи 50% світового населення. Власне, економічна сфера є найважливішим напрямком співробітництва в рамках багатосторонніх платформ для Китаю, в той час як політичні питання держава готова вирішувати лише на двосторонньому рівні.

Таким чином, поглиблення економічних відносин з ПСА стало базою для знаходження політичного порозуміння та спростування стереотипу «загрози китайського зростання». Але очолювана Китаєм регіональна система в Азії створює «економічно-безпекову» дилему для країн регіону, адже КНР одночасно є економічним партнером і загрозою стабільності ПСА, оскільки суперечки у Південно-Китайському морі між Пекіном та іншими заявниками на острови в акваторії залишаються невирішеними. Окрім того, протягом останнього десятиліття Китай посилено здійснює військову модернізацію армії, розвиваючи свої військово-морські сили [15].

Південно-Китайське море, безумовно, є одним з центральних у питанні регіоналізації американсько-китайських відносин у ПСА. До 2014 р. США офіційно не займали позицій на користь жодної зі сторін конфлікту, однак відстоювали право вільного проходження морем та принцип мирного вирішення спорів. Таким чином, США репрезентували себе як нейтральну країну у цьому спорі, але на практиці їх позиція набувала вираженого антикитайського характеру. Наприклад, наприкінці літа 2014 р. Сенат прийняв резолюцію, що засуджує дії Китаю у Східно-Китайському та Південно-Китайському морях [8, р. 349]. Така позиція обумовлюється відносинами США з країнами, які беруть участь в конфлікті, адже вони є договірними союзниками або стратегічними партнерами.

За президентства Д. Трампа, ІТР зайняв центральне місце у зовнішньополітичній стратегії країни, географічно розширюючи та об'єднуючи регіональні інтереси США. Підтвердженням стане відновлена у 2017 році робота неформального безпекового форуму Quad, до складу якої входять США, Австралія, Індія та Японія [16]. Такий формат співробітництва не підкріплений договорами, але має потенціал перетворення у стійку платформу співпраці. Інтерес США у Quad полягає у можливості розробки спільного плану дій та концепцій задля стримування Китаю. У своїй спільній заяві держави Quad також зазначили про сильну підтримку єдності, а також поглядам АСЕАН щодо розвитку Індо-Тихоокеанського регіону [18].

Стратегічність ІТР для зовнішньої політики США була підтверджена адміністрацією новобраного у 2020 році Президента Байдена. За словами Девіда Хелві, помічника міністра оборони з питань ІТР, цей регіон є пріоритетним театром дій для Міністерства оборони США, зважаючи на загрозу Китаю та ядерної зброї і балістичних ракет Північної Кореї [11]. І якщо за президентства Д. Трампа велись дискусії про подальшу зосередженість країни на співпраці з політично та економічно більш потужними країнами ІТР – учасниками Quad – то за Дж. Байдена країни ПСА пересвідчуються у «поверненні» США до регіону в політичному та економічному аспектах.

Однак, акцент Президента Байдена на цінностях та просуванні демократії, одночасно, ускладнить залучення США до регіону, де домінують автократичні режими. Окрім того, в адміністрації Байдена все ще не готовий чіткий торговельний порядок денний, який може протидіяти масовому економічному впливу Китаю на регіон, зокрема на ПСА [12]. Попри це, ситуація значно змінилась щодо розвитку політичного діалогу з країнами АСЕАН, про що свідчить низка візитів високопосадовців адміністрації Байдена до ПСА за 2021 рік [Ibid]. Окрім цього, США запевнили у своїй незацікавленості щодо ескалації конфлікту з КНР чи політики поділу на «сфери впливу», що було позитивно сприйнято країнами ПСА, які, безумовно, не хочуть, щоб на них тиснули, з метою їх асоціації з Вашингтоном чи Пекіном, що може негативно повпливати на їх відносини з іншою стороною або навіть загрожувати єдності АСЕАН. Більше того, нова Індо-Тихоокеанська стратегія США (Indo-Pacific Strategy), затверджена у лютому 2022 року, «схвалює центральну роль АСЕАН та підтримує країни у її зусиллях щодо забезпечення стійких рішень щодо найбільш нагальних проблем регіону» [13, р. 9]. Це важливий жест, і, на відміну від адміністрації Трампа, яка занадто часто намагалася спровокувати АСЕАН протистояти Китаю, нова Індо-Тихоокеанська стратегія США визнає та поважає важливість єдності АСЕАН [10].

Сполучені Штати вже є провідним інвестором в країнах АСЕАН [5], а нова стратегія обіцяє впровадження подальших заходів, які «сприятимуть торгівлі за високими стандартами, керуватимуть цифровою економікою, стимулюватимуть інвестиції в прозору інфраструктуру з високими стандартами та створюватимуть цифрове підключення» [13, р. 15]. Такий підхід є особливо важливим для збалансування впливу Китаю в регіоні, який значно зріс за останнє десятиліття завдяки BRI та іншим інвестиційним проектам. Очікувано, що такий підхід допоможе частково повернути позиції США в регіоні, які значно ослабли після рішення адміністрації Трампа вийти з переговорів щодо регіональної вільної торгівлі.

Таким чином, із загостренням американсько-китайських відносин, регіон ПСА став умовним плацдармом суперництва великих сил, однак вже протягом багатьох років країнам регіону вдається дотримуватись балансу і навіть отримувати вигоди від обох сторін конфлікту. Так, Китай став найважливішим економічним партнером для регіону, що відображають експортно-імпорتنі показники, інвестиційна політика Китаю та налагодження секторального партнерства, зокрема в інфраструктурній галузі. Одночасно, США залишаються головним союзником у військовому плані, що яскраво демонструється ситуацією у Південно-Китайському морі та періодичним входження американських військових кораблів у води моря, над якими Китай оголосив свою юрисдикцію. Окрім того, адміністрація Байдена нині активно залучається до інвестиційних проектів в регіоні, змінивши наративи політичної співпраці з країнами ПСА, що сприяє інтенсифікації політичного діалогу між країнами.

Крім того, попри американсько-китайське суперництво в регіоні тільки інституційні зміни в АСЕАН, розвиток її організаційної культури, керування регіональними процесами співпраці здатні закріпити за цією впливовою організацією авторитетну роль не лише ініціатора та центра забезпечення політичної стабільності в Південно-Східній Азії, а й його рушійної сили. Навіть більше, такі інституційні зміни можуть докорінно змінити роль АСЕАН у створенні т. зв. «Східноазійської спільноти», в якій АСЕАН також сподівається стати ядром та ідеологом нового інтегрованого центру, одним із можливих полюсів майбутнього багатополярного світу.

Список використаної літератури

1. Бжезінський З. Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади. Пер. з англ. Ганна Лелів. Львів: Літопис, 2012. 168 с.

2. Корсунський С. Зовнішня політика в епоху трансформацій. Х.: Віват, 2020. 256 с.
3. A Free and Open Indo-Pacific. Advancing a Shared Vision. Department of State. November 2019. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/11/Free-and-Open-Indo-Pacific-4Nov2019.pdf> (дата звернення 15.02.2024).
4. America's Pacific Century. U.S. Department of State. November 2011. URL: <https://2009-2017.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2011/11/176999.htm> (дата звернення 12.02.2024).
5. Association of Southeast Asian Nations (ASEAN). Office of the United States Trade Representative. 2022. URL: <https://ustr.gov/countries-regions/southeast-asia-pacific/association-southeast-asian-nations-asean> (дата звернення 17.02.2024).
6. Cheng Li. A New Type of Major Power Relationship? Brookings Institution. 2014. September 26. URL: <https://www.brookings.edu/on-the-record/a-new-type-of-major-power-relations/> (дата звернення 15.02.2024).
7. Cheng Li. Assessing U.S.-China relations under the Obama administration. Brookings Institution. August 2016. URL: <https://www.brookings.edu/opinions/assessing-u-s-china-relations-under-the-obama-administration/> (дата звернення 31.01.2024).
8. China, the United States, and the Future of Southeast Asia. Edited by David B. H. Denoon. New York : New York University, 2017. 512 p.
9. China-U.S. Trade Issues. Congressional Research Service. July 2018. 87 p.
10. Darmawan A. R. Joe Biden's new Indo-Pacific Strategy: A view from Southeast Asia. The Interpreter. 2022. February 16. URL: <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/joe-biden-s-new-indo-pacific-strategy-view-southeast-asia> (дата звернення 19.01.2024).
11. Garamone J. Asia Trip by State, Defense Secretaries Highlights Importance of Indo-Pacific. U.S. Department of Defense. 2021. March 12. URL: <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/2536402/asia-trip-by-state-defense-secretaries-highlights-importance-of-indo-pacific/> (дата звернення 31.01.2024).
12. Grossman D. Biden's Southeast Asia Policy Still Has Much to Prove. Rand Corporation. 2021. December 17. URL: <https://www.rand.org/blog/2021/12/bidens-southeast-asia-policy-still-has-much-to-prove.html> (дата звернення 15.02.2024).
13. Indo-Pacific Strategy of the United States. The White House. 2022. February 1. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/02/U.S.-Indo-Pacific-Strategy.pdf> (дата звернення 14.02.2024).
14. Kissinger H. On China. Henry Kissinger. London : Penguin Books, 2012. 604 p.
15. Le T. ASEAN's China Dilemma. The Diplomat. 2019. October 29. URL: <https://thediplomat.com/2019/10/aseans-china-dilemma/> (дата звернення 14.02.2024).
16. Madan T. The Rise, Fall, And Rebirth of the 'Quad'. War on the Rocks. 2017. November 16. URL: <https://warontherocks.com/2017/11/rise-fall-rebirth-quad/> (дата звернення 16.02.2024).
17. National Security Strategy of the United States of America. The White House. December 2017. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905-2.pdf> (дата звернення 16.02.2024).
18. Quad Leaders' Joint Statement: "The Spirit of the Quad". The White House. 2021. March 12. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/03/12/quad-leaders-joint-statement-the-spirit-of-the-quad/> (дата звернення 16.02.2024).
19. Saha P. From 'Pivot to Asia' to Trump's ARIA: What drives the US' Current Asia policy?. Observer Research Foundation. 2020. February 19. URL: https://www.orfonline.org/research/from-pivot-to-asia-to-trumps-aria-what-drives-the-us-current-asia-policy-61556/#_edn17 (дата звернення 17.02.2024).
20. Trends in global export value of trade in goods from 1950 to 2022. Statista. August 2023. URL: <https://www.statista.com/statistics/264682/worldwide-export-volume-in-the-trade-since-1950/> (дата звернення 17.02.2024).

21. U.S.-China Trade Facts. Office of the United States Trade Representative. URL: <https://ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china> (дата звернення 15.02.2024).

US-CHINA RELATIONS IN THE CONTEXT OF REGIONAL POLITICS IN SOUTH-EAST ASIA IN THE TWENTY-FIRST CENTURY

Mykhaylo Komarnytsky

Ivan Franko National University of Lviv,

Faculty of International Relations, Department of International Relations and Diplomatic Service

Sichovykh Strilciv str., 19, 79000, Lviv, Ukraine

The dynamics of US-China relations have increasingly garnered international attention due to the significance of their complex interactions on global politics, particularly in the strategic milieu of Southeast Asia. The beginning of the twenty-first century heralded a period of intensifying rivalry between the United States and the People's Republic of China, with both nations vying for influence not just economically, but also militarily and politically at a global scale.

South-East Asia, a region of critical geostrategic importance, sits at the heart of US-China interactions within the broader context of the Asia-Pacific theater. The countries within this region play a pivotal role in regional development and their progressive incorporation into the international economic system. This area has become a focal point for both American and Chinese policy strategies, as each power seeks to extend its influence and navigate the complexities of the regional power balance.

This article provides an in-depth examination of the current status quo and the multifaceted nature of Sino-American relations. It delves into the distinct characteristics and persistent challenges these nations face as global superpowers, with special emphasis placed on their foreign policy approaches towards Southeast Asia. Furthermore, the article elucidates the mechanisms and avenues through which the US and China project their influence over the countries in this region, whether through diplomatic engagements, economic initiatives, or military posturing.

By scrutinizing the intricate web of interactions and policies, the article offers a comprehensive analysis of the potential trajectories for regional stability and developmental prospects within Southeast Asia. It also posits that the future of institutional solidity and growth within this region is inextricably linked to how adeptly the United States and China manage their competitive stances while nurturing cooperative frameworks that are essential for regional and global peace and progress.

Key words: US-China Relations, Southeast Asia, ASEAN, Asia-Pacific Region, Indo-Pacific Region.

УДК 338.49:339.9 (477.83)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.48>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗБУДОВИ ПРИКОРДОННОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ З МЕТОЮ РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Леся Корнат, Лілія Горбачова

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. Степана Бандери, 12, 76014, м. Львів, Україна*

У статті висвітлено основні аспекти розбудови прикордонної інфраструктури україно-польської ділянки кордону в межах Львівської області в контексті транскордонного співробітництва. Досліджуються проблеми та перспективи вдосконалення наявних пунктів пропуску: недостатня пропускна спроможність, застарілі технічні засоби контролю, неналежний стан сервісних зон, відсутність комфортних умов для осіб, які подорожують, невисока швидкість обробки та передачі інформації, що не дає змоги вчасно реагувати на зміни в оперативній обстановці. Здійснено аналіз окремих ініціатив та проєктів, спрямованих на удосконалення прикордонної інфраструктури Львівської області – модернізацію та збільшення кількості пунктів пропуску, запровадження електронної черги та облаштування сервісних зон тощо. Стверджується, що прикордонна інфраструктура відіграє ключову роль у створенні сприятливого середовища для транскордонної співпраці громад Львівщини та Польщі. Зазначено, що необхідність модернізації прикордонної інфраструктури українсько-польського кордону в межах Львівської області зумовлена необхідністю ефективного розвитку прикордонних регіонів, забезпечення швидкого та ефективного руху людей, товарів та послуг через кордон, зменшення транспортних заторів та оптимізації логістичних процесів, а також спрощення митних процедур, що полегшує транскордонне співробітництво. Відповідно до «Стратегії розвитку Львівської області на період 2021–2027 років» та «Плану заходів з реалізації Стратегії на 2021–2023 роки» одним із пріоритетних напрямків є активізація та розвиток міжнародного співробітництва, зокрема транскордонного співробітництва. Однією з умов розвитку транскордонного співробітництва є розвиток транскордонних мереж співпраці, розбудова прикордонної інфраструктури, введення в експлуатацію нових пунктів пропуску та організація сервісних зон. Зроблено висновок, що вирішення проблем розбудови прикордонної інфраструктури Львівської області в контексті розвитку транскордонного співробітництва передбачає реалізацію проєктів з розбудови існуючих пунктів пропуску, відкриття нових з тимчасовою «модульною» інфраструктурою, запровадження електронної черги для вантажного транспорту (що виявилось ефективним і допомогло уникнути фізичних черг перед пунктами пропуску) та розбудова сервісних зон по обидва боки кордону.

Ключові слова: українсько-польський кордон, Львівська область, транскордонне співробітництво, прикордонна інфраструктура, пункти пропуску.

Прикордонна інфраструктура відіграє ключову роль у створенні сприятливого середовища для транскордонної співпраці та взаємодії між країнами і громадами, є ключовим чинником економічного зростання. Завдяки розвиненій прикордонній інфраструктурі реалізуються спільні економічні проєкти, поживляється торгівля, створюються нові можливості для бізнесу. Також збільшується зайнятість місцевого населення, підвищується його рівень життя. Транскордонне співробітництво з Республікою Польщею для

прикордонних громад Львівщини є одним з пріоритетів розвитку, виступає інструментом зміцнення довіри і безпеки по обидва боки кордону, є джерелом інвестицій для місцевих проєктів. Прикордонна інфраструктура україно-польського кордону в межах Львівської області виступає не лише як основа для руху людей, товарів та послуг, але є вагомим стимулом для розвитку економічних, культурних та соціальних зв'язків між Україною та Польщею. Інвестування в спільні проєкти з розвитку прикордонної інфраструктури має потенціал для зміцнення партнерства, розвитку транскордонного співробітництва та сприяння інтеграції України до європейського Союзу.

Львівська область відзначається найбільшою протяжністю державного кордону з Європейським Союзом, що складає 48,2% від загальної протяжності українсько-польського кордону. А саме – протяжність кордону з Республікою Польщею в межах Львівської області становить 258 км. Львівщина межує з двома воєводствами Польщі: Підкарпатським і Люблінським. На даному відрізку кордону сьогодні функціонують вісім міжнародних автомобільних пунктів пропуску, чотири залізничних, пішохідний пункт пропуску «Шегині-Медика». Усі зазначені пункти пропуску мають статус міжнародних. Однак практика показує, що пропускна спроможність та рівень технічного оснащення цих пунктів пропуску не відповідають реальним потребам і міжнародним вимогам. Особливо це відчувається з початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, коли заблоковано морські порти, немає авіап перевезень і, відповідно, зріс обсяг перевезень через західний кордон України.

У «Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року» визначено низку проблем у розбудові прикордонної інфраструктури. Зокрема, це невідповідність інфраструктури пунктів пропуску через державний кордон України та під'їзних шляхів зростаючим потребам щодо пропускних спроможностей. Також зазначено, що ускладнення в роботі наявних пунктів пропуску виникають через сезонні та інші зміни у транскордонних транспортних потоках, недоліки у стані сервісних зон та відсутність комфортних умов для мандрівників. Застарілість технічних засобів контролю, низька мотивація та недостатній рівень підготовки персоналу суб'єктів інтегрованого управління кордонами, а також неефективна обробка та передача інформації ускладнюють вчасну реакцію на зміни в оперативній ситуації [1].

Аналіз поточної ситуації на україно-польському кордоні в межах Львівської області та позитивних європейських практик показують, що важливе значення для покращення ефективності прикордонної інфраструктури мають розбудова пунктів пропуску, зокрема спільних, запровадження електронної черги та включення сервісних зон до прикордонної інфраструктури. Особливість інфраструктури прикордонних регіонів визначається їх транзитною здатністю, що, відповідно, визначає вимоги до розбудови інфраструктурних елементів задля можливості обслуговування значно більшої кількості потоків вантажів та людей, збільшення кількості послуг, залучення додаткових інвестицій, розвитку прикордонних територій та інтенсифікації транскордонного співробітництва.

24 грудня 2019 року Львівською обласною радою була ухвалена Стратегія розвитку Львівської області на період 2021–2027 років та відповідний План заходів з реалізації Стратегії на 2021–2023 роки. Згідно з цією стратегією, одним із пріоритетних напрямків є активізація та розвиток міжнародного співробітництва, зокрема транскордонного співробітництва. Серед необхідних умов для цього називають такі: розвиток транскордонних мереж співпраці, розбудова прикордонної інфраструктури, введення в експлуатацію нових пунктів пропуску та організація сервісних зон [2].

Як уже зазначалося, у Львівській області функціонує 8 пунктів пропуску, серед яких 6 призначені для автомобільного руху («Смільниця – Кросценко», «Рава-Руська – Гребенне»,

«Грушів – Будомсьж», «Краковець – Корчова», «Шегині – Медика», «Угринів – Долгобичув») і 2 для залізничного сполучення («Рава-Руська – Верхрата», «Рава Руська – Хрубешув»). [3] У контексті зростаючої необхідності в підсиленні соціально-економічних зв'язків між Львівщиною та Республікою Польща вивчається можливість розширення мережі пунктів пропуску на українсько-польському кордоні. Один із запропонованих проєктів передбачає введення в експлуатацію нового комбінованого автомобільно-залізничного пункту пропуску «Нижанковичі – Мальгович», що об'єднує Перемишлянський повіт Підкарпатського воєводства та Старосамбірський район Львівської області. Іншим перспективним проєктом є будівництво пункту пропуску «Лопушанка – Міхновець», що включає території Турківського та Старосамбірського районів Львівської області та Бещадського повіту Підкарпатського воєводства. Цей транскордонний регіон вважається одним із менш розвинених і посідає останні позиції за рівнем якості життя обох країн. Крім того, велике значення має будівництво пункту пропуску «Боберка-Смольник», спрямованого на поліпшення соціально-економічного стану регіону шляхом збільшення прикордонного руху, розвитку туристичного потоку та покращення інвестиційної привабливості гірських територій [2].

Після 24 лютого 2022 року кордон між Україною та ЄС, особливо його частина з Польщею, став основним маршрутом для переміщення як людей, так і товарів. У цьому контексті Польща стала головним торговим партнером для України. Також, українсько-польський кордон стає ключовим елементом для військово-безпекової логістики між Україною та її союзниками. Важливим є й те, що на території Польщі знаходяться ремонтні центри, де відновлюється українська військова техніка після пошкоджень.

Як до, так і з початком великої війни основною проблемою українсько-польського кордону залишається недостатня пропускна здатність, яка лише загострилась у сучасних умовах. Природа цієї проблеми комплексна і багатовимірна – недостатньою є фізична пропускна спроможність існуючих пунктів пропуску. З одного боку, навіть технічно заявлену пропускну спроможність пунктів пропуску не вдається ефективно використати через проблеми з організацією контролю. З іншого – належно організувати контроль складно через фізичні обмеження наявної мережі пунктів пропуску та транспортних шляхів. За багатьма параметрами українсько-польський кордон залишається проблемною ділянкою, де важливі функції не працюють належним чином [4].

Протягом 2023 року від різних стейкхолдерів кордону все частіше лунають сумніви у доцільності та можливості побудови великої кількості нових пунктів пропуску на кордоні між Україною та ЄС. Навіть у мирний час відкриття, юридичне оформлення та розбудова з нуля пункту пропуску тривали не менше 5–7 років.

Зважаючи та зазначені проблеми пропускної спроможності пунктів пропуску та недостатньої аргументованості будівництва нових пунктів на кордоні між Україною та ЄС виник альтернативний підхід вирішення проблеми. Він полягає у розбудові вже існуючих пунктів пропуску та використання тимчасової «модульної» інфраструктури для відкриття нових. Такий метод вже має позитивний досвід в Україні, де швидко було побудовано тимчасові пункти пропуску на межі з окупованими територіями перед повномасштабним вторгненням. Схожим чином було достроково запущено в дію і недобудований ПП Нижанковичі-Мальховіце на польському кордоні. Цей підхід, як вважають експерти, надає можливість швидко реагувати на потреби та відкривати нові пункти пропуску у найкоротший термін, протягом 2–3 місяців за наявності під'їзної дороги [5].

Додатково, ефективним рішенням, яке сприяло усуненню фізичних черг перед пунктами пропуску у 2022–2023 роках, виявилось запровадження електронної черги для вантажного транспорту. Це також зробило планування перетину кордону більш передбачуваним

для перевізників і експортерів. У порівнянні з відкриттям нових пунктів пропуску, впровадження електронної черги є значно швидшим шляхом, оскільки воно включає менше інфраструктурних витрат та не вимагає постійного та повного узгодження з суміжною країною, тож може забезпечити більш ефективну та оперативну управлінську стратегію для подолання проблем на кордоні.

Впровадження електронної черги перетину кордону отримало інституційну та правову підтримку держави. В Україні протягом останніх років активно ведеться вдосконалення та впровадження системи електронної черги. Ця ініціатива відображена у Стратегії інтегрованого управління кордонами. Зокрема, у травні 2020 року створення електронної черги було включено до завдань, доручених Президентом, та перебуває під його контролем [1].

Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури спільно з Міністерством цифрової трансформації, Державним агентством відновлення, Державною службою з безпеки на транспорті, Державною митною службою та Державною прикордонною службою реалізують «Електронна черга для перетину кордону» за фінансової підтримки від програми USAID/UK aid в рамках проекту «Прозорість та підзвітність у державному управлінні та послугах / TAPAS». Наразі система електронної черги працює на кількох міжнародних пунктах пропуску вздовж кордону між Україною та Польщею, а саме: МАПП «Шегині – Медика», МАПП «Краківець – Корчова», МАПП «Нижанковичі – Мальховіце», МАПП «Рава-Руська – Хребенне» [6].

Проте існують деякі перешкоди в роботі еЧерги, як-от: ритмічність роботи митних та прикордонних служб обох країн, порушення звичної роботи пункту пропуску, аномальна кількість реєстрацій порожніх вантажівок і скасування черги. Оскільки загальний обсяг руху вантажних авто за 9 місяців 2023 року зріс відносно аналогічного періоду 2021 року у 1,5 рази (999 і 655 тисяч відповідно), ситуація залишилася складною. Ще в травні 2023 року на ПП між Україною та Польщею спостерігалися багатокілометрові черги, а середній час очікування в електронній черзі міг складати від 3 до 10 діб або й більше.

Важливо відзначити, що в певній мірі полегшити проблему перевантаження пунктів пропуску може впровадження сервісних зон – це області перед пунктами пропуску, де розташовані готелі, заклади громадського харчування, медичні пункти та інші послуги. Відсутність необхідної сервісної інфраструктури перед пунктами пропуску є однією з актуальних проблем при перетині кордону. Про це свідчать висновки різних моніторингових оцінок, відгуки від користувачів та ряд програмних документів, регіональні стратегії та Указ Президента від 2017 року, що регулює заходи, пов'язані із введенням безвізового режиму для громадян України Європейським Союзом.

Законодавством України передбачено, що перед пунктами пропуску має бути створена зона, яка забезпечує сервісне обслуговування осіб та транспортних засобів. Це конкретна територія, де можуть надаватися різноманітні послуги громадянам, зокрема: послуги з медичної допомоги, торгівлі, страхування, банківські послуги, поштові та телефонні послуги, юридична допомога, митно-брокерські послуги, готельний сервіс, заклади харчування, а також санітарно-гігієнічні установи. Тут також надаються послуги з технічного обслуговування, заправлення і паркування для автомобілів, і, звісно ж, повинні бути забезпечені санітарно-гігієнічні умови як для мандрівників, так і для працівників (туалети та сміттєзбірники) [7].

Станом на зараз, відсутні сервісні зони перед пропускними пунктами в Львівській області, хоча раніше було заплановано їх організацію. У 2022 році було ініційовано проєкт «Стимулювання створення сервісних зон біля міжнародних пунктів пропуску у Самбірському районі Львівської області», спрямований на ефективне організацію процесу

створення сервісних зон перед пунктами пропуску «Нижанковичі – Мальховичі» та «Смільниця – Кросценко». Міжнародний фонд «Відродження» надав фінансову підтримку громадській організації «Інший підхід» для реалізації ініціативи в рамках проєкту «EU4Society» [8].

У 2023 році на під'їзних шляхах до міжнародних автомобільних пунктів пропуску «Краківець-Корчова», «Рава-Руське-Хребенне», «Грушів-Будомсж», «Угринів-Долгобичув» та «Шегині-Медика», розташованих у Львівській області, було встановлено сім санітарно-сервісних модулів. Вони діють при в'їзді на територію пунктів пропуску. Вартість одного такого модуля становить приблизно 1,7 млн грн, а їх фінансування здійснювалося за рахунок коштів обласного бюджету в рамках Регіональної програми з міжнародного та транскордонного співробітництва, європейської інтеграції на період 2021–2025 років [9].

Попри проблеми з фінансуванням інфраструктурних проєктів із бюджету України, після російського вторгнення далі розвиваються проєкти із залученням зовнішнього фінансування – польський кредит, відповідно до укладеної ще в 2015 році Угоди, та Connecting Europe Facility, доступ до якої Україна отримала вже після російського вторгнення, коли набула статусу країни-кандидата у члени ЄС.

У грудні 2022 року між урядами Польщі та України було підписано додатковий протокол до Угоди 2015 року, який збільшив максимальний ліміт кредитних коштів зі 100 до 160 млн євро. Також на основі досвіду виконання робіт за попередніми контрактами в рамках Угоди було внесено зміни до норм щодо проведення закупівель та розмитнення техніки. У листопаді 2022 року уряд ухвалив Постанову, яка дозволила використовувати кошти польського кредиту для закупівлі моніторингових засобів, зокрема БПЛА, у рамках частини фінансування, призначеної для Державної прикордонної служби України [10].

Станом на листопад 2023 року у рамках польського кредиту успішно завершено реконструкцію трьох ділянок доріг у напрямку до ПП Грушів, Смільниця, Нижанковичі. Водночас реконструкція пунктів пропуску залишається проблемним питанням – закупівлі або не відбулися, або укладені раніше угоди було розірвано.

Ще одним фінансовим інструментом для реалізації ініціатив, спрямованих на поліпшення інфраструктури транскордонних зв'язків, став Механізм «Сполучення Європи» (Connecting Europe Facility (CEF)). У червні 2023 року Європейська Комісія повідомила про відбір 107 проєктів на загальну суму 6,2 млрд євро. 250 млн євро буде спрямовано на проєкти між Україною, Молдовою та Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією [11]. Україна взяла участь у цій програмі та підготувала 6 заявок на фінансування проєктів з розбудови західного кордону. Усі ініціативи отримали підтримку. Проєкти передбачають оновлення автомобільних та залізничних пунктів пропуску, удосконалення під'їзних шляхів, розширення майданчиків для паркування вантажівок, та придбання обладнання для митного та прикордонного контролю на 7 пунктах пропуску, три з яких – на кордоні України з Польщею. Це Ягодин-Дорогуськ, Краківець-Корчова, залізничний Мостиська II – Медика. 50% фінансування забезпечить програма CEF, решту – країни-сусіди [12].

Наскрізною проблемою є брак міжвідомчої та міжнародної комунікації та координації, через який занадто повільно і складно вирішуються питання розбудови інфраструктури та реорганізації контролю. У відносинах між Україною та Польщею існує понад десять дво- і багатосторонніх форматів співпраці, які мають або мали б мати вимір кордону серед своїх пріоритетів. На жаль, більшість із них або не приділяють достатньо уваги питанню кордону, або їхня робота призупинилася з початком російського вторгнення. Зокрема, у жовтні 2023 року було раптово скасовано українською стороною зустріч найбільш «профільної» у переліку форматів співпраці Міжурядової координаційної ради з питань

міжрегіонального співробітництва. Вкрай мало приділяють увагу проблематиці кордонів у форматі «Люблінського трикутника», який міг би стати природним майданчиком для вирішення проблеми транзиту. Не використовується повною мірою формат співпраці у рамках «Відкритого кордону». В інформаційному просторі Польщі «Відкритий кордон» практично відсутній, тоді як в Україні він інституціоналізований рішенням Кабміну про створення робочої групи високого рівня. Власне, така робоча група та її дзеркальна візаві-група у Польщі могли б стати тією координаційною парасолькою для двосторонньої співпраці у сфері кордонів, якої дуже бракує сьогодні [13].

Висновок. Прикордонна інфраструктура відіграє ключову роль у створенні сприятливого середовища для транскордонної співпраці. Завдяки розвиненій прикордонній інфраструктурі реалізуються спільні транскордонні проекти, поживається торгівля, створюються нові можливості для бізнесу. Розвиток транскордонного співробітництва спрямований на формування добросусідських відносин та спільне вирішення завдань регіонального розвитку. Інвестування в спільні проекти з розвитку прикордонної інфраструктури сприяє також інтеграції України до Європейського Союзу. Інтегроване управління кордонами має на меті вирішення основних проблем, що стосуються покращення інфраструктури та підвищення пропускної здатності пунктів пропуску, розвиток дорожньої інфраструктури на під'їздах до кордону, а також створення сервісних зон та підготовки персоналу. Вирішення цих та деяких інших проблем прикордонної інфраструктури передбачено «Регіональною програмою з міжнародного та транскордонного співробітництва між Україною та Польщею на 2021–2025 роки» шляхом реалізації спільних транскордонних проектів та ініціатив. Зокрема, це реалізація проектів з розбудови існуючих пунктів пропуску та відкриття нових з тимчасовою «модульною» інфраструктурою, облаштування сервісних зон по обидва боки кордону. Запровадження електронної черги для вантажного транспорту виявилось ефективним і допомогло уникнути фізичних черг перед пунктами пропуску. Однак досі невирішеною залишається проблема забезпечення безперебійної роботи митних служб та аномалії в реєстрації порожніх вантажівок, нестача сервісних зон перед пунктами пропуску.

Позитивна практика показує, що реалізація великих інфраструктурних проектів з розбудови прикордонної інфраструктури можлива в рамках ініціатив транскордонного співробітництва, підтримки міжнародних фондів та залучення зовнішнього фінансування відповідно до програми Connecting Europe Facility.

Список використаної літератури

1. СТРАТЕГІЯ інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-p#n13> (дата звернення: 28.02.2024).
2. СТРАТЕГІЯ розвитку Львівської області на період 2021–2027 років. URL: <https://loda.gov.ua/documents/49999> (дата звернення: 28.02.2024).
3. Перелік пунктів пропуску. Державна прикордонна служба України. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/perelik-punktiv-propusku/> (дата звернення: 28.02.2024).
4. Українсько-польський кордон як ключ до співпраці і виклик. Європа без бар'єрів. URL: <https://europewb.org.ua/ukrayinsko-polskyj-kordon-yak-klyuch-do-spivpratsi-i-vyklyk/> (дата звернення: 28.02.2024).
5. Прикордонна інфраструктура: наносимо розмітку на відремонтованій дорозі до КПП «Нижанковичі – Мальовіце». Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України. URL: <https://lv.restoration.gov.ua/press/news/55530.html> (дата звернення: 28.02.2024).
6. eЧерга. Електронна черга перетину кордону. URL: <https://echerha.gov.ua/faq> (дата звернення: 28.02.2024).

7. Про затвердження Положення про зону сервісного обслуговування осіб і транспортних засобів перед пунктами пропуску через державний кордон для міжнародного та міждержавного автомобільного сполучення : Наказ Адмін. Держ. прикордон. служби України від 31.08.2009 р. № 643 : станом на 14 січ. 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1046-09#Text> (дата звернення: 28.02.2024).
8. Переможці конкурсів Європейської програми в рамках EU4USociety. URL: <https://www.irf.ua/peremozhczki-konkursiv-yevropejskoyi-programy-v-ramkah-eu4usociety/> (дата звернення: 28.02.2024).
9. На під'їзних дорогах до пунктів пропуску Львівщини встановили санітарно-сервісні приміщення. Департамент міжнародної технічної допомоги та міжнародного співробітництва. Пресслужба ОДА. URL: https://loda.gov.ua/news/74150?fbclid=IwAR1r_GD2jwUy2JZFOh0V1db7YA3tpG0LLHfzGietr8emS1MB-2MavQGcJ5g (дата звернення: 28.02.2024).
10. Уряд вніс зміни до порядку реалізації кредитного договору з Урядом Польщі для закупівлі сучасних моніторингових засобів на державному кордоні. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-vnis-zmini-do-poryadku-realizaciyi-kreditnogodogovoru-z-uryadom-polshchi-dlya-zakupivli-suchasnih-monitoringovih-zasobiv-na-derzhavnomu-kordoni> (дата звернення: 28.02.2024).
11. EU invests €6.2 billion in sustainable, safe and efficient transport infrastructure. EEAS. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu-invests-€62-billion-sustainable-safe-and-efficient-transport-infrastructure_en?s=223 (date of access: 28.02.2024).
12. Мінвідновлення: Україна за сприяння Єврокомісії модернізуватиме пункти пропуску. Міністерство інфраструктури України. URL: <https://mtu.gov.ua/news/34435.html> (дата звернення: 28.02.2024).
13. Про утворення робочої групи “Відкритий кордон” з питань розвитку західного українського державного кордону та участі у переговорах щодо співробітництва під час здійснення контролю осіб та транспортних засобів, які перетинають спільний державний кордон : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 01.06.2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-utvorennya-robochoyi-grupi-vidkritij-kordon-z-pitan-rozvitku-zahidnogo-ukrayinskogo-i010622-445> (дата звернення: 28.02.2024).

FEATURES OF THE LVIV REGION BORDER INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT TO PROMOTE CROSS-BORDER COOPERATION

Lesya Kornat, Liliia Horbachova

Lviv Polytechnic National University, Institute of the Humanities and Social Sciences,

Department of Political Science and International Relations

Stepana Bandera str., 12, 76014, Lviv, Ukraine

The article highlights the main aspects of the Ukrainian-Polish border section infrastructure development within the Lviv region in the context of cross-border cooperation. Problems and prospects for improvement of existing checkpoints, that do not allow response to changes in operational environment in time, are determined: insufficient capacity, outdated technical means of control, inadequate condition of service areas, lack of comfortable conditions for travelers, low speed of processing and transmission of information. An analysis of particular initiatives and projects aimed at improving the border infrastructure of the Lviv region (modernization and increase in the number of checkpoints, introduction of electronic queues and arrangement of service zones, etc) is carried out. It is argued that the border infrastructure plays a key role in creating a favorable environment for cross-border cooperation between the communities of Lviv region and Poland. It is noted that the need to modernize the border infrastructure of the Ukrainian-Polish

border within the Lviv region is due to the necessity for effective development of border regions, provision of fast and efficient movement of people, goods and services across the border, reduction of traffic jams and optimization of logistics processes, as well as simplification of customs procedures, which facilitates cross-border cooperation. According to the "Development Strategy of the Lviv region for the period 2021–2027" and the "Plan of measures for the Strategy implementation for 2021–2023", the priority direction is the activation and development of international cooperation, in particular cross-border cooperation. One of the conditions for the development of cross-border cooperation is the enlargement of cross-border cooperation networks, the construction of border infrastructure, the commissioning of new checkpoints and the organization of service zones. It was concluded that the solution to the problems of the Lviv region border infrastructure developing involves the implementation of projects for the development of existing checkpoints, the opening of new ones with temporary "modular" infrastructure, the introduction of an electronic queue for cargo transport (which turned out to be effective and helped to avoid physical queues before checkpoints) and arrangement of service zones on both sides of the border.

Key words: Ukrainian-Polish border, Lviv region, cross-border cooperation, border infrastructure, checkpoints.

УДК 321.01:062

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.49>

РОЗВИТОК ТА ЗНАЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ КРИЗ І КОНФЛІКТІВ

Юрій Ліпар

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Дослідження присвячене ролі та значенню громадянського суспільства в періоди криз і конфліктів. Незважаючи на численні наукові розвідки, в політичній науці бракує цілісного уявлення стосовно цієї проблематики. Актуальність статті зумовлена викликами, що їх переживає світ через локальні, регіональні і глобальні конфлікти, економічні кризи, війни та гуманітарні катастрофи, які впливають на громадянське суспільство. Мета дослідження – розкрити концептуальні і теоретико-методологічні засади взаємовпливу криз, конфліктів та розвитку громадянського суспільства, варіантів і теоретичних ефектів цього взаємовпливу, можливостей громадянського суспільства впливати на розв’язання криз і конфліктів.

Виявлено різні теоретичні підходи щодо впливу активних громадських рухів на політичну систему – від їх дестабілізуючої ролі до зміцнення демократичної легітимності та підзвітності влади. Громадянське суспільство може посилити свій вплив, запозичуючи ознаки соціальних рухів. Це відкриває нові перспективи для подолання конфліктів і криз, дозволяючи поєднати сильні сторони соціальних рухів і громадянського суспільства. Разом з цим, таке поєднання несе ризики делегітимізації влади, втрати ресурсів, внутрішніх конфліктів і навіть репресій. Окремо розглянуто реакцію громадянського суспільства на фінансові та соціально-економічні кризи в контексті матеріальної депривації та сприйняття політичних можливостей. На цій підставі підтверджено, що ефект депривації на активність громадянського суспільства залежить від сприйняття політичної стабільності й ефективності влади. Висока їх оцінка може пом’якшити негативний вплив депривації, перетворюючи її на стимул для спільних дій у вирішенні проблем.

Отже, доведено, що роль громадянського суспільства в кризах і конфліктах є надзвичайно складною і різноманітною. Поєднання стратегій соціальних рухів і громадянського суспільства відкриває нові можливості для розв’язання конфліктів, проте несе й ризики. Ефективність реакції громадянського суспільства залежить від сприйняття політичних можливостей та ресурсів для мобілізації. Загалом же, громадянське суспільство може бути важливим ресурсом для вирішення конфліктів і подолання кризових ситуацій, проте його дії неодмінно мають бути виваженими та скоординованими для максимальної ефективності.

Ключові слова: громадянське суспільство, організації громадянського суспільства, конфлікт, криза, влада, соціальний рух, депривація.

Вступ. Оточуючий нас світ переживає надзвичайний період випробувань, що включають локальні, регіональні і глобальні конфлікти, економічні кризи, війни й гуманітарні катастрофи. Ці виклики мають дуже глибокий вплив на громадянське суспільство, змінюючи його структуру, активність і роль у суспільно-політичних процесах та житті держави і людей. Із одного боку, ситуації конфліктів та криз створюють додаткові перешкоди для розвитку громадянського суспільства, значно обмежуючи його можливості та простір для дій. Однак з іншого боку, саме в такі складні часи громадянське суспільство може відігравати чи не критичну роль у пом’якшенні наслідків криз, сприянні діалогу, захисту прав людини, зміцненні миру та сприянні процесу відновлення.

Роль та вплив громадянського суспільства, особливо його форм, організацій та неурядових утворень, у періоди політичної нестабільності, конфліктів та криз, є предметом живих наукових дискусій і пошуків. Деякі науковці підкреслюють стабілізуючу роль громадянського суспільства, яка сприяє підвищенню довіри громадян до суспільно-політичних інститутів, зміцненню демократичних процесів й інших аспектів розвитку держави. У той час як інші вчені сприймають цю роль досить скептично чи принаймні нейтрально, вважаючи, що залучення громадян до громадських організацій може бути потенційним джерелом мобілізації і протестів, які можуть підірвати легітимність політичної системи та влади. Таким чином, на сьогоднішній день немає однозначної відповіді на питання про характер розвитку та значення громадянського суспільства в умовах конфліктів і криз. Це стимулює нас розглянути і впорядкувати різноманітні теоретико-концептуальні підходи та їхні деякі емпіричні вияви з приводу ролі громадянського суспільства в заданому контексті.

Мета і завдання. Враховуючи означені вище параметри й рамки актуалізації дослідження, оглядову і теоретичну статтю присвячено розкриттю концептуальних та теоретико-методологічних засад, особливостей й аспектів взаємного впливу криз і конфліктів, з одного боку, та розвитку і значення громадянського суспільства, з іншого боку. Досягнення поставленої мети відбуватиметься за рахунок розв'язання таких дослідницьких завдань статті, як: пошук та систематизація концептуальних рамок впливу громадянського суспільства в умовах конфліктів і криз (та навпаки); виділення та пояснення варіантів впливу громадянського суспільства й організацій громадянського суспільства в умовах чи під час кризових і конфліктних періодів; з'ясування теоретичних/концептуальних ефектів досліджуваного взаємовпливу через емпіричні практики; встановлення можливостей і способів громадянського суспільства та його складових впливати на розв'язання криз та конфліктних ситуацій.

Актуальний стан дослідження проблематики. Озвучені наукові питання зовсім не є новими для політичної науки й інших дисциплін. Адже дослідники вже відносно давно почали звертатись до різних аспектів та результатів того, як громадянське суспільство і його складові (громадські організації та громадяни) впливають чи можуть впливати або залежать чи можуть залежати від розмаїтих кризових і конфліктних чинників. Це можемо бачити з доробків таких науковців, як Дж. Александер [1], Г. Анхайер і Н. Шерер [2], С. Берман [3], Й. Бернбург [4], Дж. Гешвендер [5], М. Зальд і Дж. Маккарті [6], Ж. Коен й Е. Арато [7], Х. Маламідіс [8], А. Мерді і Т. Бхасін [9], П. Норріс, С. Уолгрейв і П. Ван Елст [11; 10], Р. Патнем [12]. Однак чи не найбільш систематизованими, на нашу думку, є праці таких вчених, як К. Боулдінг і Дж. Нельсон-Нуньес [13; 14], Д. Делла Порта та М. Діані [15–20], М. Чиналлі, М. Джуньї та М. Грассо [21; 22], оскільки в них здійснено спроби поглянути на досліджувану проблему доволі різносторонньо. Разом із цим, політичній науці досі бракує довершеного уявлення з приводу розвитку і значення громадянського суспільства в умовах криз та конфліктів. Не претендуючи на досягнення абсолютного результату в цьому напрямі, у статті все-таки здійснено спробу і систематизувати, і можливо заперечити певні думки, котрі вироблено в наявних наукових дослідженнях.

Результати. Значна частина наукових досліджень настоює на важливості громадянського суспільства і його організацій для розвитку й зміцнення демократії, і це вже давно не є секретом [14]. Для прикладу, Р. Патнем аргументує, що асоціації й організації громадянського суспільства є такими центрами формування довіри, солідарності та взаємодії, які становлять базову основу успішних (а після цього і консолідованих) демократичних політичних режимів [12]. Річ у тому, що залучення до громадських організацій сприяє розвитку навичок співпраці, демонструє цінності демократичних інститутів і процесів та, в підсумку, підтримує громадську участь. З огляду на це, Х. Лінц і А. Степан навіть стверджують, що

підтримка демократії з боку громадянського суспільства та його організацій і складових або ж просто громадян є необхідною умовою для демократизації демократії і її перетворення в консолідовану [23].

Натомість деякі інші науковці демонструють скептицизм щодо беззаперечно позитивної ролі громадянського суспільства та його організацій і складових. Так, С. Хантінгтон одним із перших висловив своє застереження про те, що надмірна політична мобілізація може спричинити дестабілізацію слабких політичних систем й інститутів [24]. Як наслідок, деякі більш сучасні чи новітні дослідження навіть пов'язують активність неурядових організацій (громадянського суспільства) зі зростанням рівня протестних/опозиційних рухів у нових чи молодих демократіях [9; 13]. Тому дослідники іноді стверджують, що в тих випадках, коли інститути діють неефективно чи посередньо, громадські/неурядові організації можуть краще інформувати громадян та їхні групи про прогалини влади, а також спонукати їх до критичного ставлення до уряду й влади загалом [10; 25]. Це важливо зазначити, оскільки таке різноманіття точок зору стосовно ролі громадянського суспільства у демократичному розвитку створює своєрідну базу для дискусій про особливості його розвитку і впливу (чи залежності) в умовах конфліктів і криз, але особливо в демократичних політичних режимах.

Перед тим, як підійти до безпосереднього розгляду цієї проблеми, вартує, на нашу думку, зосередитись на погляді деяких вчених, які прагнуть знайти спільне і відмінне між поясненням й алгоритмами розвитку громадянського суспільства, з одного боку, та соціальних рухів, з іншого боку. Причина у тому, на думку цих вчених, що дослідження соціальних рухів, які представляють найширші форми криз і конфліктів, та громадянського суспільства хоч і розвиваються паралельно, все-таки мають чимало концептуальних, теоретико-методологічних й емпіричних схожостей та перехрещень [2; 19]. Вони, своєю чергою, потребують активнішої взаємодії між цими сферами знань. Зокрема, відомо, що соціальні рухи й організації громадянського суспільства (та й громадянське суспільство в цілому) все більше гібридизуються і модифікуються, активно адаптуючи свої стратегії й організаційні форми до змінюваних реалій суспільно-політичного життя, особливо в контексті конфліктів і криз [15]. Це стає основою для розробки концептуальної рамки щодо ролі громадянського суспільства у подоланні або в умовах конфліктів і криз тощо.

Як зазначено вище, теоретико-методологічні пояснення і концептуалізації алгоритмів соціальних рухів та громадянського суспільства мають як відмінності, так і спільні ознаки. Відтак це створює підґрунтя для взаємного збагачення цих сфер дослідження і суспільно-політичної реальності. Зокрема, теорії громадянського суспільства зосереджуються на автономії, громадянськості й асоціативності, таким чином підкреслюючи важливість незалежності від держави та ринку, поваги до інших, ввічливості і прийняття цієї «іншості» [26], а також ролі третього сектора між державою та ринком. Натомість у теоріях соціальних рухів конфлікт вважається рушійною силою суспільних змін [27; 28], а трансгресивність (перехід непрохідної межі) і порушення усталених норм розглядаються як спосіб привернути увагу до своїх вимог [18; 19]. Крім того, соціальні рухи дослідниками часто визначаються як неформальні мережі або комбінації індивідів, груп та організацій, об'єднаних спільною колективною ідентичністю (або ідеями) [20; 29].

Незважаючи на відмінності, які існують поміж теоретичними підходами до соціальних рухів та громадянського суспільства (чи їхніх складових й акторів), є декілька ключових позицій, по яких ці концепції перетинаються [15]. По-перше, одні з дослідників соціальних рухів підкреслюють значення автономії, особливо в контексті нових соціальних рухів, які прагнуть відокремлення від технократичних структур і корпоративного контролю

держави над знаннями. По-друге, вивчення громадянськості проникає в аналіз соціальних рухів через розгляд деліберативних форм та інструментів демократії (передусім дискусійних панелей із суспільно-політичної проблематики або в ході прийняття відповідних рішень) [17; 30]. По-третє, увага до організаційних структур розширюється в дослідженнях соціальних рухів, особливо у контексті ресурсно-мобілізаційного підходу, де рухи розглядаються як сума організацій зі спільними цілями [6].

Ще більше уваги вчені приділяють комунікативним процесам, формуванню демократичних норм і зміцненню зв'язків солідарності як у теоріях громадянського суспільства, так і в дослідженнях соціальних рухів. Так, деякі вчені розглядають громадянське суспільство як арену комунікації, де формуються норми солідарності та демократичного життя через участь у соціальних рухах [1]. Інші визначають нові соціальні рухи як акторів, що використовують символічні ресурси для різних культурних змін та демократизації соціальних відносин [7]. Отже, хоча існують концептуальні відмінності, теоретичні чи теоретико-методологічні резонанси між дослідженнями соціальних рухів і громадянського суспільства все-таки сприяють взаємодії та взаємному збагаченню цих наукових областей і розвитку знань про вплив і значення громадянського суспільства у періоди криз та конфліктів або ж навпаки [15]. Про це детальніше йтиметься нижче, використовуючи рамку, яку було підготовлено вище.

Висловлені теоретичні припущення та думки нашоухують на думку, що варіанти впливу і значення громадянського суспільства в кризові та конфліктні періоди можуть бути доволі різними, а саме тому й різноманітно виражаються на практиці. Розглядаючи підходи до ролі громадянського суспільства під час криз та конфліктів, дослідники виокремлюють різні перспективи щодо впливу цього суспільного сектора й особливостей його розвитку [14]. У першому варіанті, що базово стосується нестабільності, під час політичних криз і конфліктів залученість до організацій громадянського суспільства може підірвати підтримку політичної системи, уряду й інститутів [3; 24]. Саме через це активізовані громадяни часто висувають вимоги, які влада не може виконати, що спричиняє нестабільність. У другому варіанті, який базово зосереджується на соціальній довірі, громадянське суспільство може зміцнювати підтримку політичної системи та інститутів через підвищення довіри, включеності і підзвітності влади під час кризових і конфліктних ситуацій [12; 31]. Нарешті, у третьому варіанті, що стосується демократичних розбіжностей, громадяни, громадські організації і загалом громадянське суспільство можуть підвищувати підтримку політичної системи як демократичного інституту, але одночасно стимулювати незгоду із конкретними програмами, політиками чи рішеннями шляхом активізації критичного дискурсу і протестів.

Орієнтація певного практичного сценарію значною мірою обумовлюється різноманітними факторами, що визначають важливість громадянського суспільства і його складових у контексті конфліктів та криз. Дослідники наголошують на тому, що вплив громадянського суспільства на стабільність політичної системи та її інститутів у кризових ситуаціях може залежати від декількох ключових чинників. По-перше, рівень участі та членства в громадських організаціях має значення, бо чим більше людей бере активну участь в громадських ініціативах, тим очікувано більш значущим стає їхній вплив. По-друге, відкритість політичного режиму до врахування різних інтересів грає важливу роль, бо якщо влада проявляє готовність до плюралізму та реагує на вимоги громадян, тоді це може зміцнити інституційну стабільність політичної системи. По-третє, рівень репресивності політичного режиму під час протестів також є важливим, адже застосування силових методів розгону демонстрацій чи переслідування активістів може підірвати підтримку системи та загострити конфлікт

і кризи. По-четверте, тип й інтенсивність кризи чи конфлікту відіграють суттєву роль, оскільки серйозні економічні проблеми, етнополітичні суперечності або повномасштабні війни можуть серйозно підірвати легітимність політичної системи. По-п'яте, характеристики громадянського суспільства, такі як наявність широкої інфраструктури громадських організацій, їхня ідеологічна спрямованість і зв'язки з політичними партіями й лідерами (чи навіть політиками загалом), теж відіграють важливу роль у структуруванні досліджуваних питань [14].

Спробуємо деталізувати отримані теоретичні висновки роздумами з приводу того, як це відбувається в реальності. Отримані раніше висновки (які доволі-таки представлені у політичній науці) дозволяють припустити, що вплив громадянського суспільства у ситуаціях криз і конфліктів може бути різноманітним і варіюватися в залежності від конкретних обставин. Зокрема, варто завжди звертати увагу на специфічні аспекти теорії громадянського суспільства і соціальних рухів в кожному окремому випадку. Це не дивно, оскільки на практичному рівні спостерігається зближення і перехрещення між соціальними рухами й організаціями громадянського суспільства, особливо під час криз і конфліктів. Причому не треба забувати, що ці процеси можна спостерігати у кількох ключових тенденціях і вимірах [15].

По-перше, у періоди фінансових або загалом соціально-економічних криз організації громадянського суспільства все частіше і частіше долучаються до акцій протесту й інших форм колективної дії. Це веде до того, що вони набувають ознак, характерних для соціальних рухів, таких як використання прямих дій, створення координаційних мереж з низовими ініціативами і політизація дискурсів, особливо у відповідь на будь-які форми тиску [16]. По-друге, соціальні рухи залучаються до надання послуг та взаємодопомоги як альтернативних соціально-економічних форм у відповідь на наслідки політики жорсткої економії. Означені практики часто розглядаються як засіб надання допомоги та відновлення соціальних зв'язків, а також як політична активізація [32]. По-третє, спостерігається зростання випадків, коли великі та добре структуровані неурядові організації поєднують традиційну діяльність з участю у кампаніях і рухах за соціальну справедливість, права людини та захист довкілля [30; 33].

З точки зору аналізу впливу і значення різноманітних громадських організацій у періоди конфліктів та криз, вчені стверджують, що в умовах кризових ситуацій громадські організації все частіше набувають характеру соціальних рухів [15]. З одного боку, такі соціальні рухи розширюють свою діяльність у сфері надання різноманітних послуг та взаємодопомоги, які традиційно пов'язані із діяльністю громадських організацій. З іншого боку, з точки зору конфліктів і криз, це часто проявляється у тому, що громадські організації спроможні стати набагато більш функціональними, що дозволяє їм ефективно реагувати на нові виклики. Іншими словами, «поєднання» соціальних рухів і громадських організацій відкриває нові перспективи для подолання конфліктних ситуацій і криз. Така взаємодія дозволяє поєднати сильні сторони обох сфер, розширюючи їхній інструментарій і можливості впливу.

Причому дослідники пропонують по-різному дивитись на цей вплив [15]. З одного боку, залучення соціальних рухів до діяльності громадянського суспільства і його організацій сприяє більшій політизації та артикуляції структурних причин конфліктів та криз. Тому наявні дослідження соціальних рухів можуть збагатити розвідки з тематики, приміром, волонтерства концептуальним апаратом для аналізу соціальних і політичних конфліктів [19]. Окрім того, концептуалізація колективної дії, репертуарів протестів і фреймів помагає краще зрозуміти причини, динаміку та наслідки конфліктів і криз. З іншого, організації громадянського суспільства чи неурядові організації можуть посилити свій вплив, долучаючись

до соціальних рухів та адаптуючи їхні тактики прямої дії, створення мереж та участі, залежної від власного розсуду (дискреційної участі). Як зазначають науковці [1], соціальні рухи успішні значною мірою завдяки їхній здатності творити резонансні культурні драми, що забезпечує їм підтримку громадськості. Тому громадянське суспільство та його складові можуть скористатися цим потенціалом для більш ефективного відстоювання своїх інтересів [15].

Також гібридні або модифіковані форми активізму можуть розширити базу солідарності й мобілізації, залучаючи різноманітні верстви населення. Приклади прямої соціальної дії під час фінансових та загалом соціально-економічних криз засвідчують здатність соціальних рухів агрегувати як постраждалих від криз, так і політично залучених осіб [8; 16]. Це, своєю чергою, значно підвищує інклюзивність залучення громадян та громадянського суспільства. Вартує уваги і те, що тісніша взаємодія громадянського суспільства та соціальних рухів допомагає поширенню норм і практик демократії як концепту та процедури, солідарності й захисту прав людини. Роздуми стосовно комунікативних процесів, формування колективних ідентичностей та впливу на публічні дискурси беззаперечно можуть допомогти подолати наслідки конфліктів та криз [1; 7]. Врешті-решт, комбінування ознак соціальних рухів і громадянського суспільства уможливує поєднання стратегій адвокації, мобілізації та безпосереднього втручання для розв'язання конкретних проблем у кризових і конфліктних ситуаціях. Крім того, організації громадянського суспільства можуть залучати соціальні рухи для кампаній тиску, а соціальні рухи – використовувати ресурси організацій громадянського суспільства задля надання послуг та безпосередньої допомоги.

Тим не менше, не все так просто, адже тут можливі і певні ризики, про які також зазначають науковці [15]. перехрещення громадянського суспільства та соціальних рухів, а точніше зближення організацій громадянського суспільства з соціальними рухами, може підірвати їхню легітимність і доступ до інституційних каналів впливу. Головна причина у тому, що участь у протестах і прямих діях може розглядатися як виклик статус-кво, що зменшує шанси на конструктивний діалог із владою. Додатково, залучення до соціальних рухів і використання їхніх практик може значно ускладнити доступ організацій громадянського суспільства до ресурсів, зокрема грантового (державного і міжнародного) фінансування. Адже політизація дискурсів може сприйматися донорами/грантодавцями як відхід від місії тієї або іншої організації чи порушення принципу нейтралітету [15]. Координація між різнорідними акторами у рамках модифікованих мереж активізму може також бути ускладнена через відмінності в організаційних культурах, цілях та пріоритетах тих чи інших організацій, що створює ризики розколів та конфліктів всередині самих мереж. Врешті, прямі дії та акти громадянської непокорності ще ймовірніше можуть викликати жорстку реакцію з боку державних режимів (особливо якщо йдеться не про демократії), ставлячи під загрозу безпеку активістів та добробут бенефіціарів їхньої діяльності [15].

Про особливості реакції громадянського суспільства на кризові події можна розмірковувати і з іншого погляду, зокрема в контексті передусім фінансових або соціально-економічних криз та взаємодії матеріальної депривації і сприйняття структур політичних можливостей організацій громадянського суспільства [21; 22]. Інакше кажучи, тут дослідницьке питання у тому, чи стимулює матеріальна депривація, спричинена фінансовою кризою (стан, за якого суб'єкт не має змоги задовольняти деякі свої основні (матеріальні) потреби достатньою мірою впродовж тривалого часу і розуміє це, але це потрібно суб'єктові задля задоволення певних важливих (матеріальних і нематеріальних) потреб), більшу активність громадянського суспільства, чи навпаки гальмує її через нестачу ресурсів [4; 34]. І єдиної чіткої відповіді на це запитання сьогодні в науці досі немає, адже теоретичні

дебати вже доволі давно розділилися між прихильниками теорій деприваційних рухів, котрі наголошують на ролі незадоволених потреб [5; 35], та теорій мобілізації ресурсів і політичних можливостей, в яких ключову роль відіграють доступні ресурси та політична ситуація [27; 36]. З одного боку, наявні дослідження підкреслюють важливість сприйняття політичних можливостей для каналізації невдоволення в активність громадянського суспільства [37]. З іншого ж боку, це ставить на порядок денний питання про те, а як же матеріальна депривація взаємодіє зі сприйняттям політичної стабільності й ефективності влади у стимулюванні різних форм реагування громадянського суспільства на кризи.

Якщо деталізувати ці ідеї, то цілком очевидно, що теорії деприваційних рухів стверджують, що незадоволені потреби та відносна депривація стають рушійною силою для протестів, зокрема суспільно-політичних [5; 35]. Ці ідеї похідні від концепції колективної поведінки (Е. Дюркгейма) як результату зламу соціального контролю та аномії [38]. Пізніше ресурсна мобілізаційна теорія змістила фокус на раціональність й організаційні структури соціальних рухів [39; 40]. Теорія ж політичних можливостей, зі свого боку, наголошує на впливі головно політичних інститутів і змінних політичного середовища [41]. Натомість сучасні дослідники визнають нормалізацію суспільно-політичних протестів вже як стандартну форму політичної участі [11]. Вони також вказують, що для мобілізації самої по собі недостатньо переживання депривації, оскільки потрібна артикуляція вимог і потреб та ідентифікація з політичними групами [37]. Відповідно, ресурси й сприйняття політичних можливостей стають вирішальними у цьому контексті з погляду того, як реагує громадянське суспільство та його складові [42].

З цього приводу вчені аргументують, що ефект матеріальної депривації на активність громадянського суспільства у відповідь на кризу або конфлікт може змінюватись залежно від сприйняття політичної стабільності й ефективності влади (політичної системи та політичних інститутів) [22]. Зокрема, високе сприйняття стабільності й ефективності влади модеруватиме позитивний вплив депривації на присутність громадянських акторів у висуванні вимог, використанні протестних дій, фокусуванні на державних акторах і соціально-економічних питаннях тощо. Хоча сама по собі матеріальна депривація не веде до значущої активізації громадянського суспільства. Інакше кажучи, матеріальне незадоволення громадян внаслідок кризи чи конфлікту не автоматично перетворюється на громадську активність. Натомість сприйняття політичного середовища як відкритого та здатного реагувати діє як своєрідний сигнал або тригер, за якого депривація інтерпретується не просто як життєвоважлива проблема, а невирішене суспільно-політичне питання, яке можна розв'язати шляхом колективних зусиль та тиску громадянського суспільства на владу [22]. Якщо іншими словами, то матеріальна депривація трансформується у мобілізаційний важіль винятково тоді, коли сприймається не просто як життєвий негаразд, а як політично розв'язувана суспільна й колективна проблема на порядку денному громадянського суспільства.

Висновки. У розгляді важливості громадянського суспільства в періоди (політичних, суспільно-політичних, фінансових та соціально-економічних) криз і конфліктів встановлено, що його роль є надзвичайно складною і різноманітною. Існують різні теоретичні підходи стосовно впливу активних громадських рухів на політичну систему, від твердження, що вони можуть призвести до дестабілізації, і до переконання в тому, що вони все-таки сприяють зміцненню демократичної легітимності та підзвітності влади. Однак деякі підходи вказують на більш складну роль, за якої активізація громадянського суспільства може одночасно підвищувати підтримку інститутів та рівень протестної активності як способи/канали взаємодії з недосконалими політичними структурами. Тому завжди важливо

опиратися на практичний досвід, адже емпіричні дані дозволяють краще зрозуміти взаємозв'язок між громадськими рухами і політичними процесами в різних умовах та контекстах.

Варто враховувати і те, що організації громадянського суспільства можуть стати більш функціональними, що дозволяє їм ефективно реагувати на різні нові виклики, які можуть виникнути в майбутньому. Одним з дуже впливових каналів зростання функціональності громадянського суспільства є запозиченням ним та його складовими ознак соціальних рухів. Такі процеси часто відкривають нові можливості для розв'язання конфліктів і подолання криз, але також несуть певні виклики, пов'язані з ризиками делегітимізації влади, втрати ресурсів, внутрішніх конфліктів та репресій. Тому ефективне поєднання стратегій і належне управління ризиками мають велике значення для успішного залучення потенціалу соціальних рухів для розвитку громадянського суспільства в умовах конфліктів і криз.

Також у контексті реакцій громадянського суспільства на кризові події, особливу увагу приділено фінансовим або соціально-економічним кризам і їхньому впливу на активність громадянських організацій, зокрема на предмет встановлення можливого взаємозв'язку між матеріальною депривацією й активністю громадян і громадянського суспільства. У рамках існування різних підходів до цього питання, підтверджено, що ефективність реакції громадянського суспільства на кризові ситуації залежить від сприйняття політичних можливостей і ресурсів, доступних для соціальної мобілізації. Зокрема, ефект матеріальної депривації на активність громадянського суспільства в ситуаціях конфліктів і криз залежить від сприйняття політичної стабільності й ефективності влади. Висока оцінка дії і значення владних структур може пом'якшити негативний вплив депривації, перетворюючи її на стимул для спільних дій громадянського суспільства у вирішенні суспільних проблем, якщо громадянське суспільство розуміє, що це можливо.

Список використаної літератури

1. Alexander J. *The civil sphere*. Oxford: Oxford University Press, 2006. 793 p.
2. Anheier H., Sherer N. Voluntary action and social movements // Della Porta D., Diani M. *Oxford handbook on social movements*. Oxford: Oxford University Press, 2015. P. 494–511.
3. Berman S. Civil Society and Political Institutionalization. *American Behavioral Scientist*. 1997. Vol. 40. No. 5. P. 562–574.
4. Bernburg J. Economic Crisis and Popular Protest in Iceland, January 2009: The Role of Perceived Economic Loss and Political Attitudes in Protest Participation and Support. *Mobilization*. 2015. Vol. 20. P. 231–252.
5. Geschwender J. Explorations in the Theory of Social Movements and Revolutions. *Social Forces*. 1968. Vol. 47. No. 2. P. 127–135.
6. Zald M., McCarthy J. *Social movements in an organizational society*. New Brunswick: Transaction, 1987. 435 p.
7. Cohen J., Arato A. *Civil society and political theory*. Cambridge: MIT Press, 1992. 771 p.
8. Malamidis H. From protest to production: Enlarging the boundaries of social movements in crisis-ridden Greece. PhD. thesis. Firenze: Scuola Normale Superiore, 2018. 286 p.
9. Murdie A., Bhasin T. Aiding and Abetting: Human Rights INGOs and Domestic Protest. *Journal of Conflict Resolution*. 2011. Vol. 55. No. 2. P. 163–191.
10. Norris P. *Critical Citizens: Global Support for Democratic Government*. New York: Oxford University Press, 1999. 320 p.
11. Norris P., Walgrave S., Van Aelst P. Who Demonstrates? Anti-State Rebels, Conventional Participants, or Everyone?. *Comparative Politics*. 2005. Vol. 37. No. 2. P. 189–205.
12. Putnam R., Leonardi R., Nanetti R. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press, 1993. 258 p.

13. Boulding C. NGOs and Political Participation in Weak Democracies: Subnational Evidence on Protest and Voter Turnout from Bolivia. *Journal of Politics*. 2010. Vol. 72. No. 2. P. 456–468.
14. Boulding C., Nelson-Núñez J. Civil society and support for the political system in times of crisis. *Latin American Research Review*. 2014. Vol. 49. No. 1. P. 128–154.
15. Della Porta D. Building Bridges: Social Movements and Civil Society in Times of Crisis. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*. 2020. Vol. 31. P. 938–948.
16. Della Porta D. Contentious moves. London: Palgrave, 2018. 364 p.
17. Della Porta D. Protests as critical junctures: Some reflections towards a momentous approach to social movements. *Social Movement Studies*. 2018. Vol. 11. No. 3–4. P. 1–20.
18. Della Porta D. Where did the revolution go?. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. 399 p.
19. Della Porta D., Diani M. Social movements and civil society // Edwards B. *The Oxford handbook of civil society*. Oxford: Oxford University Press, 2011. P. 68–79.
20. Diani M. The concept of social movement. *Sociological Review*. 1992. Vol. 40. P. 1–25.
21. Cinalli M., Giugni M. Collective Responses to the Economic Crisis in the Public Domain: Myth or Reality? *Politics & Policy*. 2016. Vol. 44. No. 3. P. 427–446.
22. Giugni M., Grasso M. How Civil Society Actors Responded to the Economic Crisis: The Interaction of Material Deprivation and Perceptions of Political Opportunity Structures. *Politics and Policy*. 2016. Vol. 44. No. 3. P. 447–472.
23. Linz J., Stepan A. Problems of Democratic Transition and Consolidation. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996. 479 p.
24. Huntington S. Political Order in Changing Societies. New Haven: Yale University Press, 1968. 488 p.
25. Carlin R. Distrusting Democrats and Political Participation in New Democracies: Lessons from Chile. *Political Research Quarterly*. 2011. Vol. 64. No. 3. P. 668–687.
26. Keane J. Global civil society?. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 220 p.
27. Tilly C. From mobilization to revolution. Reading: Addison-Wesley, 1978. 349 p.
28. Tarrow S. Democracy and disorder: Protest and politics in Italy, 1965–1975. Oxford: Oxford University Press, 1989. 400 p.
29. Della Porta D., Diani M. Social movements. An introduction. Oxford: Blackwell, 2020. 352 p.
30. Della Porta D. Democracy in social movements. London: Palgrave, 2009. 300 p.
31. Diamond L. Developing Democracy: Toward Consolidation. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1999. 362 p.
32. Hadjimichalis C. Crisis spaces: Structures, struggles and solidarity in southern Europe. London: Routledge, 2018. 217 p.
33. Della Porta D. Another Europe: Conceptions and Practices of Democracy in the European Social Forums. London: Routledge, 2009. 304 p.
34. Piven F., Cloward R. Poor Peoples' Movements. New York, 1977. 381 p.
35. Gurr T. Why Men Rebel. Princeton: Princeton University Press, 1970. 421 p.
36. McAdam D. Political Process and the Development of Black Insurgency. Chicago: University of Chicago Press, 1982. 304 p.
37. Klandermans B., van der Toorn J., van Stekelenburg J. Embeddedness and Identity: How Immigrants Turn Grievances into Action. *American Sociological Review*. 2008. Vol. 73. No. 6. P. 992–1012.
38. Smelser N. Theory of Collective Behavior. New York: Free Press, 1962. 436 p.
39. McCarthy J., Zald M. Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory. *American Journal of Sociology*. 1977. Vol. 82. No. 6. P. 1212–1241.
40. Oberschall A. Social Conflict and Social Movements. Englewood-Cliffs: Prentice-Hall, 1973. 371 p.

41. Kriesi H., Koopmans R., Duyvendak J., Giugni M. *New Social Movements in Western Europe: A Comparative Analysis*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995. 310 p.
42. Gamson W., Meyer D. *Framing Political Opportunity* // McAdam D., McCarthy J., Zald M. *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures and Cultural Framing*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 275–290.

GROWTH AND SIGNIFICANCE OF CIVIL SOCIETY IN THE CONDITIONS OF CRISES AND CONFLICTS

Yuriy Lipar

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The study explores civil society's role and significance during crises and conflicts. Despite numerous scholarly investigations, Political Science lacks a comprehensive understanding of this issue. The article's relevance is driven by the world's challenges due to local, regional, and global conflicts, economic crises, wars, and humanitarian disasters that affect civil society. The research aims to elucidate the conceptual, theoretical, and methodological foundations of the interaction between crises, conflicts, and the development of civil society, the various theoretical approaches regarding the influence of active civic movements on the political system, ranging from their destabilizing role to strengthening democratic legitimacy and government accountability.

Civil society can enhance its influence by adopting characteristics of social movements, opening new perspectives for conflict resolution and crisis mitigation by combining the strengths of social movements and civil society. However, such a combination carries risks of delegitimizing authority, resource depletion, internal conflicts, and even repression. Civil society's response to financial and socio-economic crises in the context of material deprivation and perception of political opportunities is examined separately. It is confirmed that the effect of deprivation on civil society activity depends on the perception of political stability and the effectiveness of governance. High ratings of these factors can mitigate the negative impact of deprivation, turning it into an incentive for joint action in problem-solving.

Therefore, it is proven that the role of civil society in crises and conflicts is highly complex and diverse. Combining social movements and civil society strategies opens new possibilities for conflict resolution but also entails risks. The effectiveness of civil society's response depends on the perception of political opportunities and resources for mobilization. Civil society can be a crucial resource for addressing conflicts and overcoming crises, but its actions must be balanced and coordinated for maximum efficiency.

Key words: civil society, civil society organizations, conflict, crisis, governance, social movement, deprivation.

УДК 323.4:355(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.50>

ПОПУЛІЗМ ЯК ЗАГРОЗА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Тетяна Ляшенко

*Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
імені І. Ф. Кураса Національної академії наук України,
відділ політичних інститутів та процесів
бул. Генерала Алмазова, 8, 01011, м. Київ, Україна*

У статті зроблена спроба аналізу виникнення та становлення популізму в Україні. Досліджується роль лідерів політичних партій у політичній трансформації України, що дозволяє зрозуміти суспільні трансформації, спричинені популізмом: популістські партії особливо схильні до внутрішнього авторитаризму, часто покладаючись на харизматичного лідера в стилі сильної людини. Зазначається, що політична культура еліти має значення та формує політичні інститути, і ці політичні інститути впливають як на процес консолідації суспільства, так і на тип політичного режиму загалом. Наголошується, що для функціонування демократії необхідні численні елітні групи. Розглядається вплив засобів масової інформації на результати формування громадської думки та всенародне голосування. Підкреслюється здатність популістів переходити до персоналістського авторитарного правління, а цей процес значно прискорюється під час довготривалої кризи, тим більше війни. Зазначається, що однією з ознак наростаючого авторитаризму є зменшення прав та впливу регіонів та регіональної політичної еліти.

В статті робиться висновок, що після перемоги на правлячий клас та політичну еліту України очікують насамперед два ризики: перший – цілком вірогідно можна очікувати подальшого зниження рівня довіри українців не лише до Верховної Ради, але й до вищого політичного керівництва країни. А другий – вірогідним є розколи всередині правлячої еліти, що зазвичай є одним із головних факторів розпаду персоналістського або авторитарного режиму. Констатується, що після війни опозиційні настрої в Україні суттєво зростуть, а опозиційне середовище буде сприятливим для того, щоб його представники спробували позмагатися за владу. Цілком вірогідно, що після закінчення війни на арену вийдуть інші еліти, інші лідери. Враховуючи це, владі необхідно налаштуватися на непротий компроміс з громадянським суспільством, вітчизняним бізнесом та закордонними партнерами.

Ключові слова: популізм, партії, еліти, трансформації, політична культура, авторитаризм, війна.

Постановка проблеми. Світ останнім часом зазнає широкомасштабних криз на багатьох фронтах. В Україні – найгостріший її прояв – військова агресія з боку Російської Федерації. Усі складні виклики створюють зручне середовище для популістської політики та, у деяких випадках, сприяють виникненню та успіху популістських партій. Ці події збігаються з висновком, що популізм зазвичай виникає в рамках кризового сценарію.

Поява популістських політичних партій та їхнє лідерство в демократичних суспільствах, а тим більше в державах з нестійкою демократією, може призвести до глибокої трансформації політичних еліт. Демократичний відкат через обрання політиків-популістів характеризуються відсутністю послідовної та передбачуваної зміни політичних партій на чергових виборах. При цьому «популістське захоплення влади не є революційним у тому сенсі, що воно руйнує панівний інституційний порядок. Саме демократичний інституційний порядок дозволяє популістам розпочати захоплення ключових інститутів і ресурсів держави» [1].

Аналіз дослідження проблеми. Дослідження популізму в політичному просторі України лише набирає чіткого наукового окреслення. В цьому плані варто відмітити роботи О. Резніка «Популістські орієнтації населення України впродовж соціальних трансформацій» (2023), М. Рогожи «Популізм в українській політичній культурі» (2020), О. Заславської «Новий популізм як технологія політичного маркетингу політичних партій» (2022). Для усвідомлення популізму як загальносвітової тенденції важливі праці І. Кіянки «Сучасний аспект популізму в контексті ідеологічної норми» (2019), М. Бурдюг «Популізм як виклик демократичним процесам у Європейському Союзі» (2023), О. Свідерської, С. Були «Популізм як стратегія політичної маніпуляції масовою людиною в епоху постправди» (2021). Для розуміння трансформаційних процесів в сучасній Україні безумовно корисними є колективні монографії «Політична система України: конституційна модель та політичні практики» (2023), «Соборність України: історія та сучасність» (2023) та «Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики (експертне опитування)» (2023).

Метою статті є аналіз суспільних трансформацій, спричинених популізмом. Дослідження еліт та взаємодії між різними елітними групами, з наголосом на тому, що при популізмі групова приналежність, особисті зв'язки всередині еліти визначають політичну рівновагу в державі.

Виклад основного матеріалу. В Україні спостерігається *сильний взаємозв'язок політичних партій зі своїми лідерами*: популістські партії особливо схильні до внутрішнього авторитаризму, часто покладаючись на харизматичного лідера в стилі сильної людини, яка обіцяє довести справу до кінця. До того ж більшість українських політичних партій є політичними проектами, які базуються на особистому лідерстві та міцних зв'язках з олігархами. Саме такий формат багатопартійності сприяє виникненню популізму. «Культуралістичні» та «інституціоналістські» пояснення популістських рухів, на нашу думку, мають бути доповнені «орієнтованими на лідерство» та «акторськими» поясненнями. Зокрема, слід звернути увагу на лідерів-популістів, які роздають безвідповідальні та нездійсненні обіцянки, демонструють ненависть до своїх суперників, зневагу до правлячих конвенцій і зневагу до верховенства права [2].

Виборчий процес 2019 р. якнайкраще продемонстрував *вплив засобів масової інформації на результати всенародного голосування*. Це був унікальний приклад стратегій просування нестандартних передових методів комунікації. Він представляв новий тип популізму без політики, а кандидат виступав брендом. Виборці одночасно голосували за «нові обличчя» та за Зеленського як «добре знайоме обличчя», «нашого хлопця». За словами І. Бекешкіної, «Я розумію, чому цей кандидат унікав дебатів – тому що значною мірою це могло від нього відвернути частину виборців – «наш», «не наш». А так він «наш» для всіх [3].

Під час виборчої кампанії В. Зеленського в Україні вперше було використано найновіші технології, які полягали у широкому залученні соціальних мереж та встановленні завдяки їм прямого зв'язку з виборцями. Кампанія «e-Ze» була розроблена медіа-командою В. Зеленського на чолі з М. Федоровим. Зеленський став найпомітнішим кандидатом у Facebook, Instagram, Telegram і – завдяки своїм комедійним відео та відеоблогам – YouTube. Онлайн-волонтери «Зе Люди» агітували за свого кандидата у Твіттері та спростовували аргументи його опонентів, «ZeVots» всюди залишав свій логотип.

Беззаперечний факт, що більшість депутатів партії «Слуга народу» завдячують своїм обранням персонально В. Зеленському, а точніше – тому бренду, який він представляв. Партійний список був складений за лічені тижні згідно зі суто формальними умовами,

окресленими партією, адже нова партія В. Зеленського «Слуга народу» почала набирати голоси ще до того, як оголосила свою платформу чи список кандидатів.

Партія «Слуга народу» запрошувала потенційних депутатів подавати заявки через свій вебсайт і обирала кандидатів зі середнім віком 37 років із таких сфер, як бізнес, шоу-бізнес, спорт, журналістика тощо. До парламенту потрапили не найкращі представники політичного класу, які мають професійний, політичний досвід та високу суспільну репутацію або статус у бізнесі, а випадкові люди, саме вони потрапили до «соціального ліфта». Як наслідок, депутатські мандати отримали люди, далекі від політики – і від будь-якого розуміння державного управління. Але для того, щоб стати політичним лідером треба мати хист організатора та володіти необхідним обсягом знань та навичок, натомість, від партії «Слуга народу» до Ради пройшло 17 безробітних – найбільша кількість, що проходила до парламенту від будь-якої партії. Результатом стало швидке створення нової партії, переважна більшість членів якої не мала відношення до політики.

У цілому, прагнення виборців до «нових облич» було реалізовано: до Верховної Ради України XI скликання потрапило близько 80% нових депутатів.

Повномасштабна російсько-українська війна вплинула на *розстановку політичних сил в Україні*. Війна спричинила «внутрішнє розкладання суспільства» [4], що проявилось протистоянням всередині правлячого класу, яке завершилося заборонаю 12 проросійських партій. Зараз у Верховній Раді 405 депутатів (об'єднаних у 8 фракцій і груп, а також 21 незалежний депутат), у тому числі 234 депутатів (монобільшість) від президентської партії «Слуга народу».

Зараз в Україні утворився своєрідний консенсус навколо спільної мети – перемоги над російським агресором. Цей консенсус децю пригальмував відкритий політичний конфлікт всередині політичного класу в перші місяці після повномасштабного вторгнення. Проте з часом війна дала нові приводи для суперечок, взаємних звинувачень, динаміка яких хоча і не критично, але помітно посилюється. Ситуація ускладнюється тим, що під час воєнного стану заборонені масові акції протесту та виступи, а це ускладнює виявлення внутрішніх конфліктів і не дає можливості знайти вихід соціальному невдоволенню. Напруга зростає через надмірну централізацію влади в Офісі Президента та РБНО, які де-факто відсувають інші державні органи та інституції, залишаючи їм допоміжну та адміністративну роль. Крім того, парламент, а фактично президентська більшість, майже повністю перебрав на себе законодавчу ініціативу. Лише кожен п'ятий закон був ініційований урядом. Для порівняння: кількість прийнятих законів (відсоток від загальної кількості прийнятих) від фракції «Слуга народу» складає 63 (56,7%), а від Кабінету Міністрів України – 21 (18,9%) [5].

Спільним для демократичних інститутів і процесів є те, що вони мають механізми стримування та противаг щодо влади та гарантію ротації обраних політиків. Визначивши п'ять характеристик демократії, Дж.Дж. Лінц та А. Степан, серед інших ознак, зокрема, зазначили «вільне та жваве суспільство, у якому люди можуть створювати асоціації, товариства, контролювати державу та пропонувати політичні альтернативи» та «відносно незалежне політичне суспільство, в якому політичні групи змагаються за законне право конкурувати» [6]. Ці характеристики є необхідними для демократії, оскільки вони гарантують, що влада може бути легітимно оскаржена та що вона може переходити від правлячої групи до іншої конкуруючої політичної групи.

І навпаки, статичність еліти в демократичному суспільстві може призвести до авторитарного режиму, тобто «конфігурація елітних груп у суспільстві є важливим провідником структури управління» [7]. Цей процес значно прискорюється за умови панування

популістів або стану довготривалі кризи, включаючи війну. Отже, в Україні існує серйозна загроза такої трансформації. Дослідники описують п'ять передумов реалізації такого сценарію: 1. Політичний успіх однієї групи чи фракції. 2. Створення внутрішнього оточення та зміцнення влади. 3. Заміна найближчого кола слабшими членами, якими можна керувати. 4. Самоізоляція лідера. 5. Контроль влади над опозицією та придушення інакомислення. На жаль, всі ці ознаки спостерігаються останнім часом в Україні і можуть серйозно загрожувати державній незалежності.

Ще однією з ознак наростаючого авторитаризму є зменшення прав та впливу регіонів та регіональної політичної еліти. Прикладом є відсутність консенсусу центральної та місцевих органів влади щодо законопроекту 5655, проти якого в Україні виступили органи місцевого самоврядування, Асоціація міст України, громадські організації. Такі дії центральної влади розглядаються як утиски на місцеву владу не лише всередині країни. Так, послы держав G7 у липні 2023 р. провели зустріч із представниками Асоціації міст України, де наголосили, що успішне відновлення України має спиратися на результати реформи децентралізації і проводитися у співпраці з місцевим самоврядуванням. До того ж в червні 2023 р. Європейський парламент ухвалив резолюцію щодо сталої реконструкції та інтеграції України до євроатлантичної спільноти, де в пункті 15 «Закликає український уряд продовжувати зміцнювати місцеве самоврядування та впроваджувати успіх реформи децентралізації в загальну архітектуру процесів ремонту, відновлення та реконструкції України шляхом, зокрема, надання місцевій владі помітної ролі у прийнятті рішень – складання проектів реконструкції; звертає увагу на Асоціацію міст України та Європейський альянс міст і регіонів для відновлення України, останній з яких був запущений 30 червня 2022 року як механізм для картографування місцевих і регіональних потреб в Україні» [8].

Отже, для функціонування демократії необхідні численні елітні групи. Натомість в Україні новітній правлячий клас створює, а фактично – призначає, нову єдину еліту з відповідними морально-етичними якостями, культурою та світоглядом. Перенесення уваги суспільства зі справжніх героїв, які віддіють своє життя за Україну на вигаданих та реальних псевдопатріотів викликає нерозуміння, обурення і врешті посилює розкол між владою та народом. Розуміючи вплив телебачення на формування громадської думки, цілком зрозумілим, з точки зору влади, є виділення 33 млн грн на серіал Ю. Горбунова «СМТ Інгулець», нагородження Є. Кошового, О. Пікалова, Ю. Горбунова та ін. орденом «За заслуги» III ступеня «За зміцнення української державності, мужність та самовідданість, виявлені у захисті суверенітету та територіальної цілісності України, вагомий особистий внесок у розвиток різних сфер, відстоювання національних інтересів нашої держави, сумлінне виконання професійного обов'язку» [9]. Наприклад, у 2019 р. було опубліковане дослідження італійського економіста Рубена Дуранте та його колег щодо політичного впливу приватної телевізійної мережі Сільвіо Берлусконі Mediaset, яка спеціалізувалась на легких розвагах та ігрових шоу. Дослідники виявили, що особи, які мали постійний доступ до розважального контенту Mediaset, частіше голосували за партію Берлусконі в 1994 році, коли він вперше балотувався на посаду. Причому такий своєрідний «ефект прихильності» зберігається протягом п'яти наступних виборів і залежить від інтенсивності переглядів дуже молодих глядачів і людей похилого віку. Також Р. Дуранте зі співавторами виявили, що люди, які в дитинстві дивились це розважальне телебачення, були «менш розвиненими та громадянськими, ніж дорослі, і, зрештою, більш вразливими до популістської риторики Берлусконі» [10].

Проте, враховуючи широкомасштабну війну в Україні і формування політичної нації українців у надзвичайних умовах, «ефект Mediaset» не буде мати стовідсоткового результату. До того ж згідно з опитуваннями, проведеними Громадянською мережею ОПОРА

у травні 2022 р. та з 11 травня до 12 червня 2023 р., за останній рік українці стали менше користуватися телебаченням: у 2022 році його використовували як основне джерело інформації 66,7% опитаних, а у 2023 – 62,5%. Найбільше воно втратило позиції серед українців до 40 років: за останній рік 11% цієї вікової категорії відмовились від перегляду новин через телевізор [11].

Дослідники політичної культури стверджують, що демократизація потребує більшого, ніж добре розроблені офіційні інституції або досконала конституція, що *між цінностями самовираження та демократією існує причинно-наслідковий зв'язок*, який йде переважно від культури до демократії, а не навпаки [6]. Тобто, політична культура еліти має значення та формує політичні інститути, і ці політичні інститути справді впливають як на процес консолідації, так і на тип політичного режиму загалом. Велика кількість досліджень підкреслює важливість політичних еліт у формуванні поглядів суспільства на війну. Вони підтверджують, що консенсус еліти лежить в основі народної підтримки військових зусиль, так само як розбрат еліти породжує розбрат у суспільстві [12]. Так, не можна недооцінювати роль засобів масової інформації під час війни. Вони мають виконувати надзвичайно важливі місії – це і підтримка бойового духу, мобілізація нації, протидія ворожій пропаганді тощо. Наприклад, в Ізраїлі існує жорсткий фільтр у вигляді військової цензури, існують так звані військові цензори. Натомість в Україні фактично військова цензура була замінена на політичну. Владі варто звернути на це увагу, адже «62% опитаних журналістів однією із форм цензури вважають єдиний телемарафон, створений на початку повномасштабного вторгнення. 2/3 також переконані, що єдиний марафон повинен бути припинений і всі мовники можуть почати мовлення самостійно» [13]. Невірішення питання зі свободою слова призведе до зростання протестних настроїв, які після перемоги мають шанси перерости в неконвенційні дії.

Баланс сил між елітними групами та рештою суспільства має ризики зазнати суттєвих змін. Адже «популістський» період розвитку, коли приватні інтереси переважають суспільними, наближаючи інтереси бізнесу до центру політичної влади, може завершитись послабленням демократії, особливо, коли такі тенденції виправдовуються доцільністю воєнного часу.

Висновки. Після перемоги на правлячий клас та політичну еліту України очікують насамперед *два ризики*: перший – цілком вірогідно можна очікувати подальшого зниження рівня довіри українців не лише до Верховної Ради, але й до вищого політичного керівництва країни. А другий – вірогідним є розколи всередині правлячої еліти, що зазвичай є одним із головних факторів розпаду персоналістського або авторитарного режиму. Лояльність є нагальним питанням для існування такої еліти. Авторитарні політичні еліти, прагнучи подальшого кар'єрного росту, одночасно повинні залишатись лояльними до вищого керівництва. Це породжує конкуренцію всередині таких груп. Якщо провладна еліта/партія переконається у подальшому зниженні підтримки суспільства, то можна очікувати створення нових груп, партій та коаліцій. Адже «Основні загрози виживанню автократичного лідерства походять з їхнього найближчого оточення» [14].

Перехід до персоналістського авторитарного правління становить загрозу не лише для широких верств населення, а й для еліти. Популісти при владі не можуть обійтись без підтримки еліти, особливо на початковому етапі свого правління, коли вони найбільш залежні від усталеної політичної, технократичної, безпекової та бізнес-еліти, ніж інші політичні лідери. Здатність популістів переходити до персоналістського авторитарного правління залежить від успіху у підкоренні існуючих еліт, або створенні нової. Проте, враховуючи центральну роль армії та інших збройних сил у встановленні та підтримці авторитарного правління, перехід від популізму до персоналістської диктатури неможливий без контролю над цією групою еліт. Тому, очевидно, що на майбутніх виборах особливо актуальним буде залучення до політичних партій військовослужбовців.

Але, навіть запрошуючи до «політичного ліфту» цю категорію людей, владі необхідно враховувати, що «Сучасна історія досить яскраво показала, що ані українське суспільство, ані політичні еліти (і навіть олігархічні еліти) не толерують авторитаризму та монополії на правду. Вони не боготворять владу та не бояться її. Що є найбільш значущим, українському суспільству властива ще одна критично важлива риса – здатність активно відстоювати власні погляди та переконання» [13]. Можна констатувати, що після війни опозиційні настрої в Україні суттєво зростають, а опозиційне середовище буде сприятливим для того, щоб його представники спробували позмагатися за владу. Цілком вірогідно, що після закінчення війни на арену вийдуть інші еліти, інші лідери. Враховуючи це, владі необхідно налаштовуватись на непростий компроміс з громадянським суспільством, вітчизняним бізнесом та закордонними партнерами.

Майбутні вибори дадуть, на мій погляд, реальний шанс рекрутування кращих представників громадянського суспільства в окрему елітну групу. Отже, створюються умови для відродження справжньої еліти та високофункціонального політичного класу завдяки формуванню міцного громадянського суспільства й активного середнього класу та зростання їхньої ролі в політичному житті країни. Для закріплення цього процесу необхідно здійснити декілька кроків – це, по-перше, впровадження системної освіти в галузі демократії, виховання критичного мислення та медіа-грамотності. Ці складові повинні стати частиною навчальної програми як середньої, так і вищої школи. По-друге, формування ідеї необхідності виховання політичної культури як складової загальної культури суспільства. Адже після президентських виборів 2019 р. українська політична культура набула яскравих нових характеристик, які часто є антиподами самому поняттю «культура». По-третє, надзвичайно важливим є відповідальність та інформаційна гігієна засобів масової інформації та належна комунікація між владою та громадянським суспільством.

Список використаної літератури

1. Newson A., Trebbi F. Authoritarian elites. URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w24966/w24966.pdf
2. Pakulski J. Populism and political elites. URL: https://fileview.fwdcdn.com/?url=https://mail.ukr.net/api/public/file_view/list%3Ftoken%3DyZ00e3g__yqRQ1MZOrETQg6ogltfscB8uA10adZrIrxMtoMtbNKhjF9HiJFfXoCFlyvs_a3omxyl2uSocvznpOmQsfEP4J42V2qtLCMhWQ:TUvwr5kBb1oL86bl%26r%3D1695043176463&default_mode=view&lang=uk#start=3
3. Хто ті виборці, які обрали Зеленського та голосували за Порошенка – соціологи дали характеристики електоратам обох кандидатів. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва 7 травня, 2019. URL: <https://dif.org.ua/article/khto-ti-vibortsi-yaki-obrali-zelenskogo-ta-golosovali-za-poroshenka-sotsiologi-dali-kharakteristiki-elektoratam-obokh-kandidat>
4. Виклики для свободи слова та журналістів в умовах війни: соціологічне дослідження / П. Бондаренко, Т. Печончик, А. Сухарина, В. Яворський; Центр прав людини ZMINA. Київ, 2023. 56 с. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/05/freedomofspeechandjournalistsatwar_socialresearchua_web.pdf
5. Моніторинг роботи Верховної Ради IX скликання за 6 сесію. 2022. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/Monitoring_2022_my.pdf
6. Gerlich, M. (2021) How Elite Configurations Explain Shifts from Democracy to Authoritarian or Totalitarian Regimes: Turkey as a Case Study. *Open Journal of Political Science*, 11. URL: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=108500>
7. Benavides J. C. G. The Impact of elite political culture and political institutions on democratic consolidation in Latin America: a comparative study of Colombia and Venezuela. Bogotá, 2013 URL: <https://alacip.org/cong13/834-benavides-7c.pdf>

8. Резолюція Європейського парламенту від 15 червня 2023 року щодо сталої реконструкції та інтеграції України до євроатлантичної спільноти (2023/2739(RSP)). Четвер, 15 червня 2023 р. Страсбург. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0247_EN.html
9. Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня Незалежності України. Указ Президента України №593/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5932022-43681>
10. Durante R., Pinotti P., Tesei A. The Political Legacy of Entertainment TV. *American Economic Review* 2019, 109(7). URL: <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/aer.20150958>
11. Покаут телебаченню: як соціальні мережі утримують першість в постачанні новин українцям. 16 серпня 2023. URL: https://opora.ua.org/polit_ad/nokaut-telebachennyu-yak-social-ni-merezhi-utrimuyut-pershist-v-postachanni-novin-ukrayincyam-24852
12. Howell W., Kriner D. Political Elites and Public Support for War. March 22, 2007. URL: <https://faculty.wcas.northwestern.edu/jnd260/cab/CAB2007%20-%20Howell.pdf>
13. Україна 2.0: куди рухається українська опозиція та хто її очолить? 19 листопада 2022. URL: <https://mind.ua/publications/20249671-ukrayina-2-0-kudi-ruhaetsya-ukrayinska-opoziciya-ta-hto-yiyi-ocholit>
14. Yesilkagit K., Christensen J. Political and administrative elites under authoritarian rule: Elite transformations and economic policymaking in Italy and Germany during the Interbellum. URL: <https://www.ippapublicpolicy.org/file/paper/629eed81214fd.pdf>

POPULISM AS A THREAT TO THE POST-WAR RECOVERY OF UKRAINE

Tatiana Lyashenko

*Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Department of Political Institutions and Processes
General Almazov str., 8, 01011, Kyiv, Ukraine*

The article attempts to analyze the emergence and formation of populism in Ukraine. The role of political party leaders in the political transformation of Ukraine is studied, which allows us to understand social transformations caused by populism: populist parties are particularly prone to internal authoritarianism, often relying on a charismatic leader in the style of a strongman. It is noted that the political culture of the elite matters and shapes political institutions, and these political institutions influence both the process of societal consolidation and the type of political regime in general. It is emphasized that numerous elite groups are necessary for the functioning of democracy. The influence of the mass media on the results of the formation of public opinion and national voting is considered. The ability of populists to transition to personalistic authoritarian rule is emphasized, and this process is significantly accelerated during a long-term crisis, especially war. It is noted that one of the signs of growing authoritarianism is a decrease in the rights and influence of the regions and the regional political elite.

The article concludes that after the victory, the ruling class and the political elite of Ukraine face two risks: the first is that it is quite possible to expect a further decrease in the level of trust of Ukrainians not only in the Verkhovna Rada, but also in the top political leadership of the country. And the second – there are likely to be splits within the ruling elite, which is usually one of the main factors in the collapse of a personalist or authoritarian regime. It is stated that after the war, opposition sentiments in Ukraine will increase significantly, and the opposition environment will be favorable for its representatives to try to compete for power. It is quite likely that after the end of the war, other elites and other leaders will enter the arena. Taking this into account, the authorities need to adjust to a difficult compromise with civil society, domestic business and foreign partners.

Key words: populism, parties, elites, transformations, political culture, authoritarianism, war.

УДК 32.327

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.51>

ХАРАКТЕРИСТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Наталія Марадик, Іріна Дудінська

*Пряшівський університет в Пряшеві,
філософський факультет, кафедра теорії політичної науки
вул. 17 Новембра, 1, 08001, м. Пряшів, Словаччина*

Метою статті є оцінка позитивів і негативів, пов'язаних із вступом Словаччини до ЄС та 20 роками членства. Для виконання поставленої мети конкретизовано основні терміни та визначення. Розглядаються позитивні та негативні сторони вступу та членства Словаччини в ЄС. На основі оцінок створюється аналіз часткових цілей, а саме з економічної, монетарної, культурної та соціальної точок зору. Згодом так і є створено висновок щодо загальної оцінки відмінностей між позитивами та негативами, поточної позиції Словаччини в ЄС, можливих ризиків і загроз, що виникають через членство, подальшого прогресу та можливого процвітання Словаччини в ЄС.

Вступ Словаччини до ЄС зміцнив демократію держави, покращив рівень життя населення, а також його безпеку. Європейський Союз забезпечував і забезпечує приплив іноземних інвестицій та об'єднує внутрішній європейський ринок. Таким чином створює і зміцнює Словацька Республіка авторитет у зовнішній політиці. Словацькі студенти отримали ширші можливості для вдосконалення навчання та працевлаштування, можливість навчання в іншій країні-члені стає все більш популярною. Науково-технічний прогрес, покращення навколишнього середовища та модернізація технологій є одними з головних пунктів і принципів ЄС, що знайшло відображення і в Словаччині. Створення об'єднаної Європи також відкриває нові можливості для бізнесу.

В'їзд до Шенгенської зони, на підставі якого скасовується паспорт, має значний вплив на Словаччину та митний контроль, що створює можливість швидкого виїзду на роботу та навчання. Слабкі сторони включають, зокрема, повагу до інтересів зовнішньої торгівлі, посилений тиск конкуренції на словацькі компанії в усіх сферах, високий рівень компетенції від національного рівня до ЄС. Збільшення рівня інвестицій у сферу екології та навантаження на державний бюджет відрахуваннями на євровали. Через розмір ЄС складно поєднувати культури та національності, різні ментальності. Не в останню чергу – радикальний відтік кваліфікованих працівників за кордон, особливо у сфері охорони здоров'я. Можна сказати, що з усіх точок зору згадані сильні сторони вступу Словацької Республіки до ЄС переважають згадані слабкі сторони.

Ключові слова: Європейський Союз, Словаччина, позитиви, негативи, економіка, політика, культура.

Приєднавшись до Європейського Союзу, Словаччина зробила значний крок у всій своїй історії. Вона приєдналася до величезної групи на європейському континенті, де населення ЄС становить понад 500 мільйонів. Після вступу до ЄС Словаччина також приєдналася до євросони та Шенгенської зони. Приєднавшись до ЄС, Словаччина зміцнила свій авторитет, демократичність, повагу до прав і свобод людини. Європейський Союз в цілому запропонував Словаччині новий світ без внутрішніх кордонів, новий приплив інвестицій і можливостей. Регіон без внутрішніх кордонів розширює можливості для вільного пересування населення для отримання послуг або можливостей роботи. Це створює єдиний розвинений регіон, де діють однакові цінності та комплексна система. Європейський Союз

пропонує Словаччині кращий рівень життя в мирі та процвітання. Це створює широкий спектр процвітання в кожному секторі держави з економічної, політичної чи соціальної точки зору. Членство в Європейському Союзі принесло багато позитиву, але також і права та обов'язки. У випадку Словаччини – необхідність контролювати зовнішні кордони ЄС і підтримувати країни-члени не тільки з позиції приймаючої країни, але з часом перетворювати їх на підтримуючих держав-членів.

Приєднуючись до ЄС, кожна держава зобов'язується підтримувати власну, а також європейську економіку, спільний ринок, створювати високий рівень зайнятості, покращувати умови життя та підтримувати солідарну співпрацю та економіку країн-членів одна з одною. Важливим моментом після вступу Словаччини до ЄС є створення спільної адміністрації, правової системи на одному рівні, покращення освіти та інших галузей. І останнє, але не менш важливе, можливість використання структурних фондів та фондів згуртованості. Конкурентоспроможність Словаччини також зросла порівняно з іншими країнами.

Насамперед торкнемося історії вступу Словаччини до ЄС. 27 червня 1995 року Словаччина подала заявку на членство в ЄС на засіданнях Європейської Ради в Каннах, Франція. Тому ЄС звернувся до Європейської комісії з проханням скласти висновок щодо заявок на членство. Комісія також підготувала дев'ять інших висновків для країн, які подали заявки на вступ разом зі Словаччиною. Метою оцінки було оцінити прогрес Словаччини за останні роки та виконання так званих Копенгагенських критеріїв. Словаччина мала відповідати таким політичним та економічним критеріям [5, s. 54]:

- Забезпечення стабільності інститутів, які мали б гарантувати демократію, верховенство права, права людини та захист національних меншин.
- Створення ринкової економіки та здатність протистояти тиску конкуренції та ринкової влади в ЄС.
- Здатність брати на себе зобов'язання від членства, відповідність цілям політичного, економічного та валютного союзу.

16 липня 1997 року Європейська комісія оприлюднила Порядок денний 2000, істотною частиною якого були також думки для країн, які на той час претендували на членство в ЄС, а саме для країн Угорщини, Польщі, Словаччини, Латвії, Естонії, Литви, Болгарії, Чехії та Словенії. Оцінка завжди включала прогнози щодо майбутнього розвитку даної країни, інформацію, надану країнами-кандидатами в анкетах, державні оцінки, звіти та резолюції Європейського парламенту та прогрес, досягнутий у рамках Європейських угод. На основі висновків та остаточної оцінки того, наскільки країни здатні брати участь у функціонуванні ЄС, розпочалися переговори з Чехією, Естонією, Угорщиною, Польщею, Словенією та Кіпром. В Оцінці заявки Словаччини на членство в ЄС від 1997 року Європейська Комісія оцінила, що Словаччина все ще є нестабільною країною та були виявлені недоліки у функціонуванні демократії, тому Словаччина не відповідає критеріям, встановленим Європейською Радою в Копенгагені. Словаччина залишилася осторонь процесу інтеграції, Європейська Рада в Люксембурзі в 1997 році не рекомендувала розпочинати жодних переговорів про вступ. Люксембурзький саміт у грудні 1997 року створив дві групи країн-кандидатів:

- Першу групу склали Угорщина, Чехія, Польща, Словенія, Естонія та Кіпр. Ці країни розпочнуть переговори щодо вступу та вступу до ЄС.
- 2-га група складалася зі Словаччини, Литви, Латвії, Мальти, Болгарії, Румунії, які розпочинатимуть лише вступні співбесіди, а не переговори щодо конкретного вступу. Друга група кандидатів, до якої також входила Словаччина, створила Партнерство приєднання, яке доповнило Національні програми для прийняття *acquis communautaire*. Це

партнерство має зберігатися до повного вступу між країнами ЄС. Європейська комісія продовжить щорічно оцінювати прогрес кожної країни окремо. Тому Люксембурзький саміт означав для Словаччини не лише зупинку процесу членства, а радше тимчасову призупинення та збереження можливості для найближчого прогресу, головним чином у питаннях демократії, за допомогою якого Словаччина гарантувала б подальші переговори про вступ до ЄС та розширення [1, s. 223].

Після 1997 року були відкриті переговори про вступ із 6 країнами: Кіпром, Чехією, Естонією, Угорщиною, Польщею, Словенією. Щодо питання Словаччини були визначені пріоритетні напрямки, які необхідно було вирішити. Словаччина, як і інші країни, мала подати звіт про готовність країни-кандидата до вступу в ЄС. Дана доповідь має говорити про прогрес країни та дотримання визначених пріоритетів. На основі цього звіту Європейська комісія створює регулярний звіт про оцінку всього процесу та прогресу. 30 березня 1998 року офіційно розпочинаються вступні співбесіди. 28 травня 1999 р. Словаччина підготувала та подала змінену національну програму прийняття *acquis*, у якій скориговано пріоритети. 3 жовтня 1999 р. Європейська комісія видала другий регулярний звіт про оцінку, на підставі якого рекомендувала переговори щодо вступу до ЄС також зі Словаччиною. У грудні 1999 року в Гельсінкі відбувся саміт, який увійшов в історію повного приєднання Словацької Республіки до країн Європейського Союзу. Поділ дотеперішніх країн-претендентів на дві групи остаточно завершився. До переговорів були запрошені Словаччина та ще 5 країн. 14 лютого 2000 року розпочалася Міжурядова конференція з інституційної реформи ЄС як передумови для його розширення. 15 лютого 2000 року було офіційно відкрито переговори про приєднання Словаччини, Литви, Латвії, Мальти, Болгарії та Румунії. Пізніше, у березні 2000 року, було схвалено переглянута Національна програма прийняття *acquis communautaire*. 15 лютого 2000 р. Словаччина представила Загальну переговорну позицію щодо переговорів і приєднання на конференції в Гельсінкі. Весь план був надзвичайно амбітним і реалістичним. До кінця 2002 року необхідно було взяти на себе зобов'язання привести своє законодавство у відповідність із законодавством ЄС і створити відповідний адміністративний потенціал [1, s. 230].

19 лютого 2003 року Європейська комісія рекомендувала вступ 10 країнам-кандидам. Підписанню Договору передувало схвалення Європейського парламенту 9 квітня 2003 року, де 521 депутат проголосував за вступ Словаччини до ЄС, 21 був проти та 25 утрималися при голосуванні. У квітні 2003 року Рада міністрів закордонних справ держав-членів схвалила вступ нових членів. 16 квітня 2003 року в Афінах було заплановане підписання Договору про приєднання. Підписантами були президент Рудольф Шустер, прем'єр-міністр Словацької Республіки Мікулаш Дзурінда, міністр закордонних справ Словацької Республіки Едуард Кукан та головний переговорник щодо вступу Словацької Республіки до Європейського Союзу Ян Фігель. Загальний процес ратифікації Договору про приєднання Словацької Республіки до ЄС був успішним і мав бути завершений до вступу Словацької Республіки та кандидатів у члени 1 травня 2004 року. 16–17 травня 2003 р. Президент Словацької Республіки оголосив референдум щодо вступу Словацької Республіки до ЄС. Головне завдання референдуму полягало в питанні: «Чи згодні Ви з тим, щоб Словацька Республіка стала членом Європейського Союзу?». Словаччина приєдналася 1 травня 2004 року і ще дев'ять нових держав до Європейського Союзу. 13 червня 2004 року в країнах ЄС відбулися вибори до Європейського парламенту. У Словаччині вони проходили вперше.

А зараз пропонуємо перейти до позитив на негатив вступу Словаччини до ЄС з точки зору різних аспектів.

Позитиви та мінуси вступу до ЄС з економічної точки зору

Вступ Словаччини до ЄС приніс і продовжує приносити політичну інтеграцію та сприятливі економічні наслідки. З економічної точки зору найчастіше згадується вільний рух людей, товарів, послуг і капіталу [3, s. 77].

Вільний рух товарів

Позитиви:

- усунення технічних і торгових бар'єрів, що збільшує обсяги взаємної торгівлі;
- економія руху товарів між державами-членами, скасування митного контролю, запровадження єдиних транспортних документів;
- модернізація виробництва, як надійна основа конкурентоспроможності. Встановлено прямі контакти з виробниками з усього ЄС, що пов'язано з кращою якістю, пропозицією та нижчими цінами.

Негативи:

- створення конкуренції навичок має дві сторони, сильну конкуренцію з боку іноземних держав на словацькому ринку, що створює натиск на внутрішнє виробництво;
- різкий вплив імпорту продукції з-за кордону, яка не відповідає вітчизняній продукції. Це призводить до різноманітних перевірок якості, щоб забезпечити відповідність продукції європейським стандартам. Контроль також стосується експорту словацької продукції за кордон, це так званий ринковий контроль.

Вільне пересування людей є одним із найважливіших принципів вступу до ЄС. Це повна інтеграція мешканців кожної країни-члена, де громадянин однієї держави може працювати, інтегруватися, оселитися чи вести бізнес в іншій державі-члені ЄС. Цей дозвіл поширюється на кожну державу-член без винятку. Вільне пересування людей тісно пов'язане з наданням послуг. Надавати послуги на території ЄС для всіх громадян без обмежень [3, s. 80].

Позитиви:

- громадяни Словацької Республіки можуть вільно пересуватися територією ЄС, шукати роботу чи поселитися в країні-члені без обмежень, можуть вільно вести бізнес і надавати послуги зі своєї країни походження, не змінюючи постійного місця проживання. Повне припинення паспортного контролю на кордони держав в ЄС після приєднання до Шенгену. Також є можливість скористатися банківськими послугами за кордоном. Більший захист банківських вкладів для малого та середнього бізнесу;
- визнання професійної кваліфікації або вищої освіти в Словацькій Республіці та в інших країнах ЄС;
- дуже важливою перевагою є зниження рівня безробіття завдяки можливостям працевлаштування в усьому ЄС та збільшення іноземних інвестицій;
- створення системи захисту персональних даних, яка діє в кожній державі-члені.

Негативи: Запит Німеччини та Австрії щодо перехідного періоду щодо вільного пересування, який було встановлено на 7 років разом, і визначення послуг, де можуть працювати не громадяни Австрії (будівництво, обробка металу, обробка каменю, клінінг) та Німеччина (будівництво, клінінг, внутрішнє оздоблення). Інвестиції, які вкладаються в навчання та кваліфікацію працівників, які згодом виїжджають на роботу за кордон, де легше та ефективніше подати заявку, призводять до непотрібних витрат інвестицій на кваліфікацію, а також до втрати вже навченого населення.

Створення вільного руху капіталу, послуг, людей і факторів виробництва також має забезпечуватися повнофункціональними фінансовими службами, створена монетарна стабільність, якій не загрожує відтік або приплив капіталу, або неконтрольована інфляція [1, s. 246].

Позитиви: Зняття будь-яких обмежень на рух капіталу і тим самим створення рівних умов, обмеження у сфері придбання лісових чи сільськогосподарських земель, де встановлено 7-річний період, коли громадяни не можуть купувати сільськогосподарські землі в інших країнах ЄС. Отримання кредитів на кращих умовах, прискорення іноземних переказів у реальному часі та більше іноземних інвестицій у Словаччину на основі єдиного європейського ринку.

Негативи: Обмеження на право купівлі сільськогосподарських і лісових земель не поширюється на незалежних фермерів, яким дозволено купувати таку землю вже через 3 роки після поселення в Словацькій Республіці. Також є можливість придбати т.зв вторинну нерухомість для громадян держав-членів через величезний діапазон цін на нерухомість у різних країнах ЄС.

З економічної точки зору вступ Словацької Республіки до ЄС також суттєво вплинув на малий та середній бізнес. Там, де політика ЄС є активною, вона створює середовище, де більш вигідно розвивати промисловість і бізнес. **Переваги** малого та середнього бізнесу базуються на європейській допомозі у вигляді мінімальної допомоги, де обмеження становить до 100 000 євро, яка надається майже в усіх секторах. Державна допомога для малих і середніх підприємств також може надаватися як початкова інвестиція для новостворених підприємств або як модернізація для вже створених підприємств. Також розвиваються відносини співпраці з партнерами компаній, приплив іноземних інвесторів, де спостерігається значне зростання продуктивності. А для підтримки підприємництва та професійної освіти були створені консалтингові організації. Найголовнішою перевагою є більше можливостей для співпраці на європейському ринку. З 2004 року експорт до країн ЄС зріс на 85%. Відкрилися нові можливості для підтримки малого та середнього підприємництва, доступу до нових технологій та обміну інформацією. Малі та середні підприємства можуть скористатися можливостями структурних фондів для підтримки інновацій та зайнятості. Вступ до єврозони збільшив приплив іноземних інвестицій, який домінує досі. Іноземні інвестиції призводять до зростання безробіття, але самі інвестиції є лише одним із аспектів покращення економіки Словаччини [2, s. 55]. Щодо **негативних** аспектів малого та середнього бізнесу після вступу Словаччини до ЄС, то ми головним чином радимо посилення конкуренції на внутрішньому словацькому ринку, посилення тиску на швидкість продуктивності та якість продукції, що пов'язано саме з конкуренцією з боку інших країн ЄС. Високий відтік кваліфікованих працівників за кордон, де вони отримають кращі умови праці та роботи. І збільшення витрат на виробництво, пов'язане з контролем продукції, яка йде за кордон, на адекватність і відповідність європейському стандарту.

З точки зору сільського господарства це дуже важливий момент, оскільки це стосується самого забезпечення продуктами харчування, де важливо:

- забезпечити достатнє забезпечення населення основними продуктами харчування для здорового харчування;
- ліквідувати імпорт продовольства та створити конкурентоспроможність та забезпечити використання надлишків продовольства;
- ефективно використовувати потенціал земель сільськогосподарського призначення;
- забезпечити передумови для динамічного розвитку харчової промисловості, здатної протистояти європейському ринку. Прийняття спільної сільськогосподарської політики принесло Словаччині переваги, такі як більша підтримка доходів, ресурси для розвитку сільської місцевості та захисту навколишнього середовища. Завдяки підтримці фінансових структур ЄС сільське господарство Словаччини стабілізувалося. Головним пріоритетом Словаччини є підвищення конкурентоспроможності сільського господарства та покращення якості життя в сільській місцевості [3, s. 121].

Позитиви: Захист внутрішнього продовольчого ринку від зовнішнього, підвищення якості вітчизняного продовольства, збільшення коштів на сільське господарство, ефективніший маркетинг у сфері збуту вітчизняної сировини, реструктуризація харчової промисловості і сільського господарства, їх модернізація, кооперація в розробці нових продуктів, нових технологій. Зниження цін на основні продукти харчування, засноване на прийнятті нових законів про ПДВ, де конкретні основні продукти харчування спеціально відібрані.

Негативи: Зростання цін на сільськогосподарську та продовольчу продукцію, що сприяє інфляції та заборгованості селян. Існує також висока конкуренція з боку імпортової продукції за нижчими цінами, особливо з країн, де виробництво значно дешевше, ніж у Словацькій Республіці.

Регіональна політика

Багатші країни-члени допомагають і фінансують більш проблемні регіони ЄС за принципом солідарності. Така регіональна політика допомагає фінансово знедоленим верствам держави в цілому, а також самим державам, які допомагають, оскільки отримують чудові інвестиційні можливості. Європейський Союз також намагається таким чином забезпечити здорове зростання конкурентоспроможності [1, s. 277].

Позитиви: Основним принципом функціонування ЄС є принцип солідарності, ЄС суттєво допомагає регіональній політиці на основі структурних фондів та Фонду згуртованості. ЄС переживає значний розвиток регіонів і зменшення відмінностей між регіонами, які дуже відрізняються за різними сферами. Рівень життя населення в цілому ЄС зростає.

Негативи: Структурні фонди та Фонд згуртованості співфінансуються з державного бюджету. Великим недоліком є недостатня готовність якісних проектів до залучення фінансових ресурсів із фондів ЄС.

Інфраструктура

Транспорт є ключовим сектором, який сприяє інтеграції регіонів. Це сприяє економічному зростанню, покращенню якості життя, розвитку зайнятості, туризму та регіональної торгівлі. Протягом усього часу перебування Словацької Республіки в ЄС проводилася політика підготовки єдиного транспортного простору з функціональною транспортною мережею для різних видів транспорту. Також передбачається зменшити залежність від імпорту нафти в ЄС і скоротити викиди CO₂ на транспорті.

Вступ Словаччини до ЄС змінив усі види транспорту. У самій інфраструктурі, у безпеці транспорту та правах пасажирів. Найбільшою перевагою після приєднання є можливість фінансування, де лише в програмному періоді 2007–2013 років було виділено 3,16 мільярда в рамках операційної програми транспорту для Словацької Республіки, особливо при будівництві автомобільних доріг, модернізації ділянок залізниць та оновленні рухомого складу. До вступу Словаччини в ЄС було 316 км автомобільних доріг, у 2013 році – 419 км. У 2016 році відкрито інші ділянки загальної підготовленої мережі автомобільних доріг протяжністю 705 км. Значною є енергетична інфраструктура, де енергетична безпека та транскордонне взаємозв'язок електричних і газових мереж були значно збільшені [1, s. 257].

Позитиви та негативи вступу до ЄС з монетарної точки зору

Введення євро в Словаччині

Головною умовою членства в єврозоні є готовність країни прийняти євро. Формальною частиною готовності є виконання т. зв. Маастрихтські критерії, в тому числі в таких сферах: інфляція, дефіцит і борг державних фінансів, стабільність обмінного курсу і довгострокові процентні ставки [4, s. 99].

Позитиви: Євро здатний конкурувати не лише з долларом США, але також і з єною. Таким чином, запровадження єдиної валюти посилює вплив Європи в економічній та

фінансовій сфері світу. Спрощується управління та забезпечення ліквідністю, не створюється покриття в окремих валютах, вони прискорюють іноземні платежі. Створення прозорості цін, пряме порівняння цін в ЄС, спрощення в бухгалтерському обліку та бізнес-секторі. Краща платформа для зовнішньої торгівлі, прискорене економічне зростання та підвищення рівня зайнятості та життя.

Негативи: Запровадження євро як валюти Словацької Республіки вимагало конвертації валюти та відповідної технічної та організаційної безпеки, ці витрати були одноразовими. Створено управлінсько-інформаційний матеріал, подвійне ціноутворення, касові апарати, запроваджено тренінги співробітників та інформаційну кампанію про євро. Для Словацької Республіки прийняття єдиної валюти було важливіше, ніж монетарний суверенітет, який деякі країни-члени ЄС вже зберегли. Словаччина приєдналася до єврозони 1 січня 2009 року. Найвагомим позитивом після вступу до єврозони є усунення трансакційних витрат, менший ризик у разі можливого падіння або підвищення обмінного курсу, що вже забезпечувалося єдиним фіксованим обмінним курсом, а згодом і прийняття єдиної євро валюти. Словаччина є країною, яка залежить від зовнішньої торгівлі, прийняття євро дає Словаччині довіру перед іноземними інвесторами, прийняття євро значно знизило словацькі державні облигації, на основі яких країна може позичати з більш вигідною відсотковою ставкою, і, таким чином це також припинює державний борг, який несуть усі громадяни. Найсуттєвішим негативом є втрата монетарного суверенітету, де можна реагувати курсом на економічну ситуацію. Ще один мінус – це підтримка країн, які опинились у скруті. Таким чином, Словаччина є частиною Євровалу, який є для неї додатковим зтяжком.

Позитиви та негативи вступу до ЄС з культурної точки зору

Культура та мистецтво в основному визнані Європейським Союзом. Починаючи з історії, культура робила внесок у загальний політичний розвиток Європи, а також і світу. В ЄС створено правову основу культурної діяльності, яка визначає межі та можливості культурного життя в ЄС. ЄС підтримує 3 основні цілі: внесок у розвиток культур, включно з національною та регіональною різноманітністю, підтримує поточну культуру творчої діяльності та підтримує співпрацю між членами ЄС та третіми країнами, а також іншими організаціями. Прямий контакт з установами, постачальниками та виробниками приніс розширення пропозиції, кращу якість та асортимент мистецьких послуг. Важливим аспектом є процес обміну вітчизняної та іноземної продукції. Кошице як Європейське місто культури 2013 принесло видимість міста Кошице, регіону та всієї культури Словаччини за кордон. Фінансова підтримка ЄС у розмірі 50,6 млн. EUR успішно завершила 21 інвестиційний проект, який вони створили в місті Кошице та регіоні нова культурна інфраструктура, що перевищує регіональний вимір [3, s. 138].

Позитиви: Словацькі літературні та книжкові автори мають більше простору для застосування не лише через кордони Словацької Республіки, а й на території ЄС. Театральне мистецтво та культурні вистави підтримують малий туризм і транскордонний рух з метою відвідування такої вистави. Музичний мистецтво є потужним заходом для покращення міжнародного співробітництва, а також туризм для різноманітних музичних та культурних вражень. Архітектура та дизайн підтримує створення нових студій дизайну, можливості освоїтися за межами Словацької Республіки та таким чином отримати досвід. Також утворюються асоціації національних меншин, які користуються необмеженою мобільністю та спілкуванням. У кожному напрямку культури створення вільного пересування населення з економічної точки зору та підтримка культури як важливої статті ЄС є важливий і корисний крок у підтримці театру, музики, архітектури для можливості навчання та отримання досвіду, а також працевлаштування в ЄС.

Негативи: Словаччина не має великих коштів для порятунку культурних та історичних пам'яток, тому багато продає зарубіжним державам заради порятунку цих об'єктів. І тому він втрачає своє культурну спадщину. Можлива втрата талановитих учнів художніх шкіл Словаччини.

Позитиви та негативи вступу до ЄС із соціальної точки зору

Економічна політика максимізує вплив соціального зростання на створення робочих місць і підвищення рівня освіти. Соціальна політика – це цілеспрямована діяльність, спрямована на поліпшення становища населення всередині країни. Йдеться про створення робочих місць можливостей і, таким чином, пріоритет доходу від роботи над соціальним доходом. Найбільша перевага для громадян Словаччини – у сфері вільного пересування робочої сили. У соціальній сфері структурні фонди ЄС відіграють значну роль у рамках Європейського соціального фонду. Створюються інструменти для підтримки незахищених груп, безробітних та тих, хто ризикує безробіттям. А також посередництво в працевлаштуванні, професійні поради та підготовка до ринку праці, збереження робочих місць, що має призвести до створення кращого рівня життя в усьому ЄС [3, s. 149].

Позитиви: Вступ Словацької Республіки до ЄС обумовив створення плану зайнятості, на основі якого Уряд Словацької Республіки повинен регулярно створювати оцінки та статистику зайнятості та будь-які рекомендації, необхідні для забезпечення балансу на ринку праці. Європейський структурний фонд підтримує заходи, спрямовані на зниження безробіття, сприяння працевлаштуванню, підвищення рівня освіти та людського потенціалу в галузі науки та досліджень. Він забороняє будь-яку дискримінацію між чоловіками та жінками на основі етнічного походження, релігії чи переконань, інвалідності, віку чи сексуальної орієнтації.

Негативи: Недостатня підготовка працівників до необхідного рівня безпеки та охорони здоров'я на виробництві, а також недостатньо підготовлені проекти підтримки зайнятості.

Освіта

Освітня політика створюється кожною державою самостійно, іноді цілі спільні. ЄС підтримує підвищення рівня освіти та навчання. Умови для навчання в університетах країн-членів ЄС створюються на тих же умовах, що й у відповідній країні даного громадянина. Мінусом навчання в закордонному університеті для Словаччини є пізніший відтік талановитих студентів за кордон і, таким чином, втрата можливого потенціалу.

Таким чином, вступ Словаччини до ЄС зміцнив демократію держави, покращив рівень життя населення, а також його безпеку. Європейський Союз забезпечував і забезпечує приплив іноземних інвестицій та об'єднує внутрішній європейський ринок. Таким чином створює і зміцнює Словацька Республіка авторитет у зовнішній політиці. Словацькі студенти отримали ширші можливості для вдосконалення навчання та працевлаштування, можливість навчання в іншій країні-члені стає все більш популярною. Науково-технічний прогрес, покращення навколишнього середовища та модернізація технологій є одними з головних пунктів і принципів ЄС, що знайшло відображення і в Словаччині. Створення об'єднаної Європи також відкриває нові можливості для бізнесу. В'їзд до Шенгенської зони, на підставі якого скасовується паспорт, має значний вплив на Словаччину та митний контроль, що створює можливість швидкого виїзду на роботу та навчання. Слабкі сторони включають, зокрема, повагу до інтересів зовнішньої торгівлі, посилений тиск конкуренції на словацькі компанії в усіх сферах, високий рівень компетенції від національного рівня до ЄС. Збільшення рівня інвестицій у сферу екології та навантаження на державний бюджет відрахуваннями на євровали. Через розмір ЄС складно поєднувати культури та національності, поєднувати різні ментальності. Не в останню чергу – радикальний відтік

кваліфікованих працівників за кордон, особливо у сфері охорони здоров'я. Можна сказати, що з усіх точок зору згадані сильні сторони вступу Словацької Республіки до ЄС переважають згадані слабкі сторони.

Список використаної літератури

1. Figeľ J., Adamiš M. Slovensko na ceste do Európskej únie kapitoly a súvislosti. Bratislava: Grafis s.r.o., 2004. 335 s.
2. Holešová H. Slovensko a Európska únia – malé a stredné podnikanie, Bratislava: Grafis s.r.o., 2004. 450 s.
3. Lacina L., Ostráček J. a kol. Učevnice evropské integrace. Brno: Barrister&Principal, 2011. 567 s.
4. Mihaľík J. Európska únia alebo federácia národných štátov? Formovanie európskeho modelu sociálno-ekonomického rozvoja. Bratislava: Iura Edition, spol. s.r.o., 2012. 288 s.
5. Rybár P. a kol. Dvadsať otázok a odpovedí o vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie. Bratislava: Grafis s.r.o., 2003. 190 s.

CHARACTERISTICS OF THE EUROPEAN INTEGRATION OF THE SLOVAK REPUBLIC

Nataliya Maradyk, Irina Dudinská

*University of Prešov, Faculty of Arts,
Department of Theory of Political Science
17 Novembra str., 1, 08001, Prešov, Slovakia*

The purpose of the article is to evaluate the positives and negatives associated with Slovakia's entry into the EU and 20 years of membership. In order to fulfill the set goal, the main terms and definitions are specified. Positive and negative aspects of Slovakia's entry and membership in the EU are considered. Based on the evaluations, an analysis of sub-goals is created, namely from an economic, monetary, cultural and social point of view. Subsequently, a conclusion was made on the overall assessment of the differences between positives and negatives, the current position of Slovakia in the EU, possible risks and threats arising from membership, further progress and possible prosperity of Slovakia in the EU.

Slovakia's entry into the EU strengthened democracy in the country, improved the living standards of the population, but also security. The European Union ensured and ensures the inflow of foreign investments and unifies the internal European market. The Slovak Republic thus creates and strengthens its authority in foreign policy. Slovak students have gained wider opportunities to improve their studies and employment, and the option of studying in another member country is becoming more and more popular. Scientific and technical progress, improvement of the environment and modernization of technologies are among the main points and principles of the EU, which was also reflected in Slovakia. The creation of a united Europe also opens up new opportunities for business.

Entry into the Schengen area has a significant impact on Slovakia and customs control, which creates the possibility of quickly leaving for work and study. Weaknesses include, in particular, respect for the interests of foreign trade, increased competitive pressure on Slovak companies in all spheres, high competence from the national level to the EU. Increasing the level of investments in the field of ecology and burdening the state budget with levies for the eurozone. Due to the size of the EU, it is difficult to combine cultures and nationalities, different mentalities. Last but not least, it is a radical outflow of qualified workers abroad, especially in the field of healthcare. It can be said that, from all points of view, the mentioned strengths of Slovakia's accession to the EU outweigh the mentioned weaknesses.

Key words: European Union, Slovakia, positives, negatives, economy, politics, culture.

УДК 327(73)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.52>

ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ США ЩОДО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ВІЙНИ В ІЗРАЇЛІ

Людмила Мельник, Ірина Дужа

*Білоцерківський національний аграрний університет, соціально-гуманітарний факультет,
кафедра філософських та політичних наук
бульв. 50 річчя Перемоги, 96, 09100, м. Біла Церква, Україна*

Лариса Самойленко

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
Навчально-науковий інститут економіки і права,
кафедра державної служби, публічного адміністрування та політології
бульв. Шевченка, 81, 18000, м. Черкаси, Україна*

Світ переживає переломний момент в історії – війна Російської Федерації проти України, війна ХАМАСу проти Ізраїлю, обидві держави схожі в своїх прагненнях захистити свої права на суверенність, на життя свого народу та на самовизначення. Це час коли формуються нові коаліції, нові виклики для уряду країн, держав-партнерів, та міжнародних організацій котрі визначатимуть майбутнє на десятиліття вперед, визначать геополітичного лідера та нову систему безпеки, що будуватиметься у нових реаліях.

Ізраїль та Україна – дві демократичні держави, країни де рівні права мають всі релігійні та етнічні групи незалежно від віросповідання. Ізраїль – держава котра була створена з метою захисту єврейського народу; Україна – держава, котра віками виборює та захищає свою свободу.

У статті розглянуто, що з початку широкомасштабного вторгнення Росії до України Америка залишається найбільшим донором військової допомоги Україні. Автори акцентують увагу, що після нападу ХАМАС на Ізраїль першими хто надав підтримку Ізраїлю – це США. Автори вказують на те, що Американське лідерство – має об'єднувати світ. Американські альянси – мають забезпечувати безпеку. Американські цінності – це те, що робить США партнером, з яким хочуть працювати інші країни. У випадку припинення підтримки України та Ізраїлю всі американські принципи впадуть, США втратять свої позиції глобального лідера, а це абсолютно не вигідно для Америки.

Саме тому Джо Байден направляє в Конгрес бюджетні запити на мільйони доларів для фінансування потреб національної безпеки Америки, для підтримки найважливіших партнерів, включно з Ізраїлем та Україною.

Така інвестиція, буде приносити дивіденди для американської безпеки впродовж поколінь, допомагатиме уберігати американські війська від небезпеки, допомагатиме будувати новий світовий порядок.

Тримаючи лідерські позиції США надають підтримку як Україні так і Ізраїлю для захисту свого народу, територіальної цілісності та поширення конфліктів на інші країни.

Ключові слова: Ізраїль, Україна, окупація, війна, ХАМАС, терористична організація, «тоталітарна держава», «терористична держава», війна в Україні, конфлікт в Ізраїлі.

24 лютого 2022 року життя українців різко поділилося на «до» та «під час». Широкомасштабне вторгнення колись «дружного сусіда» призвело до жахливих руйнувань, смертей, окупації. 7 жовтня 2023 року Ізраїль стає жертвою нападу терористів ХАМАС. Сполучені Штати не стояли осторонь терору, вони одні з перших демократичних держав, що котрі надали підтримку країнам у їхній визвольній боротьбі. Американський лідер

президент Дж. Байден здійснив візит до Ізраїлю та до України, ставши першим американським Президентом, котрий відвідав країни під час війни. У якості підтримки США відбулися зустрічі американського лідера з Прем'єр-міністрами і членами його уряду.

Вторгнення в Україну – вісь Москви. Як вказують експерти та аналітики, блиц-атака на Ізраїль веде до вісі Москва-Тегеран (Росія-Іран). «За даними української військової розвідки, з 22 по 24 вересня російська військова делегація перебувала з візитом в Ірані, де, ймовірно, відбувся обмін розвідувальною інформацією з організації нападу... З початку війни проти України Іран постачає російським силам БПЛА Shahed та інше обладнання в обмін на російські протитанкові ракети, переносні та зенітні ракети, які, ймовірно, були переправлені до Гази. Спостерігається схожість тактики бою терористів угруповання ХАМАС із російськими військовими в Україні, зокрема використання FPV-дронів проти бронетехніки» [6]. Так, експертний аналітик воєнної розвідки Ізраїлю Йоссі Купервассер: «Підтримка Китаєм та Росією Ірану – одна з причин атаки ХАМАС» [1].

Розпалюючи війни в Європі та Західній Азії Кремль розширює поле своєї боротьби із Заходом. Не очікуючи такої підтримки з боку демократичних держав для України, Москва радикальними методами намагається дестабілізувати безпекову ситуацію в інших регіонах котрі є дружніми для США. Тим самим випробовуючи Америку на міцність та спроможність втримати глобальний пріоритет в регіонах.

Як відомо, ХАМАС – це «терористична організація» котра напала на Ізраїль, і проводячи паралелі між війнами в Ізраїлі та Україні, то Росія – це «терористична держава», котра напала на Україну.

Терористичне угруповання ХАМАС в Ізраїлі жорсткою вбило понад 1300 осіб, зокрема щонайменше 32 американських громадян. Узяті в заручники десятки невинних людей – від немовлят до літніх людей, ізраїльтяни й американці. Деспотична Росія вбила в Україні більше 500 дітей, тисячі мирних жителів, катувала, гвалтувала, створювала «кімнати смерті» для українців, знищила цілі міста.

Офіційно співпраця між ХАМАС і Москвою не підтверджена. Проте, є спостереження експертів, які вказують на можливу співпрацю між обома силами. Зокрема, представники ХАМАС наявні в Росії, більше того, експерти вказують на те, що є деяка фінансова та політична підтримки від Росії ХАМАС [5].

ХАМАС виграв палестинські парламентські вибори в 2006 році і захопив Гази під час громадянської війни в Палестині, що розпочалася після цього. ХАМАС має як політичне, так і військове крило, і деякі західні держави, такі як Австралія і Нова Зеландія, оголосили ХАМАС терористичною організацією лише військове крило – Бригади Ізз ад-Дін аль-Кассам. Однак, інші держави, зокрема Сполучені Штати, не зробили такого розмежування.

Кремль, зі свого боку, ніколи не оголошував жодне з крил ХАМАСу терористичним угрупованням. Навпаки, прагнучи зайняти свою нішу в близькосхідному мирному процесі, російські дипломати намагалися об'єднати різні палестинські угруповання, включаючи ХАМАС, в єдину політичну силу, щоб перезапустити мирний процес і сприяти вирішенню проблеми за принципом двох держав.

Делегації ХАМАС часто відвідували Москву, зустрічаючись з міністром закордонних справ С. Лавровим і заступником міністра закордонних справ М. Богдановим, який відповідає в МЗС за близькосхідну проблематику. Росія консультувалася з палестинськими угрупованнями в Досі, Катарі та Рамаллі на Західному березі річки Йордан, а також організувала переговори між ними в Інституті сходознавства Російської академії наук у Москві [4].

Як вказує старша дослідниця Віденського центру з роззброєння та нерозповсюдження та Центру досліджень у галузі нерозповсюдження ім. Джеймса Мартіна (США)

Ганна Нотте, що незважаючи на те, що немає чітких доказів того, що Росія підтримувала ХАМАС у плануванні або здійсненні несподіваного нападу на Ізраїль, це не означає, що Росія не є суб'єктом конфлікту між Ізраїлем та ХАМАСом. Після початку повномасштабного вторгнення в Україну в лютому 2022 року Москва різко поглибила свою співпрацю з Іраном. В обмін на іранські бойові безпілотники та інше військово-обладнання Росія посилила свою оборонну підтримку Тегерану надаючи допомогу в реалізації його ракетних програм і програм космічних ракет-носіїв. Відбувся шквал ірансько-російської військової взаємодії, в тому числі візит міністра оборони Росії Сергія Шойгу на виставку озброєнь в Тегерані [4].

Отже, не зважаючи на те, що не існує прямих доказів щодо російського сліду у терористичних атаках ХАМАС проти ізраїльського народу, проте існує низка фактів, що вказують на цей слід. Більше того, Росії вигідна війна між Ізраїлем і ХАМАС. По-перше, геополітично росія виграє від конфлікту, оскільки відволікається увага міжнародної спільноти від України, і, водночас паралельно допомагаючи відкрити для Америки другий фронт, що, в свою чергу, може відвернути ресурси і зусилля США на контролі та обороні українських територій, що сприяє російським інтересам. По-друге, Росія може використовувати конфлікт Гази, щоб розширити свій вплив у регіоні Близького Сходу. Вона може встановити більш тісні зв'язки зі Арабськими Еміратами, Саудівською Аравією та іншими регіональними гравцями, що підкреслить її міжнародний статус і збільшить її впливовість у світі.

Після вторгнення в Україну Росія перестала наполягати на досягненні значущого і своєчасного прогресу в ядерних переговорах, створивши фактичний щит для збереження близького до ядерного статусу Ірану.

Значимо, що Сирія, Росія та Іран знайшли спільну мету в переслідуванні американських військ, дислокованих на північному сході країни. Війська чисельністю близько 900 осіб – залишаються в Сирії, щоб запобігти відродженню Ісламської держави. Згідно з секретними документами, що набули розголосу на початку 2023 року, Росія, Іран і Сирія створили «координаційний центр», щоб спрямувати узгоджені зусилля на витіснення американських військових.

Задля компенсації посилення Ірану Росія підтримує нормалізацію відносин між Сирією і деякими арабськими країнами. В цілому Росія скоріше сприяє, ніж обмежує Тегеран в регіоні. Доказів того, що Іран брав безпосередню участь у плануванні нападу ХАМАСу не має, але країна давно надає логістичну і військову підтримку цьому бойовому руху, а також іншим проксі-групам у його децентралізованій «вісі опору» [4].

За рахунок пропаганди ХАМАС має часткову підтримку палестинського населення, що призводить до багатьох мітингів та провокацій.

Напад на Ізраїль перегукується з майже двома роками повномасштабної війни, трагедій і жорстокості, яких зазнає народ України.

Погоджуємося із промовою Дж. Байдена до американського народу, що хоча ХАМАС і В. Путін становлять різні загрози в різних регіонах, але їх поєднує одне – бажання знищити сусідню демократичну країну та їхню націю. Заявлена мета існування ХАМАС – руйнування Держави Ізраїль і вбивство євреїв.

ХАМАС не представляє палестинський народ. Хамасівці використовують палестинських цивільних осіб як живий щит, і через них страждають ні в чому не винні палестинські сім'ї. Так само як путінські війська, прикриваються мирним населенням на тимчасово окупованих територіях України.

Путін заперечує, що Україна має або коли-небудь мала справжню державність. Прибічники Кремля мають вигадану історію, котра була виголошена Путіним у промові

напередодні повномасштабного вторгнення і яка нині ними пропагується. Президент РФ стверджує, що Україну створила більшовистська, комуністична Росія. Проте, Україна, яка має тисячолітній спадок державності, завдячуючи підтримці США та ЄС вистає та здобуде перемогу над путінською Росією.

Забезпечення успіху Ізраїлю та України життєво важливе для національної безпеки Америки тому, що коли терористи не покарані за свій терор, коли диктатори не покарані за свою агресію, вони спричиняють ще більший хаос, смерть і руйнування. Агресія буде продовжуватися, поширюватися на інші регіони світу дестабілізуючи міжнародний порядок та збільшать витрати як для Америки так і для світу.

Якщо не зупинити прагнення Путіна до влади і контролю над Україною, він не обмежиться лише Україною. Наступними можуть бути Польща та країни Балтії для відродження «великої Росії». Імперіалізм потрібно викоринити не тільки з правлячої верхівки, а й з усього народу. Прикладом може слугувати розподіл Німеччини після Другої світової війни.

Один з путінських головних радників, колишній президент Росії, назвав Естонію, Латвію і Литву «прибалтійськими провінціями» Росії. Усі ці країни – союзники по НАТО.

Протягом 75 років НАТО зберігає мир у Європі і є наріжним каменем американської безпеки. У випадку нападу Путіна на одного з союзника по НАТО, США та союзні країни будуть захищати кожен дюйм території НАТО, у відповідності до договору.

Якщо лідируючі країни, котрі стоять в основі безпекового сегменту дозволять Росії позбавити Україну незалежності, потенційні агресори в усьому світі набудуть сміливості і спробують зробити те саме по своїх регіонах. Ризик конфлікту і хаосу може поширитися і на інші частини світу – на Індо-Тихоокеанський регіон та особливо на Близький Схід.

Сполучені Штати та їхні партнери в усьому регіоні працюють над побудовою кращого майбутнього для Близького Сходу, в якому Близький Схід буде стабільнішим і краще пов'язаним із сусідніми регіонами – за допомогою інноваційних проєктів, як-от залізничний коридор Індія-Близький Схід-Європа, який був оголошений 2023 року на саміті найбільших економік світу. Тісніші зв'язки – це більш передбачувані ринки, більше зайнятості, менше невдоволення, менше воєн.

Американське лідерство – має об'єднувати світ. Американські альянси – мають забезпечувати безпеку. Американські цінності – це те, що робить США партнером, з яким хочуть працювати інші країни. У випадку припинення підтримки України та Ізраїлю всі американські принципи впадуть, США втратить свої позиції глобального лідера, а це абсолютно не вигідно для Америки.

Саме тому Джо Байден направляє в Конгрес бюджетні запити на мільйони доларів для фінансування потреб національної безпеки Америки, для підтримки найважливіших партнерів, включно з Ізраїлем та Україною.

Така інвестиція, буде приносити дивіденди для американської безпеки впродовж поколінь, допомагатиме уберігати американські війська від небезпеки, допомагатиме будувати новий світовий порядок.

Тримуючи лідерські позиції США надають підтримку як Україні так і Ізраїлю для захисту свого народу, територіальної цілісності та поширення конфліктів на інші країни.

В регіон перекинули американську військову техніку. Зокрема, авіаносну ударну групу на чолі з авіаносцем USS Gerald Ford прибула до східної частини Середземного моря, а USS Eisenhower до регіону з метою стримування ворожих дій проти Ізраїлю та запобігання поширенню конфлікту [3].

Водночас Прем'єр-міністр Нетаньягу і Дж. Байден зауважили критично важливу необхідність того, щоб Ізраїль діяв відповідно до законів ведення війни. Це означає,

наскільки це можливо, захист мирних жителів під час бойових дій. Вказавши на те, що жителі сектора Газа терміново потребують продовольства, води та медикаментів.

Під час переговорів із лідерами Ізраїлю та Єгипту було домовлено про угоду про перше доставляння гуманітарної допомоги від Організації Об'єднаних Націй палестинському цивільному населенню в секторі Газа.

Завдяки вдалим переговорам між країнами вдалося досягнути великого результату про гуманітарний конвой для палестинців. Координація дій продовжується за рахунок країн-партнерів регіону для забезпечення сталого і безпечного доступу до продовольства, води, медичного обслуговування та іншої допомоги, необхідної для задоволення гуманітарних потреб. Така тісна дипломатична координація, зокрема з ключовими партнерами в регіоні, полягає у прагненні запобігти поширенню конфлікту, зберегти стабільність на Близькому Сході та працювати в напрямку політичного рішення конфлікту та забезпечення миру.

Президент Дж. Байден, Прем'єр-міністр Канади Дж. Трюдо, Президент Франції Е. Макрон, Канцлер Німеччини О. Шольц, Прем'єр-міністр Італії Дж. Мелоні та Прем'єр-міністр Великої Британії Р. Сунак підтримують Ізраїль та його право на самооборону у боротьбі з терористичною організацією ХАМАС.

Конфлікт між Ізраїлем та ХАМАС поставив під загрозу існуючу систему безпеки регіону. Не контрольованість подій призвело до появи високого ризику перебування на території Іраку, Ірану, Сирії, Лівану громадян іноземних держав та віросповідання. Терористичні та повстанські групи регулярно нападають на іракські сили безпеки та цивільне населення. Антиамериканські ополченці погрожують громадянам США та міжнародним компаніям по всьому Іраку. Напади з використанням саморобних вибухових пристроїв, нецільового вогню та безпілотних літальних апаратів відбуваються в багатьох районах країни, включаючи Багдад та інші великі міста. Громадяни США в Іраку стикаються з високими ризиками для своєї безпеки, включаючи можливість насильства та викрадення. У таких надзвичайних ситуаціях консульські послуги громадянам США в Іраку обмежені через суворі обмеження на пересування американського урядового персоналу.

По всій країні часто відбуваються демонстрації, протести і страйки. Ці події можуть розвиватися швидко і без попереднього повідомлення, часто перериваючи рух транспорту, надання транспортних та інших послуг, а іноді переростають у насильство.

У північних кордонів Іраку існує постійна загроза нападів терористичних угруповань, збройного конфлікту, повітряних бомбардувань та громадянських заворушень. Громадянам іноземних держав слід особливо уникати районів, розташованих поблизу збройних угруповань на півночі Іраку, які стали мішенню для повітряних ударів з боку військових сусідніх країн.

Регіональний уряд Курдистану в Іраку заявив, що засуджуватиме до тюремного ув'язнення терміном до десяти років осіб, які нелегально перетинатимуть іраксько-сирійський кордон. Крім того, участь у бойових діях від імені або на підтримку визначених терористичних організацій є злочином за американським законодавством, що може призвести до тюремного ув'язнення і великих штрафів у Сполучених Штатах.

Вторгаючись в Україну Путін вважав, що захопить Київ і всю Україну за лічені дні. Понад рік потому Путін зазнав невдачі і продовжує зазнавати її. Київ, як і раніше, стоїть завдяки хоробрості українців.

Україна повернула під свій контроль значну частку території, колись окупованої російськими військами, за підтримки очолюваної США коаліції з більш ніж 50 країн з усього світу, які роблять свій внесок у підтримку Києва.

За підтримкою російський диктатор звернувся до Ірану і Північної Кореї з проханням продати росії ударні безпілотники і боеприпаси для тероризування українських міст і громадян [3].

Україна звернулася за підтримкою до демократичного, цивілізованого світу – це зброя, боеприпаси, можливості, здатність витіснити російські війська, які вторглися на її територію, а також системи протиповітряної оборони, що дають змогу збивати російські ракети до того, як вони зруйнують українські міста.

Отже, політика США щодо України спрямована на підтримку України у боротьбі із російською агресією та на підтримку безпеки й стабільності в Ізраїлі і на досягнення мирного врегулювання конфлікту.

До України відправляється техніка, котра зберігається на американських складах. А кошти, що виділяються Конгресом використовуються для поповнення американських запасів новими бойовими засобами. Це ракети Patriot для зенітних батарей, що випускаються в штаті Аризона; артилерійські снаряди, вироблені в 12 штатах США, включно з Пенсільванією, Огайо, Техасом; і багато іншого [3]. Зазначимо, ця підтримка демонструє лідерство Америки у справі збереження і зміцнення світового порядку, оснований на правилах.

Список використаної літератури

1. Демченко О. Експертний аналітик воєнної розвідки Ізраїлю Йосі Купервассер: «Підтримка Китаєм та Росією Ірану – одна з причин атаки ХАМАС» *Мультимедійна платформа Іb.ua*. 2023 13 жовтня. Режим доступу: https://lb.ua/world/2023/10/13/579383_eksgolovniy_analitik_voiennoi.html
2. Remarks by President Biden on the United States' Response to Hamas's Terrorist Attacks Against Israel and Russia's Ongoing Brutal War Against Ukraine: The White House, 2023. [Electronic resource]. Access mode: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2023/10/20/remarks-by-president-biden-on-the-united-states-response-to-hamas-terrorist-attacks-against-israel-and-russia-ongoing-brutal-war-against-ukraine/>
3. Joint Statement on Israel: The White House, 2023. [Electronic resource]. Access mode: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/10/22/joint-statement-on-israel-2/>
4. Notte H. Where Does Russia Stand on the Israel-Hamas War? [Electronic resource]. Access mode: https://foreignpolicy.com/2023/10/19/israel-palestine-hamas-gaza-war-russia-iran-putin/?utm_source=Sailthru&utm_medium=email&utm_campaign=Flash%20Points%20-%2010222023&utm_term=flash_points
5. Публічні подяки та регулярні візити до Москви: взаємини росії з ХАМАС *Мультимедійна платформа іномовлення України Укрінформ*. 2023 01 листопада. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3781414-publicni-podaki-ta-regularni-viziti-domoskvi-vzaemini-rosii-z-hamas.html>
6. Чому війна між Ізраїлем і угрупованням ХАМАС вигідна росії: Центр протидії дезінформації при РНБО, 2023, [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cpd.gov.ua/main/chomu-vijna-mizh-izrayilem-i-ugrupuvanniam-hamas-vygidna-rosiyi/>

FORMATION AND IMPLEMENTATION OF US POLICY REGARDING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR AND THE WAR IN ISRAEL

Lyudmila Melnyk, Iryna Duzha

*Bila Tserkva National Agrarian University, Faculty of Social Sciences and Humanities,
Department of Philosophical and Political Disciplines
Soborna square, 8/1, 09117, Bila Tserkva, Ukraine*

Larysa Samoilenko

*Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytsky,
Educational and Scientific Institute of Economics and Law, Department of Civil Service,
Public Administration and Political Science
Shevchenko Boulevard, 81, 18000, Cherkasy, Ukraine*

The world is going through a turning point in history – the war of Russia against Ukraine, the war of Hamas against Israel, both states are similar in their aspirations to protect their rights to sovereignty, to the life of their people and to self-determination.

This is the time when new coalitions are formed, new challenges for the governments of countries, partner states, and international organizations that will determine the future for decades to come, determine the geopolitical leader and the new security system that is being built in new realities.

Israel and Ukraine are two democratic states, countries where all religious and ethnic groups have equal rights, regardless of religion. Israel is a state that was created to protect the Jewish people; Ukraine is a state that has been choosing and protecting its freedom for centuries.

The article considers that since the beginning of Russia's large-scale invasion of Ukraine, America remains the largest donor of military aid to Ukraine. The authors emphasize that after the Hamas attack on Israel, the USA was the first to support Israel. The authors point out that American leadership should unite the world. American alliances should provide security. American values are what make the US a partner that other countries want to work with. In case of termination of support for Ukraine and Israel, all American principles will fall, the USA will lose its position as a global leader, and this is absolutely not beneficial for America.

That is why Joe Biden is sending Congress budget requests for millions of dollars to finance America's national security needs, to support the most important partners, including Israel and Ukraine. Such an investment will pay dividends for American security for generations, help protect American troops from harm, and help build a new world order.

Keeping its leadership position, the USA provides support to both Ukraine and Israel for the protection of its people, territorial integrity and the spread of conflicts to other countries.

Key words: Israel, Ukraine, occupation, war, Hamas, terrorist organization, "totalitarian state", "terrorist state", war in Ukraine, conflict in Israel.

УДК 329.1/9 (4-15): 324-043.2 «2023»
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.53>

ВПЛИВ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2023 РОКУ НА КОНФІГУРАЦІЮ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Юрій Остапець, Віктор Петрінко, Кристина Червеняк

*ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
факультет суспільних наук, кафедра політології і державного управління
вул. Університетська, 14, 88000, м. Ужгород, Україна*

Охарактеризовано парламентські вибори 2023 року в країнах Західної Європи: Фінляндії (02.04.2023), Греції (21.05.2023), Іспанії (23.07.2023), та Нідерландах (22.11.2023).

Підкреслено, що за результатами парламентських виборів у Фінляндії була утворена правочентристська урядова коаліція у складі партій «Національна коаліція», «Справжні фіни», Шведської народної партії та партії «Християнські демократи».

За результатами парламентських виборів у Греції можна констатувати про утворення у парламенті монобільшості (партія «Нова демократія») та про вагомий вплив на електоральні уподобання лівої ідеології. Разом ліві партії здобули 108 депутатських мандатів (СІРІЗА, ПАСОК, Комуністична партія Греції, «Курс свободи»).

Парламентські вибори в Іспанії показали практично рівне протистояння Народної партії та Іспанської робітничої соціалістичної партії. А також домінуючий вплив на утворення урядової коаліції малих націоналістичних партій (Бакська націоналістична партія, «Єдність країни басків» та інших).

Акцентовано, що парламентські вибори в Нідерландах було названо «політичним землетрусом», оскільки на виборах перемогла праворадикальна «Партія свободи» Г. Віддерса з результатом 23,4% (37 депутатських мандатів, що на 20 більше, ніж на парламентських виборах 2021 р.).

Зазначено про вплив на виборчі процеси в країнах Європейського Союзу російсько-української війни та їх наслідків для надання військової допомоги Україні. Підкреслено, що такий вплив у майбутньому буде збільшуватися.

Зроблено висновок, що конфігурація та акторний склад партійних систем залишилися практично незмінними. Партійні системи можна назвати двоблоковими системами поміркованого плюралізму. Партійні системи досліджуваних країн утворюють «нові праві» (праворадикальні партії), «нові ліві» та мейнстримні партії. Слід також зазначити про збільшення впливу праворадикальних партій на виборчий процес: «Справжні фіни» (Фінляндія), «Спартанці», «Грецьке рішення» (Греція), «Вокс» (Іспанія), Партія свободи (Нідерланди).

Ключові слова: Європейський Союз, Західна Європа, парламентські вибори, політичні партії, партійні системи, мейнстримні партії, партії «нової політики», праворадикальні (ультраправі) партії.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження обумовлена вивченням перспектив розвитку політичних партій і партійних систем в умовах глобалізації і розвитку цифрових технологій, оскільки політичні партії і надалі залишаються головним інструментом демократичного урядування, а парламентські вибори надають можливість зробити низку висновків про тенденції і перспективи розвитку як національних партійних систем, так і розвитку інституту партій загалом. Головне протистояння на виборах продовжує відбуватися у контексті: «партії нової політики» («нові ліві», «нові праві») – «мейнстримні» політичні партії [8].

Починаючи з 2024 р. ще одним чинником, який має суттєвий вплив на виборчий процес, стала російсько-українська війна. Європейський Союз назвав підтримку України

серед своїх головних досягнень 2022 року. Але існує невизначеність щодо того, чи збережеться така підтримка надалі. Важливу роль у її збереженні відіграє відповідь на питання про те, кого обрали європейці на парламентських виборах у 2023 р. Адже результати виборів можуть надати можливість отримати владу / мати суттєвий вплив на прийняття рішень євроскептикам, або ультраправим партіям, які, як правило, підтримують Росію. У 2022 р. таким прикладом були вибори в Угорщині на яких черговий раз переміг В. Орбан, котрий відкрито підтримує В. Путіна і військову агресію проти України. А в 2023 р. проросійські сили перемогли на парламентських виборах у Словаччині («Напряма – Соціальна демократія») та Нідерландах (Партія свободи).

Мета та завдання дослідження. Мета нашої статті – охарактеризувати зміни у партійних системах країн Західної Європи за результатами парламентських виборів 2023 р. Для досягнення мети необхідне вирішення таких завдань: 1) дослідити результати парламентських виборів та чинники впливу на електоральний вибір; 2) проаналізувати зміни, які відбулися у партійних системах за результатами виборів.

Аналіз останніх наукових досліджень. Вибірчі процеси у країнах Європейського Союзу та проблематика, пов'язана з функціонуванням партійних систем стали предметним полем дослідження низки вітчизняних науковців. Перш за все слід відмітити дисертаційні дослідження К. Карамана «Євроскептицизм в програмних документах радикальних парламентських партій» [3] та Ю. Копинця «Вплив сучасних тенденцій розвитку країн Європейського Союзу на еволюцію і функціонування партійної системи України» [4]. А також вказана проблематика вивчається у наукових працях таких українських фахівців: В. Литвина, А. Ключковича, В. Митрощенко, Ю. Остапця [6; 7], А. Романюка, Г. Шипунова [8] та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибори фінського парламенту відбулися 02.04.2023 р. Однопалатний фінський парламент Едускунта обирається за пропорційною виборчою системою з 3% виборчим бар'єром і складається з 200 депутатів. «У партійній системі Фінляндії, – зазначає Ю. Копинець, – упродовж останніх десятиріч ХХ ст. домінували 3 партії: Національна коаліція, Соціал-демократична партія Фінляндії (СДПФ), Фінляндський центр. Починаючи з 2000-х рр. за рахунок популістських гасел високих електоральних результатів досягає партія «Справжні фіни». Партія дотримується націоналістичної, популістської ідеології, виступаючи при цьому за жорстку міграційну політику» [4, с. 140]. За результатами попередніх парламентських виборів (2019 р.) був утворений ліво-центристський уряд більшості: СДПФ, «Фінляндський центр», Зелений союз, Лівий союз, Шведська народна партія.

На парламентських виборах 2023 р. головне протистояння відбувалося між партіями «Національна коаліція» та СДПФ. Переможцем виборів стала правоцентристська партія «Національна коаліція». Найбільш провальним результатом став для партій «Фінляндський центр» і «Зелений союз», які обидві були у складі правлячої коаліції, і які втратили по 8 і 7 мандатів відповідно, отримуючи 23 і 13 місць. Результати виборів подані у таблиці 1.

За результатами виборів була сформована право-центристська коаліція у складі (20 червня) партій «Національна коаліція», «Справжні фіни», Шведської народної партії та партії «Християнські демократи».

Результати виборів у Фінляндії дають змогу зробити такі висновки: а) про високий рівень фрагментованості парламенту; б) високу явку виборців (71,9%), яка показує мобілізацію електорату з метою вирішення низки соціально-економічних проблем, що у майбутньому змусить партії відповідально відноситись до своїх передвиборчих обіцянок;

в) підтримку фінськими виборцями праворадикальної партії «Справжні фіни», яка вдруге отримала другий результат на виборах; г) рівень електоральної волатильності 10,1%, який засвідчує про стабільність фінської партійної системи; д) уряд заявив про подальшу військову, гуманітарну підтримку України у російсько-українській війні; ж) конфігурацію партійної системи можна визначити як двоблокову систему поміркованого плюралізму з наявністю впливових «нових» лівих і «нових» правих партій.

Греція. Парламентські вибори в Греції відбулися 23.05.2023 р. за зміненою виборчою системою. Відповідно до виборчого законодавства 300 депутатських місць розподілялося на основі простого пропорційного представництва з 3% виборчим бар'єром. Консервативна партія «Нова демократія» чинного прем'єр-міністра Греції К. Міцотакіса здобула перемогу на парламентських виборах з другим найбільшим відривом в історії країни. Головна проблематика виборчої кампанії була пов'язана з підвищенням вартості життя, а відповідно низкою соціальних питань, які потребують вирішення. Щодо війни Росії Україною К. Міцотакіс заявив, що «він дотримується тієї ж позиції, що вся Європа: ми з Україною проти путінської агресії» [10]. Явка виборців склала 60,9%. Результати виборів до грецького парламенту подано в таблиці 2.

Президентка Греції К. Сакелларопулу дала трьом провідним партіям – «Новій демократії», «СІРІЗІ» та «ПАСОК» по три дні на формування коаліційного уряду. На жаль жодна політична сила не змогла сформувати уряд, а відтак був сформований технічний уряд та призначені позачергові вибори на 25 червня 2023 р.

Парламентські вибори відбулися за новими виборчими правилами (система посиленого пропорційного представництва) відповідно до яких партія, яка здобула перемогу на виборах отримує 20 бонусних депутатських місць, а у випадку, якщо вона здобуває більше 40% голосів виборців, то кількість бонусних місць зростає до 50. Зміни були прийняті внаслідок того, що 21 травня за результатами виборів не могла утворитися урядова коаліція. Явка виборців склала 53,7%. Результати виборів подано в таблиці 3.

Таблиця 1

Результати виборів до Едускунта 2 квітня 2023 року

Назва партії (рік створення)	Результат, %	К-ть депут. місць	Ідеологія
Національна коаліція (1918)	20,8	48 (+10)*	ліберальний консерватизм
Справжні фіни (1995)	20,0	46 (+7)	націоналізм, популізм
СДПФ (1899)	19,9	43 (+3)	соціал-демократія
Фінляндський центр (1906)	11,2	23 (-8)	ліберальний консерватизм, центризм
Лівий союз (1990)	7,0	11 (-4)	демократичний соціалізм, екосоціалізм
Зелений союз (Зелені, 1987)	7,0	13 (-7)	зелена політика, проєвропеїзм
Шведська народна партія (1906)	4,3	9 (0)	соціальний лібералізм, лібералізм
Християнські демократи (1958)	4,2	5 (0)	християнська демократія, соціальний консерватизм
Рух «Тепер» (2018)	2,4	1 (0)	економічний лібералізм
Аландська коаліція	0,37	1 (0)	захист інтересів Аландських островів

Джерело: побудовано автором на основі [10]

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.

Отже, за результатами виборів можна зробити такі висновки: а) збільшилася фрагментація парламенту: депутатські мандати здобули 8 партій (на виборах у травні таких було лише 5). Тобто до парламенту пройшли три нові партії: «Спартанці», «Нікі» (нові праві), «Курс свободи» (нові ліві); б) консервативна партія «Нова демократія» отримає можливість одноосібно сформувати урядовий кабінет; в) конфігурацію партійної системи можна визначити як двоблокову систему поляризованого плюралізму; г) Греція і надалі залишається країною зі значним впливом лівої ідеології. Разом ліві партії здобули 108 депутатських мандатів (СІРІЗА, ПАСОК, КПП, «Курс свободи»); д) праві та ультраправі Греції разом здобули 12,7% голосів виборців, що становить 34 депутатські мандати; ж) індекс волатильності становить 14%.

Таблиця 2

Результати виборів до парламенту Греції 21 травня 2023 року

Назва партії (рік створення)	Результат, %	К-ть депутатських місць	Ідеологія
Нова демократія (1974)	40,7	146 (-12)*	ліберальний консерватизм, християнська демократія
СІРІЗА (Коаліція радикальних лівих) (2004)	20,0	71 (-15)	демократичний соціалізм, лівий популізм
Пасок – Рух змін (2018)	11,4	41 (+19)	соціал-демократія
Комуністична партія Греції (КПП) (1918)	7,2	26 (+11)	комунізм, євроскептицизм
Грецьке рішення (2016)	4,4	16 (+6)	націонал-консерватизм, євроскептицизм, правий популізм

Джерело: побудовано автором на основі [10]

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.

Таблиця 3

Результати виборів до парламенту Греції 25 червня 2023 року

Назва партії (рік створення)	Результат, %	К-ть депутатських місць	Ідеологія
Нова демократія (1974)	40,5	158 (+2)*	ліберальний консерватизм, християнська демократія
СІРІЗА (Коаліція радикальних лівих) (2004)	17,8	47 (+23)	демократичний соціалізм, лівий популізм
Пасок – Рух змін (2018)	11,4	32 (-9)	соціал-демократія
Комуністична партія Греції (1918)	7,6	20 (-6)	комунізм, євроскептицизм
Спартанці (2017)	4,7	13 (нова)	грецький націоналізм, євроскептицизм, популізм
Грецьке рішення (2016)	4,4	12 (-4)	націонал-консерватизм, євроскептицизм, правий популізм
Нікі (Перемога), 2019	3,7	10 (нова)	християнський націоналізм, антиміграційна політика
Курс свободи	3,1	8 (нова)	лівий націоналізм, лівий популізм, євроскептицизм

Джерело: побудовано автором на основі [10]

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.

Іспанія. Вибори іспанського парламенту відбулися 23.07.2023 р. Вищим представницьким органом Іспанії є двопалатний парламент – Генеральні кортеси, який утворюють: Конгрес депутатів (нижня палата, 350 депутатів) і Сенат (верхня палата, 260 депутатів). Конгрес депутатів обирається за пропорційною системою з 4% виборчим бар'єром та закритими партійними списками. Розподіл мандатів відбувається за формулою Д'Онта, яка сприяє двом партіям, які набирають найбільшу кількість голосів виборців.

У партійній системі Іспанії упродовж 1982–2011 рр. домінували дві партії: Іспанська соціалістична робітничка партія (ІСРП) та Народна партія (НП). Між вказаними партіями і відбувалася циркуляція влади. Зміни в конфігурації партійної системи Іспанії відбулися в 2011–2016 рр. у зв'язку з утворенням двох нових партій, які часто характеризують як популістські: «Подемос» (лівий популізм) та «Вокс» (правий популізм). «Подемос» – це лівопопулістська партія, яка: а) виступає проти корумпованої іспанської політики; б) протиставляє себе правлячій еліті, яка управляє не в інтересах країни; в) позиціонує себе поза хибною, на їхню думку, дихотомію «ліві – праві» заради «політики здорового глузду»; г) звертають особливу увагу на негативні економічні проблеми глобалізації та можливості їх вирішення.

«Вокс / Голос» – праворадикальна, націоналістична партія Іспанії заснована 17 грудня 2013 р. колишніми членами Народної партії. До 2018 р. в іспанському політикумі була відсутня праворадикальна політична сила, яка б здобувала депутатські мандати, що пов'язувалося з франкістським минулим Іспанії. «Головними причинами виникнення нової праворадикальної партії, – на думку Ю. Остапця та В. Петрінка, – були такі: 1) нездатність правої Народної партії дати відповідну оцінку новим тенденціям розвитку іспанського суспільства; 2) сепаратистські рухи в іспанських регіонах та нездатність правлячих партій їм протидіяти; 3) міграційні процеси» [7, с. 349].

Головні програмні положення партії: 1) нативізм (поєднання націоналізму з ксенофобією); 2) єдність Іспанії та перетворення її в централізовану державу, обмеження прав уряду Каталонії та відміна привілеїв, які мають Країна Басків та Наварра; 3) захист національної ідентичності; 4) обмеження імміграції, особливо ісламської; депортація нелегальних мігрантів; закриття мечетей; підтримка міграції з Лагінської Америки для збільшення чисельності іспанської нації; 5) економічний неолібералізм; 6) антиглобалізм, помірний євроскептицизм.

Так за результатами парламентських виборів 2015 р. різко скоротилася сукупна підтримка НП і ІСРП в парламенті (51,1% у 2015 р. проти 74,4% в 2011 р.) і кількості місць в парламенті (60,9% в 2015 р. проти 84,6% в 2011 р.). Загалом у 2015 р. розподіл місць між правими / правоцентристами та лівими / лівоцентристами в іспанському парламенті був таким: НП і «Громадяни» (163 депутатські місця) і ІСРП та «Подемос» (159) [10]. В подальшому приблизно однаковий розподіл місць між вказаними політичними таборами триває до парламентських виборів 2023 р., які також його не змінюють. При такому розкладі політичних сил для формування урядової більшості необхідне залучення регіональних і націоналістичних партій.

«Головним підсумком повторних виборів, що відбулися 10 листопада 2019 р., стало електоральне фіаско партії «Громадяни», які втратили 47 з 57 депутатських мандатів. Однією з головних причин поразки цієї партії – перехід з центристських на праві позиції і «загравання» з ультраправою партією «Вокс». Другий підсумок – істотне зростання рейтингу «Вокс» – 52 депутатських крісла. Чисельність депутатів Народної партії зросла до 88, а у «Унідас Подемос» – скоротилося до 35. Крім того, представництво отримала поза-системна каталонська «Кандидатура народної єдності – за розрив» [4, с. 139–140].

Причиною позачергових виборів в Іспанії 23 липня 2023 р. стали низькі результати владних партій на травневих місцевих виборах, де ІСРП та її союзник «Подемос» втратили лідируючі

позиції, а консервативна «Народна партія» та праворадикальна партія «Вокс» покращили свої результати. Відтак головними конкурентами на парламентських виборах 2023 р. були такі партії: «Народна партія», «Вокс», ІСРП та «Sumar». Явка виборців становила 69,9%. Тема російсько-української війни не актуальна для іспанського виборця, а відтак політики не брали її до уваги у своїх кампаніях. В той же час дві найбільші іспанські партії підтримають допомогу Україні. Позиції інших сил різняться і часто є невизначеними. Результати виборів подано в таблиці 4.

Отже, за результатами виборів перемогу здобула «Народна партія», отримавши 33,0% голосів виборців і 137 депутатських мандатів. Але лідер партії А. Н. Фейхоо не зміг створити урядову коаліцію. Для формування уряду йому не вистачило чотирьох мандатів (172): «Народна партія» (137), «Вокс» (33), регіональні партії «Союз народу Наварри» (1), «Канарська коаліція» (1). Такий результат – це наслідок позиції А. Н. Фейхоо, який заявив, що він не бажає платити політичну ціну за амністію, якої вимагають каталонські сепаратисти в обмін на свою підтримку [9].

На початку жовтня мандат на формування уряду від іспанського короля отримав лідер ІСРП, очільник уряду П. Санчес. ІСРП погодилася підтримати амністію сепаратистів Каталонії, які брали участь у невдалій спробі отримати незалежність регіону у 2017 р. Відтак 16 листопада 2023 р. Конгрес депутатів 179 голосами підтримав кандидатуру П. Санчеса на посаду прем'єр-міністра Іспанії. Тобто урядова коаліція була утворена ІСРП, «Sumar» та регіональними і націоналістичними партіями.

Таблиця 4

Результати виборів до Конгресу депутатів 23 липня 2023 року

Назва партії (рік створення)	Результат, %	К-ть депутатських місць	Ідеологія
Народна партія (1989)	33,0	137 (+48)*	Авторитарний консерватизм, іспанський націоналізм християнська демократія
Іспанська соціалістична робітничка партія (1879)	31,7	121 (+1)	соціал-демократія
Голос (2013)	12,3	33 (-19)	іспанський національний консерватизм
Сумар (Sumar, об'єднання 15 лівих партій)	12,3	31 нова	соціал-демократія
Ліві республіканці Каталонії (1931)	1,8	7 (-6)	соціал-демократія, лівий націоналізм, католонізм
Разом за Каталонію (2017)	1,6	7 (-1)	парасолькова партія, католонізм, соціал-демократія
Єдність країни Басків (1895)	1,3	6	баскський націоналізм, християнська демократія
Баскська націоналістична партія (1895)	1,1	5	баскський націоналізм, ліберальний консерватизм
Галісійський національний блок (1982)	0,6	1	галісійський націоналізм, демократичний соціалізм
Канарська коаліція (1993)	0,4	1	канарський націоналізм, ліберальний консерватизм
Народний союз Наварри	0,2	1	захист інтересів Наварри

Джерело: побудовано автором на основі [10]

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.

Отже, за результатами парламентських виборів в Іспанії можна зробити такі висновки: а) конфігурація партійної системи залишилася незмінною – двоблоковою системою поміркованого плюралізму, яку утворюють консервативний і лівий блоки політичних партій та низка регіональних і націоналістичних партій; б) індекс волатильності становить 13,6%, що свідчить про усталеність уподобань виборців та стабільність партійної системи загалом; в) залежність загальнонаціональних партій від регіональних націоналістичних партій при утворенні урядових коаліцій; г) збереглася трояка структура іспанського електорату, розподіленого між лівоцентристами, правочентристами та регіональними націоналістичними партіями.

Нідерланди. Позачергові вибори нідерландського парламенту відбулися 22 листопада 2023 р. Прем'єр-міністр Нідерландів М. Рютте на позачерговій пресконференції 8 липня 2023 р. оголосив про відставку уряду, а позачергові вибори були призначені на 22 листопада 2023 р. Причиною коаліційної кризи стало міграційне питання (НПСД не змогла домовитися з «Християнським союзом» і партією «Демократи 66» про посилення антиміграційного законодавства). До коаліції за результатами парламентських виборів 2021 р. входило 4 партії: Народна партія за свободу і демократію (НПСД), «Демократи 66», «Християнсько-демократичний заклик», «Християнський союз». Слід зазначити, що на формування цієї коаліції знадобилося 299 днів. Це становить найдовший термін з часів Другої світової війни [6].

Таким чином, позачергові парламентські вибори в Нідерландах відбулися 22 листопада 2023 р. У виборах прийняли участь 26 політичних партій, що на 9 більше, ніж у 2021 р. Палата представників (нижня палата парламенту) складається із 150 депутатів і обирається за пропорційною виборчою системою відкритих партійних списків без виборчого бар'єру [1, с. 45–48]. Парламентські вибори у Нідерландах назвали «політичним землетрусом» (німецька газета «Bild»), оскільки на виборах перемогла праворадикальна «Партія свободи» Г. Вільдерса з вражаючим результатом 23,4% (37 депутатських мандатів, що на 20 більше, ніж на парламентських виборах 2021 р.). Результати виборів подано в таблиці 5.

А також до нідерландського парламенту пройшли 5 партій, які отримали по 3 депутатські мандати: «DENK» (захист інтересів турецької національної меншини, мультикультуралізм), «Форум за демократію» (праворадикальна популістська партія), «Реформістська партія», «Християнський союз», Партія захисту тварин. Проевропейській партії «Вольт Нідерланди» дісталось 2 мандати, а партії «Juiste Antwoord (Правильна відповідь) 2021» – 1 мандат. На час написання тексту статті урядова коаліція в Нідерландах не створена (23.02.2023) [10].

Індекс волатильності М. Педерсена (класичний) становив 36,9, що свідчить про суттєві зміни в електроаральних уподобаннях нідерландських виборців. Для порівняння у 2021 р. він становив 14,3. В той же час сталою залишилася конфігурація і акторний склад партійної системи, яку утворюють центристські партії (НПСД, «Демократи 66», «Християнсько-демократичний заклик» та інші), праворадикальні партії (Партія свободи, «Форум за демократію»), «нові ліви» («Зелені ліви», Партія праці) та низка малих партій однієї/двох проблем: захист інтересів турецьких мігрантів («Denk»), Партія захисту тварин та інші. Загалом до парламенту потрапили 15 політичних партій.

Отже, головним питанням виборчої кампанії-2023 стало питання про стримування міграції. Очільник уряду наполягав на посиленні антиміграційних заходів (наприклад, двоступенева система притулку для тих, хто втікає від конфліктів і тих, хто втікає від переслідування; дворічний термін очікування для об'єднання сімей та інше). Саме тому, що політичні партії урядової коаліції «Демократи 66» та «Християнський союз» не підтримали

міграційну програму М. Рютте, він змушений був оголосити про відставку уряду. Відповідним було і рішення нідерландських виборців, які вирішили, що партії «Демократи 66» (мінус 15 мандатів у порівнянні з попередніми виборами) та «Християнський союз» (мінус 2 мандати) неспроможні вирішити міграційне питання, тому час надати шанс тому, хто це здатний зробити [5].

І такий шанс отримав Г. Вільдерс (Партія свободи), партія якого, як уже відмічалось, виграла парламентські вибори, і яка відрізняється своєю антиміграційною та антиісламістською риторикою. За провокаційні висловлювання, епатажність Г. Вільдерса порівнюють з Д. Трампом. Лідер Партії свободи виступає за вихід з Європейського Союзу, закликає до «деісламізації» Нідерландів та закриття усіх мечетей, наполягає на неприйнятті біженців, не підтримує надання озброєння Україні.

Таким чином, суто математично Г. Вільдерс, здобувши перемогу на виборах, може лишитися в опозиції. Не зважаючи на пом'якшення виборчої риторики, жодна з провідних партій не хоче вступати в коаліційну угоду з Партією свободи. В той же час нідерландські громадяни у поствиборчому опитуванні (більше третини) віддають перевагу правому уряду і вважають, що до нього має входити Партія свободи [5]. Такі настрої електорату політикам проігнорувати складно. Тому поствиборчий сценарій політичного розвитку Нідерландів може бути таким: 1) довга «коаліціада» і створення уряду без Партії свободи (залишається в опозиції); 2) утворення правого уряду на чолі якого буде інший політик, а не Г. Вільдерс (останній раз лідер партії-переможниці не став прем'єр-міністром у 1982 р.); 3) розпуск парламенту і призначення нових парламентських виборів.

Висновки. Для аналізу результатів парламентських виборів у країнах Західної Європи у 2023 р. та їхнього впливу на конфігурацію партійних систем нами побудовані дві підсумкові таблиці: кількісні показники результатів парламентських виборів у країнах

Таблиця 5

Результати виборів до Палати представників Генеральних штатів Нідерландів 22 листопада 2023 року

Назва партії, дата заснування	К-ть голосів, %	К-ть деп. місць	Ідеологія
Партія свободи, 2006	23,4	37 (+20)	правий популізм, євроскептицизм, ісламофобія
Зелені ліви-Партія праці	15,7	25 (+11)	демократичний соціалізм, соціал-демократія, зелена політика
Народна партія за свободу і демократію, 1948	15,2	24 (-10)	консервативний лібералізм
Новий суспільний договір, 2023	12,8	20 (нова)	християнська демократія
Демократи 66, 1966	6,2	9 (-15)	соціальний лібералізм
Фермерсько-Громадянський рух, 2019	4,6	7 (+6)	популізм, аграризм
Християнсько-демократичний заклик, 1980	3,3	5 (-10)	християнська демократія
Соціалістична партія, 1971	3,1	5 (-4)	демократичний соціалізм

Джерело: побудовано авторами на підставі [10]

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.

Західної Європи у 2023 році (таблиця 6) і характеристика партійних систем країн Західної Європи за результатами парламентських виборів 2023 року (таблиця 7).

Отже, конфігурацію партійних систем за результатами виборів можна визначити як двоблокові багатопартійні системи поміркованого плюралізму. Не відбулося суттєвих змін і в акторному складі партійних систем: до грецького парламенту пройшли 3 нові партії, іспанського – 1, нідерландського – 1. А всього депутатські мандати здобули 44 політичні партії, що є показником високої фрагментованості парламентів.

Слід зазначити, що у трьох країнах з чотирьох, де відбулися вибори, вони були позачерговими. Причини позачергових виборів були різними, але це свідчення нестійкості урядових коаліцій.

Зазначимо про вагомий успіх праворадикальних партій. У Фінляндії партія «Справжні фіни» отримала другий результат і увійшла до урядової коаліції. У Нідерландах «Партія свободи» виграла вибори з результатом 23,4% (37 депутатських мандатів, що на 20 більше, ніж на парламентських виборах 2021 р.). В Греції праворадикальні партії «Спартанці», «Грецьке рішення» «Нікі» разом здобули 12,7% голосів виборців, що становить 34 депутатські мандати. Іспанська праворадикальна партія «Вокс» отримала третій результат і її рейтинг продовжує збільшуватись.

У кожній із досліджуваних країн депутатські мандати також отримали представники «нових лівих»: Фінляндії (Лівий союз, Зелений союз), Греції (СІРІЗА, Пасок), Іспанії (Подемос), Нідерланди (Зелені-ліві). При чому найбільший рейтинг «нові ліві» мають у Греції.

Урядові коаліції в Іспанії і Греції утворені мейнстримними партіями. У Фінляндії до урядової коаліції увійшла праворадикальна партія «Справжні фіни», а в Нідерландах урядова коаліція поки що не створена.

Таблиця 6

**Кількісні показники результатів парламентських виборів
 у країнах Західної Європи у 2023 році**

Країна, к-ть парл. місць	Явка виборців, %	Індекс волат.	К-ть п. п./ к-ть н. п.	Урядова коаліція
Фінляндія (200)	71,9	10,1	10/0	«Національна коаліція», «Справжні фіни», ШНП, «Християнські демократи»
Греція (300) (позачергові)	53,7	14,0	8/3	Одноосібний уряд партії «Нова демократія»
Іспанія (350) (позачергові)	69,9	13,6	11/1	ІСРП, «Sumer» та регіональні націоналістичні партії
Нідерланди (150, нижня палата) (позачергові)	77,8	36,1	15/1	не створена

Умовні позначення: ІСРП – Іспанська соціалістична робітничка партія, п. п. – парламентські партії, н. п. – нові партії.

Джерело: побудована авторами на основі [10]

Таблиця 7

Характеристика партійних систем країн Західної Європи за результатами парламентських виборів 2023 року

Країна, к-ть парл. місць	Нові ліві	Нові праві	Мейнстримні партії
Фінляндія	Лівий союз, Зелений союз	Справжні фіни	Національна коаліція, СДПФ, ШНП, Християнські демократи, Фінляндський центр
Греція (позачергові)	СІРІЗА, Пасок, Курс свободи	Спартанці, Грецьке рішення, Нікі	Нова демократія, Комуністична партія Греції
Іспанія (позачергові)	«Sumar», Подемос (Можемо !)	Вокс/Голос	Народна партія, ІСРП – Іспанська соціалістична робітничка партія
Нідерланди (позачергові)	Зелені-ліві, Фермерсько-Громадянський Рух, Партія захисту тварин	Партія свободи, Форум за демократію	Народна партія за свободу і демократію, Демократи 66, Партія праці, Соціалістична партія

Умовні позначення: ІСРП – Іспанська соціалістична робітничка партія, СІРІЗА – грецька ліва партія «Коаліція радикальних лівих – Прогресивний альянс», ПАСОК – грецька соціал-демократична партія «Загальногрецький соціалістичний рух», Sumar – ліва політична партія Іспанії, яка на виборах 2023 р. утворила виборчий блок з низкою собі подібних партій.

Джерело: побудована авторами на основі [3; 4; 7; 10]

Список використаної літератури

1. Виборчі системи з відкритими списками: в пошуках оптимальної моделі для України. К., 2017. 116 с.
2. Ємець М. Правий та дружній до України: як зміниться політика Фінляндії за нового уряду. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/06/21/7164119/> (дата звернення 12.11.2023).
3. Караман К. Євроскептицизм в програмних документах радикальних парламентських партій: дис..... к. політ. наук 23.00.02 / Маріупольський державний університет. 2021. 269 с. URL: <https://mu.edu.ua/storage/MSU/pages/specrady/%D0%94%D0%A4%2012.093.013%20%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D0%BD/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%8F.pdf> (дата звернення 17.02.2024).
4. Копинець Ю. Вплив сучасних тенденцій розвитку країн Європейського Союзу на еволюцію і функціонування партійної системи України: дис..... к. політ. наук 23.00.02 / Ужгородський національний університет. 2021. 269 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/dis_korunets.pdf (дата звернення 17.02.2024).
5. Мещерякова Д. «Орбан» із Гааги: чи зможе противник допомоги Україні стати прем'єром Нідерландів. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/11/23/7174177/> (дата звернення 23.02.2024).
6. Остапець Ю., Копинець Ю. Парламентські вибори 2021 року в країнах Європейського Союзу: характеристика загальних тенденцій та національних особливостей електорального вибору. *Регіональні студії*. 2022. № 30. С. 82–90.
7. Остапець Ю., Петрінко В. Праворадикальні партії Європейського Союзу: генеза, ідеологічні маркери, електоральні результати. Політичні інститути та процеси у країнах

- Центральної і Східної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: колективна монографія / за заг. ред.: Юрія Остапця і Маріана Токаря; Каф. політ. і держупр.; Ужгород. нац. ун-тет. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2023. С. 329–355.
8. Шипунов Г., Швець В. «Нова політика» як наслідок ціннісної трансформації сучасних суспільств: особливості виникнення та тенденції інституційного розвитку в Західній Європі. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2022. Випуск 40. С. 215–223.
  9. Сливчук О. Золота акція сепаратистів: як парламентські вибори завели Іспанію у нову кризу/ URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/08/1/7166798/> (дата звернення 12.11.2023).
  10. The European Elections Monitor. URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/publications/observatoire-des-elections-en-europe/2023> (дата звернення 15.10.2023).

THE INFLUENCE OF 2023 PARLIAMENTARY ELECTIONS ON THE PARTY SYSTEMS CONFIGURATION OF WESTERN EUROPE COUNTRIES

Yurii Ostapets, Viktor Petrinko, Kristina Thervenyak

*State University "Uzhgorod National University",
Faculty of Social Sciences,
Department of Political Science and Public Administration
Universytetska str., 14, 88000, Uzhhorod, Ukraine*

The 2023 parliamentary elections in the countries of Western Europe are characterized: Finland (April 2, 2023), Greece (May 21, 2023), Spain (July 23, 2023), and the Netherlands (November 22, 2023).

It is emphasized that following the parliamentary elections results in Finland, a center-right government coalition is formed, consisting of the parties: "National Coalition", "True Finns", the Swedish People's Party and "Christian Democrats".

By the results of the parliamentary elections in Greece, it is possible to ascertain the formation of a monomajority in the parliament ("New Democracy" party) and the significant influence of the leftist ideology on the electoral preferences. Together, the left parties have won 108 parliamentary mandates (SYRIZA, PASOK, Communist Party of Greece, "Course of Freedom").

Parliamentary elections in Spain have demonstrated an almost equal opposition between the People's Party and the Spanish Workers' Socialist Party, as well as the dominant influence of small nationalist parties (Basque Nationalist Party, "Unity of the Basque Country" and others) on the formation of the government coalition.

It is emphasized that the parliamentary elections in the Netherlands have been called a "political earthquake", as the right-wing radical "Freedom Party" of G. Wilders have won the elections with an impressive result of 23.4% (37 parliamentary mandates, which is 20 more than in the 2021 parliamentary elections).

The impact of the Russian-Ukrainian war on the electoral processes in the European Union countries and its consequences for the provision of military aid to Ukraine is noted. It is emphasized that such influence will continue increasing in the future.

It is concluded that the configuration and cast of party systems remains practically unchanged. Party systems can be called two-bloc systems of moderate pluralism. The party systems of the countries under consideration are formed by "new right" (radical right parties), "new left" and mainstream parties. It should also be noted that the influence of right-wing radical parties on the election process has increased: "True Finns" (Finland), "Spartans", "Greek Decision" (Greece), "Vox" (Spain), Freedom Party (the Netherlands).

Key words: European Union, Western Europe, parliamentary elections, political parties, party systems, mainstream parties, "new politics" parties, right-wing radical (ultra-right) parties.

УДК 32.323.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.54>

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СТИМУЛІВ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ: МІЖ НОРМАТИВНИМ ТА ПОЗИТИВНИМ ПІДХОДАМИ

Ігор Симисенко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Володимирська, 64, 02000, м. Київ, Україна*

Стаття розглядає принципові методологічні відмінності у взаємодії нормативного та позитивного підходів у політичній науці, зосереджуючись на аналізі стимулів політичної участі. Особлива увага приділена теоріям раціонального вибору, які пояснюють політичну участь через призму індивідуальних інтересів у складному взаємозв'язку з колективними. Систематизовані стримуючі фактори, які суттєво обмежують або взагалі утримують раціонального актора від політичної участі. Продемонстровано, як індивідуальні рішення можуть приводити до колективних парадоксів і неефективності, наприклад, через парадокс участі або протиріччя між особистим та громадським благом. Стаття звертається до сучасних теорій, які інтегрують психологічні та соціологічні знання для глибшого розуміння мотивів політичної участі. Вказується на значущість емоцій, мотивації, соціальної ідентичності та когнітивних процесів у формуванні політичних переконань та поведінки. Такий підхід дозволяє краще зрозуміти, чому люди обирають певні форми участі, і як вони реагують на політичні події та зміни у суспільстві. Аргументовано, що сучасний підхід до вивчення стимулів політичної участі вимагає мультидисциплінарного підходу, що поєднує теоретичні рамки різних наукових дисциплін для комплексного аналізу політичної поведінки. Разом з тим доведена непереконливість спроб поєднати раціональні та емоційні способи виведення стимулів політичної участі в одну пояснювальну модель. Підкреслюється важливість подальших досліджень політичної участі з акцентом на вивченні впливу нових медіа, глобалізаційних процесів, та змін у політичному ландшафті на поведінку виборців та учасників політичних процесів. Обґрунтовано необхідність інтеграції теоретичних і методологічних підходів для розробки інноваційних підходів у вивченні політичної участі та впливу технологій на політичні процеси.

Ключові слова: політична участь, теорія демократії, нормативний підхід, позитивний підхід, теорія раціонального вибору.

Вагома доля питань, які ставить перед собою політична наука, зосереджена на нормативному підході. Дослідницька увага і в їх постановці, і у верифікації відповіді фокусується на тому, якими політичні феномени мають бути, а не на тому, якими вони є. Таким конструюванням норми є рефлексії щодо сенсу справедливості та рівності, свободи та відповідальності, прав людини. Не виключенням є і феномен політичної участі. Поряд з цим, чільну роль в осмисленні зазначеного проблемного поля посідає позитивний підхід, який зосереджує дослідницькі зусилля на тому, як саме функціонують поняття та явища політичної науки в реальному житті. Попри видимий на перший погляд конфлікт між нормативним та позитивним підходом, спокусу осмислення їх через бінарні опозиції, більш детальний розгляд цієї проблематики переконує в протилежному – підходи можуть ефективно доповнювати один одного, підвищувати пояснювальну силу поняття політичної участі та збагачувати результати дослідницького процесу.

З нормативним підходом в політичній науці тісно пов'язані теорії раціонального вибору. І хоча ці теорії не вичерпують нормативний підхід у концептуалізації політичної участі, саме вони фактично визначають його. Серед таких теорій найбільш впливовими є парадокс Ерроу (*Arrow's Paradox*), теорема усередненого виборця (*The Median Voter Theorem*) та парадокс участі (*The Paradox of Participation*). Головний фокус теорій раціонального вибору зосереджений на виключній ролі індивідуальних стимулів як мотиваторів до політичної участі. Постулювання ролі індивідуальних стимулів означає ретельний аналіз витрат та вигод від політичних дій, інституційного контексту, а також «правил гри», які впливають на ці стимули. Ранні дослідники політичної участі не брали до уваги стимули та мотиви, тому теоретичні підходи, засновані на раціональному виборі, збагатили розуміння політичних дій, коли вони вперше з'явилися. Детальний опис кожної з теорій раціонального вибору не входить до задач цієї статті, проте вважаємо доцільним стисло нагадати їх ключові постулати та наслідки для концептуалізації поняття політичної участі.

Перший парадокс за авторством американського економіста Кеннета Ерроу демонструє, як окремі люди можуть приймати рішення, використовуючи аксіоми раціонального вибору і при цьому перейти до ухвалення колективного рішення, яке є ірраціональним [1]. Аксіомами раціонального вибору в цьому парадоксі є п'ять логічних тверджень-вимог до процесу прийняття рішень: транзитивність опцій вибору – якщо А обирають перед В, В обирають перед С, то А слід обирати перед С (1), рівність опцій вибору – А, В або С не можна виключити або замінити (2), незалежність опцій вибору – стороння опція D не може впливати на опції А, В або С (3), незалежність результату вибору – результат не підлягає перегляду (4), рівність акторів – жоден не може нав'язувати власні опції (5) [1, с. 330–332]. Легко переконатися, що будь-яка з цих вимог є розумною та логічно справедливою, оскільки вони надають акторам повну свободу вибору у виборі кандидатів, партій чи варіантів політики. Однак Ерроу доводить, що наслідком цього є непродуктивні колективні рішення. У разі вираження індивідуальних вподобань, система працює, опції ранжуються за звичними рейтинговими моделями. Проте в ситуації колективного вибору система застрягає в нескінченному циклі від А до В до С, що демонструє нетранзитивність колективного вибору. Ця формально-логічна вправа дає вагомий для побудови політологічних моделей результат: якщо правила гри широкі настільки, що будь-яке питання можна поставити на порядок денний, і при тому відсутні механізми визначення їх пріоритетів і контролю за обговоренням, результатом буде параліч демократичного процесу.

Теоретичні розвідки раціонального вибору продовжено у двох працях: "An Economic Theory of Democracy" американського дослідника Ентоні Даунса (1957) [2] та "The Theory of Committees and Elections" шотландського дослідника Дункана Блека (1958) [3]. Обидва вчених працювали в міждисциплінарному полі, застосовуючи в політології актуальні на той час теоретичні напрацювання з економічної науки. Перш ніж перейти до теореми усередненого виборця, яку сформулювали Даунс та Блек, важливо нагадати одну методологічну деталь, яка уможливила широке застосування нормативного підходу до концептуалізації політичної участі у наступні десятиліття.

Причиною надзвичайно динамічної експансії теорії раціонального вибору з економіки в суміжні науки про суспільство стала робота Мілтона Фрідмана "The Methodology of Positive Economics" [4]. Майбутній Нобелівський лауреат з економіки, Мілтон Фрідман наново поглянув та виступив на захист методологічного припущення «начебто» (*as-if assumption*). Він стверджував, що реалістичність припущень в економічній моделі не визначає її достовірності. Натомість справжній потенціал моделі полягає в її здатності точно передбачати результати. Точка зору Фрідмана припускає, що навіть якщо люди

не поводяться повністю раціонально, максимізуючи користь – як це передбачає теорія, економічна модель все одно може мати наукову цінність, якщо вона ефективно прогнозує явища реального світу, так «начебто» люди поводяться повністю раціонально. В дослідженні політичних процесів припущення «начебто» може використовуватися для моделювання поведінки, наприклад, виборців, які «начебто» є абсолютно раціональними та мають повну інформацію, що дозволяє передбачити електоральні результати за конкретних умов. Подібне свідоме спрощення полегшувало розробку теоретичних моделей для аналізу та перевірки, незважаючи на те, що поведінка в реальному світі відхиляється від тих ідеалізованих припущень через такі фактори, як-от: недосконала інформація, когнітивні упередження, емоційний вплив.

Повертаючись до теореми усередненого виборця, її у найпростішому вигляді можна сформулювати так: у політичній системі, в якій абсолютна більшість виборців, за нормальним розподілом, знаходиться посередині ідеологічного виміру «ліберали-консерватори», «ліві-праві», тощо учасники політичного процесу які прагнуть до перемоги на виборах, повинні апелювати до позиції усередненого виборця [5]. З логічної точки зору, основа теореми полягає в тому, що виборець голосуватиме за кандидата або партію, які найближче відображають його позицію, отже парія А знаходитиметься в змаганні з партією Б за усередненого з ідеологічної точки зору виборця. Таким чином, теорема продукує наступне твердження: якщо усі сторони електорального змагання притримуватимуться стандартної моделі поведінки, виборець залишиться в ситуації без вибору, оскільки кожна сторона буде апелювати до того самого проблемного поля і шляхів їх вирішення. Фактично, доводячи теорему до логічного кінця, на певному етапі відбувається змагання не за цілі та задачі політичного, а за те, хто буде виконувати ці цілі та задачі, щодо яких існує суспільний консенсус. Критикуючи теорему усередненого виборця з позицій сьогодення, легко визнати, що ця модель ігнорує дуже вагомі частини реальності (психологічні та когнітивні чинники вибору, зокрема роль харизматичного лідерства та політичної довіри). Менше з тим, теорема мала значний вплив на розвиток політичної науки, оскільки зацитувала дослідницьку увагу на складному процесі взаємовпливу не тільки виборців на партії, але й партій на виборців, а також не менш складному зв'язку між політичною риторикою та політичним представництвом.

Найбільш цікавою та багатогранною теорією раціонального вибору у нормативному підході виявився парадокс участі. Автором теорії є американський політолог та економіст Мансур Олсон з працею «Логіка колективної дії» (1965) [6]. У первинному вигляді парадокс сформульований так: «Любітська організація, або ж профспілка чи будь-яка інша організація, що працює в інтересах великої групи компаній або працівників певної галузі, не отримала б допомоги від раціональних осіб, зацікавлених у власних інтересах у цій галузі. Це правдиво, навіть якщо кожен у галузі був абсолютно переконаний, що запропонована програма є в їхніх інтересах» [6, с. 11]. Фактично парадокс участі стверджує, що раціональний актор не зацікавлений в участі для досягнення колективних цілей. Твердження видається, як мінімум, контрінтуїтивним, адже йдеться мова про принципову незацікавленість індивіда в досягненні суспільних благ, які йдуть на користь самому індивіду. Фундаментальна проблема, на думку автора, криється не в якостях індивіда або характері раціональності, а в параметрах суспільного блага як такого. Базовими параметрами суспільного блага є інклюзивність та неконкурентність [7, с. 387]. Тобто ними можуть користуватися всі охочі, а користування одним індивідом не перешкоджає користуванню іншому. Виходячи з цих засновків вченим, на момент формулювання парадоксу участі, вже була відома проблема безбілетника: тобто прагнення індивіда уникнути відшкодування за

користування суспільним благом, навіть з уявленням про те, що в разі відсутності такого відшкодування від кожного суспільне благо перестане існувати. Вже на цьому етапі міркувань індивідуальна раціональність конфронує з суспільним. Мансур Олсон продовжив рефлексію на політичну участь, сфокусувавши увагу на тому, що в усіх формах політичної участі, за єдиним винятком голосування, залучена лише меншість громадян, а іноді – й абсолютна меншість [6, с. 64–65].

У рамках парадоксу участі існують три типи стримуючих факторів, які суттєво обмежують або взагалі утримують раціонального актора від політичної участі. Перший фактор відсилає нас до традиційної калькуляції вигод та витрат: раціональний громадянин уникатиме будь-якої форми політичної участі, якщо в такій витраті перевищують вигоди. Під вигодами в такій формулі розуміється зміна політичної ситуації (в найширшому сенсі) на користь очікувань раціонального громадянина, а під витратами – кількість та якість ресурсів, які раціональний громадянин має витратити. На перший погляд здається, що вигоди від участі майже завжди перевищуватимуть витрати: несуттєві з точки зору ресурсного забезпечення дії (наприклад, підписання петиції) можуть принести значні, а іноді фундаментальні зміни для громадянина. Однак, якщо ці вигоди є колективними благами, тобто ними може користуватися необмежене коло осіб без перешкод, раціональний громадянин може отримати їх взагалі без будь-яких витрат, просто користуючись результатом чужих зусиль.

Другий фактор відсилає нас до традиційної проблеми масштабу в соціально-політичній взаємодії: індивідуальні зусилля, навіть найенергійніші, мають надто низьку кореляцію з ефективністю колективної дії загалом. Простіше кажучи, навіть активний громадянин, що робить особистий внесок в колективну дію, не може вплинути на кінцевий результат колективної дії. Цей фактор стосується всіх форм політичної участі, від голосування та загальнонаціонального бойкоту до муніципальних протестів та адвокації громадянських ініціатив. Деякі дослідники помічають, що сила цього фактору знижується по мірі локалізації політичної участі, проте зникає він лише в «транзитному» просторі, де політична участь переходить у безпосередньо політичну діяльність [8, с. 34–36].

Третій фактор витікає з двох попередніх і відсилає нас до центральної в теоріях раціонального вибору проблематики проінформованості агентів. У світі раціонального вибору громадянин має потужний стимул не розбиратися та не цікавитися політикою [2, с. 147]. Якщо в просторі політичного індивідуальні зусилля не впливають на результативність політичної участі, ба більше політичними вигодами можна користатися уникаючи політичної участі взагалі, тоді не є раціональним і бути проінформованим про актуальний політичний процес.

Мансур Олсон постулює існування вибіркового стимулів (*selective incentive*) для раціонального агента, що забезпечують його політичну участь [6, с. 51]. Аби подолати перераховані фактори, політичним групам необхідно пропонувати своїм членам вибіркові стимули. Вибірковими вони є, оскільки доступні лише тим, хто бере активну участь і сприяє колективним зусиллям групи. Вибіркові стимули можуть бути матеріальними (фінансова винагорода, доступ до послуг чи товарів) або нематеріальними (соціальне визнання, почуття причетності, особисте задоволення від внеску). Цей аргумент видається правдоподібним, але має дуже істотну пояснювальну слабкість – ми не розуміємо, чому, не дивлячись на відсутність будь-яких стимулів, так багато людей беруть участь в виборах.

Це питання виходить далеко за рамки теорії раціонального вибору. Пошуки відповіді на нього привели політичних дослідників до зміни епістемологічних підходів у вивченні політичної участі – концептуалізація цього поняття перейшла до позитивної політології.

Нормативні принципи раціонального вибору допомагають пояснити теоретичні проблеми, з якими стикалися найперші спроби моделювання політичної участі, але поряд з цим породжують власні теоретичні протиріччя. Припущення методологічного індивідуалізму, яке лежить в основі теорії раціонального вибору, фактично означає, що у світі раціонального вибору не існує такого поняття, як суспільство. Певною квінтесенцією цього стало хоча й ненаукове, проте дуже яскраве твердження Маргарет Тетчер: «А хто є суспільством? Не існує такого явища! Є окремі чоловіки та жінки, і є сім'ї, і жоден уряд не може зробити нічого минаючи людей, і люди в першу чергу повинні дбати про себе» [9]. Цікаво, що головним консультантом британської прем'єрки з економічних питань довгі роки був вже згаданий концептуалізатор раціонального вибору Мілтон Фрідман.

Останні десятиліття в розвитку політичної науки відзначилися посиленням міждисциплінарних тенденцій. І хоча політологія вже була тісно методологічно пов'язана з економікою, роботи в галузі когнітивної психології, культурної антропології, ба навіть нейронауках, поставили під серйозні сумніви достовірність теорії раціонального вибору загалом та її роль у концептуалізації політичної участі зокрема. Одним з найперших альтернативних пояснень в процесі прийняття політичних рішень громадянами стала концепція раціональності низької інформованості (*low information rationality*) Сема Попкіна [10]. Автор запропонував новий кут зору на проблемне поле, пов'язане з прийняттям рішень в умовах неоднорідності інформації. На думку Попкіна, рішення про політичну участь не потребує глибокої проінформованості громадянина, адже для прийняття політичних рішень він черпає знання з повсякденності. Так, наприклад, висновки про економічний стан в країні ґрунтуються на рахунках за комунальні послуги, паливо, продукти харчування. Простіше кажучи, у політичній участі громадянин спирається не на раціональний розрахунок вигод та витрат або інституційного контексту, а на евристику доступності – живий досвід. До розуміння цих механізмів додав політичний психолог Пол Снідерман [11]. Дослідник стверджував, що в залежності від рівня освіти, місця проживання, а також істотних характеристик у самоідентифікації, різні типи людей використовуватимуть різні типи евристичного пізнання. Наприклад, політично досвідчені люди часто судитимуть про політику з офіційних виступів, а також спираючись на думку експертів, тоді як недосвідчені громадяни можуть оцінювати за поведінкою, привабливістю політиків.

Важливим етапом у позитивній концептуалізації поняття політичної участі, стала теорія афективного інтелекту (*affective intelligence*). Теорія спробувала об'єднати емоції та раціональність у процесі прийняття рішень щодо політичної участі. Авторами концепції є Джордж Маркус, Рассел Нойман і Майкл Маккуен у їхній впливовій роботі «Афективний інтелект і політичне судження» (2000) [12]. Теорія змінила уявлення про каузачію емоційного та раціонального: емоції не є побічним продуктом мислення про політичне, а є фундаментальними для когнітивних механізмів, що оформлюють у індивіда розуміння свого політичного середовища та ухвалення політичних рішень. Емоції функціонують як сигнали, які активують різні когнітивні процеси, спонукаючи людей або зберігати свої звичайні політичні (наприклад, партійні чи ідеологічні) уподобання, коли вони відчують себе в безпеці. Або, навпаки, переглядати навіть найбільш базові політичні переконання в разі, коли вони відчують тривогу або страх.

Вдалою корекцією теорії афективного інтелекту стала теорія мотивованого обґрунтування (*motivated reasoning theory*). Дослідники виявили, що емоційна прив'язаність до ідеології, політичного лідера чи партії згодом впливає на процес мислення про них [13]. Тобто ідеологічно або політично афілійований громадянин, скоріш за все, несвідомо відкидатиме критичну інформацію про афілійовану ідею або політичну структуру. Поряд

з цим, протилежний процес буде відбуватися стосовно конкурентної ідеї або партії. Теорія мотивованого обґрунтування прямо витікає з поведінкових розвідок: емоції передують мисленнєвим, пізнавальним процесам, що принципово не сумісно з аргументами теорій раціонального вибору, у яких учасники повинні з холодним розрахунком оцінювати нову інформацію та намагатися уникати упередженості. На шляху до примирення раціональних та емоційних моделей політичної участі виникла ідея про включення емоційних процесів в раціональний процес під час політичної участі. Методологічною основою для такого об'єднання стало припущення, що емоційні процеси є частиною розрахунку витрат і вигод. Проте ці припущення були швидко відкинуті і теоретично, і експериментально. Теоретичне спростування надав психолог, лауреат Нобелівської премії Деніел Канеман [14]. Учений класифікував процес людського мислення на дві різні системи: автоматичну з відносно високою швидкістю, високим емоційним наповненням і невеликими зусиллями для роботи, а також відносно повільну, ресурсоемну систему, що потребує пильної уваги до поставленого завдання. Канеман пише: «Автоматичні операції першої системи генерують напрочуд складні патерни ідей, але лише більш повільна друга система здатна впорядковувати думки у конкретну послідовність» [14, с. 21]. Експериментальне спростування ідей поєднання емоційного та раціонального, а точніше неможливості одночасного функціонування систем мислення, надали британські Крістофер Чабріс і Деніел Сімонс [15]. Вони довели, що ресурс для когнітивних процесів, зокрема уваги, є обмеженим: система раціонального мислення може позбавляти людину можливості отримувати та обробляти нову образну інформацію. Дослідники зняли невеличкий ролик про баскетбольний матч і продемонстрували його респондентам: задачею було порахувати кількість передач м'яча однією з команд під час гри. Ця задача потребувала пильної уваги до гри та широкого використання системного мислення. Коли респондентів попросили розказати про побачене, більше половини з них не помітили людину в костюмі мавпи, яка на дев'ять секунд з'явилася поміж гравців у баскетбол. Ці та інші когнітивні викривлення походять від обмеженої здатності людей працювати з емоціональними та раціональними категоріями одночасно.

Нарешті, свій внесок в позитивне розуміння процесу політичної участі, окрім економіки, психології та культурології, внесла антропологія. На даному етапі наукового розвитку, накопичені знання про еволюційні механізми, які вплинули на формування процесу прийняття рішень, стверджують, що негативна, загрозна інформація сприймається людиною і громадянином значно більш чутливо, ніж нейтральна або позитивна інформація. З точки зору антропології, це пояснюється тим, що загрозна інформація може прямо впливати на життя та здоров'я індивіда. В політичному процесі це явище проявляється, перш за все, в концепції ворога та ворожості, які є інтегральними для будь-якого суспільства [16, с. 73], а також в більш прикладному прояві – порядок денний в ЗМІ та соціальних медіа завжди тяжіє до висвітлення «негативних» новин, адже саме такий контент користується більшим попитом у споживача [17]. Дослідження з цієї точки зору доповнюють зростаючу доказу базу того, що класичні стратегії раціонального вибору не є ані реалістичними, ані оптимальними у прийнятті рішень людиною.

Завершуючи, наведений порівняльний аналіз основних способів теоретичного осмислення стимулів політичної участі показує, що представлені теоріями раціонального вибору нормативні підходи, порівняно з позитивними, дають незадовільне розуміння того, яким чином протікають політичні процеси. Магістральною проблемою для нормативного підходу як рамки для концептуалізації прийняття рішень людиною, в тому числі – про політичну участь, полягає в тому, що всляккій теорії раціонального вибору притаманна нереалістична модель власне прийняття рішень. Це твердження істотно не лише для теорій

раціонального вибору в політології, але в інших науках про суспільство. Сучасні теорії переконливо демонструють, що припущення про те, що індивіди поводяться «начебто» вони були раціональні, є просто невірним. Припущення, головним адвокатом якого був Мілтон Фрідман, ніколи не забезпечувало релевантних підстав для перекваліфікації нормативного підходу на позитивний, але на сьогодні ця проблема, здається, вичерпана. Утім, віра в те, що процес прийняття рішень може бути змодельований з використанням раціональних засновків, хоча й покинула політичну науку, лишилася, зазнавши трансформації, – в економічній. Це добре ілюструється «революцією раціональних очікувань», що постулювала свого роду «надраціональність» економічних агентів, які можуть припускатися прорахунків в короткостроковій перспективі, проте дотримуються стратегії оптимізації вигод та витрат на довгих строках.

Підсумовуючи, нормативний підхід може бути корисним в інший спосіб: виявленні логічних парадоксів, невідповідностей та неповноти у політичних теоріях. Теорії раціонального вибору можуть допомогти нам зрозуміти певні аспекти політичної участі, особливо при дослідженні зв'язку між індивідуальним прийняттям рішень і колективними результатами. Нормативний підхід у політичній науці залишається актуальним, оскільки він забезпечує суттєві етичні, моральні та філософські погляди на політичні процеси та рішення. Він керує оцінкою політичних дій і політики не лише з огляду на їхні результати чи ефективність, а й на те, чи є вони правильними, справедливими чи бажаними відповідно до певних етичних стандартів чи принципів. Такий підхід допомагає суспільству сформулювати, яких політичних цілей воно має переслідувати, як має розподілятися влада та роль громадян у демократії, гарантуючи, що дискусії про політику залишаються в рамках не лише етики, але й раціональних чеснот.

Список використаної літератури

1. Arrow K. A Difficulty in the Concept of Social Welfare. *Journal of Political Economy*. 1950. Vol. 58, Issue 4. P. 328–346.
2. Downs A. *An economic theory of democracy*. New York : Harper and Row, 1957. 310 p.
3. Black D. *The theory of committees and elections*. Cambridge : University Press, 1958. 241 p.
4. Friedman M. *Essays in positive economics*. Chicago : University of Chicago Press, 1953. 328 p.
5. Stokes D. E. Spatial Models of Party Competition. *American Political Science*. Review 57. 1963. P. 368–377.
6. Олсон М. Логіка колективної дії [Текст] : суспільні блага і теорія груп / М. Олсон ; пер. з англ., післямова С. В. Слухай. Київ : Лібра, 2004. 271 с.
7. Samuelson P. The Pure Theory of Public Expenditure. *Review of Economics and Statistics*. Vol. 36, Issue 4. P. 387–389.
8. Dahl R. and Tufte E. *Size and Democracy*. Palo Alto, CA : Stanford University Press, 1974. 160 p.
9. Keay D. Margaret Thatcher Interview: Aids, education and the year 2000!. *Woman's Own*. 1987, 31 October. URL: <https://www.margaretthatcher.org/document/106689> (date of access: 26.02.2024).
10. Popkin S. L. *The Reasoning Voter: Communication and Persuasion in Presidential Campaigns*. Chicago, IL : University of Chicago Press, 1991. 332 p.
11. Sniderman P., Crosby G., Howell W. The Politics of Race. *Racialized Politics: Values, Ideology, and Prejudice in American Public Opinion*. Vol. 8. 1991. P. 236–279.
12. Marcus, G. W., Neuman R., Mackuen M. *Affective Intelligence and Political Judgement*. Chicago, IL : University of Chicago Press, 2000. 213 p.
13. Green D. P., Palmquist B., Schickler E. *Partisan Hearts and Minds*. New Haven, CT : Yale University Press, 2004. 266 p.

14. Kahneman, Daniel. *Tinking Fast and Slow*. London : Allen Lane, 2011. 499 p.
15. Chabris, Christopher, and Daniel Simons. *The Invisible Gorilla: How Our Intuitions Deceive Us*. London : Harper-Collins, 2010. 320 p.
16. Ostow M. *Spirit, Mind, & Brain: A Psychoanalytic Examination of Spirituality and Religion*. New York : Columbia University Press, 2007. 232 p.
17. Soroka S., McAdams S. 2015. News, Politics and Negativity. *Political Communication*. Vol. 32, Issue 1. P. 1–22.

CONCEPTUALISATION OF POLITICAL PARTICIPATION INCENTIVES: BETWEEN NORMATIVE AND POSITIVE APPROACHES

Igor Symysenko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Politology Department
Volodymyrska str., 64, 02000, Kyiv, Ukraine*

The article explores the fundamental methodological differences between normative and positive approaches in political science, focusing on the analysis of incentives for political participation. Special attention is given to rational choice theories, which explain political participation through the lens of individual interests in complex interplay with collective ones. The article systematically addresses restraining factors that significantly limit or entirely deter a rational actor from political participation. It demonstrates how individual decisions can lead to collective paradoxes and inefficiencies, such as through the participation paradox or the contradiction between personal and public good. The article turns to modern theories integrating psychological and sociological knowledge for a deeper understanding of political participation motives, highlighting the significance of emotions, motivation, social identity, and cognitive processes in forming political beliefs and behavior. This approach enhances understanding of why people choose certain forms of participation and how they respond to political events and societal changes. It argues for a multidisciplinary approach to studying political participation incentives, combining theoretical frameworks from various scientific disciplines for a comprehensive analysis of political behavior. Additionally, it critiques attempts to merge rational and emotional means of deriving political participation incentives into a single explanatory model, emphasizing the importance of further research on political participation focusing on the impact of new media, globalization processes, and changes in the political landscape on voter behavior and political process participants. The article justifies the need for integrating theoretical and methodological approaches to develop innovative methods in studying political participation and the influence of technology on political processes.

Key words: political participation, theory of democracy, normative approach, positive approach, theory of rational choice.

УДК 140.8:342.1

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.55>

МАРК ТУЛІЙ ЦІЦЕРОН: ДЕЯКІ ШТРИХИ ДО ПОНЯТТЯ ДЕРЖАВИ

Олександр Суліменко

*Поліський національний університет,
факультет права, публічного управління та національної безпеки,
кафедра суспільних наук
Бульвар Старий, 7, 10008, м. Житомир, Україна*

В статті розглянуто проблему держави в тлумаченні видатного громадянина Давнього Риму, політика, оратора, державного діяча, філософа, політичного мислителя Марка Тулія Ціцерона. Аналіз виконаний на прикладі його відомої праці «Про державу». Простежена методологія автора у побудові теоретичної конструкції держави як найважливішого органу управління спільною діяльністю людей на певній території. Зокрема, наводиться твердження Ціцерона щодо питання про органічний взаємозв'язок людської природи і держави як справи народу. А саме, держава тлумачиться давньоримським мислителем та політиком як логічне продовження людської природи, в якому найкращі чесноти людини з необхідністю отримують свою практичну реалізацію в державних, громадських справах для досягнення головної мети спільного життя людей – блага народу. Акцентується увага на безумовній впевненості Ціцерона в тому, що природа обдарувала людський рід таким великим прагненням чинити добро і такою великою схильністю служити спільному добробуту, що ця сила переважила всі принади насолоди і дозвілля. І саме це дозволяє давньоримському мислителю уявляти державу у якості безумовного блага для будь-якої людської спільноти.

Послідовно висвітлюються основні форми державного правління – царська, аристократична (влада оптиматів) і демократична, запропоновані вченим як найбільш поширені в історії. Розкриваються переваги та недоліки кожної з них. Наводиться обґрунтування давньоримського мислителя про те, що жодна з аналізованих ним форм державного правління не може вважатися ідеальною, оскільки не в змозі забезпечувати найвище благо народу. Підкреслюється висновок Ціцерона про те, що найкращою формою державного правління є четверта – змішана. Висвітлюються основні її переваги.

Сформульований авторський висновок про те, що концепція держави Ціцерона є результатом не лише інтелектуальних роздумів вченого, але й тих історичних умов поступового занепаду республіканської форми державного правління, які припали на життя і діяльність Марка Тулія Ціцерона.

Ключові слова: Марк Тулій Ціцерон, людська природа, людські чесноти, держава, благо народу, царська держава, аристократична держава (влада оптиматів), демократична держава, змішана держава.

Тема держави, її походження та сутності є, як відомо, такою ж давньою, як і сама держава. Оскільки ж держава у якості особливого органу управління спільним життям людей на певній території з'явилася в історії людської цивілізації з незапам'ятних часів, то можна стверджувати, що в певному розумінні тема держави є вічною. Ця теза буде справедливою незалежно від того, що сама держава як інституція в своєму розвитку пройшла низку перетворень і в наш час виглядає фактично єдиною легітимною формою організованої життєдіяльності практично усіх народів світу, за винятком, можливо, деяких віддалених від цивілізації острівних поселень людей. Ця теза буде справедливою і в тому випадку, коли ми врахуємо той факт, що протягом історії величезна кількість державних утворень руйнувалася внаслідок різних причин, а на їхньому місці поставали нові державні конструкції, які об'єднували вже інші території, з іншою кількістю людей, з іншими природними

ресурсами, з іншими народами, іншими їхніми економічними особливостями, побутом, духовними засадами, ментальністю. При усіх цих змінах держави поставали в незмінному своєму головному призначенні: бути єдиним і універсальним способом організованого за певними правилами життя людей.

Вищесказане дає можливість пояснити ту величезну кількість тлумачень держави, які ми спостерігаємо протягом усієї історії. При цьому слід відмітити, що така мозаїка різноманітного пояснення феномену держави посилюється тим, що сама держава як інституція з розвитком історії ускладнюється в своїй структурі, функціях, особливостях діяльності в різних історичних умовах тощо. Ось чому і в наш час темі держави присвячується багато наукових досліджень. Так само як і звертання до минулих авторитетів у розробці цієї проблематики. Одним з таких, безумовно, є видатний громадянин Давнього Риму, політик, оратор, державний діяч, філософ, політичний мислитель Марк Тулій Ціцерон (106 р. до н. е. – 43 р. до н. е.).

Важливо зазначити, що життя і діяльність Ціцерона, в тому числі і створення ним трактату «Про державу» (54–52 рр. до н.е.) припав на той час, коли державний устрій Римської держави, як зазначає Бертран Рассел у своїй книзі «Історія західної філософії», зазнав важливих змін. Ще раніше Рим перейшов від царської форми правління до аристократичної республіки, до якої поступово долучився демократичний елемент. Саме така політична система влаштувала римських як політиків, так і інтелектуалів, включаючи Ціцерона. Вони вважали її ідеальним сполученням монархічних, аристократичних і демократичних елементів [1, с. 237]. Однак з часом, внаслідок низки вагомих причин, зокрема великих завоювань, стійкість республіканського ладу суттєво знизилась. На час життя припадає її розквіт, коли була прийнята конституція, що передбачала систему правління з щорічними виборами магістратів та різних представницьких зборів, пройшов давно, а римське суспільство роздирали такі суперечності, які республіканське управління уже не в змозі було подолати. До краю загострилися конфлікти між верхами та низами, що виразилось в протиборстві оптиматів і популарів, їх ідеологічних представників. Внаслідок таких процесів вже в середині I століття до нашої ери був створений I Тріумвірат (Цезар, Помпей, Красс) як шлях до вирішення суспільних негараздів, який закінчився диктатурою Ю. Цезаря, а потім його вбивством. Невдовзі був створений II Тріумвірат (Октавіан, Марк Антоній, М. Лепід), який роздирали такі самі конфлікти, як і перший тріумвірат, внаслідок чого переможцем вийшов Октавіан і в 31 році до нашої ери оголосив себе єдиним правителем Риму. На цьому Римська республіканська форма правління в історії Давнього Риму завершилася. Палкий прихильник республіки, Ціцерон все робив для того, щоб відвернути її розпад. Ось чому його теорія держави фактично вплетена в події того часу, а її смисломось подібний до ситуації з Платоном, який також чинив опір непохитному ходу історії, але в умовах Давньої Греції.

Автори всесвітньо відомої книги «Історія політичної думки» Джордж Г. Себайн і Томас Л. Торсон, описуючи основні заслуги Ціцерона, зазначають, що «політична думка Ціцерона не вражає своєю оригінальністю: як він сам визнає, його книжки – відверта компіляція» [2, с. 165]. Незважаючи на таку оцінку, варто зазначити, що свою теорію держави Ціцерон починає методологічно правильно. А саме, він виходить з головної характеристики людини як суспільної істоти. В першій книзі праці «Про державу» словами Сціпіона він пише: «Отож держава є власністю народу, а народ не будь-яке зібрання людей, що якимось чином згуртувалися, а зібрання багатьох людей, пов'язаних між собою згодою в питаннях права та спільністю інтересів. Першою причиною для такого зібрання людей є не стільки їхня слабкість, скільки вроджена, так би мовити, потреба жити разом.

Бо людина не схильна до усамітненого існування і самотнього блукання, але створена для того, щоб навіть при рясоті всього необхідного не [віддалятися від подібних собі]. І щоб сама природа до цього не лише закликала, але також і примушувала» [3, с. 48].

Отже, римський мислитель окреслює ключове джерело виникнення і розвитку такої суспільної інституції як держава. Вона не є чимось випадковим в історії людства, держава – закономірне явище людського існування. Бо за своєю природою людина – це істота соціальна і саме такий її статус рано чи пізно призводить до необхідності спільного життя, а відповідно і спільних правил в такому житті. Більше того, у своєму поясненні сутності держави Ціцерон прагне не просто поєднати її виникнення та функціонування з людською природою. Він виділяє головні чесноти людини і демонструє їх особливе значення для функціонування держави як суспільного простору з правилами життя, тобто законами. Бо саму державу він і тлумачить як наслідок людської діяльності. «Природа, – підкреслює Ціцерон, – обдарувала людський рід таким великим прагненням чинити добро і такою великою схильністю служити спільному добробуту, що ця сила переважила всі принади насолоди і дозвілля» [3, с. 29]. В своїй праці він наводить приклади людських чеснот, особливо коли говорить про гідних людей. Йдеться і про бажання творити добро, бути чесним і щедрим, поважати людей незалежно від віку і статусу, виявляти справжні людські доблесті, коли потрібно захищати вітчизну тощо. Наприклад, про мужність він висловлюється так: «Мужність має два першорядних прояви: зневага до болю й зневага до смерті» [4, с. 190]. Однак серед усіх чеснот найбільше уваги Ціцерон приділяє таким, як любов до країни, відданість своїй вітчизні і бажання займатися громадськими справами, реалізуючи своє суто людське призначення. «Чини так, як наказує тобі обов'язок людини» [4, с. 341]. Оскільки «Що посієш, те й пожнеш» [4, с. 342]. Цей заклик є реакцією на той занепад цінності громадського життя, яке закономірно супроводжувало поступове руйнування республіканської форми правління Давнього Риму тих часів. Однак Ціцерон не втомлюється нагадувати про цінність великих людських чеснот. Звертаючись до Сціпіона, він говорить: «... подібно до мене, ... дотримуйся і ти справедливості і виконай свій обов'язок: великий стосовно батьків та родичів, а щодо вітчизни – найбільший» [3, с. 144]. І ще: «Власне розуміння доброчесності і пороків – найголовніше. Якщо цього розуміння немає, все стає хитким» [4, с. 381].

Обґрунтувавши природу людини як істоти, Ціцерон логічно підходить до тлумачення держави. Він вважає, що людські чесноти і існують для того, щоб їх використовувати в практиці. В іншому разі вони не мають жодної ціни і втрачають будь-який смисл. На початку першої книги трактату «Про державу» він зазначає: «Однак недостатньо мати в собі чесноти, немов якусь науку, якщо не почнеш їх уживати. Бо всяка наука, якщо її не вживати, може триматися на самому її знанні. Чесноти ж призначені цілком, щоб ними користуватися, а їхнє найважливіше призначення – керувати державою і вершити на ділі, а не на словах усе те, про що дехто торочить у своїх закутках». [3, с. 29–30]. Таким чином, найвище і найбагатіше застосування людиною своїх чеснот, на переконання Ціцерона, полягає в тому, щоб вони служили спільній справі, а такою справою і є держава. Саме в цьому контексті варто розуміти коментар Дж. Себайна і Т. Торсона про політичні погляди Ціцерона, який вони подають у своїй книзі «Історія політичної думки»: «Для розуміння Ціцерона і його історичної значимості, – зазначають вони, – слід ретельно розрізняти найближчі завдання, заради яких він писав, і той вплив, що справляли його ідеї впродовж віків. Цей вплив виявився дуже міцним, але його плани зазнали цілковитого провалу; можна припустити, що вже на той час вони стали анахронізмом. У моральній площині метою його творів було піднести традиційні римські чесноти – громадську діяльність та

державну службу, наповнивши їх глибшим змістом і гармонією за рахунок ледь помітного колориту грецької філософії» [2, с. 165]. Очевидно, що таким чином, тобто через органічний взаємозв'язок ефективного використання людських якостей на користь держави римський мислитель настійливо прагнув актуалізувати питання громадянських чеснот людини. Оскільки ж держава є наслідком людської природи і практичним втіленням чеснот народу, то саме становище останнього має бути критерієм справжнього функціонування держави як суспільної інституції. «...Якщо народ зберігає свої права, то, ... це найкращий стан, сама свобода, саме благоденство, бо він – пан над законами, над правосуддям, над справами війни і миру, над союзними угодами, над правами кожного громадянина й над його майном... Тільки такий лад і називається з повним правом державою, тобто справою народу» [3, с. 52–53]. Тому лише в такій державі, де влада народу найбільша, може бути свобода [3, с. 52]. Таким чином, як зазначають Дж. Себайн і Т. Торсон, «держава – це моральна спільнота, множина осіб, котрим сумісно належить сама держава і її закон. З цієї причини він (Ціцерон – О. С.) називає державу красивими словами: *res populi* або *res publica* – «справа народу», що практично рівноцінно за своїм значенням первинному вжитку англійського «*commonwealth*» – «співдружність» [2, с. 168]. До цього варто додати, що як зазначає Мирослав Рогович, автор вступної статті до книги Ціцерона «Про державу. Про закони. Про природу богів», трактування народу і держави у Ціцерона є фактично тотожним. Адже держава (*res publica*) – це не що інше, як «справа народу» (*res populi*) [5, с. 9].

Тлумачення Ціцероном понять держави і народу як ідентичних фактично означає, що держава будується на моральних засадах. Адже людська спільнота в процесі такого будівництва держави та її ефективного управління своїми справами опредметнює найвищі власні чесноти кожного її члена: любов і відданість вітчизні, чесність і справедливість, переслідування цілей найвищого блага тощо. Оскільки держава за визначенням належить усім громадянам і створюється для того, щоб забезпечити своїх членів перевагами взаємодопомоги і справедливості врядування. Ось чому сила держави постає з колективної сили народу і переслідує єдину ціль: щоб благо народу було найвищим законом. А це можливо лише тоді, коли сама влада і її закони незмінно підвладні Божому законові, що є вираженням здорового глузду.

Обґрунтувавши основні принципові засади держави, Ціцерон далі звертається до питання про те, якою ж має бути ідеальна держава як спільна справа народу. Для цього він спочатку формулює методологію пошуку такої форми держави. «Отож всякий народ, – зазначає Ціцерон, – що являє собою таке об'єднання багатьох людей, яке я описав, всяка громадянська община, що є народним установленням, всяка держава, яка, як я сказав, є народним набутком, повинні, щоб бути довговічними, управлятися, так би мовити, радою, а ця рада повинна виходити передусім з тієї причини, яка породила громадянську общину. Далі, владу слід доручити або одній людині, або кільком обраним, або ж правління повинен брати на себе гурт людей, тобто всі громадяни. І ось, коли верховна влада перебуває в руках однієї людини, ми називасмо її царем, а такий державний устрій – царською владою. Коли вона перебуває в руках у виборних, то кажуть, що ця громадянська община управляється волею оптиматів. Народною ж (адже її так і називають) є така община, в якій усе перебуває в руках народу. І кожний з трьох видів держави, якщо тільки зберігається той зв'язок, який уперше міцно об'єднав людей завдяки їхній спільній участі у створенні держави (щоправда, недосконалий і, на мою думку, не найкращий), є стерпним. Хоча один з них може бути кращий за інших. Бо становище і справедливого та мудрого царя, і обраних, тобто перших громадян, і навіть народу (щоправда, останнє менш за все заслуговує схвалення) все ж, якщо тільки цьому не заважають несправедливі вчинки або пристрасті, напевно, може бути цілком міцним» [3, с. 49–50].

Римський мислитель послідовно характеризує усі три названі ним форми державного правління, відзначаючи як переваги кожної з них, так і недоліки. Найперше він звертається до царської форми правління, наділяючи її низкою переваг. Зокрема, йдеться про монолітний характер влади однієї людини (царя), про об'єктивну можливість приймати відповідальні, а головне, послідовні за своїм змістом рішення. Така форма державного правління особливо позитивна в тому випадку, коли правитель відзначається багатьма людськими чеснотами, що відповідають єдиному призначенні держави – ідеї найвищого блага народу. Цей свій висновок Ціцерон формулює так: «А що може бути прекрасніше від становища, коли державою править доблесть? Коли той, хто повеліває іншими, сам не перебуває в рабстві жодної з пристрастей? Коли він перейнявся всім тим, до чого приває і закликає громадян, і не нав'язує народові законів, яким не буде підкорятися сам, але своє власне життя подає своїм співгромадянам як закон? І якби така людина одна могла достатньою мірою досягнути всього, то не було б потреби у великій кількості правителів» [3, с. 55]. Таким чином, римський політичний мислитель формулює ключовий принцип царської, монархічної форми правління: для досягнення найвищого блага народу влада царя обов'язковим чином має бути ґрунтована на його справжніх людських чеснотах, ключовими серед яких мають бути любов до вітчизни, піклування про долю свого народу, чесність, справедливість тощо.

Разом з тим, Ціцерон називає і недоліки царської форми правління. Очевидно, найважливішим серед них є неможливість народу впливати на одноосібні рішення монарха. Особливо тоді, коли ці рішення є неправильними, нерідко прийнятими поспішно, без якісного аналізу їх негативних наслідків і неможливості їх вчасного виправлення. «Але при царській владі, – пише Ціцерон, – всі інші [люди] зовсім усунені від спільного для всіх законодавства і прийняття рішень» [3, с. 50].

Суттєві недоліки царської (монархічної) форми правління рано чи пізно призводять до зміни форми правління взагалі. Констатуючи це факт, Ціцерон у своєму аналізові держави як інституції переходить до характеристики аристократичної держави. «Звичайно, – пише римський вчений, – якби всі спільно були у змозі бачити найкраще і бути згідними стосовно нього, то ніхто не прагнув би мати виборних правителів. Але саме труднощі прийняття рішень і призвели до переходу влади від царя до більшого числа людей, а омана і безтям народу – до її переходу від наговпу до небагатьох. Саме за таких умов, між слабкістю сил однієї людини і безтямом багатьох, оптимати і зайняли середнє становище, що є найпомірнішою формою правління» [3, с. 55]. Головною перевагою правління оптиматів (лат. *optimates*, *optimus* – найкращий), іншими словами, аристократичного правління є та, що, як вважав Ціцерон, оптимати (аристократи) володіють знаннями і честю управляти державою. Об'єктивно, за своїм походженням вони мають ті необхідні для управління державою знання, навички і доблесті, які можуть забезпечити комфортне життя народу. «Коли вони правлять державою, – підкреслює римський вчений, – то, природно, народи розкошують, вільні від усяких клопотів і роздумів, доручивши дбати про свій спокій іншим, які повинні про нього турбуватися і не давати народу приводу думати, що ті байдужі до його інтересів» [3, с. 55].

Важливою перевагою аристократичного правління є й те, що така форма передбачає право народу обирати тих, хто ним має управляти. Ціцерон упевнений в тому, що такий вибір народу буде правильним, а значить і держава буде справедливою «Тому, коли вільний народ вибере людей, щоб довірити їм себе, – а вибере він, якщо тільки піклується про своє благо, лише найкращих людей, – то благо держави, безумовно, буде вручене мудрості найкращих людей – тим більше, що сама природа влаштувала так, що не тільки люди, які

переважають інших доблестю і мудрістю, повинні верховодити над слабкішими, але й ці останні охоче підкоряються першим» [3, с. 54].

Відзначаючи переваги аристократичної форми державного правління на іншими йому відомими, Ціцерон так само називає і недоліки цієї форми, які в реальному управлінні державою можуть призводити до серйозних катаклізмів у суспільстві. «Також і при правління оптиматів, – зазначає він, – народ навряд чи може користуватися свободою, тому що позбавлений будь-якої влади та участі у спільних нарадах» [3, с. 50]. Тобто, народ може обирати, але не має реальної можливості впливати на прийняття рішень як лише завдяки виборам. Ця теза Ціцерона певним чином суперечить його ж впевненості в тому, що народ, обираючи своїх представників і піклуючись про своє благо, обере наймудріших, найкращих. Хоча в іншому місці своєї праці він припускає, що народ може обрати випадкову людину для управління спільною справою. А саме, зазначає: «Якщо держава буде керуватися випадковістю, вона загине так само швидко, як загине судно, якщо біля стерна стане керманіч, призначений за жеребом із числа тих, що пливають на ньому» [3, с. 54].

Завершує римський вчений аналіз форм державного правління демократичною (народною) державою. Її головну особливість і перевагу він вбачає в тому, що в такій державі усі громадяни беруть участь в управлінні спільною, тобто народною справою. З іншого боку, влада народу має низку серйозних недоліків і, насамперед, те, що не усі громадяни компетентні у справах загальносуспільного рівня. А значить така держава не в змозі приймати виважені, правильні, в цілому адекватні рішення, реалізація яких забезпечувала головне призначення держави – благо народу. З цього приводу Ціцерон пише: «А коли все вершиться з волі народу, то хоч би якою справедливою та помірною була [влада], сама рівність ця все ж несправедлива, тому що при ній нема щаблів [у суспільному становищі]» [3, с. 50]. Відсутність соціального розшарування римський вчений оцінює негативно, що, в принципі, є правильним, оскільки така рівність не створює можливостей соціальної мобільності, можливості людини зростати кар'єрно, вдосконалюючи свої чесноти. Своє більш негативне, ніж позитивне ставлення до народної (демократичної) форми державного правління Ціцерон доводить фактами з історії. Наприклад, коли він згадує про давню афінську демократію, то пише так: «Чого варте повновладдя атенського народу, коли воно перетворилося на шаленство та сваволю натовпу, виявилось згубним, ... [показали наступні події]» [3, с. 51].

Здійснивши аналіз трьох найбільш поширених форм державного правління, Ціцерон робить висновок про те, що жодна з них не є ідеальною. «Тому я і вважаю, – зазначає він, – що заслуговує найбільшого схвалення, так би мовити, четвертий вид державного ладу, оскільки він утворений шляхом поєднання трьох видів, названих мною раніше» [3, с. 52]. Це, за думкою римського мислителя, має бути змішана держава, яка, вбирає в себе найкращі риси як царської, так і аристократичної, так і демократичної. Така держава характеризується сильною і монолітною центральною владою, яку успадковує від царської; вона володіє достатньою компетентністю у прийнятті рішень, що забезпечується наявністю в центральній владі і на місцях оптиматів (аристократів), які мають необхідні для управління знання і доблесті; вона характеризується широкою підтримкою народу, є стійкою і стабільною у своєму розвитку. Така держава, за переконанням Ціцерона, сильна ще й тим, що створює засади суспільної мобільності, розвиває соціальні ліфти. «А серед вільного народу, – пише римський вчений, – як, наприклад, родосці або атенці, нема громадянина, який сам не міг би зайняти становища, яке він надає іншим» [3, с. 52]. Варто сказати і про те, що вибір Ціцероном змішаної форми державного правління зумовлювався ще й тими суспільними негараздами, які супроводжували останні десятиліття республіканського

правління в Римі. Ця обставина, як і теоретичні роздуми привели Ціцерона до висновку про необхідність примирення оптиматів та популарів і таким чином позбавити римську державу цього поділу, який, на його переконання, заважає її розвитку. Як зазначається у статті про Ціцерона (Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2000), «упродовж свого консульства, а може, ще раніше, він сформулював доктрину про те, що ключем до порятунку римської держави є згода між різними верствами. Ця ідея була, безперечно, правильною, але навряд чи вона могла слугувати програмою політичної діяльності» [6, с. 446].

Підіб'ємо короткі висновки. Зазначимо, насамперед, що політична доктрина Ціцерона про державу, її основні форми та про змішану державу як ідеальну форму державного правління має, як видається, не тільки суто теоретичні корені. Тут важливо акцентувати увагу на тому, що Ціцерон належить до числа мислителів та політичних діячів, чия теоретична спадщина особливо органічно пов'язана з тією епохою, в якій вони проживали. На політичній спадщині римського мислителя це позначилось особливим чином. Вище було згадано про ті суспільні трансформації, в умовах яких жив і творив Ціцерон. Саме руйнування основ республіканського правління в Давньому Римі і відчайдушне бажання зупинити ці процеси привели римського вченого до ідеї змішаної форми державного правління як найкращого виходу у подоланні тих проблем суспільного життя римлян, які супроводжували поступовий розпад Римської республіки. І в цьому плані доля його наукової спадщини певним чином нагадує долю великого Платона, який жив і творив в умовах глибоких суспільних трансформацій давньогрецького соціуму.

І все ж, незалежно від того, якою мірою Ціцерону вдалося привернути увагу римського суспільства до своїх політичних поглядів, його теоретична спадщина і до сьогодні є вельми актуальною. Особливо тими його висновками, які стосуються людських чеснот, їх практичного використання в політичних процесах на благо суспільства. Актуальними є висновки Ціцерона про державу як орган управління суспільством і для сучасного українського суспільства.

Список використаної літератури

1. Рассел, Бертран. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука. Київ: Основи, 1995. 759 с.
2. Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. Історія політичної думки / Пер. з англ. Київ: Основи, 1997. 838 с.
3. Ціцерон, Марк Тулій. Про державу. Ціцерон, Марк Тулій. Про державу; Про закони; Про природу богів / Пер. з латин. Володимир Литвинов. Київ: Основи, 1998. С. 29–154.
4. Афоризми: Велика книга мудрості / Упоряд. О.О. Мінько. Київ: KM Publishing, 2012. 768 с.
5. Рогович М. На варті держави і закону. Ціцерон, Марк Тулій. Про державу. Про закони. Про природу богів / Пер. з латин. Володимир Литвинов. Київ: Основи, 1998. С. 5–28.
6. Цицерон. Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2000. С. 446–447.

MARCUS TULLIUS CICERO: SOME TOUCHES TO THE CONCEPT OF THE STATE

Oleksandr Sulimenko

Polissia National University,

Faculty of Law, Public Management and National Security,

Department of Social Sciences

Staryi boulevard, 7, 10008, Zhytomyr, Ukraine

The article deals with the problem of the State as interpreted by the prominent citizen of Ancient Rome, politician, orator, statesman, philosopher, political thinker Marcus Tullius Cicero. The analysis is based on the example of his famous work "On the State". The author's methodology in building the theoretical construction of the State as the most important body for managing the joint activities of people in a certain territory is traced. In particular, the author cites Cicero's statement on the issue of the organic relationship between human nature and the State as a matter of the people. Namely, the State is interpreted by the ancient Roman thinker and politician as a logical continuation of human nature, in which the best human virtues are of necessity put into practice in state and public affairs in order to achieve the main goal of people's common life – the good of the people. Attention is focused on Cicero's unconditional belief that nature has endowed the human race with such a great desire to do good and such a great inclination to serve the common good that this force outweighed all the delights of pleasure and leisure. And this is exactly what allows the ancient Roman thinker to imagine the state as an unconditional good for any human community.

The main forms of state government – tsarist, aristocratic (power of the optimists) and democratic – are consistently covered, proposed by scholars as the most common in history. The advantages and disadvantages of each of them are revealed. The author provides the justification of the ancient Roman thinker that none of the forms of government analysed by him can be considered ideal, since they are not able to ensure the highest good of the people. The author emphasises Cicero's conclusion that the best form of government is the fourth – mixed. Its main advantages are highlighted.

The author's conclusion is that the concept of the State of Cicero is the result not only of the intellectual reflections of the scientist, but also of the historical conditions of the gradual decline of the republican form of government, which occurred in the life and work of Marcus Tullius Cicero.

Key words: Marcus Tullius Cicero, human nature, human virtues, state, good of the people, royal state, aristocratic state (power of the optimals), democratic state, mixed state.